INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
K
II 573/2000
120010044,2
COBISS

arhivi

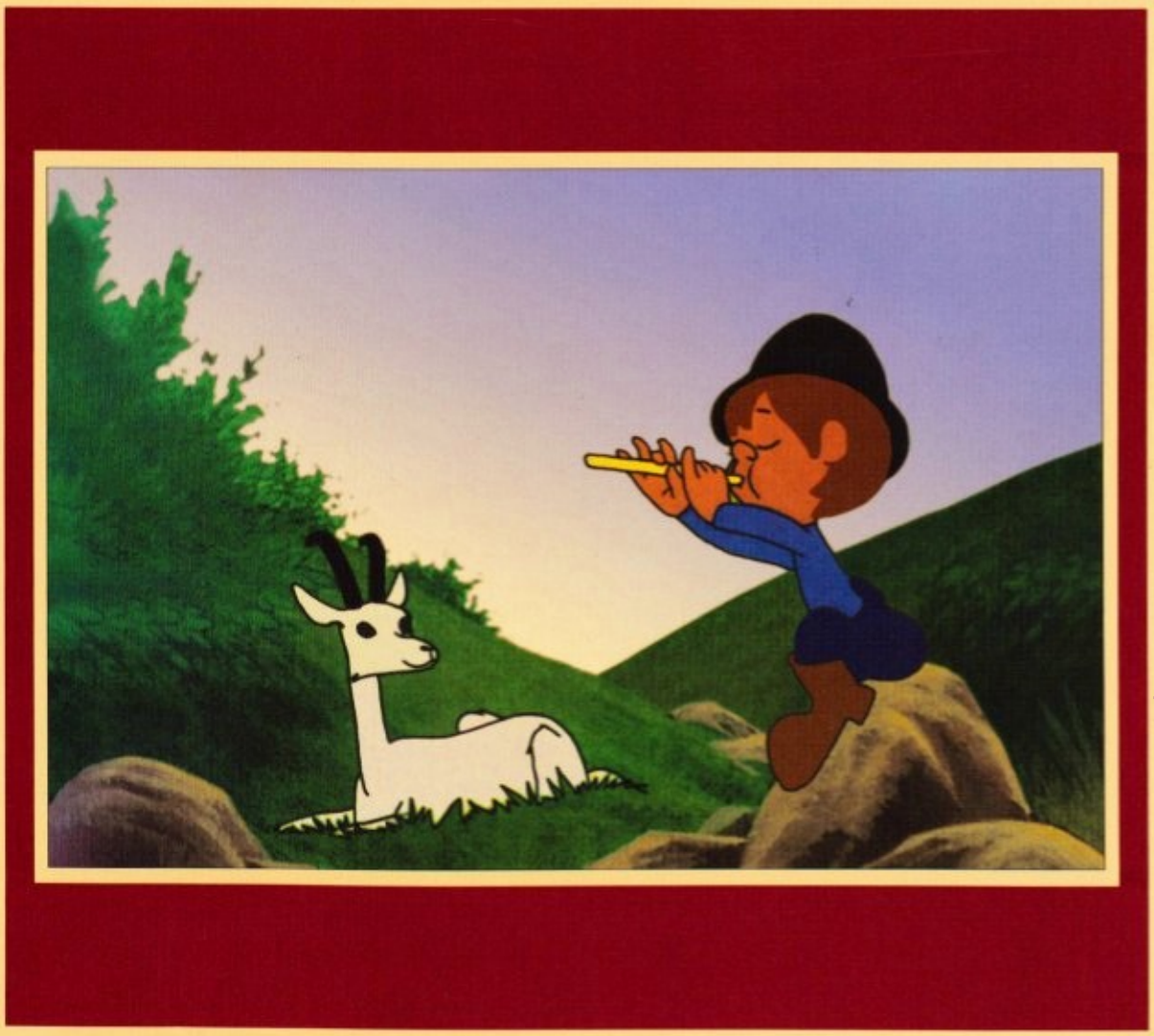

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik XXIII, št. 2 *Ljubljana 2000*

arhivi

UDK 930.25 (497.12) (05)

UDC 930.25 (497.12) (05)

ISSN 0351-2835

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens
Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia
The Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia

© 2000 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: *Zvezdarska 1, p.p. 21, SI-1127 Ljubljana*
telefon: (01) 2414-200
telefaks: (01) 2414-269

Uredniški odbor: *dr. Matevž Košir (glavni urednik), Andrej Nared (odgovorni urednik), Tatjana Šenk (tehnična urednica), dr. Jože Ciperle, Jozo Ivanović, Miran Kafol, dr. Peter Pavel Klasinc, dr. Bogdan Kolar, dr. Alfred Ogris, Marija Hernja Masten, Ivanka Uršič, Maruša Zagradnik, mag. Ivanka Zajc-Cizelj*

Izdajateljski svet: *dr. Tone Ferenc, Primož Hainz, dr. Peter Vodopivec*

Lektorica: *Tatjana Hosta*

Prevodi: *mag. Niko Hudelja (nemščina), Katarina Kobilica (angleščina), Anna Nizza (italijanščina)*

Fotografska dela: *Dragica Kokalj, Borko Radešček (animirani filmi), Tatjana Rodošek*

Izdajo so omogočili: *Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Ministrstvo za kulturo in Arhivsko društvo Slovenije*

Žiro račun: *Agencija Republike Slovenije za plačilni promet, 50100-678-45309*

Računalniški prelom in oblikovanje: *Franc Čuden, MEDIT d.o.o., Notranje Gorice*

Tisk: *Grafika - M s.p.*

Naklada: *500 izvodov*

Slikovno gradivo so prispevali: *Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije (animirani filmi), Borko Radešček (animirani film Vitez in koš), Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (z razstave Gremo v trg), Arhiv Republike Slovenije (z razstave Žiga Herberstein – odkritelj Rusije), Zgodovinski arhiv Ljubljana (z razstav Postavimo Prešernu spomenik in Mestni trg z okolico). Izjema je drugo slikovno gradivo, ki je objavljeno v okviru člankov in je vsebinsko povezano z njimi.*

Na naslovnici: *Risani film Kurir Nejček, producent: Viba film 1961, režiser Miki Muster, Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije.*

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik XXIII, št. 2 *Ljubljana 2000*

Na predhodni strani: Sprejem poslanikov velikega kneza Vasilija Ivanoviča pri cesarju Maksimilijanu I. 25. marca 1518. Gravura H. Burkmayerja iz leta 1775. *Ruski državni arhiv starih aktov, fond 184, inv. 2, zadeva 14, folij 8a.*

K A Z A L O

I. ČLANKI IN RAZPRAVE

Branko Radulovič, Arhivsko gradivo o koroškem plebiscitu v slovenskih arhivih 1

Gorazd Stariha, Vodno pravo in vodne pravice 11

Wilhelm Wadl, Vprašanje stroškov v avstrijski arhivski dejavnosti 25

Matevž Košir, Urad deželne registrature in stanovski arhiv od nastavitve registratorja v 16. stoletju do upravnih reform v času Marije Terezije 29

Saša Serše, Začetki obrtnega šolstva na Kranjskem v obdobju 1750-1850 41

Jelka Melik, Uvedba državnih pravdništev (tožilstev) po letu 1848 47

Mateja Jeraj, Slovenska ženska društva med obema vojnama (1918-1941) 53

Tatjana Tomažin Dakić, Analiza brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini (1941-1943) 63

Natalija Glažar, Slovenske in zvezne turistične konference (1945-1949) 75

Janez Kopač, Državna ureditev in upravno-teritorialni razvoj v Sloveniji (1945-1963) 83

Ida Strnad, Slovenski animirani film 107

II. IZ PRAKSE ZA PRAKSO

Olga Pivk, Druga izdaja splošnih mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje 117

Bojan Himmelreich, Načini poslovanja s spisi pri okrajnih in občinskih komitejih Komunistične partije Slovenije (KPS) / Zveze komunistov Slovenije (ZKS) v letih 1945-1989 129

Lucija Planinc, Restavriranje zemljevida Karta Italia fisica 133

III. IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

Boris Golec, Iz zgodovine uradovalne slovenščine 17. stoletja 141

Zdenka Bonin, Statut bratovščine svetega Andreja iz Kopra iz leta 1576 155

Maja Ilich, Osebni fond dr. Franca Simoniča (1847-1919) 161

Bojan Balkovec, Gradivo Narodnega vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba v Hrvaškem državnem arhivu 165

Ivanka Zajc Cizelj, Arhivsko gradivo kot dokument o preprečevanju in zdravljenju stekline 169

Andrej Zadnikar, Zapuščina p. Ludvika Modesta Golie O.T. 177

IV. O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

19. zborovanje Arhivskega društva Slovenije v Bovcu **(Metka Gombač)** 181

Poročilo o delu Arhivskega društva Slovenije **(Metka Bukovšek)** 183

14. mednarodni kongres arhivov, Sevilla **(Bojan Cvelfar)** 186

V. O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

14. mednarodni arhivski kongres Sevilla, Arhivi novega tisočletja v informacijski družbi: Prvo plenarno zasedanje, Varstvo in uporaba elektronskih zapisov v odnosu do globalizacije **(Jedert Vodopivec)** 189

Drugo plenarno zasedanje, Razvoj arhivistike v znanstveno disciplino **(Matevž Košir)** 190

Tretje plenarno zasedanje, Vloga arhivov v družbi prostega časa **(Natalija Glažar)** 191

Začetni tečaj nemške paleografije v Arhivu Republike Slovenije **(Damjan Hančič)** 193

Nemško arhivsko zborovanje, Nürnberg **(Natalija Glažar)** 193

6. mednarodna konferenca arhivov, posvečena Jerziyu Skowroneku, "Arhivi nekdanjih mednarodnih organizacij držav srednje in vzhodne Evrope", Varšava **(Ljuba Dornik Šubelj)** 195

Posvetovanje Arhivska praksa 2000 v Tuzli **(Žarko Štrumbl)** 197

Mešani tehnični simpozij, Pariz 2000 **(Vladimir Sunčič)** 197

Okrogla miza v Ankari **(Vladimir Sunčič)** 202

5. arhivski kolokvij arhivske šole Marburg **(Natalija Glažar)** 204

Sodelovanje Avstrijskega državnega arhiva z upravnimi organi **(Vesna Gotovina, Žarko Štrumbl)** 208

Na obisku v državnih arhivih LR Kitajske **(Natalija Glažar)** 210

Tematska konferenca o organiziranosti slovenskih izgnancev, o oblikah nasilja nad Slovenci v drugi svetovni vojni **(Metka Gombač)** 214

Poročilo o delovnem obisku v Kanadi 1999 **(Milica Trebše Štolfa)** 215

Poročilo o delovnem obisku v Kanadi 2000 **(Milica Trebše Štolfa)** 216

VI. OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

PUBLIKACIJE

IFLA, Načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim **(Jedert Vodopivec)** 219

Nadškofijski arhiv Ljubljana, Vodnik po fondih in zbirkah **(Boris Golec)** 220

Vodnik po arhivskem gradivu o Sloveniji v oblastnih, okrajnih in podjetniških arhivih Češke republike **(Peter Ribnikar)** 223

Jelka Melik, V imenu njegovega veličanstva kralja! Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930-1941 **(Miroslav Stiplovšek)** 225

Darinka Drnovšek, Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945-1954, Viri 15 **(Božo Repe)** 226

Tatjana Rezec Stibilj, Lojz Tršan, Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije, tretji del **(Igor Košir)** 227

Stane Granda, Prva odločitev Slovencev za Slovenijo - 1848 **(Saša Serše)** 228

Aleksander Žižek, Rokodelci mojega mesta **(Gorazd Stariha)** 230

Dijaški dom Tolmin 1919-1999 **(Aleksandra Pavšič Milost)** 232

Ivanka Zajc Cizelj, Osnovna šola Celje 1777-1919 **(Saša Serše)** 232

Primorska poje trideset let, Zbornik ob tridesetletnici revije 1970-1999 **(Aleksandra Pavšič Milost)** 234

Vendar peti on ne jenja, Kronika Akademskega pevskega zbora France Prešeren Kranj **(Janez Kopač)** 234

Marianne Klemun, ...mit Madame Sonne konferieren. Die Grossglockner-Expeditionen 1799 und 1800 **(Matevž Košir)** 235

100 let vrtca v Solkanu **(Vlasta Tul)** 238
Zbrana dela Angele Vode **(Saša Serše)** 239
Žarko Lazarević, Jože Prinčič, Zgodovina slovenskega bančništva **(Nada Čibej)** 242

TUJI ČASOPISI IN REVIJE

Arhivski vjesnik **(Darinka Drnovšek)** 244
Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci **(Vlasta Tul)** 247
Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs **(Nada Jurkovič)** 248
Rassegna degli Archivi di stato **(Zdenka Bonin)** 249
Der Archivar **(Sonja Anžič)** 254
Archiva Ecclesiae **(Bogdan Kolar)** 257
The American Arhivist **(Milica Trebše Štolfa)** 259

RAZSTAVE

Žiga Herberstein med Ljubljano in Moskvo ali arhivsko bratenje z Rusi **(Andrej Nared)** 263
Razstave Zgodovinskega arhiva Ljubljane **(Tatjana Šenk)** 266
Mestni trg z okolico in Ciril-Metodov trg **(Janez Kopač)** 268
Gremo v trg, Vipava v prvi polovici 20. stoletja skozi objektiv Ivana Možeta **(Ivanka Uršič)** 269

VII. OSEBNE VESTI

Aleksander Videčnik, častni član ADS - osemdesetletnik **(Ivanka Zajc Cizelj)** 271

VIII. NOVE PRIDOBITVE ARHIVOV V LETU 1999 273

IX. BIBLIOGRAFIJA ARHIVSKIH DELAVCEV V LETU 1999 279

X. POVZETKI 289

INHALTSVERZEICHNIS
INDICE
INDEX

I. AUFSÄTZE UND ABHANDLUNGEN
I. ARTICOLI E TRATTATI
I. ARTICLES AND PAPERS

Branko Radulovič, Das Archivgut über die Kärntner Volksabstimmung in den slowenischen Archiven 1
Materiale archivistico sul plebiscito carinziano negli archivi sloveni
Records on the Carinthian Plebiscite in Slovene Archives

Gorazd Stariha, Das Wasserrecht und die Wasserrechte 11
Diritto in materia delle acque e diritti sulle acque
The Water Legislation and Water Rights

Wilhelm Wadl, Zur Kostenfrage im österreichischen Archivwesen 25
Questione delle spese nell'attività archivistica austriaca
The Issue of the Expenditures in the Austrian Archives

Matevž Košir, Das Amt der landschaftlichen Registratur und das Ständearchiv von der Anstellung des Registrators im 16. Jahrhundert bis zu den Verwaltungsreformen Maria Theresias 29
Ufficio del registro della provincia e archivio degli Stati provinciali dall'istituzione del registro nel XVI secolo fino alle riforme amministrative del periodo di Maria Teresa
The Provincial Records Office and the Archives of the Diets from the Appointment of a Registrar in the 16th Century to the Administrative Reforms in the Period of Maria Theresa

Saša Serše, Die Anfänge des Gewerbeschulwesens in Krain in der Zeit von 1750 bis 1850 41
Inizi della scuola professionale in Carniola nel periodo 1750-1850
The Beginnings of Craft Schools in Carniola (1750-1850)

Jelka Melik, Die Einführung der Staatsanwaltschaften nach 1848 47
Istituzione delle procure (accuse) statali dopo l'anno 1848
The Introduction of the State Prosecution after 1848

Mateja Jeraj, Die slowenischen Frauenvereine in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen (1918-1941) 53
Associazioni femminili slovene tra le due guerre (1918-1941)
Slovene Women's Associations Between the Wars (1918-1941)

Tatjana Tomažin Dakić, Die Analyse der Arbeitslosigkeit in der Provinz Ljubljana (1941-1943) 63
Analisi della disoccupazione nella provincia di Lubiana (1941-1943)
An Analysis of Unemployment in the Ljubljana Province (1941-1943)

Natalija Glažar, Die Fremdenverkehrskonferenzen in Slowenien und auf Bundeseben in den Jahren 1945-1949 75
Conferenze turistiche slovene e federali negli anni 1945-1949
Slovene and Yugoslav Conferences on Tourism 1945-1949

Janez Kopač, Die Staatsverfassung und die verwaltungsterritoriale Entwicklung in Slowenien (1945-1963) 83
Ordinamento statale e sviluppo amministrativo-territoriale in Slovenia (1945-1963)
Political Systems and Administrative-Territorial Development in Slovenia (1945-1963)

Ida Strnad, Der slowenische Zeichentrickfilm 107
Il film animato sloveno
Slovene Animated Films

II. AUS DER PRAXIS FÜR DIE PRAXIS
II. DALLA PRASSI PER LA PRASSI
II. FROM PRACTICE FOR PRACTICE

Olga Pivk, Die zweite Ausgabe der allgemeinen internationalen Archivierungsstandards 117
Seconda edizione degli standard internazionali generali per l'inventario archivistico
General International Standard Archival Description, Second Edition

Bojan Himmelreich, Die Art und Weise der Aktenführung bei Bezirks- und Gemeindekomitees der Kommunistischen Partei Sloweniens (Zveza komunistov Slovenije, ZKS) in den Jahren 1945-1989 129
Modalità di gestione dei documenti all'interno dei comitati distrettuali e comunali del Partito comunista sloveno (KPS) / Lega dei comunisti sloveni (ZKS) negli anni 1945-1989
Methods of Managing Documents by Local and Municipal Committees of the Communist Party of Slovenia/The Association of Communists of Slovenia in the Period 1945-1989

Lucija Planinc, Die Restaurierung der Landkarte *Italia fisica* 133
Restauro della cartina geografica Italia fisica
Restoration of the Map Italia Fisica

III. AUS DEN ARCHIVBESTÄNDEN UND -SAMMLUNGEN
III. DAI FONDI ARCHIVISTICI E DALLE RACCOLTE
III. FROM ARCHIVAL FONDS AND COLLECTIONS

Boris Golec, Das Slowenische als Amtssprache des 17. Jahrhunderts 141
Dalla storia dello sloveno usato nell'amministrazione del XVII secolo
From the History of Official Slovene of the 17th Century

Zdenka Bonin, Das Statut der Bruderschaft des Heiligen Andreas in Koper aus dem Jahre 1576 155
Statuto della confraternita di sant'Andrea di Capodistria dell'anno 1576
The 1576 Statute of the Saint Andreas Brotherhood from Koper

Maja Ilich, Das Privatarchiv Dr. Franc Simoničs (1847-1919) 161
Il fondo personale del dr. Franc Simonič (1847-1919)
Personal Fond of Dr. Franc Simonič (1847-1919)

Bojan Balkovec, Das Archivgut des *Narodno vijeće SHS* im Kroatischen Staatsarchiv 165
Il materiale del Narodno vijeće del SHS nell'archivio statale croato
Documents of the National Council of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes in the Croation National Archive

Ivanka Zajc Cizelj, Das Archivgut als Dokument über Vorbeugung gegen und Heilung von Tollwut 169
Il materiale archivistico come documento sulla prevenzione e la cura della rabbia
Archival Records as Documents on Prevention and Treatment of Rabies

Andrej Zadnikar, Der Nachlaß von Ludvig Modest Golia O. T. 177
Eredità del Ludovico Modesto Golia O. T.
The Heritage of Ludvik Modest Golia O. T.

IV. TÄTIGKEIT DES ARCHIVVEREINS SLOWENIENS
IV. SUL LAVORO DELL'ASSOCIAZIONE ARCHIVISTICA DI SLOVENIA
IV. ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

19. Tagung des Archivvereins Sloweniens in Bovec (Metka Gombač) 181
La diciannovesima riunione della Società archivistica di Slovenia a Bovec)
The 19th Conference of the Archival Association of Slovenia in Bovec

Arbeitsbericht des Archivvereins Sloweniens (Metka Bukovšek) 183
Relazione sul lavoro della Società archivistica di Slovenia
Report on the Activities of the Archival Association of Slovenia

XIV. Internationaler Archivkongreß in Sevilla (Bojan Cvelfar) 186
XIV congresso archivistico internazionale di Siviglia
XIV. International Congress on Archives in Sevilla

V. TÄTIGKEIT DER ARCHIVE UND TAGUNGEN
V. SUL LAVORO DEGLI ARCHIVI E SULLE RIUNIONI
V. ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES

XIV. Internationaler Archivkongreß in Sevilla, "Die Archive und die Informationsgesellschaft im nächsten Jahrtausend":
XIV congresso internazionale di Siviglia, Gli archivi del nuovo millennio nella società informatica:
XIV. International Congress on Archives, Sevilla 2000, Archives of the New Millenium in the Information Society:

- Erste Plenarsitzung, Die Verwaltung und Benutzung elektronischer Unterlagen im Zuge der Globalisierung (Jedert Vodopivec) 189
- *Prima sessione plenaria, Sicurezza e utilizzo delle note elettroniche in relazione alla globalizzazione*
- First Plenary Session, The Management and Use of Electronic Records in a Global Context

- Zweite Plenarsitzung, Die Entwicklung der Archivwissenschaft als wissenschaftlicher Disziplin (Matevž Košir) 190
- Seconda sessione plenaria, Sviluppo dell'archivistica in una disciplina scientifica
- Second Plenary Session, The Development of Archival Science as a Scholarly Discipline

- Dritte Plenarsitzung, Die Aufgaben der Archive in der Freizeitgesellschaft (Natalija Glažar) 191
- Terza sessione plenaria, Ruolo degli archivi nella società del tempo libero
- Third Plenary Session, The Role of Archives in the Society of Leisure

Der Anfängerkurs der deutschen Paläographie (Damjan Hančič) 193
Corso iniziale di paleografia tedesca
German Paleography, a course for the beginners

Tagung der deutschen Archivare in Nürnberg (Natalija Glažar) 193
Riunione archivistica tedesca, Norimberga
German Archival Conference, Nürnberg

VI. Internationale Konferenz der Archive "Die Archive der ehemaligen internationalen Organisationen der mittel- und osteuropäischen Staaten" in Warschau, gewidmet Jerziy Skowronek (Ljuba Dornik Šubelj) 195
VI conferenza internazionale degli archivi dedicata a Jerziy Skowronek, "Gli archivi delle ex organizzazioni internazionali dei Paesi dell'Europa centrale e orientale", Varsavia
The 6th International Conference of Archives, dedicated to Jerziy Skowronek, "Archives of the Former International Organisations of the Countries of Central and Eastern Europe", Warsaw

Die Fachberatung Die archivische Praxis 2000 in Tuzla (Žarko Štrumbl) 197
Consultazione "Prassi archivistica 2000" a Tuzla
Discussion "Archival Practice 2000" in Tuzla

Das Rundtischgespräch in Ankara (Vladimir Sunčič) 197
Tavola rotonda ad Ankara
Round Table in Ancara

Das Technische Symposium in Paris (Vladimir Sunčič) 202
Simposio tecnico, Parigi
Technical Symposium, Paris

5. Archivkolloquium der Archivschule Marburg (Natalija Glažar) 204
V colloquio della scuola archivistica di Marburgo
The 5th Archival Colloquium of the Marburg Archival School

Besuch in Österreich: Die Zusammenarbeit des Österreichischen Staatsarchivs mit den Verwaltungsorganen (Vesna Gotovina, Žarko Štrumbl) 208
Visita in Austria: Collaborazione dell'Archivio statale austriaco con gli organi amministrativi
Visit to Austria: Cooperation of the Austrian National Archive with Administrative Agencies

Besuch bei den Staatsarchiven der Volksrepublik China (Natalija Glažar) 210
In visita negli archivi statali della Repubblica Popolare di Cina
Visit to National Archives of the People's Republic of China

Themenkonferenz über die Organisation der slowenischen Vertriebenen, über die Arten der an den Slowenen verübten Gewalttaten während des Zweiten Weltkriegs (Metka Gombač) 214
Conferenza a tema sull'organizzazione degli esiliati sloveni, sulle forme di violenza sugli sloveni nella seconda guerra mondiale
Conference on the Organisation of Slovene Exiles and Forms of Violence Against the Slovenes in the Second World War

Bericht über den Arbeitsbesuch in Kanada im Jahr 1999 (Milica Trebše Štolfa) 215
Relazione sulla visita di lavoro in Canada nel 1999
Report on the Working Visit to Canada, 1999

Bericht über den Arbeitsbesuch in Kanada im Jahr 2000 (Milica Trebše Štolfa) 216
Relazione sulla visita di lavoro in Canada nel 2000
Report on the Working Visit to Canada, 2000

VI. REZENSIONEN UND BERICHTE ÜBER PUBLIKATIONEN UND AUSSTELLUNGEN
VI. VALUTAZIONI E RAPPORTI SULLE PUBBLICAZIONI E SULLE MOSTRE PUBBLICAZIONI
VI. REVIEWS AND REPORTS OF THE PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

PUBLIKATIONEN
PUBBLICAZIONI
PUBLICATIONS

IFLA, Načela za hrambo knjižničnega gradiva in ravnanje z njim (Jedert Vodopivec) 219

Nadškofijski arhiv Ljubljana, Vodnik po fondih in zbirkah (Boris Golec) 220

Vodnik po arhivskem gradivu o Sloveniji v oblastnih, okrajnih in podjetniških arhivih Češke republike (Peter Ribnikar) ... 223

Jelka Melik, V imenu njegovega veličanstva kralja! Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930-1941 (Mirko Stiplovšek) ... 225

Darinka Drnovšek, Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954, Viri 15 (Božo Repe) ... 226

Tatjana Rezec Stibilj, Lojz Tršan, Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije, tretji del (Igor Košir) ... 227

Stane Granda, Prva odločitev Slovencev za Slovenijo - 1848 (Saša Serše) ... 228

Aleksander Žižek, Rokodelci mojega mesta (Gorazd Stariha) ... 230

Dijaški dom Tolmin 1919-1999 (Aleksandra Pavšič Milost) ... 232

Ivanka Zajc Cizelj, Osnovna šola Celje 1777-1919 (Saša Serše) ... 232

Primorska poje trideset let, Zbornik ob tridesetletnici revije 1970-1999 (Aleksandra Pavšič Milost) ... 234

Vendar peti on ne jenja, Kronika Akademskega pevskega zbora France Prašeren Kranj (Janez Kopač) ... 234

Marianne Klemun, ...mit Madame Sonne konferieren. Die Grossglockner-Expeditionen 1799 und 1800 (Matevž Košir) ... 235

100 let vrtca v Solkanu (Vlasta Tul) ... 238

Zbrana dela Angele Vode (Saša Serše) ... 239

Žarko Lazarević, Jože Prinčič, Zgodovina slovenskega bančništva (Nada Čibej) ... 242

AUSLÄNDISCHE ZEITUNGEN UND ZEITSCHRIFTEN
GIORNALI E RIVISTE STRANIERI
FOREIGN MAGAZINES AND REVIEWS

Arhivski vjesnik (Darinka Drnovšek) ... 244

Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci (Vlasta Tul) ... 247

Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs (Nada Jurkovič) ... 248

Rassegna degli Archivi di stato (Zdenka Bonin) ... 249

Der Archivar, (Sonja Anžič) ... 254

Archiva Ecclesiae (Bogdan Kolar) ... 257

The American Arhivist (Milica Trebše Štolfa) ... 259

AUSSTELLUNGEN
MOSTRE
EXHIBITIONS

Sigismund von Herberstein zwischen Ljubljana und Moskau oder die archivalische Verbrüderung mit den Russen (Andrej Nared) ... 263
Žiga Herberstein tra Lubiana e Mosca e collaborazione archivistica con i russi
Žiga Herberstein between Ljubljana and Moscow or Archival Fraternizing with the Russians

Die Ausstellungen des Historischen Archivs Ljubljana (Tatjana Šenk) ... 266
Le mostre dell'Archivio storico di Lubiana
Exhibitions of the Historical Archive of Ljubljana

Der Marktplatz mit Umgebung und der Kyrill-Method-Platz in Ljubljana (Janez Kopač) ... 268
Borgo città e i dintorni e Piazza Cirillo e Metodio a Lubiana
The Town Square and its Surroundings and the Cirl-Metodov Square

Auf geht's zum Markt - Vipava in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts im Objektiv von Ivan Može (Ivanka Uršič) ... 269
Andiamo in piazza, Vipava nella prima metà del XX secolo attraverso l'obiettivo di Ivan Može
Let's Go to the Town, Vipava in the First Half of the 20th Century Through the Camera of Ivan Može

VII. PERSONELLES

VII. NOTIZIE PERSONALI
VII. PERSONAL NOTICES

Aleksander Videčnik, Ehrenmitglied des Archivvereins Sloweniens, wurde achtzig (Ivanka Zajc Cizelj) 271
Aleksander Videčnik, Membro ad onore dell'Associazione archivistica in Slovenia - in occasione degli ottant'anni
Aleksander Videčnik, Honorary Member of the Archival Association of Slovenia – Octogenerian

VIII. NEUE ERWERBUNGEN IN DEN ARCHIVEN 1999 273
VIII. NOVITÀ ARCHIVISTICHE NEL 1999
VIII. NEW ACHIEVEMENTS OF ARCHIVES 1999

IX. BIBLIOGRAPHIE DER ARCHIVARBEITER 1999 279
IX. BIBLIOGRAFIA DEGLI IMPIEGATI ARCHIVISTICI NEL 1999
IX. BIBLIOGRAPHY OF ARCHIVISTS IN 1999

X. SYNOPSEN 289
X. SINOSSI
X. ABSTRACTS

Članki in razprave

UDK 930.253:341.223.4(436.5=163.6)"1920"

Arhivsko gradivo o koroškem plebiscitu v slovenskih arhivih*

BRANKO RADULOVIČ

Na začetku bi rad poudaril, da namen pričujočega prispevka ni razjasnjevanje vzrokov in okoliščin, ki so privedle do plebiscita, niti analiza rezultatov le tega, temveč predstavitev arhivskega gradiva o koroškem plebiscitu, ki ga hranijo slovenski javni arhivi in nekatere druge inštitucije, in bi lahko ob poglobljenem primerjalnem študiju arhivskih virov v slovenskih in avstrijskih arhivih pripomoglo k pojasnitvi problematike okrog koroškega plebiscita.

Splošno o plebiscitu

Po koncu 1. svetovne vojne je antanta kot zmagovalka vojnega spopada na pariški mirovni konferenci prevzela nalogo povojne ureditve Evrope. Slika Evrope je bila v primerjavi s tisto izpred vojne čisto spremenjena. Razpadle so starodavne monarhije in cesarstva. Na njihovih tleh so nastale eno- ali večnacionalne državne tvorbe. Ena takih propadlih monarhij je bila tudi večstoletna Avstrijska monarhija. Na tleh nekdanje skupne države so nastale nove: Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Češkoslovaška republika, Poljska, Republika Avstrija in Madžarska.

Desetega septembra 1919 je bila v St. Germainu v okviru pariške mirovne konference podpisana mirovna pogodba med antantnimi silami in Republiko Avstrijo. V tej pogodbi je bilo med drugim v členih 49 in 50 določeno, da se v južnem delu Koroške izvede plebiscit o pripadnosti tega ozemlja Republiki Avstriji ali Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Določeno je bilo tudi, da se mora plebiscit izvesti v treh mesecih po uveljavitvi senžermenske mirovne pogodbe. Ta je stopila v veljavo 16. julija 1920.

Jugoslovanska stran je glede izvedbe plebiscita zahtevala, da bi se uveljavila nekatera določila kot v Posarju in Schleswigu. Plebiscit naj bi izvedli šest let po podpisu mirovne pogodbe.[1] Mirovna konferenca je sprejela drugačen sklep o izvedbi plebiscita, plebiscitno ozemlje pa je bilo razdeljeno na dve coni. Iz plebiscitnega ozemlja so bile izvzete Mežiška, Kanalska in Ziljska dolina. Julija 1920 je Medzavezniška plebiscitna komisija prišla na Koroško in je bila poleg Vrhovnega sveta mirovne konference in Veleposlaniške konference pristojna za izvedbo plebiscita.

Komisija je nadzorovala delovanje uprave v obeh plebiscitnih conah, tako v jugoslovanski kot tudi v avstrijski. Tako so med drugim septembra 1920 Koroško morale zapustiti jugoslovanske oborožene sile, kar je pomenilo silen razmah proavstrijske propagande tudi v coni A plebiscitnega ozemlja. Pravico do glasovanja na plebiscitu so v coni A imeli vsi, ki so pridobili domovinsko pravico pred 1. januarjem 1912 in so 1. januarja 1919 imeli stalno bivališče na območju cone A. Od 39.291 glasovalnih upravičencev se jih je glasovanja udeležilo kar 37.636, oddanih je bilo 37.304 veljavnih glasov, od tega za Republiko Avstrijo 22.025 (59.04%), za Kraljevino SHS 15.279 (40.96%).[2]

Razultati plebiscita 10. oktobra 1920 so pomenili veliko razočaranje za vso slovensko javnost, takratna jugoslovanska politika pa je doživela poraz na ozemlju, na katerem je po štetju prebivalstva leta 1910 69.18% prebivalstva uporabljalo slovenščino kot občevalni jezik. Tako je plebiscit, ki naj bi zaokrožil že tako okrnjeno celovitost Slovenije (zahodni del Slovenije je namreč po rapallski pogodbi pripadel Italiji) pomenil le še en boleč poraz za vso slovensko politiko. Prišlo je do tega, da koroški plebiscit ni pomenil izrekanja o nacionalni pripadnosti, ampak je bilo to osebno izrekanje o pripadnosti državi ali kot je bilo rečeno pred podpisom senžermenske mirovne pogodbe, prebivalcem naj se da možnost, da izbirajo med nacionalnimi in

* Referat, ki ga je avtor imel na mednarodnem simpoziju ob 80-letnici koroškega plebiscita, Celovec, 6. - 7. oktober 2000. Prispevek bo v nemščini objavljen tudi v zborniku simpozija.

1 Gl. Emica Ogrizek, Zbirka koroški plebiscit, Katalogi IV., Pokrajinski arhiv Maribor 1990, str. 7.

2 Enciklopedija Slovenije 5, Kari-Krei, Ljubljana 1991, str. 289.

drugimi, predvsem gospodarskimi interesi.[3]

Republika Avstrija je bila namreč privlačna tudi za večino prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom, predvsem zaradi raznih gospodarskih dejavnikov, ki so tudi v veliki meri vplivali na glasovalni izid. Poleg tega je bila jugoslovanska plebiscitna propaganda v primerjavi z avstrijsko zgrešena in ni upoštevala nekaterih bistvenih dejavnikov, dočim je avstrijska predvsem apelirala na nedeljivost Koroške, torej na deželno pripadnost, pomen Celovca in Beljaka kot gospodarskih središč, poudarjala je prednosti republike pred monarhijo, opozarjala na vojaško obveznost v Kraljevini SHS (Avstrija je v tem času ni imela, vemo pa, kakšno je bilo razpoloženje ljudi do vojske in vojskovanja neposredno po vojni) in strašila pretežno kmečko prebivalstvo, ki je bilo v večini slovensko, pred konkurenco rodovitnega Banata in Vojvodine.[4]

Uprava v Sloveniji in na Koroškem

Ob razpadu Avstroogrske monarhije je na delu njenega ozemlja (Kranjska, Spodnja Štajerska, Koroška, Primorska, Hrvaška, Dalmacija) konec oktobra 1918 nastala nova državna tvorba Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki je imela z Narodnim vijećem sedež v Zagrebu. Skoraj sočasno pa je bila 31. oktobra ustanovljena v Ljubljani Narodna vlada za Slovenijo, ki je ob nastanku prevzela vsa dela in naloge, ki so jih prej opravljale deželne vlade po posameznih kronovinah. Narodnemu vijeæu v Zagrebu je bilo prepuščeno le vodenje zunanje politike in pa monetarna politika. Čeprav Narodna vlada ni imela samostojnega poverjeništva za zunanje zadeve, je kljub temu zlasti v začetnem obdobju popolnoma samostojno reševala mnoga vprašanja s področja zunanjih zadev, zlasti ureditev medsebojnih odnosov z nemško Avstrijo. Poleg tega je Narodna vlada neposredno sodelovala še z vladami Češkoslovaške, Poljske, Madžarske in antantnih sil. Efektivna oblast Narodne vlade je bila odvisna od konkretnih razmer na terenu, teoretično pa je pod njeno pristojnost spadalo poleg ozemlja današnje Slovenije razen Prekmurja še ozemlje Trsta, celotne Istre in južne Koroške. Narodno vlado so sestavljali: predsednik Josip Pogačnik (Slovenska ljudska stranka, dalje SLS), dr. Janko Brejc, poverjenik za notranje zadeve (SLS), dr. Vekoslav Kukovec, poverjenik za finance (Jugoslovanska demokratska stranka, dalje JDS), prelat Andrej Kalan, poverjenik za kmetijstvo (SLS), dr. Karel Verstovšek, poverjenik za uk in bogočastje (SLS), ing. Vladimir Remec, poverjenik za javna dela (SLS), dr. Karel Triller, poverjenik za trgovino in industrijo (JDS), dr. Lovro Pogačnik, poverjenik za narodno obrambo (SLS), dr. Ivan Tavčar, poverjenik za prehrano (JDS), dr. Anton Brecelj, poverjenik za zdravstvo (SLS) in Anton Kristan, poverjenik za socialno skrbstvo (Jugoslovanska socialdemokratska stranka, JSDS).[5] Po združitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo in Črno Goro je Narodna vlada dne 27. decembra 1918 podala ostavko, ki jo je regent Aleksander sprejel in 20. januarja 1919 imenoval novo, Deželno vlado za Slovenijo, ki pa je imela precej manj pristojnosti kot prejšnja Narodna vlada. Sestavljali so jo predsednik, podpredsednik in šest poverjenikov: za notranje zadeve, uk in bogočastje, pravosodje, javna dela, socialno politiko in kmetijstvo. Za zadeve ostalih resorjev so bila pristojna neposredno ministrstva v Beogradu. Tudi Deželna vlada se ni obdržala. Vidovdanska ustava iz leta 1921 je predvidela ustanovitev Pokrajinske uprave za Slovenijo (1921-1923), kot upravnega oblastva za prehodno obdobje. Sestavljali so jo predsedstvo, oddelek za notranje zadeve, oddelek za kmetijstvo, oddelek za javna dela, oddelek za socialno skrbstvo, oddelek za prosveto in vere, oddelek za pravosodje in oddelek za gozdarstvo. Na čelu so bili šefi oddelkov. Uprava je bila prehodnega značaja, saj je na podlagi čl. 134 Vidovdanske ustave morala prenesti pristojnosti na ministrstva, na velike župane in oblastno samoupravo.

Na Koroškem, točneje v coni A plebiscitnega območja, je bila organizirana uprava po vzoru jugoslovanske uprave. Značilnost jugoslovanske uprave v plebiscitni coni A je bila po juniju 1919 tudi v tem, da je bila uprava poverjena jugoslovanskim oblastem na podlagi senžermenske mirovne pogodbe z Avstrijo. Položaj v obeh plebiscitnih conah je bil diametralno nasproten; v coni A se je vzpostavljala čisto nova oblast, ki se je težko reševala spon bivše oblasti, na drugi strani pa je ostala takorekoč neokrnjena uprava bivše monarhije.

Po dokončni določitvi demarkacijske črte med plebiscitnima conama je prešla uprava v civilne roke in pod okrilje tedanje Deželne vlade za Slovenijo. Najvišji organ oblasti na južnem Koroškem je bil vsekakor Narodni svet za Koroško, ki je imel sedež v Velikovcu.[6]

Poleg Narodnega sveta je jugoslovanska civilna uprava ustanovila dve okrajni glavarstvi, prvo je imelo sedež v Borovljah, drugo pa v Velikovcu. Ko je jugoslovanska vojska oktobra 1918 zasedla Velikovec, je Narodna vlada v Ljubljani že na svoji prvi seji 1. novembra 1918

3 E. Ogrizek, n. d., str. 8.

4 Prav tam, str. 9.

5 Ur.l. Narodne vlade za Slovenijo, št. 1/18.
Bojan Balkovec, Prva slovenska vlada 1918-1921, Ljubljana 1992, str. 36 in str. 184.
Peter Ribnikar, Sejni zapisniki Narodne vlade SHS in Deželnih vlad za Slovenijo 1918-1921, 1. del: od 1. novembra 1918 do 26. februarja 1919, Ljubljana 1998, str. 14.

6 Podrobneje o sestavi in delovanju Narodnega sveta v nadaljevanju prispevka.

imenovala komisarja za slovenski del Koroške. Odstavila je tedanjega okrajnega glavarja v Velikovcu in imenovala novega. Za zahodni del slovenske Koroške je bila decembra 1918 ustanovljena začasna politična ekspozitura za ozemlje okrajnih glavarstev Celovec, Beljak in Šmohor, v kolikor so bila ta glavarstva pod jurisdikcijo Narodne vlade, s sedežem v Borovljah. Delovanje obeh uradov je bilo močno ovirano zaradi bojev med jugoslovanskimi in avstrijskimi četami vse do jugoslovanske ofenzive junija 1919. Po plebiscitu je Jugoslaviji od Koroške dokončno pripadla občina Jezersko in Mežiška dolina, za katero je bila ustanovljena začasna politična ekspozitura v Guštanju (Ravne na Koroškem).

Gradivo o koroškem plebiscitu v slovenskih arhivih

Arhivsko gradivo in fonde, v katerih se to nahaja, lahko razdelimo na več vsebinskih sklopov:

1. Fondi in gradivo, ki je nastalo pri poslovanju organov uprave v jugoslovanskem delu plebiscitnega območja v času od 1918 do oktobra 1920, s poudarkom na obdobju od jugoslovanske ofenzive pomladi 1919 do plebiscita 1920. Arhivsko gradivo, ki je nastalo pri poslovanju jugoslovanskih oblasti na plebiscitnem območju med leti 1918 in 1920 večidel hrani Arhiv Republike Slovenije v naslednjih fondih: Narodni svet za Koroško Velikovec, Narodni svet Borovlje, Okrajno glavarstvo Borovlje in Okrajno glavarstvo Velikovec.

2. Arhivsko gradivo o Koroški in plebiscitu v fondih uprave in upravnih organov takratnih slovenskih oblasti s sedežem v Ljubljani (tukaj bi omenil predvsem dva fonda, in sicer Predsedstvo Pokrajinske uprave za Slovenijo s predhodniki Narodno vlado in Deželno vlado za Slovenijo ter Poverjeništvo za notranje zadeve pri Deželni vladi za Slovenijo).

V ta sklop bi uvrstil tudi gradivo, ki ni v neposredni povezavi s koroškim plebiscitom, je pa posledica plebiscita, predvsem njegovih rezultatov (primer preganjanja koroških Slovencev v času po plebiscitu; nekaj tega gradiva se je ohranilo v fondu Poverjeništva za notranje zadeve pri Deželni vladi za Slovenijo, šk. 9).

3. Arhivsko gradivo o koroškem plebiscitu, ki so ga hranili oz. ustvarjali udeleženci ali sopotniki takratnega dogajanja na Koroškem in je danes del raznih privatnih oz. osebnih fondov in zbirk.

4. Posebne zbirke, ki jih tvori predvsem arhivsko gradivo kot so letaki in plakati s propagandno agitacijsko vsebino, povezano s plebiscitom na Koroškem. Tovrstno gradivo, ki ga hranijo poleg arhivov tudi druge institucije s področja kulture (muzeji, inštituti), ponavadi delimo na propagandno gradivo jugoslovanske in avstrijske provenience.

5. S posebnim poudarkom bi omenil gradivo o koroškem plebiscitu, ki je del arhivske zbirke Inštituta za narodnostna vprašanja, prej Manjšinskega inštituta v Ljubljani, ki hrani večjo količino gradiva, zbranega z vseh vetrov in na različne načine.

6. Gradivo o koroškem plebiscitu, ki ga v sicer zelo omejeni količini hranijo pokrajinski in zgodovinski arhivi v Sloveniji.

7. Nekaj plebiscitnega gradiva pa je danes v lasti raznih zasebnih zbiralcev in inštitucij, ki tudi hranijo arhivsko gradivo, vendar o tem v tem trenutku nimamo žal nobenih informacij. Nek namig sem dobil le za gradivo župnije v Ravnah na Koroškem, del katerega naj bi bilo tudi nekaj gradiva o dogodkih na Koroškem v predplebiscitnem času.

Narodni svet za Koroško Velikovec, 1919-1920, 1,5 t.m., 14 š.

Narodni svet za Koroško s sedežem v Velikovcu je bil ustanovljen 26. junija 1919 na pobudo generala Rudolfa Maistra, ko se je zbralo 16 znanih Slovencev z velikovškega območja. Narodni svet za Koroško je bil osrednje slovensko politično telo na Koroškem, točneje v coni A plebiscitnega območja. Pri tem je treba poudariti, da omenjenega Narodnega sveta za Koroško s sedežem v Velikovcu ne smemo zamenjevati z Narodnim svetom za Koroško s sedežem v Celovcu, ki je bil ustanovljen v času razpadanja Avstroogrske države septembra 1918 in je bil le eden od pokrajinskih odsekov Narodnega sveta za Slovenijo.[7]

Po svoji vlogi je bil Narodni svet za Koroško s svojimi odseki (pododbori, sveti) nadstrankarski organ, ki si je na kulturnem in gospodarskem področju prizadeval za dvig slovenstva na Koroškem in za uresničevanje programa Zedinjene Slovenije. V tem se je območje plebiscitne cone A tudi razlikovalo od osrednje Slovenije, kjer je bilo v tem času že čutiti močan strankarski utrip. Po sklepu tako imenovane "avgustovske koroške ankete" v dneh 28. in 29. avgusta 1919[8] je bil Narodni svet za Koroško

7 Gl. Damjan Hančič, Inventar Narodnega sveta za Koroško, Velikovec; poleg tega sta bila ustanovljena še pokrajinska odseka za Štajersko in za Primorsko.

8 Konec avgusta 1919 je v Ljubljani potekala "anketa" (posvetovanje) katere so se poleg dr. Brejca, predsednika Deželne vlade za Slovenijo, in Rudolfa Maistra, predsednika Narodnega sveta za Koroško, udeležili še zastopniki slovenskih političnih strank, vojske in koroških Slovencev. Na njej so razpravljali o pripravah na plebiscit, kako se postaviti v bran tuji propagandi, kako izboljšati sodno in politično oblast v coni A. Sodelujoči so se dogovorili tudi o financiranju propagandnih akcij; gl. Bruno Hartman, Rudolf Maister, General in pesnik, Ljubljana 1998, str. 80.

določen za najvišji organ na plebiscitnem območju in je bil podrejen neposredno in izključno Deželni vladi za Slovenijo v Ljubljani. Organizacijsko je Narodni svet za Koroško razen "narodnih" predstavnikov Koroške zajemal tudi predstavnike tradicionalnih političnih strank z izjemo socialdemokratov. Tako je Vseslovenska ljudska stranka imenovala za svoja pooblaščenca dr. Janka Brejca in Franceta Grafenauerja, medtem ko je Jugoslovanska demokratska stranka imenovala Karla Mahkoto, nadučitelja v Borovljah, in Albina Primica, naddavkarja v Velikovcu. Čeprav so bili v Narodnem svetu za Koroško tudi nekateri najvišji predstavniki osrednje slovenske oblasti, pa so bili uresničeni le nekateri predlogi tega organa, ki so bili posredovani osrednjim slovenskim oblastem.

Delokrog Narodnega sveta za Koroško je geografsko obsegal območje Koroške pod jugoslovansko vojaško in civilno upravo (cona A), za katerega je bil v skladu s 50. členom senžermenske (St. Germain) pogodbe med antantnimi silami in Republiko Avstrijo določen plebiscit, na katerem se bo prebivalstvo samo odločilo, ali želi pripadati Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev ali Republiki Avstriji.

Na lokalni ravni so najnižjo stopnjo organizacije Narodnega sveta za Koroško predstavljali krajevni narodni sveti. Do konca leta 1919 je imel Narodni svet za Koroško že 47 krajevnih odsekov, do 14. avgusta 1920 pa 50. Kot nekakšno vmesno stopnjo med krajevnimi narodnimi sveti in osrednjim Narodnim svetom v Velikovcu pa je bil za območje okrajnega glavarstva Borovlje ustanovljen Narodni svet za boroveljski politični okraj.

Med nalogami Narodnega sveta za Koroško in njegovih krajevnih odsekov ni bilo le izpolnjevanje naročil in sklepov osrednjega Narodnega sveta v Velikovcu, ampak tudi samostojna priprava in vodenje plebiscitne dejavnosti na določenem območju. Po poslovniku so morali biti člani krajevnih odsekov narodno popolnoma zanesljive in delovne osebe iz dotičnega okoliša. Imenoval, odobril ali odstavil jih je Narodni svet za Koroško. Število odbornikov je bilo odvisno od velikosti okoliša in števila prebivalstva, vendar ni smelo biti manjše od 6 in večje od 15 oseb. Poleg tega so morali krajevni odseki postavljati v posameznih krajih svojega območja zaupnike, v svojem okviru pa imeti vrsto posebnih odsekov: gospodarskega, propagandnega, aprovizacijskega. Krajevni narodni svet je moral biti v stalnem stiku s slovenskim uradništvom, orožništvom in vojaštvom. V pomoč pri delovanju krajevnih narodnih svetov so bili agitatorji. Posebej pa je bila krajevnim narodnim svetom naročena izdelava seznamov plebiscitnih glasovalcev in njihova karakterizacija s stališča za katero stran bodo glasovali. Budno so morali spremljati tudi delovanje nasprotnikov. V okviru Narodnega sveta za Koroško je delovala tudi posebna ženska zveza s cca. 40 odbori.[9]

Gradivo Narodnega sveta za Koroško, ki je shranjeno v Arhivu Republike Slovenije, je pomembno za raziskovanje zgodovine delovanja jugoslovanske vojaške in civilne uprave v coni A plebiscitnega območja v času od začetka junija 1919 do srede oktobra 1920, ko je omenjeno območje v skladu z izraženo plebiscitno voljo večine tamkajšnjega prebivalstva prišlo v ustavnopravni sestav Republike Avstrije.

Gradivo fonda, ki obsega 14 tehničnih oz. 205 popisnih enot, bi v grobem tako po vsebini kot po ustvarjalcih lahko razdelili na štiri skupine oz. serije:

1. Gradivo nastalo pri poslovanju Narodnega sveta za Koroško z državnimi institucijami, društvi in privatnimi osebami, dalje korespondenca med Narodnim svetom za Koroško in krajevnimi narodnimi sveti, zaplenjena korespondenca iz cone B, naslovljena na naslovnike v coni A, seznami glasovalnih zaupnikov slovenske strani ob plebiscitnem glasovanju po posameznih občinah, seznami proslovenskih, pronemških in neopredeljenih glasovalcev po občinah, fotografije predplebiscitnih prireditev, seznami pobeglih avstrijskih agitatorjev in volksverovcev, situacijska poročila krajevnih narodnih svetov in pa ohranjena pomagala, ki so nastala pri poslovanju uprave, vendar zaradi večkratnega preurejanja gradiva fonda niso več uporabna in so vključena v kategorijo gradiva.

2. Plebiscitno propagandno gradivo: letaki, lepaki, plakati, razglednice, brošure.

3. Gradivo nastalo v zvezi z delovanjem Policijske trupe za Koroško in Oddelka kraljeve policijske postaje SHS v Celovcu.

4. Cenitev in povračilo vojne škode, ki je nastala v času vojaških operacij na južnem Koroškem v prvi polovici leta 1919.

Zadnje preurejanje in popis fonda je bilo izvršeno marca 2000. Pri tem je gradivo fonda dobilo novo tehnično ureditev, saj je bilo iz fasciklov v celoti prestavljeno v arhivske škatle. Pri tem je treba poudariti, da se samo del gradiva fonda nahaja v Arhivu Republike Slovenije, ostalo pa hrani Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Gradivo, ki se nahaja v Arhivu Republike Slovenije, je leta 1976 izročila Narodna in univerzitetna knjižnica iz Ljubljane.

Kot je bilo že omenjeno, je k gradivu Narodnega sveta za Koroško v Velikovcu zaradi sorodne vsebinske tematike priključeno tudi gradivo, katerega ustvarjalci niso spadali neposredno pod pristojnost tega organa. To je gradivo policijsko-redarstvenih organov in Komisije za povračilo vojne škode za severno ozemlje Slovenije na poslovanju v Velikovcu.

---

9 Tone Zorn, Prispevek k vprašanjem jugoslovanske uprave v plebiscitni coni A, v: Koroški plebiscit, Ljubljana 1970, str. 286-290.

Gradivo je bilo že pred zadnjim preurejanjem urejeno po vsebini, kljub temu sta, predvsem zaradi pregleda pisarniškega poslovanja, v fond vključena tudi dva ohranjena delovodnika Narodnega sveta za Koroško. Kot dodatek k tema delovodnikoma pa je ohranjen še poseben delovodnik, v katerem so evidentirani samo spisi v zvezi s tobačnimi trafikami oz. oskrbo s tobakom v plebiscitni coni A. Edino izjemo v omenjenem fondu pa predstavlja gradivo oddelka kraljeve policijske postaje Kraljevine SHS v Celovcu, ki je v glavnem ohranil prvotno ureditev in so spisi odloženi kronološko po delovodnih številkah, žal pa se v tem primeru niso ohranile pisarniške evidence (delovodnik, indeks).

Okrajno glavarstvo Borovlje, 3.0 t.m., 15 š., 27 fasc., 11 k.

Poleg Narodnega sveta za Koroško je najbolj pomemben fond Okrajnega glavarstva Kraljevine SHS v Borovljah. Okrajno glavarstvo v Borovljah je bilo ustanovljeno kot politična ekspozitura politične uprave za slovenska območja okrajnih glavarstev Celovec, Beljak in Šmohor, ki pa so jo v prihodnjih mesecih, po ponovni zasedbi Koroške, preimenovali v Okrajno glavarstvo Borovlje. Po končani ofenzivi junija 1919 je poveljstvo dravske divizijske oblasti zaprosilo Poverjeništvo za notranje zadeve pri Deželni vladi za Slovenijo za obnovo civilne oblasti, orožništva in policije na območju Borovelj.[10]

V tem času so na vsem plebiscitnem območju tudi dokončno utrdili slovensko občinsko upravo. Ta uprava je ostala nespremenjena vse do plebiscita oktobra 1920.

Gradivo Okrajnega glavarstva Borovlje, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, obsega le gradivo iz časa jugoslovanske uprave v coni A in je kronološko urejeno. Ta ureditev velja le za del gradiva, ki je urejeno in popisano. Del gradiva pa je le grobo urejen, v prihodnosti se bo treba lotiti podrobnega urejanja in popisa gradiva celotnega fonda, ki s svojim obsegom predstavlja najobširnejši in zato tudi najpomembnejši del gradiva za čas zasedbene jugoslovanske uprave v coni A. Za vodenje evidenc spisov so na okrajnem glavarstvu uporabljali enostaven delovodnik in indeks s stvarnimi, imenskimi in krajevnimi gesli. Gradivo od fascikla 1 do 15 je urejeno kronološko in odloženo po delovodnih številkah, pozneje so to gradivo v okviru tehnične ureditve fonda preložili v arhivske škatle. Ostalo gradivo, ki je ponovno številčeno od 1 do 27, je prav tako v veliki večini urejeno in odloženo kronološko po delovodnih številkah, del gradiva pa je po vsebini zbran v konvolute (fasc. 17–20).

Gradivo lahko po vsebini razdelimo:

- splošne zadeve (prošnje, uradna korespondenca, okrožnice, zdravstvo, kmetijstvo)
- obrtne in lovske zadeve
- policijske in orožniške zadeve (prekoračitve policijske ure, preganjanje tihotapstva, poizvedbe, seznami agitatorjev, tiralice, poročila o delovanju nasprotnikov Jugoslavije v boroveljskem okraju)
- vojaške zadeve (poizvedbe, zapisniki, korespondenca, seznami agitatorjev, seznami vojaških obveznikov)
- gradivo Komisije za povračilo vojne škode
- mednarodna plebiscitna komisija (zapisniki zasedanj o premirju, 1. – 4. zasedanje, maj 1919).[11]

Gradivo v fondih uprave v Sloveniji

Predsedstvo Narodne vlade za Slovenijo in pozneje Deželnih vlad je bilo zadolženo predvsem za opravljanje splošnih nalog, to je vodenje personale, tajništva in glavne pisarne. Prav tako je bilo zadolženo za spremljanje aktualnih dogajanj, vzdrževalo je zveze z najpomembnejšimi institucijami doma in v tujini, pripravljalo je zakonske predpise za objavo v uradnem listu in skrbelo za izvedbo sklepov sej Narodne in kasneje Deželnih vlad za Slovenijo.

Gradivo predsedstva lahko v grobem razdelimo na štiri vsebinske sklope:

1. zapisniki sej Narodne in Deželnih vlad ter gradivo za seje;
2. notranjepolitične razmere v jugoslovanskem delu Slovenije (situacijska poročila);
3. koroška problematika 1918–1921, zlasti finančne zadeve;
4. likvidacija Pokrajinske uprave za Slovenijo;

Gradivo Predsedstva Narodne in Deželne vlade ter Pokrajinske uprave za Slovenijo je Arhiv Republike Slovenije prevzel leta 1948 od Federalnega zbirnega centra (FZC). Gradivo upravnih oblastev za obdobje 1918–1924 je združeno predvsem zaradi skupnega pisarniškega poslovanja in vodenja spisovnih evidenc.

Gradivo Predsedstva Narodne vlade za Slovenijo, Deželnih vlad in Pokrajinske uprave za Slovenijo je pomembno predvsem zaradi dejstva, da je v sklopu tega fonda ohranjena serija zapisnikov sej Narodne in Deželnih vlad za Slovenijo. Tako so ohranjeni zapisniki sej Narodne vlade za Slovenijo za čas od 1. novembra 1918 do 24. januarja 1919 ter Deželnih vlad od 24. januarja 1919 pa vse do 7. julija 1921. Serijo zapisnikov sej je takratnemu Državnemu arhivu Ljudske Republike Slovenije (LRS) leta 1955 izročil Izvršni svet Skupščine LRS, skupaj z veliko količino arhivskega gradiva I. in II. oddelka Banske uprave Dravske banovine. Ome-

[10] Prav tam, str. 284.

[11] AS_128, Popis Okrajnega glavarstva Borovlje.

njene sejne zapisnike so odkrili, ko so leta 1960 začeli z urejanjem omenjenega gradiva. Do tedaj se je menilo, da so bili zapisniki uničeni tik pred drugo svetovno vojno. Bili so vloženi v en večji fascikel. Po odkritju so jih uredili tako, da so najprej ločili originale od kopij in ostalega gradiva. Za originalno se je štelo tisto gradivo, ki je bilo podpisano. Nekaj originalnih zapisnikov je manjkalo, zato so jih nadomestili s kopijami. Iz enega fascikla so naredili tri fascikle, in sicer fascikel originalnih sejnih zapisnikov, fascikel kopij sejnih zapisnikov ter fascikel prilog k sejnim zapisnikom. Sejni zapisniki so vloženi v ovoje in mape ter predstavljajo serijo 204 zapisnikov najvišjih organov oblasti v Sloveniji.

Na sejah med leti 1918–1921 so veliko pozornosti namenili tudi razmeram na Koroškem in pripravam na plebiscit. Arhiv Republike Slovenije je pred dvema letoma na pobudo arhivskega svetnika Petra Ribnikarja začel z izdajanjem sejnih zapisnikov v knjižni obliki. Do danes sta izšla dva zvezka; prvi zajema seje od 1. novembra 1918 do 26. februarja 1919, drugi pa od 28. februarja 1919 do 5. novembra 1919. V pripravi je tudi tretji, zadnji del, ki bo imel na koncu tudi kazalo oseb in krajev. Vsi trije zvezki bodo nepogrešljiv vir in pripomoček tudi za raziskovanje zgodovine koroškega plebiscita, predvsem s slovenske strani.

Poleg sejnih zapisnikov je v gradivu fonda ohranjenega mnogo gradiva, ki se nanaša na Koroško v predplebiscitnem in tudi v poplebiscitnem obdobju. Za obdobje pred plebiscitom naj omenim samo situacijska poročila o razmerah v jugoslovanskem delu Koroške, ki so ohranjena za čas od novembra 1919 do oktobra 1920,[12] nadalje poročila o pripravah na koroški plebiscit v letu 1920,[13] v fondu je ohranjeno tudi nekaj gradiva, ki se nanaša na civilno in vojaško upravo plebiscitne cone A na Koroškem. Gre predvsem za gradivo okrajnih glavarstev Kraljevine SHS v Borovljah in v Velikovcu, za sezname upravičencev do povrnitve vojne škode ter za vojaške in varnostne zadeve jugoslovanske uprave na Koroškem (razni dopisi in seznami).[14] Zanimivo je tudi gradivo iz poplebiscitnega obdobja, predvsem iz leta 1921. Gre predvsem za preganjanje koroških Slovencev, poročila o razmerah na Koroškem po plebiscitu, o reševanju problematike koroških beguncev.[15] Ohranjeno je tudi veliko gradiva, povezanega s finančnim poslovanjem, predvsem s financiranjem plebiscitne agitacije.

Ob koncu bi omenil še gradivo, ki ni neposredno povezano s plebiscitom, je pa posledica plebiscitne odločitve koroškega prebivalstva. To so poročila o delu razmejitvene komisije na meji med Republiko Avstrijo in Kraljevino SHS iz leta 1922.[16]

Oddelek oz. Poverjeništvo za notranje zadeve pri Narodni, pozneje pri Deželni vladi in Pokrajinski upravi za Slovenijo je opravljal vse posle, ki jih je do 31. oktobra 1918 opravljalo Ministrstvo za notranje zadeve na Dunaju in pristojna deželna politična oblastva. Poleg tega je poverjeništvo opravljalo posle bivših deželnih zborov in odborov, razen tistih, ki so bili odrejeni drugim organom oblasti. Pristojno je bilo za stvari zunanje vojaške uprave in za zadeve deželne politične uprave. Poverjeništvu so bila podrejena okrajna politična oblastva, Policijsko ravnateljstvo v Ljubljani in policijski komisariati, varnostna straža za Slovenijo in prisilne delavnice. Vodil ga je poverjenik, razdeljeno je bilo na odseke, ki so jih vodili referenti.

Med gradivom tega fonda ni toliko gradiva o Koroški in plebiscitu, ker je tovrstno gradivo prihajalo predvsem na predsedstvo. Ohranjeno je nekaj gradiva o preganjanju oz. pobijanju nemške agitacije na območju Slovenije in pa poročila o preganjanju koroških Slovencev v letu 1921.[17]

Poleg teh dveh največjih in najpomembnejših organov oblasti v prvem povojnem obdobju pa so prej ali sočasno delovali tudi nekateri drugi organi, ki so se ukvarjali s koroško problematiko. Na tem mestu bi predvsem izpostavil Narodni svet za Slovenijo s sedežem v Ljubljani, ustanovljen avgusta leta 1918, in pa Pisarno za zasedeno ozemlje v Ljubljani. Med gradivom Narodnega sveta je v pododseku za Koroško ohranjeno gradivo zapisnikov sej tega organa. V gradivu fonda Pisarne za zasedeno ozemlje je ohranjena knjiga poročil s Koroške za leti 1918/19, vendar je žal nepopolna.[18]

Drobci arhivskega gradiva so se ohranili tudi v nekaterih drugih upravnih fondih iz tega obdobja, predvsem v gradivu fonda Oddelka za prosveto in vere pri Pokrajinski upravi za Slovenijo in med gradivom Višjega šolskega sveta iz Ljubljane, kjer se nahajajo viri, povezani z reorganizacijo šolstva na južnem Koroškem in nastavitvijo slovenskih učiteljev v letu 1919.[19]

Osebni in rodbinski fondi

Med osebnimi in rodbinskimi fondi v Arhivu Republike Slovenije je tudi nekaj takih, v katerih je med ostalim tudi gradivo, povezano s koroškim plebiscitom. V fondu Alfreda Lavriča, koroškega borca, je ohranjen fascikel, povezan s

12 AS_60, Predsedstvo Pokrajinske uprave za Slovenijo, a.e. 31-43.

13 AS_60, Predsedstvo Pokrajinske uprave za Slovenijo, a.e. 52.

14 AS_60, Predsedstvo Pokrajinske uprave za Slovenijo, a.e. 62.

15 AS_60, Predsedstvo Pokrajinske uprave za Slovenijo, a.e. 101-103.

16 AS_60, Predsedstvo Pokrajinske uprave za Slovenijo, a.e. 120.

17 AS_61, Oddelek za notranje zadeve pri Pokrajinski upravi za Slovenijo, šk. 9.

18 Gl. AS_59, Pisarna za zasedeno ozemlje, fasc. 2.

19 Gl. Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, Ljubljana 1999, fonda št. 63 in 102.

koroškim problemom. Gre predvsem za prepise in izrezke časopisnih člankov, uradna poročila in prepise poročil o delovanju na Koroškem za čas med novembrom 1918 in januarjem 1919.[20]

Dr. Teodor Šporn je bil v času pred plebiscitom svetnik Deželne vlade za Slovenijo in je bil poslan v Velikovec. Iz tega obdobja njegovega delovanja so ohranjena poročila o izvajanju plebiscita na Koroškem, rezultati plebiscita, razni dopisi glede nepravilnosti pri plebiscitu, ki so prihajali od raznih upravnih organov in posameznikov, podatki o nepravilnostih pri glasovanju, poročila o aprovizaciji in izvozu dobrin iz cone A v cono B v času plebiscita, poročilo o prometu z živežem na Koroškem po ukinitvi demarkacijske črte in pa poročilo o organizaciji prehrane na Koroškem.[21]

V osebnem fondu Wutte je ohranjeno predvsem plebiscitno propagandno gradivo, seveda prevladujejo letaki in plakati s slovensko agitacijsko vsebino (27), poleg slovenskih so ohranjeni tudi nemških letaki (13) in nekaj izvodov časopisov iz leta 1920 (Hoo-rrruk..!! List za plebiscitno zabavo, Korošec, Mir, Draupost in Deutsch - Österreichische Blätterstimmen).[22]

Posebno pomemben in obsežen je osebni fond Lojza Udeta, zgodovinarja in publicista, ki se je pri svojem delu ves čas posvečal predvsem koroški manjšinski problematiki, tako po prvi kot tudi po drugi svetovni vojni. Med ohranjenim gradivom je tudi precej originalnega gradiva, povezanega s koroškim plebiscitom, med drugim originalne pole z osebnimi podatki o koroških prostovoljcih v bojih za severno mejo 1918/19,[23] gradivo Narodnega sveta za Koroško, gradivo krajevnih odborov, sestanka zaupnikov Narodnega sveta za Mežiško dolino (12. 10. 1918) fotografije in osebni podatki borcev za severno mejo,[24] zapisnik pogovorov o premirju v Gradcu (16. do 22. januar 1919), osebne zabeležke majorja Andrejke na pogovorih o premirju v Gradcu, pogodba o premirju med Narodno vlado za Slovenijo in nemško-avstrijsko pokrajinsko vlado v Gradcu (13. 2. 1919), gradivo pogajanj o premirju v Kranju (med 4. in 7. junijem 1919) in inštrukcije vojaške narave za vodenje pogovorov v Kranju, zapisnik izjave Josipa Jerka, ujetega 7. 1. 1919 pri Borovljah, o nasilnih postopkih avstrijskih vojakov z ujetniki, številčno in moralno stanje slovenskih čet na Koroškem konec februarja 1919, dokumenti o avstrijskem nasilju na Koroškem leta 1919 (8 prepisov), razna vojaška povelja in manifesti ob spomladanski ofenzivi leta 1919,[25] sejni zapisniki Narodnega sveta za Štajersko (28. 9. 1918 – 30. 12. 1918, tipkopisi, prepisi), zapisniki sej Deželne vlade za Slovenijo 1919/20, zapisnik Pisarne za zasedeno slovensko ozemlje z dne 31. 3. 1919 o plebiscitu na Koroškem in poročilo naslovljeno na Predsedstvo Deželne vlade za Slovenijo o razmerah na Koroškem,[26] zgodovina pešadijskih polkov iz Dravske divizijske oblasti, dnevnik vrhovne komande (30. 11. 1918 – 24. 11. 1919),[27] gradivo jugoslovansko-avstrijskih pogovorov o premirju v Celovcu maja 1919, pet telegramov[28] ter spomini in dokumenti koroških borcev o vzhodni koroški fronti.[29]

Zbirka plakatov, letakov in koledarjev

Letaki, plakati, razglednice in brošure s propagandno vsebino so v času pred plebiscitom takorekoč preplavile obe coni plebiscitnega območja. V zbirki plakatov in letakov v Arhivu Republike Slovenije zavzemajo pomemben del plakati in letaki s plebiscitno vsebino. V zbirki so označeni z oznako PL V, PL VI, in PL VII, kar pomeni, da so v okviru zbirke dobili čisto posebno mesto. V okviru PL V, Koroški plebiscit, so zbrani letaki, plakati in brošure, ki so s svojo vsebino propagirali in pozivali Korošce, naj glasujejo za priključitev njihove dežele h Kraljevini SHS. Vseh plakatov, letakov in brošur v tem sklopu je 81 in so različni po vsebini, velikosti ter sporočilnosti.

V sklopu PL VI so zbrani plebiscitni razglasi in proklamacije prebivalcem koroškega plebiscitnega ozemlja; vsega skupaj jih je štirinajst.

Pod oznako PL VII se skrivajo nemški plebiscitni plakati in letaki, ki jih je bistveno manj (skupaj 43) kot ostalih, ki so pozivali k priključitvi Kraljevini SHS. Poleg teh je pod oznako "razno plebiscitno gradivo" shranjeno še propagandno gradivo, nalepljeno na trd karton.

V zbirki plakatov Arhiva Republike Slovenije hranimo tudi album s propagandnim gradivom o koroškem plebiscitu, ki pa poleg letakov in plakatov vsebuje tudi nekaj fotografij in zbirke denarja iz plebiscitnega obdobja. Leta 1961 je gradivo arhivu predal koroški borec Škof.[30]

Propagandno gradivo, ki je bilo natisnjeno v velikih količinah, hranijo poleg Arhiva Republike Slovenije med svojim gradivom tudi druge inštitucije s področja varovanja kulturne dediščine na področju Slovenije. Tukaj bi rad omenil predvsem Muzej novejše zgodovine v Ljubljani, Muzej narodne osvoboditve v Mariboru in pa obe osrednji slovenski knjižnici, Narodno in univer-

20 AS_919, Popis osebnega fonda Alfred Lavrič.
21 AS_1019, Popis osebnega fonda dr. Teodor Šporn.
22 AS_1046, Popis osebnega fonda Wutte.
23 AS_1193, Popis osebnega fonda Lojze Ude, šk. 22.
24 Prav tam, šk. 47.
25 Prav tam, šk. 48.
26 Prav tam, šk. 54.
27 Prav tam, šk. 60.
28 Prav tam, šk. 62.
29 Prav tam, šk. 73.
30 AS_1194, Zbirka plakatov, letakov in koledarjev. Večinom gre za darila zasebnih zbiralcev ali za nakupe. Med najstarejše pridobitve spadajo plakati in letaki o koroškem plebiscitu, kupljeni leta 1961.

zitetno knjižnico iz Ljubljane ter Univerzitetno knjižnico iz Maribora.

Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani

Inštitut za narodnostna vprašanja je bil ustanovljen kot Manjšinski inštitut že v času prve jugoslovanske države, točneje 1. februarja 1925, in je bil zadolžen za zbiranje in obdelavo raznega gradiva, ki se je ukvarjalo z manjšinsko in narodnostno problematiko. S tem delom je inštitut nadaljeval tudi po drugi svetovni vojni in se neposredno navezal na delo partizanskega Znanstvenega inštituta, ustanovljenega januarja 1944. Veliko spremembo v delovanju je pomenil sklep Izvršnega sveta LRS, ki je z odlokom dne 24. julija 1956 inštitut ločil od univerze in ga preimenoval v Inštitut za narodnostna vprašanja.[31]

V okviru inštituta deluje specializirani INDOK center in knjižnica z bogatim fondom gradiva s področja etničnih študij, posebej še iz slovenskega zamejstva. Temelji za oblikovanje arhiva so bili postavljeni že na predvojnem Manjšinskem inštitutu. Žal je bil večji del arhiva med 2. svetovno vojno uničen, ohranili so se le fragmenti arhivskega gradiva, ki ga je zbiral inštitut. Ob ustanovitvi inštituta leta 1948 je ta tako prevzel poleg obsežne knjižnice le šest fasciklov arhivskega gradiva nekdanjega Manjšinskega inštituta.[32] Inštitut za narodnostna vprašanja je ob ustanovitvi pridobil še nekatero starejše arhivsko gradivo iz obdobja med obema vojnama, povezano predvsem s problematiko razmejitve po razpadu Avstroogrske monarhije, ki je bilo ob okupaciji leta 1941 odpeljano v celovški arhiv in leta 1945 restituirano.[33] Tako se je inštitut obogatil z gradivom raznih fondov, in sicer:

- Pisarna za zasedeno slovensko ozemlje (1918–1921; 31 fasc.)
- Medzavezniška plebiscitna komisija, Sekcija SHS (1920; 21 fasc.)
- Komisija za mirovno konferenco pri Narodni vladi SHS v Ljubljani (1918–1920; 8 fasc.)
- Narodni svet za Koroško Velikovec (1919–1920; 4 fasc.)
- Okrajno glavarstvo Borovlje (1919–1920; 1 fasc.)[34]

Pozneje je bilo prevzeto še nekaj osebnih fondov, med katerimi izstopa arhiv dr. Josipa Vilfana, a je bil predan v hrambo Zgodovinskemu arhivu v Ljubljani. Inštitut danes hrani približno sto tekočih metrov arhivskega gradiva v več fondih.[35]

V fondu Pisarne za zasedeno ozemlje v Ljubljani se hrani gradivo o delovanju upravnih organov na zasedenih slovenskih ozemljih od Koroške do Italije. Največ gradiva se nanaša na poročila pisarni z okupiranih področij, razna zborovanja ter resolucije zaradi zasedbe ozemelj na Koroškem in drugod.

Medzavezniška plebiscitna komisija, Sekcija SHS hrani gradivo, povezano s problematiko izvedbe plebiscita, predvsem so zanimivi predlogi jugoslovanske strani, okrožnice plebiscitne komisije, poročila o nemškem terorju, zapisniki sej Medzavezniške komisije v letu 1920, razne pritožbe glede plebiscita, situacijska poročila za dan 10. oktobra 1920 in izjave za Kraljevino SHS.

Komisija za mirovno konferenco pri Narodni vladi SHS v Ljubljani je bil organ, ki je spremljal delo mirovne konference v Parizu. Tudi gradivo se nanaša na sestavo delegacije v Parizu, razna pravna vprašanja, osnutke mirovnih pogodb, ureditev mej na Štajerskem in Koroškem, organizacijo propagande glede plebiscita, finančne in aprovizacijske zadeve na Koroškem.[36]

Gradivo Narodnega sveta za Koroško je razdeljeno med Arhiv Republike Slovenije in Inštitut za narodnostna vprašanja. Del gradiva, ki je shranjen v INV, je izročil leta 1957 dr. Felacher. Gradivo lahko razdelimo na finančno poslovanje sveta in na gradivo o povzročeni škodi.

Gradivo Okrajnega glavarstva Borovlje, ki obsega vsega en fascikel, se nanaša predvsem na oskrbo prebivalstva za čas jugoslovanske uprave v coni A.

Zanimiv in dokaj obsežen je t. i. Mačkovškov arhiv.[37] Iz tega fonda bi rad izpostavil tri zvezke dnevnikov, ki jih je dr. Janko Mačkovšek[38] pisal tako v Parizu med pariško mirovno konferenco (prva dva zvezka), kot tudi pozneje, ko je bil poslan na Koroško v zgodnjem poletju 1920 (Dnevnik I. – Pariz 6. 6.–9. 7. 1919, Dnevnik II. – Pariz 9. 7.–14. 8. 1919 in Dnevnik III. – Koroška 29. 6.–22. 7. 1920).

Gradivo o plebiscitu v ostalih slovenskih javnih arhivih

Arhivsko gradivo, ki se je o koroškem plebiscitu ohranilo v Sloveniji, je skoraj v celoti

31 Janez Stergar, Sedem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1995, str. 31.

32 Janez Stergar, n.d., str. 41.

33 Janez Stergar, n.d., str. 41.

34 Janez Stergar, n.d., str. 41.

35 Janez Stergar, n.d., str. 43.

36 Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, Komisija za Mirovno konferenco.

37 Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, Mačkovškov arhiv, obsega 7 fasciklov gradiva, izstopajo poleg dnevnikov tudi zapisniki zasedanj Mednarodne plebiscitne komisije.

38 Mačkovšek Janko (1888–1945), narodni delavec in politik. Študiral na Visoki tehnični šoli v Pragi in leta 1913 opravil inženirski izpit. Po 1. svetovni vojni je bil referent za meje pri Narodnem svetu za Slovenijo in izvedenec v jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci v Parizu. Sodeloval je pri nastanku Manjšinskega inštituta v Ljubljani. Leta 1944 ga je aretiral gestapo in ga poslal v Dachau, kjer je umrl; gl. Enciklopedija Slovenije 6, Krek-Marij, Ljubljana 1992, str. 349.

shranjeno v dveh inštitucijah, na eni strani v Arhivu Republike Slovenije in na drugi strani v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja. Kljub temu pa so se drobci arhivskega gradiva ohranili tudi v drugih arhivskih inštitucijah. V Pokrajinskem arhivu v Mariboru (PAM) hranijo zbirko koroški plebiscit,[39] v kateri so zbrane nalepke jugoslovanske in avstrijske plebiscitne propagande, ki prinašajo drobne informacije (46 kos.), razglednice obeh strani (16), letaki in lepaki, ki so po številu najobširnejši (181), plakati (30) in časopisni izrezki. Nekaj dokumentov je v zbirko prišlo iz fondov upravnih organov in sodišč, predvsem gre za navodila Deželne vlade za Slovenijo in Medzavezniške komisije v Celovcu jugoslovanskim upravnim in pravosodnim organom na plebiscitnem ozemlju.

Nekaj gradiva pa je vsekakor ohranjeno tudi v t. i. "Maistrovem fondu", zbirki o bojih za severno in vzhodno slovensko mejo po prvi svetovni vojni.[40]

V fondih Zgodovinskega arhiva Celje (ZAC) se je gradivo v manjšem obsegu ohranilo predvsem v fondih občin. Mestna občina Celje hrani gradivo o glasovalnih pravicah pri

plebiscitu na Koroškem iz leta 1920 in seznam Maistrovih borcev.[41]

V gradivu občine Šoštanj najdemo gradivo o ustanovitvi legije prostovoljcev za Koroško, podpore za borce za severno mejo in agitacije Nemcev na zasedenem ozemlju.[42]

Podobno gradivo je ohranjeno tudi v fondu občine Hrastnik-Dol: glasovalne prijavnice za koroški plebiscit in mirovni pogoji z Avstrijo.[43]

Zadnji javni arhiv, ki hrani vsaj nekaj gradiva o koroškem plebiscitu v Sloveniji, je Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL). V enoti za Dolenjsko in Belo Krajino hranijo eno škatlo gradiva o plebiscitu, ki vsebuje zapisnike narodnega sveta v Podljubelju, učiteljske konference v Podljubelju, priprave za sestavo volilnega imenika, spise Narodnega sveta za Koroško in Narodnega sveta v Borovljah ter jugoslovansko in avstrijsko propagandno gradivo.[44]

V škofjeloški enoti Zgodovinskega arhiva Ljubljana se je v zbirki "Varia" ohranila plebiscitna korespondenca Jakoba Potočnika z bratom Ivanom iz leta 1920.[45]

Ostali javni arhivi v Sloveniji, Zgodovinski arhiv Ptuj, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici in Pokrajinski arhiv Koper, med svojim gradivom nimajo gradiva o koroškem plebiscitu.

SUMMARY

RECORDS ON THE CARINTHIAN PLEBISCITE IN SLOVENE ARCHIVES

In the intruduction, the author presents the question of the plebiscite as it was depicted in professional works – the main emphasis being placed on those written in Slovene. He goes on with the presentation of the post-war administration on the territory of Slovenia in this period, which was incorporated in the newly established Yugoslav state. In greater detail, the author also presents the administrative organisation on the occupied territories of southern Carinthia up to the year 1920.

In his article, the author focuses particularly on the presentation of the records on the Carinthian plebiscite kept mostly in Slovene archives and other institutions concerned with the protection of cultural heritage. Among these records, the most important is the fond of the National Council for Carinthia which had its seat in Velikovec, kept in the Archives of the Republic of Slovenia. This fond contains the most important documents for the study of the 1920 plebiscite in Carinthia. The fond of the District Board in Borovlje, kept in the Archives of the Republic of Slovenia, is also important, while a number of other documents on the plebiscite are additionally preserved in the administrative fonds of the former Provincial Government for Slovenia, in personal and family fonds, as well as in a collection of posters, leaflets and calendars.

The records on the plebiscite kept by the Institute for National Issues in Ljubljana are particularly important, as the Institute is the only institution in Slovenia, apart from the Archives of the Republic of Slovenia, which keeps a larger number of records on this topic.

Some fragments of records on the Carinthian plebiscite - mostly posters and leaflets, are also kept in other Slovene archives.

39 Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Zbirka koroški plebiscit, obsega 3 škatle gradiva; gl. Vodnik po fondih in zbirkah PAM, Maribor 1990, str. 463; E. Ogrizek, n. d., str. 9.

40 PAM, Zbirka prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem, ohranjeno je gradivo za čas od 1887 do 1920, gradivo fonda obsega 1.3 tm v 13 škatlah. Za uporabnike je na voljo tudi popis gradiva fonda; gl. Vodnik po fondih in zbirkah PAM, Maribor 1990, str. 465.

41 Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Mestna občina Celje II., 1919–1941, sig. 196.

42 ZAC, Občina Šoštanj, 1880–1940.

43 ZAC, Občina Hrastnik-Dol, sig. 489 in 490.

44 Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Zbirka Koroški plebiscit (NME-191), 1919–1920.

45 ZAL, Varia Škofja Loka (ŠKL-291).

Eksponat z moskovske postavitve razstave Žiga Herberstein – odkritelj Rusije.

UDK 351.79(497.4)(091)

Vodno pravo in vodne pravice

GORAZD STARIHA

Začetki modernega urejanja vodnega prava

Pomembno področje vodnega prava glede vodnih pravic je bilo za območje slovenskih dežel razmeroma dolgo nesistemsko urejeno, saj je Avstro-Ogrska dobila prvi celosten vodni zakon za ves avstrijski del države šele leta 1869,[1] na podlagi le-tega so izšli deželni vodni zakoni.[2] Potrebo po zakonu, ki bi v celoti urejal vodno pravo, so seveda čutili že dalj časa. Tako so leta 1835 spodnjeavstrijski stanovi in Kmetijska družba na Dunaju opozorili na nujnost in pomanjkanje vodnega zakona in takratni spodnjeavstrijski deželni maršal je ukazal ustanoviti komisijo, ki bi preučila položaj, vendar praktičnih uspehov ni bilo. Naslednji pomembnejši korak je bil storjen na kmetijskem kongresu na Dunaju leta 1849, kjer so temeljito obravnavali tudi vprašanje vodnega prava. Na podlagi sklepov obravnave je takratno ministrstvo za kmetijstvo in rudarstvo naslednje leto naredilo osnutek vodnega reda in ga izročilo trgovskemu ministrstvu. To je zahtevalo strokovno mnenje od trgovskih in obrtnih zbornic na Dunaju, v Milanu in Benetkah, nadalje od obrtnega združenja v Pragi in Libercu in od spodnjeavstrijske finančne prokurature. Njihove izjave so nato v letu 1853 posredovali notranjemu ministrstvu, ki je nerešeno zadevo v celoti odstopilo ministrstvu za trgovino in obrt. V predloženih izvedenskih mnenjih osnutek vodnega reda iz leta 1850 ni naletel na ugodna mnenja.

Ugotovitve izvedenskih mnenj je povzelo ministrstvo za trgovino in leta 1862 pripravilo nov osnutek vodnega zakona[3] za v ožjem državnem svetu zastopane dežele in ga dalo v pretres strokovnim komisijam v posameznih kronovinah. Trgovsko ministrstvo je izhajalo iz ugotovitve, da je koristna moč vode nujna in je bistvenega pomena za poljedelstvo, industrijo in trgovino. Upoštevati pa da je treba tudi možnost poplav in rušilno moč vode. Vse to je seveda zahtevalo urejenost na lastniškem in gradbenem področju. Ministrstvo je v uvodnih mislih ob predstavitvi svojega osnutka priporočalo, da če hočejo komisije dobro opraviti svoje delo (pregledati, dopolniti osnutek zakona), da morajo biti v njih predstavniki poljedelstva, industrije, trgovine, strokovnjaki za vodogradnje in izvedeni pravniki civilnega prava.

Osnutek je nadalje ugotavljal, da z izjemo Lombardsko-Beneškega kraljestva, kjer sta še vedno veljala vodna zakona iz dobe francoskega gospostva iz let 1804 in 1806, za vse druge avstrijske kronovine vodna zakonodaja ni bila urejena sistematično. Deli splošnih norm o vodnem pravu so bili še v nekaterih drugih zakonih,[4] nekateri predpisi pa so veljali samo za posamezne dežele, npr. za Štajersko patent z dne 25. 7. 1780 (nadalje so našteti predpisi še za druge, neslovenske dežele). Vendar lombardsko-beneška vodna zakona nista več zadostovala in tudi v deželi sami so izražali željo po reviziji le-teh.

Predlagatelju osnutka se je postavljalo tudi vprašanje, v katerih deželah vsega cesarstva naj bi vodni zakon veljal, ker da iz oktobrske diplome (20. 10. 1860) izhaja, da ne bi mogel veljati za dežele madžarske krone, češ da vodna zakonodaja ne sodi v področje, ki ga ureja zakonodaja za vso državo (kot bomo videli, je to ugotovil tudi kranjski deželni zbor). Zakon naj bi torej veljal za druge dežele cesarstva, s pripombo, da gre za normiranje pomembnega dela zasebnega prava in da to ne bi mogel biti predmet zgolj deželne zakonodaje, ampak bi moral biti to kot vladni predlog ožjemu državnemu svetu.

Vprašanje lastnine voda kot temeljno, na katero naj bi odgovoril novi vodni zakon

V osnutku zakona iz leta 1862 je omenjeno, da prejšnji iz leta 1850 ni bil ugodno ocenjen. Predvsem je na nasprotovanje naletelo načelo, da tekoče vode pravilоma ne morejo biti povsem zasebna lastnina. Če bi se to načelo uveljavilo, bi bile ogrožene vse že obstoječe posestniške pravice. Tako je bilo znova prvo in najpomembnejše vprašanje mejá med zasebnimi in javnimi vodami. Veljavna zakonodaja je npr. predvidevala, da je potok zasebna lastnina, vendar pa ni bilo določeno, kje oz. v kakšnem primeru se (zasebni) potok spremeni v javni tok.

1 30. 5. 1869 (RGB 93/1869).

2 Za Goriško in Gradiško 28. 8. 1870 (LGB 41/1870);
za Trst 28. 8. 1870 (LGB 44/1870);
za Koroško 28. 8. 1870 (LGB 46/1870);
za Istro 28. 8. 1870 (LGB 52/1870);
za Štajersko 18. 1. 1872 (LGB 8/1872);
za Kranjsko 15. 5. 1872 (LGB 16/1872).

3 Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond: Deželno predsedstvo za Kranjsko (AS 16), delovodna številka 1528/1862.

4 V §§ 287, 290, 340, 413, 477 in 854 Občega državljanskega zakonika iz leta 1811; mlinskega reda z dne 1. 12. 1814; dekreta dvorne pisarne o vodnih gradnjah z dne 10. 11. 1830 in 22. 9. 1831; v §§ 24-43 gozdnega zakona z dne 1. 1. 1853; v §§ 99, 105, 128-130 rudarskega zakona z dne 23. 5. 1854; v §§ 31, 33, 42 obrtnega zakona z dne 20. 12. 1859 in v ministrski uredbi z dne 7. 7. 1860.

Na to naj bi odgovoril vodni zakon. Predlagatelj osnutka iz leta 1862 je pri tem opomnil, da po rimskem pravu vodotoku značaj javnosti dajeta velikost in stalnost toka, kar da se v bistvu ujema z nemškim pravom, ki kot kriterij za določitev vodotoka kot javnega uporablja plovnost (z ladjo in splavom) slednjega.[5] Avstrijsko državno pravo da tudi loči plovne in neplovne vode – skratka gre za to, da so plovne vode javne (vodna pot mora biti tako kot cesta odprta za ves promet), druge pa so lahko tudi zasebne, kar da potrjujejo že stara prava in praksa. Naloga vodnega zakona naj bila torej ta, da že znana in v praksi upoštevana dejstva smiselno uzakoni.

Temeljno vprašanje, na katero naj bi odgovoril novi vodni zakon, je bilo torej vprašanje lastnine. Profesor Randa je v svoji razpravi zapisal, da si lastnino predstavljamo kot nekaj, kar v svoji prostorski sklenjenosti pripada nekemu lastniku. Glede voda temu pojmovanju odgovarjajo vodnjaki, bajerji, izviri, rezervoarji in naravne kotanje stoječe vode, ki pripadajo zemljiškemu posestniku – ne pa tekoče vode in morje v celoti. Tekoči vodotoki namreč predstavljajo celoto, ki je lahko prostorsko razdeljena samo po delih struge. Neprekinjenih vodnih tokov torej iz naravnih razlogov ne moremo obravnavati kot stvar lastnine, ne glede na to, ali gre za veletoke, reke ali potoke, ker nad vodnim tokom ni možno prostorsko gospostvo, lastništvo.

Na vodne tokove gre gledati kot na zračne tokove, na zrak, ki je resnična *res omnium communis* (last vseh) in je glede na možnost lastništvo posameznega dela zraka (vode) *res nullius* (nikogaršnja last). Iz tega izhaja tudi pravna osnova, ki pojmuje tekoče vode za nepogrešljivo potrebo vsega človeštva, ki nikakor ni združljiva z izključnim lastništvom posameznika nad njo. Ta potreba se kaže v pomembnosti vodotokov kot komunikacijskega sredstva, pogonskega za industrijo in obrt, namakalnega za poljedelstvo, končno ima vodni sistem komaj ocenljiv daljnosežni pomen za klimatske razmere (prvič se zapiše ekološka vrednost!). Narava stvari in splošno dobro torej naravnost zahtevata, da se imajo tekoči vodotoki za javne in da so za splošno uporabo.

Ker pa vodotok sestoji iz vodnega toka in struge, posledično izhaja, da je tudi rečno korito sestavni del reke, torej splošno dobro. Tudi rimsko pravo pojmuje lastništvo struge odvisno od lastništva reke. Reka brez struge lahko pomeni ravno toliko kot potok brez vode. Od rečnega korita gre razlikovati rečne brežine, ki so lastnina zemljiškega posestnika, na čigar posestvu se nahajajo (morajo pa biti na voljo za rečno plovbo – pristajanje).

Kreulov mlin ob Belščici.
Gorenjski muzej Kranj, fototeka, invent. št. 93/12 (Avtor fotografije A. Novak).

Pri rečnem koritu pa se vendarle pojavi pridržek, ali ga gre jemati (kot javne ceste) za državno lastnino, seveda omejeno z občo uporabo reke, ali kot da je brez lastnika in podrejeno samo pravu državne suverenosti. Randa je ugotovil, da so v literaturi o občem pravu zastopana vsa ta stališča (lastnik struge država, nihče, posameznik). Proti naziranju, da je država lastnik struge, se običajno navajajo otoki sredi reke in opuščene struge, ki so zemljiška posest. Vendar je bil Randa mnenja, da to samo na sebi ni argument, ker struga samo kot taka (z vodo pokrita površina) pripada državi. Rimsko pravo ne govori o strugi kot lastnini države, ampak se zadovolji s stališčem o suverenosti. Nadalje je Randa naštel, da ima francosko sodstvo vse reke

5 Dvorni svetnik, član gosposke zbornice in državnega sodišča, redni profesor prava na praški univerzi, dr. Anton Randa, ki je napisal zelo temeljito razpravo o vodnem pravu (Anton Randa, Das Österreichische Wasserrecht, Praga 1891) si je razlagal stališče rimskega prava nekoliko drugače, saj je zapisal, da ima le-to za javne vse tekoče reke in pristanišča. Vseeno da je, ali je reka velika ali majhna, plovna ali ne. Še tako majhen neprekinjen potoček da je javna last. Zasebna last da so torej lahko samo hudourniki, ki so samo občasno tekoči, in pa izviri, ki izvirajo in ponikajo na zemlji lastnika. Tako je Randa menil, da upravljanje s to javno pravico pripada državi zaradi njene vrhovne pravice in da če zasebnik potrebuje pravico do uporabe javnih voda, recimo za pogonsko moč, mora od države za to dobiti koncesijo (ki jo lahko nadomešča samo prastara pravica oz. "že od nekdaj" postavljen objekt). S tako podelitvijo pridobi koncesionar pravico do uporabe vode, vendar mu je lahko odvzeta ali omejena samo zaradi vzrokov, ki jih zahteva javno dobro ali proti odškodnini.
Koncesija za izkoriščanje javnih voda je konstitutivna. Te pravice, čeprav je praviloma neodtujljiva, ne gre gledati kot neko zasebno pravico (če gre za koncesijo za javne vodotoke). Nasprotno pa gre pri dovoljenju za uporabo zasebnih voda le za to, da se obstoječa zasebna pravica deklarativno prizna in z oblastno koncesijo potrdi, da pri izkoriščanju vode s stališča javnega prava ni nobenih zadržkov.

za javne, pruska zakonodaja pravi, da so samo plovni vodotoki obča lastnina države, neplovni pa so zasebne vode (zasebna lastnina), madžarski zakonik iz leta 1885 in hessenski iz 1887 pojmujeta vse vodotoke za državne, bavarski zakoni pa gledajo na reke in potoke, ki jih ne uporabljajo ladje in splavi, kot na zasebno lastnino lastnikov brežin. Po italijanskem kodeksu so vse reke in jezera javni, le majhni potočki (*rivi*) so lahko zasebni.

Javna, državna in zasebna lastnina voda, vodnih in priobalnih zemljišč[6]

Bistveno je bilo torej vprašanje, katere vode so javne oz. državne in katere so lahko zasebne. Randa je navedel, da Obči državljanski zakonik v § 287 glede stvari, ki so v državni lasti (§ 286[7]), razlikuje med dvema kategorijama:

a) stvari, ki so vsem državljanom na voljo samo za uporabo, kot deželne ceste, tokovi, reke, morska pristanišča in morske obale – to so obča ali javna dobra;

b) stvari, ki jih potrebuje država za svoje delovanje, kot denarni, poštni in drugi monopoli, kameralna dobra, rudniki, soline ...– to je državno premoženje oz. lastnina.

Zakonik je torej razglašal reke in potoke za javno dobro oz. za državno dobro, ki je namenjeno splošni, javni rabi, za *res publicae, quae in communi usu sunt* (državna last, ki je v javni uporabi), pri tem je razumeti *res publica* kot državno lastnino, omejeno z javno rabo.

Po splošnem razumevanju § 287 Občega državljanskega zakonika bi si lahko razlagali, kot da so vse tekoče vode (vodotoki, reke, potoki) razglašene za javno dobro, vendar pa zakonik v § 854 izrecno govori o "privatnih potokih" in podobno so povzemali tudi poznejši zakoni, ki so obravnavali tekoče vode (npr. § 105 rudniškega zakona, § 6 gozdnega zakona, § 6 ministrske odredbe z dne 21. 4. 1857). Ker splošni zakonik ni pobliže razjasnjeval, kaj pomeni "javnost" nekega vodotoka, se je bilo treba pri tem vprašanju vrniti k staremu dvornemu dekretu z dne 14. 6. 1776, kjer je bila plovnost merilo javnosti. Postavljalo se je vprašanje, ali so potem tudi netekoče vode lahko javne oz. komu "pripadajo". To vprašanje očitno še ni bilo rešeno in Randa je navedel vrsto različnih pravnih razlag in mnenj (uporabljena, tretja in dopolnjena izdaja Randovega dela je izšla leta 1891). Med drugim pravi, da sodna praksa dopušča možnost zasebne lastnine nad nejavnimi tekočimi vodotoki, posebno na mlinskih potočkih.

Končna ugotovitev je bila, da so vse plovne in splavne reke javne, javni uporabi namenjeno javno dobro, neplovne vode pa so javne samo, če niso "olastninjene" z deželnim zakonom, običajnim pravom in drugimi naslovnimi pravicami za posamezne uporabe oz. pravice nekdanjih gosposk, občin ali oseb. Torej, če nekdo ne more izkazati lastninske pravice do neplovnega vodotoka, je tudi ta javen.

Na bistvu Občega državljanskega zakonika je temeljil tudi na začetku omenjeni prvi avstrijski državni vodni zakon z dne 30. 5. 1869 in po njem napisani deželni zakoni.

Po tem zakonu so reke in tokovi od mesta, od katerega se uporabljajo za plovbo ladij ali za plovbo zvezanih splavov, skupaj s svojimi stranskimi rokavi, javno dobro in ohranjajo to lastnost tudi takrat, kadar je uporaba začasno prekinjena ali kadar povsem preneha. Sicer pa naj bi zakon ne poudarjal plovnosti z ladjami ali splavi, ampak dejansko uporabo reke za promet z ladjami ali splavi. Zgornji, neplovni tok reke torej ni javen. Vlada lahko zasebne vode, ki so primerne za plovbo ladij in zvezanih splavov, z razlastitvijo (§ 365 splošnega državnega zakona) razglasi za javno dobro (§ 6 Občega državljanskega zakonika).

Paragrafa 2 in 3 vodnega zakona, ki naštevata, katere tekoče in stoječe vode so javne, se samoumevno ne nanašata na ledenike in ledeniški led (to pač niso "vodotoki"). Kjer so ledeniki, kot na Tirolskem, razglašeni za državno lastnino (dvorni dekret z dne 7. 1. 1839), je ledeniški led seveda državna lastnina.

Osnutek vodnega zakona (že pred Rando) ugotavlja uporabnost vode pri namakanju (poljedelstvo), kot gonilno silo (industrija), njeno prevozno funkcijo (ladjarstvo, trgovina), njeno prehranjevalno moč (ribolov) in "čistilno" funkcijo (oskrbovanje gospodinjstev z vodo). Vendar pa so vse te neizmerljive vrednosti voda povečini izgubljene, če se vodotokov v njihovem naravnem toku ne regulira (prazni, razširja,

6 *"Glede na kraj, v katerem se voda nahaja, razlikujemo površinske, podzemne in talne vode. Nadalje lahko glede na kraj in na obliko voda razlikujemo tekoče, izvirne, talne in stoječe vode, kot so npr. vodotoki, jezera, izviri, javni vodnjaki in obalno morje. Končno lahko vodo razlikujemo tudi glede na njeno kvaliteto. Poleg navadne vode poznamo tudi zdravilne, termalne in mineralne vode. Med navadno vodo pa ima posebno mesto pitna voda. Preskrba s pitno vodo ima prednost pred uporabo in izkoriščanjem vode za druge potrebe. Končno lahko vodo razlikujemo tudi glede na njeno agregatno stanje. Poleg tekoče vode poznamo tudi vodne pare in – kar je bolj pogosto – led. Zaradi logične povezanosti vode z bližnjim zemljiščem, zakonodaja vodnega prava skupaj z vodami obravnava tudi morsko obalo ter vodna in priobalna zemljišča.*
Vodna zemljišča so struge in korita z brežinami do tiste višine, do kamor sežejo srednje letne vode. Vodna zemljišča so tudi opuščene struge in prodišča, ki pa jih voda od časa do časa še poplavlja. Za vodno zemljšče se šteje tudi dno obalnega morja in njegova obala do višine najvišjega vodostaja plime. Priobalno zemljišče zajema varovalni pas, ki se razteza neposredno nad vodnim zemljiščem ..." (Lovro Šturm, Vodno pravo, v: Upravni zbornik 1996, str. 220).

7 "Stvari, ki se nahajajo na državnem ozemlju, so bodisi državna bodisi zasebna lastnina. Slednja lahko pripada posamezniku, manjšim (z)družbam ali občinam."

zožuje, izravnava). To pa bi moral urejati vodni zakon s svojimi določbami, kazenskimi ukrepi in vzpostavitvijo vodnih oblasti. To vse naj bi upošteval bodoči vodni zakon, ki naj bi bil daljnosežnejši kot kateri koli dotedanji. Pri tem naj bi imeli pred očmi predvsem jasnost pravnih razmerij in narodnogospodarsko izrabo voda.

Zakon o rabi, usmerjanju vodotokov in obrambi pred vodami iz leta 1869

Osnutek je po vseh razpravah in dopolnitvah leta 1869 pripeljal do že omenjenega zakona, ki je urejal vodne pravice v osmih oddelkih (I. – o pravni lastnini vodotokov, II. – o rabi javnih voda za plovbo z ladjami in splavi ter o "napravah za prečenje voda" in o pravnih razmerah lastnikov bregov, III. – o uporabi in usmerjanju zasebnih voda, IV. – o ribolovnih upravičencih, V. – o vodnih družbah glede varovalnih in regulacijskih gradenj, o napravah za odvodnjavanje in namakanje, VI. – o prispevnih obveznostih privatnih posestnikov pri vodogradnjah, ki se financirajo iz državnega oz. deželnega proračuna, VII. – o pristojnostih deželnih zborov za izdajo izvedbenih določil tega zakona, VIII. – o nastopu veljavnosti in izvajanju zakona) in 29 členih. Zadnji, 29. člen, je izvajanje zakona nalagal ministrom za poljedelstvo, pravo, trgovino in notranjemu ministru.

Po sprejetju tega zakona je profesor Randa lahko ugotovil, da sodobna zakonodaja razlikuje:

I. zasebne vode. Mednje sodijo:

a) Studenci, atmosferske padavine, vodnjaki, bajerji in drugačna, kakor koli že nastala vodna zajetja (vodovodi, rezervoarji) na zasebnih zemljiščih. Če npr. bajer dobiva vodo iz potokov, ki tečejo po posesti, sam bajer ostaja v zasebni lasti, četudi se napaja iz javnega vodotoka, vendar pa ne sme biti motena pravica nekoga drugega do vode, preden potok priteče na posest in ko odteče z nje. Tako, recimo, tudi za pridobivanje ledu lastnik zemljišča, na katerem se led nahaja, ne potrebuje soglasja upravnih oblasti.

b) Kanali (jarki) in drugi umetni vodovodi, ki se napajajo iz zasebnih voda ali se uporabljajo za napajanje zasebnih voda. Odprti kanali, ki se napajajo iz javnih vodotokov in tečejo po zasebnem zemljišču, so javni, s tem da posestniki zemljišč, po katerih so speljani kanali, lahko uporabljajo vodo v kanalih in je njihova zasebna pravica do npr. ribolova ali gonilne sile vode nemotena.

c) Poleg naštetega še tekoče ali stoječe vode (jezera, potoki, toki), za katere nekdo dokaže, da mu "pripadajo", vendar pa je takšno dokazovanje izključeno pri vodotokih, ki so primerni za plovbo z ladjami in splavi. V tem primeru ne gre spregledati, da nikdar ni govora o tehničnem lastništvu vodotokov, ampak gre vedno le za lastništvo korita in takšnih ali drugačnih pravic do uporabe, še posebno pravice do izkoriščanja (mehanične) vodne sile ali kemičnih lastnosti vode, pravic do izkoriščanja organskih in anorganskih bogastev vodotoka (vodnih rastlin, školjk, rib, biserov).

II. javne vode. Sem sodijo vse stoječe in tekoče vode z izjemo naštetih v točki I. Tu ne gre prezreti, da vodni zakon v dvomu pojmuje za javne vse tekoče vode, ne samo plovne.

Ob koncu se je postavljalo vprašanje, ali je lastniško stanje voda stvar vpisa v javne knjige ali ne?

Zakoni o nastavitvi novih zemljiških knjig[8] so v § 2 določali, da se v zemljiško knjigo vpišejo vse nepremičnine in pravice, vezane na te nepremičnine, javne dobrine (javna lastnina) pa ne, o nepremičninah, ki so javno dobro, se v zemljiški knjigi naredi samo "zaznamek". Glede na to so zasebne vode s koritom vred (npr. bajerji, zasebna jezera, potoki) stvar vpisa v zemljiško knjigo, ne pa javne vode, ki so glede na gornje določilo vpisane v zemljiško knjigo le kot zaznamek z navedbo parcelne številke in kratko oznako. Gre torej za zadeve, ki dobijo vložno številko v zemljiški knjigi, in za zadeve, ki so samo v seznamu, ki ni vnesen v zemljiško knjigo. Javne parcele niso vpisane v zemljiško knjigo kot druge zasebne, ampak zanje velja poseben seznam.

Pravna razmerja glede javnih voda

Novi zakon je tako določal, da so javne vode javno dobro in so last države, do uporabe le-teh pa je v mejah državnih predpisov upravičen vsakdo. Splošna raba javnih voda se je izražala v naslednjem:

1. Javne vode lahko uporablja vsakdo, ki se drži administrativno predpisanih meja in pri tem ne moti pravice do (enake) uporabe vseh drugih ali pridobljene zasebne pravice tretjega. Tako je tu mišljena uporaba javne vode za kopanje, pranje, napajanje (pitje), splavljanje lesa, črpanje (zajemanje), potem za pridobivanje rastlin, blata, prsti, peska, proda, kamenja in ledu, s tem, da se pri tem ne poškoduje (spremeni) vodni tok ali breg, ali komur koli pri tem povzroča škoda – vse to pa ob upoštevanju policijskih predpisov (tako npr. lahko občina za zaščito svojih koristi prepove oz. omeji uporabo zgoraj naštetega).

Na vprašanje, ali javna raba vključuje tudi ribolov, bi bil sicer odgovor glede na pravno naravo javnega dobra pozitiven, vendar pa je glede na taksativno naravo paragrafov v deželnih vodnih zakonih (v kranjskem npr. § 1, v češkem § 15), ki med naštetim ne določajo tudi ribolova, slednji odtegnjen javni rabi in pridržan državi kot lastnici javnega dobra.[9]

---

8 Za Kranjsko 25. 3. 1874.

9 Ribolovna pravica je bila kot ena vodnih pravic vedno zelo zanimiva in zato tudi bolj določena kot druge. Pravico do ribolova je najprej imela skupnost ali lastniki brežin. Od 15. st.

2. Vodotoki se lahko svobodno uporabljajo za plovbo in splavarjenje ob upoštevanju policijskih predpisov o taki plovbi. Postavitev zasebne prevozne naprave, kot pridobitnega podjetja, je (tudi na zasebnih vodotokih) vezana na dovoljenje upravnih oblasti.

3. Za vsako drugačno rabo javnih voda, kot je določena v 1. in 2. točki, kot tudi za postavitev vodnih naprav, ki vplivajo na stanje ali tok voda ali ki ogrožajo breg, še posebej postavitev gonilnih naprav, vodovodov, jezov, je nujno dovoljenje upravnih oblasti. To velja posebno za graditev mostov in cestnih jezov, da ne prihaja do raznih zastojev vode.

Dovoljene naprave mora posestnik vzdrževati v takem stanju, da imata voda in led nemoten tok, da brez potrebe ne otežujejo ribištva in drugih načinov uporabe vode, da se z vodo ne razsipava (§ 6 dež. vodnega zakona za Kranjsko).

Podeljena (koncesionirana) pravica preide, če ni izrecno omejena na osebo prosilca, z vsemi pravicami in dolžnostmi na vsakokratnega lastnika tiste naprave ali nepremičnine, za katero se glasi dovoljenje – je torej realna pravica, pravica, povezana z lastništvom zemljišča, tudi če to ni razvidno iz vpisa v zemljiški knjigi. Ta pravica do uporabe obstaja, dokler obstaja vodna naprava, to pomeni, da je v takem stanju, da je možna uporaba (izraba) vodne pravice. To velja tudi, če naprava začasno ni usposobljena za obratovanje. Če preneha pravica do obrti, se še ne more sklepati o prenehanju vodne pravice (deželni vodni zakon za Koroško je glede tega v §18 poznal tudi triletni zastaralni rok).

Podeljene vodne pravice se morajo zapisati v uradno vodeni vodni knjigi. Vendar pa ima ta knjiga zgolj značaj vodnega katastra in ne zemljiške knjige in sama na sebi ne daje nobenega dokaza o obstoju in vsebini vodne pravice (lahko pa je v vodni knjigi navedeno, katere listine to dokazujejo). Koncesionirano dovoljenje ima naravo javne pravice, vzpostavljene z enostranskim aktom državne uprave.

Zakon ne razlikuje med poljedelskimi in industrijskimi napravami, večjo pomembnost enega ali drugega morajo po svobodni presoji določiti upravne oblasti (če zaradi pomanjkanja vode – ki ga nekoč prej ni bilo – že obstoječe naprave oz. pravice do uporabe vode ne morejo biti v celoti izkoriščene in je treba določiti prednost obratovanja).

Praviloma lastnik vodne naprave, ki koncesionirano izrablja svojo vodno pravico, ni odgovoren za škodo, ki jo s tem morebiti prizadene tretji osebi, npr. da zaradi jezu nastajajo poplave pri visoki vodi ali zamočvirjanje. Tako § 7 dež. vodnega zakona za Kranjsko pravi, da mora lastnik v takih primerih prenarediti vodne naprave (npr. jez) na svoje stroške samo, če gre za njegovo krivdo, kar pa ugotavlja upravna oblast (okrajno glavarstvo).

Bregovi javnih vodotokov so lastnina posestnikov bregov.

Pravna razmerja glede zasebnih voda

Pri zasebnih vodah je zakon razlikoval:

a) zaprte oz. stoječe vode, z dokazljivo zasebnimi jezeri vred;

b) v stalnih strugah tekoče, dokazljivo zasebne vode (studenci, potoki).

Pri prvih gre za popolno zasebno lastnino vode in vodnih korit s pravico do izkoriščanja. Ta lastnina je lahko omejena s pravico tretje osebe do služnosti, tako imajo npr. kraji in srenje pravico do izkoriščanja zasebnih voda, če svojih osnovnih potreb ne morejo pokriti drugače.

Pravice lastnikov zasebnih voda so lahko omejene tudi z razlastitvijo.

Za zdravilne vrelce je veljalo posebno varovanje.

Po § 4 državnega vodnega zakona lahko pripadajo zasebnemu posestniku:

a) podzemne vode, ki izvirajo na njegovem ozemlju (tudi mineralni vrelci), z izjemo solnih virov, ki sodijo v solni monopol, in rudniškemu regalu pripadajoča cementna voda;

b) meteorna voda, ki se zbira na njegovem posestvu;

c) vodnjaki, bajerji, cisterne ali drugačni zbiralniki vode, kanali za zasebne namene, cevi in podobno zaprte vode. Pri kanalih so mišljeni le tisti, ki vodijo vodo do druge stoječe zasebne

dalje je v večini avstrijskih dežel polagoma prehajala v domeno (regal) oblastnih zemljiških gospostev. V Salzburgu je tako ribolovna pravica od 15 st. dalje skoraj izključno regal nadškofov, v veljavi vsaj še do leta 1891. Za Štajersko Randa piše, da se zdi, da pripada ribolovna pravica deloma deželnim gospodom, deloma (upravnim) oblastem, deloma zasebnikom. Stanje da je negotovo, neurejeno. Na Koroškem in Kranjskem je pripadala ribolovna pravica posestnikom, ki so imeli lastnino vpisano v deželni deski. Pripadniki višjih stanov na Koroškem, Kranjskem, v Goriški in na Gradiškem naj bi v splošnem imeli vsepovsod pravico loviti s trnkom. V Dalmaciji je bil (morski) ribolov prost.

Z zemljiško odvezo ribolovna pravica gospostev ni bila odpravljena. Le za Češko, Moravsko in Šlezijo sta izšli dve odredbi (z dne 27. 6. 1849 in 11. 7. 1849), ki govorita o odvezi glede ribolovne pravice, ki se izvaja na dokazljivo tujem posestvu in zemljišču. Kasneje je izšla še odredba (31. 1. 1852), ki je pobliže pojasnila, da mora na Češkem, Moravskem in v Šleziji tisti, ki hoče svoje posestvo in zemljišče osvoboditi bremena ribolovne pravice, predložiti dokaz o lastništvu le-tega, namreč o lastništvu vodnega korita. Glede na takšno pojasnilo, je bilo pri težavi, kako dokazati lastništvo vodnega dna, korita (še zlasti pri rekah), v čeških deželah skoraj povsem iluzorno doseči odvezo od ribolovne pravice gospodov, saj je bilo na dlani, da kot dokaz ne more biti dokazilo o lastništvu "mejnega" zemljišča (ki meji na vodo). Temu nasproti pa je v drugih deželah ostalo nespremenjeno pravno stanje iz leta 1847, saj ga zemljiška odveza ni spremenila.

Seveda pa ne gre poenostavljati, da če je zemljiškim gosposkam v več deželah pripadala ribolovna pravica (regal), da so jim pripadale tudi druge pravice izkoriščanja tekočih voda ali kar celo "lastniške pravice" do voda.

vode, pri tem niso mišljeni kanali (mlinski potoki), ki so speljani iz javnih ali zasebnih tokov in se spet stekajo nazaj v strugo. Tekoč vodni vir ostaja *"res nullius et omnium communis"* tudi če je speljan v umetni strugi po zasebni posesti;

d) odtoki omenjenih voda do steka v tujo zasebno ali javno vodo oz. dokler ne zapustijo posestva lastnika.

Randi se je postavljalo vprašanje, kakšnega pravnega značaja so (tekoče) podtalnice. Menil je, da glede na vodni zakon niso niti zasebne niti javne. Zasebne niso, ker tega ne opredeljujeta a) in d) odstavek § 4 državnega vodnega zakona. Javne pa ne glede na § 3, ker ta predvideva tekočo vodo v koritu, podtalnica pa nima ne korita ne brežin.

Obravnava osnutka vodnega zakona v kranjskem deželnem zboru[10]

Na dvajsetem zasedanju kranjskega deželnega zbora 25. 1. 1866 so poslance seznanili, da je vlada izdala osnutek novega vodnega zakona. Pripravilo in vladi izročilo ga je trgovsko ministrstvo, vlada pa ga je med drugim posredovala tudi kranjskemu deželnemu zboru, da prispeva svoje pripombe in predloge.

Dr. Bleiweis je predlagal, da bi osnutek zakona obravnaval in nanj dal pripombe devetčlanski odbor, v katerem bi bili predstavniki gospodarstva in industrije, vsaj en član odbora pa moral biti tudi vešč prava. Njegov predlog so upoštevali.

Odbor je poročal na 26. zasedanju kranjskega dež. zbora dne 12. 2. 1866. Poročevalec, dr. Costa, je začel poročanje z vprašanjem, ki da se je zastavilo odboru, preden je ta začel preučevati vsebino osnutka vodnega zakona, in sicer ali je ta osnutek res vprašanje državne in ne deželne zakonodaje. Odbor je ugotovil, da je to vprašanje deželne zakonodaje in ne državne. To je utemeljil v štirih točkah:

1. Po tretjem odstavku oktobrske diplome so predmet kompetence državne zakonodaje samo zadeve, ki se že dolgo vrsto let obravnavajo in se o njih odloča skupno, kar pa ne velja za vodno zakonodajo, saj velja niz zakonov (našteti so od leta 1770 dalje), ki so že izdani za posamezne dele države, dežele, posamezna območja dežel.

2. Po § 11 februarskega patenta (26. 2. 1861) in § 18 deželnega reda za Kranjsko je vprašanje v pristojnosti deželne zakonodaje, ker kar najožje zadeva poljedelstvo.

3. Tudi zaradi narave stvari same (uporaba, usmerjanje vodotokov in obramba pred vodo) leta zaradi povsem različnih razmer ne more biti enako urejena za vse kraljevine in dežele. Vlada je to sama pripoznala za Lombardsko-Beneško kraljestvo. Pa so razlike, ki obstajajo med drugimi deželami, kaj manjše? Lahko isti zakon učinkovito ureja razmere v deželah, ki so z vodo bogate, in v tistih, ki so z vodo revne? Ponekod je nujno umetno namakanje, drugod so redne poplave, ponekod uporabljajo vodo za industrijo, drugod za poljedelstvo.

Pravna stran vodne zakonodaje pa je urejena z veljavnimi uredbami civilnega in kazenskega prava, torej je povsem odveč te uredbe zbrati skupaj v nekem novem zakonu, kar predlaga osnutek.

4. Proti temu, da bi se nekako v smislu (že obstoječe) državne zakonodaje podalo le osnovna načela policijske strani vodnega zakona, kot je bilo to v primeru občinskega zakona, pa govori, ne glede na neprimerljivost obeh stanj (vodnega in občinskega), slaba izkušnja z občinskim zakonom. Vsi deželni zbori so bolj ali manj, kranjski pa še posebno, spoznali, da je smiselno organiziranje občin v posameznih kronovinah in deželah padlo ravno na načelih, zapisanih v državnem zakonu (morda se je v tem načelnem upiranju vsedržavnim zakonom kazalo tudi nasprotovanje centralizmu – op. pis.).

Kljub sklepu, da je vodni zakon stvar deželne zakonodaje, pa se je odbor čutil odgovornega prispevati pripombe k posameznim delom zakona in tako posredno še nadalje utemeljiti svoje stališče. Pri tem je za merilo jemal le deželne razmere, nujnost zaščite zemljiških posestnikov, še posebno pa je upošteval, da je na Kranjskem odločno prevladovalo poljedelstvo.

V pripombah je odbor za preučitev osnutka očital ponavljanje že obstoječih predpisov v Občem državljanskem zakoniku. Nadalje da § 1 osnutka govori ravno nasprotno kot državljanski zakonik, ki pravi, da so vse vode zasebna lastnina, razen tistih, ki so izrecno navedene kot javna lastnina. V osnutku pa so zasebne vode naštete, kar je lahko nevarno, ker je takšno taksativno naštevanje lahko nepopolno in tako posega v zasebne pravice. Poleg tega je odbor menil, da bi moralo v kranjskem deželnem vodnem zakonu posebno mesto dobiti Ljubljansko barje (kar je pozneje predvidel § 46 deželnega vodnega zakona, namreč da se glede barja izda poseben deželni zakon – op. pis.).

Odbor je poročilo končal s predlogom, da deželni svet sprejeme naslednje sklepe:

1. Predmet vladnega predloga osnutka vodnega zakona je stvar deželne zakonodaje in kot tak sodi v pristojnost deželnega zbora.

2. Vlado se zato zaprosi, da deželnemu zboru za naslednje zasedanje predloži v obravnavo osnutek deželnega zakona o rabi, usmerjanju vodotokov in obrambi pred vodami v Vojvodini Kranjski in tudi osnutek ribiškega reda.

3. Pripombe odbora k vladnemu osnutku se potrdijo.

4. Deželnemu odboru se naloži, da vlado seznani s temi pripombami in tudi s sklepi prve in druge točke.

[10] Stenografska zapisnika zasedanj kranjskega deželnega zbora z dne 25. 1. 1866 in 12. 2. 1866.

Predsednik deželnega zbora je nato odprl splošno razpravo, vendar se ni prijavil nihče, zatem pa še posebno obravnavo, najprej za prvo točko zahteve odbora. Oglasil se je poslanec Kromer. Zdelo se mu je, da je to vendarle stvar državne zakonodaje, da bi moral biti tako pomemben zakon, ki zadeva zasebne pravice, enak za vse državljane, sicer da bi se delale po deželah razlike glede lastninskih pravic. Zato se je odločil, da bo glasoval proti prvi in drugi zahtevi odbora.

Poročevalec dr. Costa se je deloma strinjal z njim, vendar je poudaril, da bistvo tega zakona ni pravno, ampak policijsko, ni zakonodajno, ampak "urejevalno", kar pa bo seveda različno po deželah. Osnutek da je zakonodajen le toliko, kolikor mogoče krči zasebne pravice, vendar tudi to na podlagi § 365 Občega državljanskega zakonika.

Pri predlogu za sprejetje pripomb odbora se je spet oglasil Kromer in dejal, da je za preučitev tako pomembnega zakona imel le 24 ur časa, kar da je odločno premalo, premalo časa da bi bilo tudi za sprejetje pripomb na takratnem zasedanju deželnega zbora, ampak da naj bi o osnutku in pripombah odločali na naslednjem zasedanju deželnega zbora. Po manjših, bolj proceduralnih zapletih so bile pripombe odbora sprejete.

Nastavitev vodnih knjig, kart in zbirke listin

Kot že omenjeno, so na podlagi državnega izšli še deželni vodni zakoni, na podlagi teh pa uredbe o uvedbi in vodenju vodnih knjig, vodnih kart in zbirk listin.[11] Razvid o vodnih pravicah in posestih naj bi se torej vodil podobno kot zemljiški kataster, vodenje vodnih knjig pa je uredba nalagala okrajnim glavarstvom. Prav tako kot zemljiški kataster, je bila tudi vodna knjiga javna.

Vodna knjiga je imela **šest vpisnih rubrik**. V **prvo** so vpisovali zaporedno številko vpisane pravice, v **drugo** občino oz. kraj, kjer je bil objekt vodne pravice, ime vodotoka in brežno stran, ime lastnika vodne pravice in oznako vodne karte, v **tretjo** namen, obseg in način uporabe vode, dovoljena višina vode, kje stojijo jezilne mere in kakšne so, opis jezilnih in vodo usmerjajočih naprav, opis vodnih naprav z opombo, na katere listine ali drugačna dovoljenja se opira vodna pravica, oz. s sklicevanjem na obstoječe stanje, v **četrto** morebitne služnosti, ki so se nanašale na vodne pravice, v **peto** seznam listin k vodni knjigi in v **šesto** opombe. Za vodne družbe je bil namenjen še poseben obrazec s sedmimi rubrikami, ki se je dodajal vodni knjigi.

Na podlagi te uredbe so okrajna glavarstva v vodne knjige zapisala obstoječe stanje, potem so vodne knjige v taki obliki vodili do začetka druge svetovne vojne. Kakšni so bili vpisi, si lahko pogledamo na primeru vodne knjige, ki so jo vodili pri okrajnem glavarstvu v Kranju. Čeprav sta deželni vodni zakon in uredba o uvedbi vodnih knjig predvidevala, da mora vodno knjigo voditi vsako okrajno glavarstvo, so v Kranju vodili vodno knjigo[12] tudi za območje okrajnih glavarstev Tržiča in Škofje Loke.

Vodotoki so bili seveda zelo različno "poseljeni" z vodnimi napravami, največja gneča je bila v fužinarskih in obrtniških krajih, kjer je bil izrabljen dobesedno vsak meter ob vodi, npr. v Tržiču in Železnikih. Poglejmo si primer iz Železnikov, **zaporedno številko** 226, ki je v vodni knjigi zapisana v prvem stolpcu.

V drugem stolpcu **občina in kraj:** Železniki; **vodotok:** Selščica, desni breg; **davčna občina:** Železniki, parc. št. 148/1-3; **posestniki:** Jožef Levičnik, Johann Globočnik, Franc Prevc (kdaj natančno je bil opravljen prvi vpis v vodno knjigo ni zapisano, vsekakor pa po uvedbi le-te, po letu 1872); po ogledu iz septembra 1888 je namesto Franca Prevca postal solastnik Jožef Košmelj; po izročilni in darilni pogodbi z dne 14. 5. 1901 je lastniška pravica Johanna Globočnika prešla na ime gospodične Marija Ahačič - Globočnik, pozneje poročene Novak; 1908 je bila lastninska pravica Marije Novak zaradi vnovične možitve prepisana na ime Marije Eger, vdovele Novak; kot zadnji lastnik je leta 1923 vpisan Jakob Dermota iz Železnikov; **vodne karte:** 1) karta Železniki, list št. 2 in 3, situacijska skica iz septembra 1888.

V tretjem stolpcu je opis **vodnih naprav**. Več delavnic v Spodnjih Železnikih je imelo skupen jez takoj po sotočju Selščice s Prednjo Smolevo, in sicer pri hiši Neže Krek v Zg. Železnikih št. 33 (Na plavžu). Od jezu je vodil kanal, dolg 440 klafter (834 m). Ob kanalu je bilo več naprav, kot prva kovačnica (vigenjc) "Pod lazam" (kovačnice so imele svoja imena) s štirimi ognjišči oz. ješami (dve Jožefa Levičnika, eno Johanna Globočnika in eno Franca Prevca). Napravo je poganjalo eno podlivno vodno kolo. Poleg kovačnice so leta 1859 postavili tudi vizirni steber za določanje višin vodnih naprav (jezu). Po tehničnem ogledu iz septembra 1888 je bila Selščica zajezena z 48,60 m dolgim, enkrat zalomljenim lesenim jezom, zametanim s kamenjem, ki je bil last Johanna Globočnika. Od desne strani se je cepil kanal, ki je imel na začetku zapornico, sestavljeno iz treh delov, širokih po 1,65 m. Kovačnica je bila 22,50 m od začetka kanala na njegovem desnem bregu. Vodno kolo in tudi ognjišča so bili demolirani (po ogledu septembra 1888). Leta 1923 je bila vodna naprava stopa za trenje čresla, ki jo je poganjalo dvižno podlivno vodno kolo premera 3,90 m in širine 2,40 m. Z odločbo škofjeloškega sreskega načelstva z dne

[11] Ministrski odlok z dne 20. 9. 1872.

[12] Vodna knjiga se hrani v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enoti za Gorenjsko Kranj, v fondu Vodnogospodarsko podjetje Kranj (KRA-151).

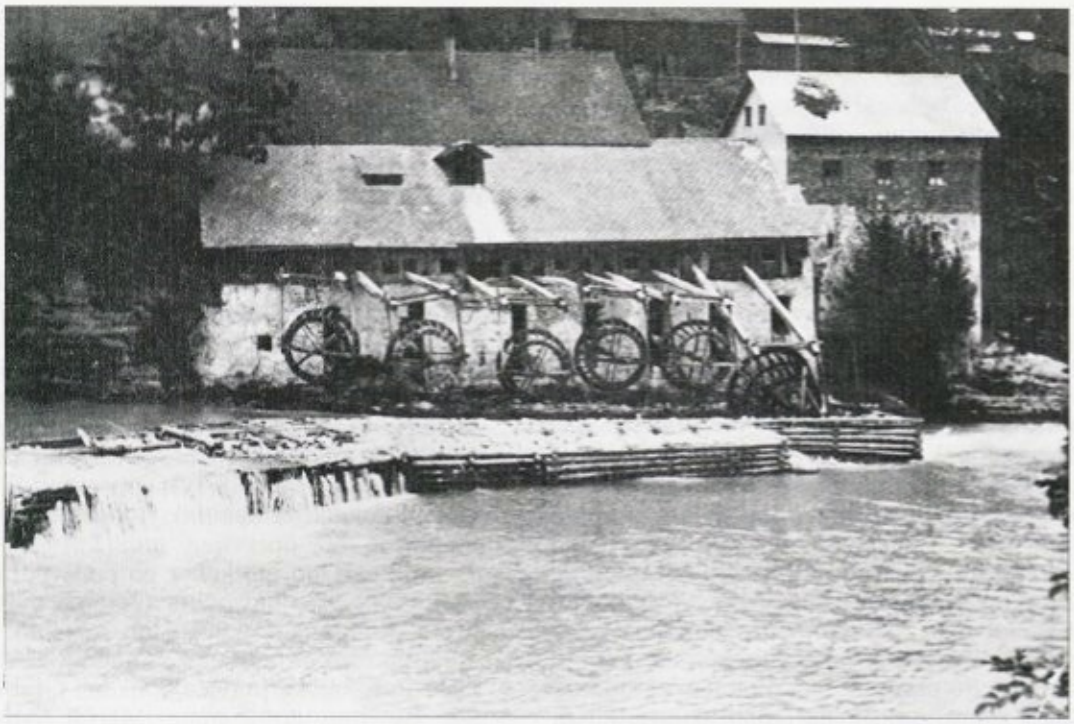

Novakov (pozneje Žumrov) mlin ob Savi v Prebačevem pred prvo svetovno vojno. Gorenjski muzej Kranj, fototeka, invent. št. 232/1.

4. 11. 1937 se je dovolilo odvajanje odpadnih pralnih vod iz usnjarne v Selščico pod pogojem, da se poleg obstoječega pralnega bazena zgradi še en s čistilno napravo v obliki treh čistilnih jam.

V četrtem stolpcu, **služnostne pravice,** je vpis iz leta 1908, da se je vodna pravica gospe Marije Novak zaradi njene vnovične poroke prepisala na ime Marija Eger, vdovela Novak.

V petem stolpcu so vpisane **povezave z zbirko listin** (seznam listin) – zapisnik o določitvi (postavitvi) vizirnega stebra z dne 27. 7. 1859, zapisnik tehničnega ogleda iz septembra 1888, izročilna pogodba z dne 14. 5. 1901, odločba z dne 12. 8. 1923, št. 13074/23, odločba z dne 4. 11. 1937, št. 7798.

Druga naprava na tem kanalu je vpisana pod zaporedno številko 227. Kot prvi posestnik je vpisan Jožef Demšar (za čas vpisa velja kot pri prvem primeru), po poizvedbi iz leta 1901 pa Marija Demšar. Ob omenjenem kanalu (opisanem pri št. 226) sta bila postavljena mlin in žaga "Plenada". Mlin na levi strani kanala je imel štiri mlinske kamne in stopo s šestimi pahi. Poganjalo ga je pet podlivnih lopatastih vodnih koles, na katera je bila voda speljana neposredno iz kanala. Žaga na desni strani kanala je imela en enolistni gater, ki ga je poganjalo eno podlivno vodno kolo. Po tehničnem ogledu iz septembra 1888 je v mlinu sedem nadlivnih vodnih koles poganjalo šest mlinskih kamnov in stopo s šestimi pahi, žago (na desni strani kanala) pa je poganjalo eno vodno kolo.

Približno šestnajst metrov pod mlinom je bil z leve strani kanala postavljen 8,58 m dolg in 1,95 m visok jez iz tramov. Za določanje višin so uporabljali na spodnjem koncu žage, vpisane pod številko 228, leta 1878 postavljeni vizirni steber (vpisane so tudi višinske kote).

V četrti stolpec je pod služnostne pravice vpisano, da je bilo s poravnavo okrajnega sodišča v Škofji Loki z dne 24. 10. 1901 v dvanajstih točkah določeno razmerje med napravama št. 227 in 228 glede delovanja le-teh.

Preden pogledamo vsebino točk, povejmo še, da je bil pod zaporedno številko 228 v času prvega vpisa v vodno knjigo imetnik vodne pravice Johann Globočnik. Po izročilni in darilni pogodbi z dne 14. 5. 1901 je lastniška pravica Johanna Globočnika prešla na ime gospodične Marije Ahačič - Globočnik, pozneje poročene Novak. Leta 1908 je bila lastninska pravica Marije Novak zaradi vnovične možitve prepisana na ime Marije Eger, vdovele Novak, kot zadnji lastnik pa je leta 1924 vpisan Gustav Eger.

Ob omenjenem kanalu (pri št. 226) je stala kovačnica "Skerjevc" z enim težkim kladivom in enim mehom. Poganjalo ju je eno nadlivno in eno podlivno vodno kolo. Z dovoljenjem z dne 30. 6. 1878 oz. z odlokom ministrstva za poljedelstvo z dne 6. 1. 1879 je bila delavnica predelana v žago za deske z enim vertikalnim gatrom. Po tehničnem ogledu iz septembra 1888 se je voda iz kanala pri št. 227 delila tako, da je bil desni krak speljan po leseni raki širine 1,50 m in dolžine 39,71 m do kolesa, ki je gnalo žago, levi del kanala pa je vodil na žago in mlin št. 227.

S poravnavo okrajnega sodišča v Škofji Loki

z dne 24. 10. 1901 je bilo torej glede na razmere med napravama št. 227 in št. 228 sklenjeno, da je:

1) jez, kanal, parc. št. 710 in stara zapornica na začetku kanala in del le-tega, ki vodi vodo do žage gospe Marije Novak, last slednje;

2) glede višine rake je veljavna poravnava okrajnega urada Loka z dne 31. 7. 1860, in sicer da je desni konec zapornice 4 cole (10,52 cm) nižji kot levi;

3) pri nizki gladini mora biti žaga gospe Demšarjeve ustavljena in dotok vode h kolesu zaprt;

4) pri še nižji gladini mora gospa Demšar tudi pri mlinu ustaviti do 3 kamne in stopo;

5) pri še nižji gladini pa se vodna moč deli tako, da jo sme dvanajst ur vso uporabljati Demšarjeva, dvanajst ur pa Novakova, pri čemer je slednja prva na vrsti;

6) pravico do zapore dotoka vode v kanal ima Novakova kot lastnica, vendar pa mora zaporo Demšarjevi napovedati šest ur prej, razen v nujnih primerih, ko lahko vodo zapre takoj, brez napovedi;

7) Demšarjeva ima pravico pod stopo št. 226 splavljati (hlode) na nakladišče za hlode na parc. št. 710 proti odgovornosti za morebitno pri tem povzročeno škodo na kanalu;

8) če bi želela Novakova kanal betonirati ali kako drugače izboljševati, ima pravico do uporabe nabrežja Demšarjeve;

9) obe stranki imata enako pravico do zbiranja peska v kanalu pri parceli št. 710 in za izkoriščanje te pravice lahko Novakova uporablja prostor in pot Demšarjeve ob kanalu, proti odgovornosti do morebitne povzročene škode;

10) če bi Novakova želela izboljšati ali betonirati kanal, mora Demšarjeva ob poteku del začasno odstrani svoj most čez kanal pod stopo št. 226. Stroške za odstranitev in vnovično postavitev mostu mora kriti Demšarjeva. Novakova ima pravico do souporabe tega mostu;

11) če bi bilo treba zaradi izboljšav pri žagi ali mlinu Demšarjeve zapreti dotok vode, mora za to prositi Novakovo, ki določi dan (za zaprtje);

12) ta sporazum velja tudi za naslednike pravice in imetja obeh strank.

To je primer vpisa pri gosto postavljenih objektih, kjer so vpisi zaradi pogostih sprememb lastnikov (zlasti pri fužinah, kjer je bilo več lastniških deležev) obsežni. Vpisi pa so lahko tudi povsem enostavni. Tak je vpis pod zaporedno št. 386 za potok "Vasenca" v Strahinju, kjer sta kot lastnika vpisana Andrej Eržen z Okroglega in Neža Ažman iz Pivke. Potok je bil v tem primeru uporabljan za namakanje travnika "v Grobljah". Pod Strahinjem je bil z dvema zapornicama usmerjen na travnik Eržena in na travnik Ažmanove. Vpisan je še ogled iz leta 1904 in da je notranja širina obeh zapornic 79 cm.

Kot že omenjeno, so vodne knjige, uvedene na podlagi deželnih zakonov iz leta 1872, vodili do začetka druge svetovne vojne (zadnji vpisi v vodni knjigi kranjskega sreskega oz. okrajnega glavarstva so iz leta 1940).

Avstro-ogrski vodni zakoni po letu 1872

Glavni zakon, ki je urejal vodne pravice za celo državo, je bil torej sprejet leta 1869, deželni pa v letih 1870 in 1872 (za slovenske dežele). Bistvene zadeve in razmerja so bili urejeni, vodne knjige nastavljene, zdaj pa naštejmo še druge zakone, ki so urejali vodne pravice po letu 1872. Seveda naj pri tem opozorimo, da gre za zakone, ki so urejali vodne pravice neposredno, upoštevati pa je treba še druge zakone, ki so se nanašali na pravice do uporabe vod, npr. ribolovne in rudniške zakone, prometne itd.

Najprej še en zakon iz dobe Avstrije, ki še ni bil omenjen, in sicer deželni zakon za Primorsko o vodni preskrbi za življenjske potrebe in poljedelstvo v **Istri** z dne **14. 11. 1864 (LGB 18/1864)**.

Omenili smo že ugotovitev odbora pri kranjskem deželnem zboru, ki je imel nalogo pretresti osnutek vladnega zakona o vodah, da naj bi bila vodna zakonodaja stvar deželne in ne državne zakonodaje. Mnenje verjetno ni bilo osamljeno in državni zakon z dne **21. 12. 1867 (RGB 141/1867)**, ki je s 24 členi dopolnjeval ustavo z dne 26. 2. 1861, je med drugim v § **12** teh dopolnitev vodno zakonodajo res prepuščal deželnim zborom, ker le-ta ni bila našteta v § 11, ki je v točkah od a) do o) našteval, katere zadeve sodijo v področje državnega zbora. Vodne zakone so pozneje, kot že omenjeno, res sprejeli deželni zbori, vendar na podlagi državnega vodnega zakona.

Zakon z dne **30. 6. 1884 (RGB 116/1884)** je določal predvsem finančne okvire glede pospeševanja kmetijstva z izsuševanjem in namakanjem zemljišč, pri tem pa je seveda opozarjal tudi na vodnopravna določila. Glede tehničnega dela projektov je splošne smernice določala ministrska odredba z dne **18. 12. 1885 (RGB 1/1886)**, glede financiranja pa še zakoni z dne **31. 5. 1889 (RGB 96/1889)**, **6. 7. 1896 (RGB 144/1896)**, **20. 4. 1897 (RGB 111/1897)**, **24. 1. 1902 (RGB 28/1902)** in **4. 1. 1909 (RGB 4/1909)**.

Gradbene (usmerjevalne) posege v gorske vode (hudournike) je urejal zakon z **dne 30. 6. 1884 (RGB 117/1884)**. Glede tehničnega dela projektov je splošne smernice določala ministrska odredba z dne **18. 12. 1885 (RGB 2/1886)**, zakon z dne **7. 2. 1888 (RGB 17/1888)** pa je določal sodelovanje državnih organov pri projektiranju in vodenju hudourniških gradenj.

Zakon z dne **14. 2. 1894 (RGB 45/1894)** je v smislu temeljnega zakona o vodnem pravu natančneje urejal graditev, vzdrževanje, rabo in opuščanje ribnikov.

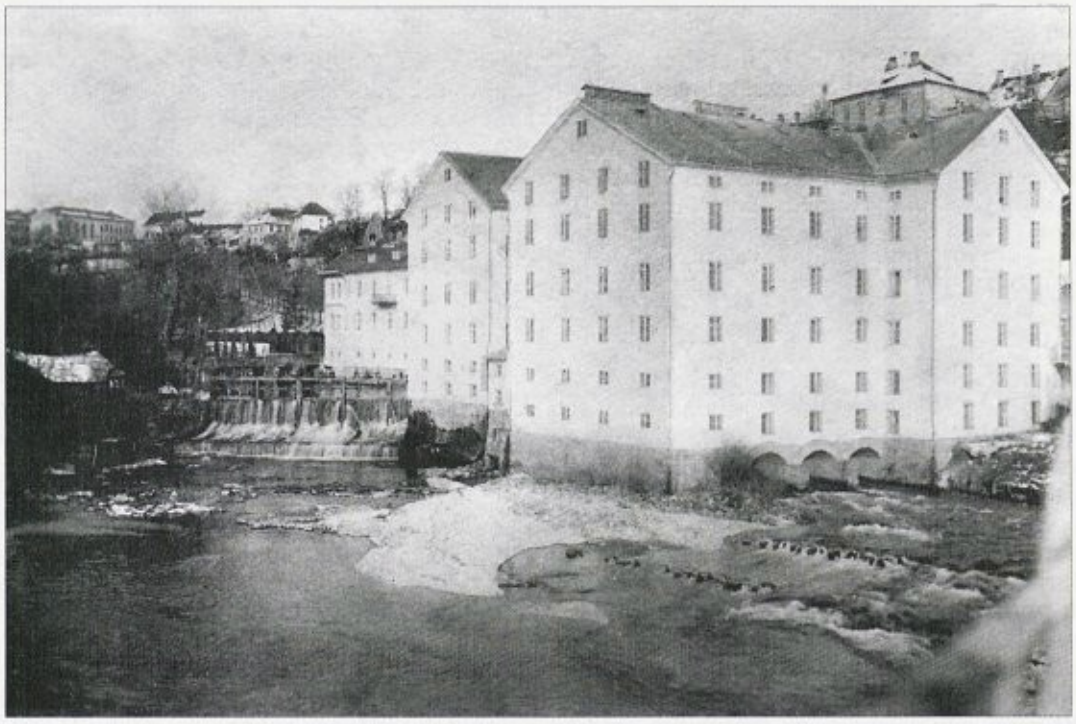

Majdičev mlin v Kranju, ob Savi.
Gorenjski muzej Kranj, fototeka, invent. št. 374/28.

Zakon o izvrševanju sodne oblasti in o pristojnosti rednih sodišč v civilnih pravdnih zadevah z dne **1. 8. 1895 (RGB 111/1895)** je v **§ 82** določal, da spore glede vodnih pravic obravnavajo sodišča, pristojna za območja, na katerih se je pravica kršila.

13. 7. 1902 (LGB 10/1902) je za **Istro** kot dopolnilo k deželnemu vodnemu zakonu iz leta 1870 izšel zakon o vodnih družbah.

28. 11. 1909 (LGB 29/1909) je za **Koroško** izšel zakon o občinskih vodovodih in vodarini.

Vodni zakoni Kraljevine SHS in Kraljevine Jugoslavije

Večina zakonov, pravilnikov in drugih državnih uredb (ki so zadevali upravljanje z vodami) iz medvojnega jugoslovanskega obdobja se je ukvarjala z administrativno organizacijskim urejanjem. Dva zakona sta bila tehnične narave in sta določala pogoje postavljanja vodnih naprav, v tridesetih letih pa se je že pojavila potreba po določnejšem urejanju nadzora nad pitnimi in odpadnimi vodami.

8. 7. 1919 (Ur. l. dež. vlade za Slovenijo 132/1919) je prestolonaslednik Aleksander podpisal *Uredbo o ustroju Ministrstva kmetijstva in voda*. Ministrstvo je sestavljalo pet oddelkov (A, B, V, G, D). ***Generalna direkcija voda*** je bila oddelek B. Delila se je na administrativni odsek, oddelek za pomorsko tehnično službo, oddelek za plovne reke in kanale (za notranjo plovbo), oddelek za vodne toke in sile, oddelek za kmetijske melioracije tal. Ta uredba govori o organizaciji generalne direkcije za vode v okviru ministrstva za kmetijstvo in vode.

29. 4. 1920 (Ur. l. dež. vlade za Slovenijo 64/1920) je bila s kraljevo odredbo na predlog ministra za kmetijstvo in vode na podlagi 38. člena Uredbe o sestavi ministrstva za kmetijstvo in vode ukazana ustanovitev **generalne inšpekcije za vode s sedežem v Ljubljani in z območjem za ozemlje Slovenije. 16. 10. 1920 (Ur. l. dež. vlade za Slovenijo 132/1920)** je minister za kmetijstvo in vode, dr. V. Janković, na podlagi 2. in 66. člena Uredbe o sestavi ministrstva za kmetijstvo in vode z dne 8. 7. 1919 predpisal *Pravilnik o ustanovitvi in organizaciji Sveta generalne direkcije voda*. Njegova naloga je bilo dajanje mnenj in predlogov o splošnih administrativnih zadevah, o projektih, pogodbah, koncesijah, o načrtih zakonov, uredb in pravilnikov, ki so zadevali vse vodne službe v kraljevini. V svetu so bili minister za kmetijstvo in vode kot predsednik, generalni direktor generalne direkcije za vode, pomočnik generalnega direktorja, načelniki oddelkov generalne direkcije za vode, šef administrativnega odseka generalne direkcije, generalni inšpektorji za vode.

4. 5. 1921 (Ur. l. deželne vlade za Slovenijo 61/1921) je bil podpisan ukaz ministrstva za kmetijstvo in vode, s katerim sta bila pododseka za melioracije in za zagradbo hudournikov pri poverjeništvu za kmetijstvo s 1. 6. 1921 dodeljena generalni inšpekciji za vode v Ljubljani.

31. 3. 1922 (Ur. l. pokrajinske uprave za

Slovenijo 44/1922) je bil podpisan kraljevi ukaz na predlog ministrstva za kmetijstvo in vode na podlagi 37. in 38. člena Uredbe o sestavi ministrstva za kmetijstvo in vode, da se na območju generalne inšpekcije za vode v Ljubljani ustanovita dva hidrotehnična oddelka, in sicer:

- **hidrotehnični oddelek s sedežem v Celju**, s teritorialno pristojnostjo za okrajna glavarstva v Celju, Konjicah, Brežicah, Krškem in za šoštanjski sodni okraj okrajnega glavarstva na Ptuju;
- **hidrotehnični oddelek s sedežem v Mariboru**, s teritorialno pristojnostjo za okrajna glavarstva v Mariboru, na Prevaljah, v Slovenj Gradcu brez Šoštanja, na Ptuju brez Rogatca, Ljutomeru in Murski Soboti.

26. 3. 1924 (Ur. l. ljubljanske in mariborske oblasti 31/1924) je bil podpisan ukaz ministra za poljedelstvo in vode, s katerim se zaprejo generalna inšpekcija za vode za Slovenijo in njeni hidrotehnični oddelki ter se ustanovijo **oblastni in sreski hidrotehnični oddelki** (razglas o zaprtju **15. 4. 1924, Ur. l. ljubljanske in mariborske oblasti 39/1924**). Za vodjo poslovanja *"generalne inspekcije voda v likvidaciji"* je bil določen dotedanji šef generalne inšpekcije za vode, generalni inšpektor inž. Ivan Sbrizaj, ki je imel med drugimi nalogami tudi to, *"da prevzame v varstvo arhiv inspekcije, kolikor ga je ostalo po razdelitvi agend na velika župana, ter izroča iz njega za vsak primer posebe po zahtevi ministrstva ali velikih županov poedine predmete proti reverzu, ki se zabeleži v posebno knjigo in se hrani na mestu, kjer se je predmet vzel."*

Minister za poljedelstvo in vode, K. Lj. Miletić, je ministrskemu svetu predlagal (in ta je 18. 3. 1924 predlog sprejel), da se dotedanja organizacija vodne službe v Sloveniji uskladi z zakonom o javni upravi. Po predpisih tega zakona so sodili posli ministrstva za poljedelstvo in vode v javno upravo, ki so jo v oblasteh izvrševali veliki župani, v srezih pa sreski glavarji. Po zakonu o javni upravi so se morali posebni oddelki posameznih ministrstev v pokrajinah podrediti oblastni upravi, pristojnosti dotedanjih pokrajinskih uprav, ki so se odpravile, pa so se prenesle na ministrstva in velike župane. Hidrotehnična oddelka na ozemlju Slovenije v Mariboru in v Celju sta delovala neodvisno in zunaj politične oblasti, torej ne v skladu z zakonom o javni upravi, zato so ju zaprli. Namesto njiju so ustanovili **oblastna hidrotehnična oddelka za ljubljansko in mariborsko oblast** in sreski hidrotehnični oddelek s sedežem v Celju za sreze Celje, Gornji Grad, Konjice in Šmarje-Rogatec-Kozje. Oblastna hidrotehnična oddelka sta bila podrejena oblastni upravi, sreski hidrotehnični oddelki pa so bili dodeljeni sreskim glavarstvom (kot v Avstro-Ogrski). Poleg navedenih hidrotehničnih oddelkov so se seveda lahko le-ti ustanavljali tudi v drugih srezih.

Generalni inšpektor za vode, dotedanji šef generalne inšpekcije za vode v Ljubljani, je postal centralni organ – generalni inšpektor za vode pri ministrstvu za poljedelstvo in vode. Namesto dotedanje upravne funkcije je prevzel nadzorno in je kot neposredni osrednji organ nadzoroval in usklajeval poslovanje hidrotehničnih oddelkov na območju, ki mu ga je odredilo ministrstvo za poljedelstvo in vode, ne glede na politično razdelitev države.

13. 5. 1930 (Sl. l. kraljevske banske uprave Dravske banovine 1/1930) je bil v banskem uradnem listu objavljen zakon o urejanju hudournikov, ki je določal tudi pravice do vodnih naprav na hudournikih.

5. 1. 1931 (Sl. l. kraljevske banske uprave Dravske banovine 30/1931) je bil podpisan pravilnik o nadzoru nad pitno vodo. V 1. členu je določal, da se nadzoruje: 1. javne in zasebne vodne vire iz katerih se jemlje pitna voda, 2. sodavico in druge umetne kakor tudi naravne mineralne vode, ki so v prometu, 3. led, ki se dela iz pitne vode in je namenjen za splošno uporabo. Dopolnjevala sta ga uredba centralne vlade o proizvajanju umetnih in naravnih korigiranih rudninskih vodah z dne **21. 4. 1936 (Sl. l. kraljevske banske uprave Dravske banovine 23/1937)**, ki je v prvem členu določala, da so umetne vode vse vode, pripravljene iz pitne ali iz destilirane vode z dodatkom raznih soli, prav tako tudi nasičene z ogljikovim dioksidom, ki se uporabljajo za namizne ali zdravilne vode, in nadalje pravilnik o pobiranju doplačila na naravne in umetne rudninske vode z dne **5. 5. 1939 (Sl. l. kraljevske banske uprave Dravske banovine 58/1939,** spremembe in dopolnitve **Sl. l. kraljevske banske uprave Dravske banovine 93/1939).**

30. 6. 1931 je bil podpisan zakon o izkoriščanju vodnih sil, ki je določal pogoje za postavitev naprav za izkoriščanje vodnih sil (**Sl. l. kraljevske banske uprave Dravske banovine 52/1931,** popravek **Sl. l. kraljevske banske uprave Dravske banovine 41/1932,** dopolnitev z uredbo z dne **27. 11. 1935, Sl. l. kraljevske banske uprave Dravske banovine 102/1935** in **25. 8. 1936, Sl. l. kraljevske banske uprave Dravske banovine 84/1936** glede podeljevanja dovoljenj za mline moči do bruto 15 KS).

Pravilnika z dne **16. 7. 1937** in **16. 9. 1940 (Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 75/1937 in 85/1940)** sta določala nadzor nad odtočnimi vodami naselij in industrijskih in obrtnih podjetij.

Ob koncu poglavja poglejmo še primer "zadovoljnosti" z avstro-ogrsko zakonodajo. Člen 236. finančnega zakona za leto 1927/1928 je določal: *"Odredbe ribarskega zakona z dne 18. avgusta 1888, kranjski dež. zakonik št. 16/1890 s pravilniki o izvrševanju se razširjajo in veljajo za oblasti mariborske in ljubljanske županije."* **(Ur. l. ljubljanske in mariborske oblasti 125/1927** z dne **19. 12. 1927**).

Vodni zakoni FLRJ, LRS, SFRJ, SRS

V nadaljevanju si poglejmo člene zakonov in uredb, ki govorijo o pravnem značaju voda in uporabi le-teh, upravnih vodnih institucijah ter o vodnih evidencah.

Uredba o ustanovitvi ***Uprave hidrometeorološke službe pri vladi LRS*** z dne **15. 4. 1947 (Ur. l. LRS, št. 21/1947)** je določala tudi njene naloge; med drugim je v 7. členu zapisano: *"Z dnem ustanovitve uprave hidrometeorološke službe pri vladi LRS preidejo dosedanje hidrološke in meteorološke postaje in ustanove na ozemlju LRS, izvzemši postaje splošnega zveznega pomena, v njen sestav skupaj z vsem strokovnim in administrativnim osebjem, inventarjem, instrumentarijem in arhivi."*

Uredba o ustanovitvi in pristojnosti uprave za vodno gospodarstvo pri predsedstvu vlade LRS z dne **18. 7. 1949 (Ur. l. LRS, št. 22/1949)** je v 13 točkah določala naloge uprave za vodno gospodarstvo; v 8. točki 2. člena je določala, da **uprava ureja in vodi katastre o vodah, vodnih napravah in projektih**. V 8. členu je določala, da se uprava za hidrometeorološko službo pri vladi LRS preoblikuje v ***Inštitut za hidrometeorološko službo pri upravi za vodno gospodarstvo***. Naloge in delo inštituta so ostale nespremenjene.

5. 2. 1851 (Ur. l. LRS, št. 7/1951) je bila podpisana uredba o prenosu uprave za hidrometeorološko službo pri vladi LRS in uprave za regulacije in melioracije v pristojnost ***Komiteja vlade LRS za vodno gospodarstvo***. Med drugim je v 2. členu določala, da v sestav komiteja vlade LRS za vodno gospodarstvo preidejo tudi vsi podrejeni zavodi skupaj z arhivi.

Z odlokom o reorganizaciji vlade LRS z dne **11. 4. 1951 (Ur. l. LRS, št. 15/1951)** so se pristojnosti komiteja za vodno gospodarstvo prenesle na ***Svet za gradbene in komunalne zadeve*** in na ***Glavno upravo za vodno gospodarstvo***.

Zakon o varstvu voda z dne **22. 10. 1957 (Ur. l. LRS, št. 40/1957)** je določal, da so zaradi posebnega pomena za gospodarstvo, ljudsko zdravstvo, klimatske razmere in druge splošne koristi vode in vodna zemljišča v LRS pod posebnim družbenim varstvom. Določal je tudi uporabo, ni pa določal javnih in zasebnih voda.

Podobno kot gornji je tudi Zakon o varstvu voda z dne **16. 12. 1960 (Ur. l. LRS, št. 39/1960)** določal, da so zaradi posebnega pomena za gospodarstvo, ljudsko zdravstvo, klimatske razmere in druge splošne koristi vode in vodna zemljišča v LRS pod posebnim družbenim varstvom (1. člen).

Med drugim je zakon določal, da je za ureditev in uporabo voda in za vse druge posege v vodni režim nujno pridobiti vodnogospodarsko dovoljenje, kadar je s tako uporabo ali posegom prizadeta splošna korist (3. in 4. člen). Vodnogospodarsko dovoljenje izda za vodno gospodarstvo pristojni upravni organ (7. člen). Za večje posege in objekte večjega gospodarskega pomena je nujno soglasje sekretariata izvršnega sveta za kmetijstvo in gozdarstvo. Podobno kot nekdanji koroški deželni zakon je tudi ta določal, da *vodnogospodarsko dovoljenje preneha veljati, če koristnik ne začne urejati ali uporabljati vode oziroma vodnih zemljišč ali opravljati dovoljenih posegov v vodni obtok v treh letih od dneva izdaje dovoljenja ali če nepretrgoma več kot tri leta ne izvršuje pravic iz vodnogospodarskega dovoljenja* (11. člen).

Zakon je tudi odpravil upravo za vodno gospodarstvo LRS. Zadeve iz njenega delovnega področja pa so prevzeli ***Sekretariat Izvršnega sveta za kmetijstvo in gozdarstvo in ljudski odbori***, vsak v mejah svojih pristojnosti (46. člen).

Poleg tega zakon govori o urejanju, vzdrževanju, varstvu in upravljanju voda, vodnih zemljišč in vodnih zgradb ter o varstvu podzemeljskih voda.

Temeljni državni zakon o vodah iz leta **1965 (Ur. l. SFRJ, št. 13/1965)** je v 4. členu določal, da *so naravni vodni tokovi, naravna jezera, naravni izviri, obalno morje in javni vodnjaki dobrine v splošni rabi*. V šestem členu pa je priznaval lastninsko pravico do vodnih naprav posameznim fizičnim osebam: *Na vodah, zajetih z umetnimi objekti in drugimi napravami, ki niso osnovna sredstva delovnih organizacij, ima pravico uporabe oziroma lastninsko pravico tisti, ki je take objekte oziroma naprave zgradil ali jih kako drugače pridobil.*

Zakon je določal tudi vodenje evidenc o vodnih napravah:

27. člen: *O vodah, vodnogospodarskih objektih in napravah ter o drugih objektih in napravah, ki imajo pomen za vodni režim, se vodi kataster voda in vodnogospodarskih objektov in naprav. Izdana vodnogospodarska soglasja in vodnogospodarska dovoljenja se vpisujejo v vodno knjigo. Vodna knjiga ter kataster voda in vodnogospodarskih objektov in naprav sta javni knjigi.*

100. člen: *Upravni organi za vodno gospodarstvo morajo vsako dovoljenje, ki ga izdajo ali dajo zanj svoje soglasje, vpisati v vodno knjigo.*

101. člen: *Vodna knjiga je sestavljena iz vpisnika, zbirke listin in tehnične dokumentacije.*

Republiški zakon o vodah iz naslednjega leta **(Ur. l. SRS, št. 22/1966,** popravek **24/1966)** pa je v 49. členu določal, da vodno knjigo ter kataster voda in vodnogospodarskih objektov in naprav vodi republiški upravni organ za vodno gospodarstvo.

Istega leta je izšel zakon o ***Zavodu za vodno gospodarstvo SR Slovenije*** **(Ur. l. SRS, št. 36/1966)**, ki je v prvem členu preimenoval zavod za vodno gospodarstvo iz samostojnega zavoda v republiški upravni organ: *Zavod za vodno*

gospodarstvo LR Slovenije, ki je bil ustanovljen z odločbo o ustanovitvi tega zavoda (Uradni list LRS, št. 6-55/61) kot samostojni zavod, se preosnuje v ***Zavod za vodno gospodarstvo SR Slovenije kot republiški upravni organ****. Zavod je pod nadzorstvom republiškega sekretariata za urbanizem.*

V drugem členu je zakon določal, da zavod vodi osrednjo vodno knjigo, kataster voda in tehnični arhiv vodnogospodarskih ureditev in uporabe voda.

Vodni zakon iz leta **1981 (Ur. l. SRS, št. 38/1981)** je v drugem odstavku drugega člena določal, da *so naravni vodotoki, naravna jezera, naravni izviri, obalno morje, javni vodnjaki in vodna zemljišča dobrine v splošni rabi in družbena lastnina. Ta določba se ne nanaša na vodna zemljišča presihajočih jezer.*

Vodenje evidenc pa je določal 72. člen: *Vodnogospodarska soglasja in vodnogospodarska dovoljenja, ki jih izdajajo pristojne organizacije oziroma organi, se zbirajo v vodni knjigi.*

Vodne količine, kakovost vode in zgrajeni vodnogospodarski objekti in naprave se vpisujejo v kataster voda.

Vodno knjigo in kataster voda vodi zveza vodnih skupnosti, nadzor nad poslovanjem pa opravlja za vodno gospodarstvo pristojen republiški upravni organ.

Strokovno navodilo iz leta **1984 (Ur. l. SRS, št. 27/1984)** je urejalo način zbiranja vodnogospodarskih soglasij in vodnogospodarskih dovoljenj v vodni knjigi in katastru voda in tudi vpisovanje količin, kakovosti vode in zgrajenih vodnogospodarskih objektov in naprav.

V 1. členu je določalo, da vodno knjigo in kataster voda vodi ***Zveza vodnih skupnosti***, da je vodna knjiga evidenca o izdanih vodnogospodarskih soglasjih in dovoljenjih ter da sta vodna knjiga in kataster javna; v 2. členu, da se vodna knjiga v okviru posameznih vodnih območij vodi po povodjih in delih povodij, ki so v navodilu našteti; v 3. členu, da se znotraj vodnih območij vodi evidenca v vodni knjigi tudi po posameznih področjih, ki jih je osem (01 - hudourniki z erozijskimi žarišči, 02 - regulacije, ... do 08); v 4. členu, da se kataster voda vodi za vse območje SRS, in sicer s podatki o:

1. površinskih in podzemeljskih vodah;
2. vodnih virih za vodooskrbo;
3. kakovosti voda;
4. onesnaževalcih voda;
5. vodnogospodarskih objektih in napravah v splošni rabi;
6. čistilnih napravah.

Vodna zakonodaja po letu 1991[13]

V svojem članku o vodnem pravu[14] dr. Lovro Šturm pravi, da so bile *v ureditvi, ki je temeljila samo na Zakonu o vodah* ***(Ur. l. SRS, št. 38/81, 29/86 in Ur. l. RS, št. 15/91)*** *vodne dobrine splošnega pomena*, z Zakonom o varstvu okolja **(Ur. l. RS, št. 32/93)** pa so vode postale last države, kar opredeljujeta predvsem 16. in 17. člen zakona:

16. člen (1) Javno dobro, ki je sestavina ekosistemov kmetijskih zemljišč, gozdov, podzemnega sveta, krasa, voda, morja in nerodovitnega sveta, je lastnina republike ali lokalne skupnosti.

17. člen (1) Voda, mineralne surovine, prosto živeče divje živali, ribe in druge živali in rastline v odprtih vodah in v ribolovnem morju so lastnina republike.

Predlog novega zakona o vodah je menda že v parlamentu, vendar ga ta do oddaje tega članka uredništvu Arhivov še ni sprejel, tako da ga še ne moremo navajati. Predlog je sicer znan in se ga komentira že dalj časa,[15] vendar pa kaže o njem pisati, ko bo sprejet z vsemi popravki in dopolnili.

Ob koncu lahko ugotovimo, da je voda ljudem že od nekdaj zelo veliko pomenila, ne samo kot nujno sredstvo za preživetje, pomembna je bila za namakanje v poljedelstvu, kot komunikacijsko sredstvo, posebnega pomena je vedno bil ribolov, vode je bilo treba urejati zaradi njihove morebitne uničevalne, poplavne moči, vedno bolj pa je znal človek izrabljati vodne tokove kot pogonsko moč za svoje strojne izume. Zdi se, da je ravno to narekovalo bolj sistematično urejanje vodnega prava, zakonodaje na državni ravni. Kar zadeva slovenske dežele (brez Prekmurja), je avstrijski del Avstro-Ogrske dobil enoten državni vodni zakon leta 1869.

Temeljno vprašanje, ki ga je moral reševati novi, "skupni" vodni zakon, je bila opredelitev lastnine voda. Zaradi svojega velikega pomena je bila voda vedno zanimiva kot lastnina; bila je predmet zakonodaj in lastniško opredeljevana z različnih stališč človekovega delovanja in potreb. Vedno se je postavljalo vprašanje, kdaj je neka voda lahko popolna zasebna lastnina, kdaj je dobrina splošnega pomena, nad katero bedi država, oz. kdaj je neposredna lastnina države. V splošnem lahko rečemo, da je prvi popoln avstrijski vodni zakon kot kriterij za ločitev zasebnih voda od javnih določil plovnost z ladjami

---

13 Seznam (še veljavnih) predpisov s področja vodnega prava, izdanih med letoma 1974 in 1994, je objavila Adrijana Kovačič v članku Vodno pravo, objavljenem v: Pravnik, let. 50 (1995), 1–3, str. 133–149.

14 Lovro Šturm, Vodno pravo, v: Upravni zbornik 1996, str. 217-235.

15 O predlogu nove pravne zakonodaje piše Senko Pličanič v članku Nova pravna ureditev upravljanja z vodami, objavljenem v: Podjetje in delo 8/1997/XXIII, str. 1301–1309.

oz. splavi – kjer je bilo to možno, so bile vode javne, sicer so bile lahko tudi zasebne.

Omenimo samo, da zdajšnji predlog novega zakona o vodah kot podlago za določitev lastnine loči celinske vode prvega in drugega reda, pri čemer naj bi bila vodna zemljišča celinskih voda prvega reda (to so tudi vodna zemljišča morja) last države, vodna zemljišča celinskih voda drugega reda pa bodo lahko zasebna last.

Posledica zakona iz leta 1869 je bila tudi uvedba vodnih knjig, ki so popisovale lastninska stanja vodnih naprav in opisovale naprave same. Vodili so jih pri okrajnih uradih v nespremenjeni obliki od uvedbe leta 1872 do začetka druge svetovne vojne in so zelo dragocen zgodovinski vir, ki opisuje, kje so nekdaj vodne naprave bile, kakšne so bile, kdo so bili lastniki in kako so se menjavali.

SUMMARY

THE WATER LEGISLATION AND WATER RIGHTS

In 1869, Austria-Hungary passed its first water law concerning the whole territory of the Austrian part of the state. Based on this law, provincial laws and regulations were issued, which also brought about the introduction of the so-called water books. These water books are a very precious historical source that describes where water-regulation devices were placed, what type of devices these were, who their owners were and how they changed ownership.

Omizje vipavskih veljakov in orožnikov, 1901. Prvi na desni strani sedi vipavski grof Karel Friderik Lanthieri.
Z razstave Gremo v trg Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici.

UDK 930.251.003(436)

Vprašanje stroškov v avstrijski arhivski dejavnosti

WILHELM WADL

Zadnja leta so se zaradi varčevalnih ukrepov in zmanjševanja števila kadrov v javni upravi na prepihu znašli tudi arhivi, v katerih se presoja in obravnava zlasti učinkovitost kadrov in rentabilnost osnovnih sredstev. Obračun in evidenca stroškov se tudi v javnih službah vedno bolj obravnavata kot sredstvo za preglednost stroškov, da se odkrijejo možnosti racionalizacije in zmanjšane porabe v upravi. Arhivi so kot končni ocenjevalci upravnega dokumentarnega gradiva, kot njegovi varuhi, ki ga ob potrebi dajo na voljo, del uprave. Kar zadeva kadrovsko zasedbo in osnovna sredstva, se arhive že tradicionalno obravnava mačehovsko. Če arhivi v tekoči razpravi o obračunavanju stroškov v javni upravi ne bodo mogli dejavno sodelovati, grozi nevarnost, da jim bodo še naprej zmanjševali osnovna sredstva in redčili kadre. Pri tem samo verbalni opisi dejavnosti kot argumenti očitno ne zadoščajo več. Pomembna je kvantifikacija.

Na Koroškem se je v devetdesetih letih z graditvijo deželnega arhiva položaj arhivske dejavnosti odločilno spremenil, hkrati pa je bil prvič v Avstriji sprejet zakon o deželnem arhivu.[1] To je dalo deželnemu arhivu popolnoma novo organizacijsko-pravno osnovo. Izločili so ga iz deželne uprave in ga povišali v samostojno deželno ustanovo.[2]

Člen 17, odst. 2 arhivskega zakona določa: "Za uporabo arhivskega gradiva ustanova ne sme zahtevati nobenega plačila. Če ustanova opravi določena dela za pripravo arhivskega gradiva za uporabo (reprodukcije, prepisi, mnenja itd.), je treba to storitev ustrezno plačati." Uradi in službe dežele Koroške so seveda izvzeti iz obveznosti plačila, ne pa tudi zvezni uradi in občine. "Višino nadomestila stroškov mora določiti direktor po načelu pokrivanja stroškov, ob upoštevanju stroškov za redne dejavnosti zaposlenih kadrov, ki opravijo to nalogo, in stvarnih stroškov." Ta določila so nujno zahtevala izdelavo modela za obračun stroškov. Izdelan je bil v pripravljalni fazi izločitve deželnega arhiva skupaj s posvetovalno družbo, specializirano za neprofitne organizacije. Z izločitvijo in novim pravnim položajem ima Koroški deželni arhiv sedaj v Avstriji brez dvoma poseben položaj. V drugih sektorjih avstrijske kulturne dejavnosti so te izločitve seveda postale že pravilo. Tako je bilo npr. izločeno že Zvezno gledališče in večina zveznih muzejev.

Nujnost varčevanja in/ali povečevanja dohodka je medtem že v celoti zajela tudi vse sektorje avstrijske arhivske dejavnosti. Neugoden finančni položaj Katoliške cerkve v Avstriji je npr. na področju cerkvenih arhivov sprožil odločilne spremembe. V vseh škofijah v Avstriji so sprejeli in objavili pravila "za zaščito in uporabo arhivov Katoliške cerkve".[3] Osebna uporaba arhivskega gradiva v škofijskih arhivih je sicer še vedno brezplačna, za odgovarjanje na pisne ali ustne poizvedbe, kot tudi za izdelavo prevodov in prepisov pa je na splošno obvezno plačilo takse, in sicer 350 šilingov za vsake pol ure.

Pravila za določitev taks so v zadnjih letih tudi glavna tema redne rubrike "Gesetzliche Bestimmungen und Verwaltungsvorschriften für das staatliche Archivwesen" (Zakonska določila in upravni predpisi za državno arhivisko dejavnost) v nemškem časopisu "Der Archivar". Od leta 1995 so – brez zahteve po objavi celotnega besedila – objavili takšna pravila v novi ali spremenjeni obliki za dežele Mecklenburg-Vorpommern (1995), Turingija (1994), Saška (1996) in Berlin (1997), kot tudi za Nemški zvezni arhiv (1997).[4]

Skupno prizadevanje za povečanje dohodka. Le-tega pa v arhivski dejavnosti nikoli ni bilo treba ustvariti v tolikšni meri, da bi lahko arhivi svoj obstoj utemeljevali ali spodbijali samo z njim. Zato bi bilo pomembno razširiti vidik obračunavanja stroškov. Vsak enkrat že izdelani model obračunavanja stroškov namreč lahko pomaga ne le pri odločitvi glede oblikovanja tarife za stranko, ampak se ga da uporabiti tudi za količinsko predstavitev opravil arhiva znotraj uprave. Preden pa to pobliže razložimo na primeru modela obračunavanja stroškov, ki ga uporablja Koroški deželni arhiv, naj predstavimo še nekaj splošnih razmišljanj o tej temi. Naslednja opažanja so tudi prispevek k že zdavnaj zakasneli

1 Landesgesetzblatt für Kärnten 1997, št. 40.

2 Ogris, Alfred: Die Ausgliederung des Kärntner Landesarchivs – ein Sonderfall, v: Ogris, Alfred: Das neue Kärntner Landesarchiv und seine rechtlichen Grundlagen, Celovec 1997, str. 15 in sledeče.

3 Glej npr. Ordnung zur Sicherung und Nutzung der Archive der Katholischen Kirche in der Diözese Gurk, Celovec 1998, zlasti str. 9 in sledeča.

4 Der Archivar. Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen 49 (1996), separat str. 643 in sledeče (Mecklenburg-Vorpommern); 48 (1995), separat str. 639 in sledeče (Turingija); 50 (1997), separat str. 354 in sledeče (Saška); 51 (1998), separat str. 641 in sledeče (Bundesarchiv) in separat str. 646 in sledeče (Berlin).

zgledni razpravi, ki jo je sprožil Gerhart Marckhgott na enem zadnjih avstrijskih Arhivskih srečanj.[5]

Po splošnem mnenju danes živimo v informacijski družbi. Arhivsko gradivo je nosilec informacij. Informacija je blago. Te njene lastnosti se arhivisti veliko premalo zavedajo. V vsakdanji arhivski praksi – vsaj v deželnih arhivih – skoraj vsak dan veliko neposredno uporabljajo arhivsko gradivo.

Arhivisti imajo na trgu informacij poseben položaj, ki ima na nekaterih področjih skorajda monopolen značaj. Znano je, da prostega dostopa do starejšega gradiva nikakor ne moremo enačiti z dostopom do informacij v tem arhivskem gradivu. Zaradi pisave in razumevanja, ki otežuje dostopnost, je z marsikaterega vidika ovira primerljiva z nujnostjo po pretvorbi starejših računalniško obdelanih dokumentov. Za to pretvorbo pa ustrezni strokovnjaki zaračunajo visoke stroške, zakaj torej ne tudi za analogen proces transkripcije in interpretiranja zgodovinskih dokumentov?

Kar nič ne stane, ni nič vredno! Ta banalni stavek je treba takrat, ko gre za arhiviste, poudariti z dveh vidikov:

1) Arhivisti so visoko specializirani in kvalificirani informacijski tehniki. Večina njihovih storitev je brezplačna, saj zanje nič ne zaračunajo. To zmanjšuje njihov ugled v družbi, ki vrednost svojih članov meri le po ekonomsko izračunljivih storitvah.

2) Arhivistom bi se občutek lastne vrednosti še povečal, če bi imele njihove storitve tudi ceno.

Moderni arhivi so že zdavnaj več kot le inštitucije, ki služijo ohranitvi oblastvenih pravnih in drugih interesov. So tudi mesto znanstvenega raziskovanja kot ustanove, na katere se obračajo najrazličnejše osebe z najrazličnejšimi interesi in željo po najrazličnejših informacijah. Ker pa postaja dostop do arhivskega gradiva vse lažji, se nujno pojavi vprašanje, če in v kolikšni meri so arhivi dolžni svoje storitve opravljati brezplačno. Kar zadeva plačilo stroškov za izposojo za specifične posamične storitve na področju reprodukcije, je bila obveznost plačevanja stroškov tudi v Avstriji vedno splošno priznana. Načelno obveznost plačevanja stroškov za splošen dostop do arhivskega gradiva, ki je v nemških arhivih danes v glavnem že uveljavljena,[6] pa v Avstriji na splošno skoraj povsod zavračajo. Ker tam, kjer so splošne pristojbine za uporabo obvezne, vedno najdejo kopico posebnih določil in določil, ki predpisujejo izjeme, to težko izvajajo, finančni dobiček pa je v glavnem prej skromen kot ne, si nihče ni prizadeval za sprejetje takšnega določila v okviru koroškega zakona o deželnem arhivu. Dostop do arhivskega gradiva in v njem shranjenih informacij je zato v okviru pravilnika o uporabi za vsakega interesenta brezplačna kulturna in državljanska usluga, ki jo plača dežela Koroška kot lastnica ustanove.[7]

S prostim dostopom do arhivskega gradiva pa zelo pogosto še ni vse opravljeno. Ni več tako daleč čas, ko bodo arhivisti strokovnjaki, ki bodo edini znali prebrati listino zemljiške knjige v kurentni pisavi. Ta sposobnost je danes pri večini delavcev v svobodnem poklicu na pravnem področju prav tako redka kot pri številnih mlajših vodjih zemljiške knjige. Še manj jo je po vsej verjetnosti upravičeno pričakovati pri zasebnih uporabnikih arhivskega gradiva, ki arhiv obiščejo zaradi trenutnega pravnega interesa. Povpraševanje po prepisih, mnenjih in stališčih vseh vrst zato stalno narašča. Zakaj naj arhivist pripravi informacijo brezplačno, če jo npr. odvetnik, ki jo potrebuje, svoji stranki zelo dobro zaračuna? Predvsem tu imajo številni arhivisti precejšnje zadržke, še zlasti tisti, ki se imajo preveč za čiste zgodovinarje in zato nasprotujejo, da bi se ubadali z mnenji in stališči. Odkrivanje zgodovine nekega zemljišča ali nastanek servitutnega pa je brez dvoma tudi za zgodovinarje lahko podobno privlačno in napeto kot ukvarjanje s srednjeveškimi poneverbami listin. Veliko takšnih vprašanj brez raznolikega znanja zgodovinarjev sploh ni rešljivih. Vsekakor pa spadajo na področje uporabnih, brez dvoma tudi tržnih znanstvenih storitev.

Dostop do arhivskega gradiva in tako posredno tudi do posebnih informacij je na Koroškem po zakonu o arhivih prost in brezplačen. Pač pa je treba plačati za pripravo informacij. Pri praktičnem izvajanju teh novih določil so se na začetku pojavile težave z uporabo. Najrazličnejši znanstveni projekti so financirani iz proračuna. Sodelavci pri projektih pošiljajo številna pisma in vprašalnike in od arhivistov pričakujejo, da jih bodo obdelali gratis. To pa je nepošteno. Če so arhivisti kot aktivni pomočniki pri znanstvenih raziskavah nepogrešljivi, bi bilo prav, da bi njihovo sodelovanje kot stroškovni dejavnik vključili v načrt stroškov.

Kakšen je torej model izračuna stroškov, ki ga je Koroški deželni arhiv izdelal skupaj s posvetovalno družbo? Načelno je bil cilj izračun polnih stroškov. Pri tem pa so se zelo hitro pojavile težave. Kar zadeva razmerje med kadrovskimi in splošnimi stroški, so arhivi popolnoma netipična podjetja. Na eni strani je relativno malo število sodelavcev, na drugi pa velikanska kubatura zgradbe in precejšnja tehnična

5 Marckhgott, Gerhart: Neue Anforderungen an Archivare, v: Scrinium. Zeitschrift des Verbandes Österreichischer Archivare 52 (1998), str. 213 in sledeče.

6 Prim. citirane pravilnike o pristojbinah, kot tudi na splošno Rumschöttel, Herman: Benutzungsgebühren in den Archiven der Bundesrepublik Deutschland, v: Scrinium 49 (1989), str. 45 in sledeče.

7 Kärntner Landesarchivgesetz (Landesgesetzblatt 1997, št. 40), čl. 17 (2).

oprema. Stavba in oprema Koroškega deželnega arhiva sta popolnoma novi, zato so stroški opreme in nabave, amortizacija in predvidene obresti v celoti izraženi v splošnih stroških. To bi pri vsaki storitvi za seboj potegnilo splošen dodatek več kot sto odstotkov h kadrovskim stroškom. Zato so se odločili za tri različne vrste pribitkov k splošnim stroškom: enega za znanstvene prispevke (brez precejšnje uporabe delavnic), enega za storitve (ob uporabi delavnic in naprav) in enega za arhiviranje v ožjem pomenu (z vključevanjem vseh stroškov, tudi za skladišča). To je tudi v skladu z namenom koroškega zakona o deželnem arhivu, ki arhiviranje definira kot obvezno nalogo, za katero dežela kot ustanoviteljica ustanove zagotavlja polno pokrivanje stroškov.[8] V celoti so zajeti tudi kadrovski stroški, kar pomeni, da so poleg bruto plač upoštevani tudi skupni prispevki delodajalcev, sklad za odpravnine in fiktivni upokojenski skladi, ti polni stroški pa so razdeljeni z efektivno letno vsoto ur na sodelavca. Če odštejemo vse dopuste, posebne dopuste, dopuste za nego, študijske dopuste in verjetne bolniške staleže, avstrijski delavec dela le okoli 1600 ur na leto. Ne izračunava pa se glede na stroške na posameznega delavca, ampak glede na na povprečno ceno delovne ure posebnih skupin sodelavcev (služba akademikov, tajništvo, izposoja, restavriranje, čiščenje in vratar, knjižnica itd.).

Ta povprečna cena ure in dodatek k skupnim stroškov sta zajeta v Excelovi tabeli, tako da je izračun vsake posamezne storitve možen v najkrajšem času. Kadar gre za dražjo storitev, tisti akademik, ki se z njo ukvarja, presodi pričakovane delovne in materialne stroške. Tajništvo na podlagi teh podatkov z obračunsko tabelo izdela predračun in ga pošlje naročniku v obliki vmesnega dopisa. Pri tem izrecno opozori, da bo stroške raziskovanja treba plačati tudi ob negativnem rezultatu. Samo če se naročnik s podpisom obveže, da bo plačal stroške tudi v tem primeru, sledi priprava gradiva. Če pa kritje stroškov zavrne oziroma če v primernem roku ne odgovori, se storitve ne izvaja.

Za vprašanja, na katera se da odgovoriti z navadnim svetovanjem v čitalnici ter ob pomoči katalogov in inventarjev, brez uporabe knjižničnega in arhivskega gradiva, torej poizvedbe, ki jih raziskovalci sami opravijo v čitalnici, se ne izstavlja računa.

Storitve, ki se periodično ponavljajo (večinoma na področju reprodukcije), se obračunavajo po ceniku. Ta je bil pripravljen na podlagi obračuna polnih stroškov. Pri kopirnem stroju so bili torej vračunani amortizacijski stroški vključno s predvidenimi obrestmi, pričakovani stroški za servis in popravila, materialni stroški (papir, barva itd.), predvsem pa kadrovski stroški. Pri amortizaciji se ni upoštevalo davčnopravnih amortizacijskih rokov, ampak pričakovano dejansko trajanje uporabe naprave. Ker uporabniki v arhivu naj ne bi smeli sami kopirati zaradi konzervatorskih in arhivsko-tehničnih razlogov, so kadrovski stroški nujno najpomembnejši stroškovni dejavnik pri obračunavanju. Še toliko bolj, ker gre praviloma za posamezne kopije različnih in nepravilnih formatov in mora biti zato relativno nizko ocenjena povprečna storitev na uro delavca, ki kopira. Preračunani stroški za kopijo so bili izhodišče za izdelavo cenika, kamor seveda spadajo tudi arhivsko-tehnične postavke. Ker so npr. naprave za snemanje na mikrofilm drage, število reprodukcij pa je relativno nizko, bi bilo to nesorazmerno drago. Tarifa za te reprodukcije, ki varujejo arhivsko gradivo, je zato zavestno nižje določena, kot bi bilo nujno, če bi šlo za čisto računico. Pri papirnih kopijah pa sedanja tarifa (ne glede na faktor zaokroževanja) natančno ustreza resničnim stroškom, in sicer 5 šilingov za format A4, 6 šilingov za format A3 in 8 šilingov za format A2. Delež kadrovskih stroškov pri vsakem formatu znaša več kot 4 šilinge. Od formata papirja so odvisni samo stroški za papir, barvo in različne zahteve aparata. Iz tega izhaja zgoraj skicirana tarifna tabela.

Ker prihaja obdobje čistega finančnega oblikovanja tarif, so v Koroškem deželnem arhivu stroške za izposojo reprodukcij zvišali za okoli dve tretjini in jih tako precej približali polnim stroškom. Stranke so se morale najprej navaditi na to, šele nato se je število naročenih reprodukcij spet povečalo.

Upoštevanje načel enostavnega obračuna stroškov je nujno vplivalo tudi na interni vsakdan v arhivu. Če se arhivist zaveda stroškov svoje dejavnosti, je prisiljen, da jasno definira cilj zbiranja in naročilo za zbiranje, si prizadeva zavreči stvari, ki ne sodijo zraven, da se izogiba večkratnemu izročilu, da čim bolj optimalno izkoristi skladiščne zmogljivosti, dobro prouči delovne procese in jih po možnosti racionalizira, da bi optimalno izkoristil storitve sodelavcev. Pri vsem tem se nujno pojavijo naslednja vprašanja:

- Koliko izročil si naj in si smemo privoščiti?
- Kako natančna je lahko stopnja obdelave fondov?
- Kateri restavracijski strošek je še opravičljiv?
- Kako se da racionalizirati delovne postopke v zvezi s prevzemom, izločanjem in urejanjem?

Model obračunavanja, kot ga je uporabljal Koroški deželni arhiv, ne omogoča le obračunavanja storitev za tretje osebe, tako da so pokriti stroški, ampak je z njim možno tudi preračunavanje stroškov v upravi sami. S tem modelom se da npr. kadar koli prepričljivo dokazati, da arhivu s prevzemanjem, strokovno obdelavo

[8] Kärntner Landesarchivgesetz (Landesgesetzblatt 1997, št. 40), čl. 4 in 24.

in pripravo pripomočkov za uporabo dokumentarnega gradiva enega samega okrajnega glavarstva stroški narastejo za prek 1 milijon šilingov. V grobih številkah so to stroški za 200 akademskih ur, 600 ur skladiščne službe, 100 ur restavriranja, 4 mesečne plače praktikantov med počitnicami, 800 arhivskih škatel, eno paleto lepenke, veliko slojev ovojnega papirja, restavracijski material itd., pri čemer nazadnje našteti materialni stroški predstavljajo samo 10 odstotkov skupnih izdatkov. Tekoče stroške povzroča tudi končno arhivirano dokumentarno gradivo na polici (stroški za stavbo, obratovalni, oskrbovalni stroški itd.), kot tudi vsaka interna upravna izposoja in kakršna koli uporaba. V natančnejšem obračunu stroškov bi lahko tudi te brez velikega zadržka pripisali posameznim uporabnikom skladišča glede na obseg njihovega gradiva. Stroški skladiščenja so odvisni od različnih dejavnikov. Bolj ko je optimalno načrtovanje polic, bolj ko je gradivo stisnjeno, manjši so povprečni stroški. Večje stroške za naprave kompaktus se prav tako hitro izračuna kot višje gradbene stroške, ki so potrebni za sistem v glavnem naravnega zračenja, kot ga ima Koroški deželni arhiv.[9] Kolikor bolj solidno je prvo pakiranje, toliko manjši so dolgoročno vzdrževalni in oskrbovalni stroški. Zato v Koroškem deželnem arhivu uporabljajo izključno škatle in ne valovite lepenke, trajne označitve, primerna lepila itd.

Dejavnik, na katerega se v glavnem ne da vplivati, pa je zelo žalostna kakovost materiala sodobnih dokumentov. Krivoversko vprašanje o tem koliko izročil si sploh lahko privoščimo, se zato ni nanašalo samo na zgodovinsko arhivsko gradivo minulih stoletij, ampak tudi na mase kislega papirja iz lesovine iz 19. in 20. stoletja, katerih propad je popolnoma predvidljiv in ki bodo v dogledni prihodnosti zahtevale ogromne vzdrževalne stroške. Tu se najbrž postavlja vprašanje, koliko vzdrževalnih stroškov si bomo v prihodnosti lahko privoščili. S to hipoteko za prihodnost si dober arhivist ne bo ravno prizadeval čim prej zapolniti skladiščnih zmogljivosti, ampak ravno obratno, pazil bo, da bo čim več prihranil pri kubaturi, a ne izgubil pomembnih informacij.

Pogosto nekateri strokovni oddelki arhivom v končno hrambo izročijo domnevno že izločeno dokumentarno gradivo. Glede na to, da ima Koroški deželni arhiv v novem skladišču še zelo veliko prostih kapacitet, bi bilo čisto lahko te dokumente po razprašitvi dati v škatle in uskladiščiti v najkrajšem času. Že kratek pregled seveda večinoma pokaže, kako površno strokovni oddelki izvršijo delno izločanje dokumentarnega gradiva. Od vsake odločitve praviloma v spisu ležijo številne kopije, marsikdaj celo na ducate neuporabljenih kopij. Dvajset akademskih in 240 ur sodelavcev je bilo potrebno, da so takšen fond novih spisov skrčili za polovico, ne da bi izgubili pomembne informacije. Površno in kratkoročno gledano lahko rečemo, da je bilo po eni strani prihranjeno okoli 400 škatel, kot tudi znatna količina lepenke in ovojnega papirja, po drugi pa je bil za to potreben trenutni višji strošek najmanj 200 ur sodelavcev. Se to splača, bi se lahko vprašali. Če pogledamo dolgoročne stroške za arhiviranje in vzdrževanje, potem se brez dvoma povrne vsaka ura, ki jo sodelavec preživi za pakirno in sortirno mizo in izloča nepotrebno.

Seveda se bodo v prihodnosti pokazali interni upravni stroški, vendar bodo v praksi komajda kdaj prinesli finančni priliv. Obvezno nalogo arhiviranja v upravi še nihče ni resno postavil pod vprašaj. Če pa arhivisti lahko prikažejo stroške, ki nastajajo pri izpolnjevanju te obveznosti, jim bo morda v prihodnosti lažje za to dobiti potrebna sredstva. Glede na vedno skromno odmerjene vire, pa je tudi pomembno, da se arhivisti, kot varuhi zgodovinskega izročila sami začnejo bolj zavedati stroškov, da bi lahko omejena sredstva optimalno porabili za izpolnjevanje svoje osrednje naloge.[10]

Prevod: Lidija Berden

SUMMARY

THE ISSUE OF THE EXPENDITURES IN THE AUSTRIAN ARCHIVES

The author deals with the issue of the expenditures in the Austrian archives and focuses on the example of the Carinthian Provincial Archive in Klagenfurt. He presents this question within the context of the modern information society. The article presents the model of expenditure calculation in the Carinthian Provincial Archive.

9 Das Kärntner Landesarchiv – Baubericht und Dokumentation, redigirala Evelyne Webernig in Dietmar Müller, Celovec 1996, str. 26 in sledeča.

10 Pričujoči prispevek je kratek povzetek predavanja, ki ga je imel avtor na 28. avstrijskem Arhivskem dnevu v Celovcu (3. maja 1999) in na 70. nemškem Arhivskem dnevu v Weimarju (21.-24. septembra 1999), in ki je bil objavljen v časopisu Carinthia I, letnik 189 (1999), str. 535–544.

UDK 353(497.4)"15/17"

Urad deželne registrature in stanovski arhiv od nastavitve registratorja v 16. stoletju do upravnih reform v času Marije Terezije

MATEVŽ KOŠIR

V 15. in 16. stoletju se je pomen deželnih stanov vse bolj večal. Od leta 1431 dalje se na Kranjskem omenja deželni zbor. Vzporedno z večanjem pomena stanov sta se širila tudi stanovski uradniški aparat in obseg pisarniškega poslovanja. Na čelo uslužbencev deželne pisarne je bil postavljen deželni tajnik (od začetka 16. stoletja). Prejemke in izdatke dežele ter višino davkov je vodilo in računalo deželno knjigovodstvo (oz. računovodstvo), ki ga je vodil deželni knjigovodja (vsaj od leta 1575). Knjigovodja je bil v tesni povezavi z uradom glavnega prejemnika (prvič ga srečamo že v 15. stoletju), ki je skrbel za deželno blagajno. Skupaj s stanovskim poslovanjem se je večala tudi količina stanovskega spisovnega gradiva. Leta 1509 so deželni stanovi začeli voditi serijo registraturnih protokolov, leta 1530 pa tudi serijo sejnih zapisnikov.[1] Približno od srede 16. stoletja so dobili sejni zapisniki značaj pravih zapisnikov, ki so jih pisali sproti na samih zasedanjih in sistematično za vse vrste stanovskih zasedanj. Na prvi poskus vodenja neke vrste sejnega zapisnika pa kaže že obsežna kopijalna knjiga kranjskih deželnih stanov iz leta 1519.[2]

Kakor izpričuje zapis iz leta 1548,[3] je v prvi polovici 16. stoletja spisovno gradivo deželnih stanov hranil deželni pisar. V deželni pisarni pri hranjenju spisov ni bilo velikega reda, razen pri deželnih svoboščinah, ki so bile shranjene v posebni skrinji, katere ključ so imeli deželni poverjeniki.[4] Za urejenost stanovskega gradiva so skrbeli tudi deželni poverjeniki (prvič jih srečamo leta 1518, stalni so bili od leta 1540).[5]

V prizadevanju, da bi povečali red v spisovnem gradivu, so stanovi sklenili nastaviti registratorja, ki naj bi skrbel za njihove spise. Tako so 13. novembra 1586 nastavili prvega registratorja. To je bil Hans Haltenspill. Skupaj s poverjenikom Francem pl. Scheyerjem sta pregledala spise v deželni pisarni in jih uredila. Poverjeniki so deželnemu registratorju v hrambo izročili tudi ključ od skrinje, v kateri so bile shranjene deželne svoboščine.

Za novega registratorja so stanovi priskrbeli tudi primerne prostore. Že marca leta 1585 so stanovi na deželnem zboru sklenili, da bodo pri takratnem preurejanju deželne hiše priskrbeli prostore za nujno potrebne deželne uradnike: deželnega tajnika, deželnega knjigovodjo in prihodnjega deželnega registratorja. Poleg pisarne so za vsakega izmed njih sklenili urediti tudi primerno stanovanje. Marca 1585 so nato na deželnem zboru, ob razpravljanju o graditvi deželne hiše potrdili prejšnji sklep, da morajo nekateri deželni uradniki dobiti stanovanje v deželni hiši. Posebno deželni namestnik (oziroma deželni upravitelj - *Landesverweser)* je poudaril pomen registrature in se pri tem skliceval na pomen, ki ga urejenosti registrature pripisujejo druge dežele. Prav zato je bilo po njegovem nujno potrebno, da je pri deželi nastavljen stalen registrator, ki mu pripada tudi službeno stanovanje. Njegovo stališče so na deželnem zboru podprli tudi drugi deželani: stiški opat, poverjenik Franc pl. Scheyer, kostanjeviški opat, novomeški prošt, ljubljanski kanonik Samuien, poverjenik Mert pl. Gall, pl. Werneck in drugi. Po razpravi je deželni zbor sklenil, naj se stanovi dogovorijo z gradbenim mojstrom Martinom, da bo v deželni hiši uredil stanovanja za deželnega tajnika, deželnega knjigovodjo in deželnega registratorja. Bistriškemu priorju pa so pisali, da naj v ta namen priskrbi gradbeni les.[6]

Prvo deželno hišo so si kranjski stanovi uredili že leta 1467, ko so kupili hišo na Novem trgu v Ljubljani.[7] Deželna hiša je postala kraj zasedanj deželnega zbora in deželnega odbora. Leta 1506 je deželna hiša pogorela in takrat je v njej zgorel tudi najstarejši del stanovskega arhiva. Po letu 1518 je postala deželna hiša tudi kraj, v katerem so uradovali poverjeniki in glavni prejemnik. Zasedanja deželnega odbora pa so bila izjemoma še vedno tudi v privatnih hišah, podobno so v privatnih hišah občasno poslovali tudi poverjeniki.[8] Leta 1584 so stanovi začeli

1 Več o sejnih zapisnikih glej: E. Umek, Sejni zapisniki kranjskih deželnih stanov, Arhivi XVII (1994), str. 100 sl.

2 AS, Stan. I, fasc. 211, Copeybuch der von Krain. Landschafft mit der Kais. Regierung nach dem tode Maximilians gepflogenen Unterhandlungen. B. Seuffert, Drei Register aus den Jahren 1478-1519, Innsbruck 1934.

3 AS, Stan. I, šk. 875.

4 AS, Stan. I, šk. 937, C. P. (Carniolia Pragmatica) 1 (knjiga), 2 (protokol), 2 (člen), v sejnem zapisniku fol.

5 Več o poverjenikih glej: M. Košir, Stanovski poverjeniki in stanovski odbor ter instrukciji za poverjenike iz let 1540 in 1542, Arhivi XXII (1999), str. 159 sl.

6 AS, Stan. I, fasc. 405, šk. 734.

7 A. Dimitz, Geschichte, I., str. 324.

8 AS, Stan. I, C. P. 1, 3, 2 (fol. 261) (1580).

graditi novo deželno hišo na kraju, na katerem je stala stara deželna hiša, ki je bila leta 1511 poškodovana v potresu. Poglavitni vzrok za graditev nove deželne hiše so bile povečane deželne potrebe, za katere je bila stara deželna hiša premajhna. Zato so stanovi leta 1584 za ta namen kupili še nekaj hiš na Novem trgu.[9] Od mesta Ljubljane so takrat izposlovali, da so dobili za ureditev deželne hiše tam na voljo štiri hiše.[10]

Osrednji deželni uradi so po sklepih stanov morali poslovati v novi deželni hiši. To so bili poverjeniki (ki so bili v bistvu deželnostanovska vlada), glavni prejemnik (skupaj z deželnostanovsko blagajno), knjigovodja skupaj z deželnim knjigovodstvom, deželni tajnik skupaj z deželno pisarno ter deželni registrator z arhivom. Uradne ure so imeli vsak dan razen ob nedeljah in zapovedanih praznikih od 7.00 do 13.00. To je veljalo predvsem za poverjenike, pravi uradniki (tajnik, knjigovodja, registrator itd.) pa so morali biti v uradu, če je bilo treba, tudi popoldne po kosilu. Pozneje so za te uradnike določili nov delavnik: od 8.00 do 11.00 dopoldne in popoldne od 14.00 do 17.00. Ob uradnih urah je predsednik urada poverjenikov moral najti vse te uradnike na njihovem delovnem mestu. Vsi uradniki pa so morali biti navzoči v uradu tudi v času stanovskih zasedanj.[11] Deželna hiša je rabila poleg naštetih tudi v druge namene. Stanovi so v njej prirejali poročna in druga večja praznovanja, šolo borjenja in druga "častna kratkočasja". Del deželanov je imel o tem pomisleke, saj se jim deželna hiša ni zdela primeren kraj za to.

Septembra 1586 so stališče o registratorjevem stanovanju v deželni hiši sprejeli še deželani na zasedanju odbora. Sprejeli so sklep, da je treba nastaviti registratorja, se pozanimati, kakšna dela vse naj bi opravljal in kakšna je praksa drugod, ter sklenili, da mu pripada stanovanje v deželni hiši. Novembra je bil novi registrator nastavljen in konec leta 1586 se je deželni registrator Haltenspill vselil v novo deželno hišo. Zanimanje za službo deželnega registratorja pa je bilo že takoj na začetku veliko. Sredi decembra 1586 je Gašper Heymajer prosil stanove za podelitev takrat že zasedenega mesta stanovskega registratorja. Stanovi so njegovo prošnjo zavrnili z utemeljitvijo, da so trenutno vsa uradniška mesta zasedena.[12]

Deželni registrator je ob nastopu službe prisegel poslušnost kranjskim deželnim stanovom. Obvezal se je, da bo skrbel za stanovsko registraturo in za vse tisto, kar ji pripada. Za to bo skrbel prizadevno ter pri tem upošteval deželne svoboščine in druge deželne listine. Nikomur ne bo izdal nobenega podatka iz spisov v registraturi ali mu kar koli o tem povedal, niti prijatelju, še manj pa si bo s tem skušal pridobiti kakšno ugodnost ali se pustil komu podkupiti. Obljubil je, da se bo tega držal tako takrat, ko bo opravljal svoje delo, kot tudi po tem, vse do svojega groba. Obljubil je nadalje, da bo v stanovski pisarni in stanovskem arhivu vse, tako stare kot tudi nove spise, ki bodo vsakodnevno tja prispeli, razvrstil na svoja mesta, in da bo ves čas skrbel za dobro urejenost spisov v uradu. Deželnih protokolov in drugih stanovskih obravnav ne bo nosil iz urada registrature brez dovoljenja poverjenikov. Ob morebitni stiski ali bolezni deželnega tajnika ga bo nadomeščal in njegovo delo opravljal tudi, če bo mesto deželnega tajnika zaradi kakega drugega vzroka prazno. Prisegel je, da bo vedno spoštoval in izpolnjeval ukaze poverjenikov, jim izkazoval dolžno pokorščino in jim na njihov ukaz poročal o svojem delu in o vsem, kar bodo želeli. Pri delu bo skrbel za koristi dežele in njen napredek, izogibal se bo kakršni koli škodi. Storil bo vse, kar pristoji zvestemu in delovnemu registratorju. Prisegi je sledila še običajna protestantska prisežna formula.[13]

Novembra 1586 je bil tako v deželni hiši urejen deželni arhiv "Landschafft Archivum",[14] vanj so stanovi postavili registratorja in zanj uredili tudi stanovanje. Tiste spise, ki v deželni pisarni niso bili več potrebni in so bili "pretečeni" oziroma odposlani, je deželni tajnik sproti predajal registratorju. Deželni registrator je za svoje delo prejemal plačo. Prostori arhiva v 16. stoletju niso bili namenjeni le za shranjevanje spisov, ampak se je dogajalo, da so imeli v registraturi stanovi celo manjša zasedanja, tako na primer 1. junija 1591.[15]

Ko je začel novi registrator urejati stanovski arhiv, se je postavilo tudi vprašanje razmejitve stanovskega arhiva od drugega gradiva. Zato so stanovi leta 1587 sprejeli sklep, da spisi ograjnega sodišča ne sodijo v deželnostanovsko registraturo.

Leta 1589 je Haltenspilla na mestu deželnega registratorja nasledil Boltežar Kuralt. Istega leta so stanovi zaradi obilice dela pri urejanju in registriranju spisov dodelili registratorju za pomoč pri njegovem delu adjunkta, ki pa je moral imeti primerno znanje o spisih.

Adjunkt registratorja je bil na začetku obenem tudi adjunkt deželnega knjigovodje. Kot adjunkt registratorja je moral opravljati ta dela v registraturi: vse zapisnike posvetovanj, druge spise in obravnave, ki so bile izročene v registraturo, je moral označiti in razporediti. Nato jih je vpisal v protokol, določen za to. Spise je odnesel v registraturo in jih razvrstil, odložil in shranil po mestih glede na rubrike. Ves čas je moral skrbeti za dobro urejenost registrature. Kadar pa ni bil zaposlen v registraturi, je adjunkt pomagal kot

9 A. Dimitz, Geschichte, III, str. 215.

10 AS, Stan. I, C. P. 1, 4, 12 (fol. 386, 390, 566) (1585), C. P. 1, 5, 19 (fol. 462).

11 AS, Stan. I, C. P. 1, 3, 9. NB (fol. 331) (1583).

12 AS, Stan. I, Protokol IV, šk. 878, 366v.

13 AS, Stan. I, šk. 571.

14 AS, Stan. I, C. P. 1, 4, 16.

15 AS, Stan. I, C. P. 1, 6, 7. fol. 88.

adjunkt knjigovodje pri delu knjigovodstva.

Ob nastopu službe je moral tudi adjunkt registratorja priseči, da ne bo ničesar, kar bo prebral v spisih, ki so shranjeni v registraturi ali arhivu, ali druge tajnosti, ki bi prišle pisno ali ustno do njega, nikoli nikomur sporočil, ampak bo vse to odnesel s seboj v grob. Prav tako je prisegel, da ne bo nobenih spisov iz registrature ali od drugod nikomur dajal brez dovoljenja poverjenikov. Opravljal bo vse, kar mu bodo ukazali poverjeniki, registrator in knjigovodja.

Perizhoff ob navedbi, da so deželni stanovi že leta 1589 nastavili adjunkta registratorja,[16] hkrati pove naj bi mesto zasedla oseba, ki je registraturo že poznala. Ko so stanovi nastavljali osebe v registraturo, so bili posebno pozorni na to, da so tja nastavljali le znane in izkušene osebe, v nobenem primeru pa ne tujca.

16. julija 1596 je kot deželni registrator prisegel Hans Krazenbacher. Kot deželni registrator je občasno lahko nadomeščal tudi deželnega tajnika. Leta 1601, ko je bilo mesto deželnega tajnika prazno, so deželani menili, naj bi delo tajnika v obdobju, ko je bilo njegovo mesto nezasedeno, opravljal kar registrator.[17] Stanovi so tako istega leta imenovali Krazenbacherja še za deželnega tajnika.[18] 18. julija 1607 je stanovom prisegel kot deželnostanovski registrator na Kranjskem Sebastijan Asch, ki je bil dotlej tajnik deželnega glavarja. Da je lahko nastopil službo deželnega registratorja, je moral pustiti službo pri deželnem glavarju. K njegovi odločitvi, da zamenja službo, je pripomoglo dejstvo, da mu je služba deželnega registratorja in deželnega podtajnika prinesla več denarja kot služba tajnika pri deželnem glavarju.[19] Ob prisegi Sebastijana Ascha so bili navzoči predsednik urada poverjenikov Herbart baron Turjaški, poverjenik Jurij Andrej pl. Kacijanar, glavni prejemnik Danijel pl. Gall in deželni tajnik Hans Fridel.[20] Deželni registrator, ki je bil podrejen neposredno poverjenikom, je moral podati prisego ob njihovi navzočnosti.

Povečana skrb za stanovski arhiv je narekovala zahtevo po primerno izobraženi osebi. Marca 1610 so stanovi sklenili, da mora deželni registrator pred nastopom službe pokazati znanje latinščine.[21] Kvalifikacije deželnega registratorja so bile tudi tema razprave na deželnem zboru februarja 1612. Tam so stanovi sprejeli sklep, da mora biti oseba, ki upravlja deželnostanovski arhiv, stanovom znana in za to delo usposobljena. Morala je biti študirana in znati je morala upravljati z registraturo ter imeti za to primerne izkušnje. Službe v arhivu, ne glede na druge kvalitete, ni mogel dobiti tujec. Zaposleni tam so morali biti zvesti deželi in znati so morali čuvati stanovske tajnosti. Poleg tega je moral biti deželni registrator oseba, ki je dobro sodelovala z deželnim tajnikom, saj je tajnik pogosto potreboval podatke iz arhiva.[22]

Deželnega registratorja so stanovi včasih pritegnili tudi k drugim pomembnim opravilom v deželi. Leta 1613 je deželni registrator Felicijan Kirchberger obenem opravljal tudi službo vojaškega tajnika.[23] To so februarja 1614 stanovi potrdili v sklepu, da je v stiski deželni registrator dolžan zastopati deželnega tajnika.[24] 13. novembra 1614 je kot registrator prisegel Andrej Graffenweger. Na prisegi so bili navzoči poverjeniki, Bernardin pl. Barbo, prior iz Bistre, Danijel pl. Gall in deželni tajnik.[25] Formula prisege v letih 1596, 1607 in 1614 je bila protestantska. Najverjetneje je bila taka tudi leta 1616, vendar to ni povsem gotovo, saj je težko ugotoviti, kdaj točno je bila protestantska prisežna formula, ki je bila zapisana leta 1614, popravljena na katoliško. Prejšnji formuli, po katerih sta prisegla Krazenbacher in Asch, pa sta ohranjeni le v protestantski obliki. Leta 1616 je bil za deželnega registratorja postavljen Andrej Koppenjäger, ki je do takrat opravljal delo protipisarja v Trstu. Višji nakladniški urad v Trstu je bil v tistem času v stanovskem zakupu in Andrej Koppenjäger je bil vsaj od leta 1612 protipisar v tem uradu.[26] Kot registrator je prisegel 4. julija 1616 v navzočnosti predsednika urada poverjenikov, Danijela pl. Galla in pl. Lamberga. Prisego je dokumentiral deželni tajnik Hans Harerr.[27] Leta 1619 so stanovi registratorju načelno dovolili, upravljati tudi urad glavnega prejemnika,[28] to delo pa je (če sploh) opravljal le zelo kratko obdobje, saj je bil za glavnega prejemnika že v tem letu namesto predhodnika nastavljen Hans Seyfried pl. Rasp. Prav tako je Andrej Koppenjäger krajši čas opravljal tudi delo deželnega tajnika, verjetno po smrti deželnega tajnika Jakoba Kürchmayerja, najverjetneje le konec dvajsetih let 17. stoletja.[29] Stanovi so leta 1629 dovolili tudi nasprotno, da je ob primeru odsotnosti deželnega registratorja deželni tajnik skrbel tudi za registraturo, vendar le v zadevah "expeditionibus". Za to delo je deželni tajnik prejemal 200 goldinarjev.[30]

16 AS, Stan. I, C. P. 1, 4, 16.
17 AS, Stan. I, Protokol IV, šk. 878, fol. 455. AS, Stan. I, C. P. 1, 8, 13-14, fol. 84-85.
18 AS, Stan. I, šk. 571.
19 AS, Stan. I, C. P. 1, 9, 20, fol. 131.
20 AS, Stan. I, šk. 571.
21 AS, Stan. I, C. P. 1, 9, 28, fol. 247-249.
22 AS, Stan. I, C. P. 1, 10, 8, fol. 151 sl.; P. Radics, Das Archiv der krainischen Landschaft, Laibacher Zeitung, 1862, str. 1134.
23 AS, Stan. I, C. P. 1, 10, 13, fol. 296.
24 AS, Stan. I, C. P. 1, 10, 30, fol 442 (23. 2. 1614).
25 AS, Stan. I, šk. 571.
26 AS, Stan. I, fasc. 294c, šk. 472.
27 Prav tam.
28 P. Radics, Das Archiv, str. 1134.
29 AS, Stan. I, fasc. 318/a, šk. 571, št. 48.
30 P. Radisc, Das Archiv, str. 1134 sl.

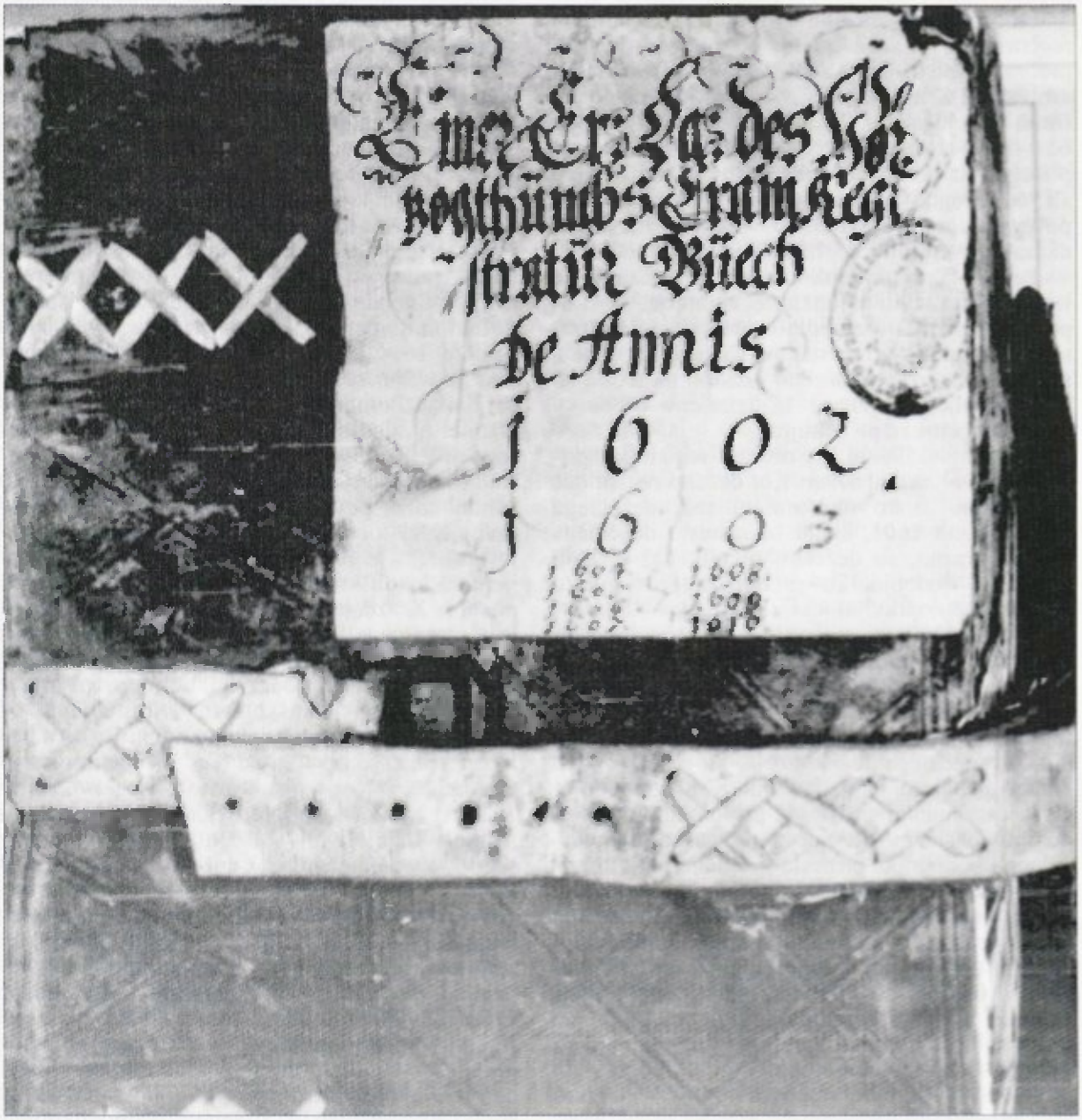

Naslovnica registraturnega protokola kranjskih deželnih stanov št. 12 za obdobje od 1602 do 1610. AS, Stan. I, šk. 858.

V dvajsetih letih 17. stoletja so stanovi začeli nastavljati v registraturo poleg deželnega registratorja in njegovega adjunkta tudi protokolista. Protokolist je vodil protokole deželnega zbora in drugih stanovskih zasedanj. Glavne spise je dobesedno prepisoval v redne protokole. Moral je biti poslušen, zvest in pokoren deželnim poverjenikom in registratorju ter opraviti tisto, kar so mu le ti ukazali. Kot je zapisano v njegovi prisegi, je bil dolžan spise, ki so mu jih izročili, vpisati in oštevilčiti. Spise je vnašal in nato razvrstil po abecednem redu, da so se lahko hitro našli v knjigah. Tudi on je bil tako kot drugi stanovski uslužbenci deželne pisarne in registrature zavezan k molčečnosti. Ničesar od tistega, kar so mu izročili ali pokazali deželni poverjeniki ali registrator, ni smel izdati. Spisov ni smel dajati brati drugim, tudi ne sorodnim uradnikom v deželni pisarni. Izdajal jih je lahko le z vednostjo poverjenikov in registratorja, brez njihove vednosti pa jih ni smel dajati nikomur.

V decembru leta 1622 je bil potem, ko je z mesta protokolista odstopil Matevž Švajger, na to mesto sprejet Mihael Sitich. Prisegel je 3. marca 1622 ob navzočnosti poverjenikov Jurija pl. Moškona, Erazma pl. Šrajerja, in Henrika pl.

Paradeiserja. Prisege se je udeležil tudi deželni registrator Andrej Koppenjäger.[31] Sočasno je dal prisego glede deželnih tajnosti tudi Krištof Päpler. 10. aprila 1623 je kot protokolist prisegel Oberreger ob navzočnosti poverjenikov Jurija pl. Wagna in Hansa Friderika pl. Raubarja. 18. avgusta 1625 pa je kot protokolist dal to prisego Nikolaj Šinigoj v navzočnosti pl. Barba in poverjenika pl. Kacijanarja.[32]

Konec 16. stoletja se je na Kranjskem odnos med protestantskimi in katoliškimi stanovi poslabšal. Potem ko je oktobra 1598 nadvojvoda zaprl stanovsko šolo in ukazal, da morajo vsi stanovski predikanti zapustiti njegove dežele, ter z imenovanjem protireformacijske komisije leta 1599, s škofom Hrenom na čelu, so se znotrajstanovska razmerja hudo zaostrila. Februarja 1599 sta se na zasedanju deželnega zbora ob razpravi o verskih razmerah s sabljami spopadla katolik in deželni vicedom Jožef pl. Rabatta in protestant grof Herbert pl. Turjaški. Deželni stanovi so nato Rabatti odvzeli kranjsko deželanstvo, ki ga je prejel šele leto pred tem, in mu v prihodnje prepovedali vstop v deželno hišo.[33] Nezaupanje med taboroma je bilo opazno tudi pri delovanju registrature. Protestantski in katoliški stanovi so začeli v deželni registraturi ločeno voditi vsak svoje spise. Pri tem so drug drugemu preprečevali vpogled v najpomembnejše spise. Vsaka stran je imela del svojih spisov ločeno v posebni skrinji, ki je bila sicer v registraturi in tako vedno pri roki, vendar je bila zaklenjena. Ključ za vsako od obeh skrinj so hranili v dveh posebnih zapečatenih škatlah, ti škatli pa je posebno skrbno hranil deželni registrator.[34]

Z zmago protireformacije se je to spremenilo. Leta 1616 je škofu Hrenu najprej uspelo s posredovanjem nadvojvode Ferdinanda, ki je takrat prišel v Ljubljano, da so mu stanovi izročili najprej njihovo knjižnico. Sestavni del te je bila tudi Trubarjeva osebna knjižnica, ki jo je zapustil deželnim stanovom. Stanovi so se sicer dolgo in trmasto upirali škofovim zahtevam. Knjižnico so nato dobili ljubljanski jezuiti. Leta 1628 je deželni knez sprejel sklep o izgonu protestantskega plemstva. Protestanstki plemiči so se morali izseliti ali pa prekrstiti v katolicizem. Ljubljanski škof pa je dobil kot deželnoknežji komisar pooblastilo,[35] da opravi vizitacijo v deželnem arhivu. Komisija je s škofom Hrenom na čelu preiskala deželnostanovsko registraturo in iz nje odstranila nekaj sto slovenskih tiskov. Poleg tega je komisija temeljito pregledala spise v deželni registraturi. Del spisov je nato odpeljala iz stanovskega arhiva v škofovo rezidenco v Gornjem Gradu. Iz stanovskega arhiva je protireformacijska komisija odpeljala te spise:

- spise in resolucije, ki so se nanašali na reformacijo;
- Bruške libele (na podlagi katerih je bila plemiškim stanovom zagotovljena verska svoboda);
- različne obravnave med cesarjem in deželnimi stanovi, ki so zadevale resolucije;
- različne deželnozborske spise;
- obravnave deželnostanovskih odposlanstev;
- del najpomembnejših konceptov.[36]

Deželni stanovi nad ukrepi komisije niso bili navdušeni, vendar se tem ukrepom niso zoperstavili in tako je bil precejšen del stanovskega arhiva odpeljan v Gornji Grad. Akcijo za vrnitev tega dela stanovskega arhiva je leta 1726 začel deželni registrator Karel Seyfried Perizhoff.

Leta 1632, po smrti Koppenjägerja, je bilo mesto registratorja podeljeno advokatu dr. Juriju Planini.[37] Ta je obenem opravljal tudi naloge adjunkta pri deželnem tajniku.[38] Leta 1638 je bil kot registrator nastavljen Hans Huchbar.[39] Kot registrator ga je 17. julija 1650 nasledil Janez Dienstman, doktor prava in advokat pri ograjnem sodišču. Pri njegovi prisegi so bili navzoči Volk Engelbrecht grof Turjaški, deželni glavar in predsednik urada poverjenikov, Gotfried pl. Gall in poverjenik Franc Gašper baron Prenner. Dogodek je zapisal deželni tajnik Wolfgang Markovič.[40] Dr. Dienstmann je pregledal vse spise v arhivu in ga začel preurejati po vzoru Štajerske ter o tem izdelal memorial. Točni podatki o tem, kako naj bi preuredil arhiv, manjkajo, verjetno pa dela ni končal, saj je bil v uradu le kratko obdobje. Že istega leta je začasno vodstvo registrature prevzel dr. Martin Ottenauer, ki je bil tudi adjunkt deželnega tajnika. Stanovi so mu dotedanjo plačo registratorja s 300 goldinarjev povečali na 500 goldinarjev, ob tem so mu plačali še 150 goldinarjev za preselitev.[41]

Leta 1650 je v Ljubljani potres močno poškodoval deželno hišo, zato se je deželni registrator iz nje preselil. Registratorju so stanovi za stroške stanovanja namenili 150 goldinarjev na leto. Marca 1650 je potem, ko so ga imenovali vsi štirje stanovi, kot adjunkt knjigovodje in registratorja prisegel Gabrijel Lukančič. Prisegel je v navzočnosti Volka Engelbrehta grofa Turjaškega, deželnega glavarja in predsednika urada poverjenikov, ter poverjenikov Franca Gašperja pl. Prennerja in Gotfrieda pl. Galla. Prisego je prebral deželni tajnik Wolfgang Markovič.[42] Ob odhodu iz urada, leta 1655 je dr. Ottenauer dobil

31 AS, Stan. I, fasc. 318a, šk. 571.
32 Prav tam.
33 AS, Stan. I, C. P. 1, 7, 52, fol. 535, 537, 538.
34 AS, Stan. I, šk. 735.
35 Točen datum, kdaj naj bi prejel in izvedel to pooblastilo, iz virov ni razviden. Kasnejši spisi, ki poročajo o dogodku, ga ne datirajo.
36 AS, Stan. I, fasc. 405, šk. 735.
37 AS, Stan. I, C. P. 1, 5, 49.
38 AS, Stan. I, C. P. 1, 15, 50.
39 Več o tem glej: E. Umek, Sejni zapisniki, str. 100 sl.
40 AS, Stan. I, šk. 571.
41 AS, Stan. I, C. P. 1,18, 31.
42 AS, Stan. I, šk. 571.

100 cesarskih tolarjev in 300 goldinarev odpravnine.[43] Za njim je postal deželni registrator Gabrijel Lukančič; ta se je spet naselil v deželni hiši. Leta 1659 je Lukančič zapustil registraturo in bil imenovan za deželnega tajnika. V registraturi mu je sledil Hans Jurij Selenič pl. Helenburg. Ob njegovi prisegi so bili navzoči grof Turjaški, glavar in predsednik urada poverjenikov, ter drugi poverjeniki in številni drugi deželani. Prisego je dal med deželnim zborom 31. maja 1659.[44]

V tem obdobju so imeli stanovi veliko pripomb k registratorjevemu delu. Popisi, ki jih je pripravil registrator, so bili pomanjkljivi, poleg tega je spise iz arhiva posojal deželanom. Zaradi neprimernega dela je v registraturi nastal velik nered. Deželni poverjeniki so zato znova izdali že večkrat potrjen sklep, da registrator ali kdor koli drug, ki je zaposlen v registraturi oziroma stanovskem arhivu, ne sme brez ukaza ali privolitve vsaj treh poverjenikov (na Kranjskem so bili poverjeniki navadno štirje) dati iz urada kakršnega koli dokumenta.[45]

Deželni registrator Hans Jurij Selenič pl. Helenburg je umrl 12. junija 1665.[46] Naslednji registrator je prisegel 10. avgusta 1665 na deželnem zboru, prav tako ob navzočnosti številnih deželanov. To je bil Marks pl. Perizhoff. Poimensko so pri prisegi navedeni posebno pomembni deželani. Janez Gothardt baron pl. Egkh in Hungerspach, deželni vicemaršal; in vsi štirje poverjeniki: Ludvik Cirian prelat iz Bistre, Janez Herbart pl. Kacijanar grof Begunjski, Bernardin baron pl. Barbo, Karel pl. Valvasor. Dogodek je dokumentiral takratni deželni pisar in deželni tajnik, dr. prava Gabrijel Lukančič.[47] Delo deželnega registratorja je Marks Perizhoff opravljal od leta 1665 do leta 1688. Njegov sin Marks Jožef Perizhoff je kot akcesist[48] v deželni registraturi prisegel 19. februarja 1679 v deželni hiši v stanovski posvetovalnici ob navzočnosti: deželnega glavarja Janeza Žige kneza Eggenberga, predsednika poverjenikov in stolnega dekana Oktavija barona Buccelinija, Karla grofa Barba, Henrika pl. Raubarja, Avguština pl. Paradeiserja, poverjenika Jurija Žiga grofa Gallenberga in glavnega prejemnika pl. Engleshauserja.[49] Stanovi so deželnemu registratorju leta 1671 znova izstavili dekret, da iz arhiva ne sme dajati spisov brez privolitve poverjenikov. Izjema je bil le višji deželni tajnik.[50]

Leta 1688 pa je Marks Jožef Perizhoff prisegel kot deželni registrator. Stanovom se je zdel še posebno primeren za deželnega registratorja, saj ga je v to delo uvajal že njegov oče. Poleg pomena izobrazbe so stanovi poudarili tudi pomen izkušenj za delo v uradu. Leta 1688 je Marks Jožef Perizhoff ugotovil, da so deželnozborski spisi v stanovskem arhivu delno nepopolni. Predlagal je, da bi manjkajoči del spisov prepisali iz izvirnikov, ki so se ohranili v pisarni deželnega vicedoma. O tem so se stanovi tudi dogovarjali, vendar pa zadeve niso izvedli do konca.[51] Marks Jožef Perizhoff je bil pri delu registratorja mnogo doslednejši, kot nekateri njegovi predhodniki. Tako leta 1700 ni hotel izročiti stanovskih protokolov deželnemu maršalu ter je le tega napotil k deželnim poverjenikom, češ naj si najprej pri njih dobi soglasje.[52]

Leta 1692 je kot akcesist v registraturi prisegel Janez Krstnik Ehrnreich.[53] Akcesist je prisegel zvestobo in poslušnost deželnim poverjenikom, da bo obravnaval ne le vse spise, ki se nanašajo na deželna posvetovanja, ampak tudi stare odposlane spise in obravnave, kolikor le ti še niso registrirani in primerno razvrščeni v registraturi. Te je akcesist vnesel v registraturni protokol v registraturi, določen za to. Nato jih je razvrstil na temu namenjena mesta in skrbel za njihovo urejenost. Iz registrature, arhiva in drugih deželnih spisov ni smel brez dovoljenja poverjenikov izdati nobenih podatkov. Opravljati je moral tisto, kar so mu ukazali registrator ali deželni poverjeniki, pridno in v korist vseh, po svojih najboljših zmožnostih, skrbeti za deželne koristi in se izogibati škode. Akcesist je prisegel, da bo vso svojo pridnost uporabil za opravljanje svoje službe v registraturi. Posebej je prisegel še, da ne bo izdal nobene tajnosti iz spisov, ki so shranjeni v arhivu, ali iz tistih, ki prihajajo v registraturo, ampak bodo vse tajnosti odšle z njim v grob.[54] Za njim je kot akcesist prisegel Anton Dominik Blanchart.

Marksa Jožefa Perizhoffa je na mestu registratorja leta 1722 nasledil Karel Seifried Perizhoff. Družina Perizhoff je pri urejanju deželnih spisov imela pomembno vlogo, posebno Karel Seifried Perizhoff. V obdobju, ko je bil on registrator, je 48 knjig deželnostanovskih protokolov dobilo današnjo obliko.[55] Za pregled nad temi protokoli je izdelal tako imenovano "Carniolio Pragmatico" v dveh knjigah.[56] Knjigi sta narejeni

43 P. Radisc, Das Archiv, str. 1134 sl.
44 AS, Stan. I, šk. 571.
45 P. Radisc, Das Archiv, str. 1134 sl.
46 AS, Stan. I, šk. 571.
47 Prav tam.
48 AS, Stan. I, C. P. 1, 21, 45.
49 AS, Stan. I, šk. 571.
50 AS, Stan. I, C. P. 1, 26, 5.
51 AS, Stan. I, C. P. 1, 32, 47.
52 P. Radisc, Das Archiv, str. 134 sl. tudi C. P.
53 Prav tam.
54 AS, Stan. I, fasc. 318a, šk. 571.
55 E.Umek, Sejni zapisniki, str. 100.
56 Celoten naslov se glasi: "CARNIOLIAE PRAGMATICA, Betreffend den SESSIONS SCEMATISMUM auch Andere alte gewohnheiten und gut observirte actus in politicis, oeconomicis, Civilibus, et militaribus extrahirt auss denen Landtagss, Ausschuss, Conferenz und Sessions Protocolen durch

po protokolih in ne strogo kronološko ter obsegata obdobje od leta 1530 do leta 1742. Delo je Perizhoff pripravljal 17 let. H knjigama je izdelal tudi indeks in ga poimenoval Lexicon.[57] Izdelal je še "Repertorium Sive Melius Informationes über die vornembste und wichtige Schrüfften etc."[58] V popisu je navedena tudi numeracija spisov po omarah, ki so bile označene s črkami A, B, C, D, E, F itd., znotraj teh je spise uredil po skupinah.

Potem, ko so vsi deželni registratorji vse od prvega Haltenspilla stanovali v deželni hiši, se je v obdobju Marksa Perizhoffa v deželni hiši deželno knjigovodstvo preselilo tudi v prostore registratorjevega stanovanja. Marksu Perizhoffu, ta se je zato izselil, so stanovi vsako leto namenili po 100 goldinarjev kot nadomestilo za stanovanje. Enako je veljalo za njegovega naslednika Marksa Jožefa Perizhoffa; to odločitev so stanovi sprejeli v dekretu z dne 15. decembra 1688. Problem v zvezi z registratorjevem stanovanjem se je zapletel v času ko je bil deželni registrator Karel Seifried Perizhoff. Stanovi so mu januarja 1722 nakazali le plačo v višini 325 goldinarjev brez dodatka 100 goldinarjev za stanovanje. Karel Seifried Perizhoff si je zelo prizadeval, da bi omenjeni denar nakazali tudi njemu.[59] Karel Seifried Perizhoff je bil leta 1729 po zavrnitvi prošnje za povišanje, ki jo je dal kot deželni registrator skupaj z dvema adjunktoma registratorja in petimi pisarniškimi uradniki, ki so bili nastavljeni v registraturi, znova razočaran. Zato je menil, da se mu godi velika krivica.[60] Leta 1739 pa je končno tudi Karel Seifried Perizhoff dočakal povišanje svoje plače, od katere se po njegovih besedah ni dalo živeti.[61] Stanovi so mu k njegovim 300 goldinarjem plače dodali še 100 goldinarjev. Seveda pa Perizhoff ni bil zadovoljen in je stanove opozoril, da je deželni registrator že pred 200 leti imel 500 goldinarjev plače.[62] V vsakem primeru pa je bil denar, namenjen za registraturo, tam tudi porabljen in se ni smel prerazporediti drugam. Tako je leta 1732 tudi denar, ki je ostal od plače prejšnjega adjunkta v deželni registraturi Tomaža Kleina, moral ostati v registraturi.[63]

Deželnemu registratorju so stanovi od začetka dajali plačo, vendar ne tako visoke kot nekaterim drugim deželnim uradnikom. Že leta 1587, ko so stanovi povečali plačo knjigovodji, se je registrator neuspešno trudil, da bi plačo zvišali tudi njemu.[64] Sredi 17. stoletja je registratorjeva plača znašala 500 goldinarjev. Leta 1689, ko so se stanovi trudili, da bi čimveč privarčevali, so registratorju znižali plačo s 525 goldinarjev na 425 goldinarjev.[65] Od teh 425 goldinarjev pa je bilo 100 goldinarjev nadomestilo za stanovanje.

Registrator je bil podobno kot drugi deželnostanovski uradniki deležen nekaterih ugodnosti. Tako so mu stanovi večkrat namenili proviant. Leta 1679 so stanovi deželnemu registratorju namenili za oskrbo 20 starov pšenice.[66] Leta 1685 je registrator prejel namesto 20 starov pšenice protivrednost v denarju, ki je znašala 60 goldinarjev.[67] Leta 1687 je od stanov spet prejel 20 starov pšenice.[68] Leta 1689 so stanovi namenili registratorju namesto pšenice spet protivrednost v denarju v višini 60 goldinarjev. To sicer ni bilo slabo, vendar je bilo manj, kot so prejeli drugi deželni uradniki: deželni knjigovodja je prejel 200 goldinarjev, deželni tajnik tudi 200 goldinarjev, višji prejemnik sredstvenine 180 goldinarjev, nižji prejemnik prav tako 180 goldinarjev, "pomočnik knjigovodje" (Vice Buchalter) 170 goldinarjev, vojaški tajnik 100 goldinarjev, adjunkt vojaškega tajnika tudi 100 goldinarjev itd.[69]

Poleg tega je dobil deželni registrator podobno kot drugi deželni uradniki novoletno darilo (tako npr. leta 1680) in koledar, vendar nekoliko redkeje kot deželni knjigovodja in tajnik.[70] Leta 1728 je Karel Seifried pl. Perizhoff zaprosil stanovske poverjenike za povečanje sredstev za pisarniške potrebščine in za odobritev novoletnega darila ("8 species taller") ter koledarja.[71] Poleg tega so stanovi registratorju dajali denar tudi za pisarniške potrebščine, tako je dobil Marks Jožef Perizhoff leta 1695 v ta namen poleg že izplačanega denarja za potrebščine za te še dodatnih 16 tolarjev.[72] Kadar je moral regi-

mich Carl Seyfrid von Perizhoffen auf Ehrnheimb dieser Einer Löbl(ichen) Landschafft in Crain Geschwornen Registratoris, Pars I, II. AS, Stan. I škatla 937 (knjiga I) in 938 (knjiga II). Prepisi knjig so tudi v zbirki rokopisov.

57 LEXICON über Erst: und Andern Theil der CARNIOLIAE PRAGMATICAE aufgerichten Durch Mich Carl Seyfridt von Perizhoffen auf Erenhaimb Landschaftlichen Registratoren alda, im Jahr 1736. AS, Stan. I, šk. 939. O tem glej tudi, E. Umek, nav. d., str. 101.

58 Celoten naslov se glasi: "Repertorium Sive Melius Informationes über die vornembste und wichtige Schrüfften so in Dieser E.L. Laa. in Crain Registratur vorhanden und alwo solche darinen zu finden seynd durch mich Carl Seyfrid Perizhoff E.E. Laa. Registrator aus allen actis und Handlungen zu finden aintragen und eygenhändig beschreiben worden, Laibach 1722".

59 AS, Stan. I, fasc. 405, šk. 735. Archiva.

60 AS, Stan. I, C. P. 1, 98 in 99. Tekst v katerem piše o svojem razočaranju je končal tako: "Et haec prae notitia justisimi mei doloris erga illos quorum interfuit loqui, et tacuerunt".

61 AS, Stan. I, C. P. 2, 47, 246.

62 AS, Stan. I, C. P. 2, 47, 247.

63 AS, Stan. I, C. P. 2, 45, 103.

64 AS, Stan. I, Protokol IV, str. 560.

65 AS, Stan. I, C. P. 1, 32, 27.

66 AS, Stan. I, C. P. 1, 27, 46.

67 AS, Stan. I, C. P. 1, 32, 41.

68 AS, Stan. I, C. P. 1, 29, 17.

69 AS, Stan. I, C. P. 1, 33, 35.

70 AS, Stan. I, C. P. 1, 27, 45.

71 AS, Stan. I, fasc. 405, šk. 735. Archiva.

72 AS, Stan. I, C. P. 1, 34, 23, in 1, 39, 85.

strator na službeno pot, je dobil dnevnice. Tako je leta 1719 deželni registrator za pot v Gradec prejel dnevnico v višini 7 goldinarjev nemške veljave, poleg tega pa še poračun stroškov za konja.[73] Stanovi so svoje uradnike počastili tudi ob drugih priložnostih, tako je adjunkt registratorja Marks Jožef Perizhoff ob poroki od stanov prejel 50 goldinarjev.[74]

Deželni arhiv se je v 18. stoletju znašel v prostorski stiski. Tako je Karel Seifried Perizhoff leta 1728 pisal stanovom, kako je deželna registratura prenapolnjena s stanovskimi spisi, da ni nikjer nobenega prostora več in da prosi za dodelitev dodatnih prostorov. Potožil je tudi, da ima pri tej množici spisov zelo veliko dela, saj vsakodnevno izdaja prepise in izvlečke iz omenjenih spisov ter posreduje številne informacije. Sredstva, ki so mu dodeljena za pisarniške potrebščine v višini 24 goldinarjev, pokrijejo le polovico stroškov, zato ne more posredovati nekaterih pomembnih prepisov in podobno, kar se od njega zahteva. Poverjenike je prosil za novih 24 goldinarjev za pokritje pisarniških stroškov. Poleg tega je poverjenike opozoril, da tudi on sodi v krog deželnih uradnikov, ki prejmejo novoletno darilo, in če se zgodi, da ga ne prejme, je to le zaradi samovolje nekaterih, saj mu darilo pripada. Prosil je stanove, naj v zgled drugim uradnikom tudi njemu namenijo običajno novoletno darilo skupaj s koledarjem.[75]

V 18. stoletju se je število uradnikov v registraturi večalo. Tako so bili v registraturi v tem času nastavljeni že trije adjunkti registratorja. Leta 1722 so bili to Tomaž Klein, Franc Crue in Dominik Blanschart. Službo so morali opravljati vestno in biti vsakodnevno v uradu registrature, kot je bilo zapisano v njihovi instrukciji. V nasprotnem so jim stanovi zagrozili z odpustitvijo in nastavitvijo novih uradnikov. Tak sklep so deželni stanovi sprejeli na zasedanju deželnega zbora 15. januarja 1722. Poverjeniki so adjunkte v uradu nato seznanili s tem sklepom in jih opozorili na to, kaj jih čaka, če bodo nevestno opravljali službo.[76] To kaže, da pri delu v uradu verjetno niso bili najbolj vneti. Poleg števila so stanovi skrbeli tudi za kakovost uradnikov. Poverjeniki so 13. februarja 1733 deželnim stanovom predlagali, da se v registraturi nastavlja dobre osebe in da se plačo stanovskega ingrosista Johana Georga Pernegkherja v višini 320 goldinarjev nameni za registratorjevega adjunkta Marksa Antona pl. Perizhoffa ter v deželni pisarni za Janeza Mehtiga in Franca Ksaverija Knipergerja, ki oba zelo dobro in lepo pišeta. Denar naj se da tudi drugemu adjunktu registratorja Tomažu Ignaciju Kleinu zaradi "voluminoznega dela". Leta 1735 so stanovi zaradi starosti dveh zapriseženih adjunktov registratorja, Tomaža Ignacija Kleina in Dominika Blanscharta, da ne bi prišla po njunem odhodu registratura v nered, k njima dodelili še Nikolaja Maliča. Malič je dotlej opravljal dela akcesista v deželni pisarni. V registraturo so ga prestavili zato, da bi pridobil izkušnje in se usposobil, za novo delo. Malič je bil za to delo primeren, ker je znal latinsko. Prav tako so v registraturo na novo delo postavili še Tomaža Garzarollija.[77] Sočasno so poslali dopis tretjemu adjunktu v registraturi Marksu Antonu pl. Perizhoffnu in mu ukazali, da mora biti v registraturi vsak delovni dan od 8.00 do 11.00 dopoldne in popoldne od 14.00 do 17.00 ter ga resno opozorili, da mu bodo drugače odpovedali službo in seveda tudi plačo. K takemu sklepu jih je navedlo njegovo neredno delo v registraturi in izostajanje z dela, zaradi česar so ostali spisi nevloženi v registraturo, ta pa je bila zato neurejena. Leta 1738 je odšel adjunkt registratorja Marks Anton pl. Perizhoff za tri mesece na Dunaj in za to obdobje so mu stanovi dovolili zapustiti službo ter mu za pot izdali še prijazen potni list.[78]

Karel Seifried Perizhoff se je leta 1748 kot deželni registrator upokojil, verjetno predvsem zaradi Haugwitzovih upravnih reform, ki so sledile nastopu cesarice Marije Terezije. Perizhoff je živel še dolgo in bil leta 1781 med člani Academie Operosorum.

Kljub temu da skrb registratorja za arhiv kranjskih deželnih stanov ni bila vedno vzorna, pa je registrator imel pomembno vlogo pri ohranjanju njihovih spisov. To je najlepše vidno v primerjavi s spisi ograjnega sodišča, za katere deželna registratura po sklepu stanov iz leta 1587 ni bila pristojna. Tako so leta 1650 poverjeniki ugotovili, da spise ograjnega sodišča, ki so bili shranjeni pod obokom v deželni hiši, žrejo miši in podgane. Zato so poverjeniki stanovom leta 1651 predlagali, da se tudi za te spise nastavi uradnika, ki bi popisal in uredil spise sodišča ter jih dal v skrinje, izdelane za ta namen, da bi bili tam v prihodnje shranjeni. Gotovo je tudi manjši skrbi stanov za spise ograjnega sodišča pripisati krivdo za skromno ohranjenost le teh, na drugi strani pa je arhiv kranjskih deželnih stanov za čas od 16. stoletja dalje dokaj vzorno ohranjen. Ograjno sodišče je imelo sicer svojega pisarja, ta je bil tudi prvi, ki naj bi skrbel za sodne spise, večinoma pa ni imelo svojega tajnika. V deželni pisarni pa sta bila dva tajnika: za večji del spisov je skrbel deželni tajnik, za drugi, manjši del spisov, ki so bili vojaške narave, pa je skrbel vojaški tajnik. Upravne, pa tudi vojaške spise je deželni tajnik predajal deželnemu registratorju. To pa ni veljalo za sodne spise.

73 AS, Stan. I, C. P. 1, 42, 80.
74 AS, Stan. I, šk. 939, Lexicon.
75 AS, Stan. I, fasc. 405, šk. 735. Archiva.
76 AS, Stan. I, fasc. 405, šk. 734. Beamte der Registratur.
77 AS, Stan. I, fasc. 405, šk. 734. Beamte der Registratur.
78 Prav tam.

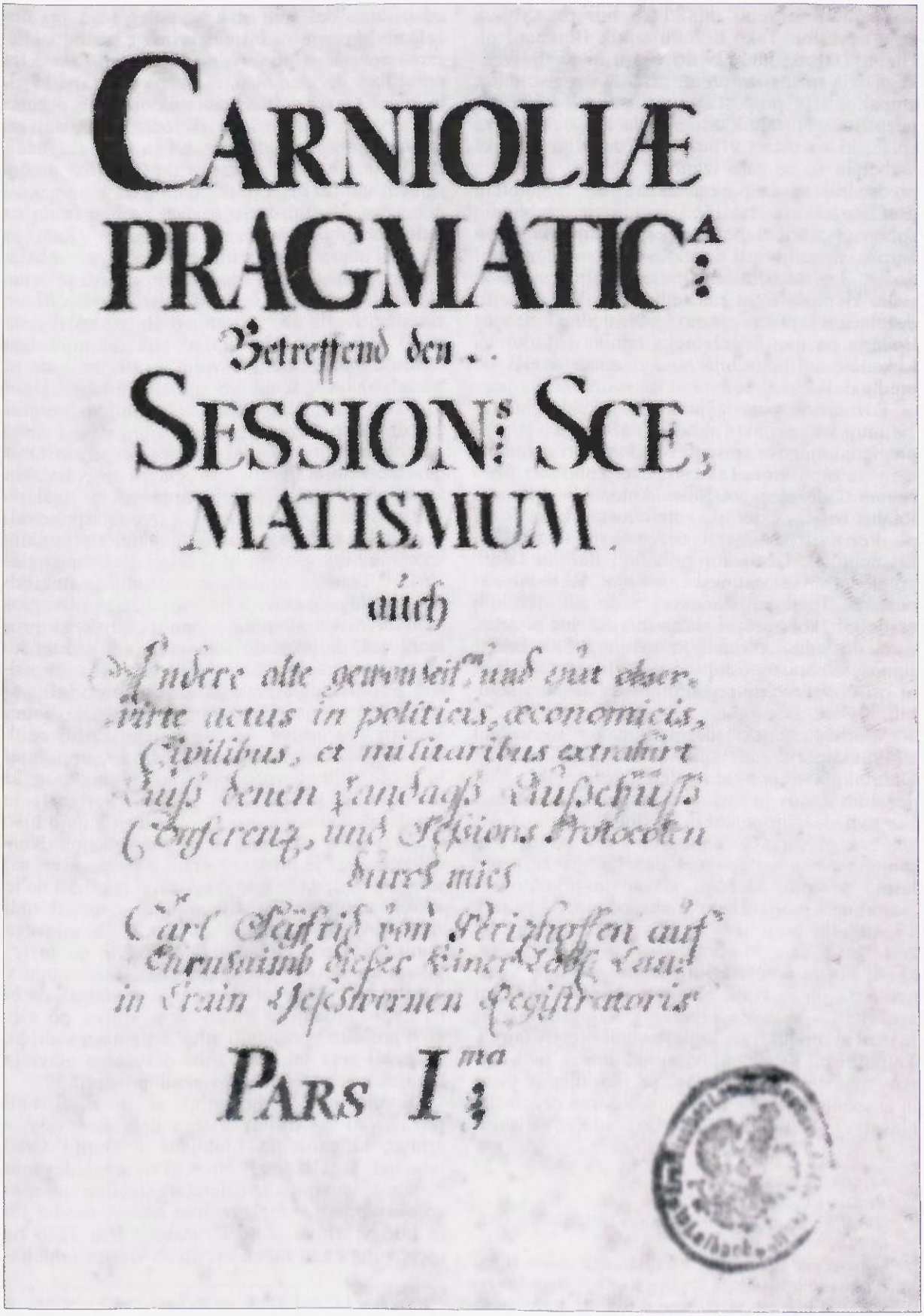

CARNIOLIÆ
PRAGMATICA
Betreffend den
SESSIONS SCE-
MATISMUM
auch
Andere alte gewonheit und gut obser-
virte actus in politicis, œconomicis,
Civilibus, et militaribus extrahirt
Auß denen Landaqß Außschuß
Conferenz, und Sessions Protocollen
durch mich
Carl Seyfrid von Perizhoffen auf
Ehrnsaimb dieser Einer Labl. Land
in Crain Gesetzwernen Registratoris
PARS I ma

Carnioliae Pragmatica, Pars I. AS, Stan. I, šk. 939.

Nekateri deželni tajniki so bili pri svojem delu nevestni. Tako deželni tajnik Burkhard pl. Hizing (tajnik od 1629 do 1646) ni predal velikega dela spisov iz deželne pisarne v registraturo, ampak jih je prepustil svojemu nasledniku Janezu Bučarju (tajnik od 1646 do 1650). Ta pa za spise, ki so ostali v deželni pisarni od prej, ni skrbel in so se zato izgubili. Deželni glavar in predsednik urada poverjenikov Volk Engelbreht grof Turjaški je leta 1663 zaradi teh izgubljenih spisov opozoril stanove, naj posvečajo večjo pozornost zanesljivosti deželnih tajnikov; pomembno je, da imajo tajniki tudi zanesljivega akcesista, ki poskrbi za red tudi tedaj, ko je mesto deželnega tajnika prazno.[79] Nasledniki Janeza Bučarja na mestu deželnega tajnika (Markovič, Lukančič itd.) so bili mnogo zanesljivejši od predhodnika.

Pozneje je postala praksa, da je deželni registrator v primeru smrti deželnega tajnika pregledal njegove spise in sodeloval pri inventuri njegove zapuščine. Tako so poverjeniki leta 1720 po smrti deželnega tajnika Antona Fridrika pl. Raaba, izdali dekret, po katerem sta Marks Jožef pl. Perizhoff v imenu deželne registrature in Sigmund pl. Učan kot prihodnji deželni tajnik pregledala vse stanovske spise v Raabovi zapuščini. Tega pa stanovi pri drugih deželnih uradnikih, kot npr. pri akcesistih deželne pisarne, niso dosledno izvajali, zato je del deželnostanovskih spisov ostal v privatnih zapuščinah in ni prišel v deželno registraturo ter se tako izgubil.[80]

V arhiv kranjskih deželnih stanov so do leta 1749 vključeni tudi spisi deželnega glavarja.[81] Deželni glavar je imel dvojen položaj, bil je član deželnih stanov in zastopnik tako deželnih stanov kot tudi deželnega kneza. Vključitev arhiva deželnega glavarja v stanovski arhiv pa ni bila samoumevna, saj je imel deželni glavar svojo lastno pisarno. Deželni glavar je prvotno rezidiral na Ljubljanskem gradu, od tam pa se je v 17. stoletju preselil v Ljubljano nedaleč od deželne hiše. Tam so opravljali tudi sodne zadeve, ki naj bi jim predsedoval deželni glavar.[82] Večinoma pa jih je vodil njegov namestnik (deželni upravitelj - *"Landeswerveser")*.[83] Deželni glavar je imel svojo pisarno, ki jo je vodil njegov tajnik. Ta pa ni bil le glavarjev tajnik, ampak tudi njegov "registrator" velikokrat pa tudi njegov pisar in ekspeditor - vse v eni osebi. Pisarna deželnega glavarja je bila glede na število uradnikov manjša od pisarne deželnih stanov, poleg tega pri deželnem glavarju ni bil nastavljen registrator. Pisarna deželnega glavarja se je konec 17. stoletja preselila v deželno hišo, in sicer v prostore, ki jih je pred tem za stanovanje uporabljal deželni knjigovodja. Vendar kot je leta 1736 pisal takratni tajnik deželnega glavarja Franc Ignacij Pogačnik, je bila glavarjeva pisarna v precej slabem stanju. Pisal je stanovom, da v pisarni ni nobenega popisa, da so spisi neurejeni in da so tudi pomembni spisi v "confusion". Zato je zaprosil stanove tudi v imenu deželnega glavarja, naj mu pomagajo pri ureditvi glavarjeve pisarne. O tem so deželni stanovi sklenili odločiti na zasedanju odbora.[84] Stanovi so ugotovili, da tajnik deželnega glavarja ni pokazal nobenega navdušenja za ureditev svojih prostorov in da se zato "nahaja v temni in smrdeči luknji". Ugotovili so, da bi bilo treba spise nujno preseliti zaradi velike vlage.

Zaradi pomanjkanja prostora so v prostorih deželne hiše in celo v stanovskem arhivu v tem času hoteli izvajali rekrutiranje novih vojakov. Ker pa je stanovski registrator temu nasprotoval, je ostal kot prostor za rekrutiranje le še pisarna, v kateri je bil s svojimi spisi tajnik deželnega glavarja.[85] Stanovi so nadalje zapisali, da ima deželnostanovski arhiv zaradi obilice spisov prostorsko stisko in nima nobenega prostega prostora več, da pa bodo stanovi zaradi prostorske stiske svojega arhiva in hudo neprimernih prostorov deželnoglavarskega arhiva poskušali poiskati nov prostor, v katerem bi lahko enotno shranili oba arhiva. Uredili naj bi dovolj velik prostor, ne le za hrambo obeh arhivov, ampak naj bi priskrbeli tudi vnaprejšnji prostor za spise, ki bodo še tja prišli. Karel Seifried Perizhoff je predlagal stanovom, naj za ta namen kupijo hišo dr. Warthalla in jo priključijo k deželnemu dvorcu. Perizhoff je imel za to tudi svoje motive, saj je ugotavljal, da bi bilo tam dovolj prostora ne le za registraturo in glavarjevo pisarno, ampak tudi za njegovo stanovanje in stanovanje glavarjevega tajnika. Pri tem ni pozabil poudariti, da je registratorju že od nekdaj pripadalo stanovanje v deželni hiši. Perizhoff je nadalje predlagal, da bi na mesto sedanjega stanovskega arhiva, po njegovi preselitvi prestavili arhiv ograjnega sodišča, ki je bil prav tako kot spisi deželnega glavarja hranjen v neprimernih in vlažnih prostorih.[86]

Karel Seifried Perizhoff si je začel tudi prizadevati za vrnitev tistega dela stanovskega arhiva, ki ga je iz Ljubljane v Gornji Grad odpeljal škof Tomaž Hren. Pri pregledovanju stanovskega arhiva je naletel na številne spise, ki so bili vpisani v registraturne knjige, vendar jih ni bilo v arhivu. Zato so stanovi leta 1726 na njegovo pobudo začeli akcijo za vrnitev odpelja-

79 AS, Stan. I, C. P. 1, 23, 2.

80 AS, Stan. I, C. P. 1, 42, 86.

81 Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960, str. 28.

82 Razmerje med stanovsko in deželnoglavarsko pisarno bi bila zanimiva tema samostojne razprave. Razmerje je posebno zanimivo od tridesetih let 17. stoletja, ko je bil deželni glavar obenem predsednik urada poverjenikov.

83 J. W. Valvasor, Die Ehre, Knjiga IX, str. 14sl.

84 AS, Stan. I, C. P. 2, 47, 69.

85 AS, Stan. I, C. P. 2, 47, 69. NB.

86 Prav tam.

nih spisov. Prizadevanja za vrnitev odpeljanega dela stanovskega arhiva so kar dolgo trajala. Tako sta se leta 1758 predsednik deželnih poverjenikov Karel grof Turjaški in grof pl. Barbo obrnila na reprezentanco in komoro v Ljubljani, pa tudi na cesarico Marijo Terezijo (prvič že leta 1757), da bi se na Kranjsko vrnil del stanovskega arhiva, ki je bil od tod odpeljan v Gornji Grad. Po njunem mnenju ni bilo več razloga, da bi spise kranjskega stanovskega arhiva hranili zunaj dežele "v nekem privatnem arhivu".[87] Poudarila sta, da so stanovi pripravljeni prevzeti stroške prevoza. Vendar pa stanovi arhiva še niso dobili nazaj. Od reprezentance in komore so dobili le ustni odgovor, da bodo poskusili stvari urediti v njihov prid. Stanovi so znova poskusili leta 1764, ko sta grof Blagaj in grof Lichtemberg zaprosila kranjskega deželnega glavarja, da se vrne del stanovskega arhiva iz Gornjega Grada, "saj je v njem veliko pomembnih deželnih spisov".[88] Seveda nista pozabila omeniti že dolgoletnih prizadevanj in zahtev, s katerimi so se stanovi obračali na ljubljanskega škofa, da bi jim vrnil odvzeto. Stanovi so svoje zahteve nadalje utemeljevali, da ni več vzroka za hranjenje spisov v Gornjem Gradu potem, ko "je bilo luteranstvo v deželi že davno srečno izkoreninjeno", in da stanovski spisi sodijo v "archivum publicum" in nimajo kaj iskati na privatnem gospostvu, ki je vrh vsega še zunaj dežele. Tam so "že skoraj dvesto let, zato so stanovi oropani možnosti vpogleda v njih." Tokrat pa so stanovska prizadevanja obrodila sadove. Tako so se leta 1764 dogovorili stanovi, deželni glavar in ordinarij ljubljanske škofije, da se odpeljani del stanovskega arhiva vrne prvotnim lastnikom.[89]

87 AS, Stan. I, fasc. 405, šk. 735.
88 Prav tam.
89 Prav tam.

SUMMARY

THE PROVINCIAL RECORDS OFFICE AND THE ARCHIVES OF THE DIETS FROM THE APPOINTMENT OF A REGISTRAR IN THE 16TH CENTURY TO THE ADMINISTRATIVE REFORMS IN THE PERIOD OF MARIA THERESA

In the 15th and 16th centuries, the importance of the provincial diets grew considerably. As a result of this, their administration apparatuses also became much larger. The number of clerks in the provincial and bookkeeping offices grew. Originally, the Diet scribe was responsible for the written material of each respective Diet. However, in order to be able to organise and manage their material better, the Diets appointed a registrar for this task. In 1586, the Diets established an archive in the Provincial House and appointed a registrar to keep their records, whom they provided with an apartment in the same house. In 1589, the Diet appointed an assistant (an adjunct) to the registrar. In the period of the Counter-Reformation in the early 17th century , the Commission of the Counter-Reformation took a part of the archives of the Diets out of the provincial house - mainly documents pertaining to religious matters. In the second half of the 18th century, the Diocese of Ljubljana returned these documents to to the Diets. The article presents a list of all Provincial Diets' registrars up to 1747, as well as the adjuncts and other clerks in the Records Office (German: Registratur), such as Akzesists and Protokollists. The author presents a description of the responsibilities of the clerks in the Records Office as defined by the Assembly of the Provincial Diets in their instructions and decisions.The relations between the Records Office and the archives of the Diets, the provincial governor and the court for the nobility are also described.

Risani film Hribci - prava pot.
Producent: Viba film 1993, scenarist in režiser: Marjan Manček,
Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije.

UDK 377.3(497.4)"1750/1850"

Začetki obrtnega šolstva na Kranjskem v obdobju 1750-1850

SAŠA SERŠE

Vzgoja in izobraževanje naroda sta prav gotovo odvisna od družbenega in gospodarskega razvoja države, njenega odnosa do šolstva, njenih finančnih možnosti in ne nazadnje od kadrov in njihove strokovne usposobljenosti. Prve začetke obrtnega izobraževanja zasledimo šele v drugi polovici 18. stoletja, kajti prej ni bilo ne zanimanja ne potrebe po šolanju obrtnikov, saj so se obrtne spretnosti prenašale iz roda v rod. Vajenci in pomočniki so se izučili obrti v delavnicah, nekateri premožnejši so dopolnili svoje znanje na strokovnih popotovanjih v tujini. Sicer pa so napredek obrti omejevala tudi cehovska pravila, ki niso dopuščala nikakršne konkurence. Ščitila so mojstre in omejevala število učencev in pomočnikov. Razmere so se začele spreminjati šele, ko so se cehovske spone zrahljale; blagovna menjava je postala bolj sproščena in ni bila več vezana samo na krajevne potrebe. Obrtne šole so pričele nastajati z razvojem meščanstva in industrije. V Avstriji so nastale pozneje kot v drugih zahodnoevropskih državah, ta zamik pa je bil opazen tudi v slovenskih deželah. Šole so se ustanavljale predvsem v mestih, saj so imela prednost pred podeželjem zaradi gospodarskih, kulturnih in političnih danosti. Okoliščine pri nas niso bile prav ugodne, gospodarstvo je bilo slabo razvito in temu primerno je bilo razvito tudi "strokovno" šolstvo. Strokovne-obrtne šole so bile pravzaprav tudi prve in edine, ki so omogočale izobraževanje odraslim; ti so se vključevali v učni proces, namenjen mladini. Sicer pa so bile odsev slovenskega pretežno agrarnega gospodarstva kmetijske šole in tečaji – Slap, Grm, Maribor, Gorica, Celovec. Za začetke obrtnega šolstva je značilna velika raznolikost in neurejenost. Prve šole niso bile prave šole v današnjem smislu, bile so nekakšni tečaji risanja, organizirani enkrat ali dvakrat na teden ob nedeljah in praznikih ali ob delavnikih v večernih urah, tako da pouk ni oviral dela v delavnicah.

Kulturna, gospodarska in šolska središča so privabljala izobražene posameznike.[1] Ti so svoje znanje posredovali skupini ljudi, ki jih je to zanimalo. S tem so vplivali na zavest ljudi in posredno na razvoj šolstva. Sprva so bili to predvsem tujci, a med njimi ni manjkalo tudi Slovencev. Za prve učitelje, ki so orali ledino na področju strokovnega izobraževanja in hkrati izobraževanja odraslih, je značilna zelo široka izobrazba, saj so bili vsi v prispevku omenjeni pedagogi, razen Janeza Kersnika, ki je bil v pravem pomenu pedagog, bolj znani kot projektanti, geodeti ali zdravniki-znanstveniki.

Na Kranjskem so bile ustanovljene prve strokovne šole, v Ljubljani in Idriji. Prvo je bilo glavno deželno mesto, gospodarsko in družbeno razvito, drugo pa je bilo pomembno zaradi rudnika. V Ljubljani je od 1769 do 1784 delovala Gruberjeva mehanska šola, ki je poleg praktičnega uvedla še teoretični pouk. V Idriji so leta 1752 ustanovili strokovno šolo za geodete s praktičnim in teoretičnim poukom, nato (1763-1769) šolo za metalurške in kemične vede. Pozneje, v prvi polovici 19. stoletja, od leta 1815 do 1850, pa je v Ljubljani delovala mehanska šola, kjer je poučeval profesor Janez Kersnik.

LJUBLJANA - GABRIEL GRUBER, JANEZ KRSTNIK KERSNIK. Pomanjkanje strokovnih šol se je močno čutilo zlasti v provinci, kjer je primanjkovalo izučenih in izkušenih delavcev, in prav ta pomanjkljivost je bila ena izmed glavnih ovir za učinkovitejši napredek obrti na Kranjskem. Prva strokovna obrtna šola, ki je učencem poleg praktične izobrazbe ponudila še teoretično, je bil jezuitski kolegij s prvo mehansko šolo v Ljubljani. Kranjska družba za poljedelstvo in koristne umetnosti[2] je dala pobudo za ustanovitev

[1] Jožef Mrak, Giovanni Antonio Scopoli, Baltazar Hacquet, Gabriel Gruber, Janez Kersnik in številni drugi; Ivan Slokar, Zgodovina obrtnega šolstva v Ljubljani do leta 1860, v: Zgodovinski časopis, XVII/1963, p. 196; Vlado Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I., II., III., Ljubljana 1988; Jože Ciperle, Andrej Vovko, Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja, Ljubljana 1987.

[2] Kranjska kmetijska družba (Ackerbaugesellschaften, Agrikultursozietten) je bila ena izmed avstrijskih organizacij, ki so pospeševale kmetijstvo.
Kot državni organ naj bi državi pomagala pri izvajanju kmetijske politike. Njeni člani so bili zemljiški gospodje, uradniki, zemljiški upravitelji in izobraženci. Družba je vzpodbujala kmetovalce na podlagi fiziokratskih nazorov k povečanju proizvodnje (intenzivna paša, krmilne rastline, odprave prahe, gnojenje, razdelitev zemlje, gozdne služnosti) in organizirala pouk teorije v šolah. Ko je država leta 1787 ukinila finančno podporo, je ta družba začasno prenehala delovati.
Leta 1807 je bila kranjska kmetijska družba zopet priznana, a dokončno je bilo njeno delovanje obnovljeno šele leta 1820. S pravili 1820 je bila označena kot samostojno društvo mož, ki se ukvarja s kmetijstvom in obrtjo. Ukvarjala naj bi se s poučevanjem kmetijstva, podpiranjem kmetijskega šolstva ter naročanjem in objavljanjem kmetijske literature. Družba ni skrbela le za teoretične naloge, priporočala je tudi nova orodja, uredila drevesnice, delila sadike, dajala nagrade za lepo živino, prizadevala si je za razširitev gojenja sviloprejk, skrbela je za šolstvo in zaradi njenega prizadevanja je bila ustanovljena pod-

šole in prevzela izpeljavo načrta o organiziranju predavanj mehanike. Pogoji za odprtje zelo potrebne šole so bili postopoma izpolnjeni in 9. avgusta 1766 je bil izdan dvorni odlok, s katerim je bilo določeno, da se pri jezuitih v *Ljubljani* organizirajo predavanja ob nedeljah in praznikih popoldne, in sicer o uporabi šestila in merila, o civilni in vojaški umetnosti za mojstre, predvsem pa za pomočnike. S tem odlokom je bila ustanovljena prva obrtna šola v Ljubljani. Pouk se je pričel 8. aprila 1769 in je obsegal risanje, geometrijo, hidravliko in inženirske vede. Profesor mehanike je bil jezuit **Gabriel Gruber,**[3] ki je prispel v Ljubljano 3. junija 1768. Omenjeni profesor se je rodil 6. maja 1740 na Dunaju, s petnajstimi leti je stopil v jezuitski red in se je že od mladih nog zanimal predvsem za matematiko in tehnične vede. Končal je filozofske in teološke študije v Gradcu in je kratek čas na orientalski akademiji na Dunaju poučeval latinščino. Kmalu ga je življenjska pot privedla v Ljubljano, kjer je šestnajst let vodil obrtno šolo in na njej tudi poučeval. Ob poučevanju je bil aktiven tudi kot znanstvenik in projektant, saj so po njegovem projektu v letih 1772-1782 izkopali kanal, ob pomoči katerega se je začelo bolj intenzivno osuševanje Ljubljanskega barja. Projektiral in vodil je zidavo ene najlepših stavb v Ljubljani, imenovano po njem Gruberjeva palača. Zanimal se je tudi za plovbo in v ta namen je izdelal veliko študij o regulacijah Save, Mure, Kolpe, Krke. Manj pa je znano njegovo pedagoško delo; ves čas bivanja v Ljubljani ga je vestno opravljal, torej vse do odhoda iz Ljubljane leta 1784. Kot je bilo omenjeno, je na jezuitski stolici poučeval risanje, geometrijo, mehaniko in hidravliko. Za šolo je priskrbel potrebne knjige za poučevanje o hidravliki, tesarstvu, graditvi mlinov, urarski umetnosti, graditvi mostov, hkrati je poskrbel tudi za merilne instrumente, stružnico, mikrometrično šestilo, postavil je kovaško delavnico, ker se je zavedal, da brez primernih strokovnih knjig in primerno opremljenih kabinetov pouk ne bo kakovosten. Za svoj poklic predavatelja je bil zavzet in se je v namene izobraževanja odločil, da bo zgradil hidravlično in mehansko šolo v Ljubljani. Tako je želel odpraviti pomanjkljivosti, ki so se pojavile na področju gradbeništva na Kranjskem in drugod zaradi neprimerne izobrazbe obrtnikov. Prav gotovo se je zavedal, da mora biti izobraževanje nepretrgano, če hoče roditi sadove. Pripravil je načrte in začel zidavo, k sodelovanju je povabil takratne znane umetnike, med njimi tudi slikarja Kremser-Schmidta, ki je poslikal hišno kapelo. V stavbi je predvidel prostore za modele in za knjižnico s strokovno literaturo s področja mehanike in poljedelstva. V njej ni manjkalo prostorov za zbirke, za kemijske in fizikalne laboratorije in za učilnice, ki so bile namenjene raznim obrtnim strokam, denimo zidarski in tesarski. Na šoli je bila tudi risalnica za obrtnike in umetnike. Šola ni zaživela (šele leta 1888 se je v nekatere prostore začasno naselila obrtna šola za obdelavo lesa), ker mu načrtov ni uspelo speljati do konca zaradi finančnih težav. Po letu 1777 mu razmere v Ljubljani niso bile več naklonjene, zato je 1784 dobesedno pobegnil iz mesta. Odpravil se je v Rusijo, kjer je deloval na znanstvenem, izobraževalnem in političnem področju. V letih od 1786 do 1799 je predaval arhitekturo, mehaniko in fiziko v jezuitskem kolegiju v Polocku. Od 1800 je bil rektor jezuitskega kolegija v Sankt Peterburgu, postal je jezuitski general ruske province. Imel je velik vpliv na carja Pavla I. in je veliko pripomogel k papeževemu priznanju jezuitskega reda v Rusiji. Leta 1805 je Gruber umrl ob požaru v svoji hiši v Peterburgu. [4]

Po Gruberjevem odhodu je pouk nadaljeval deželni inženir Schemerl. Bil je deželni zemljemerec, pozneje pa svetnik dvorne komisije. Šola je uspešno delovala le še dve leti, do razpustitve Kranjske družbe za poljedelstvo v letu 1787. Žal niso ohranjeni podatki niti o številu obiskovalcev te šole niti o njihovi razporeditvi po panogah, vendar je znano, da so mojstri in polirji lahko opravljali posle le na podlagi Gruberjevega priporočila.

Mehanična šola v Ljubljani ni bila prva šola te vrste na slovenskih tleh. V *Celovcu* je bila že leta 1765 pri jezuitskem kolegiju ustanovljena mehanska šola, ki jo je vodil pater Abfalterer. O nadaljnji usodi te šole ni znano ničesar.

Tudi v *Gradcu* je bila podobna šola za zidarske, tesarske in kamnoseške mojstre.

V *Trstu* so jezuiti leta 1754 organizirali dveletno navtično šolo z matematiko, trigonometrijo,

kovska šola (živinozdravstvena in podkovska), skrbela je za knjižnice, ki so posredovale najnovejšo literaturo in dala pobudo za ustanovitev muzeja, ki je v tistem času predstavljal predvsem izobraževalno ustanovo.

Družba je posvečala premalo pozornosti obrtni proizvodnji. Na sestankih so njeni člani razpravljali predvsem o tistih panogah, ki so bile razširjene na podeželju in so pomenile kmetov dodatni zaslužek. Podeželsko obrt je bilo treba podpirati, ker je kmet z dohodkom od obrti, posebno v slabih letinah, vsaj delno reševal svoj problematični materialni oziroma gospodarski položaj. Prevladovalo je prepričanje, da bi bilo s pravočasno modernizacijo kmečke obrti mogoče preprečiti njeno propadanje.

3 Slovenski biografski leksikon (SBL), pp. 268-269, Gabriel Gruber (Glonar); Viktor Steska, Pater Gabriel Gruber, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, vol. XV. 1-2, pp. 41-46; Juša Serajnik-Vavken, Stavbni razvoj Gruberjeve palače v Ljubljani, Kronika VII/3, 1959, pp. 174-185; Iskra V. Čurkina, Jezuit Gabriel Gruber v Rusiji, Arhivi IV/1-2, 1981, p. 106; Enciklopedija Slovenije, vol. 4 (eg-Hab), p. 400, Gabriel Gruber (Ema Umek); Janez Bleiweis, Historische Skizze der Landwirtschaftsgesellschaft in Krain, Ljubljana 1867, p. 14.

4 Gabriel Gruber (6. 5. 1740 - 7. 4. 1805) - po podatkih Enciklopedije Jugoslavije (Zagreb 1958) je Gruber umrl 26. marca 1805.

pomorstvom, navtično astronomijo, geografijo in hidrografijo. Zaradi slabega obiska je bila šola 1774 premeščena na Reko, leta 1785 pa jo je tržaški guverner P. Brigido v Trstu obnovil.

Potreba po ustanovitvi strokovne šole na Slovenskem je bila živa ves čas po zaprtja Gruberjeve mehanske šole, saj je bila med četrtim letnikom normalke in politehničnima inštitutoma na Dunaju in v Gradcu velika praznina. Na Slovenskem ni bilo šole, ki bi dala srednjo strokovno izobrazbo. Kljub številnim prošnjam pa šole v Celovcu ali kje drugje niso ustanovili, le že omenjena navtična šola v Trstu je ustrezala srednjemu izobraževalnemu zavodu.

V šolstvo je le za kratek čas vnesla spremembe francoska uprava (1809-1813), vendar je avstrijska oblast po vrnitvi vse spremembe odpravila in uvedla star šolski sistem. Ljubljana je znova postala šolsko središče, kjer je bilo moč pridobiti obrtno znanje. V tem času so bili organizirani risarski tečaji na normalki in v prostorih delegacije notranje avstrijskega obrtnega in industrijskega društva.[5] Podobno kot risarska tečaja je delovala ob nedeljah in praznikih tudi mehanska, pozneje obrtno industrijska šola na liceju (1815-1850).

Slovenski prostor je moral čakati trinajst let, da se je v Ljubljani leta 1815 odprla obrtno-industrijska šola; bila je prva te vrste v Avstriji. Delovala je do leta 1850 in prav njeno dolgotrajno delovanje potrjuje, da je bila šola potrebna in koristna za strokovno izobrazbo vajencev, pomočnikov in sploh delavcev na Kranjskem. Vloga obrtno-industrijske šole in njenega profesorja fizike Janeza Kersnika je bila pomembna.

Šola je bila ustanovljena po dolgotrajnih prizadevanjih, kajti že leta 1800 je študijski konsens na predlog deželne vlade potrdil možnost obnovitve nekdanje Gruberjeve mehanske šole; kot je bilo že omenjeno, se to zaradi političnih težav ni zgodilo.

Na pobudo gubernija 5. februarja 1814 je rektorat liceja 15. decembra 1814 podal poročilo o ustanovitvi šole za mehaniko. Tako se je leta 1815 odprla šola, cesarski odlok pa jo je z dne 12. januarja 1816 potrdil le kot risarsko šolo, namenjeno umetnikom in rokodelcem v Ljubljani, s pripombo, ki kaže, da dvor ni imel informacij o mehanski šoli, ki je delovala od 19. februarja 1815 skupaj z risarsko šolo. Na nevednost dvora kaže tudi cesarski odlok (12. januarja 1816), ki je namenil le učitelju risanja 200 goldinarjev remuneracije na leto, za učitelja, ki je že predaval mehaniko na šoli, pa honorar ni bil predviden.

Po dveletnem uspešnem delu na vzgojno-izobraževalnem področju, je bil na predlog ravnateljstva liceja (25. maja 1817) in s posredovanjem gubernija 22. januarja 1818 izdan cesarski odlok o javnosti obrtno-industrijske šole, hkrati je bil za učitelja potrjen profesor fizike Janez Kersnik z letno plačo 200 goldinarjev. **Janez Krstnik Kersnik**[6] se je rodil na Jesenicah-Moste 26. 3. 1783 in umrl v Ljubljani 24. 6. 1850. Po gimnaziji je 1803/04 končal dva filozofska in bogoslovni letnik na ljubljanskem liceju. Od 1804 je bil učitelj na ljubljanski normalki, 1808-50 profesor fizike na liceju. Po letu 1815 pa je poleg predavanj na liceju, prevzel še dobro obiskani, predvsem obrtnim vajencem najrazličnejših strok namenjen nedeljski neobvezni pouk o osnovah geometrije, mehanike ter fizike in kemije. Na razširjeni obrtno-industrijski šoli je od leta 1818 poučeval v dveletnem neobveznem tečaju, po učnem načrtu, ki ga je izdelal sam, in sicer aritmetiko, geometrijo, mehaniko in osnove kemije in njene uporabe pri obrti. Ob nedeljah in praznikih dopoldne in popoldne je nemške in slovenske oddelke poučeval računstvo, zemljepis, kemijo in fiziko z mehaniko. Učenci obeh letnikov so v fizikalni predavalnici liceja v prvem letniku imeli predavanja iz aritmetike in geometrije od 10. do 12. ure, od 14. do 15. ure pa je bila na urniku mehanika. V drugem letniku so dopoldne nemški učenci poslušali aritmetiko, geometrijo, popoldne pa je bila na vrsti splošna kemija za rokodelce. Slovenski učenci, ki so bili po poklicu večinoma mizarji in zidarji, so imeli namesto kemije stavbarstvo, in ker niso bili vešči nemškega jezika, jim je profesor Kersnik predaval v slovenščini.

Pouk je moral biti na šoli organiziran tako, da so lahko učenci rokodelskih spretnosti obiskovali tudi nedeljske ponavljalne šole in verouk. Mehansko šolo je v letih 1815 in 1816 obiskovalo okoli 60 do 70 pomočnikov in učencev. Iz poročila profesorja Kersnika z dne 10. aprila 1838 izvemo, da je imela šola povprečno 40 rednih učencev. Izrednih slušateljev raznih poklicev je bilo 60 do 80. Povprečna starost učencev na obrtno-industrijski šoli je bila okoli 20 let.

Janez Kersnik je bil pobudnik uveljavljanja slovenščine v strokovnem izobraževanju, izdelal je tudi predlog o triletni šoli za absolvente četrte-

[5] Društvo za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti v Notranji Avstriji. Ustanovljeno je bilo 31. marca 1837 v Gradcu na pobudo nadvojvode Janeza. Postalo je posrednik industrijske in tehnične revolucije. Pospeševalo je modernizacijo in dvig obrtne in industrijske proizvodnje, skušalo izdelke proizvode uveljaviti na domačem in tujem trgu. Prostor, ki ga je to društvo pokrivalo, je bil v zaostanku ne samo za Evropo, ampak tudi za drugimi deželami Avstrije. Njegov glavni cilj je bil, da bi te tri dežele s trajnim gospodarskim sodelovanjem dohitele razvitejši svet, a žal naloge ni uresničilo. Pri društvu je prevladovalo upanje, da bo mogoče doseči dvig in kakovost obrtne proizvodnje z uvajanjem sodobnih orodij in postopkov, vendar mu ni uspelo ublažiti propadanja obrtnih panog. Kranjska kmetijska družba in delegacija sta imeli skupno vodstvo. Prostori delegacije, njena pisarna, knjižnica in čitalnica, so bili v poslopju kmetijske družbe.

[6] Enciklopedija Slovenije, vol. 5 (kori-Krei), pp. 55-56, Janez Krsnik Kersnik (Vlado Schmidt).

ga razreda normalke, na kateri bi se učili aritmetiko, geometrijo, mehaniko, fiziko, kemijo, stavbarstvo, prirodopis, zlasti botaniko, slovenščino, nemščino, italijanščino in latinščino ter risanje in lepopis, a je s to svojo idejo presegal (prehitel) cilje tedanje šolske politike. Ta predlog je bil v predmarčni dobi najboljša zamisel, kar jih je bilo o srednješolskem izobraževanju. Pozneje jo je uresničila realna gimnazija.

Ljubljana, in seveda z njo vsa Kranjska, je ostala po zaprtju šole leta 1850, kljub prošnjam za vnovično ustanovitev zavoda, brez primerne šole vse do leta 1856, ko je bila na ljubljanski realki ustanovljena prva nadaljevalno obrtna šola, namenjena izobraževanju vajencev. V teh šestih letih pa je v Ljubljani na področju obrtnega šolstva delovala le risarska šola, ki jo je leta 1839 ustanovila ljubljanska delegacija graškega obrtno-industrijskega združenja.

IDRIJA - JOŽEF MRAK. Poleg Ljubljane je bila mesto napredka in razvoja *Idrija*, saj je bilo področje rudnika zelo zanimivo gospodarsko središče. Tja so zahajali pomembni posamezniki, ki so morda vplivali na razvoj in dokaj visoko kulturno raven območja Idrije /Hacquet in Scopoli/. Morda so ti posamezniki spodbudili rudarje, da so vse 19. stoletje in del 20. stoletja zavestno vplivali na šolstvo. Kljub revščini so v korist svojih otrok prostovoljno prispevali del svojega zaslužka šolskemu skladu, in sicer približno trikrat toliko, kot je v deželni šolski sklad vplačala cerkev na Kranjskem. V Idriji so že od nekdaj cenili šolo in se zavedali, da je izobrazba najboljše orožje proti zaostalosti. Aktivno so sodelovali pri organiziranju in ustanavljanju šol.

Začetki organiziranega strokovnega pouka se časovno ujemajo s prizadevanji, da bi pospešili proizvodnjo v rudniku. Kot smo že omenili je rudnik privlačil tuje strokovnjake, vendar pa jih je bilo premalo in so v Idriji ostali le kratek čas, zato je bilo nujno izobraževati tudi domačine, ki so navadno ostali zvesti rudniku, zaradi bližine rodnega kraja in znanja slovenskega jezika.

V obdobju, ko je šlo rudniku gospodarsko precej slabo, je prišel tja službovat Steinberg[7], ki je s svojo zavzetostjo poskrbel za dvig proizvodnje v rudniku. Izpeljal je nove meritve in izrise. Pri svojem delu je potreboval pomočnike. **Jožefa Mraka**[8] je opazil zaradi njegove spretnosti in nadarjenosti, zato ga je premestil v jamomernico (rudniško risalnico) in mu omogočil napredovanje. Mrak je hitro napredoval in že leta 1737 je postal tehnični risar, kmalu nato geodetski praktikant. Rodil se je v Idriji 25. 5. 1709 in prav tam umrl 14. 8. 1786. Bil je glavni predstavnik idrijske kartografske šole, varovanec predstojnika idrijskega rudnika Steinberga. Izdelal je več načrtov rudnika, leta 1744 pa tudi perspektivistično karto Idrije. Mapiral je rudna nahajališča na Koroškem, v Karavankah, Zasavju in na Moravskem. Projektiral je novo rudniško žgalnico v Idriji, topilnici rude v Eisenerzu in Banski Štiavnici ter klavže na Belci, Idrijci in Zali. Po letu 1750 je trasiral cesti Idrija-Godovič in Eisenerz-Trofaiach. Zanimanje in usposobljenost za tehnične vede, ki si ju je Mrak, kot je mogoče razbrati iz virov, pridobil kar doma v Idriji, sta mu omogočila, da je lahko svoje znanje posredoval številnim Idrijčanom. Prav gotovo je bil začetnik strokovnega "šolanja" na Idrijskem, seveda nekaj zaslug pripada tudi Steinbergu, ki je mladega Mraka opazil in vzgojil. Geodet Jožef Mrak je dobil 28. aprila 1752 z resolucijo rudarske direkcije na Dunaju dovoljenje, da sme nameščence in mlade rudarje poučevati geodezijo, geometrijo in risanje. Kako je pouk potekal, ni znano. Morda v obliki tečajev, morda je bilo organiziranih več tečajev zapovrstjo, morda se je zbrala le peščica zainteresiranih in je izučil le določeno skupino učencev ter nato končal poučevanje. Na zadnjo možnost kaže dekret, ki je bil na novo izdan leta 1763. Ta dekret je bil vezan s Scopolijevim[9] prihodom v Idrijo. Z dekretom je bila dana možnost za ustanovitev šole za metalurške in kemične vede. Scopoli je pričel poučevati kemijo, in sicer štirikrat na teden po eno uro. Šola je imela malo učencev, čeprav je bila namenjena tudi mladini iz drugih krajev Kranjske in Koroške. Šola je bila prezahtevna za tiste, ki niso imeli dovolj poprejšnjega znanja, saj sam študij kemije ni bil lahek. Težave pa so imeli

7 France Anton Steinberg se je rodil v Pivki, študiral geodezijo in mehaniko na Dunaju. Leta 1724 se je vrnil v Idrijo in postal upravitelj rudnika. Z njegovim prihodom v Idrijo se je prenehal vpliv holandskih zakupnikov na proizvodnjo živega srebra in razmere v rudniku so se znatno izboljšale.

8 Jože Šorn, Jožef Mrak kot geodet in risar, Kronika 23, Ljubljana 1975, pp. 94-101; J. Pfeifer, Jamomerec in graditelj Jožef Mrak, Idrijski razgledi, zbornik 23, Idrija 1985, pp. 27-36; Sandi Sitar, Največje vseh klavž, Sto slovenskih znanstvenikov, zdravnikov, tehnikov, Ljubljana 1987, pp. 118-119; Enciklopedija Slovenije, vol. 7 (Marin-Nor), p. 232; Slavica Pavlič, Iz zgodovine idrijskega šolstva, Idrijski razgledi VII/3, Idrija 1963, pp. 52-56; Vincenc Žnidar, Zanimivosti iz preteklosti idrijskega šolstva, Idrijski razgledi, XII/3, Idrija 1968, pp. 62-63.

9 Naravoslovec 1723-1788, ki je deloval v Idriji 1754-1769 kot rudniški zdravnik, v tem času je opravil in publiciral tudi številne naravoslovne študije, ki so proslavile avtorja in z njim tudi slovensko ozemlje po Evropi. Medicino je študiral v Innsbrücku in na Dunaju. Po desetih letih v Idriji, predvsem na področju zdravstva, je leta 1763 prevzel še vodstvo metalurško-kemijske šole in je na njej predaval temeljne predmete, nekaj drugih je prevzel Mrak. Po petnajstih letih je zapustil Slovenijo in odpotoval na Slovaško, kjer je predaval na metalurški in rudarski akademiji v Štiavnici. Potegoval se je za univerzitetno profesuro na Dunaju, a je ni dobil, konkuriral je še na pavijski univerzi, kjer je bil sprejet in je predaval kemijo in botaniko, tam ustanovil botanični vrt in 1788 umrl. Poleg številnih razprav je napisal 21 knjig in številna dela o mineralogiji, kemiji, metalurgiji, biologiji. Postal je član 15 znastvenih ustanov ter dosegel mednarodno priznanje in sloves.

tudi vsi tisti, ki niso obvladali nemškega jezika. Natančnih podatkov o poteku pouka ni, vendar je po številu geodetov, ki so uspešno končali idrijsko šolo, in po izdelanih kartah, mogoče ugotoviti, da je imel kartograf Mrak, ki je tudi učil na šoli, več uspeha kot Scopoli. Za svoje življenjsko delo je leta 1778 dobil kameralno priznanje zaslužnega zemljemerca.[10]

Znameniti Scopoli pa je leta 1769 zapustil Idrijo. Njegov naslednik je bil Baltazar Hacquet,[11] ki je v Idriji deloval predvsem kot zdravnik in znanstvenik in je zelo vplival je na Mrakovo ustvarjalnost (slikarstvo). V eni izmed svojih knjig je objavil tudi portret Jožefa Mraka. Kot pedagog je Hacquet deloval le kratek čas v Ljubljani na liceju, pozneje pa na medikokirurškem zavodu.

V petdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja se je zakonsko preoblikovalo nižje, srednje in visoko šolstvo, vendar so bile, kljub napredku, kakovostnejši izobrazbi učnega kadra, skrbi za učbenike, učiteljske in dijaške knjižnice, na Kranjskem opazne še precejšnje pomanjkljivosti, in sicer smo imeli le šestletno osnovnošolsko obveznost, srednje šole so bile nemške, prvo nepopolno srednjo slovensko obrtno šolo smo dobili šele 1888. Odrasli so se, kot je že prej pokazala praksa, vključevali v izobraževanje, namenjeno mladini. Ker so na področju obrtnega izobraževanja prevladovale ponavljalne nedeljske šole in nadaljevalne obrtne šole, kjer so bili pedagogi predvsem ljudskošolski učitelji, ni bilo več tako izjemnih splošno izobraženih posameznikov, kot so bili tisti s konca 18. in z začetka 19. stoletja.

Območja, kot so Koroška, Štajerska, Primorska, Prekmurje, pa so gravitirala k šolskim središčem, ki so bila zunaj današnjih meja Slovenije, in sicer h Gradcu, Celovcu, Trstu, Gorici, Budimpešti (Zagrebu). To so bila politična, gospodarska in kulturna središča, ki so bila oddaljena za naše prebivalstvo in skoraj nedostopna.

[10] V domnevni način domače izučitve geodetov je leta 1752 nenadomo posvetil oster šop svetlobe, tedaj so tudi formalno ustanovili strokovno šolo za geodete. Geodete so rabili tudi drugod, ne le v Idriji. Šolo so obiskovali in končali Anton Mrak, Jožef Leitner, Franc Lampe in drugi Idrijčani. Vsi so postali dobri geodeti, to dokazuje vrsta izdelanih kart. Te idrijske risarje in geodete ločimo od drugih, kajti vse karte, ki so jih izdelali tamkajšnji risarji, so narisane v rudarskih klaftrah, in sicer v Idrianer Bergclaffter, Idrianer Berg-Lachter.

[11] Bretonec (1739-1815), ki je v letih 1766-1787 živel in deloval v Sloveniji. Študiral je medicino v Parizu, kot kirurg je bil izveden v anatomiji, kemiji in sodobni operacijski tehniki. V Idrijo sta ga privabili zanimiva in malo raziskana narava in svetovno znani rudnik ter ne nazadnje tudi Scopoli. Vendar se s prav tako navdušenim naravoslovcem ni kaj dobro razumel. Po odhodu Scopolija se je poglabljal v poklicne bolezni rudarjev - zastrupitev z živim srebrom. Rudarje je cenil in jih opisal kot najspretnejše v monarhiji. Poleg plodnega delovanja na medicinskem področju je s svojim pisanjem o idrijskem rudniku prispeval, da se je glas o njem širil po vsej Evropi. Pisal je o geoloških, metalurških in tehnoloških zadevah. Po sedmih letih delovanja v Idriji je prišel v Ljubljano, kjer je bil najprej predavatelj medicinskih predmetov na liceju, od leta 1782 pa vseh predmetov na babiški šoli v okviru medikokirurškega učnega zavoda, kjer je deloval tudi kot porodničar praktik. Zaradi nasprotovanj, ki jih je doživljal v Ljubljani, je kmalu odšel v Lvov (1787), kjer je poučeval naravoslovje, 1805 pa v Krakov, kjer je predaval na medicinski fakulteti, po letu 1810 je živel na Dunaju.

SUMMARY

THE BEGINNINGS OF CRAFT SCHOOLS IN CARNIOLA (1750-1850)

The article looks into the beginnings of education in the field of crafts in Caniola. The first professional craft schools in Carniola were established in Ljubljana and Idrija. Both cities were economically and socially developed; Ljubljana was important as the capital of the province of Carniola and Idrija because of its mercury mine. Just as the majority of cultural, economical and educational centres, both these cities also attracted educated individuals who passed on their knowledge to all interested parties. Thus, they influenced the awareness of people and, indirectly, encouraged the development of the education system. These first teachers, who broke new ground in the fields of professional education as well as the education of adults, are characterised by the very broad educations they themselves had. All the teachers mentioned in the article, with the exception of Janez Kersnik, were better known as designers, geodesists, or doctors/scientists.

From 1769 to 1784, Gruber's School of Mechanics operated in Ljubljana, which, in addition to practical lessons, also introduced lessons on the theory of the science. In 1752, a professional school for geodesists which encompassed practical and theoretical lessons was established in Idrija, which was later (1763-1769) followed by a school for the metallurgical and chemical sciences. In the first half of the 19th century, from 1815 to 1850, a school of mechanics operated in Ljubljana, where professor Janez Kersnik also taught.

In the fifties and seventies of the 19th century a new law brought reform to the country's primary, secondary, and tertiary education. Despite such developments as the more qualitative education of teachers, greater concern devoted to the books required by the students for their studies and the maintenance of the teachers' and students' libraries, the education system in Carniola was still lacking in some points. To name a few: the compulsory primary school education encompassed only six years, the secondary schools were German, the first, but not complete, Slovene secondary school of crafts was established as late as 1888, and, of course, there were no specialised schools for teaching adults. Although adults could broaden their educations at various courses, aided by scholarships which were made available by the state or the provinces, the only recourse in this field open to

adults was still to participate in an education process intended for children and teenagers - as had been the practice before. Since Sunday schools and craft higher schools, where the pedagogues were mainly lower primary school teachers, were now prevalent in the field of craft-oriented education, there were no longer such highly educated individuals with such a broad scope of knowledge, as there had been in the late 18th and early 19th centuries.

Carinthia, Styria, the Primorska region, and the Prekmurje region were much more oriented towards educational centres, such as Graz, Klagenfurt, Trieste, Gorizia, Budapest (Zagreb), which are not within the borders of present-day Slovenia. These were distant political, economic, and cultural centres, and were thus almost inaccessible to the Slovene population.

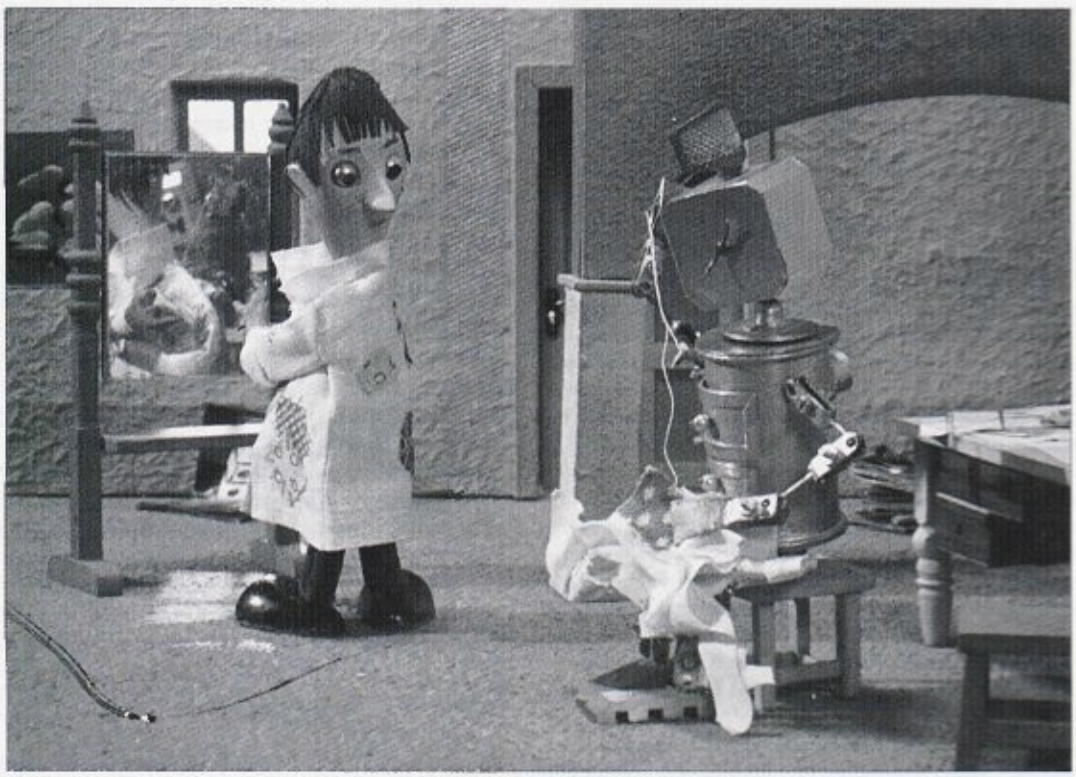

Risani film Naredi si sam.
Producent: Viba film 1975, scenarij, režija in animacija: Saša Dobrila,
Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije.

UDK 343.163(497.4)(091)

Uvedba državnih pravdništev (tožilstev) po letu 1848

JELKA MELIK

Leto 1991 je za Slovence pomemben mejnik. Dobili smo svojo državo, ustavo in postopoma seveda tudi novo zakonodajo. Preoblikovanje pravosodja je bilo posebej močno v letih 1993 do 1995. V letu 1994 smo dobili nov zakon o tožilstvu, ki je prinesel temu državnemu organu tudi novo ime.[1] S 1. januarjem 1995 se je tako končala pot javnega tožilstva, ki se je začela že med drugo svetovno vojno. Novo ime, državno tožilstvo, ni povsem novo na naših tleh. V kraljevini Jugoslaviji smo že imeli državne tožilce in pred njimi, v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, državne pravdnike. Državno pravdništvo, državno tožilstvo, javno tožilstvo in zopet državno tožilstvo. Na prvi pogled obroben, v resnici silno pomemben državni organ deluje na slovenskih tleh približno stopetdeset let.[2] Imel je sicer več različnih imen in ureditev, a po zamisli ostaja enak. Takole je njegovo bistvo in vzrok za nastanek opredelil S. Vilfan: "Državna pravdništva (tožilstva) so bila uvedena zaradi opustitve inkvizitornega načela in uvedbe akuzatornega v kazenskem postopku ob marčni revoluciji ... in so se po nekih razširitvah in zožitvah kompetenc ustalila kot organ za zastopanje javne obtožbe v kazenskem postopku."[3] Kazenski postopek je sodni postopek, ki začne teči, ko je podan sum, da je bilo storjeno kaznivo dejanje, in končan, ko je ugotovljeno, ali je bilo to dejanje res storjeno, kdo ga je storil in kako bo kaznovan. Prek tega procesa se udejanja kazensko materialno pravo, ki določa, kaj velja v neki družbi za kaznivo dejanje in pogoje kaznovanja. Pravila, ki kazenski postopek urejajo, imenujemo kazensko procesno pravo in predstavljajo torej del kazenskega prava, ki v neki družbi ureja obrambo pred napadi na njene temeljne vrednote in hkrati zagotavlja, da pri tem niso kršene človekove pravice in svoboščine. O stranpoteh in zlorabah kazenskega postopka nam govore številni primeri iz bližnje in daljne preteklosti od "čarovniških" do "stalinističnih" procesov. Na tem mestu o tem ne bomo govorili, temveč si bomo nekoliko podrobneje pogledali ureditev in delovanje tega organa, kot so ga določali predpisi ob njegovem nastanku oziroma uvedbi, ter nekaj pozornost posvetili tudi izrazju.

Zaradi lažjega razumevanja pomena in vloge državnega organa, o katerem teče beseda, moramo poseči nekoliko nazaj v preteklost in v širši evropski prostor. Francoska revolucija 1789 in vse meščanske revolucije, ki so ji sledile, so pomembne točke na razvojni črti prava. Uveljavijo se zahteve, da delovanje upravnih in pravosodnih organov temelji na zakonu, delo zakonodajnega organa pa odreja najvišji med njimi - ustava, kjer so določeni temelji državne in politične ureditve, zlasti temeljne pravice državljanov, ki jih lahko uveljavljajo tudi nasproti oblasti. Čas zaznamuje uzakonitev vseh temeljnih vej prava. Tako tudi postopek pred kazenskimi sodišči dobi samostojen zakonik in nova močno spremenjena pravila. Novi francoski postopnik, ki je postal vzorec za druge evropske zakonike, je nastal kot posledica upoštevanja načel in ustanov angleškega kazenskega postopka ter prakse francoskih sodišč. Imel je dva dela: pripravljalni postopek s poizvedbami in preiskavo ter glavno razpravo. V prvem delu so prevladovali elementi inkvizicijskega kazenskega postopka, v drugem pa so se prepletali tako elementi inkvizicijskega kot akuzatornega postopka. Akuzatorni ali obtožni kazenski postopek, ki ga je poznala stara Grčija in Rim, kasneje pa ga je obdržala in razvijala Anglija, je temeljil na pravnem sporu dveh enakopravnih strank (tožilca in obdolženca) pred sodiščem, ki je spor nadziralo in o njem razsodilo. Inkvizicijski ali preiskovalni postopek, ki je do konca 14. stoletja izpodrinil obtožnega v celinskih evropskih deželah, pa je bil le uradovanje enega samega sodnega organa, sodišča, pri katerem sta bila združena tako obtožba kot sojenje. Novi postopek je bil nekakšna spojitev inkvizicijskega in akuzatornega kazenskega postopka, tako imenovani mešani kazenski postopek, kakršen je, v različicah še danes v veljavi na evropski celini. Zaradi uvedbe obtožnega načela je nastala potreba po posebnem državnem organu, ki bi v kazenski pravdi zastopal obtožbo, kadar se kaznivo dejanje ni preganjalo na predlog zasebnega tožilca.

Za avstrijsko cesarstvo je mejnik leto 1848. Marčna revolucija in njene posledice so se odrazile v oktroirani ustavi leta 1849, ki so ji še v istem letu sledile spremembe na področju ureditve sodišč, uvedba državnih pravdništev, v letu 1850 pa nov, sicer začasen, kazenski postopek in ureditev državnih pravdništev. "Red kazenske

1 Uradni list Republike Slovenije št. 63/94.

2 S. Vilfan v svoji Pravni zgodovini sicer navaja kot leto ustanovitve državnih pravdništev leto 1850, ko je bil izdan zakon o ureditvi državnega pravdništva, mi smo se odločili za leto 1849, ko se ta organ vpelje z zakonom o ureditvi sodišč (Temeljne poteze o sodni ureditvi).

3 S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 522.

pravde",[4] ki je vpeljal obtožno (akuzatorno) načelo, načelo javnosti, ustnosti, svobodne presoje dokazov in načelo iskanja materialne resnice, je bil izredno velik pozitiven korak na razvojni poti avstrijskega kazenskega prava. Tu je tudi vzrok njegove hitre zamenjave ob ohladitvi razmer. Novi kazenski procesni zakon z dne 29. julija 1853[5] je korak nazaj. Državni pravdnik oziroma državni tožilec je za dolgo izgubil veliko svojih pristojnosti.

Pravosodni organ o katerem teče beseda prvič srečamo v "Temeljnih potezah" sodne ureditve z dne 14. junija 1849.[6] Ta zakon je določil naslednje vrste sodišč: okrajna sodišča, okrajna zborna ali kolegijska sodišča, deželna sodišča, kavzalna sodišča /trgovinska, menična in pomorska sodišča/, višja deželna sodišča in vrhovni sodni in kasacijski dvor (Bezirksgerichte, Bezirks-Collegialgerichte, Landesgerichte, Causal gerichte, Oberlandesgerichte, der Oberste Gerichts-und Cassationshof).[7] Osmo poglavje (VIII.) tega zakona je v nemškem originalu nosilo naslov Staatsanwaltschaft. V prvem § (§ 29), je bilo določeno, da se uvedejo pri vsakem deželnem sodišču Staatsanwälte oziroma Staats-Procuratoren. To drugo ime navaja zakon v oklepaju. Pri višjih sodiščih in kasacijskem sodišču predpis postavlja General-Staats-Anwälte oziroma General Procuratoren s potrebnim številom namestnikov in uradnikov. Državnopravdniška služba pri okrajnih kot zbornih sodiščih pa naj bi se opravljala preko namestnikov. V drugem § (§ 30) pa je določal, da bo ureditev in delovanje teh organov določil posebni zakon. Ta je bil izdan s cesarskim patentom 10 julija 1850,[8] in sicer v "edinonemškem izdanju 16. julija 1850" in "v dvojnem izdanju 28. februarja 1851". Tu se prvič srečamo tudi s slovenskimi izrazi. Nemško "Kaiserliches patent vom 10. Juli 1850 ... wodurch ein provisorisches Gesetz für die Staatsanwaltschaften erlassen..." so v slovenščini zapisali: "Cesarski patent 10. julija 1850 ... s katerim se začasna organska postava za državne pravdnije izda ..." Ta zakon je veljal za "Austrio pod in nad Anižo, Solnograško, Štajersko, Koroško, Krajnsko, Goriško, Gradiščansko, Istrijansko, Tržaško, Tirolsko in Forarlberžko,[9] Češko, Moravsko in Sileško."[10] Zakon je obsegal 162 §§, razdeljenih na dvanajst poglavij, ki so vsebinsko sestavljali tri dele. V prvem delu so bile določbe o ureditvi "deželnih pravdnij" ali državnih pravdništev, kot nam je danes nekoliko bližje (Staatsanwaltschaften), o načinu imenovanja in pogojih, ki jih mora izpolniti, kdor želi biti imenovan za državnega pravdnika oziroma njegovega namestnika, o osebju državnih pravdništev sploh in njihovi disciplini. Drugi del je vseboval določbe o opravilih "državnih pravdnij" in njihovih nalogah v civilnem in kazenskem sodstvu ter pri upravljanju pravosodja na splošno. Tretji del je bil opravilni red ali poslovnik.

Pri najvišjem in kasacijskem sodišču (ovržni sodniji) na Dunaju in pri višjih deželnih sodiščih (deželnih nadsodnijah) so bili postavljeni "občni državni pooblastjenci" (Generalprocuratoren), pri deželnih in okrajnih zbornih sodiščih pa "državni pravdniki" (Staatsanwälte). Vsaka "državna pravdnija" je imela še potrebno število namestnikov ter pisarniškega in drugega pomožnega osebja.[11] Namestniki prvih so bili generalni odvetniki (General-advocaten). Organizacija in pristojnost državnih pravdništev je bila vezana na organizacijo sodišč. Tako je bilo določeno, da smejo posamezni državni pravdniki opravljati le tista opravila, ki so spadala v pristojnost sodišč, pri katerih so bili postavljeni. Termini, ki jih ima zakon, so danes le delno uporabljivi. Izraz državni pravdnik ali državni pravdniki lahko mirno navajamo. To je bilo tudi uradno ime v prvi Jugoslaviji vse do leta 1930. Termin "občni državni pooblastjenci" pa nikakor ni sprejemljiv. Odločiti bi se bilo treba med izrazi: generalni prokuratorji, morda splošni državni pooblaščenci, obči državni pooblaščenci ali, glede na današnji izraz - generalni državni tožilec, morda generalni državni pooblaščenec.

Za državne pravdnike in obče državne pooblaščence ter njihove namestnike se je zahtevala starost trideset let, "brezmadežnost" in opravljen državni izpit, ki pa še ni bil vsebinsko določen.[12] Imenoval jih je cesar, le nekatere najnižje namestnike pravosodni minister.[13] Ovira za nastavitev pri "državnih pravdnijah" je bila sorodstvo in svaštvo s sodniki pri sodišču, kjer so delovali, in sicer sorodstvo v ravni vrsti ter v stranski vrsti do četrtega kolena in svaštvo do drugega kolena.[14]

Predstojnikom državnih pravdništev je bilo zaupano vodstvo in nadzor nad vsemi zaposlenimi. Državni pravdniki pri deželnih in pri okrajnih zbornih sodiščih so bili podrejeni generalnemu prokuratorju pri višjem deželnem sodišču. Izpolnjevati so morali njegove ukaze in mu poročati o pomembnejših zadevah.[15] Vsi generalni državni pooblaščenci, tisti pri najvišjem in ovržnem sodišču, in oni pri višjih

4 RGBL 50/1850, (str. 287).
5 RGBL 151/1853 (str. 833).
6 RGBL 278/1849 (str. 343).
7 Glej S. Vilfan, Organizacija sodišč leta 1849 in narodnostne meje (zlasti na Štajerskem in Koroškem), Zgodovinski časopis 42/1988, str. 165-188.
8 RGBL 266/1950 (str. 1171).
9 Vorarlberg.
10 Šlezija.
11 §1.
12 §§ 6, 7.
13 § 14.
14 § 13.
15 §§ 34, 35.

deželnih sodiščih, pa so bili podrejeni neposredno pravosodnemu ministru.[16] Državno pravdništvo je bilo torej že od začetka urejeno strogo hierarhično.

Dejavnost državnega pravdništva je segala na tri področja pravosodja in sicer na civilno in kazensko sodstvo ter na področje upravljanja in splošne izboljšave pravosodja.[17]

Na področju civilnega sodstva je bilo treba pridobiti mnenje državnega pravdništva pri višjih deželnih sodiščih in pri najvišjem sodišču v določenih civilnih pravdah. Zakon je izrecno navedel vsak posamezni primer, kjer se je zahtevalo njihovo mnenje:

"1. v primerlejih, kjer se ima zavoljo druge ženitve ali možitve kdo za mrtvega izreči ali po pričah dokazovati,

2. pri obravnavi zastran razveze ali izrečenja neveljavnosti zakona;

3. kadar gre zavoljo zgube državljanstva zoper izselnike ravnavo pričeti;

4. pri potrjevanju vsinovitev in vzakonitev, ktero deželne sodnije dajejo;

5. pri naklonitvi in oduzetju skrbstva zavoljo zapravljivosti in bolezni na umu,

6. pri razprah zavoljo pristojnosti sodnij, in pri prepirih zavoljo pristojnosti med pravosodnimi in upravnimi oblastnijami;

7. pri razsoji čez to, ali se ima odklonba cele sodnije ali sodnijskega predstojnika dopustiti

8. pri odbiranju sodnij;

9. pri rešenju pritožb zoper sodnike;

10. v vsih primerlejih ravnave zunej pravd, kjer je prid sirot ali skrbljencov zadet, kakor hitro pridejo po pritožbi pred drugo ali tretjo stopnjo."[18]

Določitev nalog državnih pravdništev v kazenskih zadevah je zakon prepuščal kazenskemu postopniku. "Začasni red kazenske pravde" z dne 17. januarja 1850 je prinašal predpise o tem v tretjem poglavju v §§ 51-60. Tu so bila ponovljena nekatera temeljna določila iz zakona o državnih pravdništvih, predvsem pa je bila poudarjena hierarhična urejenost pravdništva in njegova neodvisnost od sodišč.

Državni pravdniki pri okrajnih zbornih in deželnih sodiščih so se morali udeležiti vseh uvodnih preiskav glede hudodelstev in pregreškov[19] ter vseh glavnih obravnav. Imeli so pravico **prisostvovati** tudi preiskavam in obravnavam pred okrajnimi sodišči. Vsak mesec so morali poročati o stanju kazenskih zadev neposredno nadrejenemu državnemu pravdniku pri višjem sodišču. Generalni prokurator je vedno lahko sam ali po svojem namestniku prevzel delo podrejenih državnih pravdnikov ali ga v določenih primerih poveril nekemu drugemu državnemu pravdniku. Obči državni pooblaščenci so sodelovali pri obravnavah višjih sodišč. Vsake tri mesece so morali o stanju kazenskih zadev poročati pravosodnemu ministrstvu. Obravnave pred ovržno sodnijo so spadale med opravila tamkajšnega generalnega prokuratorja oziroma njegovih namestnikov.[20] Državni pravdniki so morali poskrbeti, da so se vsa kazniva dejanja, ki se niso preganjala na zasebno tožbo, preiskala in kaznovala, prav tako pa tudi paziti, da ni bil preganjan nedolžni. V uvodni preiskavi so nadomeščali državo, ki je bila, kakor pravi zakon, s hudodelstvom ali pregreškom žaljena. Skrbeti so morali tudi za zakonitost preiskave. Lahko so pregledovali spise in opozarjali na nepravilnosti in zamude. O napakah so poročali generalnemu prokuratorju. Svoje predloge so podajali ustno ali pisno. V preiskovalnem delu postopka so bili lahko prisotni pri posvetovanju sodišča, nikoli pa pri glasovanju in sklepanju, sicer bi taka odločba ne bila veljavna.[21] Državni pravdniki so imeli pri uvodnih preiskavah pravico navezati stik z varnostnimi organi in jih prositi za pomoč. Ti pa so morali njihove ukaze izpolniti.[22]

Generalni prokuratorji pri ovržnem sodišču in pri višjih deželnih sodiščih so bili dolžni pravosodnemu ministru vsako leto podati poročilo o stanju in delovanju pravosodja ter o zapaženih pomanjkljivostih zakonodaje in poteka opravil.[23]

Tretje delovno področje "državnih pravdnij" je zadevalo upravno vodstvo pravosodja ter popravo in usmerjanje zakonodaje na splošno.[24] Sem so sodila predvsem mnenja državnih pravdnikov oziroma generalnih pooblaščencev glede oddaje določenih službenih mest in prisotnost pri določenih posvetovanjih. Med njegova dela so sodile tudi nekatere naloge v zvezi z zaposlenimi v pravosodju kot skrb za urejene osebne razvide, nadomeščanje odsotnih, registre naprisotnosti in podobno. Njihovo sodelovanje pri disciplinskih zadevah pri sodiščih je določal zakon o sodiščih. Generalni pooblaščenci in državni pravdniki so morali konec vsakega leta sestaviti poročilo o stanju in delovanju pravosodja ter pomanjkljivosti zakonodaje. Prav tako so morali obvestiti pravosodnega ministra vselej, kadar je bil z razsodbo kršen zakon in tudi ob drugih nepravilnostih.

V tretjem delu je zakon prinašal določbe o opravilnem redu. Opravila "državne pravdnije" pri višjem deželnem sodišču so bila zaupana osebno generalnemu prokuratorju. Drugi člani državnega pravdništva so jih opravljali pod

16 § 36.
17 § 67.
18 § 67.
19 Hudodelstva so bila najtežja, pregreški pa lažja kazniva dejanja.
20 §§ 51-56.
21 Ničnа.
22 §§ 57-59.
23 § 60.
24 §§ 70-83.

njegovim vodstvom in njegovim imenom. Opravila, ki jih torej ima generalni prokurator, razdeli med svoje namestnike in druge pomočnike. Vse pritožbe, rekurze, poročila in druge pismene vloge, nasvete in rešitve ali izdelke, je moral podpisati sam ali za to posebej pooblaščeni namestniki.[25] Smiselno so ta določila veljala tudi za državne pravdnike pri deželnih sodiščih in okrajnih zbornih sodiščih pa tudi pri najvišjem sodišču. Vsak član državnega pravdništva je bil lahko izločen z opravljanja posameznih uradnih dejanj.[26] Vzroki so bili v zakonu izrecno (taksativno) našteti. Tako v civilnih zadevah: 1. če je bil s kakšno udeleženo stranko v sorodu ali svaštvu oziroma se je zadeva tikala njegove žene, posvojiteljev, otrok ali rejencev, varovancev ali oseb pod njegovim skrbništvom; 2. če je bil v sorodu ali svaštvu ali v odnosu posinovitve s tistim, ki je zastopal stranko (varuhom, skrbnikom ali odvetnikom); 3. če je bil v pravdi priča ali pooblaščenec; 4. če je bil izid pravde zanj pomemben oziroma je glede na izid pravde pričakoval dobiček ali škodo; 5. kadar je bil v sovražnem razmerju do stranke ali do njenega namestnika 6. njen upnik ali dolžnik ali 7. v najemnem ali zakupnem pogodbenem razmerju. Od opravljanja službe v kazenskih zadevah so bili člani državnih pravdništev izključeni kadar je bil obdolženi ali oškodovani z njim v zakonskem, sorodstvenem razmerju ali svaštvu ter v posvojitvenem rejniškem ali skrbstvenem razmerju. Prav tako so bili izključeni vsi, ki so bili priče hudodelstva ali pregreška, ki so bili v tej zadevi zaslišani kot priče, izvedenci ali so delovali v zadevi kot zagovorniki ali sodniki ali "pravdosredniki" (Rechts freunde; posredniki). Vsak član državnega pravdništva se je moral, od trenutka, ko je izvedel za izključitveni razlog, vzdržati vsakega dejanja. Predstojnik državnega pravdništva je moral določiti primernega namestnika. Poleg tega so mogle stranke v civilnih pravdah državnega pravdnika tudi odkloniti, kadar so bili podani izključitveni razlogi ali so lahko dokazale, da obstajajo okoliščine, ki so postavljale pod vprašaj njegovo nepristranost. V kazenskih zadevah odklonitev ni bila dopuščena. O odklonitvi je odločal neposredni nadrejeni odklonjenega, in proti odločitvi ni bilo pravnega sredstva.

Vse vloge in uradno narejeni zapisniki so se vpisovali v vložni zapisnik ali protokol, in sicer po vrstnem redu po času prihoda. K temu so vodili tudi razne abecedne sezname ali registre in druge pomožne evidence. Vsak član državnega pravdništva je moral voditi tudi dnevno knjigo, kjer so bila zaznamovana vsa opravila, ki bi jih moral in tista, ki jih je opravil.[27] V zadnjem poglavju so bile določbe o hrambi spisov.[28] Te nas še posebej zanimajo, saj so nam kažipot po dediščini državnih pravdništev, ki nam je danes na voljo. Določeno je bilo, da se morajo spisi, hranjeni pri državnih pravdništvih, hraniti in oddajati v registraturo, kjer so se hranili razdeljeni na štiri skupine:

A. postave in pravila (normalia);

B. službene zadeve, kamor so sodile vse zadeve osebja državnih pravdništev in sodišč, pa tudi zadeve poslopja in opreme, knjižnice in podobno;

C. kazenske zadeve;

D. civilno-pravne zadeve.

Vse zadeve ali primeri iz enega področja so tvorile partijo. Te so se vsako leto pričele s številko 1. Vsak spis v partiji je bil označen s črko oddelka, letnico in zaporedno številko.

Generalni prokuratorji in državni pravdniki, njihovi namestniki in tudi nekateri drugi uslužbenci državnih pravdništev so morali pred nastopom službe priseči. Kot zanimivost si poglejmo prisego, ki jo je dal državni pravdnik: "Prisegli boste Bogu vsemogočnemu, in pri svoji časti in zvestobi obljubili našemu najmilostljivšemu vladarju in gospodu Francu Jožefu Prvemu, po Božji milosti cesarju Avstrijanskemu, in za njim njega naslednikom v prestolu iz presvitle hiše Habsburgo-Lotarinske zvesti in pokorni biti, in ker Vas je Nj. c.k. Veličanstvo cesar državnega pravdnika najmilostljivše imenovati blagovolil, bote prisegli, da hočete v Vam zaupanem uredu Nj. c.k. Veličanstva in avstrijanskega celotnega cesarstva slavo in blagor s vsimi svojimi močmi podpirati, od nju vsako škodo in kvar odvračati, in vsikdar najnatančniše spolnovanje in ohranjenje avstrijanske državne ustave pred očmi imeti.

Prisegli boste, da se bote pri vsih okoljšinah in s vsimi svojimi močmi za obdržanje neoslabljene veljave postav prizadevali, pri nasvetih, ki jih bo pred sodnijo pismeno ali ustno od sebe dajati, postavne odločbe proti vsakteremu brez razločka osobe, stanu in narodnosti izvrševali, in med mejami svoje dijavnosti nad tem čuli, da se te odločbe po sodniških razsodbah s to isto nepristranostjo izvršujejo.

Prisegli boste, da hočete Vam naložene poročila, nasvete in mnenja, ne potegovaje z nikakoršno stranko, z edinim ozirom na vodila pravičnosti in potrebe dobrega pravosodja dajati, in nadgledovanje in disciplino svojih podložnih kakor tudi nagibovanje zastran občuvanja in vodbe sodnij resnobno in zmerno opravljati.

Kar mi je bilo sedaj razloženo, in ktero sim čez in čez dobro in razločno razumel, to bom, to hočem v vsem zvesto in marljivo spolnovati. Tako mi Bog pomagaj!"[29]

25 §§ 84-86.
26 §§ 89-106.
27 §§120-138.
28 §§ 154-162.
29 Državni zakonik in vladni list 266/1850 (str. 1199, 1201).

SUMMARY

THE INTRODUCTION OF THE STATE PROSECUTION AFTER 1848

In 1994, the institution of the State Prosecution was introduced in Slovenia, replacing the previous Public Prosecution. Although the name and tasks of the institution have been different in many ways, the concept of this state institution goes back a hundred and fifty years. The article deals the with causes lying behind the creation of this jurisdictional agency, and its tasks and structure at the time when it was introduced. The State Prosecution operated in three branches of the judicial system, these being civil and criminal law, and the field of the administration and management of the legal system as a whole. The State Prosecutions were organised in keeping with the organisation of the courts, and had a strict hierarchical internal structure. The State Prosecutors, from the lowest ranks to the highest rank (called the General Procurator) and their deputies were appointed by the emperor.

Risani film Usoden strel.
Producent: Triglav film 1953, scenarij, režija in animacija Mile de Gleria, Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije.

Risani film En prišparan tolar.
Producent: KUD Cineast 1998, režiserja: Eka Vogelnik in Borko Radešček,
Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije.

UDK 061.23:396(497.4)"1918/1941"

Slovenska ženska društva med obema vojnama (1918-1941)

MATEJA JERAJ

V zadnjih desetletjih 19. stoletja se je vedno več žensk vključevalo v javno življenje tudi na Slovenskem. Ekonomski razlogi (gospodarske krize in nerešena socialna vprašanja) niso dopuščali, da bi bila žena, četudi poročena, le "varuhinja domačega ognjišča". Vedno več žensk se je bilo prisiljeno zaposliti, če so hotele preživeti sebe in svoje otroke. Za enako delo pa so bile manj plačane od moških sodelavcev. Vedno več se jih je zavedalo potrebe po izobrazbi, ki je zagotavljala boljši poklicni položaj in več uspeha v boju za pravice žensk. Začele so se združevati v strokovna društva. Zunaj doma pa so bile dejavne tudi nezaposlene ženske. Ukvarjale so se predvsem z dobrodelnimi in nacionalno obarvanimi dejavnostmi. Tako so nastajala dobrodelna in t. i. narodno obrambna-društva. Ženske so se združevale tudi na verski in politični osnovi.

Med tistimi, ki so si prizadevali za razpad Avstro-Ogrske, je bilo tudi veliko članic ženskih društev. Vendar nova država ni zadovoljila pričakovanj. Slovenke so imele v Avstriji boljši socialni in civilnopravni položaj kot pripadnice njihovega spola v Srbiji, Črni gori, Makedoniji, Bosni in Hercegovini. Jugoslavija je postopoma pristopala k poenoteni zakonodaji, tako da je bil strah po izenačitvi s srbskimi zakoni navzoč ves čas. Politična svoboda je bila omejena, volilna pravica je bila ženskam še vedno nedosegljiva, socialno vprašanje je ostalo nerešeno, Slovenci še vedno niso živeli združeni v eni državi.[1] Dela ženskam torej ni primanjkovalo! Nastala so številna nova društva, nekatera so propadla. Društva, ki so svoje cilje in metode prilagodila potrebam in razmeram časa, pa so delovala razmeroma dolgo. To so bila predvsem tista, ki so si zastavila kulturne in nacionalne cilje.[2]

Slovenska ženska društva, ki so bila ustanovljena do leta 1918, niso bila povezana v višjo organizacijsko enoto. Z nastankom nove države pa so se ženska društva iz vse države v želji po večji moči in uspešnosti povezala v skupno organizacijo. Od 21. do 23. septembra 1919 je bil v Beogradu 1. kongres predstavnic ženskih društev iz cele države, ki ga je pripravila Srbska narodna ženska zveza. Kongresa se je udeležilo tudi 10 žensk iz Slovenije, ki so zastopale Splošno žensko društvo iz Ljubljane, Društvo slovenskih učiteljic, Slovensko žensko društvo iz Maribora, Žensko društvo iz Celja[3] in Društvo javnih nameščenk. Na kongresu je bila ustanovljena Narodna ženska zveza Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je imela slovensko, hrvaško in srbsko sekcijo. Leta 1929 se je preimenovala v Jugoslovansko žensko zvezo (JŽZ) in je delovala do leta 1941. Zveza je bila v verskem in političnem pogledu nevtralna, združevala pa je okrog 300 organizacij, ki so sicer delovale samostojno, sprejemale pa so skupni idejni program: družina je podlaga življenja družbe in države, vir zdravega in harmoničnega življenja pa je lahko le, če se naslanja na enakopravne družinske člane, zato je treba ženo z možem pred zakonom izenačiti; ženska je kot delovna moč nepogrešljiva, zato je treba odpraviti vse ovire, ki ji to preprečujejo; žena je soodgovorna za usodo svojega naroda, zato ji je treba omogočiti, da sodeluje pri reševanju vseh pomembnih vprašanj; otrokom je treba posvetiti vso pozornost, prav tako tudi materam, saj je zdrav telesni in duševni razvoj otroka odvisen predvsem od izobražene, kulturne in socialno zaščitene matere.[4]

Ena izmed podpredsednic JŽZ in prva predsednica njene slovenske sekcije je bila Franja Tavčar.[5] Slovenske meščanske ženske je želela

1 AS, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II (odslej: AS, Oddelek II), Spominski zapiski U-V, Angela Vode, Značaj in usoda, Iz mojih spominov (ti spomini so izšli v tretji knjigi zbranih del Angele Vode z naslovom Spomin in pozaba, Ljubljana 2000, str. 45-206), str. 9 (odslej: Vode, Značaj in usoda); Erna Muser, Socialisti in komunisti ter boj Slovenk za enakopravnost, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1967, str. 199 (odslej: Muser, Socialisti in komunisti ...).

2 AS, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo III (odslej: AS, Oddelek III), Nagodetov proces, Angela Vode, Ženska društva, str. 10600/72 (odslej: Vode, Ženska društva).

3 Ustanovljeno je bilo leta 1919 in se je ukvarjalo s socialnim delom ter budilo v slovenskih ženskah narodno zavest. Ko pa je leta 1921 začelo v Celju delovati Kolo jugoslovanskih sester, se je to društvo posvetilo "izključno kulturnemu delu". Več o tem v: Alojzija Štebi, Aktivnost slovenske žene, Slovenska žena, zbornik ob 25-letnici delovanja Splošnega ženska društva, Ljubljana 1926, str. 177-178 (odslej: A. Štebi, Aktivnost slovenske žene ...).

4 AS, Oddelek II, osebni fond Angele Vode, fasc. 1, Pravila jugoslovanske ženske zveze; Jovanka Kecman, Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918-1941, Beograd 1978, str. 163-164 (odslej: Kecman, Žene Jugoslavije ...).

5 Franja Tavčar (1868-1938) se je zavzemala za bratske povezave slovanskih narodov prek meja Avstro-Ogrske (prejela srbska, češka, bolgarska odlikovanja), med prvo svetovno vojno je zbirala podpise za majniško deklaracijo in delovala v različnih humanitarnih društvih, v Ciril-Metodovi družbi ter v številnih ženskih društvih (med drugim predsednica Splošnega ženskega društva, Kola jugoslovanskih sester, slovenske sekcije

spodbuditi k narodni zavednosti, dobrodelnosti in "liberalni neodvisnosti", ki jo je, čeprav sama katoliško verna, pojmovala kot odmik od klerikalizma.[6] Nasledila jo je Minka Govekar,[7] ki je cenila vsako požrtvovalno sodelavko, čeprav ni delila v celoti njenih nazorov.[8] Pod njenim vodstvom so se lahko bolj uveljavile tudi socialistično usmerjene članice, predvsem Alojzija Štebi,[9] Cirila Pleško-Štebi in Angela Vode.[10] Zadnja predsednica je bila Mira Engelman, ki je nadaljevala z načinom dela svoje predhodnice.[11]

Slovenska sekcija JŽZ je imela ožji in širši odbor. Ožji je svoje delo opravljal s pomočjo komisij: *za mir*, ki se je zavzemala ne le proti dejanski, ampak tudi proti miselni pripravi na napadalna dejanja; *za tisk*, ki je skrbela za objavljanje feminističnih člankov in nasprotovala vsaki tiskani besedi, ki smeši in ponižuje žensko ter kvarno vpliva na moralo, predvsem mladine; *za zaščito otrok in mladine*, ki si je prizadevala za ustrezno nego in vzgojo otrok in mater, za ustrezno rešitev socialnih vprašanj (podpore revnim družinam, otroška in mladinska zavetišča ter okrevališča, skrb za mlade v poboljševalnih zavodih, počitniški dom za bolne in slabotne matere ipd.), za višjo kulturno raven mladih (predvajanje vzgojnih in kulturnih filmov po minimalnih cenah, kakovostna otroška literatura, ureditev knjižnic in čitalnic); *gospodinjsko-gospodarska komisija*, ki si je prizadevala za izboljšanje materialnega stanja gospodinj in gospodinjskih pomočnic ter za pravilno vrednotenje njihovega dela (gospodinjstvo naj bi bilo priznano za poklic); *finančna komisija*; *narodno-obrambna komisija*, ki je bila ustanovljena leta 1938 z namenom širjenja vsestranske propagande proti fašizmu in nacizmu v povezavi z drugimi sorodnimi organizacijami. Širši odbor je bil sestavljen iz ožjega in nadzornega odbora, iz predstavnic komisij in iz zastopnic včlanjenih društev.[12]

V slovensko društvo te zveze je bilo vključenih približno 20 najrazličnejših ženskih društev - kulturnih, humanitarnih, športnih in političnih, različnih svetovnih nazorov.[13] *Splošno žensko društvo* (1901-1941) so ustanovile ljubljanske ženske že leta 1901 "v zavesti, da je izobraženo, samostojno ženstvo največja opora naroda, da je le v skupnosti, v zdravi krepki organizaciji moč".[14] Zavzemalo se je za politično in socialno enakopravnost obeh spolov, za zaščito matere in otroka, za enakopravnost zakonskih in nezakonskih otrok ter njihovih mater, težišče pa je bilo na vzgojnem in humanitarnem delu. Prizadevalo si je, da bi vzgojilo narodno zavedno in izobraženo generacijo žensk, ki bi bila sposobna vzgajati svoje otroke, se zaposliti in tudi delovati v javnem življenju. V ta namen je prirejalo številne tečaje in predavanja. Društvo se ni hotelo navezati na eno samo politično stranko, zato je uspelo pridobiti predavatelje iz vrst liberalcev (npr. dr. Ivan Tavčar) in socialistov (Karel Linhart, Anton Dermota, Lojzka Štebi itd.), sprva pa je sodelovalo tudi z Družbo sv. Cirila in Metoda.[15] *Ženski pokret* (1926-1941) je imel sicer feministični značaj, saj si je postavil za cilj državljansko in družbeno enakopravnost žensk, ki naj bi omogočila skupno prizadevanje moških in žensk za socialni in kulturni napredek naroda. Vendar pa je bila v njegovi dejavnosti vedno prisotna socialistična nota, saj so bile njegove voditeljice izrazito socialistično usmerjene (Angela Vode, Alojzija in Cirila Štebi). Slovenski Ženski pokret je bil član v začetku dvajsetih let ustanovljene Feministične alianse Jugoslavije s sedežem v Beogradu, ki se je kmalu preimenovala v Alianso ženskih pokretov.[16] *Društvo diplomiranih sester* je želelo predvsem ščititi interese tega poklica in dvigniti njegov ugled. *Društvo magistratnih uradnic* v Ljubljani

Jugoslovanske ženske zveze) ter tako pripomogla k boljši izobrazbi deklet in ublažila težave mnogih socialno ogroženih žensk in otrok.

6 Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1980, str. 27.

7 Minka Govekar-Vasič Minka (1874-1950), do poroke s Franom Govekarjem učiteljica, nato pa pisateljica, prevajalka, družbena delavka. Med drugim je objavljala različne prispevke o ženskem gibanju doma in v svetu, o gospodinjstvu, vzgoji otrok, kulturi. Bila je tudi soustanoviteljica in tajnica Splošnega ženskega društva. Ob 25- letnici tega društva je pripravila razstavo Slovenska žena. Po drugi svetovni vojni je objavljala prispevke v Naši ženi.

8 Vode, Ženska društva, str. 10600/53-54.

9 Alojzija Štebi (1875-1956), učiteljica in publicistka, ki je bila sprva dejavna v socialistični stranki, pozneje pa se je posvetila predvsem ženskemu delu. Leta 1915 je izdajala Ženski list, leta 1917 je urejala glasilo socialistične stranke Naprej, v letih 1918-1919 Demokracijo, bila je ena od voditeljic Ženskega pokreta in dejavna v JŽZ ter pisala številne prispevke, zlasti o položaju žensk in mladine

10 Vode, Ženska društva, str. 10600/53.

11 Vode, Ženska društva, str. 10600/54.

12 AS, Oddelek II, osebni fond Angele Vode, fasc. 1, Pravila jugoslovanske ženske zveze; Vode, Ženska društva, str. 10600/50-58.

13 Sestava včlanjenih društev ni bila ves čas delovanja enaka, saj so nekatera nova društva vstopala, nekatera stara pa izstopala. V nadaljevanju besedila so opisana predvsem tista društva, ki jih je predstavila Angela Vode v sestavku z naslovom Ženska društva, AS, Oddelek III, Nagodetov proces (skorajda enak seznam slovenskih društev v okviru JŽZ, in sicer z dne 1. 2. 1935, je tudi v AS, Oddelek II, osebni fond Minke Govekar, škatla 1).

14 Vode, Ženska društva, str. 10600/72.

15 Prav tam, str. 10600/47, 10600/73. Glej tudi Vode, Značaj in usoda, str. 91. Več o delovanju Splošnega ženskega društva glej v: Minka Govekar, Petindvajsetletnica ženskega dela, Slovenska žena, Ljubljana 1926, str. 186-194. Dejavnost žensk v t. i. narodno-obrambnih organizacijah pa je predstavljena v članku Naša žena in obrambna društva, ki je sestavljen iz prispevka Andreja Senekoviča Družba sv. Cirila in Metoda in Slovenke ter Jugoslovenska matica dr. J. Pretnarja, Slovenska žena, Ljubljana 1926, str. 198-201.

16 Vode, Ženska društva, str. 10600/93-94.

je branilo stanovske interese svojih članic. *Društvo diplomiranih babic* je želelo urediti socialni položaj pripadnic tega poklica. Zadruga *Dom učiteljic* je nasledila Društvo slovenskih učiteljic in si je prizadevala za vsestransko enakopravnost žensk (za enake plače, za strokovno in politično izobrazbo žensk ipd.). *Dom visokošolk* je bilo združenje levo usmerjenih študentk ljubljanske univerze in se je zavzemalo za ureditev in izboljšanje njihovih stanovskih, socialnih, gospodarskih in študijskih razmer, pospeševalo zanimanje za strokovno, socialno in kulturno delo ter navezovalo stike z visokošolkami drugih univerz. Društvo *Gospodinjska šola za gostinsko obrt* je želelo vzgojiti čim več žensk za vodstvo gostiln, hotelov, in planinskih koč, jim privzgojiti estetski čut in jih naučiti ustreznega obnašanja do tujcev. *Kolo jugoslovanskih sester*, ki je delovalo v Ljubljani in v številnih drugih slovenskih krajih (Kranj, Celje, Škofja Loka, Novo mesto, Trbovlje, Murska Sobota itd.)[17] je imelo narodnoobrambni značaj, dajalo je materialno in moralno pomoč rojakom zunaj matične domovine, zlasti na Primorskem, prirejalo razne tečaje (šivalne ipd.) in skrbelo za socialno šibkejše ženske in otroke (organiziralo počitniške kolonije za otroke, zbiralo prispevke za revne otroke in žene ipd.). *Klub poštnih uradnic* v Ljubljani se je zavzemal za enakopravnost žensk v poštni stroki (uvrščanje na delovna mesta po šolski izobrazbi, možnosti za normalno napredovanje in zasedbo vodilnih mest), želel je zbuditi zanimanje za strokovno in organizacijsko delo, usposobiti ženske za samostojna in vodilna mesta ter jih uvesti v delo na socialnem, kulturnem in nacionalnem področju. *Žensko društvo v Mariboru* je imelo narodnoobrambni značaj in si je prizadevalo za poglabljanje narodne zavesti v nacionalno ogroženih obmejnih krajih, organiziralo je razna predavanja, zbiralo materialno pomoč za revne matere in otroke, prirejalo šivalne tečaje, pospeševalo domače obrti, ustanovilo otroški počitniški dom na Pohorju in sodelovalo pri vseh pomembnejših kulturnih, nacionalnih ali socialnih akcijah v mariborskem javnem življenju. *Telesno-kulturno društvo Atena*, izrazito jugoslovansko usmerjeno, je bilo ustanovljeno z namenom pospeševanja športne dejavnosti med slovensko žensko mladino, pozneje pa je vključilo v svoj program najrazličnejše vrste javnega dela od vzgoje do feminizma. *Zveza gospodinj* v Ljubljani je želela ženske strokovno usposobiti za "najtežji in najodgovornejši poklic", ki zahteva vsestransko izobrazbo, "kajti gospodinja mora biti dober finančnik, preudarna kupovalka, temeljita poznavalka blaga, zdravnica, bolniška strežnica, obrtnica, učiteljica in vzgojiteljica - vse v eni osebi".[18] Prirejala je razne tečaje, ekskurzije, predavanja, knjižnice in razstave. *Zveza gospodinjskih pomočnic* se je ukvarjala z zbiranjem knjig, organiziranjem izletov, v prostorih društva je uredila zavetišče za brezposelne služkinje in posredovalnico dela. *Zveza akademsko izobraženih žen* je želela združiti vse ženske z univerzitetno izobrazbo, jim omogočiti skupen nastop v skladu z njihovimi interesi v javnem in privatnem življenju ter dvigniti kulturno, socialno in moralno raven naroda. Konzorcij *Ženski svet* je izdajal list z istim naslovom, a je njegova dejavnost po pomenu in obsegu presegla delo uredništva kake revije. *Ženska sekcija akademskega društva Jadran* je želela svoje članice izobraziti in usposobiti za socialno, zdravstveno in prosvetno delo prek predavanj, debat, branja in praktičnega dela.[19]

Posamezna društva so delovala samostojno, po lastnem programu, dajala so različne pobude, zveza pa je po potrebi usklajevala njihovo delo. Slovenska sekcija JŽZ je bila prek centralnega odbora v Beogradu povezana z mednarodnimi ženskimi organizacijami. Največja od njih je bila Mednarodna ženska zveza (MŽZ), ki je imela tele cilje: združevanje žen vsega sveta z namenom zaščititi ženo kot mater, kot poročeno ženo in kot delovno silo v posameznih državah; skrb za družino, vzgojo otrok in zaščito mladine; prizadevanje za državljanske pravice žensk. MŽZ je bila povsem nehomogena organizacija, katere članice (posamezne ženske zveze) so bile po svoji idejni usmerjenosti zelo različne. JŽZ je bila vključena tudi v Malo žensko antanto, ki je združevala ženska društva iz držav članic tako imenovane Male antante.[20] V mednarodne ženske organizacije so bila včlanjena tudi nekatera druga ženska društva. Aliansa ženskih pokretov je bila, na primer, včlanjena v mednarodno žensko organizacijo Mednarodna feministična aliansa (International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship), ki je želela zagotoviti ženam vseh držav "resnično enakopravnost v socialnem, pravnem in gospodarskem pogledu", vzgojiti ženske za opravljanje državljanskih naloge in povečati njihov vpliv na javno življenje.[21]

Med večjimi društvi, ki niso bila povezana v JZŽ, sta bili Zveza delavskih žen in deklet in Krščanska ženska zveza. Socialistično usmerjena Zveza delavskih žen in deklet[22] je delovala v obdobju 1924-1935. Socialdemokratska stranka je sicer menila, da je posebna ženska organizacija nepotrebna in celo škodljiva oz. malomeščanska. Vendar pa so slovenske socialistke čutile, da je za prebujenje in osamosvojitev žene nujna posebna ženska organizacija, saj so moška

17 AS, Kolo jugoslovanskih sester, škatla 1, mapa 5.

18 Vode, Ženska društva str. 10600/76-77.

19 Prav tam, str. 10600/93-94.

20 Prav tam, str. 10600/85-88.

21 Prav tam, str. 10600/93.

22 Vode, Ženska društva, str. 10600/95-98; Kecman, Žene Jugoslavije..., str. 312-317; Muser, Socialisti in komunisti..., str. 203-204; A. Štebi, Aktivnost slovenske žene..., str. 179.

združenja posvečala premalo pozornosti politični vzgoji žensk ter vsem tistim vprašanjem, ki zadevajo predvsem ženske. Zato so ustanovile Zvezo delavskih žen in deklet, ki je bila namenjena delavkam in delavskim ženam ter dekletom ter je združevala tovarniške delavke, gospodinjske pomočnice, uradnice, učiteljice, trgovske pomočnice ipd. Centralni odbor v Ljubljani je postopoma organiziral podružnice, predvsem v industrijskih središčih: Jesenice, Tržič, Ptuj, Mežica, Šoštanj, Črna, Lesce, Trbovlje, Zagorje, Hrastnik, Celje, Maribor, Murska Sobota. Zveza ni bila osnovana kot politična organizacija, saj se je ukvarjala predvsem z vzgojo svojih članic, z ustanavljanjem domov za vajence, otroških vrtcev in kolonij. Zavzemala se je za splošno, enako in tajno volilno pravico, za popolno enakopravnost žensk v socialnem, civilnem in političnem pogledu, za boljši materialni in socialni položaj delavskega razreda, za izpopolnitev socialne zakonodaje, zlasti glede zaščite otroka in matere, za odpravo otroškega dela, za enako zaščito zakonskih in nezakonskih otrok, za uzakonitev starostnega zavarovanja za vse zaposlene, za odpravo nekaterih davkov itd. Sčasoma se je v zvezo vključevalo vedno več komunistk, ki so opozarjale predvsem na pomen političnega dela v boju proti kapitalizmu. Vendar pa so jih socialdemokratke že leta 1926 izključile iz svoje organizacije z obrazložitvijo, da je "ogromna večina žena prepričana, da rabi proletariat duševno revolucijo, ne pa krvave ..."[23] V začetku tridesetih let so si komunistke ponovno pridobile precejšen vpliv. Takrat je zveza sodelovala v številnih delavskih stavkah, organizirala razna predavanja, ki so bila naperjena proti obstoječemu režimu, popularizirala uspehe Sovjetske zveze in pozivala v boj proti kapitalizmu, v sodelovanju z drugimi ženskimi društvi pa si je prizadevala za žensko volilno pravico in nastopala proti vojni, fašizmu, naraščajoči draginji ipd. Partijska frakcija se je zavzemala za enotno delovanje vseh žensk pod vodstvom delavskega razreda, zato so bile komunistke leta 1934 spet izključene. Vendar pa je bilo za nadaljnji obstoj društva že prepozno, saj je Kraljevska banska uprava leta 1935 Zvezo delavskih žen in deklet zaradi politične dejavnosti, ki v njenem programu ni bila predvidena, razpustila.

Krščanska ženska zveza je delovala v obdobju 1901-1941. Pobudo za organiziranje katoliško usmerjenih žensk je dal Janez Evangelist Krek, ki je že leta 1894 ustanovil Katoliško društvo za delavke. V okviru Slovenske ljudske stranke so bila ustanovljena še druga društva, ki so se združila v Slovensko krščansko socialno zvezo. Njen del je bila tudi Krščanska ženska zveza, ki pa se je leta 1922 povsem osamosvojila. Ustanovljena je bila z namenom združiti tiste krščansko usmerjene slovenske ženske, ki si želijo prizadevati za kulturni napredek svojega naroda, za izobrazbo žensk na verskem, socialnem, gospodinjskem in pravnem področju na podlagi krščansko-socialnih načel. Zveza se je zavzemala za politične, civilno-pravne in socialne pravice žensk ter za zakonsko varstvo delavk, uslužbenk in mater. Organizirala je razna predavanja in tečaje (gospodinjske, šivalne, vzgojne). V obdobju, ko jo je vodila Cilka Krek,[24] je Krščanska ženska zveza sodelovala tudi z JŽZ, pozneje pa so se njune poti razšle.[25]

Slovenska ženska društva so delovala tudi zunaj meja jugoslovanske države. Septembra 1922 je bilo ustanovljeno Splošno slovensko žensko društvo v Gorici, novembra istega leta pa še Žensko dobrodelno udruženje v Trstu. Obe organizaciji sta se ukvarjali predvsem z izobraževalnimi in dobrodelnimi dejavnostmi. V Ljubljani pa je od leta 1920 dalje deloval Klub Primork, ki je skrbel za boljši materialni položaj primorskih dijakov in študentov, podpiral onemogle slovenske kulturne delavce italijanskega območja ter si prizadeval "zainteresirati vsako jugoslovansko ženo za naše zasužnjeno ozemlje in naše trpeče brate".[26]

Koroške Slovenke so bile zelo dejavne od leta 1919, ko je bila v Velikovcu ustanovljena Zveza ženskih društev na Koroškem, do leta 1920. Vključevala je kar 56 ženskih društev z izobraževalnimi in socialnimi cilji, zavzemala pa se je tudi za enakopravnost žensk, še zlasti pa za priključitev slovenskega koroškega ozemlja k Jugoslaviji. Po plebiscitu je ta dejavnost zamrla.[27]

Ženska društva so prirejala številne strokovne *tečaje* (šiviljske, kuharske, gospodinjske, knjigovodske, jezikovne itd.), o negi in vzgoji otrok (telesni in duševni razvoj otroka, vzgoja otroka v predšolski dobi, o otroškem jeziku itd.), pa tudi splošno-izobraževalne tečaje, ki so obravnavali teme s področja politike, gospodarstva, umetnosti in zgodovine v povezavi z ženskimi vprašanji (Prešeren in Slovenka, žena in fašizem, žena in politika, ženina vloga v javnih korporacijah itd.), in najrazličnejša predavanja, ki so obravnavala socialna vprašanja, gospodinjstvo, vzgojo, žensko vprašanje, zdravstvo, kulturo, predvsem literarna dela itd.[28]

---

23 Muser, Socialisti in komunisti ..., str. 203-204.

24 Alojzija Štebi jo je predstavila kot osebnost, "ki s svojo elementarno prirodnostjo zna pritegniti poslušalke in ki je gotovo izmed vseh slovenskih žen največkrat javno nastopila. Ona je prava borbena natura, zastopa demokratične in socialne ideje, ki so napolnjevale tudi njenega brata /Janeza Evangelista Kreka/." (A. Štebi, Aktivnost slovenske žene..., str. 185)

25 Vode, Ženska društva, str. 10600/98-99. Ženske organizacije, ki so se razvijale v okviru Slovenske ljudske stranke, so podrobneje predstavljene v: A. Štebi, Aktivnost slovenske žene ..., str. 172-173.

26 A. Štebi, Aktivnost slovenske žene..., str. 175-176.

27 Prav tam, str. 172-173.

28 Vode, Ženska društva, str. 10600/61-62.

Pomembna je bila tudi *tiskana beseda*.[29] Nekatera ženska društva so izdajala svoja glasila. Aliansa Ženskih pokretov je izdajala mesečno revijo z naslovom Ženski pokret,[30] Zveza delavskih žena in deklet je v letih 1924-1935 izdajala glasilo z enakim naslovom, kot ga je imel socialistični ženski časopis že pred prvo svetovno vojno - Ženski list.[31] Katoliško usmerjenim ženskam, še posebej članicam Krščanske ženske zveze, je bila namenjena Vigred, ki je izhajala od 1923 do 1943.[32] Društvo diplomiranih babic za Dravsko banovino je leta 1929 začelo izdajati Babiški vestnik, prvo strokovno žensko revijo, ki je z nekajletnim premorom (1941-1946) izhajala vse do leta 1969.[33] Zveza gospodinj je v obdobju 1932-1942 izdajala Gospodinjo, strokovni list za gospodinjstvo.[34] Leta 1931 so tudi gospodinjske pomočnice in hišne delavke dobile svoj časopis, ki je pod naslovom Gospodinjska pomočnica izhajal od leta 1931 do 1940.[35] V letih od 1937 do 1941 je izhajal strokovni list za kmečko gospodinjstvo Kmečka žena, glasilo Ženske kmečke zveze in Zveze absolventk kmetijsko-gospodinjskih šol.[36] Pomembno vlogo v slovenskem ženskem gibanju je imel Ženski svet, ki ga je začel izdajati prosvetni odsek Ženskega dobrodelnega udruženja v Trstu leta 1923. Skrbel naj bi za duhovni napredek žensk, hkrati pa budil narodno zavest primorskih Slovencev. Leta 1929 se je zaradi političnih razmer preselil v Ljubljano, kjer je izhajal do leta 1941. Urednica je bila Pavla Hočevar[37], sodelavke pa so bile številne slovenske intelektualke, književnice in feministke, med drugimi tudi Zofka Kvedrova, Marica Bartolova, Minka Govekar, Marija Kmet, Alojzija Štebi, dr. Marja Boršnik, Ljuba Prenner, Zlata Pirnat, Erna Muser, Milena Mohorič itd.[38] Poleg tega so članice ženskih društev objavljale tudi v drugih ženskih časopisih. Ti listi pa so bili večinoma mesečniki, zato je bil na področju ženskega tiska "velik dogodek", ko so lastniki Jutra na predlog vodstva Ženskega pokreta v začetku leta 1931 privolili v uvedbo rubrike Žena v sodobnem svetu v ponedeljkovi izdaji časopisa.[39] Urejala jo je Angela Vode, ki je napisala številne prispevke o najrazličnejših temah (npr.: Za izobrazbo kmečke žene, Žena in udejstvovanje v duhovnih poklicih, Sodobna mati, Žena kot državljanka, Brezposelnost in žensko delo, Kriza družine, Sodobna žena v boju proti prostituciji, Žena v Sovjetski zvezi, Ghandi in indijsko žensko gibanje, Pravni položaj zakonske žene v Franciji, Brezposelnost in zakon, Proletarska mati in njena družina, Veliki možje o ženah ipd.). V tem časopisu je bilo mogoče svobodneje izraziti protifašistično usmerjenost, pa tudi feministično propagandni članki so bili lahko bolj "ostri" in iskreni kot v drugih časopisih. Januarja 1933 je to rubriko sicer za nekaj časa nadomestil "Ponedeljek", vendar pa je že aprila istega leta po posredovanju predsednice slovenske sekcije JŽZ Minke Govekar in tajnice Ženskega pokreta Cirile Štebi Žena v sodobnem svetu spet začela izhajati.[40] V letu 1938 je bila rubrika ukinjena, vendar pa je do novembra 1940 v nedeljski številki Jutra kljub temu izhajala tudi "Naša ženska stran".[41] Predstavnice slovenskih društev so pisale tudi v druge jugoslovanske in tuje časopise, nekatere pa so izdajale tudi samostojne publikacije o ženskem vprašanju. Tako je Alojzija Štebi že leta 1918 napisala knjižico Demokratizem in ženstvo in v njej predstavila svoje poglede na vlogo ženske v družbi, Angela Vode je v tridesetih letih napisala knjige Žena v sedanji družbi, Fašizem in žena ter Spol in usoda v dveh delih, ki je temeljito razburkala duhove v tedanjem slovenskem prostoru.

Podpora tiskane beseda je bila nepogrešljiva tudi za organiziranje in izvedbo zelo pomembne oblike dela ženskih organizacij - tako imenovanih *akcij*.[42] Pod to besedo so pojmovali različne zbiralne dejavnosti, predvsem pa zborovanja, ki so imela večkrat protestni značaj. Sedemnajstega junija 1925 je, na primer, dvanajst ženskih društev na pobudo JŽZ v Ljubljani priredilo zborovanje "brez razlike strank in stanu" zoper morebitno razširjenje srbskega dednega prava na vso državo. Hkrati z dedno enakopravnostjo žensk in zakonskih otrok so zbrane ženske zahtevale tudi enakopravnost nezakonskih otrok in volilno pravico za ženske ter pozivale v boj proti alkoholizmu in prostituciji, manifesti-

29 Pregled ženskega tiska najdemo v: Žensko časopisje na Slovenskem 1897-1997, vodnik po razstavi, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, marec 1997 (Odslej: Žensko časopisje ...). Glej tudi: Minka Govekar, Naše žensko časnikarstvo, Slovenska žena, Ljubljana 1926, str. 202-210.

30 Vode, Ženska društva, str. 10600/91-93.

31 Žensko časopisje ..., str. 45.

32 Žensko časopisje ..., str. 44 in Vode, Ženska društva, str. 10600/98-99.

33 Žensko časopisje ..., str. 28 in 39.

34 Žensko časopisje ..., str. 39 in Vode, Ženska društva, str. 10600/77.

35 Žensko časopisje ..., str. 28 in 40.

36 Prav tam, str. 40. Žal nisem našla nobenih podatkov o delovanju teh dveh zvez.

37 Pavla Hočevar (1889-1972), učiteljica in publicistka, ki je z društvenim in časnikarskim delom pričela že v Trstu, po preselitvi v Ljubljano je bila dejavna v različnih ženskih društvih, predvsem v JŽZ. Leta 1947 je bila obsojena na Nagodetovem procesu, leta 1967 pa je izdala svoje spomine pod naslovom Pot se vije.

38 Vode, Ženska društva, str. 10600/81-84 in Pavla Hočevar, Pot se vije, Spomini, Založništvo tržaškega tiska, Trst 1969.

39 Vode, Značaj in usoda, str. 151-163.

40 AS, Oddelek II, osebni fond Angele Vode, seznam publicističnega dela, dela v organizacijah in društvih, predavanja in akcije ter tečaji, str. 7-12.

41 Prav tam, str. 12-13. Glej tudi: Vode, Značaj in usoda, str. 156.

42 Izmed številnih akcij slovenskih ženskih društev bom navedla le nekatere izmed najbolj tipičnih ali najodmevnejših, večinoma tiste, ki jih je organiziralo več ženskih društev skupaj.

rale za svetovni mir ter spodbujale vse jugoslovanske ženske "k skupnemu delu in odporu".[43] Leta 1933 so ženska društva v Ljubljani organizirala javno zborovanje zaradi zapostavljanja žensk, na katerem so zahtevala enako plačilo za enako delo, protivojno in protifašistično zborovanje.[44] Sedmega maja istega leta je bilo v Ljubljani zborovanje za legalizacijo splava iz socialnih vzrokov.[45] Pobudnik zborovanja je bil Ženski pokret, katerega članice so spoznale, da zgolj občasne finančne podpore ne bodo mogle rešiti problema delavskih družin s številnimi otroki, ki jih je gospodarska kriza najhuje prizadela. Druga ženska društva se niso hotela pridružiti, razen Zveze delavskih žena in deklet, pri pripravah pa naj bi sodelovala tudi Zveza akademsko izobraženih žensk. Odziv javnosti in posameznic pa je bil večinoma odklonilen.[46] Leta 1934 so ženska društva po vsej državi organizirala zborovanja proti uredbi, ki je določala zmanjšanje draginjskih doklad tistim državnim nameščencem, ki so živeli v skupnem gospodinjstvu z družinskim članom, ki je tudi prejemal te vrste dodatke,[47] kar je seveda veljalo za vse poročene javne nameščenke. Najbolj so bile prizadete učiteljice, saj so takrat predstavljale največji delež državnih nameščenk. Samo v Sloveniji naj bi 700, v vsej državi pa kar 4000 učiteljic izgubilo pravico do enakega plačila kot njihovi moški kolegi, in to za enako delo ob enaki delovni dobi. Zato so se povezale z drugimi oškodovanimi nameščenkami, pridružile pa so se jim tudi mnoge druge, čeprav same niso bile prizadete, in ob pomoči ženskih organizacij so organizirale protestna zborovanja po vsej državi. Ženski pokret v Ljubljani je zbral poročila o stanju, ki je nastalo po spremembi uredbe na različnih področjih dela državnih nameščenk. Na podlagi le-teh je bila sestavljena resolucija, ki je bila poslana med drugim tudi vsem slovenskim poslancem in ministrom. Resolucija je ugotavljala, da uredba sama po sebi ne bo dosegla ničesar - število brezposelnih, ki bi jih lahko zaposlili s prihranki, pa ne bo odtehtalo še večjega števila oseb, ki bodo zavoljo nje "pahnjene v bedo in pomanjkanje".[48] Istega leta so ženska društva priredila tudi številna protestna zborovanja proti zmanjševanju števila žensk v službah. Nenaklonjenost do zaposlenih žensk je namreč v tridesetih letih naraščala, finančni zakon za leto 1934/35 pa je vseboval določbo, ki je pooblaščala ministrski svet za določitev pogojev o zaposlovanju žensk v državnih, samoupravnih ali zasebnih službah. Ženske so nastopile proti takemu ravnanju z obrazložitvijo, da so tudi one "polnovredni državljani", in opozarjale, da delajo večinoma iz "gospodarske potrebe", zaradi česar bi njihovo odpuščanje z dela imelo "za mnoge družine katastrofalne posledice".[49]

Leta 1935 je bilo protestno zborovanje združenih ženskih organizacij proti nameravani ukinitvi mestne ženske gimnazije v Ljubljani in proti odpravi ženskega prvega letnika na učiteljiščih.[50] Šestega junija 1936 je Jugoslovanska ženska zveza pripravila zborovanje za spremembo občega državljanskega zakona.[51] Kot predstavnica zaposlenih žensk je nastopila Angela Vode s predavanjem Življenje zahteva nove zakone.[52] V njem je poudarila, da ženske "napredujejo z velikimi koraki ter se uveljavljajo kot javne delavke, kot delavke v poklicih, kot univerzitetno izobražene ženske na vseh področjih" in se ob tem spraševala: "Ali niso že neštetokrat pokazale svojo enakovrednost z možem? In v dobi krize - ali ni bilo nešteto mater, ki so vzdrževale svoje družine? Kako bi mogla taka žena in mati priznavati zastarelo določbo: mož je glava družine?"[53] Prav poseben uspeh je doživela "akcija za novo bolnico", februarja 1936. Pobudo za protestno zborovanje so dali člani Akademske akcije za izpopolnitev univerze, ki so zbrali obsežno gradivo o grozljivih razmerah v bolnišnici in izdali brošuro z naslovom Ljubljanska bolnica, ki je vzbudila zanimanje najširše javnosti.[54] Prizadevanja za novo bolnišnico so združila pri-

43 Javen ženski shod v Unionu, Ženski list, 31. junij 1925. Cit. po Muser, str. 204.

44 Muser, Socialisti in komunisti ..., str. 209, 210 in Vode, Značaj in usoda, str. 129.

45 Vode, Značaj in usoda, str. 129-130; Ženski pokret, Organ alijanse ženskih pokreta u Kraljevini Jugoslaviji, leto XIV, št. 4-5, Beograd, april-maj 1933, str. 52, Za reviziju § 171 Krivičnog zakonika.

46 Vode, Značaj in usoda, str. 129-131; Ženski pokret, leto XIV, št. 4-5, Beograd, april - maj 1933, str. 52.

47 Izpremembe uredbe o draginjskih dokladah državnih uslužbencev z dne 11. aprila 1934 (Službene novine kraljevine Jugoslavije z dne 13. aprila 1934, št. 84/XXI/195 oziroma Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine z dne 21. aprila 1934, št. 32, letnik V, št. predpisa 256).

48 Če je imela, na primer, mati 110 din pokojnine, hči pa 1350 din plače, je hčerin odtegljaj znašal 375 din – več kot 3 materine pokojnine! Najhuje so bili prizadeti najnižji državni uslužbenci, še posebej upokojenci. Npr.: Upokojenki s 640 din pokojnine in z možem obrtnikom, ki je bil že več kot leto dni brez dela in zaslužka, so odvzeli celotni dodatek (400 din), tako da je tričlanska družina prejemala le 240 din (Ženski svet, leto XII, št. 7-8, Ljubljana, julij-avgust 1934, str. 190. Glej tudi: Vode, Značaj in usoda, str. 126).

49 Angela Vode, K redukcijam žen v državni službi, Ženski svet, XII, št. 4, Ljubljana, april 1934, str. 87.

50 Muser, Socialisti in komunisti ..., str. 209, 210 in Vode, Značaj in usoda, str. 129.

51 Prva Jugoslavija še ni imela enotnega državljanskega zakonika. V Sloveniji so položaj žensk v družini odrejale določbe avstrijskega občega državljanskega zakonika iz leta 1811.

52 Del predavanja je bil objavljen pod naslovom Za spremembo našega državljanskega zakona v Ženskem svetu, XIV, št. 7-8, Ljubljana 1936, julij-avgust, str. 174-176.

53 Vode, Značaj in usoda, str. 137.

54 Obzornik, Slovenci zahtevamo novo bolnico, Ženski svet, XIV, št. 4, Ljubljana, april 1936, str. 95.

padnike različnih slojev, poklicev in svetovnih nazorov: uvodni govor je imela predsednica ženske organizacije Minka Govekarjeva, dr. Bogomir Magajna je kot zdravnik utemeljil potrebo po novi bolnišnici, dr. Roman Tominc pa je kot duhovnik na podlagi svoje izkušnje z na smrt bolnimi razložil, "kako hudo je za človeka, ki bi se želel še poslednjikrat razgovoriti, pa mora ležati na isti postelji s tujim človekom". Ta naj bi navzoče tako navdušil, "da bi bili prijeli takoj za lopate" in začeli graditi bolnico, če bi bilo mogoče.[55] Deset dni pozneje je bilo ustanovljeno tudi društvo Akcija za razširitev ljubljanske bolnice, ki so ga podprli zastopniki najpomembnejših slovenskih gospodarskih in kulturnih organizacij ter ustanov (delavske in zdravniške zbornice, okrožnega urada za zavarovanje delavcev, raznih strokovnih organizacij, humanitarnih društev in večine ženskih organizacij).[56] JŽZ je prevzela tudi pripravo proslave ob 20-letnici majniške deklaracije.[57] Ženska društva so se zavzemala za pomilostitev političnih kaznjencev, med katerimi je bilo še posebno veliko komunistov. V imenu njihovih mater, žena in otrok so pisala resolucije in spomenice, zbirala so podpise raznih organizacij in znanih osebnosti.[58] JŽZ se je, na primer, pridružila prošnji svojcev trboveljskih rudarjev, ki so jih po končani stavki aretirali in brez vsake utemeljitve zadržali v prostorih ljubljanske policije.[59] Leta 1940 je ženska zveza sestavila tudi peticijo za izpustitev Pepce Kardelj, ki je bila kljub hudi bolezni zaprta v Bileči.[60] Oblast je skušala na različne načine preprečiti njihovo delovanje: s cenzuro člankov in govorov, z zasliševanjem na policiji in celo sodnim preganjanjem.[61] V začetku leta 1939 je Jugoslovanska ženska zveza v sporazumu s predstavnico komunistov povabila vsa ženska in mešana društva k pripravi posvetovanja o tako imenovanem narodnoobrambnem delu. Tridesetega marca je 67 ženskih in 185 mešanih društev podpisalo spomenico, v kateri so opozorila, da morajo vsi Slovenci pozabiti na dotedanje spore in strniti vsa prizadevanja za ohranitev svoje nacionalne države, v kateri so videli edini naravni okvir za narodno rast in edino poroštvo za politični, gospodarski in kulturni razvoj slovenskega naroda.[62] Vsako leto maja je potekalo praznovanje materinskega dne, 11. novembra, na mednarodni praznik miru, pa so združena ženska društva v vseh večjih krajih organizirala mirovne manifestacije, na katerih so se zavzemala za mir med vsemi narodi.[63] Za skupne nastope so ženske največkrat izkoristile konkretne priložnosti, zlasti primerne so bile volitve. V svoj program so seveda vključile tudi zahtevo po volilni pravici. Zadnji ali pa vsaj eden izmed zadnjih nastopov te vrste pred začetkom druge svetovne vojne v Sloveniji je bil 10. decembra 1939 v Ljubljani.[64] Bližnje volitve v narodno skupščino so ženske spodbudile, da so pričele prirejati zborovanja in manifestacije in na njih zahtevale splošno in enako volilno pravico s tajnim glasovanjem. Novi volilni načrt, od katerega so si veliko obetale, jih je namreč globoko razočaral: voliti bi smele samo ženske z visoko izobrazbo in s strokovnim znanjem, ki so opravljale samostojne službe ali vodile obrt, od katere je bilo treba plačevati davke, večina žensk pa bi še vedno ostala brez volilne pravice – kmetice, delavke in seveda tiste, ki so bile "samo matere in gospodinje". Marsikatera se je spraševala: "Kje je ostalo priznanje svetosti materinstva?" Sledil je val ogorčenja, protestov in dokazovanj, da bi bilo zakon treba popraviti – "toda bilo je že pozno. Usodni dnevi za Jugoslavijo so se bližali s hitrimi koraki."[65]

Kljub idejnim razlikam se je v boju proti zmanjševanju starih in za pridobivanje novih pravic sčasoma ustvarila nekakšna enotna "ženska fronta". Največkrat sta sodelovali JŽZ in Zveza delavskih žena in deklet, v tridesetih letih pa se jima je pogosto pridružila tudi komunistična partija (KP). Komunisti so sicer tako kot socialisti menili, da je žensko vprašanje le del socialnega vprašanja, zato se ga ne sme reševati ločeno. Prav tako so nasprotovali tudi ustanavljanju ženskih organizacij znotraj partije. Vendar so sodelovanje žensk nujno potrebovali, saj so se zavedali, da nobena revolucija ne more uspeti brez podpore polovice prebivalstva.[66] Vsako samostojno javno delo jim je bilo prepovedano, zato so začeli delovati v dovoljenih ženskih orga-

55 Vode, Značaj in usoda, str. 138.

56 Slovenci zahtevamo novo bolnico, Obzornik, Ženski svet, XIV, št. 4, Ljubljana, april 1936, str. 95-96. Glej tudi: Žene, pridružimo se akciji za novo bolnico v Ljubljani, Obzornik, Ženski svet, XIV, št. 10, Ljubljana, oktober 1936, str. 231-232.

57 Vode, Značaj in usoda, str. 138-139.

58 Prav tam, str. 139-140; Vode, Ženska društva, str. 10600/60-61.

59 Decembra 1939 je bila stavka rudarjev iz Hrastnika, ki so se ji pridružili tudi rudarji iz Trbovelj in Laškega. Zaradi naraščajoče draginje so zahtevali večje plačilo in uvedbo družinskih naklad. Stavka se je brezuspešno končala 27. decembra 1939 (Glej Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem 1968-1980, Delavska enotnost, Ljubljana 1981, str. 150).

60 Vode, Značaj in usoda, str. 179 -180.

61 Prav tam, str. 139-140.

62 Prav tam, str. 149-151.

63 Angela Vode, Ženska društva, str. 10600/61.

64 Govor priv. doc. dr. Borisa Furlana na zborovanju za žensko volilno pravico v Ljubljani, 10. decembra 1939, Ženski svet, XVIII, št. 15, Ljubljana, januar 1940, str. 15 in Angela Vode, Ali moremo soglašati - misli k novemu načrtu volilnega zakona, Ženski svet, XVIII, št. 15, Ljubljana, januar 1940, str. 16.

65 Vode, Značaj in usoda, mapa 5, str. 178-179.

66 Vida Tomšič, Jugoslovanske ženske v graditvi socializma, iz razširjenega referata Vide Tomšič, predsednice Centralnega odbora AFŽ, ob slovesni akademiji za 8. marec leta 1949 v Beogradu. Ženska, delo, družina, družba, Komunist, Ljubljana 1978, str. 40.

nizacijah. Kolikor večja je bila nacionalna ogroženost in kolikor hujša je bila gospodarska kriza, toliko bolj uspešno je bilo sodelovanje ženskih organizacij s komunistično partijo. V drugi polovici tridesetih let pa se je ideološki vpliv partije tako povečal, da je leta 1939 že lahko postavila v ospredje razredno vprašanje. To je povzročilo diferenciacijo med članicami ženskih organizacij in precejšen del, predvsem mlajših, se je pridružil njenemu revolucionarnemu boju. Na 5. državni partijski konferenci oktobra 1940 je bila vsaka naklonjenost do "feminizma" označena kot "desničarska oportunistična pomoč meščanskemu ženskemu gibanju pri širjenju iluzij, da se da žensko vprašanje rešiti v okviru razredne družbe s pomočjo nekakšnih reform" in kot poskus spodkopavanja vodilne vloge KP v boju za enakopravnost žensk.[67] Nič čudnega torej, da je bila JŽZ že zelo kmalu izključena iz Osvobodilne fronte z obrazložitvijo, da "hoče dobiti monopol nad vsemi ženami".[68] Partija očitno tudi na ženskem področju ni trpela konkurence. Po vojni se je njeno vodstvo potrudilo, da je vse tako imenovano meščansko žensko gibanje skupaj z njegovimi voditeljicami in sodelavkami zatonilo v pozabo, njihova dela pa so zapuščena obležala na odročnih policah arhivov in redkih knjižnic, ki so jih hranile. Beseda feminizem je imela negativen prizvok. Uveljavilo se je stališče, da so ženske v socialistični državi že dosegle formalno enakopravnost, za njeno popolno uresničitev pa bi bilo potrebnih le še nekaj popravkov na socialnem področju, ostanki tradicionalnih patriarhalnih odnosov pa naj bi sčasoma zamrli sami od sebe.[69]

Zato tudi ni čudno, da je ohranjenega razmeroma malo arhivskega gradiva o ženskih društvih iz obdobja pred drugo svetovno vojno. Samostojnih fondov teh društev je v slovenskih arhivih zelo malo, gradivo je večinoma ohranjeno le fragmentarno in ne za celotno obdobje delovanja, deloma pa ga najdemo tudi v okviru osebnih fondov nekaterih političnih in kulturnih delavk iz tistega časa. V Arhivu Republike Slovenije[70] je gradivo *Zveze katoliških učiteljic, pododbor Vrhnika* za obdobje 1939-1945 (okrožnice 1945, poročila o delu 1944-1945, organizacijske zadeve, programi dela), *Kola jugoslovanskih sester v Ljubljani* za obdobje 1921-1941 (poziv k ustanovitvi društva leta 1921, pravila, poročila občnih zborov 1922-1939, tajniška poročila 1930-1933, zapisniki sej, proslava destletnice obstoja, prejeti spisi podružnic, korespondenca, prošnje, dopisi 1921-1941, delovodniki 1936-1938), *Podpornega društva za služkinje v Ljubljani*[71] za obdobje 1930-1941 (računi 1930-1933, prošnje davčni upravi mesta Ljubljane, obračuni adaptacije Doma služkinj) in *Orlic v Mariboru* za obdobje 1919-1929.[72] Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Ljubljano[73], hrani gradivo Splošnega ženskega društva v Ljubljani za obdobje 1897-1945 (pravila, okrožnice, sejni zapisniki, seznami članic od 1907 dalje, slike in rokopisi Vide Jeraj, Alojzije Štebi in Angele Vode, biografije Ivanke Negro-Hrastove, Fanny Hausmannove, Pauline Pajkove, Marije Kmetove, Alojzije Štebi, Vide Jerajeve, Zofke Kvedrove, Luize Pesjakove, Ivanke Klemenčič-Anžičeve, pesmi Anice Černejeve, Ljudmile Prunkove-Utve, finančne zadeve 1897-1945, razstave 1926, 1934, 1936, spisi 1897-1945) in Evangeljskega ženskega društva Ljubljana[74] za obdobje 1852-1945 (pravila, pravilniki, statuti 1882-1920, zgodovinski pregled 1905, seznami članov, vodstvenih organov, participacije 1906-1945, dokumentacija o dejavnosti 1906-1936, finance 1890-1945, obvestila, darila, prispevki in delovodniki 1852-1902). Pokrajinski arhiv Maribor pa hrani gradivo Društva za varstvo deklet v Mariboru za obdobje 1934-1941.[75]

Nekaj gradiva o ženskih društvih najdemo tudi v okviru osebnih fondov. Arhiv Republike Slovenije hrani arhivsko gradivo *Minke Govekar* (korespondenca 1932-1940; spomini; predavanja; govori; članki; osebni zapiski 1926-1939; gradivo JŽZ, sekcije za Dravsko banovino 1934-1941: občni zbori 1936-1939, zapisniki širših sej 1938-1939, okrožnice, programi, poročila 1934-1938, zapisniki skupščin JŽZ 1922-1938; kongresi Mednarodne ženske zveze na Dunaju in v Dubrovniku v letih 1930 in 1938; akcija za novo bolnišnico v Ljubljani 1936; članki in prispevki drugih avtoric 1928-1936), *Angele Hafner,* učite-

67 Referat Vide Tomšič na 5. državni konferenci KPJ od 19. do 23. oktobra 1940 v Dubravi pri Zagrebu. Ženska, delo, družina in družba, Komunist, Ljubljana 1978, str. 29.

68 AS, Oddelek II, NOB, fasc.445, mapa 13, Historiat dela partije med ženami v Ljubljani od 1941 do 1945.

69 Vlasta Jalušič, "Nove demokracije" in "ženske študije", Od ženskih študij k feministični teoriji, Posebna izdaja Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, 1993, str. 114-115.

70 Vsi v nadaljnjem besedilu navedeni podatki o arhivskem gradivu so povzeti po Vodniku po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, III. knjiga, Ljubljana 1999.

71 Društvo je delovalo v Ljubljani in okolici. Prizadevalo si je za izboljšanje gmotnih razmer služkinj in skrbelo za bolne in onemogle članice. Vodja upravnega odbora je bil duhovnik.

72 Ženski telovadni krožek telovadne organizacije Orel v Mariboru, ki je organiziral igre, prireditve in javna predavanja, tudi skupaj z Orli.

73 Podatki v nadaljevanju besedila so povzeti po Vodniku po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave, 11, Ljubljana 1992, str. 196 in po historiatih ter popisih društev, ki mi jih je posredovala Marjana Kos. Za prijaznost se ji najlepše zahvaljujem.

74 Društvo je bilo ustanovljeno leta 1852 z namenom, da bo gojilo versko življenje in skrbelo za uboge, bolne in za mladino. Delovalo je do leta 1945.

75 Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, SR Slovenija, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1984: Pokrajinski arhiv Maribor, str. 200.

ljice in tajnice Kola jugoslovanskih sester (osebni dokumenti in korespondenca 1902-1935), *Pavle Hočevar*, (pisma, dopisi, poročila, članki in referati iz let 1925-1947), politične delavke *Ade Krivic Dequal* (med drugim tudi gradivo o taborih Društva visokošolk v Ljubljani), pesnice in pisateljice *Mare Lamut* (korespondenca, dnevniki, časopisni izrezki in tiski, knjige in osnutki pesmi iz obdobja 1898-1967), *Alojzije Štebi* (osebni dokumenti, pisma Ivana Cankarja, Regenta, Jalna, brata Antona Štebija, razne beležke in potrdila) in *Angele Vode* (kazenski spis -zasebna tožba Angele Vode proti kritikom njene knjige Spol in usoda 1939, izrezki kritik iz časopisov in revij 1938-1939, prošnje in peticije za izpustitev kaznjenk iz Bileče 1940, seznam publicističnega dela in pregled akcij, članki in predavanja, referati, gradivo ženskih društev in organizacij 1930-1941: JŽZ, sekcija za Dravsko banovino, Mednarodna ženska zveza, Slovensko društvo, razno študijsko gradivo). Nekaj podatkov o delovanju ženskih društev lahko najdemo tudi v nekaterih *zbirkah spominskega gradiva*.[76]

Pri raziskovanju delovanja ženskih društev pa ne smemo pozabiti rokopisnega oddelka pri Narodni univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Še posebej je treba opozoriti na zapuščino Erne Muser, ki se je z ženskimi vprašanji ukvarjala tako pred drugo svetovno vojno kot tudi po njej in zbrala bogate osebne zbirke številnih pomembnih osebnosti slovenskega ženskega gibanja (Vere Albreht, MarjeBoršnik, Tončke Čeč, Anice Černej, Elvire Dolinar, Minke Govekar, Leopoldine Kos, Zofke Kveder, Milene Mohorič, Angele Ocepek, Zlate Pirnat Cognard, Alojzije Štebi, Angele Vode, Vide Tomšič itd.), zbirke fotografij (Marice Nadlišek Bartol, Lee Fatur), dokumentacijske zbirke (med drugim tudi o ženskem vprašanju in Domu visokošolk) ter gradivo o ženskih organizacijah (Društvo akademsko izobraženih žena, Jugoslovanska ženska zveza, Mednarodna demokratična federacija žena, Zveza delavskih žena in deklet). Slovenski šolski muzej v Ljubljani hrani bogato gradivo o slovenskih učiteljicah, od katerih so bile številne dejavne tako v ženskih društvih kot na drugih področjih javnega življenja. Zapuščina Angele Vode, ki je v tem muzeju, je tako očarala Mirjam Hladnik Milharčič, da je bila pobudnica nastanka treh knjig z obširnimi uvodnimi študijami in natisi njenih že objavljenih pa tudi neobjavljenih del.[77] Vendar pa bi si pozornost zaslužila še marsikatera izmed njenih sodobnic.

Danes, ko ponovno živimo v državi s kapitalističnim gospodarstvom in večstrankarskim političnim sistemom, ko so socialne pravice negotove, ko ženske znova iščemo svoj prostor v javnem življenju, ko vedno znova in znova razglabljamo o demokraciji, se večkrat srečujemo s podobnimi problemi, s kakršnimi so se Slovenke spopadale že v prvi polovici dvajsetega stoletja. Zato je gradivo ženskih društev dobilo svež, aktualen pomen, besede njihovih predstavnic pa so dobile novo težo. Alojzija Štebi je leta 1919 napisala naslednje: "Demokratizem, po katerem stremimo, bo osrečujoče učinkoval le tedaj, če vzgaja vsakdo neprestano samega sebe, če posreduje dobro vzgojo, vzgojo, ki krepi in neguje vse dobre in plemenite kali v človeški duši, tudi drugim. Ženstvu se odpira tukaj neizmerno polje dela, materam zlasti veličastna naloga, da zažgo v dušah svojih otrok predvsem plamen nesebičnosti, delavnosti, poštenosti, da ne vzgajajo svojih otrok le za boj za obstanek, le za to, da bo imel otrok večji in boljši kos kruha, kakor so ga imele same, temveč tudi za to, da se otrok zaveda vedno bolj in bolj, da je sreča bližnjega tudi njegova sreča, da je napredek celote odvisen od napredka posameznika. Ne samo jemati, tudi dajati je treba."[78]

SUMMARY

SLOVENE WOMEN'S ASSOCIATIONS BETWEEN THE WARS (1918-1941)

The article deals with the activities of the Slovene women's associations in the period between World War I and II and the related archival records. The author presents the organisational structure of these associations, the contents and form of the various activities in which these women's organisations were involved during the time in question, and their aims. The article also introduces some of the most prominent leaders of the women's movement, their ideological orientation, and their connections to political parties, as well as the reasons why these societies were abolished and were gradually forgotten in the period of socialist Yugoslavia. A very detailed account is also given of the activities of the Slovene section of the Yugoslav Women's Association, which encompassed the largest number of various women's associations of all the sections within Yugoslavia. The author has also compiled a list of the institutions which keep the archival records of these associations and presents the fonds and collections which keep these materials, along with a description of the types and contents of these archival records.

76 Podatki so povzeti po Vodniku po fondih in zbirkah Arhiva republike Slovenije, III. knjiga, Ljubljana 1999.

77 Zbrana dela Angele Vode: I. knjiga, Spol in upor, Ljubljana 1998, 351 str.; II. knjiga, Značaj in usoda, Ljubljana 199, 274 str.; III. knjiga, Spomin in pozaba, Ljubljana 2000, 346 str.

78 Alojzija Štebi, Demokratizem in ženstvo, izdala in založila Slovenska socijalna matica, tiskala "Zvezna tiskarna" v Ljubljani, 1918, str. 2.

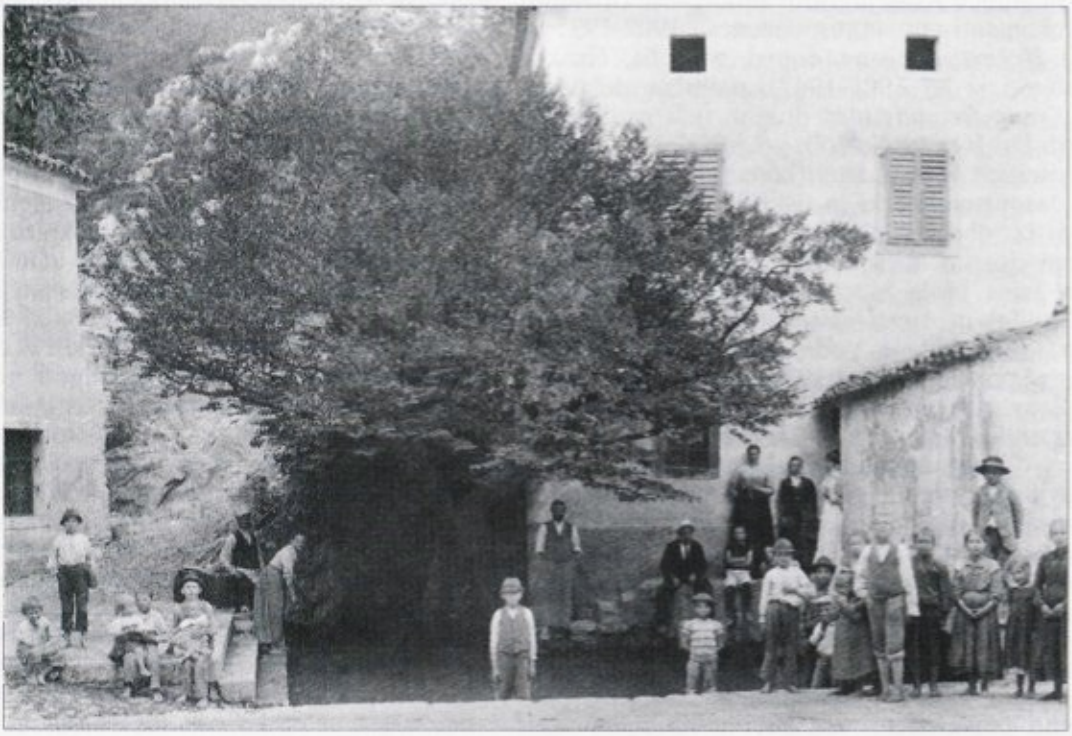

Izvir reke Vipave Podlipca, Vipava 1901.
Z razstave Gremo v trg Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici.

Trgatev v okolici Vipave, 1913.
Z razstave Gremo v trg Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici.

UDK 331.56(497.4)"1941/43"

Analiza brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini (1941-1943)

TATJANA TOMAŽIN DAKIĆ

1. UVOD

Statistično so pojav brezposelnosti analizirali že pred drugo svetovno vojno. V članku sem se posvetila analizi brezposelnosti za italijansko zasedbeno območje Slovenije (t. i. Ljubljanska pokrajina) med drugo sv. vojno oz. v obdobju 1941–1943, saj sta bili takrat metodologija zajemanja podatkov in analiza le-teh drugačni kot danes, predvsem pa je imela statistika med vojno drugačen pomen, kot ga ima danes.

Okupator je, poleg drugih ukrepov, v skladu s fašistično ideologijo izvajal nasilje nad Slovenci. Ob pomoči statističnih podatkov, ki pa jih ni uporabljal za reševanje brezposelnosti, je izvajal tudi množične internacije prebivalstva v koncentracijska taborišča.

Statistiko brezposelnih je vodil zaradi političnih in gospodarskih interesov. V okviru političnega interesa je želel nadzorovati gibanje slovenskega prebivalstva in uresničiti načela fašizma, v gospodarskem interesu pa je na osnovi statističnih podatkov ugotavljal, katere in koliko dobrin lahko izvozi v Italijo oz. kaj lahko pridobi z okupacijo slovenskega ozemlja. V letu 1941 pa je vodil okupator statistiko brezposelnih tudi v propagandne namene. Na podlagi statističnih podatkov o brezposelnih, ki prikazujejo močan padec brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini v obdobju 1941–1943, je hotel pokazati, kako učinkovit je fašistični režim na področju zaposlovanja.

Izdelava analize brezposelnosti je bila še posebej poučna zaradi ugotovitev, do katerih sem prišla ob prebiranju italijanskega gradiva, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II. Zaradi nepoznavanja zgodovinskih dejstev, sem si najprej ustvarila napačno sliko o ukrepih italijanskega okupatorja, predvsem v zvezi z "reševanjem" vprašanja brezposelnosti. Menila sem, da je bil okupator pri reševanju vprašanj v zvezi s tem zelo uspešen, vendar pa so podrobnejša analiza statističnih podatkov, prebiranje arhivskega gradiva in že objavljene zgodovinske raziskave pokazali, da gre za kompleksno problematiko in da podatki ne kažejo resničnega stanja brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini. To sem utemeljila z analizo brezposelnosti v obdobju 1941–1943.

Evidenco registriranih brezposelnih je takrat vodila Borza dela v Ljubljani, ki je zbirala podatke o prijavah in odjavah brezposelnih ter posredovanju dela brezposelnim tudi za Dravsko banovino (le za prvo trimesečje leta 1941) ter za območje Ljubljanske pokrajine. Zaradi različnega geografskega območja (Dravska banovina in Ljubljanska pokrajina) nisem mogla primerjati brezposelnosti za obe območji, saj so podatki statistično neprimerljivi. Borza dela je izdajala letna poslovna poročila, v katerih so bile objavljene statistične analize o brezposelnosti. Podatke o brezposelnih danes zbira Statistični urad Republike Slovenije, posreduje pa Republiški zavod za zaposlovanje.

V drugem delu članka sem predstavila politične, gospodarske in socialne razmere na zasedenem ozemlju, predvsem v Ljubljanski pokrajini. Omejila sem se na obdobje 1941–1943, ko si je del našega ozemlja prilastil italijanski okupator. Ko so ob kapitulaciji Italije septembra 1943 Ljubljansko pokrajino zavzeli Nemci, se je namreč spremenil tudi način zbiranja podatkov o brezposelnosti.

Sledita poglavji o metodologiji zajemanja podatkov z definicijami in drugimi pojasnili metodologije same in analiza brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini v obdobju 1941–1943, s katero sem skušala prikazati gibanje brezposelnosti in dobljene rezultate pojasniti tudi z zgodovinskega vidika. Prav tako sem analizirala podatke o posredovanju zaposlitev v Ljubljanski pokrajini. Analiza prikazuje, kako "učinkovita" je bila Borza dela v Ljubljani pri izvajanju enega izmed okupatorjevih ukrepov.

2. ZGODOVINSKE OKOLIŠČINE

2.1. Okupacija in razkosanje Slovenije

Po napadu Nemčije, Italije in Madžarske na kraljevino Jugoslavijo 6. 4. 1941 in po kapitulaciji le-te je bila Slovenija v dotedanji Dravski banovini razkosana med tri okupatorje: nemškega, italijanskega in madžarskega. Nemčija je tako zavzela vso slovensko Štajersko, severni del Dolenjske, Gorenjsko in slovensko Koroško (Mežiška dolina, dravograjsko območje) in severozahodni del Prekmurja (skupaj 10.118,52 km^2), Italija večino Notranjske (njen zahodni del je imela že od leta 1918), večino Dolenjske ter Ljubljano (skupaj 4.550,66 km^2) in Madžarska večino Prekmurja (skupaj 99,54 km^2). Čeprav noben od okupatorjev ni bil zadovoljen s tistim, kar je dobil v Sloveniji, je vsak svoj del ogradil z državno mejo. S tem so bile pretrgane gospodarske, kulturne in druge vezi med pokrajinami. Zlasti nenaravna je bila meja med Italijo in Nemčijo, ki je Ljubljano odrezala od njenega zaledja na severu (Ferenc, 1997, str. 7–8).

Vse meje je določil nemški okupator, ki se ni oziral na dotedanje pokrajinske, okrajne in občinske meje. Mejna črta je sekala tudi meje katastrskih občin. Upošteval je le njen strateški značaj, seveda v nemško korist, saj je meja potekala tako, da so bili vrhovi hribovja na nemški strani. Tako je lahko nemški okupator z obmejnimi organi obvladoval italijansko stran. Seveda s takšno mejo ni bila zadovoljna nobena stran, vendar se ni dalo nič spremeniti. Nemške okupacijske oblasti so vztrajale pri svoji odločitvi (Ferenc, 1987, str. 30).

Italijanska okupacijska politika do Slovencev je bila v začetku milejša od nemške. Upoštevali so slovenske kulturne in prosvetne ustanove ter si tako hoteli pridobiti naklonjenost prebivalstva. Sprejemali so razne ukrepe, med njimi tudi finačne in upravne ter policijske. V okviru finačnih ukrepov je bila sprejeta prepoved izvoza denarja, kreditnih pisem, zlata, srebra, dragocenih predmetov in umetnin itd. Med upravne in policijske ukrepe pa je spadal popoln nadzor nad policijo in zapori, nadzor nad telefoni in telegrafska cenzura, zaprtje univerze zaradi njenega protiitalijanskega delovanja ... (Ferenc, 1987, str. 114).

Večina slovenskega prebivalstva ni bila navdušena nad italijanskim režimom. Ljudje so bili obupani, zbegani, nekateri so ga občutili kot narodno in osebno katastrofo (Nešović, Prunk, 1993, str. 20).

2.2. Oblikovanje Ljubljanske pokrajine in njena priključitev h Kraljevini Italiji

Na italijanskem zasedbenem območju je nastala tako imenovana Ljubljanska pokrajina, katere meja se je na severu in vzhodu ujemala z novo italijansko–nemško in italijansko–hrvaško državno mejo. Na jugu pa je meja Ljubljanske pokrajine potekala po stari italijansko–jugoslovanski državni meji. Ljubljanska pokrajina je tako obsegala naslednje okraje: Ljubljana, Logatec, Novo mesto, Kočevje in Črnomelj, torej skupno 5 okrajev s 95 občinami. Obsegala je 4.544,09 km^2 s 336.279 prebivalci. Italijanski okupator je tako leta 1941 dobil komaj polovico toliko slovenskega ozemlja kot nemški (Ferenc, 1997, str. 7).

Dne 3. 5. 1941 je bilo celotno ozemlje t. i. Ljubljanske pokrajine formalnopravno priključeno h Kraljevini Italiji. S statutom (Ukaz italijanskega kralja Viktorja Emanuella III. 3. maja 1941 o priključitvi Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji, 1941) naj bi bila slovenskemu prebivalstvu zagotovljena etnična in kulturna avtonomija, sodelovanje pri upravi, dvojezičnost, moški pa oproščeni vojaške obveze. Takšen ukaz naj bi poudaril liberalnejši odnos italijanskega okupatorja do Slovencev v primerjavi z genocidnim režimom nacistov na Gorenjskem in Štajerskem (Slovenska kronika XX. stoletja, 1941–1945, 1996, str. 14).

Vladno oblast v Ljubljanski pokrajini je opravljal visoki komisar, ki mu je pomagal posvetovalni organ (sosvet štirinajstih zastopnikov), ki so ga sestavljale politične in cerkvene osebe, vdane italijanskemu okupatorju (Ferenc, 1987, str. 42).

2.3. Gospodarstvo Ljubljanske pokrajine

Okupacija Slovenije leta 1941 je močno vplivala na gospodarske tokove in povzročila precej motenj, saj je, na primer, pretrgala gospodarske zveze med pokrajinami, gospodarskimi panogami itd. Italijanski okupator je v Ljubljanski pokrajini v obdobju 1941–1943 uvajal vojno gospodarstvo in si prizadeval, da bi dobil čim več dobrin za svoje vojaške potrebe. Prevladoval je interes, da v Ljubljanski pokrajini izkopljejo čim več premoga in v Italijo izvozijo čim več lesa, predvsem z območja Dolenjske in Notranjske. Okupatorjev odnos do slovenskega gospodarstva je bil usmerjen predvsem v zadovoljevanje njegovih lastnih potreb in izkoriščanje tistega, kar mu je primanjkovalo, saj je bila Ljubljanska pokrajina v gospodarskem pogledu revnejša kot območja severne Slovenije, ki so bila pod nemško oblastjo. Večina prebivalcev se je ukvarjala s poljedelstvom in živinorejo. Ljubljanska pokrajina je imela 263.470 ha oz. 57,5 odstotka uporabne poljedeljske površine, neuporabne zemlje 1346 ha oz. 1 odstotek, gozd je zajemal 182.327 ha oz. 40,1 odstotka celotne površine. Industrija v Ljubljanski pokrajini je bila slabo razvita, saj so bila glavna industrijska območja (Maribor, Celje, Kranj, Jesenice) na nemškem zasedbenem ozemlju. Imela je tudi slabe surovinske vire, razen lesa. Ravno zaradi tega je bila najpomembnejša v Ljubljanski pokrajini lesna industrija. V pokrajini je bilo nekaj manjših premogovnikov (Kočevje, Krmelj, Kanižarica), saj je bil zasavski premogovniški bazen na nemškem zasedbenem ozemlju. Ljubljanska pokrajina je bila revnejša tudi z električno energijo. Na tem območju sta bili le dve pomembnejši elektrarni, hidrocentrala Zagradec in termocentrala Ljubljana, ki pa je bila do italijanske okupacije v rezervi. Vse pomembnejše elektrarne so bile prav tako v nemškem delu. Zato je italijanski okupator moral uvažati električno energijo z nemškega zasedbenega območja in iz t. i. NDH (Nezavisna država Hrvatska). Prav tako so iz Italije in NDH uvažali živež (moko, makarone, maslo ...), ki ga je največ primanjkovalo v okraju Ljubljana, v katerem je bivala skoraj četrtina prebivalcev vse pokrajine (Ferenc, 1987, str. 33–37).

3. VIRI PODATKOV IN EVIDENCE ZA STATISTIČNO ANALIZO

3.1. Delovna sila v Ljubljanski pokrajini

Zaposlovanje delovne sile v Ljubljanski po-

krajini v obdobju 1941–1943 je bilo za italijanskega okupatorja velikega pomena. S tem je skušal nadzorovati gibanje slovenskega prebivalstva. Tako je bilo vprašanje delovne sile pod italijansko okupacijo Ljubljanske pokrajine popolnoma drugačno kot v severni Sloveniji pod nemško okupacijo. Znano je, da so Nemci vprašanje brezposelnosti "reševali" hitreje (z uvajanjem javnih del, s prisilnim pošiljanjem delovne sile v avstrijske in nemške pokrajine, z vpoklici v državno delovno službo in vojsko ter z graditvijo novih gospodarskih obratov) kot Italijani, saj so potrebovali več delovne sile. Ker je kraljevi ukaz o priključitvi Ljubljanske pokrajine k Italiji določal, da za prebivalstvo te pokrajine ne bo obvezna vojaška služba, je tako odpadla tudi ena od možnosti za zmanjševanje brezposelnosti, saj vojakov niso šteli med brezposelne, ker so bili plačani. Čeprav so vojne razmere zahtevale več delovne sile po uradih in nekaterih drugih službah, v Ljubljanski pokrajini s takšnim zaposlovanjem ni bilo mogoče odpravljati brezposelnosti, saj je Ljubljana, prej glavno mesto Dravske banovine, z okupacijo izgubila vlogo središča. Brezposelnost je bila občutna tudi zaradi pomanjkanja surovin in pomanjkanja za vojsko pomembne industrije. Prav tako je bila večja brezposelnost povezana z ukrepi nemškega okupatorja: izselitev vsega slovenskega izobraženstva; izselitev, z družinami vred, Slovencev, ki so se priselili po letu 1914; izselitev prebivalcev obsavskega in obsoteljskega pasu … (Ferenc, 1997, str. 28). Prav tako je nemški okupator s svojega zasedbenega območja odstranil in popisal ljudi, ki so bili doma v Ljubljani in jih je imel za nezaželene, ter tiste, ki so tam živeli kot delavci ali mali trgovci. Ti ukrepi so povzročili pritisk beguncev na ozemlje Ljubljanske pokrajine, kar je še bolj poslabšalo razmere na trgu dela. Brezposelnost je bila občutna tudi v gradbeništvu, predvsem zaradi pomanjkanja cementa, prav tako v tiskarstvu. Leta 1941 se je zaposlilo več delavcev samo v premogovništvu, kar je najverjetneje posledica potrebe Italije, da izkoplje čim več premoga. Fašistična pokrajinska uprava v Ljubljanski pokrajini je videla edino možnost za odpravljanje brezposelnosti v javnih delih, ki so jih začeli izvajati kmalu po Mussolinijevi razglasitvi priključitve pokrajine k Italiji (Arhiv Republike Slovenije (naprej AS), Oddelek II, fond Javna borza dela (naprej JBD), šk. 38.).

3.2. Delavske ustanove

Kot je bilo omenjeno, je skušal italijanski okupator nadzorovati gibanje slovenskega prebivalstva z zaposlovanjem in predvsem registracijo brezposelnih delavcev v Ljubljanski pokrajini. To mu je delno uspevalo ob pomoči ustanov, ki so zbirale podatke o brezposelnih. Te ljudi so nato pošiljali tudi v internacijo, v koncentracijska taborišča. Glavna ustanova, ki je imela nalogo registrirati brezposelne delavce in razpoložljiva delovna mesta, posredovati zaposlitev in dajati "podpore" brezposelnim, je bila Borza dela v Ljubljani. Na osnovi podatkov o brezposelnih, ki jih je dobivala od namestitvenih oddelkov po okrajih, je izdajala letna poslovna poročila, iz katerih je moč razbrati položaj delavstva v Ljubljanski pokrajini.

Z naredbo visokega komisarja št. 52 je bil pri Borzi dela zaradi ureditve povpraševanja in ponudbe dela 25. 6. 1941 ustanovljen Pokrajinski namestitveni urad (Ufficio provinciale di collocamento) s podrejenimi občinskimi oddelki namestitvenega urada na sedežih občin. Po kapitulaciji Italije septembra 1943 in nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine je Borza dela v Ljubljani do maja 1944 nadaljevala poslovanje po italijanskih predpisih. Dne 9. 5. 1944 pa je vrhovni komisar za operacijsko območje Jadransko primorje, kamor je spadala po kapitulaciji Italije tudi Ljubljanska pokrajina, izdal naredbo o ustanovitvi uradov dela. S tem se je Borza dela v Ljubljani preimenovala v Delovni urad (Arbeitsamt) v Ljubljani, ki je bil neposredno podrejen vrhovnemu komisarju za operacijsko območje Jadransko primorje (Vodnik 1999, AS 1649, str. 454).

Poleg Borze dela v Ljubljani je imela na območju Ljubljanske pokrajine podobne naloge tudi Pokrajinska delavska zveza s sedežem v Ljubljani, ki pa je bila predstavnica delavcev. Ustanovljena je bila z naredbo visokega komisarja z dne 15. 11. 1941 (Službeni list z dne 19. 11. 1941 št. 521/93), pravila, po katerih je delovala, so bila odobrena z odlokom visokega komisarja z dne 25. 1. 1942 št. 13 (Službeni list z dne 11. 2. 1942 št. 48/12). Pokrajinska zveza svobodnih poklicev in umetnikov je bila ustanovljena z naredbo visokega komisarja z dne 19. 2. 1942 št. 29 (Službeni list z dne 21. 2. 1942 št. 56/15). Pokrajinska delavska zveza je postala pravna oseba, ki je zastopala splošne interese delavcev, skrbela za njihovo zaščito, podpiranje in nravstveno vzgojo, v prvi vrsti pa je varovala pravice delavcev in nameščencev z urejanjem kolektivnih delovnih odnosov. Skrbela je tudi za zaščito individualnih pravic delavcev. Osnovna organizacijska enota je postal sindikat, ki je praviloma zajemal delavce vseh strok v pokrajini. V Pokrajinsko delavsko zvezo so bile vključene tudi vse podporne ustanove, ki so jih ustanovile te organizacije oziroma sindikati. Sindikati so bili združeni v štiri oddelke, in sicer: industrijskega, trgovinskega, poljedeljskega ter bančnega in zavarovalnega. Vsak sindikat je imel predsednika, upravni odbor, izvršilni odbor in preglednika računov. Predsednika in preglednika računov je imenoval visoki komisar, ki je v PDZ (Pokrajinska delavska zveza) imenoval tudi po-

sebnega italijanskega strokovnega svetovalca. Posamezni oddelki so imeli predsednika, skupščino, upravni odbor, izvršilni odbor in svet preglednikov računov (knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino (naprej INZ), Službeni list za Ljubljansko pokrajino za leto 1941 in leto 1942).

4. METODOLOŠKE OSNOVE IN ANALIZA

4.1. Metodologija zajemanja podatkov o brezposelnosti

Z naredbo visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino (Uredba povpraševanja in ponudbe dela za Ljubljansko pokrajino, št. 63) je italijanski okupator z ureditvijo povpraševanja in ponudbe dela želel ugotoviti število delavcev, ki so bili na območju Ljubljanske pokrajine na voljo za delo in tako poskrbeti za njihovo namestitev na različna prosta delovna mesta, predvsem v kraju stalnega bivališča. Te posle je opravljal Pokrajinski namestitveni urad pri Borzi dela v Ljubljani. V vsaki občini so ustanovili oddelek namestitvenega urada, ki ga je vodil zaupnik Borze dela, odgovoren za zaposlitev delavcev z območja občine. Oddelki so opravljali, vsak na svojem območju, vse posle urada. Za nameščanje delavcev, ki so želeli biti zaposleni zunaj pokrajine ali pa so prihajali iz kakega kraja zunaj pokrajine, je skrbel komisariat za preseljevanje in kolonizacijo. Po tej odredbi so bili delavci osebe, "ki dajejo trajno ali priložnostno v službi in pod vodstvom drugih svojo ročno ali umsko delovno moč na razpolago radi zaslužka ali izobraževanja" (INZ, Službeni list za Ljubljansko pokrajino za leto 1942). Poleg delavcev pa so bili še nameščenci, med katere se je štelo predvsem uradništvo in podobno ter težaki (delavci, ki so opravljali težja fizična dela, npr. pristaniški delavci), ki pa niso bili zavarovani pri Zavodu za socialno zavarovanje (ZSZ).

Delavci, ki niso imeli dela, so se morali vpisati po svoji stroki v seznam namestitvenega urada okraja, v katerem so imeli svoje bivališče. Namestitveni urad jih je moral vpisati po vrstnem redu, kakor so bile vložene prošnje. Poleg tega so morali delavci v petih dneh od dne, ko je njihova zaposlitev prenehala, prijaviti temu namestitvenemu uradu svojo brezposelnost. Delodajalci, ne glede na vrsto poslovanja, niso smeli sprejemati delavcev, ki niso bili vpisani v seznamih pri namestitvenem uradu in brez posredovanja tega urada. Smeli so sprejemati delavce, če je sprejetje le-teh preprečilo škodo osebam, surovinam ali napravam, da bi se zagotovilo nepretrgano delo, pa tudi v primeru namestitve žene, članov sorodstva in svaštva delodajalca, vodilnega osebja, uradnikov ali stalnega osebja ali uradniškega ali delavskega osebja v službi javnih oblastev ali ustanov javno–pravnega značaja, delavstva na domu, kmetijskega delavstva, provizijsko plačanega osebja ali grafičnih delavcev, vpisanih v njihov strokovni sindikat Pokrajinske delavske zveze. Tako zaposlitev so morali sporočiti namestitvenemu uradu v treh dneh, pri tem je bilo treba navesti tudi vzrok za sprejetje. V vseh drugih primerih se je morala namestitev delavca opirati na pismeno obvestilo, ki ga je prejel delodajalec od namestitvenega urada (INZ, Službeni list za Ljubljansko pokrajino za leto 1942).

V Ljubljanski pokrajini so med brezposelne osebe šteli tiste,

ki so bili popolnoma brez dela,

ki so se ukvarjali z določenimi dejavnostmi (prodaja časopisa, čiščenje čevljev ...), česar niso šteli za zaposlitev,

ki so se preživljali z delom "na črno" (AS, JBD, Poročilo o položaju delavstva v Ljubljanski pokrajini, 1943).

Stanje zaposlitve oziroma nezaposlenosti v Ljubljanski pokrajini so skušali oceniti ob pomoči treh virov podatkov.

Prvi vir so bili statistični podatki o starostni, zlasti pa o poklicni in socialni razdelitvi prebivalstva, ki jih je pokazal zadnji popis. Ker je bil zadnji popis izveden leta 1939 in ker podatki za ozemlje Ljubljanske pokrajine niso bili obdelani, so morali najprej poiskati odgovarjajoče podatke za to ozemlje, potem pa oceniti nastale spremembe.

Drugi vir so bili mesečni izkazi o stanju zavarovancev v posameznih poklicih, ki so jih sestavljali organi socialnega zavarovanja. Organi zavarovanja so bili: Okrožni urad za zavarovanje delavcev, Trgovsko bolniško podporno društvo in Glavna bratovska skladnica. Ti izkazi so upoštevali vse delavce v industriji, trgovce in obrtnike ter gospodinje, ne pa nameščencev in delavcev na železnici, pošti, v javni službi ter v poljedelstvu.

Tretji vir so bili po poklicih razporejeni izkazi, ki jih je mesečno sestavljala Borza dela o številu pri njej prijavljenih brezposelnih.

Vsi trije načini ugotavljanja brezposelnosti imajo relativno vrednost in slabe strani. Vrednost prvega vira je v tem, da daje pregled zaposlitve vsega prebivalstva, medtem ko dajeta druga dva pregled zaposlitve le za del prebivalstva. Vrednost drugega in tretjega vira je v tem, da izločata vsako ocenjevanje in temeljita na natančnih evidencah. Pri tem so bili podatki Javne borze dela še posebej neposredni, saj so šteli prijave brezposelnih.

Prebivalstvo Ljubljanske pokrajine je bilo poklicno in socialno razdeljeno v šest skupin, in sicer:

I. skupina kmetje (tudi mali posestniki, ki žive pretežno od mezdnega dela);

II. skupina kmetski delavci;

III. skupina obrtniki, gostilničarji, trgovci in zasebni promet;

IV. skupina obrtni, industrijski, trgovski delavci in nameščenci ter služkinje;

V. skupina javna služba, vojska, železnica in pošta;

VI. skupina upokojenci, rentniki in drugi.

V Ljubljanski pokrajini sta bili problematični V. in VI. skupina. Oprostitev od vojaške službe je sproščala približno 3.000 novih delavcev v letu 1941. Ker so bili v Ljubljani uradi za vso Slovenijo oz. Dravsko banovino, se je hipertrofija uradništva kazala v javni službi, pri železnici, pošti in drugod. Skrbno so preučevali tudi VI. skupino. Vanjo so sodili dijaki, precejšen del teh zaradi vojnih razmer ni študiral. Prav tako so v tej skupini upokojenci in rentniki socialnih ustanov, ki so bili pripravljeni iskati novo zaposlitev, saj so se njihove rente znižale pod minimum (AS, fond Pokrajinska delavska zveza (naprej PDZ), šk. 70).

Izredno pomembni so tudi statistični podatki, ki jih je zbirala Borza dela v Ljubljani o posredovanju zaposlitev in o brezposelnih delavcih in nameščencih, ki so sami prijavili brezposelnosti, da bi dobili denarno podporo ali pa službo s posredovanjem Borze dela v Ljubljani. Prijavljanje brezposelnosti je bilo do 30. 6. 1941 neobvezno, po 1. 7. 1941 pa je postalo obvezno. Šele z uvedbo obvezne registracije brezposelnosti in s popolnejšo organizacijo evidentiranja so statistični podatki dali resnično sliko o pravih socialno–gospodarskih razmerah med delavci in nameščenci v Ljubljanski pokrajini.

Podatke o brezposelnih so namestitveni oddelki po okrajih zajemali tedensko in mesečno ter jih pošiljali Borzi dela v Ljubljani. Ta jih je objavljala v publikaciji Poslovno poročilo Borze dela v Ljubljani. Tako dobljene podatke je Borza dela v letnem poslovnem poročilu analizirala po spolu, poklicnih skupinah (uradniki, kvalificirani delavci, nekvalificirani delavci) in po gospodarskih panogah (AS, JBD, šk. 38).

4.2. Analiza brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini v obdobju 1941-1943

V tem poglavju sem prikazala gibanje registrirane brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini za obdobje 1941–1943 in razdelitev števila registriranih brezposelnih po okrajih za isto obdobje. Z analizo sem na osnovi statističnih podatkov o registrirani brezposelnosti prikazala odnos italijanskega okupatorja do slovenskega prebivalstva v obdobju 1941-1943, ki je bil ravno tak kot nemški. Leta 1941 je bil italijanski okupator res milejši od nemškega, vendar je kmalu pričel izvajati nasilje nad slovenskim prebivalstvom, predvsem z množičnim pošiljanjem prebivalstva v internacijo, kar je tudi razvidno iz rezultatov, dobljenih z analizo. Za obdobje 1941–1943 sem se odločila ravno zaradi zgoraj omenjenih podatkov. Poleg tega sem analizirala tudi podatke o letnih pregledih izvršenih posredovanj zaposlitev v Ljubljanski pokrajini za pet gospodarskih panog, ki so bile za italijanskega okupatorja zaradi vojnih razmer zelo pomembne. Gospodarska panoga "stavbna industrija" je bila za okupatorja pomembna zaradi graditve cest, železnic in drugih objektov, pomembnih za vojskovanje. Gospodarski panogi "tekstilna industrija" in "oblačilna industrija" sta imeli velik pomen, ker je bilo treba vojsko oskrbeti z uniformami in drugimi oblačili. "Gozdna in lesna industrija" in "trgovina" pa sta bili gospodarski panogi, ki sta okupatorju prinašali dobiček.

Iz poročila Pokrajinske delavske zveze (PDZ) lahko razberemo, da je bilo zaposlitveno stanje v Ljubljanski pokrajini v letu 1941 slabo in da je obstajala velika odkrita in latentna brezposelnost. Ta brezposelnost je bila relativno izražena mnogo hujše, kakor pa je bila v času velike krize v industrijskih državah, ki so med krizo najbolj trpele. Iz članka v časopisu Jutro z dne 5. 4. 1941 št. 81 je iz statistike za posamezne stroke razvidno, da je v januarju 1941 najobčutneje nazadovala zaposlenost v gradbeni in lesni stroki, vendar je bilo število zaposlenih delavcev precej večje kot leta 1940. Glede na številno razpoložljivo delovno silo je skušal italijanski okupator z uvajanjem javnih del, zaposlovanjem delavcev v premogovnikih in lesnih obratih poiskati nove možnosti za zaposlitev predvsem v industriji in obrti. Zaradi svojih interesov (izvoziti čim več lesa v Italijo) so posvetili veliko pozornosti lesnemu gospodarstvu in vsem tistim strokam, ki se opirajo na les kot surovino.

Iz poslovnega poročila Borze dela v Ljubljani o gibanju registrirane brezposelnosti so razvidni podatki o novih prijavah brezposelnih in o odjavah iz registra brezposelnih za leto 1941.

Tabela 1: Gibanje registrirane brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini v letu 1941.

Četrtletje	Stanje na začetku četrtletja	Nove prijave	Odjave zaradi posredovanja	Odjave zaradi drugih razlogov	Stanje na koncu četrtletja
I.	7820	10.728	360	6842	6746
II.	4081	7958	107	3688	8244
III.	8244	4296	2301	4739	5500
IV.	5500	6665	4241	2825	5099

Vir: Poslovno poročilo Borze dela v Ljubljani za leto 1941, str. 18

Zanimivi so le podatki od II. četrtletja leta 1941 dalje, saj so podatki za I. četrtletje leta 1941 še iz časa Dravske banovine. Vidimo tudi, da se stanje na koncu I. četrtletja leta 1941 in na

začetku II. četrtletja leta 1941 ne ujema, kar je posledica oblikovanja oz. nastanka t. i. Ljubljanske pokrajine na območju Dravske banovine.

Podatki v tabeli 1 o novih prijavah brezposelnih kažejo, koliko brezposelnih je bilo na novo prijavljenih. Podatki o teh prijavah po posameznih četrtletjih prikazujejo zanimivo sliko kronološkega razvoja gospodarsko–socialnih razmer. Omenim pa lahko, da se je na koncu I. četrtletja leta 1941 zmanjšalo število prijav brezposelnih, kar je običajno (pomladna dela na poljih in kmetijah). Podatki za II. četrtletje leta 1941 kažejo vnovičen porast prijav, kar je bila posledica nenadno neurejenih gospodarskih razmer v Dravski banovini in posebej v Ljubljanski pokrajini zaradi okupacije Dravske banovine in zaradi dotoka beguncev iz drugih krajev nekdanje Jugoslavije v Ljubljansko pokrajino. V zadnjem četrtletju leta 1941 se kaže porast novih prijav, kar je posledica uvedbe obveznega prijavljanja brezposelnosti, ki se je začelo izčrpno in redno izvajati šele septembra 1941, ko je bila vzpostavljena organizacijska mreža javne službe posredovanja dela (okrajni in občinski namestitveni uradi) po vsej Ljubljanski pokrajini.

Odjave iz registra brezposelnosti so nastale zaradi novih zaposlitev po posredovanju Borze dela ter iz drugih razlogov (zaposlitev brez posredovanja Borze dela, prestop v druge pridobitne poklice, izselitev, zapori, internacije v koncentracijska taborišča v Nemčiji in Italiji idr.). Izredno veliko odjav je moč zaslediti na koncu I. in na začetku II. četrtletja leta 1941, kar je posledica obsežnih vpoklicev na orožne vaje in delne mobilizacije v kraljevo jugoslovansko vojsko. Izreden skok v številu odjav v III. četrtletju leta 1941 je posledica prečiščenja registra brezposelnih, ker je Borza dela črtala s seznama vse tiste, ki se niso več redno tedensko prijavljali. Večina odjav v IV. četrtletju leta 1941 pa je bila posledica akcije Rdečega križa, ki je za zimo organiziral razmestitev brezposelnih beguncev po krajih in vaseh Ljubljanske pokrajine. To je bila le zasilna preskrba, zato je niso šteli med izvršena posredovanja zaposlitev (AS, JBD, šk. 38).

Tudi podatki v letu 1942 še ne dajejo točne slike o stanju brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini in to zaradi novih predpisov in nove prakse, nestalnosti v poslovanju večjega dela občinskih namestitvenih oddelkov, internacij, vojaških operacij, strahu pred registracijo brezposelnosti zaradi obvezne službe itd. Ti statistični podatki vsebujejo le polno brezposelnost in registrirajo v glavnem le tiste osebe, ki prvič iščejo zaposlitev v zasebnih službah. Nekdanjih državnih uslužbencev in absolventov šol pa v glavnem še niso registrirali.

Tabela 2: Gibanje registrirane brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini za leto 1942.

Četrtletje	Stanje na začetku četrtletja	Nove prijave	Odjave zaradi posredovanja	Odjave zaradi drugih razlogov	Stanje na koncu četrtletja
I.	5099	6389	2962	1502	7024
II.	7024	4564	5682	4399	1507
III.	1507	4041	3098	1276	1174
IV.	1174	2777	2454	594	903

Vir: Poslovno poročilo Borze dela v Ljubljani za leto 1942, str. 34

Iz tabele je razvidno, da je število registriranih brezposelnih od začetka leta 1942 do konca leta 1942 padlo s 5099 brezposelnih na 903 brezposelne, tako da je bila registrirana brezposelnost konec leta 1942 petkrat manjša od registrirane brezposelnosti na začetku leta 1942. V I. četrtletju leta 1942 je bilo registriranih brezposelnih zelo veliko. V naslednjih četrtletjih je število registriranih brezposelnih padalo tudi zaradi množičnih odhodov v internacijo in s tem povezanega zmanjšanja števila prebivalstva v Ljubljanski pokrajini.

Primerjava registrirane brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini za leti 1941 in 1942 daje tako sliko:

Tabela 3: Primerjava registrirane brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini na začetku II. četrtletja za leti 1941 in 1942.

Stanje na začetku II. četrtletja leta 1941	Stanje na začetku II. četrtletja leta 1942	Indeks II 42/ II 41
4081	7024	172,1

Vir: Poslovno poročilo Borze dela v Ljubljani za leto 1941, str. 18 in leto 1942, str. 34

Število registriranih brezposelnih na začetku II. četrtletja leta 1942 v primerjavi z začetkom II. četrtletja leta 1941 se je povečalo za 72,1 odstotka. Z zgodovinskega vidika je porast števila registriranih brezposelnih posledica pritoka beguncev z nemškega zasedbenega ozemlja na italijansko zasedbeno območje, tem pa italijanski okupator v Ljubljanski pokrajini ni dal zaposlitve. Poleg tega se je število registriranih brezposelnih delavcev povečalo tudi zaradi prijave brezposelnosti teh delavcev namestitvenim oddelkom po okrajih, da bi jim izplačali denarno podporo za brezposelnost, če jim Borza dela ne bi našla zaposlitve. Februarja leta 1942 so bila zaradi hude zime ustavljena tudi javna dela, to pa

je še dodatno vplivalo na povečanje števila registriranih brezposelnih delavcev.

Trg dela je bil v letu 1943 ustaljen. Brezposelnost v pokrajini je bila majhna. V stavbarski, električni in oblačilni stroki je kvalificiranih delavcev primanjkovalo. Borza dela v Ljubljani ni mogla zadostiti naročilom delodajalcev.

Gibanje registrirane brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini v letu 1943 kaže spodnja tabela:

Tabela 4: Gibanje registrirane brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini v letu 1943.

Četrtletje	Stanje na začetku četrtletja	Nove prijave	Odjave zaradi posredovanja	Odjave zaradi drugih razlogov	Stanje na koncu četrtletja
I.	903	3814	3052	483	1182
II.	1182	3929	3723	488	900
III.	900	3438	3233	452	653
IV.	653	3042	2532	364	799

Vir: Poslovno poročilo Borze dela v Ljubljani za leto 1943, str. 34

Povprečno število vpisanih brezposelnih delavcev je padlo s 1182 na koncu I. četrtletja leta 1943 na 799 na koncu IV. četrtletja istega leta, leta 1942 pa je bilo na koncu I. četrtletja 7024 registriranih brezposelnih delavcev, konec IV. četrtletja leta 1942 pa 903. Med letom se je število brezposelnih še bolj znižalo. V drugi polovici leta 1943 je število brezposelnih padlo za dobro polovico. Podatki, ki se nam ponujajo iz zgornjih tabel, odsevajo razmere v Ljubljanski pokrajini v prvih dveh letih italijanske okupacije in vojnih razmer. Brezposelnost je res padla, vzroki pa so bili specifični: veliko prebivalstva, zlasti s podeželja, je bilo internirano v razna italijanska koncentracijska taborišča, prebivalstvo je pobegnilo pred nasiljem italijanskega okupatorja. Del delavcev je bil tudi v kolaboracijskih vojaških formacijah (Milizia volontaria anticomunista, vaške straže). Zaradi plačila, ki so ga prejemali, jih niso šteli med brezposelne.

Primerjava registrirane brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini za leti 1942 in 1943 daje tole sliko:

Tabela 5: Primerjava registrirane brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini na začetku II. četrtletja za leti 1942 in 1943.

Stanje na začetku II. četrtletja leta 1942	Stanje na začetku II. četrtletja leta 1943	Indeks II 43/ II 42
7024	1182	16,8

Vir: Poslovno poročilo Borze dela v Ljubljani za leto 1942, str. 34 in leto 1943, str. 34

Iz zgoraj dobljenih rezultatov je razvidno, da se je število brezposelnih na začetku II. četrtletja leta 1943 v primerjavi s številom brezposelnih na začetku II. četrtletja leta 1942 zmanjšalo, in sicer za 83,2 odstotka. Vzrok za padec brezposelnosti so bile vojne razmere, kot sem že povedala.

Da bi bila slika gibanja registrirane brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini bolj natančna, sem v naslednjih tabelah primerjala gibanje brezposelnosti po okrajih za leti 1942 in 1943, ker za leto 1941 podatkov te vrste v arhivskem gradivu nisem našla.

Tabela 6: Struktura števila registriranih brezposelnih v Ljubljanski pokrajini konec januarja in konec decembra 1942 ter konec januarja in konec decembra 1943 po okrajih.

Okraji	Konec januarja 1942 (v %)	Konec decembra 1942 (v %)	Konec januarja 1943 (v %)	Konec decembra 1943 (v%)
Ljubljana	70,8	93,0	87,0	97,2
Novo mesto	10,6	1,6	2,3	0,4
Kočevje	10,4	3,2	3,2	...
Črnomelj	4,1	0,4	0,3	0,1
Logatec	4,1	1,8	7,2	2,3
Skupaj	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Vir: Poslovno poročilo Borze dela v Ljubljani za leto 1942, str. 21 in leto 1943, str. 20

Razvidno je, da je največji del registrirane brezposelnosti odpadel na mesto Ljubljana in njen okraj, tako v letu 1942 kot v letu 1943, in sicer zaradi pomanjkanja delovne sile na podeželju (ljudje so bili v koncentracijskih taboriščih, zaporih, streljali so talce, odhodi v partizane in druge vojaške formacije, tudi gospodarski vzroki – italijanske koristi, zlasti vojaške in profitne ...). Prebivalci so bežali v Ljubljano v zmotnem prepričanju, da jim bo v mestu lažje in da si bodo našli zaposlitev. Ker je bila Ljubljana že tako polna beguncev z nemškega zasedbenega ozemlja, med njimi predvsem inteligence in uradnikov, je bila možnost za zaposlitev zelo majha. Zaradi političnih razmer veliko občinskih namestitvenih oddelkov ni več delovalo ali pa je bilo njihovo delo omejeno, kar je tudi eden izmed vzrokov za manjšo registrirano brezposelnost na podeželju.

Tabela 7: Primerjava brezposelnih med okrajema Ljubljana in Črnomelj za junij 1942 in junij 1943 ter december 1942 in december 1943.

Mesec	Ljubljana	Črnomelj	$I_{Črnomelj}/I_{Ljubljana}$
Junij 1942	1.034	135	13,1
December 1942	837	4	0,47
Junij 1943	748	2	0,27
December 1943	777	1	0,13

Vir: Poslovno poročilo Borze dela v Ljubljani za leto 1942, str. 35 in leto 1943, str. 33

Izračunani indeksi kažejo, da je število brezposelnih v okraju Črnomelj glede na okraj Ljubljana od junija 1942 do decembra 1943 padlo s 13,1 odstotka na 0,13 odstotka. Navedeni razultat tako potrjuje že prej naštete ugotovitve.

Struktura opravljenih posredovanj zaposlitev (kolikokrat je Borza dela uspešno posredovala pri zaposlitvah) po poklicnih skupinah in spolu - v prvem delu tega poglavja sem analizirala gibanje brezposelnosti. V nadaljevanju pa sem prikazala:

strukturo opravljenih posredovanj zaposlitev v Ljubljanski pokrajini po poklicnih skupinah v petih takrat najpomembnejših gospodarskih panogah v obdobju 1941–1943,

strukturo uspešnih posredovanj zaposlitev po okrajih Ljubljanske pokrajine v obdobju 1942–1943,

strukturo opravljenih posredovanj zaposlitev v Ljubljanski pokrajini po spolu v petih takrat najpomembnejših gospodarskih panogah v obdobju 1941–1943.

Med najpomembnejše gospodarske panoge je italijanski okupator štel "stavbno industrijo", "tekstilno industrijo", "oblačilno industrijo", "gozdno in lesno industrijo" in "trgovino". Gospodarska panoga "stavbna industrija" je bila ena najpomembnejših zaradi izvajanja javnih del (graditev cest, železnic, stavb ...), ki so služila vojaškim potrebam. Italijanski okupator ni imel namena reševati problema brezposelnosti prebivalcev slovenske narodnosti zaradi izboljšanja socialnega in gospodarskega položaja v Ljubljanski pokrajini, temveč je vsa javna dela izvajal sebi v korist oz. v vojaške namene. Sledita gospodarski panogi "tekstilna industrija" in "oblačilna industrija", kar je povsem razumljivo, saj je bilo treba vojsko obleči. Gospodarska panoga "gozdna in lesna industrija" je bila pomembna zaradi lesa, ki so ga Italijani "izvažali" v Italijo. Peta gospodarska panoga "trgovina" pa je bila pomembna zaradi dobička, ki si ga je prilaščal okupator.

Naslednja tabela prikazuje strukturo opravljenih posredovanj zaposlitev po poklicnih skupinah v petih najpomembnejših gospodarskih panogah v Ljubljanski pokrajini za obdobje 1941-1943.

Tabela 8: Struktura opravljenih posredovanj zaposlitev po poklicnih skupinah (uradniki, kvalificirani delavci, nekvalificirani delavci) v petih najpomembnejših gospodarskih panogah v Ljubljanski pokrajini za obdobje 1941–1943.

Gospodarska panoga	1941 (v %)			1942 (v %)			1943 (v %)		
	UR	KVD	NKVD	UR	KVD	NKVD	UR	KVD	NKVD
Stavbna ind.	48,9	49,9	77,2	37,0	46,3	76,6	35,0	37,7	78,7
Tekstilna ind.	17,8	4,3	10,1	10,6	2,2	5,2	20,1	2,8	4,9
Oblačilna ind.	...	16,5	0,8	...	24,6	3,6	0,7	32,2	5,3
Gozdna in lesna ind.	8,9	22,0	7,7	8,2	19,0	13,2	6,7	18,4	9,1
Trgovina	24,4	7,3	4,2	44,2	7,9	1,4	36,6	8,9	2,0
Skupaj	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Vir: Poslovno poročilo Borze dela v Ljubljani za leto 1941, str. 30, leto 1942, str. 40 in str. 41, leto 1943, str. 40 in str. 41

Vidimo, da je bilo največ posredovanih zaposlitev v vseh treh poklicnih skupinah v gospodarski panogi "stavbna industrija", in sicer zaradi izvajanja javnih del (graditev cest, železnic ...), ki jih je italijanski okupator pričel kmalu po priključitvi Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji. Seveda je bilo posredovanih zaposlitev največ za nekvalificirane delavce, ker so številčno prevladovali, saj je bila večina uradnikov in kvalificiranih delavcev v taboriščih.

Tudi v letu 1942 je bilo največ posredovanj zaposlitev v gospodarski panogi "stavbna industrija", in sicer v poklicni skupini "kvalificirani delavci" in "nekvalificirani delavci". Razlog za takšno stanje je tak kot v letu 1941 (izvajanje javnih del). Za poklicno skupino "uradniki" pa je bilo največ opravljenih posredovanj zaposlitev v gospodarski panogi "trgovina", ker je bila večina uradnikov italijanske narodnosti ali pa so bili njihovi privrženci. Tako je ves dobiček, pridobljen s prodajo, ostal v italijanskih rokah.

V letu 1943 je bilo zaradi istih razlogov opravljenih največ posredovanj zaposlitev v gospodarski panogi "stavbna industrija", prav tako za poklicni skupini "kvalificirani delavci" in "nekvalificirani delavci". V gospodarski panogi "trgovina" so bili zaposleni predvsem uradniki italijanske narodnosti in njihovi privrženci.

Podobno kot je v prvem delu tega poglavja prikazana primerjava gibanja registrirane brezposelnosti po okrajih Ljubljanske pokrajine, sledi še primerjava opravljenih posredovanj zaposlitev po okrajih Ljubljanske pokrajine za leti 1942 in 1943, saj za leto 1941 podatkov te vrste v arhivskem gradivu nisem našla.

Tabela 9: Razdelitev letnega števila opravljenih posredovanj zaposlitev po okrajih Ljubljanske pokrajine za leti 1942 in 1943.

Okraji	**Št. opravljenih posredovanj**		**Št. opravljenih posredovanj v %**		**Indeks I_{43}/I_{42}**
	1942	**1943**	**1942**	**1943**	
Ljubljana – mesto in okraj za ljubljansko okolico	9493	9883	66,9	78,8	104,1
Kočevje	1094	524	7,6	4,2	47,9
Novo mesto	1296	940	9,2	7,5	72,5
Logatec	1448	973	10,2	7,7	67,2
Črnomelj	865	220	6,1	1,8	25,4
Skupaj	**14.196**	**12.540**	**100,0**	**100,0**	**88,3**

Vir: Poslovno poročilo Borze dela v Ljubljani za leto 1942, str. 18 in leto 1943, str. 20

Iz števila opravljenih posredovanj zaposlitev je razvidno, da je bilo tako v letu 1942 kot v letu 1943 največ posredovanj zaposlitev v okraju Ljubljana, najmanj pa v okraju Črnomelj. Omeniti je treba, da tudi ti statistični podatki ne pomenijo resničnega stanja zlasti iz dveh razlogov:

- izvajanje predpisov o obveznem posredovanju zaposlitev prek namestitvenih oddelkov v okrajih v letu 1942 še ni bilo splošno, ker mnogi delodajalci niso poznali teh predpisov,
- veliko občinskih namestitvenih uradov v vseh petih okrajih v letu 1942 ni poslovalo v celoti ali deloma zaradi izrednih dogodkov v pokrajini.

Iz zgornjih statističnih podatkov je razvidno, da je bilo brezposelnih čedalje več, in to predvsem v Ljubljani, saj so bili prebivalci s podeželja, kot sem že omenila, ali v zaporih, koncentracijskih taboriščih ali pa v vojaških formacijah (nekateri so odšli v partizane, drugi na stran okupatorja). Prav tako so kmetje imeli zemljo in niso potrebovali dela tako kot delavci v mestih. Zanimivo je tudi to, da okupator med brezposelne ni uvrščal tistih, ki so bili v kolaboracijskih vojaških formacijah, saj so bili plačani. Prav tako so leta 1942 in 1943 potekali hudi boji in je bilo delo onemogočeno (npr. rudniki v Črnomlju, Kočevju ...). Najbolj je trpelo delavstvo na podeželju, ker je bilo odrezano od mesta, v katerem so običajno naročali potrebni material in surovine za delo. Prav tako se niso obnavljale porušene tovarne in obrtne delavnice, poleg tega povsod niso bile vzpostavljene prometne povezave.

Večina prebivalstva je bila od 4. 10. 1943 poslana na prisilno delo v Nemčijo, kar je razvidno iz naslednje tabele:

Tabela 10: Pregled delovne sile, poslane na delo v Nemčijo, v času od 4. 10. 1943 do 31. 12. 1943 po okrajih.

Kraj bivališča pred odhodom	Dijaki			Delavci			Nameščenci			Kmetje			Prosti poklici in drugo			Skupaj		
	m	ž	sk	m	ž	sk	m	ž	sk	m	ž	sk	m	ž	sk	m	ž	sk
Ljubljana – mesto	19	5	24	291	105	396	41	20	61	11	…	11	28	…	28	390	130	520
Ljubljana – okolica	…	1	1	48	11	59	4	1	5	2	…	2	…	…	…	54	13	67
Novo mesto	…	…	…	53	…	53	…	…	…	2	…	2	…	…	…	55	…	55
Logatec	…	…	…	26	…	26	1	1	2	3	…	3		…	…	30	1	31
Kočevje	…	…	…	140	…	140	1	…	1	6	…	6	…	…	…	147	…	147
Črnomelj	…	…	…	54	…	54	3	…	3	1	…	1	…	…	…	58	…	58
SKUPAJ	**19**	**6**	**25**	**612**	**116**	**728**	**50**	**22**	**72**	**25**	**…**	**25**	**28**	**…**	**28**	**734**	**144**	**878**

Vir: Poslovno poročilo Borze dela v Ljubljani za leto 1943, str. 43

Od 4. 10. 1943 do vključno 31. 12. 1943 je bilo odvedenih na prisilno delo v Nemčijo po posredovanju Borze dela v Ljubljani skupno 878 ljudi, kar je v primerjavi s podatki, ki so razvidni iz arhivskega gradiva, precej nizka številka. Italijanski okupator je namreč odgnal v koncentracijska taborišča okoli 20.000 ljudi, postrelil 21 skupin s 145 talci, požgal je na stotine vasi, več kot 600 otrok pa je bilo ukradenih. (Ferenc, 1997, str. 22.) Večina ljudi je "odšla" s šestimi transporti, nekaj tudi posamezno. Vse transporte so spremljali uradniki Borze dela v Ljubljani.

Konec tega poglavja prikazuje še primerjavo opravljenih posredovanj zaposlitev v petih najpomembnejših gospodarskih panogah po spolu v Ljubljanski pokrajini za leta 1941, 1942 in 1943.

Tabela 11: Struktura opravljenih posredovanj zaposlitev po spolu v petih najpomembnejših gospodarskih panogah v Ljubljanski pokrajini za obdobje 1941–1943.

Gospodarska panoga	1941 (v %)			1942 (v %)			1943 (v %)		
	Moški	Ženske	Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj
Stavbna ind.	77,5	5,4	69,2	73,6	17,3	66,3	75,6	13,0	65,8
Tekstilna ind.	2,4	55,3	8,5	1,8	21,7	4,4	1,6	20,6	4,6
Oblačilna ind.	4,1	13,7	5,2	5,6	40,5	10,0	7,4	44,6	13,2
Gozdna in lesna ind.	13,1	1,9	11,8	16,6	3,0	14,9	13,2	4,0	11,8
Trgovina	2,9	23,7	5,3	2,4	17,5	4,4	2,2	17,8	4,6
Skupaj	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Vir: Poslovno poročilo Borze dela v Ljubljani za leto 1941, str. 32, leto 1942, str. 42 in leto 1943, str. 42

Od letnega števila opravljenih posredovanj zaposlitev je odpadlo v letu 1941 največ posredovanj na moške v gospodarski panogi "stavbna industrija", in sicer 77,5 odstotka. Na ženske pa največ v gospodarski panogi "tekstilna industrija", in sicer 55,3 odstotka. Večina moških je bila zaposlena pri javnih delih, v rudnikih in v gozdovih zaradi okupatorjevega interesa, da se čim več gradi v vojaške namene in izkoplje čim več premoga ter izvozi les, ki ga je v Italiji primanjkovalo.

V letu 1942 je odpadlo od letnega števila opravljenih posredovanj zaposlitev največ opravljenih posredovanj na moške spet v gospodarski panogi "stavbna industrija", in sicer 73,6 odstotka. Največ posredovanih zaposlitev za ženske je bilo v gospodarski panogi "oblačilna industrija", 40,5 odstotka. V letu 1943 je prav tako odpadlo od letnega števila posredovanih zaposlitev na moške največ posredovanj v gospodarski panogi "stavba industrija", na ženske pa v gospodarski panogi "oblačilna industrija".

Iz podatkov v tabelah (glej Tab. 1, 2 in 3) je poleg zgoraj navedenih ugotovitev razvidno, da se je sorazmerni delež žensk pri posredovanjih zaposlitev v letu 1942 nekoliko dvignil v primerjavi z letom 1941, saj so v letu 1942 predvsem moški odhajali v razne vojaške formacije. Zaradi vojnih razmer (večina moških je bila v taboriščih ali v vojaških formacijah) se je v letu 1943 v primerjavi z letom 1942 sorazmerni delež števila posredovanih zaposlitev za ženske spet povečal.

Sledi še tabela o letnem pregledu posredovanih zaposlitev po spolu v gospodarski panogi "stavbna industrija" v obdobju 1941–1943. Ta gospodarska panoga je zanimiva, ker je v takratnih razmerah ponujala največ možnosti za zaposlitev in je bilo zato največ izvedenih posredovanj zaposlitev ravno v tej panogi.

Tabela 12: Primerjava opravljenih posredovanj zaposlitev v gospodarski panogi "stavbna industrija" po spolu v Ljubljanski pokrajini v obdobju 1941-1943.

Spol	1941	1942	1943	I_{42}/I_{41}	$I_{43}/_{42}$
Moški	2841	5691	5114	200,3	89,9
Ženske	26	199	162	765,4	81,4

Vir: Poslovno poročilo Borze dela v Ljubljani za leto 1941, str. 32, leto 1942, str. 42, leto 1943, str. 42

Izračunani indeksi potrjujejo že prej navedene trditve. Leta 1942 je bilo posredovanih zaposlitev pri moških kar dvakrat več kot v letu 1941, pri ženskah pa kar sedemkrat več. Tak rezultat je posledica zmanjšanja števila prebivalcev Ljubljanske pokrajine zaradi množičnega interniranja žensk, otrok, študentov in starejših moških v koncentracijska taborišča. Tako je preostalo prebivalstvo dobilo možnost za zaposlitev. Če pa primerjamo leti 1942 in 1943, opazimo tako pri moških kot pri ženskah padec števila posredovanj zaposlitev, saj je okupator tudi druge prebivalce, ki jih internacija v letu 1942 ni zajela, kasneje zaprl, izgnal ali interniral. Zaradi hudih bojev v letu 1942 ni več delovala tudi večina namestitvenih oddelkov po okrajih. Prebivalci so se začeli upirati in odhajati v partizane. Ravno tako ni bilo rednih prometnih povezav in Borza dela v Ljubljani ni prejemala poročil o posredovanju zaposlitev iz drugih okrajev. Vsi ti razlogi so pomenili hud problem pri merjenju brezposelnosti, kar je razvidno tudi iz podatkov, ki jih je zbiral italijanski okupator in objavljal v poslovnih poročilih.

Na osnovi analize brezposelnosti za Ljubljansko pokrajino za obdobje 1941-1943, ko je bila pod italijanskim okupatorjem, je razvidno, da je bila največja brezposelnost v letu 1941 in se je zmanjševala vse do osvoboditve, ko je spet narasla. Število brezposelnih ni upadalo zaradi zaposlitve slovenskega prebivalstva, temveč zaradi zmanjševanja števila prebivalstva na ozemlju Ljubljanske pokrajine. Padec števila brezposelnih ponazarja tudi spodnja tabela:

Tabela 13: Število brezposelnih na dan 31. 12. vsakega leta v Ljubljanski pokrajini in 1. 8. 1945 v Sloveniji.

Datum	Ozemlje	Št. brezposelnih
31. 12. 1941	Ljubljanska pokrajina	10.198
31. 12. 1942	Ljubljanska pokrajina	1806
31. 12. 1943	Ljubljanska pokrajina	1598
31. 12. 1944	Okupacijska cona Jadransko primorje	144
1. 8. 1945	Slovenija	2519

Vir: Poročilo o gibanju brezposelnosti v času od 6. 4. 1941 do 1. 8. 1945

Konec leta 1941 je bilo nesorazmerno veliko število brezposelnih posledica več dejavnikov. Razpad jugoslovanske vojske je povzročil, da je ostalo precejšnje število častnikov in navadnih vojakov nekdanje jugoslovanske vojske na ozemlju okrnjene Slovenije, tj. Ljubljanske pokrajine. V največji meri se je število brezposelnih povečalo zaradi dotoka beguncev s Štajerske in Gorenjske, ki so tu iskali zaposlitev. Ker jih Borza dela v Ljubljani ni mogla zaposliti, jim je plačevala denarne podpore za brezposelne. Leto

1942 kaže močan padec števila brezposelnih. Vzrok je odhod prebivalcev k partizanom, saj so Italijani takrat izvajali množične aretacije in nato internacije v koncentracijska taborišča. Brezposelni z dežele in okolice Ljubljane se niso prijavljali zaradi omejitve ozemlja z bodečo žico in drugih ovir. Veliko ljudi se je balo prijaviti svojo brezposelnost, ker bi jih lahko odvedli v internacijo. Za leto 1943 je značilno, da so bile razmere podobne kot leta 1942. Vzrok padca števila brezposelnih v letu 1944 je bil v tem, da je bilo veliko brezposelnih mobiliziranih k domobrancem. Teh prav tako niso šteli med brezposelne, ker jih je delovno mesto, ki so ga zapustili pred vstopom k domobrancem, ob vrnitvi še čakalo. Dobili so tudi plačilo. Veliko jih je pristopilo k policiji in raznim organizacijam. Dokaj visoko število brezposelnih v letu 1945 je posledica povečanja območja Javne borze dela ter v dejstvu, da večja industrijska podjetja zaradi pomanjkanja surovin in poškodovanih naprav še niso obratovala v polni meri, trgovina pa je bila zaradi pomanjkanja dobrin v zastoju.

5. SKLEP

V študiji sem prikazala gibanje registrirane brezposelnosti in gibanje opravljenih posredovanj zaposlitev v Ljubljanski pokrajini za obdobje 1941–1943. Ugotovila sem, da je bila registrirana brezposelnost, glede na statistične podatke, ki so objavljeni v Poslovnem poročilu Borze dela v Ljubljani, največja v letu 1941. V letih 1942 in 1943 pa je močno upadla. Če ne bi poznali zgodovinskega ozadja oziroma političnih, gospodarskih in socialnih razmer v Ljubljanski pokrajini v obdobju 1941–1943, med vojno, bi lahko na podlagi teh statističnih podatkov napačno sklepali, da je italijanski okupator vprašanje brezposelnosti reševal zelo dobro. Ker je veliko slovenskega prebivalstva interniral v koncentracijska taborišča, je tako preostalo prebivalstvo dobilo možnost za zaposlitev, kar je povzročilo, da se je število izvedenih posredovanj zaposlitev povečalo (razvidno iz statističnih podatkov za leto 1942). Z registracijo brezposelnih oseb je italijanski okupator prek Borze dela v Ljubljani skušal zlasti nadzorovati gibanje slovenskega prebivalstva in ne reševati problema brezposelnosti. Hotel je imeti nadzor nad slovenskim prebivalstvom, kar je bilo razumljivo s političnega in vojaškega vidika. Poleg tega je z zaposlitvijo brezposelnih delavcev v gospodarski panogi "stavbna industrija" omogočil graditev cest, železnic, vendar vse za vojaške potrebe. Iz gradiva v Arhivu Republike Slovenije je moč razbrati, da pojav brezposelnosti v medvojnem času ni imel enakega pomena, kot ga ima danes.

Zanimivo bi bilo tudi analizirati stanje brezposelnosti na nemškem zasedbenem ozemlju, kjer se je vprašanje brezposelnosti "reševalo" hitreje in drugače kot v Ljubljanski pokrajini, in tako dobiti vpogled stanja brezposelnosti za večino ozemlja Slovenije.

LITERATURA

Marjan DRNOVŠEK, France ROZMAN, Peter VODOPIVEC (ured.); Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1945, Ljubljana; Nova revija, 1996, 598 str.

Tone FERENC; Fašisti brez krinke, Dokumenti 1941–1942, Maribor; Obzorja, 1987, 517 str.

Tone FERENC; Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana; Modrijan, 1997, 95 str.

Zdravko KLANJŠČEK; Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana; Partizanska knjiga, 1976, 1157 str.

Branimir NEŠOVIĆ, Janko PRUNK; 20. stoletje, Ljubljana; Državna založba Slovenije, 1993, 260 str.

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, Ljubljana; Arhiv Republike Slovenije, 1999.

VIRI

AS, JBD, šk. 15–38.

AS, PDZ, šk. 71–112.

AS, Visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino, šk. 2.

Knjižnica INZ, Službeni list za Ljubljansko pokrajino.

Knjižnica INZ, Zmanjšanje zaposlenosti, Gibanje v posameznih strokah, Jutro, Ljubljana, XXII (1941), 81, str. 2.

Rezultati raziskovanj, Ljubljana, Statistični urad RS, 1998, 317 str.

Trg dela. Statistične informacije, Ljubljana; Statistični urad RS, 1998, 24 str.

SUMMARY

AN ANALYSIS OF UNEMPLOYMENT IN THE LJUBLJANA PROVINCE DURING WORLD WAR II

The article presents an analysis of unemployment on the territory of the Ljubljana Province (occupied by Italy) in the period 1941-1943. The author presents the method of compiling data on unemployment and the analysis of unemployment – a state which resulted from the activities of the Italian occupying forces. At the time, the unemployment statistics were compiled by the Public Labour Exchange in Ljubljana, which thus exercised its control over the movement of the Slovene population. The Public Labour Exchange also provided jobs for the unemployed in the Ljubljana Province. Its aim, however, was quite different from the aim of the Employment Office today. Thus, the analysis of unemployment in the Ljubljana Province, depicted in the article, shows how "successful" the Italian occupying forces were in solving the problem of unemployment in occupied Slovenia.

UDK 061.3:338.48(497.4)"1945/49"

Slovenske in zvezne turistične konference 1945-1949

NATALIJA GLAŽAR

Za prvo obdobje turistične organiziranosti so bile značilne republiško - regionalne turistične konference in tudi zvezne turistične konference za vse republiške turistične organe, ki so običajno potekale v Beogradu. V fondu Komiteja za turizem in gostinstvo Vlade LRS (v nadaljevanju KTG) so primarni dokumenti omenjenih konferenc ohranjeni le deloma,[1] več pa je sekundarnih dokumentov, ki govore o pripravah slovenskih delegacij na vsako zvezno turistično konferenco. Običajno je to poročilo ali elaborat za zvezno turistično konferenco, ki opisuje stanje in aktualno turistično problematiko v Sloveniji v preteklem letu.[2] Zvezne turistične konference v Beogradu so potekale v letih: 1946, 1947, 1948 in 1949. V fondu Komiteja za turizem in gostinstvo ni podatka o morebitni zvezni konferenci za leto 1950.

Med prvimi slovenskimi konferencami za področje turizma zasledimo 9. 10. 1946 "Konferenco organov turizma za sestavo petletnega načrta izgraditve turizma v LR Sloveniji".[3] Ker je bil Odsek za turizem pod vodstvom Karla Kušarja v sestavi Ministrstva za trgovino in preskrbo LRS (v nadaljevanju MTP), je bil tudi petletni načrt turizma sestavni del planiranja celotnega ministrstva. Na omenjeni konferenci je petletni načrt za turizem predstavil A. Vrhunec, šef Odseka za načrtovanje pri MTP-ju. Petletni perspektivni načrt je dal poudarek na investicijskih vlaganjih na področju turizma. Za leto 1946 je Vrhunec navedel 1.700.000.000 din investicij, kar "daleč presega vse predvojne letne investicije".[4] Zaradi naložbenih potreb drugih gospodarskih sektorjev pa je bilo poudarjeno, da se ta znesek v letu 1947 ne bo povečal. Pri vsebinski sestavi petletnega načrta se je iz vseh takrat obstoječih organizacij[5] iskalo predloge za oblikovanje skupnega načrta, kar je bilo za takratno "centralizirano petletko" nekoliko nenavadno. Predstavnik podjetja Turist hotel je primerjal Hrvaško državno gostinsko podjetje, ki je za leto 1946 prejelo 70 milj. din za investicije. Predstavnik Združenja gostinskih podjetnikov dr. Levičnik pa je poudaril pomen zasebnega sektorja gostinstva in nujnost razmejitve delovnih področij z državnimi gostinskimi podjetji. Za podjetje Putnik kot podjetje "zveznega značaja" je bilo poudarjeno, da bo moralo izdelati načrt za zvezno vlado, ki mu bo določila investicijsko kvoto. Zanimivo je, da so se že v letu 1946 strinjali, da je treba v petletnem načrtu upoštevati tudi Slovensko primorje, planinske domove in podzemske kraške jame. Posebna komisija naj bi predloge vseh naštetih organov oblikovala v enoten 5-letni načrt.

Prvi organizacijski dogovori niso potekali samo v okviru državnih organov za turizem, pač pa tudi v okviru prostovoljne društvene dejavnosti, ki je imela bogato tradicijo in izkušnje že v predvojnem času. Izvršni odbor Turističnega društva Slovenije (v nadaljevanju TDS) je 16. 10. 1946 obravnaval društveno problematiko, predvsem mesečna poročila Okrožnih odborov TDS, ki so v tem času že delovali.[6] Tudi okrožni odbori TDS so se ukvarjali z obnovitvenimi deli, ki so jih tudi finančno vodili Okrožni ljudski odbori (OLO). Na sestanku so pozivali ne samo k rednemu mesečnemu poročanju, pač pa tudi k enotnemu delovanju okrožnih odborov TDS. Tako kot Odsek za turizem pri MTP je tudi IO TDS obravnaval poročilo za zvezno turistično konferenco v Beogradu za leto 1946. Zato tudi lahko sklepam o sodelovanju med državnimi organi za turizem (Odsek za turizem pri MTP) in Turističnim društvom Slovenije, to dokazuje tudi poziv k predlogom za oblikovanje petletnega turističnega načrta. Na omenjenem sestanku TDS-ja je nastala tudi prva pobuda (Kušar - Odsek za turizem) za organiziranje vremenske opazovalne službe v zimskih mesecih, vodilo naj bi jo TDS. Omenjeno poročevalsko službo pa so organizirali šele leta 1948, pod vodstvom Komiteja za turizem Vlade LRS. Ta je v Hotelu Union v Ljubljani 14. 12. 1948 izvedel anketo o zimsko - športni vremenski poročevalski službi.[7]

---

1 Arhiv Republike Slovenije, Komite za turizem in gostinstvo Vlade LRS, AS 278 (v nadaljevanju KTG) a.e. 518, 519, 520, 522, 523, šk. 12 in 593, šk. 14.

2 KTG, a.e. 581, šk. 13, Poročilo IO Turističnega društva Slovenije za zvezno konferenco o turizmu v letu 1946. KTG, a.e. 593, šk. 14, "Program rada savezne turističke konferencije 1947" in "Elaborat za vse-državno turistično konferenco", 1947. KTG, a.e. 700, šk. 17, "Poročilo za zvezno turistično konferenco" (odgovor na Okrožnico 22. 11. 1948). KTG, a.e. 523, šk. 12, Poročilo slovenskih državnih organov za konferenco 1949 "Turizem leta 1948 v LRS".

3 KTG, a.e. 579, šk. 13.

4 Prav tam, več o investicijah in obnovi v turizmu glej Natalija Glažar: "Snovanje turizma v Sloveniji 1945 -1949", Prispevki za novejšo zgodovino, let. LX, št. 2, 2000, str. 79-94.

5 Odsek za turizem MTP, Turist-hotel, Zveza nameščencev in delavcev gostinske stroke, Združenje gostinskih podjetnikov, Putnik, Planinsko društvo, Turistično društvo (KTG, a.e. 579, šk. 13).

6 KTG, a.e. 581, šk. 13.

7 KTG, a.e. 584, šk. 13, Anketa je določila: kje naj se poročila zbirajo; kdo bo zbiral podatke ter kako se bodo zbirali, kdo bo posredoval zbrana poročila, kdo bo poročila nadzoroval in kako objaviti podatke. Natančno pa je obravnavala tudi v katerih krajih je treba zbirati vremenske podatke.

Letnih zveznih turističnih konferenc je bilo v tem obdobju več, ohranjeni pa so podatki za zvezne turistične konference za leta 1946, 1947, 1948 in 1949. V nadaljevanju pa obravnavam posamezne dokumente, ki govorijo o problemskih sklopih vsake od naštetih konferenc. Dokumenti o poteku **prve Zvezne turistične konference v Beogradu, ki je bila od 15. do 20. 11. 1946,**[8] v fondu KTG niso ohranjeni v celoti, pač pa le fragmentarno. V celoti je ohranjeno le poročilo IO Turističnega društva Slovenije za zvezno konferenco o turizmu v letu 1946.[9] To poročilo je obravnaval izvršni odbor TDS-ja na svoji že omenjeni seji 16. 10. 1946. Iz ohranjenega dokumenta TDS je razvidna struktura poročila; zasnovana je bila po predvidenem dnevnem redu zvezne konference - obravnava posameznih problemskih sklopov za področje turizma. Vsebinski sklopi poročila in domnevno tudi prve zvezne turistične konference v letu 1946 so bili: naloge sodobnega turizma, turistični kraji, gradnja novih turističnih objektov, kategorizacija gostinskih objektov, preskrba turistov, turistična propaganda, statistična služba, vzajemno delo gostinskih in turističnih organizacij, koordinacija dela posameznih ljudskih republik.[10] Glavni namen konference je bil priprava "zveznega zakona, odloka, naredbe ali navodil o turizmu", na podlagi katerega, bi vsaka republika razvijala svoj turizem. Zanimiv je bil predvsem postopek proglasitve turističnih krajev, ki je predvideval dve razvojni stopnji: prehodna doba prvih 5 let in druga končna doba. Republike naj bi v tem prvem obdobju proglasile vse klimatske, planinske, zimsko-športne in zgodovinske kraje, ki so zadostovali tem pogojem: primerne prometne zveze, električna razsvetljava zadostna količina pitne vode, gostišča z vsaj 10 posteljami. Za zdravilišča in kopališča pa so veljale "posebne strožje odredbe". V delovanju Uprave za turizem in poznejšega Komiteja za turizem je razvidno administrativno prizadevanje za pregled stanja turističnih krajev, izdelovanja raznih seznamov, kriterijev za uvrščanje na "seznam turističnih krajev". Prav tako priprava službenih potovanj funkcionarjev komiteja, z namenom ogleda in poročanja o možnostih turističnega razvoja posameznih regij v Sloveniji. Ta aktivnost turističnih organov je prisotna vse do sredine 50. let. Naslednji sklop poročila za zvezno konferenco leta 1946 je bila statistična služba. To je bila v primerjavi s predvojnimi razmerami nova uvedba. Omogočila pa naj bi: a) pregled razvoja turizma v množičnem smislu in b) ugotavljala gospodarski učinek turizma. V konferenčni točki (zvezne konference 1946) koordinacije z drugimi republikami so ugotavljali, da je v tem obdobju turistično društvo delovalo samo v Sloveniji, zato so druge republike pozvali k posnemanju ter prav tako k ustanovitvi zvezne turistične ustanove te vrste.[11]

Posebna turistična konferenca v Beogradu je potekala od 13. Do 15. 3. 1947,[12] udeležili so se je iz Uprave državnih gostinskih podjetij LRS načelnik Jakopič in g. Škerlep ter iz MTP-ja Jožko Sottler in Vilko Bojc. Poročilo o konferenci (datirano 18. 3. 1947) prvenstveno govori o problematiki tujih turistov: za domače in tuje goste naj bi bile cene enake, za vstopne vizume iz vseh držav naj bi skrbel Putnik s poslovalnicami v Londonu, Parizu in New Yorku, tujci so se po državi lahko gibali z dovolilnicami, turistični kraji, namenjeni tujcem pa so bili Bled (Hotel Toplice), Rogaška Slatina (Slovenski dom) ter v Jugoslaviji - Opatija, Crikvenica, Rab, Dubrovnik in Split.[13] Konferenca je obravnavala tudi organizacijo Zagrebškega velesejma, pripravo so zaupali podjetju Putnik. Omenjene so bile tudi priprave na turistično konferenco v Opatiji (april 1947) v organizaciji uprave za turizem LR Hrvaške, ki naj bi pomenila začetek turističnega poslovanja. Za Slovenijo so bili na konferenci pomembni tudi dogovori o izvozu mineralnih vod, in sicer prek izvozne družbe Centroprom, s pridobljenimi devizami pa naj bi republika razpolagala samostojno. Konferenca je sprožila potrebo po izobraževanju gostinskega kadra ter nabavi tuje literature o gostinstvu: kuharske knjige, tablice z navedbo kalorij ipd.[14]

Druga Zvezna turistična konferenca za leto 1947 je potekala od 9. do 11. 12. 1947[15] **v Beogradu.** V fondu KTG so ohranjeni sklepi konference in tudi posamezni referati z naslovi: "Planski poslovi u 1948 godini", "Problemi našeg turizma", "Rezultati ovogodišnje turističke sezone" ter "Plan mreže v turizmu". Prav tako so na konferenci obravnavali Uredbo o organizaciji turistične statistične službe na območju Jugoslavije. Ohranjen je tudi predhodni "Program rada savezne turističke konferencije", ki zajema tri glavne vsebinske sklope (tako kot zgoraj omenjeni referati): rezultate turistične sezone 1947, problemi "našeg turizma" in planska izgradnja in planski promet v letu 1948.[16] Prvotno je bil za kraj zvezne konference predlagan Zagreb (dne 8. 11. 1947),[17] vendar je iz dokumentov po konferenci razvidno, da je potekala decembra 1947 v Beogradu. Poznane so tudi posamezne problematike, ki so jih obravnavali in so razvidne iz poznejših dokumentov, ki so sledili v začetku leta

8 KTG, a.e. 518, šk. 12.
9 KTG, a.e 581, šk. 13.
10 Prav tam.
11 Prav tam.
12 KTG, a.e. 519, šk. 12.
13 Za turistične namene je bila kupljena oprema: v poročilu je omenjeno, da "je v državo prispelo 18 vagonov porcelana, ki je bil razdeljen po republikah".
14 KTG, a.e. 519, šk. 12, Literaturo so kupovali pri sovjetski založbi Gostorgizdad v Moskvi.
15 KTG, a.e. 520, šk. 12.
16 KTG, a.e. 593, šk. 14.
17 Prav tam.

1948 (januar/ februar 1948). Tako je načelnik Uprave za turizem in gostinstvo LRS Marko Ivanetič 14. 1. 1948 obveščal Mestni LO glavnega mesta Ljubljane o nujnosti vrnitve turističnih objektov, zaseženih v ne - turistične namene (vojaške, administrative, stanovanjske) - v skladu z obravnavo zvezne turistične konference decembra 1947 in regionalnih konferenc LRS.[18] Zvezna konferenca 1947 je sprožila vrsto okrožnic, ki so jih izdale glavne uprave po republikah, obravnavale pa so tole problematiko: vprašanje turističnih referentov po republikah, kategorizacija gostinstva, turistični kraji (omenjen je pravilnik uprave za turizem o turističnih krajih), zaseg gostinskih objektov v neturistične namene, zbiranje objektov za sindikalne, mladinske in invalidske domove, letoviške kolonije za ministrstvo za zdravstvo in ministrstvo za socialno skrbstvo LRS ter podrejenost gostišč in bifejev "republiški direkciji v Ljubljani"[19] (Direkcija za gostinstvo LRS je bila ustanovljena šele 20. 5. 1949, v okviru Komiteja za turizem LRS).

V povezavi s sklepi omenjene zvezne turistične konference konec leta 1947 je ohranjen originalni dopis "Glavne uprave za turizam, Ministarstvo trgovine i snabdevanja FNRJ", z dne 10. 1. 1948, v katerem glavni upravnik Adam Kamenica obvešča Glavno upravo za turizem LRS v Ljubljani, na katerih področjih turizma pričakujejo razvojna prizadevanja v skladu s konferenco.[20] Omenjena področja so: organizacija terenske turistične službe, notranja organizacija uprave, obravnavanje splošnega gostinstva, izročitev podjetij lokalnemu gospodarstvu in sindikatom, prevzem hotelov od drugih ustanov ter delovanje komisije za raziskavo turističnih področij. Pri prvem sklopu organizacije turistične službe je bil poudarek na dogovorih s predsedstvi vlad narodnih republik in ministrstev za komunalne zadeve o turističnem poslovanju ter prenos teh dogovorov na organe komunalnih zadev v narodnih odborih, posebno v turističnih mestih. Za notranjo organizacijo uprave je bila značilna izdelava pravilnikov o svoji organizaciji, pristojnostih ter administrativno-operativno vodstvo in nadzor nad poslovanjem podjetij v pristojnosti republiških uprav. Obravnavanje celotnega gostinstva po sklepu zvezne konference v letu 1947 je pomenilo zajeti gostinstvo v celoti (ne le turistična podjetja) z izjemo "menz i narodnih restorana". Naloga republiških uprav pa je bila zbrati vse podatke o tem gostinstvu. Pri prepustitvi podjetij v pristojnost lokalnega gospodarstva je bil poudarek na krepitvi vloge lokalnega gospodarstva, zato je bilo pričakovano, da podjetja lokalnega pomena, naj ne bi bila več pod operativnim vodstvom republiških uprav za turizem.[21]

Glede problematike hotelov, ki sta jih zavzeli Jugoslovanska vojska in administracija pa so zahtevali takojšen seznam objektov, kapacitet in uporabnikov - domnevam, da zaradi želje po hitrem ukrepanju.

Komisije za raziskavo turističnih območij naj bi raziskale možnosti graditve, obnove in uporabe posameznih predlogov in objektov za razne oblike turizma. V teh komisijah pa naj bi bili tudi predstavniki sindikata, narodnega zdravja, socialnega skrbstva, mladine in strokovnih ustanov. Druge obveznosti, ki jih je zvezna turistična konferenca v letu 1947 pričakovala od republiških turističnih uprav[22]:

- raziskava možnosti ustanovitve gostinsko-turističnih šol ter organizacija tečajev za specializacije (MTP pa odgovoren za izobraževalne programe in kadrovsko načrtovanje)
- gostinska podjetja naj bi zagotovila udeležence za izobraževalne programe (na osnovi odredbe "Zakona o učesnicima u privredi");
- republiške uprave naj bi priporočale podjetjem izvajanje delovnih in drugih načrtov in zagotavljale sodelovanje sindikalnih podružnic;
- vsa podjetja bi morala spoštovati predpise o zaščiti dela, delovnega časa in plačil zaposlenih
- uprave bi morale navezati stike z organizacijami, ki pokrivajo otroška letovišča (pretresti vprašanja otroškega turizma);
- zagotavljati rezervacije za člane sindikata in drugih organizacij;
- navezati stik z lastniki zasebnih sob, kakšna dodatna oprema je potrebna za usposobitev zasebnega sektorja;
- prek republiških ministrstev (MTP) reševati oskrbo trgovin v turističnih mestih;
- glede cen, ki jih je zvezna glavna uprava za turizem sprejela od vseh republiških uprav, pa je bila zvezna uprava odgovorna za izdajo kalkulacij in analiz z vzporejanjem, iz česar se lahko sklepa na pripravo enotnih cen.

Uprava za turizem in gostinstvo LRS pod načelnikom Markom Ivanetičem je na vse sklepe zvezne konference iz leta 1947 odgovorila z dopisom 1. 3. 1948 glavni upravi za turizem FNRJ.[23] Iz poročila je mogoče razbrati, da so v Sloveniji načrtovali 26 turističnih odsekov oz. referatov pri okrajnih LO-jih ter pripravljali pravilnik o organizaciji te službe, prav tako pa tudi poslovnik za notranje poslovanje uprave za turizem LRS. Tu je tudi prvič omenjena ljubljanska Srednja šola za gostinstvo in turizem, za katero so ugotavljali pomanjkanje ustreznih prostorov. Uprava je takrat tudi obvestila, da je do marca 1948 že organizirala tri strokovne tečaje za vodilno osebje (ravnatelje, računovodje, ekonome) gostinskih podjetij ter organizirala deset

18 KTG, a.e. 588, šk. 13.

19 Prav tam.

20 KTG, a.e. 594, šk. 14.

21 Prav tam, pozneje se pojavi tudi pojem "podjetja republiškega ali zveznega pomena".

22 Odredbe in uredbe zvezne vlade o vezanih cenah in zajamčeni preskrbi, KTG, a.e. 590, šk. 14.

23 KTG, a.e. 590, šk. 14.

strokovnih gostinskih tečajev (Ljubljana, Bled, Rogaška Slatina, Prestranek) za vodilno, kvalificirano in polkvalificirano osebje. Tečaji so zajeli predvidoma 500 oseb.

"Elaborat za vse-državno turistično konferenco" daje pregled cen za gostinske storitve v letu 1947. Cenik je razdeljen na republiški sektor, državni sektor lokalnega pomena, gostišča zadružnega sektorja in zasebni sektor, za katerega pa poročilo navaja, da uprava za Slovenijo še nima natančnih podatkov, čeprav je le-ta v sezoni 1947 že konkuriral državnemu sektorju.[24] Omenjeni dokument podaja tudi splošno problematiko oblikovanja cen v povojnem obdobju ter oblikovanje popustov (25 odstotkov) za člane sindikata, pripadnike jugoslovanske vojske in policije. Prav tako elaborat govori o posebnih dogovorih z Direkcijo Putnik, Ljubljana pri organizaciji množičnih izletov in posebnih dogovorih o financiranju tega podjetja. Posebnost v tem obdobju je namreč bila, da so državna gostinska podjetja plačevala 1 din od vsake nočitve Putniku, ne glede na to, ali je bil pri tem posrednik ali ne. Statistični podatki za skupaj 17 hotelov in zdravilišč za obdobje 1. maj - 30. sep. 1947 kažejo, da je znašala skupna kvota vseh nočitev 270.365 din (po evidenci Putnika) oziroma 277.699 din (po statistični evidenci).[25]

Sledijo priprave na **Zvezno turistično konferenco za leto 1948, ki je potekala od 31. 1. do 2. 2. 1949.**[26] Udeleženci tokratne zvezne konference iz Slovenije so bili: ing. Hugo Weiss (začasni namestnik predsednika KTG), Majda Novak (načelnik personalnega oddelka KTG), Jožko Sottler (šef plana prometa KTG) in Tone Kodrič (poverjenik za turizem in gostinstvo pri MLO Ljubljana).[27] O vsebini zvezne konference, podobno kot za prejšnje govori slovensko delegacijsko **"Poročilo za zvezno turistično konferenco" (odgovor na Okrožnico 22. 11. 1948).**[28] Glavnina problematike tega poročila so nacionalizacijski postopki zasebnih gostinskih podjetij. Z nacionalizacijo so bila podjetja dodeljena KTG-ju oz. podjetjem, ki so bila pod operativno-upravnim vodstvom KTG-ja. Nacionalizacija na osnovi Zakona o nacionalizaciji 1946[29] (ki je začel veljati 5. 12. 1946) je zajela poleg zasebnih podjetij tudi "zadružna podjetja" (Zdravilišče Dolenjske toplice, Hotel Evropa Celje, Dom v Planici - podjetje v lasti Fiskulturne zveze Slovenije). Komite je opozarjal tudi na napake pri popisu in oceni vrednosti premičnega in nepremičnega premoženja, ki so ga izvajali delegati PV LRS,[30] zato so nastajale na področju turizma in gostinstva nejasnosti. To je bil razlog za predlog revizije cenitve vsega premoženja. Tako je KTG ob pomoči sodnih komisij spet popisoval nacionalizirana podjetja, ker so le celovita državna podjetja lahko začela s poslovanjem. V prvi nacionalizaciji (5. 12. 1946) ter v drugi nacionalizaciji (april 1948) je bilo nacionaliziranih 1136 podjetij, med katerimi je bilo okrog tri četrtine industrijskih podjetij oziroma 839 ali 73,8 odstotka industrijskih podjetij.[31] To pomeni, da je bil v preostalih 26,3 odstotka neindustrijskih podjetij ter podjetij storitvene dejavnosti vključen tudi nacionaliziran sektor turizma (v glavnini hotelskih in gostinskih objektov). V omenjenem poročilu za konferenco so našteta na novo ustanovljena gostinska podjetja republiškega pomena: Dom pod Prisojnikom, Hotel Triglav v Sežani, Hotel Kanin Bovec, Savinjski dom v Sv. Pavlu pri Preboldu in Zdravilišče Kotuljska slatina - Kotlje pri Guštanju. Prvič je bil v poročilu omenjen tudi osnutek za ustanovitev podjetja "Prirodne znamenitosti" s sedežem v Postojni, ob čemer so že takrat uvideli težave z "razmejitvijo kompetenc za kraške jame in prirodne parke z Zavodom za varstvo in zaščito kulturnih spomenikov in naravnih parkov ter Ministrstvom za gozdarstvo".[32] Prav tako se v tem dokumentu prvič omenja Servis za gostinstvo LRS, ki naj bi prešel v zvezno pristojnost, pod Zvezno upravo za servise (ne pa v pristojnost KTG-ja). Omenjena je bila pobuda za izdajo uredbe o ustanovitvi Komiteja za turizem in gostinstvo pri Vladi LRS (ustanovljen 20. 8. 1948) ter uredbe o ustanovitvi Glavne direkcije za gostinstvo LRS (ustanovljena 20. 5. 1949). V omenjenem Poročilu opisuje KTG problematiko, s katero se je ukvarjal v letu 1948: tako so prevzeli obrtno-pravne posle Ministrstvu za trgovino in preskrbo LRS in reševali pritožbe na 2. stopnji proti odvzemu obrtnih dovoljenj gostinskim podjetjem (skupno 156 pritožb). Nadalje so ugotavljali stanje referatov za turizem in gostinstvo pri OLO-jih in sestavili seznam zasebnih gostišč "republiškega pomena", ki bi jih lahko nacionalizirali. V letu 1948 so izvedli likvidacijo Stavbinske in hotelske družbe Union v Ljubljani, ki je bila lastnica "republiškega hotela Union". V letu 1948 so, po podatkih poročila za zvezno konferenco 1948, izločili iz uprave blejskih turističnih podjetij štiri vile (Partizanko, Vrbo, Rožnik, Gaj), ki so jih dobili v upravo drugi

24 KTG, a.e. 593, šk. 14.

25 Prav tam.

26 KTG, a.e. 593, šk. 14.

27 Dopis dne 19. 1. 1949 za Komitet za turizam i ugostiteljstvo pri Vladi FNRJ o sestavi delegacije LR Slovenije za zvezno turistično konferenco 31. 1 - 1. 2. 1949, KTG, a.e. 594, šk. 14.

28 KTG, a.e. 700, šk. 17.

29 Ur. L. FLRJ, št. 98/1946, Zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij.

30 Delegate nacionaliziranih podjetij je imenovala PV LRS za postopke nacionalizacije (za posamezna turistična podjetja), ko je bilo premoženje izročeno v upravo državnemu gospodarskemu podjetju, je bi delegat razrešen svoje funkcije. KTG, a.e. 700, šk. 17.

31 Jože Prinčič: Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po drugi svetovni vojni, VIRI, št. 5, Ljubljana, 1992, str. 8.

32 KTG, a.e. 700, šk. 17.

državni forumi (domnevno za svojo uporabo). O usodi vil na Bledu je mogoče razbrati tudi iz drugih dokumentov fonda, kjer poročajo o različnih poslih, ki so se izvajali z vilami, kot na primer zamenjave za hiše v Ljubljani,[33] zaplembe (vila Radovna Bled[34]), nacionalizacije (vila Nada Bled) ter prevzemi vil v upravo Predsedstva Vlade LRS (vila Zlatorog in vila Rog, Bled)[35], prav tako pa so nekateri objekti na Bledu prešli v upravo Ministrstva za notranje zadeve LRS.[36] Zaradi posebne koncentracije predvojne turistične dejavnosti na Bledu pa je bil izdelan po vojni tudi seznam vseh nepremičnin na Bledu (fizičnih oseb), za katere se je preverjalo, ali sodijo v "narodno imovino".[37]

Ker v letu 1948 še ni bila izvedena nacionalizacija hotelov in podjetij, se je Komite pogajal z zasebnimi lastniki za nakup ali najem teh objektov: Hotel Slon Ljubljana, Kavarna Astorija Maribor, Hotel Astorija Bled, Dom v Planici, Zdravilišče Dolenjske toplice, Hotel Evropa Celje, Hotel Orel Maribor, Penzion Zainer v Sv. Pavlu pri Preboldu. Prav tako so se ukvarjali s problematiko zemljišč (vknjižba upravnih organov na nepremičnine) in predvsem vrnitve zemljišč, odvzetih z agrarno reformo, republiškim podjetjem, posebno zdraviliščem (Dolenjske toplice, Rogaška slatina ter Radenska slatina). Sprožili so tudi vprašanje preživnine nekdanjim lastnikom nacionaliziranih gostinskih podjetij. Ukvarjali so se s problematiko likvidacije terjatev (upniki in dolžniki nacionaliziranih gostinskih podjetij) do splošnega ljudskega premoženja, pridobljenega z zaplembo ali nacionalizacijo, Ministrstvo za finance LRS pa je ustanovilo poseben fond za izplačilo terjatev. Obširno je bilo tudi vprašanje vrnitve inventarja iz "splošnega ljudskega premoženja" v upravo državnih podjetij in vrnitve gotovine, najdene pri zasebnih lastnikih turističnih podjetij ob postopkih nacionalizacije (gotovine, ki so jo delegati za nacionalizacijo velikokrat odtujili). Redno so reševali tudi postopke likvidacije zasebnih gostinskih podjetij, tako je ohranjen zapisnik likvidatorjev "Hotela Park družbe z omejeno zavezo na Bledu", 29. 7. 1948.[38] V poročilu za zvezno konferenco 1948 so omenjena tudi pogajanja za Rimske toplice z vojaško sanitetno upravo JA; ta ga ni hotela izročiti civilni upravi. V letu 1948 je komite posredoval navodila podjetjem za registracijo pri Ministrstvu za finance LRS. Poleg tega so si prizadevali, da komite iz republiške uprave gostinskih objektov ne bi izročal izključno po direktivah zveznega Komite-ja za turizam i ugostiteljtvo Vlade FNRJ in po sklepu zvezne konference 1947, pač pa so skušali tudi sami vplivati na končne rešitve.

Že leta 1948 so v omenjenem poročilu razmišljali, kako bi iz opuščenih vojaških objektov na Primorskem ustanovili nova podjetja (vojašnica Log pri Trenti, objekti pod Bogatinom, "visokogorska zgradba pod Triglavom 2500 m" - domnevno današnji Dom na Kredarici ter turistične postojanke pod Snežnikom). Avtor opisanega poročila, dr. Franjo Dolinšek (pravni referent komiteja), je podrobno opisal tudi pomanjkljivosti delovanja pravne službe KTG ter kakšni pravilniki, odločbe in uredbe so bili v tistem trenutku še potrebni.[39] Prav tako poudarja nujnost pregleda ustanovnih odločb lokalnih gostinskih podjetij državnega, zadružnega ali zasebnega sektorja ter njihovo skladnost z Zakonom o gospodarski petletki. Izražali pa so tudi nujnost uredbe za razmejitev pristojnosti med MTP in KTG glede nadzora nad poslovanjem "delavsko-uslužbenskih restavracij".

Planiranje turističnega poslovanja za leto 1948 se je izvajalo hierarhično z odločbo zvezne planske komisije, ki je osnovne kalkulacije načrta posredovala na "Ministarstvo trgovine i snabdevanja FNRJ", le-ta pa je obvestil 16. 1. 1948 Upravo za turizem pri MTP LRS. Plan turizma za LR Slovenijo je zajemal naslednje podatke: a) prenočitvene zmogljivosti v državnem sektorju (3,735 postelj), b) struktura turistov (domačih 199, tujih 7) in c) obseg turističnega prometa (št. nočitev 1390, v tisočih).[40] Ker je omenjeni načrt nastal na podlagi predloga glavnih uprav za turizem in gostinstvo posameznih republik, je zelo verjetno odsev poročila prometa za leto 1947, kar kažejo tudi natančne, ne pa zaokrožene številke.

Za Tretjo redno vsedržavno turistično konferenco v Beogradu 31. 1. - 2. 2. 1949 imamo nekoliko več dokumentacije.[41] Poročilo slovenskih državnih organov za tretjo redno konferenco ima naslov "Turizem leta 1948 v LRS".[42] Poročilo daje številčni pregled konec leta 1948: tri slatinska zdravilišča (Rogaška slatina, Radenska slatina, Kotuljska slatina), sedem topliških zdravilišč (Dolenjske, Dobrnske, Laško, Rimske, Medijske, Čateške), okrog 100 planinsko-klimatskih krajev prek 500 m nadmorske višine, 57 planinskih postojank, 20 zimskošportnih središč ter gostinska mreža, ki je zajemala vsa gostišča v

33 KTG, a.e. 742, šk. 19.
34 KTG, a.e. 750, šk. 19.
35 KTG, a.e. 711, šk. 17.
36 KTG, a.e. 710, šk. 17 in a.e. 712, šk. 17.
37 KTG, a.e. 710, šk. 17.
38 KTG, a.e. 693, šk. 17.

39 Čeprav dr. F. Dolinšek v pregledu predpisov s področja turizma in gostinstva našteva kar 39 uredb, navodil in odločb, objavljenih v Uradnem listu LRS in Uradnem listu FNRJ samo za obdobje od leta 1945 do 1948. (KTG, a.e. 703, šk. 17). Dr. Dolinšek je tudi poudaril, da turistično gospodarstvo v letu 1948, razen Zakona o gospodarski petletki, ni imelo nobenih drugih pravnih osnov za delo in je bilo zato organizacijsko delo težavno (KTG, a.e. 523, šk. 12).
40 KTG, a.e. 614, šk. 14.
41 KTG, a.e. 522 in 523, šk. 12.
42 KTG, a.e. 523, šk. 12.

LRS - 3884, od tega je imel zasebni sektor zmogljivost 3030 postelj. Poročilo razdeli ozemlje LR Slovenije na šest turističnih območij: Gorenjsko s središčem Ljubljano, Celjsko, Mariborsko, panonsko območje s središčem v Ljutomeru, na Dolenjsko s središčem v Novem mestu in Primorsko s turistično-prometnim središčem Postojna. Poročilo povzame delo uprave oz. komiteja za turizem od februarja 1947 dalje, to opiše v obširnih 92-ih točkah (tisk obdela posebej). Menim, da so pomembnejše tele:
- organizacija prireditve "turistični dan 1948" po vsej Sloveniji;
- začetek izdajanja turistične in reliefne karte Slovenije (merilo 1: 300.000) in zbiranje starih kartografskih znakov;
- prizadevanje za odpravo trošarine za bivanje tujcev;
- načrtno razporejanje invalidov, socialnih zavarovancev, sindikalistov;
- ustanavljanje republiškega Turističnega sveta in okrajnih TS;
- vključitev tudi Slovenskega primorja v realizacijo plana turizma od 1. 1. 1947 (plan republiških gostinskih podjetij za leto 1948 realiziran do 29. nov. 1948);
- organiziranje regionalnih turističnih konferenc za leto 1947 in za leto 1948;
- izdajanje navodil za kalkulacijo prodajne cene storitev vsem OLO-jem ter izračunavanje narodnega dohodka za leto 1947 za republiško gostinstvo;
- oblikovanje osnutka za ustanovitev podjetja "Kraške jame Slovenije";
- predelava sistema statistike za republiško gostinstvo za leto 1949 in navodil za vodenje statistike tudi za OLO-je;
- prevzem obveznosti KTG-ja za oskrbo z živili in industrijskimi izdelki poleg republiških podjetij tudi za vse preostalo gostinstvo, v letu 1948 (razen menz, DUR-ov in planinskih postojank) - nadzor planskih kontingentov v okviru plana gostinske mreže in kapitalne izgradnje: sestava gostinske kartoteke in seznama nerabljenih gostinskih objektov;
- organiziranje tečaja za 40 članov komisij za kategorizacijo gostišč. Šestnajst komisij na terenu je popisalo 4500 podjetij s 6000 osnovnimi obrati, izdanih je bilo 4000 odločb o kategorizaciji;
- oblikovanje mreže družbenih obratov (neakumulativega gostinstva);
- izdelava investicijskega načrta republiškega gostinstva 1949;
- veljavnost večine določil za gostinsko področje (zaposleni, nevidni lom, nagrajevanje, norme porabe blaga, popust pri aranžmajih, pravila za točenje pijač, oskrba gostinskih podjetij);
- urejanje internih zadev: knjižnica in vzgoja kadrov;
- obširna prizadevanja na področju propagande (tisk, radio, kino, foto, prireditve, razstave, informacijska služba in rezervacije).

Seveda, so za obdobje do leta 1949 opozarjali tudi na številne operativne težave, s katerimi so se srečevali. Tako na ravni OLO-jev in KLO-jev ni bilo v letu 1948 predvidenih skoraj nobenih proračunskih kreditov, podobno se je zgodilo tudi v predlogu za proračun leta 1949. Organi za turizem in gostinstvo so se pri OLO-jih ustanavljali šele v prehodu 1948/49, ker "turizem ideološko ni bil, ali je bil nepravilno tolmačen in široke množice zato zanj niso imele potrebnega razumevanja".[43] Kategorizacija gostišč, postavljena v začetku 1947, ni bila izpeljana. Neuspešnost dela pa so razlagali v dejstvu, da OLO-ji "niso iskali v zadostni meri podpore v širokih množicah ali vsaj v turistični javnosti".[44]

Regionalne turistične konference

Regionalne turistične konference so bile organizirane konec leta 1947 in konec leta 1948.

Regionalne turistične konference v letu 1947 so potekale v teh regijah:

- **v Ljubljani v prostorih Hotela Union dne 16. 10. 1947** za okraje: Okrajni LO Ljubljana-okolica, Mestni LO Ljubljana, Okrajni LO Grosuplje, Okrajni LO Jesenice, Okrajni LO Kranj, Okrajni LO Kamnik, Okrajni LO Škofja Loka;[45]
- **v Novem mestu v dvorani okrožnega sodišča, 20. 10. 1947,** za Okrajni LO Črnomelj, Okrajni LO Trebnje, Okrajni LO Novo mesto, Okrajni LO Kočevje, Okrajni LO Krško;[46]
- **v Mariboru v prostorih Okrajnega odbora OF Maribor, 23. 10. 1947,** za Mestni LO Maribor, Okrajni LO Maribor-okolica, Okrajni LO Lendava, Okrajni LO Prevalje, Okrajni LO Radgona, Okrajni LO Ljutomer, Okrajni LO M. Sobota, Okrajni LO Ptuj, Okrajni LO Slovenska Bistrica;[47]
- **v Postojni v prostorih Jamske restavracije 25. 10. 1947,** za Okrajni LO Tolmin, Okrajni LO Idrija, Okrajni LO Postojna, Okrajni LO Ilirska Bistrica, Okrajni LO Rakek, Okrajni LO Gorica, Okrajni LO Sežana;[48]
- **v Celju v prostorih Hotela Evropa 27. 10. 1947,** za Mestni LO Celje, Okrajni LO Slovenske Konjice, Okrajni LO Mozirje, Okrajni LO Šmarje pri Jelšah, Okrajni LO Trbovlje.[49]

Vsaka regionalna konferenca zajema poročila vseh okrajnih LO-jev, ki so delovali na posameznih regijah in so zato lokalno obravnavali stanje turističnih objektov ter možnosti za nadaljnji razvoj. Vsem regionalnim konferencam za leto 1947 je predsedoval Jožko Sottler - šef plana tu-

43 Prav tam, poročilo str. 1.
44 Prav tam, poročilo str. 3.
45 KTG, a.e. 1, šk. 1.
46 KTG, a.e. 3, šk. 1.
47 KTG, a.e. 5, šk. 1.
48 KTG, a.e. 4, šk. 1.
49 KTG, a.e. 2, šk. 1.

rističnega prometa pri Upravi za turizem in gostinstvo LRS, kar kaže tudi na plansko usmeritev vsebine prvih turističnih konferenc. Pri izvedbi konferenc je imelo pomembno vlogo tudi Turistično društvo Slovenije (TDS), katerega delo sta podpirala Uprava za turizem in gostinstvo LRS in Komite za turizem in gostinstvo Vlade LRS. V pripravah na turistično konferenco leta 1948 je TDS izpostavil, da je težišče dela društva in njegovih podružnic "na olepševanju turističnih krajev".[50] Od komiteja pa so pričakovali predvsem "moralno zaslombo in materialno pomoč".

Regionalne turistične konference za leto 1948 so potekale od 16. 11 do 3. 12. 1948 v Ljubljani, Mariboru, Celju, Radenski Slatini, Novem mestu in Postojni. V sklepih vseh regionalnih konferenc za leto 1948 je razviden splošen odnos do turizma v tem obdobju ter razumevanja njegove namembnosti v socialistični družbeni ureditvi: "... ugotavljajo, da je turizem celotnega področja LRS važen činitelj v ljudski dejavnosti. Niso tu posredi samo gospodarski, kulturni in politični momenti; namen nuditi delovnemu človeku zasluženi odmor, utrjevanje njegovega zdravja, sploh telesno in umsko sprostitev, daje novemu socialističnemu turizmu njegovo pravo vsebino in zato še posebno vlogo in pomen".[51]

Posamezne regionalne konference so obravnavale problematiko, ki je bila značilna za določeno območje, in sicer s povsem konkretnimi problemi posameznih krajev, voznih povezav, varstvo spomenikov ipd.

Zaključki vseh regionalnih konferenc za leto 1948, dne 8. 12. 1948 zajemajo kar 37 točk,[52] ki opozarjajo ne samo na potrebo po izgradnji in posodobitvi turističnih krajev, pač pa tudi po oblikovanju regulaturne osnove za prednostno pomembnejše turistične kraje. Opozarjali so na specifično problematiko vključitve Slovenskega primorja, ki je prešel v LRS, na izkoriščanje kulturnozgodovinskih in naravnih znamenitosti v turistične namene, na označbo vseh pomembnejših krajev iz NOB, na preprečevanje industrijskega onesnaževanja rek (zlasti Save), na izboljšavo prometnih in voznih povezav, na okrepitev ljubljanske filiale Putnik za izvajanje "množičnega turizma", na omejevanje konzuma alkoholnih pijač,[53] na ustanovitev turističnih svetov pri okrajnih LO, na načrtovanje izletov s Putnikom in turističnimi društvi in na podpiranje izletniškega turizma ob koncu tedna in tudi ponudbo zabave. V sklepih konferenc so nadalje naštevali, da je treba turizem bolj propagirati tudi delovnim ljudem, da je novemu turizmu potreben študij in znanstvenokritična obravnava, vzgoja strokovnega kadra in tudi prevzgoja širokih množic[54] ter izboljšava informacijske službe za turiste itd.

Regionalne konference so dale tudi nekaj statističnih podatkov o večanju številu gostov v prvih letih:[55]

	1946	1947	1948 (do septembra)
število gostov	160.643	215.207	180.243
število nočitev	638.082	1.137.290	991.402

Izračunano povprečje za obdobje pred drugo svetovno vojno, med leti 1932-1940, kaže:[56]

število gostov 181.237 (tujih: 46.432, domačih: 134.805)

število nočitev 921.048 (tujih: 239.356, domačih: 681.692)

Ta primerjava kaže, da glede na predvojno raven turizma tudi povojni turizem (vsaj v številkah) ne more biti zanemarljiv, ker že z letom 1947 presežejo nekajletno predvojno povprečje, tako v številu gostov kot v številu nočitev. Z letom 1947 dosežejo celo maksimalen turistični promet iz leta 1938 (v številu gostov: 214.073 in v številu nočitev: 1.136.022). Bistven je po vojni predvsem osip tujih gostov, ki so pred vojno dosegli povprečje 46.432 gostov, maksimalno pa leta 1938 s 62.946 tujimi gosti. Po drugi svetovni vojni pa v letu 1946 le s 3.134 tujimi gosti in leta 1947 s 6.478 gosti. **Tuji gostje so v predvojnem obdobju predstavljali okrog eno četrtino vsega turističnega prometa v slovenskem prostoru**, neposredno po vojni pa le 3 odstotke za leto 1947 in 1,9 odstotka za leto 1946, kar je tudi povsem razumljivo. Zelo slikovit je tudi podatek o letnem dohodku, izračunanem za obdobje pred drugo svetovno vojno: letno je bil obisk vseh gostov okrog 200.000, povprečna doba bivanja 5 dni, kar znese 1 milj. nočitev, povprečna poraba gosta je bila 100 din na dan (nastanitev, hrana, potni stroški, osebna poraba), kar znese letni dohodek 100 milj. din v Sloveniji.[57]

Dne 1. oktobra 1949 je gostinska mreža zajela 50 hotelov, 759 prenočišč, 45 restavracij, 2858 gostiln, 83 bifejev, 84 kavarn-slaščičarn in 5 barov. Prenočitvene zmogljivosti so bile v državnem sektorju 10.427 postelj, v zasebnem sektorju 821 postelj, kar je skupno 11.248 postelj.[58] Od tega je bila vsaka postelja zasedena povprečno samo 100 dni v letu, povprečen gost pa je bival okoli 5 dni (v zdraviliščih 10 dni). Največ turističnega prometa je bilo v poletni sezoni, kjer

50 KTG, a.e. 694, šk. 17.

51 KTG, a.e. 693, šk. 17.

52 Prav tam.

53 KTG, prav tam, slikovito se izrazijo glede konzuma alkohola na dopustu: "Vsakdo naj bi dobil pripadajočo merico. Interesi skupnosti seveda izključujejo prekomerno uživanje ali celo pijančevanje in bi bilo zoper kršilce - konzumente kakor za gostince - uporabiti kazenske sankcije".

54 Da se izboljša tudi odnos podeželskega prebivalstva do turistov.

55 Iz uvodnega nagovora na eni od konferenc v letu 1948, KTG, a.e. 694, šk. 17.

56 KTG, a.e. 589, šk. 13.

57 KTG, a.e. 615, šk. 14, Elaborat k proračunu stvarnih izdatkov za pospeševanje turizma v letu 1946 (MTP; Uprava za turizem).

58 KTG, a.e. 694, šk. 17.

pa je bila prenočitvena zmogljivost daleč premajhna. Poleg rekreativnega in zdravstvenega turizma so se rodile tudi ideje za mladinski turizem (spoznavanja domovine, kulture, taborjenja, vzgojni pomen - po vzoru Rusije). Že konec leta 1948 so razmišljali o tem, da bo mototurizem naraščal posebno z odprtjem meja ter z začetkom mednarodnih turističnih tokov.

O nadaljevanju letnih republiških regionalnih turističnih konferenc za leto 1949 in 1950 v fondu Komiteja za turizem in gostinstvo Vlade LRS ni podatkov.

ZAKLJUČEK

Organizacija zveznih in republiških regionalnih turističnih konferenc je bila značilnost povojnega obdobja, kajti iz organizacijskega vidika je bila to nujnost za razvoj turistične dejavnosti. Čeprav na centralističen način, so lahko snovalci turizma vzpostavili in dopolnjevali sistem, ki je lahko služil potrebam turizma, tako na državno-administrativni kot tudi na regionalno-lokalni ravni. Seveda je bil poudarek prvega turističnega obdobja 1946-1950 v delavsko-množičnem turizmu, ki se je skladal s socialistično politiko "delovnega človeka, potrebnega odmora". Tako da šele poznejše obdobje pripelje do take stopnje razvoja, da so v socialističnem gospodarstvu pričeli razmišljati tudi o turizmu kot o gospodarski panogi, ki ima lahko pomemben delež v narodnem dohodku. Vsekakor pa so tudi same turistične konference in začetno obdobje organiziranja turizma tisti temelji, ki so omogočili poznejši hitrejši razvoj domačega in tujega turizma v slovenskem in jugoslovanskem prostoru v 60-ih in 70-ih letih.

VIRI IN LITERATURA:

Arhiv Republike Slovenije, Fond Komite za turizem in gostinstvo Vlade LRS, AS: 278.

Brane Kozina, Republiški upravni organi v LRS od 1945 do 1953, Ljubljana, 1996.

Natalija Glažar, Turizem kot gospodarska panoga v fondih uprave po letu 1945, Zbornik XVII. Posvetovanje Arhivskega društva Slovenije, Koper, okt. 1996.

Natalija Glažar, Razvoj turizma v Sloveniji - ali - kaj najdemo v fondu Komiteja za turizem in gostinstvo Vlade LRS, ARHIVI, XIX, št. 1-2, 1996.

Jože Prinčič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu 1945-1956, Novo mesto 1992.

Jože Prinčič, Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni, VIRI, št. 5, Ljubljana 1992.

Božo Repe, Turizma ni mogoče zavreti, čeprav bi ga prepovedali z zakonom, 28. zborovanje Slovenskih zgodovinarjev, Zbornik Razvoj turizma v Sloveniji, Bled, 26. - 28. 9. 1996.

mag. Vekoslav Seršen, 90 let Turistične zveze Slovenije, Lipov list, jubilejna številka, september 1995.

Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979.

SUMMARY

SLOVENE AND YUGOSLAV CONFERENCES ON TOURISM

One main characteristics of the field of tourism in the post-war period was the organising of conferences on tourism on the Yugoslav federal level and on the level of the republics or regions. At the time, they were probably a necessity in the development of tourism. The first period of tourism from 1946 to 1950 was characterised by working-class mass tourism, which was entirely in keeping with the socialist policy of "a working man is entitled to a break". The first ideas of tourism as an economical branch which could play an important part in the production of public revenues appeared in Slovenia and Yugoslavia much later (in the 1960s and 1970s).

Federal conferences on tourism were always organised in Belgrade in the years 1946, 1947 and 1949. There were three regular federal conferences (1946, 1947, 1949) and one extraordianry conference (1947). The first Federal Conference on Tourism was held from the 15th to 20th November, 1946, while the extraordinary conference took place from the 13th to 15th March, 1947; the second conference from the 9th to 11th December, 1947, and the third conference from the 31st January to 2nd February, 1949 (it was held for the year 1948). Very often the documents and data in the fond of the Committee for Tourism and Catering of the Government of the People's Republic of Slovenia are not completely preserved but are fragmented. The regional conferences in Slovenia were first held in 1947; i.e. from the 16th to 27th October 1947 in Ljubljana, Postojna, Novo Mesto, Maribor and Celje. In 1948, these were followed by regional conferences on tourism held in Ljubljana, Maribor, Celje, Radenska Slatina, Novo Mesto and Postojna from 16th November to 3rd December, 1948. The fond of the Committee for Tourism and Catering of the Government of the People's Republic of Slovenia does not keep any reports on the regional conferences for the following period, from 1949 to 1950. Special reports from regional conferences also offer a lot of statistical data on the state of tourism facilities (i.e. accommodation) in Slovenia in comparison to the pre-war period, and on the annual income of the tourism sector. Although this was carried out in a very centralistic way, the conferences nonetheless provided the managers of the tourism industry with the means to establish and supplement a system which served the needs of tourism at the time on the national-administrative level as well as the regional and local level. The author concludes that one can safely state that the Conferences on Tourism were the foundations which later enabled a more rapid development of domestic and foreign tourism in Slovenia and Yugoslavia.

UDK 342.26(497.4)"1945/1963"

Državna ureditev in upravno-teritorialni razvoj v Sloveniji (1945-1963)

JANEZ KOPAČ

Od konca druge svetovne vojne maja 1945 do prve slovenske ustave januarja 1947

Jože Pirjevec je v knjigi Jugoslavija 1918-1992 zapisal, da so bili oporni stebri Jugoslavije, ki je nastala po končani drugi svetovni vojni "... partija, vojska in tajna policija ...".[1] Partija je svojo vodilno vlogo uveljavila na vseh področjih družbenega življenja in se je do konca štiridesetih let močno utrdila tudi na vseh ravneh upravnega področja. Člani politbiroja CK KPJ so prevzeli ključne funkcije v državnem vrhu, na nižjih ravneh pa se je krepil državno-partijski aparat in izvajal revolucionarne ukrepe, kot so bili nacionalizacija, agrarna reforma, kolektivizacija kmetijstva, plansko gospodarstvo itd.[2]

Po končani 2. svetovni vojni sta federalno Slovenijo, ki se je imenovana tudi Federalna država Slovenija,[3] v okviru 7. marca 1945 ustanovljene Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ),[4] upravno vodila Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS) kot najvišji slovenski zakonodajni in predstavniški organ in njegovo predsedstvo. Kot izvršilni in odredbodajalni organ je bila na podlagi navodila o osnovnih načelih za ustanovitev federalnih vlad federalnih enot (aprila 1945 ga je sprejelo predsedstvo Avnoja), v Ajdovščini 5. maja 1945 z zakonom ustanovljena Narodna vlada Slovenije, katere predsednik je postal Boris Kidrič.[5] Narodna vlada Slovenije, ki je 10. maja 1945 prišla v Ljubljano, je izdajala naredbe in navodila na osnovi zakonov in odlokov Protifašitičnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) in njegovega predsedstva ter odlokov Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in njegovega predsedstva.[6]

Na nižjih upravno-teritorialnih ravneh v federalni Sloveniji je po končani vojni obveljalo splošno načelo, po katerem se je ozemlje Slovenije upravno razdelilo na okrožja, okraje in kraje, ki so jih upravno vodili narodnoosvobodilni odbori, ki so bili na osvobojenem ozemlju izvoljeni že med vojno,[7] in ljudski odbori Osvobodilne fronte, ki so se izoblikovali med vojno in so delovali na neosvobojenem ozemlju in zato ob koncu vojne še niso bili izvoljeni po načelih, ki jih je določal odlok o razpisu volitev v narodnoosvobodilne odbore, ki ga je 19. februarja 1944 sprejelo predsedstvo SNOS. Tako se je postopno oblikovala t. i. ljudska oblast, saj se delovanje ljudskih odborov proti koncu vojne "... ni več omejevalo na vojne potrebe, temveč se je razširilo na pripravo povojnega življenja ..." in je "... razvoj ljudske oblasti pomenil obenem razvoj slov. državnosti ...".[8]

Po odloku Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta z dne 19. februarja 1944 o razpisu volitev v narodnoosvobodilne, naj bi lokalno upravo vodili neposredno izvoljeni krajevni narodnoosvobodilni odbori in okrajne skupščine. Izvršilni organi okrajnih skupščin so bili okrajni

1 Jože Pirjevec: Jugoslavija 1918-1992, Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije, Koper 1995, str. 155.

2 Enciklopedija Slovenije (v nadaljevanju ES) zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija.

3 ES, zvezek št. 3, Ljubljana 1989, geslo Federalna Slovenija; Federalna Slovenija ali tudi Federalna država Slovenija je naziv, ki je označeval "... individualnost in suverenost slov. naroda, ki je na podlagi sklepov 2. zasedanja Avnoja skupaj z drugimi narodi oz. federalnimi enotami tvoril federativno državo Jugoslavijo ...".

4 ES zvezek št. 2, geslo Demokratična federativna Jugoslavija, Ljubljana 1988; ES zvezek št. 4, Ljubljana 1980, geslo Jugoslavija; DFJ je bila prehodna državna oblika ob koncu 2. svetovne vojne, ki jo je vodila začasna enotna vlada Tito-Šubašič in je prevzela vodenje državnih poslov v Jugoslaviji do volitev v ustavodajno skupščino 11. novembra 1945 oz. razglasitve Federativne ljudske republike Jugoslavije 29. novembra 1945. Na zboru SNOS v Črnomlju februarja 1944 je bil potrjen sklep II. zasedanja Avnoja o priključitvi Slovenije kot federalne enote k Federativni Jugoslaviji.

5 Zakon o Narodni vladi Slovenije, Ur. l . SNOS in NVS št. 5-27/45; Ukaz o imenovanju Narodne vlade Slovenije, Ur. l. SNOS in NVS št. 5-28/45; ES zvezek št. 5, Ljubljana 1991, geslo Boris Kidrič, ES zvezek št. 7, Ljubljana 1993, geslo Narodna vlada Slovenije; Zdenko Čepič: Ustanovitev prve slovenske narodne-ljudske vlade v Ajdovščini, Ljubljana 1985.

6 Brane Kozina: Republiški upravni organi v LRS od 1945 do 1953, Ljubljana 1996, str. 46-47.

7 ES zvezek št. 7, Ljubljana 1993, geslo Narodnoosvobodilni odbori; Narodnoosvobodilni odbori so bili politični in oblastni organi jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja v letih 1941-1945. "... V Sloveniji, kjer so bili temeljni organi ljudske oblasti oz. partizanske uprave odbori OF, so bili NOO na osvobojenem ozemlju izvoljeni organi te uprave. Leta 1942 so jih izvolili na Dolenjskem in Notranjskem na krajevni ravni, 1943 v Slovenskem primorju na občinski ravni, 1944 pa na krajevni, okrajni in okrožni ravni v večini slovenskih pokrajin. Slovensko primorje je bilo edina pokrajina, v kateri so izvolili pokrajinski NOO ...". Glej tudi ES zvezek št. 7, Ljubljana 1993, geslo Narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo.

8 ES zvezek št. 6, Ljubljana 1992, geslo Ljudska oblast.

narodnoosvobodilni odbori, ki so jih izmed svojih članov izbrale okrajne skupščine. Na višji ravni so bile okrožne skupščine, ki so jih izvolile okrajne skupščine, njihovi izvršilni organi pa so bili okrožni narodnoosvobodilnimi odbori, ki so jih izmed svojih članov izbrale okrožne skupščine. Odbori in skupščine so bili po določilih 2. člena odloka "... samoupravne edinice, grajene na osnovnih načelih slovenske in jugoslovanske narodne oblasti ..." in so bile hkrati "... zakonodajne oziroma naredbodajne in izvršilne oblasti ..."[9]

Na podlagi omenjenega odloka je predsedstvo SNOS 1. marca 1944 razpisalo volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore in okrajne narodnoosvobodilne skupščine. Za osvobojeno ozemlje so bile razpisane za obdobje od vključno 25. marca 1944 do vključno 30. aprila 1944. Za ozemlja, ki pa so bila ta čas še pod nemško zasedbo, je veljalo, naj volitve izvedejo vzporedno z osvoboditvijo. Volitve v oba organa oblasti so po odloku potekale hkrati. Kot volilna območja "... za volitve krajevnih narodnoosvobodilnih odborov ter odposlancev v okrajne narodnoosvobodilne skupščine ..." so bila "... osnovna ljudska naselja (vasi, trgi, mesta itd.) ....", ki so bila hkrati tudi terenska območja krajevnih narodnoosvobodilnih odborov. Izvedba volitev je bila naložena predsedstvu SNOS, ki je postavljalo okrožne volilne komisije, pooblaščene za postavljanje okrajnih volilnih komisij.[10] Kraji, okraji in okrožja pa so bili maja 1944 definirani kot osnovne samoupravne enote.[11]

Na podlagi odloka predsedstva SNOS z dne 30. junija 1945 je volitve razpisovalo in izvajalo ministrstvo za notranje zadeve Narodne vlade Slovenije. V 2. členu odloka je bilo še določeno, da se poslej krajevni narodnoosvobodilni odbori po mestih imenujejo mestni narodnoosvobodilni odbori. Za večja mesta, ki bodo z odredbo ministrstva za notranje zadeve določena pozneje, pa je bila uzakonjena možnost, da bodo imela značaj okrajev ali celo okrožij. Odlok tudi podrobneje opredeljuje število članov krajevnih, okrajnih in okrožnih odborov in njihovih organov ter volilno pravico. Le ta je bila v splošnem odvzeta narodnim izdajalcem, ki so po odloku bili "... aktivni belogardisti, plavogardisti, domobranci, kulturbundovci, gestapovci in tisti, ki so se pregrešili zoper slovensko narodno čast ..." in umobolnim osebam. Sicer pa je bila volilna pravica splošna za vse osebe, ki so dopolnile 18 let, "... vključno vojaške osebe ne glede na starost ...".[12]

Na podlagi omenjenih odlokov je ministrstvo za notranje zadeve 30. junija 1945 izdalo odredbo, s katero je razpisalo nadaljevanje volitev v krajevne, mestne in okrajne narodnoosvobodilne odbore, kjer do tedaj še niso bile izvedene. Volitve so bile razpisane za obdobje od 15. julija 1945 dalje. Določitev konkretnega datuma volitev v narodnoosvobodilne odbore je bila v pristojnosti okrožnih volilnih komisij,[13] ki jih je ministrstvo imenovalo v začetku julija tega leta.[14]

Julija in avgusta so potekale številne dejavnosti kot priprave na volitve in so se izražale skozi množična volilna zborovanja. Okrožne volilne komisije pa so določile datume volitev. Na mariborskem območju so bile volitve v lokalne organe oblasti razpisane in so tudi potekale 29. julija 1945, na Gorenjskem pa 15. avgusta 1945. Volitve so se končale 19. avgusta 1945. Z več kot 90 odstotki oddanih glasov je zmagala lista OF. Po volitvah so se dotedanji ljudski odbori OF preimenovali v narodnoosvobodilne odbore (krajevne, mestne, okrajne in okrožne).[15]

Prvo upravno razdelitev Slovenije po končani vojni je uzakonil zakon o upravni razdelitvi federalne Slovenije z dne 6. septembra 1945. Ozemlje federalne Slovenije je bilo razdeljeno na okrožno mesto Ljubljana in na celjsko, ljubljansko, mariborsko in novomeško okrožje.

Okrožno mesto Ljubljana je bilo razdeljeno na 10 mestnih četrti (Center, Tabor, Rakovnik, Moste, Vič, Bežigrad, Šiška, Polje, Ježica in Št. Vid).

9 Odlok o razpisu volitev v narodnoosvobodilne odbore z dne 19. februarja 1944, Ur. l. SNOS in NVS št. 15-131/45.

10 Odlok predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta o razpisu volitev v krajevne narodnoosvobodilne odbore in okrajne narodnoosvobodilne skupščine z dne 1. marca 1944, Ur. l. SNOS in NVS št. 15-132/45; Odlok z dne 19. februarja 1944 govori o okrajnih skupščinah, odlok z dne 1. marca 1944 pa o okrajnih narodnoosvobodilnih skupščinah.

11 Odlok predsedstva SNOS o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih narodnoosvobodilnih odborih, Ur. l. SNOS št. 2-10/44.

12 Odlok o spremembah in dopolnitvah odloka o razpisu volitev v narodnoosvobodilne odbore, sprejetega dne 19. II. 1944 na I. zasedanju SNOS-a in odloka predsedstva SNOS-a o razpisu volitev v krajevne narodnoosvobodilne odbore in okrajne narodnoosvobodilne skupščine z dne 1. III. 1944, Ur. l. SNOS in NVS št. 15-133/45; Odlok o razpisu volitev v narodnoosvobodilne odbore, Ur. l. SNOS in NVS št. 15-131/45.

13 Odredba ministrstva za notranje zadeve o nadaljevanju volitev v narodnoosvobodilne odbore, Ur. l. SNOS in NVS št. 15-128/45.

14 Odredba ministrstva za notranje zadeve o imenovanju okrožne volilne komisije za ljubljansko okrožje, Ur. l. SNOS in NVS št. 15-129/45.

15 Božo Zakrajšek; Obdobje administrativnega socializma, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 888-893; Slavica Tovšak: Razvoj mariborskih četrti v letu 1945 s poudarkom na upravnih spremembah in značilnostih prvih volitev, Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, letnik XIX, Ljubljana 1996, str. 60-76; Jera Vodušek Starič: Prevzem oblasti 1944-1946, Ljubljana 1992, str. 283-307; Janez Kopač: Upravni in teritorialni razvoj Kranja od 9. maja 1945 do sredi leta 1950 in prizadevanja za izpolnitev prvega petletnega plana, Kranj v svobodi in obnovi 1945-1950, Kranj 1986, str. 24-26.

Okrožja pa so bila razdeljena na 28 okrajev, in sicer:

Celjsko orožje na okraje: Celje mesto, Celje okolica, Gornji Grad, Slovenske Konjice, Šmarje pri Jelšah, Šoštanj in Trbovlje;

Ljubljansko okrožje na okraje: Grosuplje, Jesenice, Kamnik, Kranj, Ljubljana okolica, Rakek in Škofja Loka;

Mariborsko okrožje na okraje: Dolnja Lendava, Ljutomer, Maribor mesto, Maribor desni breg, Maribor levi breg, Murska Sobota, Prevalje, Ptuj in Radgona;

Novomeško okrožje na okraje: Črnomelj, Kočevje, Krško, Novo mesto in Trebnje.

Okraj Celje mesto so razdelili na mesto Celje in kraje, okraj Maribor mesto pa je obsegal nekdanje mestno ozemlje Maribora, ki je bilo opredeljeno s katastrskimi občinami. Vsi drugi okraji pa so bili razdeljeni na veliko krajev.[16]

Četrti, kraje, mesta in okraje so upravno vodili njihovi izvoljeni narodnoosvobodilni odbori. Krajevnih narodnoosvobodilnih odborov je bilo zelo veliko. Samo na Gorenjskem, ki je bila razdeljena na okraje Jesenice, Kranj in Škofja Loka, je v 130 krajih delovalo prav toliko krajevnih in mestnih ljudskih odborov.[17]

Zakon o upravni razdelitvi federalne Slovenije z dne 6. septembra 1945 ni veljal za slovenska območja, ki so po prvi svetovni vojni prišla pod italijansko oblast, čeprav so tudi na teh območjih med drugo svetovno vojno (od zgodnjega poletja pa do pozne jeseni 1944) potekale volitve v narodnoosvobodilne odbore. Po dogovoru med predstavnikoma jugoslovanske armade in britanske vojaške oblasti z dne 5. maja 1945 je začasno oblast v Julijski krajini, ki jo je med drugo svetovno vojno sestavljalo območje Slovenskega primorja in Istre, pripadala Jugoslaviji. Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje (izvoljen 15. septembra 1944) je 6. maja uvedel, 12. maja 1945 pa izdal odlok (dopolnjen 21. maja), po katerem je bilo Slovensko primorje upravno razdeljeno na **Goriško okrožje** (obsegalo je 15 okrajev: Cerkno, Idrija, Grgar, Kanal, Gorica, Ajdovščina, Miren, Dornberg, Komen, Bovec, Tolmin, Gradišče ob Soči, Krmin, Tarčent in Čedad), **Tržaško okrožje** (obsegalo je 9 okrajev: Devin-Nabrežina, Milje-Dolina, Hrpelje-Kozina, Ilirska Bistrica, Koper, Piran, Postojna, Sežana in Tržič) in **na avtonomno mesto Trst**.

Sporazum o jugoslovanski začasni upravi z dne 5. maja 1945 je bil spremenjen z beograjskim sporazumom z dne 9. junija 1945 in (nekatera vprašanja je reševal tudi devinski sporazum z dne 20. junija 1945), ki je območje Julijske krajine razdelili na cono A (anglo-ameriška vojaška uprava), v katero sta spadali Goriško okrožje (obsegalo je 7 okrajev: Bovec, Kobarid, Kanal, Brda, Miren, Komen in Gorica), Tržaško okrožje (obsegalo je 4 okraje: Milje-Dolina, Nabrežina, Sežana in Tržič) Trst in občina Pulj, ter na cono B (jugoslovanska vojaška uprava za Slovensko primorje, Istro in Reko). Celotno območje Slovenskega primorja znotraj cone B je bilo vključeno v Vzhodno primorsko okrožje z naslednjimi okraji: Cerknica (kmalu so ga priključil k okraju Idrija), Idrija, Koper (obsegal je območje slovenske Istre), Hrpelje-Kozina, Ilirska Bistrica, Postojna, Ajdovščina, Grgar in Tolmin. Od tedanje Jugoslavije je bila cona B Julijske krajine ločena z nadzorovano italijansko-jugoslovansko mejo, ki jo je bilo mogoče prestopiti s posebnimi dovoljenji, medtem ko je bil prehod med cono A in B mogoč z osebnimi izkaznicami.[18]

Na tretjem zasedanju Avnoja, ki se je začelo 7. avgusta 1945 v Beogradu in se mu je pridružilo še 82 med vojno nekompromitiranih poslancev Kraljevine Jugoslavije, predstavnikov strank ter meščanskih zunajstrankarskih politikov, se je 10. avgusta 1945 Avnoj preimenoval v Začasno ljudsko skupščino Demokratične federativne Jugoslavije. Njena glavna naloga je bila priprava ustavne ureditve na novo nastale države. Sprejela je volilno zakonodajo za izvolitev in delo nove ustavodajne skupščine, s katero so dobili volilno pravico vsi moški in ženske, ki so dopolnili 18 let, pa tudi mlajši, "... če so sodelovali v narodnoosvobodilni vojni ...",[19] in tudi zakon o ustavodajni skupščini, ki je uzakonil njeno dvodomnost, ki sta jo predstavljala dom narodov in zvezni dom. V nadaljevanju zasedanja je sprejela še vrsto zakonov, ki so v državi uzakonili premoč partije in ureditev nove oblasti ter pridobitve NOB.[20]

Neposredne volitve v oba domova (zbora) ustavodajne skupščine, na katerih je z več kot 95 odstotki oddanih glasov zmagala lista Ljudske

16 Zakon o upravni razdelitvi federalne Slovenije, Ur. l. SNOS in NVS št. 33-231/45; Podroben pregled zakonodaje o upravno teritorialnem razvoju Slovenije glej Tatjana Šenk: Upravni organi na lokalnem nivoju 1945-1995, Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, letnik XX, Ljubljana 1997, str. 121-127.

17 Janez Kopač: Uprava in samouprava, Gorenjska 1900-2000, knjiga gorenjske samozavesti, Kranj 1999, str. 182.

18 Nevenka Troha: Uprava v Slovenskem primorju 1918-1954 (pregled), Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, letnik XX, Ljubljana 1997, str. 88-102, ES zvezek št. 1, Ljubljana 1987, geslo Beograjski sporazum 1945; ES zvezek št. 2, Ljubljana 1988, geslo Cona A Julijske krajine; ES zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Julijska krajina, ES zvezek 7, Ljubljana 1993, geslo Morganova črta.

19 Jože Pirjevec: n. d., str. 159.

20 Božo Zakrajšek: n. d., str. 889; Začasna ljudska skupščina je zasedala do 26. avgusta 1945. Poleg zakona o ustavodajni skupščini in volilne zakonodaje je Začasna ljudska skupščina DFJ sprejela še nekaj pomembnih zakonov, npr. zakon o državljanstvu, o agrarni reformi in kolonizaciji, o tisku, društvih, zborovanjih in drugih javnih shodih itd.; ES, zvezek št, 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija.

fronte Jugoslavije (v Sloveniji lista Osvobodilne fronte, ki je bila sestavni del Ljudske fronte Jugoslavije), so bile razpisane 31. avgusta 1945 in so potekale 11. novembra 1945,[21] njeno zasedanje pa je trajalo od 29. novembra 1945 do 31. januarja 1946. Na začetku zasedanja je sprejela deklaracijo o razglasitvi republike z imenom Federativna ljudska republika Jugoslavija (FLRJ), s čimer je bila dokončno odpravljena monarhija. Ob koncu zasedanja, 31. januarja 1946 pa je sprejela še novo ustavo Federativne ljudske republike Jugoslavije. Ustavodajna skupščina se je preimenovala v Ljudsko skupščino FLRJ, predsedstvo dotedanje ustavodajne skupščine pa se je preimenovalo v prezidij ljudske skupščine FLRJ, ki je "... opravljal funkcijo državnega vodje ...".[22]

Ustava, ki je bila "... napisana pod nadzorom sovjetskega ambasadorja, je bila skoraj enaka stalinistični iz leta 1936: liberalna na prvi pogled, a v bistvu primerna le za utrditev diktature proletariata oziroma njegove avantgarde ...".[23] Državo FLRJ je opredelila kot skupnost enakopravnih narodov, živečih v šestih republikah (znotraj Srbije še v avtonomni pokrajini in avtonomni oblasti), ki so se po načelu samoodločbe narodov ("... ta je vključevala tudi pravico do odcepitve ...")[24] povezale v zvezno državo. Uveljavila je načelo ljudske demokracije in načelo diktature proletariata. Organizacija državne oblasti je temeljila na načelu enotnosti oblasti in demokratičnega centralizma. Formalno je bila kot najvišji organ državne oblasti in kot izključna nosilka zakonodajne oblasti uzakonjena dvodomna Ljudska skupščina FLRJ, sicer pa "... je bil njen pomen manjši, kot je določala ustavna ureditev ...". En dom skupščine je predstavljal zvezni svet, ki je bil po proporcionalnem načelu izvoljen na podlagi splošne volilne pravice (en poslanec na 50.000 prebivalcev), drugi dom pa je predstavljal svet narodov, v katerem so imele republike po 30, avtonomna pokrajina po 20 in avtonomna oblast po 15 predstavnikov. Mandat poslancev v obeh domovih je trajal 4 leta. Nosilca izvršne oblasti sta bila prezidij Ljudske skupščine FLRJ in vlada FLRJ, ki sta tedaj, ko skupščina ni zasedala (zasedala je praviloma dvakrat na leto, možen pa je bil tudi izredni sklic), sprejemala najpomembnejše državne odločitve.

Prezidij, ki je bil vpeljan po zgledu ruske ustave iz leta 1936, je bil podrejen in odgovoren Ljudski skupščini, združeval pa je pristojnosti vodje države, vodstva ljudske skupščine in še več pristojnosti iz delokroga najvišje državne oblasti (npr.: sklicevanje in razpuščanje ljudske skupščine, razpisovanje volitev, sklepanje o skladnosti zakonov, ratificiranje mednarodnih pogodb, razreševanje in imenovanje članov vlade FLRJ itd.). Sestavljalo ga je največ 30 članov, ki sta jih izvolila oba domova ljudske skupščine, predsednika in 6 podpredsednikov ter tajnika. Po sprejetju zvezne ustave se je tudi predsedstvo SNOS preimenovalo v prezidij SNOS.

Vlada FLRJ je bila po ustavi najvišji izvršilni in upravni organ v državi in je izdajala uredbe z zakonodajno močjo, s čimer je močno posegala v zakonodajno vejo tedanje oblasti. Bila je odgovorna Ljudski skupščini, ki jo je tudi imenovala in razreševala.[25]

Ustava FLRJ je dokončno uzakonila ljudsko oblast "... kot sistem upravljanja družbe in ohranjanja pridobitev NOB ...".[26]

Na podlagi ustave FLRJ je predsedstvo SNOS 14. februarja 1946 z zakonom spremenilo uradne nazive v republiki. Dotedanji naziv federalna Slovenija se je spremenil v naziv Ljudska republika Slovenija, Narodna vlada Slovenije se je preimenovala v Vlado Ljudske Republike Slovenije, okrožni, okrajni in krajevni narodnoosvobodilni odbori pa v okrožne, okrajne in krajevne ljudske odbore.[27]

Značilni za obdobje, ki ga je opredeljevala ustava FLRJ iz leta 1946 sta bili koncentracija in centralizacija oblasti v rokah zveznih izvršilnih in upravnih organov, ki so bili tesno povezani z organi Komunistične partije Jugoslavije. Jože Pirjevec v n. d. ugotavlja, da so bila precejšnja razhajanja med načeli zapisanimi v ustavi in stvarnostjo in da je bilo najslabše urejeno področje sodstva.[28]

---

21 Jera Vodušek Starič: Prevzem oblasti 1944-1946, Ljubljana 1992, str. 308-369; Prve volitve s črnimi skrinjicami, Slovenska kronika XX. stoletja 1941-1995, Ljubljana 1996, str. 129-130; Božo Zakrajšek v n. d. na str. 890 navaja, da je bil v dveh okrajih v Prekmurju izid volitev za Ljudsko fronto negativen.

22 ES zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija; ES zvezek št. 6, Ljubljana 1992, geslo Ljudska skupščina FLRJ.

23 Jože Pirjevec: n. d., str. 163.

24 ES zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija.

25 ES zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija; ES zvezek št. 6, Ljubljana 1992, geslo Ljudska skupščina FLRJ, geslo Ljudska skupščina LRS; Pri geslu Ljudska skupščina FLRJ v ES (zvezek št. 6 na strani 291) je navedeno, da je bila ena od pristojnosti prezidija tudi, da je "... razreševal in imenoval člane vlade FLRJ ...", v geslu Jugoslavija (zvezek 4, na strani 322) pa, da je bila vlada FLRJ "... podrejena ljudski skupščini, ki jo je imenovala in razreševala ..."; Sprejeta prva slovenska ustava, Slovenska kronika XX. stoletja 1941-1995, Ljubljana 1996, str. 147.

26 Jera Vodušek Starič: Prevzem oblasti 1944-1946, Ljubljana 1992, str. 392-400; Ivan Kristan: Družbena ureditev SFRJ, Maribor 1976, str. 45-49; ES zvezek št. 6, Ljubljana 1992, geslo Ljudska oblast.

27 Zakon o nazivu Ljudske republike Slovenije ter organov državne uprave in državnih oblasti v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. SNOS in NVS št. 15-62/46; ES zvezek 6, Ljubljana 1992, geslo Ljudska republika Slovenija.

28 Glej op. 25; Jože Pirjevec: n. d., str. 163-165.

Zelo veliko lokalnih upravnih enot, ki jih je uzakonil zakon o upravni razdelitvi federalne Slovenije septembra 1945, je pomenilo tudi velik strošek za državo, pa tudi njihova učinkovitost je bila slaba, zato je v začetku aprila 1946 sprejeti novi zakon o upravni razdelitvi Slovenije njihovo število zelo zmanjšal. Vendar pa zakon ni začel veljati.[29] Delno je aprilski neuveljavljeni zakon povzel in tako tudi zmanjšal število upravnih območij nov upravni predpis iz septembra 1946. Ozemlje LRS je bilo upravno razdeljeno na okrožja (Ljubljana mesto, Celjsko, Ljubljansko, Mariborsko in Novomeško), okraje in kraje. Okrožje Ljubljana mesto je bilo izvzeto iz Ljubljanskega okrožja in je bilo razdeljeno na mestne četrti. Po tem zakonu se je število okrajnih ljudskih odborov zmanjšalo za enega, tako da je bilo poslej na območju Slovenije 27 okrajev (odpravljen je bil okraj Gornji Grad v okrožju Celje, v katerem se je okraj Slovenske Konjice preimenoval v Konjice, Šmarje pri Jelšah pa v Šmarje, namesto okraja Šoštanj pa se pojavi okraj Mozirje). V okrožju Maribor sta bila združena dotedanja okraja Maribor desni breg in Maribor levi breg v nov okraj Maribor-okolica, na novo pa je bil ustanovljen okraj Slovenska Bistrica. Zmanjšalo se je tudi število krajevnih ljudskih odborov, npr. na Gorenjskem za 30. V obeh zakonih o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije se zopet pojavi delitev Slovenije znotraj novih krajevnih ljudskih odborov na kraje, ki so dali ime krajevnemu ljudskemu odboru, na katastrske občine, ki so bile združene v okviru kraja ter na naselja, ki so tvorila katastrske občine.[30]

Konec maja 1946 je bil v Ljudski skupščini FLRJ sprejet Splošni zakon o ljudskih odborih, ki je uzakonil tedanji sistem oblasti, saj je v 1. in 2. členu določal, da so ljudski odbori organi državne oblasti, po katerih ljudstvo izvaja svojo oblast v upravno-teritorialnih enotah, ki so na svojih območjih najvišji organi lokalne državne oblasti, hkrati pa na svojih območjih izvajajo tudi naloge splošnega značaja. Skladno z ustavo in drugimi zakoni so v okviru svojih pristojnosti ljudski odbori sprejemali tudi splošne predpise. Določeno je bilo tudi število članov ljudskih odborov in njihov izvršilnih organov, kar je bilo odvisno od števila prebivalstva na njihovih območjih.[31] Člani izvršilnih odborov ljudskih odborov so vodili oddelke in odseke, ki so jih v okviru zakonov ustanavljali pri ljudskih odborih. Medsebojna oblastna razmerja med ljudskimi odbori so bila urejena po načelu enotnosti ljudske oblasti in načelu demokratičnega centralizma, ki je povezovalo vse ljudske odbore v homogeno celoto, saj so bili predpisi višjih ljudskih odborov obvezni za nižje. Na ta način je bil "... ljudski odbor posamezne teritorialne enote edini in najvišji organ oblasti v tej enoti in na njegovem območju praviloma ne more biti organov, ki ne bi bili njegovi oziroma njemu podrejeni ...". To je tudi pomenilo, "... da izvršujejo ljudski odbori v zadevah lokalnega pomena prav tako kot ljudske skupščine v republiki oziroma federaciji, vse funkcije lokalne oblasti, se pravi: zakonodajno, kakor tudi upravno in sodno ...". Izvajanje sodne funkcije se je izražalo z izvolitvijo sodnikov. Tako so postali ljudski odbori "... predvsem podaljšek oblasti višjih organov ...".[32] Zakon, ki v drugem členu določa, da so ljudski odbori na svojem območju najvišji organi državne oblasti v zadevah lokalnega značaja in da na svojem območju uresničujejo tudi zadeve splošnega značaja, še ni določal razlike med nalogami oziroma zadevami lokalnega pomena in zadevami splošnega pomena, saj so bile zaradi komaj končane vojne vse naloge zadeve splošnega pomena, ki so jih opravljali ljudski odbori kot državni organi. Tako za organe in njihove člane je veljalo načelo dvojne odgovornosti. Najprej so bili odgovorni svojemu ljudskemu odboru, nato pa še višjemu ljudskemu odboru in članom njihovih izvršilnih organov. Sistem ljudskih odborov je bil zelo razčlenjen sistem lokalnih enot. "... Vodilna ideja te organizacije je bila, da se ljudski odbori čim bolj približajo prebivalstvu..., da se tako najširši sloji aktivirajo za opravljanje nalog, ki so bile v tem času aktualne v zvezi z izgradnjo nove države ...". Določeno je bilo, da se ljudski odbori ustanavljajo na območjih upravno-teritorialnih enot, ki so bile kraji (vasi in manjša mesta), mesta, okraji, okrožja, možno pa je bilo namesto okrožij ustanoviti tudi oblasti, saj "... ni treba, da bi manjša ljudska republika imela okrožja ...". Upravno-teritorialna razdelitev je bila v zakonski pristojnosti republik, ki so z zakonom tudi določile, katera mesta so izvzeta iz upravnega sestava okraja oziroma okrožja in imajo zato značaj okraja ali okrožja. V 10. členu zakona je bilo določeno, da se v vaseh in manjših mestih "(mestecih in trgih)" ustanovijo krajevni ljudski odbori. V (večjih[33]) mestih se ustanovijo mestni ljudski odbori, ki imajo po določilih 13. člena zakona "... stopnjo okrajnega ljudskega odbora. Mestni ljudski odbori mest, ki so izvzeta iz

29 Zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, Ur. l. LRS št. 26-119/46, Zakon o odložitvi izvedbe zakona o upravni razdelitvi LRS z dne 2. 4. 1946, Ur. l. LRS št. 44-108/46.

30 Zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, Ur. l. LRS št. 62-242/46, Janez Kopač: n. d., Gorenjska 1900-2000, str. 180-185.

31 Splošni zakon o ljudskih odborih, Ur. l. FLRJ št. 43-288/46.

32 ES zvezek št. 6, Ljubljana 1992, geslo Ljudska oblast.

33 Splošni zakon o ljudskih odborih iz leta 1946 v 11. členu govori le o mestih, Janez Šmidovnik pa v publikaciji Koncepcija jugoslovanske občine, Ljubljana 1970, na strani 115 uporablja izraz "večjih mestih", ki naj bi imela značaj okraja. Zakon izraz "večja mesta" uporablja v 12. členu, ki daje možnost, da republika z zakonom "... v večjih mestih ustanovi četrtne ljudske odbore, v posebnih primerih pa v velikih mestih tudi ljudske odbore mestnih predelov ...".

upravnega sestava okrožja, imajo stopnjo okrožnega ljudskega odbora ...". Okraje so upravno vodili okrajni, okrožja pa okrožni ljudski odbori. Med njimi je bila glede na operativno pomembnost temeljna lokalna enota okraj.

Mandatna doba na volitvah izvoljenih ljudskih odborov na krajevni ravni je bila dve leti, na mestni, okrajni, okrožni in po letu 1949 oblastni ravni pa tri leta. Izvoljenih odbornikov v ljudskih odborih je bilo zelo veliko: na krajevni ravni od 7 do 35 članov, na mestni in okrajni ravni od 45 do 60 članov, na okrožni ravni (okrožja so bila odpravljena v začetku leta 1947) od 80 do 120 članov in na oblastni ravni od 80 do 150 članov. Pomembno vlogo pa so imeli zlasti izvršilni odbori, ki so bili po zakonu izvršilni in upravni organi in so opravljali največ nalog ljudskih odborov. V izključni pristojnosti ljudskih odborov so bili: proračun, gospodarski načrt, sklepanje posojilnih pogodb, ustanavljanje podjetij in ustanov, krajevne davščine, lokalne volitve itd. Sicer pa so bile glavne naloge tedanjih, zlasti izvršilnih odborov, številna opravila, povezana z izgradnjo in vodenjem socialističnega planskega gospodarstva na temeljih državne lastnine, vodenje lokalne kulturne in zdravstvene politike, preskrbe in drugih javnih služb.[34]

Ustava je predvidevala tudi "... pobudo in udeležbo ljudskih množic in njihovih organizacij pri izvajanju splošnih in krajevnih nalog ...", kar pa se v praksi ni širše uveljavilo.[35]

Ustava Ljudske republike Slovenije z dne 16. januarja 1947

Ivan Kristan ugotavlja, da so glede na federativno ureditev Jugoslavije imele "... republike lastnost države, zaradi česar ima vsaka republika tudi svojo ustavo, ki jo samostojno sprejme ...",[36] pa čeprav je ustava FLRJ opredeljevala temeljno sestavo in funkcije najvišjih upravnih organov države v republikah.

Dne 9. in 10. septembra 1946 je v Ljubljani potekalo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS). Predsedstvo SNOS je sprejelo ukaza o razpustu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in o razpisu volitev v ustavodajno skupščino Ljudske republike Slovenije za 27. oktober 1946. Izvoljeno je bilo 120 poslancev.[37] Ustavodajna skupščina se je prvič sestala 18. novembra 1946, v naslednjih tednih pripravila osnutek ustave, jo decembra posredovala v javno razpravo, 14. januarja 1947 je pričela obravnavo predloga in 16. januarja 1947 sprejela odlok o proglasitvi ustave Ljudske republike Slovenije.[38]

Slovenska ustava v 2. členu ugotavlja, da se je po končani drugi svetovni vojni "... slovenski narod na osnovi pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in do združitve z drugimi narodi ter na osnovi načela enakopravnosti, združil z drugimi narodi Jugoslavije in njihovimi ljudskimi republikami ... v skupno zvezno državo Federativno Ljudsko Republiko Jugoslavijo ...". Z drugimi ljudskimi republikami v Jugoslaviji je ozemlje LRS povezano v enotno državno in gospodarsko območje. Določeno je bilo, da slovenski narod svojo oblast izvaja prek ljudskih odborov, ki so svobodno izvoljeni predstavniški organi vse od krajevnih ljudskih odborov do Ljudske skupščine LRS. V 9. členu ustave je bilo določeno, da Ljudska republika Slovenija izvršuje državno oblast suvereno, področja suverenosti pa so opredeljena v 44. členu ustave, na federalno raven pa prenaša pravice, ki so kot zvezne določene v ustavi FLRJ. V pristojnost Ljudske republike Slovenije so tako sodile: sprejemanje republiške ustave, odločanje o spremembah republiških meja, upravno teritorialna razdelitev republike, državljanstvo, zaščita državne ureditve in pravic državljanov ter javni red in varnost, sodstvo, amnestija, proračun, posojila in gospodarski načrt republike, skrb za republiško gospodarstvo, republiška podjetja, komunikacije republiškega pomena, vodenje komunalnih in stanovanjskih zadev in zakonodaja na področju republiške industrije, rudarstva, trgovine, kmetijstva, gozdarstva, voda, gradenj, gospodarskega poslovanja, šolstva, zdravstva, telesne vzgoje, kulture in znanosti.

Glede lastnine proizvajalnih sredstev je ustava opredeljevala obče ljudsko imovino "... to je imovina v rokah države ..." (vsa rudna in druga bogastva v zemlji, vode, viri naravne sile, sredstva železniškega in letalskega prometa, pošta, brzojav, telefon in radio) in imovino ljudskih zadružnih organizacij. V 17. členu pa sta še posebej "... zajamčeni zasebna lastnina in zasebna podjetnost v gospodarstvu ...". Glede lastništva zemlje pa je v 18. členu zapisano, da "... pripada tistemu, ki jo obdeluje ...", lahko jo poseduje tudi ustanova ali oseba, ki ni poljedelec, zakon pa bo določal koliko. Za veleposestva je bilo določeno, da nikakor ne smejo biti v zasebni lasti.

Ustava je določala, da je najvišji organ ljudske oblasti in ljudske suverenosti Ljudska skupščina Ljudske Republike Slovenije, v katero se je po sprejetju ustave preimenovala ustavodajna skupščina. Izvrševala je vse tiste pravice, ki z ustavo niso bile prenesene na prezidij in vlado

34 Janez Šmidovnik, n. d., str. 91-102.

35 ES zvezek št. 6, Ljubljana 1992, geslo Ljudska oblast.

36 Ivan Kristan: n. d., str. 49; Poglavje o ustavi je na straneh od 49 do 57.

37 Volitve v ustavodajno skupščino, Slovenska kronika XX. stoletja 1941-1995, Ljubljana 1996, str. 143-144; O rezultatih glej Božo Zakrajšek: n. d., str. 890.

38 Sprejeta prva slovenska ustava, Slovenska kronika XX. stoletja 1941-1995, Ljubljana 1996, str. 147.

LRS. Mandat Ljudske skupščine LRS kot najvišje zakonodajne oblasti je trajal 4 leta, za vojne in druge izredne razmere pa je bilo predvideno podaljšanje mandata. Redna zasedanja je imela dvakrat na leto, in sicer prvič najpozneje 15. junija in drugič najpozneje 15. decembra. Na predlog prezidija Ljudske skupščine LRS ali na zahtevo tretjine poslancev se je sestala tudi na izredno zasedanje. Za opravljanje posameznih nalog je Ljudska skupščine LRS iz svoje srede izvolila odbore. Z večino glasov večine navzočih poslancev je Ljudska skupščina LRS sprejemala zakone, z absolutno večino celotnega števila poslancev pa je sprejemala tudi spremembe in dopolnitve ustave, ki so jih smeli predlagati prezidij, vlada ali tretjina poslancev Ljudske skupščine LRS.

Ustava je po zgledu zvezne ustave vpeljala prezidij Ljudske skupščine LRS, katerega naloga je bila sklicevanje zasedanja Ljudske skupščine, razpis volitev vanjo, razglašanje in obvezno tolmačenje zakonov. Na predlog predsednika vlade prezidij izvršuje imenovanje in razreševanje članov vlade med dvema zasedanjema Ljudske skupščine, na predlog vlade določa podjetja republiškega pomena itd. Odgovoren je Ljudski skupščini, v primeru razpustitve Ljudske skupščine pa do izvolitve nove opravlja njene posle.

Kot najvišji upravni in izvršilni organ je ustava Ljudske republike Slovenije postavila vlado LRS, ki jo je imenovala in razreševala Ljudska skupščina LRS in je bila njej tudi odgovorna, v času ko Ljudska skupščina ni zasedala, pa je bila odgovorna prezidiju Ljudske skupščine LRS. Poleg vladnih uredb je vlada smela izdajati tudi uredbe z zakonsko močjo. Tako sta prezidij in vlada lahko posegala s svojimi pristojnostmi tudi v zakonodajno vejo oblasti.

Vlado so sestavljala ministrstva. Glede na pristojnosti je ustava ločila zvezno-republiška in republiška ministrstva. Zvezno-republiška so bila tista ministrstva, ki so vodila določene panoge državne uprave in so opravljala "... poleg poslov lastne pristojnosti tudi posle zvezno-republiških ministrstev zvezne vlade po njihovih pravilnikih, navodilih, odredbah in odločbah ...". Ta ministrstva so bila: za finance, za notranje zadeve, za pravosodje, za industrijo in rudarstvo, za trgovino in preskrbo, za kmetijstvo, za gozdarstvo, za delo in za gradnje.

Republiška ministrstva pa so bila tista, ki so vodila "... samostojno določene panoge državne uprave, spadajoče v pristojnosti republike in so odgovorna samo vladi LRS ...". Ta ministrstva so bila: za prosveto, za ljudsko zdravstvo, za socialno skrbstvo in za komunalne zadeve.

Na nižjih upravno-teritorialnih enotah so bili organi državne oblasti ljudski odbori. Glede njihovega delovanja in pristojnosti je slovenska ustava povzela določila zveznega Splošnega zakona o ljudskih odborih iz konca junija 1946.

V zadnjem delu pa je ustava urejala še področje pravosodja, kjer so poslovala Vrhovno sodišče LRS ter okrožna in okrajna sodišča ter ustrezajoča javna tožilstva. [39]

Od prve slovenske ustave januarja 1947 do ustavnega zakona konec januarja 1953

Le nekaj dni po sprejetju slovenske ustave, 23. januarja 1947, je prezidij Ljudske skupščine LR Slovenije razglasil zakon o spremembi upravne razdelitve, ki je veljala od septembra 1946. Po novem se je ozemlje LRS upravno delilo na Glavno mesto Ljubljana ter na okraje in kraje. Odpravljena so bila dotedanja okrožja, število okrajev pa se ni spremenilo. Zakon je upravne pristojnosti odpravljenih okrožij začasno prenesel na vlado LRS in njene organe ter na okrajne ljudske odbore.[40]

Na podlagi mirovne pogodbe z Italijo, ki je bila podpisana 10. februarja 1947 in je začela veljati po ratifikacijah 15. septembra 1947, je bila določena nova meja med Jugoslavijo in Italijo. K Jugoslaviji so bila priključena nekatera območja Gorice ter območja Idrije, Ilirske Bistrice, Postojne, Sežane in Tolmina. Vlada FLRJ je že 8. septembra 1947 sprejela uredbo o zamenjavi italijanskega denarja na območju, ki je bilo priključeno k Jugoslaviji. Uredbo je konkretiziralo navodilo zveznega ministrstva za finance z dne 13. septembra.[41] Priključitev je 15. septembra 1947 uzakonil ukaz prezidija Ljudske skupščine FLRJ o veljavnosti jugoslovanske ustave, zakonov in drugih predpisov na območja, ki so bila priključena Jugoslaviji, prezidij slovenske Ljudske skupščine pa je čez tri dni sprejel še ukaz o veljavnosti slovenske ustave in slovenskih zakonov na območju priključenih ozemelj Slovenske primorske.[42]

---

39 Ustava Ljudske Republike Slovenije, Ur. l. LRS št. 4A-20/47; Brane Kozina: n. d., str. 54-56; ES zvezek št. 6, Ljubljana 1992 gesli: Ljudska republika Slovenija in Ljudska skupščina LRS.

40 Zakon o spremembah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, Ur. l. LRS št. 5-21/47.

41 Uredba o odvzemu iz obtoka in zamenjavi denarja, ki se glasi na lire ter o preračunanju obveznosti v dinarje FLRJ na ozemlju, ki je po mirovni pogodbi z Italijo priključeno k Federativni ljudski republiki Jugoslaviji, Ur. l. FLRJ št. 77-536/47; Navodilo za izvajanje uredbe o obveznem obtoku in zamenjavi denarja, ki se glasi na lire ter o preračunavanju obveznosti v dinarje FLRJ na ozemlju, ki je po mirovni pogodbi z Italijo priključeno Federativni ljudski republiki Jugoslaviji ter za ureditev plačilnega prometa v zvezi s to uredbo, Ur. l. FLRJ št. 79-544/47.

42 Ukaz o raztegnitvi veljavnosti ustave, zakonov in drugih pravnih predpisov FLRJ na ozemlje, ki je po mirovni pogodbi z Italijo priključeno Federativni ljudski republiki Jugoslaviji, Ur. l. FLRJ št. 80-549/47; Ukaz o razširjenju veljavnosti ustave, zakonov in drugih predpisov Ljudske republike Slovenije na področje, priključeno po mirovni pogodbi z Italijo k ozemlju Federativne ljudske republike Jugoslavije, kolikor pripada to ozemlje Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 39-211/47.

Za območje Trsta s širšo okolico ter koprskega in bujskega območja je bilo na pariški mirovni konferenci februarja 1947 ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje (STO), ki je imelo poseben mednarodni status. Razdeljeno je bilo na cono A (pod zavezniško vojaško upravo), ki je zaokrožala območja občin Trst, Devin-Nabrežine, Zgonik, Repentabor, Dolina in Milje ter na cono B (pod vojaško upravo jugoslovanske armade), ki je obsegala območje slovenskega okraja Koper in hrvaškega okraja Buje. Za njuno oblastno območje je bilo 20. februarja 1947 ustanovljen Istrski okrožni ljudski odbor.[43]

Ponovna upravna sprememba v Sloveniji je nastala februarja 1948, ko je Ljudska skupščina LRS sprejela novi zakon o upravni razdelitvi. Ljudska republika Slovenija je še naprej ostala razdeljena na Glavno mesto Ljubljana (to pa na 4 rajone: I. Center, II. Bežigrad-Šiška, III. Moste in IV. Vič-Rudnik in na kraje: 1. Ježica, 2. Polje in 3. Št. Vid) ter na okraje in kraje, ki so jih upravno vodili ljudski odbori. Število okrajev in s tem tudi okrajnih ljudskih odborov se je povečalo z dotedanjih 27 na 29 (na novo je bilo ustanovljenih 8 okrajev, in sicer: Dravograd, Gorica, Idrija, Ilirska Bistrica, Poljčane, Postojna, Sežana in Tolmin, odpravljeno pa je bilo 6 okrajev, in sicer: Konjice, Prevalje, Rakek, Slovenska Bistrica, Šmarje, Škofja Loka. Vseh 29 okrajev je združevalo 1.263 krajev.[44]

Nove upravne spremembe so se dogodile spomladi 1949. Sredi februarja je Ljudska skupščina LRS sprejela spremembe in dopolnitve zakona o upravni razdelitvi Ljudske Republike Slovenije. Po novem je bilo ozemlje LRS upravno razdeljeno na Glavno mesto Ljubljana (še naprej razdeljeno na 4 rajone in le še na en kraj Polje), na Primorsko oblast s sedežem v Postojni (obsegala je okraje Gorica, Idrija, Ilirska Bistrica, Postojna, Sežana in Tolmin) ter na okraje, mestne rajone in kraje. Ta zakonska sprememba je tudi okraj Maribor mesto razdelila na 3 rajone in kraj Kamnica, ki je bil zato črtan iz okraja Maribor okolica.[45]

Dne 6. maja 1949 je Ljudska skupščina LRS sprejela zakon, ki je v upravno področje vpeljal oblasti. S tem je bila kot nova upravno-teritorialna enota vpeljana oblast, ki je povezovala več okrajev in mest in je bila zlasti gospodarska celota. Upravno so jih vodili oblastni ljudski odbori. V Ljudski Republiki Sloveniji so bile ustanovljene 3 oblasti, in sicer:

- **Goriška oblast s sedežem v Gorici, začasno pa v Postojni** je obsegala okraje: Gorica, Idrija, Ilirska Bistrica, Postojna, Sežana in Tolmin,
- **Ljubljanska oblast s sedežem v Ljubljani** je obsegala območje mesta Celje in okraje: Celje okolica, Črnomelj, Grosuplje, Jesenice, Kamnik, Kočevje, Kranj, Krško, Ljubljana okolica, Mozirje, Novo mesto, Trbovlje in Trebnje,
- **Mariborska oblast s sedežem v Mariboru** je obsegala območje mesta Maribor in okraje: Dravograd, Lendava, Ljutomer, Maribor okolica, Murska Sobota, Poljčane, Ptuj in Radgona.
- **Mesto Ljubljana** je bilo kot glavno mesto LRS izločeno iz oblasti in je predstavljalo posebno upravno enoto.[46]

Hkrati z zakonom o ustanovitvi oblasti je Ljudska skupščina 6. maja 1949 sprejela tudi zakon o volitvah in delu začasnih oblastnih ljudskih odborov in o prenosu pristojnosti nanje. Zakon je predvidel volitve za odbornike oblastnih ljudskih odborov za obdobje do rednih volitev v ljudske odbore. Odbornike v začasne oblastne ljudske odbore (od 70 do 120) so glede na število prebivalstva volili okrajni in mestni ljudski odbori v oblasti, na prvih zasedanjih pa so oblastni ljudski odbori izvolili svoje izvršne odbore, predsednike in tajnike. Zakon je predvidel, da bosta prezidij Ljudske skupščine in vlada LRS z ukazi, uredbami in odločbami prenesla pristojnosti na oblastne ljudske odbore.[47]

Nove upravne naloge ljudskih odborov v dobi nacionalizacije, kolektivizacije in socialističnega petletnega planskega gospodarstva (vsi ti procesi so do leta 1949 močno spremenili socialno in gospodarsko strukturo jugoslovanske družbe) je sredi leta 1949 prinesel novi Splošni zakon o ljudskih odborih.[48] Sprejela ga je Ljudska skupščina FLRJ na seji 28. maja 1949. V uvodnem delu zakona je zapisano, da se zakon sprejema zato "... da se ljudski odbori še bolj okrepijo in razvijejo kot organi oblasti v državi ..." in "... da se zagotovi najširša neposredna udeležba ljudskih množic pri izvajanju oblasti in da se tako ljudske množice ... naučijo voditi državo, ... da postanejo ljudski odbori zmožni kar najbolje opravljati vse zadeve, ki se tičejo gospodarskega, socialnega in kulturnega razvoja na njihovem območju ...". Obdržal je vse bistvene elemente, ki jih je prinesel Splošni zakon o ljudskih odborih iz leta 1946, "... vnesel pa je važne izpopolnitve ..., ki v določeni meri že nakazujejo povečano vlogo ljudskih odborov kot organov lokalne samouprave oziroma večjo

43 Nevenka Troha: n. d.; ES zvezek št. 2, Ljubljana 1988, geslo Cona A in cona B STO; ES zvezek št. 7, Ljubljana 1993, geslo Mirovna pogodba z Italijo; ES zvezek št. 12, Ljubljana 1998, geslo Svobodno tržaško ozemlje.

44 Zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, Ur. l. LRS št. 9-55/48.

45 Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske Republike Slovenije, Ur. l. LRS št. 8-34/49.

46 Zakon o ustanovitvi oblasti v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 16-86/49.

47 Zakon o volitvah in delu začasnih ljudskih odborov in o načinu prenosa pristojnosti na oblastne ljudske odbore, Ur. l. LRS št. 16-87/49.

48 Splošni zakon o ljudskih odborih, Ur. l. FLRJ št. 40-410/49.

stopnjo njihove samoupravnosti ...".[49] Zelo se je povečal pomen t. i. lokalnega gospodarstva, ki je bilo materialna podlaga za delovanje ljudskih odborov. Spet se je začelo uveljavljati načelo lokalne samoupravne oblasti (lastne zadeve ljudskih odborov) v obliki samostojnega urejanja znotraj ljudskih odborov in od države na ljudske odbore prenesene oblike državne oblasti. Zakon je določal, da med zadeve oziroma naloge lokalnega pomena sodijo prizadevanja ljudskih odborov za gospodarski, socialni in kulturni razvoj njihovih območij. V okviru pooblastil pa so smeli nadzorovati tudi gospodarska podjetja in ustanove republiškega in državnega pomena. V splošnem so med zadeve lokalnega pomena spadala vsa tista področja, ki so "... zagotavljala, da so ljudski odbori lahko nastopali kot popolni samoupravni organi lokalne državne oblasti ...". V splošno delovno področje ljudskih odborov pa so po zakonu spadale zadeve, "... katerih narava zahteva neposredno vodilno vlogo višjih organov državne oblasti ...". Zakon je za posamezne stopnje ljudskih odborov natančno predpisal njihove pristojnosti. Nekoliko pa je popustil neposreden vertikalni nadzor nad izvajanjem aktov nižjih ljudskih odborov. Po 43. členu zakona so višji ljudski odbori imeli pravico razveljaviti ali odpraviti nezakonite in nepravilne akte nižjih ljudskih odborov. Te pravice pa niso imeli izvršilni odbori višjih ljudskih odborov pa tudi ne vlada. Imeli so le "... pravico zadržati izvršitev nezakonitih in nepravilnih aktov nižjega ljudskega odbora in predlagati svojemu ljudskemu odboru oziroma prezidiju ljudske skupščine ljudske republike naj jih razveljavi ali odpravi ... Če pa so ti akti izdani na podlagi splošnih predpisov (odlokov) nižjega ljudskega odbora, sme izvršilni odbor višjega ljudskega odbora samo zadržati njihovo izvršitev in predlagati nižjemu ljudskemu odboru, naj jih razveljavi ali odpravi ...".

Janez Šmidovnik ugotavlja, da je Splošni zakon o ljudskih odborih iz leta 1949 pomemben zlasti zato, ker "... je izražal krepitev ljudskih odborov, in sicer tudi kot organov lokalne samouprave v teritorialnih enotah; ljudski odbori so postajali samostojnejši faktor jugoslovanskega političnega sistem. S tem zakonom je že bil storjen prvi korak proč od sovjetskega modela lokalne samouprave in organizacije državne oblasti ..." ,[50] kar je bilo zlasti očitno po letu 1948, po napadu Informbiroja. Jugoslavija se je otresla ruskega nadzora in Stalinovega dogmatizma, obnovljeni sta "... bili tezi o nujnosti popolnega preoblikovanja lastnine, tj. iz državne v družbeno, in popolne uveljavitve delavstva kot vodilne sile socialistične družbe ...".[51] Po letu 1948 je Jugoslavija v sistemu državne in družbene ureditve "... ubrala docela novo pot in uveljavila nove rešitve, za katere ni bilo vzorca niti na vzhodu niti na zahodu ...".[52]

V prvem členu zakona je bilo določeno, da so ljudski odbori lokalni organi oblasti v upravnoteritorialnih enotah: v krajih, mestih, mestnih rajonih in naseljih, v okrajih in v oblasteh. Splošni zakon o ljudskih odborih je uvedel za mesta novo nomenklaturo njihovih možnih položajev; uvedel je pojme "mesto v sestavu okraja", "mesto, izločeno iz okraja" in "glavno mesto republike". Mesto, ki je imelo značaj mesta v sestavu okraja, je bilo na stopnji kraja, upravno ga je vodil mestni ljudski odbor, ki je imel enake pristojnosti kot krajevni ljudski odbor. Mesto, ki je imelo značaj mesta, izločenega iz okraja, je bilo na isti stopnji okraja. Glavno mesto pa je bilo upravno na stopnji oblasti.[53]

Nekaj upravnih sprememb je Ljudska skupščina LRS sprejela 23. februarja 1949. Poslej je bilo Glavno mesto Ljubljana razdeljeno na 5 rajonov (odpravljen je bil kraj Polje), na novo pa je bilo določeno, da se upravna razdelitev Slovenije dopolni z mesti, izločenimi iz okrajev. Poslej je bilo na ozemlju LRS 27 okrajev in mesti Celje in Maribor, ki sta imeli status okraja.[54]

Nekaj manj pomembnih sprememb, npr. vključevanje in izključevanje krajev v okraje, je bilo sprejetih tudi konec oktobra 1949.[55]

Pri organizaciji uprave na okrajni ravni se je zgodila pomembna sprememba junija 1950, ko sta se mesti Jesenice in Kranj izločili iz okrajev Jesenice in Kranj in sta dobili značaj samostojnega okraja, kar je bilo v skladu z 12. členom Splošnega zakona o ljudskih odborih. Preostali del dotedanjega okraja Jesenice pa se je preimenoval v okraj Radovljica, kamor se je prenesel tudi sedež okraja. Hkrati sta se preimenovala dva okraja, in sicer okraj Dravograd v okraj Slovenj Gradec in okraj Mozirje v okraj Šoštanj. Poslej je na območju LRS delovalo 27 okrajev, mestoma Celje in Maribor pa sta se s statusom okraja pridružili še mesti Jesenice in Kranj. Določeno pa je tudi bilo, da je praviloma sedež krajevnega ljudskega odbora v kraju, po katerem se ljudski odbor imenuje.[56]

Nekaj teritorialno-upravnih sprememb na mariborskem koncu je bilo sprejetih z ukazom prezidija Ljudske skupščine Slovenije novembra

49 Janez Šmidovnik: n. d., str. 102.

50 Janez Šmidovnik: n. d., str. 104.

51 ES zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija.

52 Janez Šmidovnik: n. d., str. 102.

53 Splošni zakon o ljudskih odborih, Ur. l. FLRJ št. 49-410/49, od 11. do 16. člena; Janez Šmidovnik: n. d., str.115.

54 Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, Ur. l. LRS št. 33-206/49.

55 Ukaz o spremembi in dopolnitvi zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, Ur. l. LRS št. 35-220/49.

56 Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, Ur. l. LRS št. 20-107/50.

1950, ko se je mesto Maribor razdelilo na 7 rajonov.[57]

Po letu 1949 so se v Federativni Ljudski Republiki Jugoslaviji zgodile korenite spremembe v družbenoekonomski in politični ureditvi države. Vzroki zanje so bili neugodne notranje gospodarske razmere, preveč izrazito "... posnemanje sovjetskega socialističnega vzorca, kar je opazno slabilo podporo prebivalstva novi oblasti in zaviralo gospodarsko rast ..." ter informbirojevski spor, katerega posledica je bilo tudi pretrganje gospodarskih stikov z vzhodnoevropskimi državami in zastoj v jugoslovanskem gospodarskem razvoju. Zaradi takih razmer se je FLRJ odločila za nadaljnjo samostojno pot. Odločila se je za obliko upravljanja gospodarskih organizacij, ki je označena kot delavsko samoupravljanje. Formalni začetek novega načina upravljanja je uzakonil Temeljni zakon o upravljanju državnih gospodarskih podjetij in višjih gospodarskih združenj po delovnih kolektivih, ki je poznan tudi kot zakon o delavskih svetih oziroma zakon o samoupravljanju, ki ga je 27. junija 1950 sprejela Ljudska skupščina Federativne Ljudske Republike Jugoslavije. V preambuli zakona je zapisano, da je zakon sprejet zato "... da bi se postopno izvedlo gospodarjenje z državnimi gospodarskimi podjetji in z višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih po socialističnem načelu, da morajo z družbeno proizvodnjo gospodariti neposredno proizvajalci in zato, da bi se demokratična načela ljudskega samoupravljanja dalje razvijala ...". Pojem višje gospodarsko združenje je definiran v drugem odstavku prvega člena zakona in je pomenil združenje več gospodarskih podjetij. Kot organi upravljanja so bili uvedeni delavski sveti (od 15 do 120 članov) in upravni odbori (od 3 do 11 članov), za proizvodnjo in poslovanje podjetja pa je bil odgovoren direktor. Že pred sprejetjem zakona pa je v Jugoslaviji delovalo okoli 800 poskusnih delavskih svetov, med njimi tudi v tovarni Sava Kranj, ki je bil izvoljen 7. januarja 1950 na podlagi Navodila o osnovanju in delu delavskih svetov državnih gospodarskih podjetij, ki sta ga 23. decembra 1949 izdala Gospodarski svet vlade FLRJ in Centralni odbor Zveze sindikatov Jugoslavije.

Z uvajanjem delavskega samoupravljanja se je v državi namesto centralnega državnega planiranja v gospodarstvu začelo uvajati družbeno planiranje, tržne zakonitosti, večja samostojnost posameznih podjetjih pri gospodarjenju in postopno zmanjševanje državnega vpliva na gospodarjenje.[58] Začel se je uveljavljati nov gospodarski sistem, ki je postopno ločeval državno upravo od gospodarstva. To je začelo delovati bolj samostojno in se je v naslednjih letih držalo letnih družbenih planov ter proračunov na vseh ravneh od zveznega, republiškega do okrajnega in občinskega. Te usmeritve pa so se v naslednjih letih kazale na celotnem sistemu jugoslovanskega družbenega razvoja, tudi v strukturi države in lokalne samouprave. Začela se je deetatizacija, ko so državni organi in s tem tudi ljudski odbori izgubili pravico, da neposredno vodijo gospodarska podjetja, zavode, javne službe in druge organizacije. Podjetja, ki so bila dotlej zvezna, republiška in okrajna, so postala samostojna in samoupravna, kar je pomenilo konec državnega kapitalizma in administrativnega gospodarjenja v Jugoslaviji. To je imelo velike posledice tudi za državne organe, h katerim so tedaj spadali tudi ljudski odbori. Kljub temu pa je država tudi poslej na gospodarskem področju še vedno imela pomembne funkcije. To so bile splošno planske in nadzorne funkcije, ki so morale zagotavljati usklajenost delovanja gospodarskih in drugih subjektov v državi. Poslej so državni in upravni organi imeli zlasti številne evidenčne in nadzorne naloge.

Družbene spremembe so se v državi uveljavljale postopno, a že na začetku so imele za posledico krčenje in zmanjševanje državnih nalog in s tem tudi državnega aparata, to je ministrstev, direkcij in drugih operativno-upravnih organov, ki so do tedaj neposredno vodili gospodarstvo. Po navedbah Dušana Bilandžića se je zaradi reorganizacije aparata centralnih državnih organov uprava zmanjšala za 40 do 60%.[59] To pa je imelo za posledico, da se je pričel postopek "... obsežne decentralizacije nalog od zveznih in republiških organov na ljudske odbore... ", saj nova razmerja med državnimi in samoupravnimi organizmi niso zahtevali več centralizirano urejene države. "... Zaradi odprave razlikovanja med podjetji oziroma zavodi zveznega, republiškega in lokalnega pomena so dobili ljudski odbori ustrezne planske

57 Ukaz o spremembi meje med mestom Mariborom in okrajem Maribor okolica ter o spremembi razdelitve mesta Maribor na rajone, Ur. l. LRS št. 34-195/50.

58 Temeljni zakon o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in z višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih, Ur. l. FLRJ št. 48-391/50; Jerca Vodušek Starič: Začetki samoupravljanja v Sloveniji 1949-1953, Maribor 1983, str. 61-110; ES zvezek št. 10, Ljubljana 1996, geslo Samoupravljanje; ES zvezek št. 2, Ljubljana 1988, geslo Delavsko samoupravljanje; Prvi delavski svet v kranjski Savi, Slovenska kronika XX. stoletja 1941-1995, Ljubljana 1996, str. 181 (V tem zapisu je očitna napaka, saj kot letnico sprejetja zakona navaja leto 1949; O uvajanju delavskega samoupravljanja v Jugoslaviji: Branko Petranović, Čedomir Štrbac: Istorija socialističke Jugoslavije, prva knjiga, Beograd 1977, str. 127-135; Branko Petranović: Istorija Jugoslavije 1918-1978, Beograd 1980, str. 507-532; Dušan Bilandžić: Historija socialističke Federativne Republike Jugoslavije, glavni procesi 1918-1985, Zagreb 1985, str. 164-178; Dušan Bilandžić, Stipe Tonković, Samoupravljanje 1950-1974, Zagreb 1974; J. Vodušek: Nov gospodarski sistem, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 900-902.

59 Dušan Bilandžić: n. d., str. 176.

in nadzorne funkcije nasproti vsem organizacijam na svojem območju ...", s čimer se je okrepila vloga in položaj ljudskih odborov. Spremembe so bile tudi v predstavniških organih, to je v skupščinah in ljudskih odborih, kjer so imeli preveliko vlogo njihovi izvršilni organi, saj so samoupravljavci v gospodarstvu kot vedno bolj pomemben dejavnik v političnem sistemu države "... morali dobiti svoje mesto v okviru predstavniških organov ...".[60]

Pri organizaciji državne oziroma lokalne samouprave so družbene spremembe v Sloveniji dobile prvi odziv januarja 1951 z odpravo oblasti kot upravno teritorialnih enot v LRS. Zakon je predvidel prenos pristojnosti oblastnih ljudskih odborov na republiške in okrajne organe ter na organe mest, ki so imela značaj okrajev. Prenehali sta Ljubljanska in Mariborska oblast, za Goriško oblast pa je bilo določeno, da začasno še deluje.[61] S 1. marcem 1951 pa je bila odpravljena tudi Goriška oblast.[62]

Družbene spremembe je uzakonil Splošni zakon o ljudskih odborih, ki ga je 1. aprila 1952 sprejela Ljudska skupščina FLRJ.[63] Zakon je, kot navaja Dušan Bilandžić, z odpravo hierarhičnega odnosa centralnih do lokalnih organov znatno razširil avtonomijo lokalnih organov.[64] Kot ugotavlja Janez Šmidovnik, je bil pri urejanju upravnih področij to prvi zares splošni zakon, ki je postavljal le glavna načela za organizacijo, delovno področje, razmerja in delo ljudskih odborov. Ker ni veljal neposredno, je bil podlaga za poznejšo republiško zakonodajo s tega področja. Ljudska skupščina LRS je v začetku julija 1952 zato sprejela tri zakone, in sicer: Zakon o občinskih ljudskih odborih, Zakon o okrajnih ljudskih odborih in Zakon o ljudskih odborih mest in mestnih občin.[65] Vsi štirje citirani zakoni so deloma spremenili dotedanjo ustavno strukturo ljudskih odborov, zato so bili ustavnega pomena in so bili sprejeti po ustavni proceduri.

V zakonu se prvič v jugoslovanski zakonodaji pojavi pojem lokalna samouprava, ko je v drugem odstavku prvega člena zapisano: "Ljudski odbori kot lokalni organi državne oblasti so organi ljudske samouprave v občinah, okrajih in mestih ....". Janez Šmidovnik meni, da je bil pri utrjevanju samouprave v lokalnih teritorialnih enotah "... najpomembnejši ukrep ... uvedba pojma in institucije občine v sistem lokalnih teritorialnih enot, ... da smo dobili z zakoni o ljudskih odborih iz leta 1952 dejansko občino kot politično institucijo,... kot pravno organizirano elementarno sociološko skupnost, v kateri se izražajo in se lahko tudi uveljavljajo najbolj neposredni interesi prebivalcev te skupnosti... ". Po tem zakonu ni bilo več krajevnih ljudskih odborov kot najvišjih organov državne oblasti na lokalni teritorialni enoti. Zakon pa je v 67. členu dopuščal možnost v vaseh in naseljih ustanoviti vaške odbore zato, "... da se lahko uspešno opravijo posamezne zadeve, za katere je pristojen občinski ljudski odbor; da državljani lažje pridejo do svojih pravic in da se opravijo take zadeve, ki imajo pomen samo za prebivalce vasi (naselja), pa o njih ne odloča zbor volivcev ...". To pomeni, da so bili ti vaški odbori samo podaljšana roka občinskih ljudskih odborov in niso bili samostojni organi lokalne uprave. Opravljali so posamezne zadeve, za katere je bil pristojen občinski ljudski odbor. Zelo pomembno je tudi dejstvo, zapisano v 15. členu zakona, da so občina, okraj in mesto pravne osebe. Dotlej je na podlagi 24. člena Splošnega zakona o ljudskih odborih iz leta 1949 veljalo, da so bile pravne osebe njihovi organi, to je ljudski odbori, ki so jih kot pravno osebo zastopali predsedniki izvršnih odborov.[66]

Kot splošno predstavniško telo so bili v občinah za tri leta izvoljeni občinski ljudski odbori, pri okrajnih in mestnih ljudskih odborih, ki so z zakonom postali dvodomni, pa so funkcijo splošnega predstavniškega telesa opravljali za štiri leta izvoljeni okrajni zbori in mestni zbori. Drugi zbor okrajnih in mestnih ljudskih odborov se je imenoval zbor proizvajalcev in je bil "... predstavniško telo proizvajalcev, ... ki delajo v proizvodnji, prevozništvu in trgovini ... zastopani v razmerju s svojim prispevkom, ... kakor ga kaže njihov delež v družbenem produktu okraja ali mesta.".

Smernice Splošnega zakona o ljudskih odborih iz začetka aprila 1952 je že upošteval nov zakon o upravni razdelitvi Ljudske Republike Sloveniji, ki ga je Ljudska skupščine LRS sprejela na seji 12. aprila 1952. Zakon je zmanjšal število okrajev z dosedanjih 27 na 19 (odpravljeni so bili okraji: Grosuplje, Idrija, Ilirska Bistrica, Kamnik, Kranj okolica, Lendava, Poljčane, Radgona in Trebnje). Prenehali sta tudi mesti Jesenice in Kranj. Območje dotedanjega mesta Jesenice je bilo priključeno k okraju Radovljica, območje dotedanjega mesta Kranj pa v vnovič ustanovljeni okraj Kranj, h kateremu se je priključil tudi dotedanji okraj Kranj okolica. Značaj mesta so po novem zakonu imeli: glavno mesto Ljubljana, Maribor in Celje. Glavno mesto Ljubljana je bilo razdeljeno na "ožje mestno območje" in na občini Polje in Šentvid, medtem ko sta mesti Maribor in Celje ostali sklenjeni upravno-teritorialni enoti. V 6. členu pa je bila

60 Janez Šmidovnik: n. d., str. 105-109.

61 Zakon o odpravi oblasti kot upravno-teritorialnih enot v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 4-21/51.

62 Ukaz o določitvi dneva, ko preneha Goriška oblast, Ur. l. LRS št. 9-42/51.

63 Splošni zakon o ljudskih odborih, Ur. l. LFRJ št. 22-244/52.

64 Dušan Bilandžić: n. d., str. 177.

65 Vsi trije zakoni so objavljeni v Ur. l. LRS št. 19/52 pod zaporednimi številkami 88, 89 in 90.

66 Janez Šmidovnik: n. d., str. 109-111.

dopuščena možnost, da se mestna območja vseh treh mest s statutom mestnega ljudskega odbora razdelijo na občine, za okraje pa je veljalo, da so v njih povezane mestne občine in občine.

Po zakonu o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije z dne 12. aprila 1952 so bili v Sloveniji tile okraji:

-okraj Celje okolica: 40 občin, med njimi mestni občini Laško in Slovenske Konjice,

-okraj Črnomelj: 8 občin, med njimi mestni občini Črnomelj in Metlika,

-okraj Gorica: 17 občin, med njimi mestni občini Ajdovščina in Nova Gorica,

-okraj Kočevje: 12 občin, med njimi mestna občina Kočevje,

-okraj Kranj: 22 občin, med njimi mestne občine Kranj, Škofja Loka in Tržič,

-okraj Krško: 26 občin, med njimi mestne občine Brežice, Kostanjevica ob Krki, Sevnica in Videm-Krško,

-Okraj Ljubljana okolica: 40 občin, med njimi mestne občine Domžale, Kamnik, Litija, Višnja Gora in Vrhnika,

-okraj Ljutomer: 15 občin, med njimi mestni občini Gornja Radgona in Ljutomer,

-okraj Maribor okolica: 34 občin, med njimi mestna občina Slovenska Bistrica,

-okraj Murska Sobota: 22 občin, med njimi mestni občini Lendava in Murska Sobota,

-okraj Novo mesto: 23 občin, med njimi mestna občina Novo mesto,

-okraj Postojna: 15 občin, med njimi mestni občini Ilirska Bistrica in Postojna,

-okraj Ptuj: 24 občin, med njimi mestni občini Ormož in Ptuj,

-okraj Radovljica: 13 občin, med njimi mestne občine Bled, Jesenice in Radovljica,

-okraj Sežana: 13 občin, med njimi mestna občina Sežana,

-okraj Slovenj Gradec: 12 občin, med njimi mestni občini Ravne na Koroškem in Slovenj Gradec,

-okraj Šoštanj: 10 občin, med njimi mestni občini Šoštanj in Velenje,

-okraj Tolmin: 10 občin, med njimi mestne občine Bovec, Idrija in Tolmin,

-okraj Trbovlje: 13 občin, med njimi mestne občine Hrastnik, Radeče, Trbovlje in Zagorje ob Savi.

Skupaj je bilo spomladi 1952 na območju Ljudske republike Slovenije 372 občin (2 v okviru Glavnega mesta Ljubljana - mesti Maribor in Celje nista bili razdeljeni na občine - in 369 v okviru 19 okrajev), med njimi je bilo tudi 44 mestnih občin.[67]

Manjše upravne spremembe, npr. ustanovitev nove občine Kamnica v mestu Maribor in nove občine Kal nad Kanalom v okraju Gorica, zlasti pa priključitve nekaterih katastrskih občin in delov upravnih občin k drugim občinam, so bile izvršene že konec junija 1952.[68]

Sredi maja 1952 so se zgodile spremembe tudi v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja. Dne 15. maja je bila izdana odredba, s katero je bil odpravljen Istrski okrožni ljudski odbor, njegove pristojnosti pa so prešle na Okrajni ljudski odbor Koper, ki se je vse bolj vezal s slovenskimi oblastmi, in na Okrajni ljudski odbor Buje, ki se je povezoval s hrvaškimi oblastmi.[69]

Ker je Splošni zakon o ljudskih odborih uzakonil le splošna načela za organizacijo, pristojnosti in delo ljudskih odborov, so bile podrobnosti urejene z republiškimi zakoni o občinskih, mestnih in okrajnih ljudskih odborih, ki jih je sprejela Ljudska skupščina LRS na seji 30. junija 1952.

Janez Šmidovnik ugotavlja, da je bilo "odkritje" občine v Jugoslaviji leta 1952 izjemno pomembno. Vsi trije republiški zakoni o ljudskih odborih v uvodnih členih uzakonjajo določilo, da so ljudski odbori (občinski, mestni, mestnih občin in okrajni) lokalni predstavniški organi oblasti in organi ljudske samouprave na svojih območjih. Na svojih območjih so bili najvišji organi državne oblasti in so jim bili podrejeni vsi lokalni upravni organi. Le z republiškimi zakoni je bilo mogoče na njihovih območjih za zadeve, ki so spadale v republiško pristojnost ustanoviti upravne organe, ki so bili "... podrejeni naravnost republiškim državnim organom ...". Za vse tri oziroma štiri oblike ljudskih odborov je veljalo, da dajejo smer gospodarskemu, socialnemu in kulturnemu razvoju ter razvijajo svojo samoupravo, pa tudi samoupravo gospodarskih in drugih družbenih organizacij ter zagotavljajo pravice državljanov.

Citirani trije zakoni so podrobneje opredelili pravice in dolžnosti ljudskih odborov.

Za podeželske občine, kot jih je imenoval Janez Šmidovnik, je veljal zakon o občinskih ljudskih odborih. Kot osnovne naloge občin in občinskih ljudskih odborov, ki jih Šmidovnik označuje kot naloge oziroma pristojnosti lokalnega pomena, "... ki se neposredno nanašajo gospodarski, komunalni, kulturni in socialni razvoj občine ...", so navedene naslednje: proračun in lokalne davščine, zagotovitev reda in določitev načina izkoriščanja pašnikov, gozdov, livad in kamnolomov, s katerimi gospodari, sporazumno z okrajnim ljudskim odborom izdajanje regulacijskega načrta, skrb za občinske komunalne naprave (vodovodi, studenci, izviri, vodnjaki, kanalizacija, kopališča, pralnice itd.) in izkoriščanje le-teh, skrb za ureditev kraja, izgradnjo in

67 Zakon o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine, Ur. l. LRS št. 11-39/52.

68 Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine, Ur. l. LRS št. 19-92/52.

69 Nevenka Troha: n. d., str. 100.

vzdrževanje ulic, drevoredov, za krajevni promet in krajevne poti ter lokalni promet, za pokopališča in za vzdrževanje stanovanjskega sklada. Občinska pristojnost je bila tudi vzdrževanje zdravniške službe, zdravstvenih postaj, ambulant itd. ter izvajanje ukrepov za preprečevanje bolezni, skrb za materialno oskrbo šol in drugih zavodov, skrb za varstvo otrok in mater ter za onemogle ter vzdrževanje lokalnega reda in posredovanje ob elementarnih nesrečah. Šmidovnik te naloge in pristojnosti označuje kot izrazito klasične naloge občin, ki poudarjajo "... reševanje tistih vprašanj, ki so z gledišča širokih državnih okvirov majhna, za življenje ljudi v naseljih pa temeljnega pomena ...". Prav tako so bile občinam in njihovim ljudskim odborom dodeljene tudi naloge oblastnega širšega pomena, saj je bilo določeno, da "... občinski ljudski odbor neposredno izvršuje zakone in druge predpise višjih državnih organov in izvaja zadeve izvršilne dejavnosti v razmerju do državljanov, gospodarskih in družbenih organizacij in zavodov, kadar mu je to z zakonom ali drugim predpisom dano v pristojnost ...". Finančno pokritje za izvajanje občinskih pristojnosti je bilo šibko. Občine so bile upravičene le do dela družbenih prihodkov, ki so jih morala plačevati gospodarske organizacije in običajni davčni zavezanci z njihovega območja, višino pa je določal družbeni plan okraja, ki je moral biti v skladu z družbenim planom republike. To pomeni, da je o glavnih občinskih dohodkih odločal okraj, zato je bil položaj občine v največji meri odvisen od položaja okraja, v katerega je spadala občina. Tudi zakonodaja je okrajem namenila največji pomen pri odločanju o lokalnih javnih nalogah. Zaradi takega sistema se finančna moč občine ni izražala skozi finančno in gospodarsko moč njenega območja. Občine pa so smele v skladu z zakoni razpisati občinske doklade in krajevne samoprispevke, ki so bili zlasti namenjeni za zgraditev komunalnih, kulturnih, zdravstvenih in socialnih občinskih naprav.[70]

Zvezni zakon o ljudskih odborih, kakor tudi republiški zakon o ljudskih odborih mest in mestnih občin sta na upravnem področju mestom dodelila poseben položaj. Zaradi specifičnosti mest kot urbanih naselij so mesta "... morala dobiti vsaj del tistih pravic, ki so bile sicer v sistemu dane okrajem ...".[71] Omenjeni republiški zakon je v 3. členu povzel določila iz zakona o upravni razdelitvi LR Slovenije z dne 12. aprila 1952 in spet definiral kraje, ki so imeli v Sloveniji status mesta. To so bili Ljubljana, Maribor in Celje. Le 13[72] od 44 občin, ki so bile v zakonu o upravni razdelitvi Slovenije označene kot mestne občine, je zakon o ljudskih odborih mest in mestnih občin opredelil kot "... mestne občine v sestavi okraja, ki imajo posebne pravice ..." oziroma občine s posebnimi pravicami. To so bile mestne občine Bled, Idrija, Jesenice, Kamnik, Kranj, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Postojna, Ptuj, Škofja Loka, Trbovlje in Tržič. Po zakonskem določilu je to pomenilo, da so bile mestne občine s posebnimi pravicami samostojne teritorialne, gospodarske in komunalne celote v okraju in so "... družbeno-politično, gospodarsko in kulturno središče svoje okolice ...", zato so imele posebne pravice in dolžnosti. Zanje je veljal zakon o ljudskih odborih mest in mestnih občin. Za vseh preostalih 31 občin, ki so imele v aprilskem zakonu o upravni razdelitvi Slovenije oznako mestna občina, pa so veljale določbe zakona o občinskih ljudskih odborih in so bile, razen z imenom, izenačene z običajnimi (navadnimi) občinami. Take pa so bile te mestne občine: Ajdovščina, Bovec, Brežice, Domžale, Črnomelj, Gornja Radgona, Ilirska Bistrica, Hrastnik, Kočevje, Kostanjevica ob Krki, Laško, Lendava, Litija, Ljutomer, Metlika, Ormož, Radeče, Radovljica, Ravne na Koroškem, Sevnica, Sežana, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Šoštanj, Velenje, Videm-Krško, Višnja Gora, Vrhnika, Tolmin in Zagorje ob Savi.

Mestne občine, za katere je veljal zakon o občinskih ljudskih odborih, so upravno vodili enodomni mestni ljudski odbori (MLO). Mestne občine, ki so bile opredeljene v zakonu o ljudskih odborih mest in občin, so upravno vodili ljudski odbori mestnih občin (LOMO), ki so bili enodomni, izvoljeni za dobo treh let. Kraje, ki pa so imeli status mesta, pa so upravno vodili ljudski odbori mest, ki jih zakon imenuje tudi mestni ljudski odbori in so bili dvodomni, sestavljeni iz mestnega zbora in zbora proizvajalcev. Mestni zbor je imel mandat štiri leta, zbor proizvajalcev pa dve leti.[73] Nekaj sprememb pri volitvah v mestni ljudski odbor in ljudski odbor mestne občine je bilo jeseni 1953, ko je za oba zbora mestnih ljudskih odborov obveljal štiriletni mandat.[74]

Ljudski odbori mestnih občin so dobili v pristojnost vse zadeve izvršilne dejavnosti v razmerju do državljanov in organizacij, za katere so bili sicer pristojni okrajni ljudski odbori. To so bile naloge s področja financ, komunale, gradenj, obrti, turizma, gostinstva, lokalnega prometa, stanovanjskih zadev, trgovine, zdravstva in

70 Zakon o občinskih ljudskih odborih, Ur. l. LRS št. 19-88/52, zlasti člen 12; Janez Šmidovnik: n. d., str. 110-113.

71 Janez Šmidovnik: n. d., str. 116.

72 Janez Šmidovnik v n. d. na str. 116 navaja, da je bilo teh občin 14, v 3. členu zakona pa jih je navedeno 13.

73 S tem zakon povzroča zmedo, kajti tako so se imenovali tudi ljudski odbori mestnih občin, ki so bili izenačeni z običajnimi občinami (glej 6. in 7. člen zakona o ljudskih odborih mest in mestnih občin).

74 Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o ljudskih odborih mest in mestnih občin, Ur. l. LRS št. 31-100/53.

socialnega skrbstva. V teh zadevah so imeli nadzor nad ljudskimi odbori mestnih občin republiški in ne okrajni organi. Te občine so imele svoje družbene plane, ki so se neposredno vključevali v družbeni plan republike, tako kot je veljalo za okrajne družbene plane, in so bile finančno izenačene z okraji.[75]

Zakonodaja o ljudskih odborih iz leta 1952 je največjo vlogo namenila okrajem in okrajnim ljudskim odborom. Postali so tisti dejavnik v strukturi teritorialnih enot, na katerega je prehajalo težišče odločanja o javnih nalogah, hkrati pa so bili tudi prvostopenjski organi za izvrševanje zveznih in republiških zakonov. To je pomenilo veliko koncentracijo oblastnih funkcij na tej stopnji lokalne oblasti. Šmidovnik ugotavlja, da je bil "... okraj ... v razmerju do občin center oblastvene, finančne pa tudi politične moči ...". Postal je operativni nosilec gospodarskega in družbenega razvoja in je postal povezovalni člen, "... ki je združeval vse oblike nastajajoče samouprave v gospodarstvu in javnih službah ter v drugih družbenih dejavnostih na svojem območju ..." in je že predstavljal elemente bodoče komunalne ureditve države. Okrajni ljudski odbor kot nosilec okrajne oblasti sta sestavljala okrajni zbor kot splošno predstavniško telo in so ga prebivalci okraja volili za dobo štirih let in zbor proizvajalcev, ki so ga kot predstavniško telo zaposlenih v okraju volili za dobo dveh let.[76] Določeno je bilo, da okrajni ljudski odbor opravlja vse zadeve, ki se neposredno nanašajo na gospodarski, komunalni, kulturni in socialni razvoj okraja kot celote in da za izvajanje omenjenih nalog iz okrajnega proračunskega denarja ustanavlja okrajna gospodarska podjetja in ustanove. Prav tako je bilo v pristojnosti okrajnega ljudskega odbora na prvi stopnji voditi upravni postopek.[77]

Zakoni o ljudskih odborih iz leta 1952 so odpravili dotedanje izvršne odbore, ki so bili enotni izvršilni organi. Nadomestili so jih sveti za opravljanje posameznih upravnih zadev. V občinskih ljudskih odborih sveti niso bili obvezni, pri okrajnih in mestnih ljudskih odborih pa je delovalo po pet svetov: za gospodarstvo, za komunalne zadeve, za prosveto in kulturo, za ljudsko zdravstvo in socialno politiko in za notranje zadeve.

V pristojnost okrajnih in mestnih ljudskih odborov ter ljudskih odborov mestnih občin so sodili tudi sodniki za prekrške, ki so odločali o upravnem kazenskem postopku. Omenjeni ljudski odbori so smeli izvoliti enega ali več sodnikov za prekrške.

Z uveljavljanjem zakonodaje o ljudskih odborih je na upravnem področju začelo postopno slabeti načelo demokratičnega centralizma.[78]

Ustavni zakon z dne 30. januarja 1953

Družbene spremembe, ki so bile posledica uvajanja samoupravljanja, in spremembe, ki so nastajale kot posledica zakonodaje, zlasti zakonov o ljudskih odborih, so bile tako temeljite, da se je spremenila ustavna ureditev. Ustavne spremembe v državi[79] in republikah so bile uzakonjene z ustavnimi zakoni. Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije je Ustavni zakon o temeljih družbene in politične ureditve in o organih oblasti Ljudske Republike Slovenije sprejela 30. januarja 1953. Bistveno je bilo, da je uzakonil družbeno lastnino proizvajalnih sredstev, s čimer je bila odpravljena državna lastnina nad njimi. V tretjem členu zakona je zapisano: "Družbena lastnina proizvajalnih sredstev, samouprava proizvajalcev v gospodarstvu in samouprava delovnega ljudstva v občini, mestu in okraju so temelj družbene in politične ureditve." Z določilom v šestem členu je bila zagotovljena tudi samouprava delovnega ljudstva na prosvetnem, znanstvenem, kulturnem, socialnem in zdravstvenem področju; ta se izvršuje po samoupravnih zavodih. Predstavniki proizvajalcev so v zborih proizvajalcev v okrajnih in mestnih ljudskih odborih odločali, "... koliko materialnih sredstev naj se da za družbene potrebe in kako naj se porabijo ...".

Suverenost republike so po sprejetem ustavnem zakonu omejevala le določila zvezne ustave, Ljudska skupščina Ljudske Republike Slovenije, katere mandat je trajal štiri leta, pa je postala predstavnik suverenosti slovenskega naroda in najvišji organ oblasti v republiki.

Ustavni zakon je tudi v skupščini Ljudske Republike Slovenije uvedel dvodomni sistem.[80] Uzakonjena sta bila republiški zbor, v katerega so volili po enega poslanca na 12.000 prebivalcev, in zbor proizvajalcev, v katerega so volili po enega poslanca na 16.000 proizvajalcev, ki jih je zakon označeval kot "proizvajalsko prebivalstvo". Za izvajanje nalog iz svojih pristojnosti sta zbora imela odbore in komisije.

Spremembe so nastale tudi v zveznih in republiških izvršilnih organih. Na obeh ravneh so bili odpravljeni prezidiji ljudskih skupščin,

75 Zakon o ljudskih odborih mest in mestnih občin, Ur. l. LRS št. 19-90/52; Janez Šmidovnik: n. d., str. 114-119.

76 Po Zakonu o spremembah in dopolnitvah zakona o okrajnih ljudskih odborih (Ur. l. LRS št. 31-99/53) s srede septembra 1953 je tudi zbor proizvajalcev dobil štiriletni mandat.

77 Zakon o okrajnih ljudskih odborih, Ur. l. LRS št. 19-89/52.

78 Janez Šmidovnik: n. d., str. 120-125.

79 Ustavni zakon na državni ravni je sprejela Ljudska skupščina FLRJ dne 13. januarja 1953; Ivan Kristan: n. d., str. 57-64.

80 Na zvezni ravni se je dvodomni sistem z zveznim ustavnim zakonom spremenil toliko, da je dotedanji zbor narodov postal sestavni del zveznega zbora, v posameznih primerih pa se je lahko izločil kot samostojen zbor. Na novo pa je ustavni zakon na zvezni ravni uzakonil zbor proizvajalcev.; ES zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija.

izvršilni organi pa so bili poslej izvršni sveti. Na zvezni ravni je bila na novo uvedena funkcija predsednika republike, ki je postal izvršilni organ Ljudske skupščine FLRJ in je hkrati opravljal tudi naloge predsednika zveznega izvršnega sveta, funkcijo individualnega vodje države in funkcijo vrhovnega poveljnika jugoslovanskih oboroženih sil. Zvezni izvršni svet so volili izmed poslancev zveznega zbora, v njem so morali imeti predstavnike vse federalne enote, po položaju pa so bili njegovi člani poleg predsednika republike še predsedniki izvršnih svetov ljudskih republik. Opravljal je politično izvršilno funkcijo, upravno izvršilne funkcije pa so opravljali zvezni upravni organi.

Na republiški ravni so izvršilno oblast prevzeli republiški izvršni sveti. V 71. členu slovenskega ustavnega zakona je bilo določeno, da Ljudska skupščina "... poveri izvršnemu svetu predstavljanje Ljudske republike Slovenije, skrb za izvajanje zakonov, nadzorstvo nad delom republiške uprave, nadzorstvo nad zakonitostjo dela ljudskih odborov in določenih samoupravnih zavodov ter opravljanje drugih izvršilnih zadev iz pristojnosti republiških organov oblasti ...". Republiški izvršni svet, ki ga je volila republiška ljudska skupščina, je bil odgovoren ljudski skupščini in je štel od 20 do 30 članov. Za proučitev posameznih vprašanj iz svoje pristojnosti pa je iz svojih članov ustanavljal odbore in komisije.

Za neposredno opravljanje določenih izvršilnih nalog so bili ustanovljeni državni sekretariati in drugi republiški upravni organi, za izvajanje pristojnosti splošnega pomena na področju prosvete, znanosti, kulture in zdravstva ter socialne politike pa so se ustanavljali republiški sveti. Zakon je določal naslednje državne sekretariate: za notranje zadeve, za pravosodno upravo, za gospodarstvo in za proračun in državno administracijo. Predpisana sta bila tudi dva republiška sveta, in sicer: za prosveto in kulturo ter za zdravstvo in socialno politiko.

Ustavni zakoni so razširil pristojnosti republik, saj so imele pravico izvrševati oblast samostojno, razen v zadevah, ki jih je omejevala zvezna ustava. Pomenili so delno decentralizacijo.[81]

Od sprejetja ustavnega zakona januarja 1953 do uvedbe komunalnega sistema junija 1955

V letih po uveljavitvi ustavnega zakona se je v Ljudski republiki Sloveniji pripravljala obsežna upravna reforma. Cilj je bil formirati teritorialne upravne enote, ki bodo gospodarsko čim bolj samostojne, zato sledimo zmanjševanju števila občin kot najmanjših upravno-teritorialnih enot. Nekaj majhnih sprememb, zlasti na celjskem območju, se je zgodilo septembra 1953. Mesto Celje se je poslej delilo na ožje mestno območje in občine Škofja vas, Šmartno v Rožni dolini in Štore, ki so bile dotlej v okviru okraja Celje okolica.[82]

Nove upravno-teritorialne spremembe pa so se spet zgodile konec marca 1954. Z zakonom je bilo odpravljeno mesto Celje, tako sta bili poslej v LR Sloveniji dve mesti: Glavno mesto Ljubljana in mesto Maribor. Prenehal je okraj Celje okolica, ki ga je nadomestil okraj Celje, h kateremu so bile priključene vse občine dotedanjega okraja Celje okolica, kraj Celje pa je dobil status mestne občine.[83] To statusno spremembo pri dotedanjem mestu Celje je uzakonil tudi zakon o spremembi zakona o ljudskih odborih mest in mestnih občin, ki ga je Ljudska skupščina LRS sprejela prav tako konec marca 1954. Tako se je nova mestna občina Celje pridružila dotedanjim 13 mestnim občinam v sestavi okrajev, ki so bile določene konec junija 1952 in so imele posebne pravice.[84] Novi okrajni ljudski odbor Celje pa je do volitev dobil status začasnega okrajnega ljudskega odbora.[85]

Z londonskim sporazumom, ki je bil podpisan 5. oktobra 1954, sta v coni A in coni B Svobodnega tržaškega ozemlja prenehali vojaški upravi. Na območju cone A je začela veljati italijanska, na območju cone B (okraja Koper in Buje) pa jugoslovanska uprava.[86] Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije je 27. oktobra 1954 sprejela tudi zakon o razširitvi veljavnosti slovenske zakonodaje na koprsko območje. Ker se je na zasedbenem območju še pred priključitvijo k Jugoslaviji postopno uvajal med drugim tudi jugoslovanski upravni sistem, je zakon določal, "... da opravlja zadeve iz pristojnosti občinskega ljudskega odbora začasno ljudski odbor občine Koper okolica, dokler ne bo s posebnim zakonom urejeno vprašanje upravno-teritorialne pripadnosti tega območja, zadeve iz

81 Ustavni zakon o temeljih družbene in politične ureditve in o organih oblasti Ljudske republike Slovenije, Ur. l. LRS št. 3-13/53; Zakon za izvršitev ustavnega zakona ..., Ur. l . LRS št. 3-14/53; Z. Čepič: Obdobje socialistične demokracije 1953-1963, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 902-916; ES zvezek št. 12, Ljubljana 1998, geslo Socialistična Republika Slovenija.

82 Zakon o spremembi zakona o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine, Ur. l. LRS št. 31-101/53.

83 Zakon o spremembah zakona o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine, Ur. l. LRS št. 13-41/54.

84 Zakon o spremembi zakona o ljudskih odborih mest in mestnih občin, Ur. l. LRS št. 13-40/54.

85 Zakon o začasnem ljudskem odboru Celje, Ur. l. LRS št. 13-42/54.

86 ES zvezek št. 6, Ljubljana 1992, geslo Londonski sporazum; ES zvezek št. 2, Ljubljana 1988, geslo: Cona A in cona B; ES zvezek št. 12, Ljubljana 1998, geslo: Svobodno tržaško ozemlje.

pristojnosti okrajnega ljudskega odbora pa ljudski odbor okraja Koper ...".[87]

Leta 1954 so zelo intenzivno potekale priprave za novo upravno razdelitev Ljudske republike Slovenije in nove pristojnosti ljudskih odborov, in sicer kot podlaga za komunalno ureditev bodočih občin. Na Gorenjskem so bila npr. opravljena številna posvetovanja, tako da je pripravljalni odbor za formiranje komun na Gorenjskem na seji 13. novembra 1954 že sprejel osnutke bodoče upravno-teritorialne razdelitve obeh tedanjih gorenjskih okrajev (Radovljica in Kranj). Predvidevali so, naj bi bilo v bodoče na Gorenjskem 10 komun.[88]

Uvedba komunalnega sistema sredi leta 1955[89]

Sredi leta 1955 se je v Ljudski federativni republiki Jugoslaviji začelo temeljito spreminjanje lokalne, občinske samouprave. Vzpostavljen je bil komunalni sistem, "... ko je občina spremenila svojo naravo kot lokalna samoupravna skupnost klasičnega tipa ...", ki jo je močno presegla. Janez Šmidovnik ugotavlja, da so se zametki komunalne ureditve pojavili že z zakonskimi in ustavnimi spremembami, vendar tedaj na okrajni ravni. Osnovno teoretsko načelo komunalnega sistema je bilo, da je občina komuna temelj političnega sistema v državi, ki je skupnost proizvajalcev in porabnikov na geografsko in ekonomsko sklenjenem območju. "... Komuna naj bi bila torej v prvi vrsti nekakšen zaokrožen gospodarski organizem, ki bi bil kot celota uravnovešen in sposoben samostojnega življenja ...".[90] Komune so dobile tudi povsem ekonomske funkcije in "... začele prevzemati tisto vlogo, ki jo je imela v administrativnem socializmu država ...". Takšna vloga pa je zahtevala ekonomsko močnejše občine, zato je sledilo združevanje občin in okrajev.[91]

Komunalni sistem je formalno uvedel zakon o ureditvi občin in okrajev, ki ga je sprejela skupščina Ljudske republike Jugoslavije 16. junija 1955. V prvem členu je zapisano, da zakon "... določa položaj občin in okrajev in postavlja pravni temelj za ustanovitev novih okrajev in občin ...", in sicer dokler ne bo sprejet zvezni zakon o občinski in okrajni samoupravi. Občine so bile opredeljene kot temeljne politično-upravne organizacije[92] samouprave delovnega ljudstva in kot temeljne družbeno-ekonomske skupnosti prebivalcev na njihovih območjih. Okraji pa so bili opredeljeni kot politično-teritorialne samoupravne organizacije in družbeno-ekonomske skupnosti občin in prebivalcev na njihovih območjih. Zakon je nakazoval zmanjšanje pristojnosti okrajnih in povečanje pristojnosti občinskih ljudskih odborov, ker je določal, da bodo zvezni in republiški zakoni predpisali, "... katere zadeve iz sedanje pristojnosti okrajnih ljudskih odborov preidejo v pristojnost občinskih ljudskih odborov ...". Podrobno pa so morali pristojnosti ljudskih odborov določiti v statutih občin in okrajev. Da bi bila mogoča kar največja udeležba državljanov pri občinski samoupravi in da bi se opravljanje posameznih zadev, ki so neposredno pomembne za krajevno prebivalstvo kar najbolje izvajalo, je bila dana možnost, da z občinskim statutom v posameznih krajih občine ustanovijo krajevne odbore, ki so nadomestili dotedanje vaške odbore ustanovljene leta 1952. Izoblikovali naj bi se ne kot oblastni organi, ampak kot organi samouprave v posameznih naseljih, ki naj bi se zlasti ukvarjali s komunalnimi problemi na svojih območjih. To so zametki poznejših krajevnih skupnosti. Prvič pa so se v zakonodaji pojavili krajevni uradi, katerih namen je bil, "... da bi bile določene občinske upravne službe bližje prebivalstvu ...". Krajevni uradi so postali organi občinske uprave zunaj sedeža občin. Z občinskim statutom so jih lahko ustanovili občinski ljudski odbori.

Z zakonom je bilo na splošno določeno, da naj občinski ljudski odbori štejejo od 15 do 50 članov, za okrajne ljudske odbore, ki so ostali dvodomni, pa je veljalo, da morajo okrajni zbori šteti po novem od 50 do 100 članov, zbori proizvajalcev pa najmanj od tri četrtine do enakega števila odbornikov, kot so jih imeli okrajni zbori. Okrajne in občinske ljudske odbore so vodili predsedniki (možno je bilo imeti tudi podpredsednike), za opravljanje določenih nalog pa so bili s statuti določeni sveti. Za neposredno izvajanje upravnih nalog so bili ustanovljeni upravni organi, ki so se pri občinah lahko imenovali oddelki, odseki, uradi, uprave, upravne komisije, inšpekcije in upravni zavodi. Pri okrajih so upravne organe imenovali enako, dodana so bila le še tajništva. Upravni organi so se ustanavljali s statuti in v okviru statuta z odloki ljudskih odborov. Zakon je opredelil tudi institut občinskih in okrajnih sodnikov za prekrške, ki so znotraj svojih pristojnosti vodili upravno-kazenske postopke za upravne prekrške in vse druge

87 Zakon o razširitvi veljavnosti ustave, zakonov in drugih predpisov Ljudske republike Slovenije na koprsko območje, Ur. l. LRS št. 43-156/54.

88 Glas Gorenjske, posebna izdaja, letnik VII, št. 46 a Kranj, 15. november 1954.

89 Dragutin Božić, Savin Jogan: Samoupravljanje v občini, Zagreb 1974.

90 Janez Šmidovnik: n. d., str. 126-131.

91 Z. Čepič: Obdobje socialistične demokracije 1953-1963, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 903.

92 Janez Šmidovnik v n.d. na str. 131 in 132 opozarja, da se je uveljavila nova terminologija za lokalne teritorialne enote, saj se "... dotedanji naziv: upravnoteritorialna enota spreminja v političnoteritorialna enota. Nova terminologija naj bi izražala novo politično vsebino občinske samouprave ...".

vrste prekrškov. Na ravni okrajev pa sta bili predvideni še personalna komisija in disciplinsko sodišče. Novi ljudski odbori so morali biti izvoljeni in začeti poslovati 1. septembra 1955. Skrajni rok za začetek delovanja novih ljudskih odborov pa je bil 1. oktober istega leta.[93]

Izvedbo splošnega zakona o ureditvi občin in okrajev je v Sloveniji urejal zakon o izvedbi nove ureditve občin in okrajev, ki ga je Ljudska skupščina Ljudske Republike Slovenije sprejela 28. junija 1955. Ta zakon v glavnem povzema določila zveznega splošnega zakona. Določal pa je, da morajo biti prve seje novih okrajnih ljudskih odborov najpozneje do 20. julija, ljudskih odborov občin pa najpozneje do 10. avgusta 1955. Z dnem, ko so se konstituirali novi ljudski odbori novih občin in okrajev, so prenehali delati pripravljalni odbori za formiranje komun, ki jih je definiral zvezni splošni zakon. Najpozneje do 31. avgusta 1955 so dotedanje občine morale zaključiti svoje uradne knjige, arhive pa izročiti novim občinam in okrajem oziroma njihovim ljudskim odborom. Nekoliko podrobneje je bilo v izvedbenem republiškem zakonu opredeljeno tudi delo bodočih krajevnih uradov, ki so morali začeti poslovati najpozneje 1. januarja 1956, v krajih pa, kjer je do sedaj bil sedež občine, pa po novem to več ne bo, so krajevni uradi morali začeti poslovati 1. septembra 1955. Tako se je ohranila določena upravna kontinuiteta pri izvajanju najbolj osnovnih upravnih nalog v krajih, kjer so odpravili dotedanje občine. Naloga krajevnih uradov je bilo vodenje matičnih knjig in volilnih imenikov in izdajanje izpiskov iz njih, sprejemanje vlog državljanov za občinski ljudski odbor in izdajanje živinskih potnih listov za območje, za katero so bili ustanovljeni.[94]

Omenjeni zvezna in republiška zakonodaja sta močno posegli v upravno-teritorialno razdelitev Ljudske Republike Slovenije. Ta se je z manjšimi popravki obdržala vse do slovenske osamosvojitve leta 1991 oziroma do ustanovitve novih občin konec leta 1994. Novo upravno razdelitev v državi, za katero Janez Šmidovnik meni, da je bila v postopku formiranja komun najbolj korenita in očitna in eden najvažnejših reorganizacijskih ukrepov za uveljavitev komunalnega sistema,[95] je zahteval že četrti člen zveznega splošnega zakona o ureditvi občin in okrajev. Izvedbeni slovenski zakon in isti dan sprejeti republiški zakon o novi upravni razdelitvi Slovenije pa sta dotedanjo upravno razdelitev odpravljala s 1. septembrom 1955.

Ljudska skupščina Ljudske Republike Slovenije je novi zakon o upravni razdelitvi Slovenije, zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski Republiki Sloveniji, sprejela 28. junija 1955. Zakon ni več poznal mest in mestnih občin kot upravno-teritorialnih območij, ampak je Slovenijo upravno razdelil na okraje in občine. Število okrajev se je zmanjšalo, prav tako pa se je znatno zmanjšalo tudi število novih občin.

Od srede leta 1955 je na območju tedanje Ljudske Republike Slovenije delovalo 11 novih okrajev, v katere je bilo združenih 130 novih občin:

-okraj Celje s sedežem v Celju (obsegal je občine Celje, Kozje, Laško, Mozirje, Planina pri Sevnici, Rogaška Slatina, Slovenske Konjice, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Šoštanj, Vojnik, Vransko in Žalec),

-okraj Gorica s sedežem v Novi Gorici (obsegal je občine Ajdovščina, Bovec, Cerkno, Dobrovo, Idrija, Kanal, Kobarid, Komen, Nova Gorica, Šempeter pri Novi Gorici, Tolmin in Vipava),

-okraj Kočevje s sedežem v Kočevju (obsegal je občine Dobrepolje, Draga-Loški Potok, Kočevje, Lašče, Predgrad, Ribnica in Sodražica),

-okraj Koper s sedežem v Kopru (obsegal je občine Divača, Hrpelje, Ilirska Bistrica, Izola, Koper, Piran, Pivka, Postojna in Sežana),

-okraj Kranj s sedežem v Kranju (obsegal je občine Bled, Bohinj, Cerklje, Gorenja vas, Jesenice, Kranj, Radovljica, Škofja Loka, Tržič, Železniki in Žiri),

-okraj Ljubljana s sedežem v Ljubljani (obsegal je občine Borovnica, Cerknica, Dobrova pri Ljubljani, Domžale, Grosuplje, Ivančna Gorica, Kamnik, Litija, Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Center, Ljubljana Črnuče, Ljubljana Moste, Ljubljana Polje, Ljubljana Rudnik, Ljubljana Šentvid, Ljubljana Šiška, Ljubljana Vič, Logatec, Loška dolina, Medvode, Mengeš, Moravče in Vrhnika),

-okraj Maribor s sedežem v Mariboru (obsegal je občine Črna pri Prevaljah, Dravograd, Lenart, Maribor Center, Maribor Košaki, Maribor Tabor, Maribor Tezno, Podvelka, Poljčane, Rače, Radlje ob Dravi, Ravne na Koroškem, Ruše, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica in Šentilj),

-okraj Murska Sobota s sedežem v Murski Soboti (obsegal je občine Beltinci, Cankova, Gornja Radgona, Grad, Lendava, Ljutomer, Martjanci, Murska Sobota, Petrovci-Šalovci in Videm ob Ščavnici),

-okraj Novo mesto s sedežem v Novem mestu (obsegal je občine Črnomelj, Kostanjevica Podbočje, Metlika, Mirna, Mokronog, Novo mesto, Semič, Straža Toplice, Šentjernej, Trebnje in Žužemberk),

-okraj Ptuj s sedežem v Ptuju (obsegal je občine Borl, Cirkovce, Desternik, Gorišnica, Juršinci, Lešje, Ormož, Ptuj, Središče in Videm),

93 Splošni zakon o ureditvi občin in okrajev, Ur. l. FLRJ št. 26-269/55; Janez Šmidovnik: n. d., str. 140.

94 Zakon o izvedbi nove ureditve občin in okrajev, Ur. l. LRS št. 24-120/55.

95 Janez Šmidovnik: n. d., str. 133, 136.

-okraj Trbovlje s sedežem v Trbovljah (obsegal je občine Brežice, Hrastnik, Radeče, Senovo, Sevnica, Trbovlje, Videm-Krško in Zagorje ob Savi).

Čeprav zakon ne pozna več mest in mestnih občin, pa je v njegovem četrtem členu določeno, da se s statutom okrajnega ljudskega odbora Ljubljana in Maribor lahko za občine v okviru nekdanjih mest Ljubljana in Maribor ustanovi skupen organ, ki se je imenoval mestni svet "... za opravljanje komunalnih in drugih zadev, ki imajo skupen pomen za te občine ...".[96] Dejstvo, da mestne občine in zlasti velika mesta niso bila več upravno-politični pojem, čeprav so imela "... najbolj idealne gospodarske, kulturne in druge pogoje za uresničevanje funkcije komune ..." Janez Šmidovnik ocenjuje za enega najbolj spornih ukrepov, ki so bili sprejeti v zvezi z oblikovanjem komunalnega sistema. Razdelitev velikih mest na več občin so opravičevali z razlogom, da v velikih mestih ne bi bilo mogoče uresničevati neposrednega družbenega samoupravljanja kot bistvenega elementa komunalnega sistema.[97]

Že naslednji dan, 29. junija 1955, je izvršni svet Ljudske skupščine LR Slovenije z odločbo ustanovil devetčlansko republiško komisijo za pravilno in pravočasno izpeljavo organizacije ljudskih odborov novih občin in okrajev[98] ter odločbo, s katero je določil število odbornikov v ljudskih odborih za vseh 11 okrajev. Povprečno so okrajni zbori šteli od 50 do 60 članov (najmanj 44 odbornikov v okrajnem zboru okrajnega ljudskega odbora Kočevje, največ po 70 odbornikov v okrajnih zborih okrajnih ljudskih odborov Celje in Gorica). Nekoliko manj je bilo odbornikov v okrajnih zborih proizvajalcev (najmanj 32 v kočevskem okrajnem ljudskem odboru in največ 70 v celjskem okrajnem ljudskem odboru).[99]

Z oblikovanjem novih večjih občin in okrajev so nastale zaokrožene geografske in gospodarske celote, ki naj bi bile sposobne samostojnega življenja, čeprav je za marsikatero novo občino veljalo, da kljub obsežnosti svojega ozemlja ni imela dovolj materialnih pogojev za izvrševanje nalog komunalnega sistema.[100]

Od uvedbe komunalnega sistema sredi leta 1955 do sprejetja ustave Socialistične republike Slovenije aprila 1963

Janez Šmidovnik ugotavlja, da sprva ni bilo "... načelno pravno določeno, kakšne naj bi bile sploh funkcije komune ..." in so tako nastalo praznino poskušali zapolniti z občinskimi statuti. Zato je bila akcija za pripravo in sprejemanje občinskih statutov, ki so morali biti vsaj približno vsebinsko enaki, "... da bi vsaj približno izražali politične ideje o komuni ..." vsedržavna in močno usklajena. Akcija priprave občinskih statutov je potekala na vzorčnem statutu občine Kranj, ki ga v n. d. predstavlja Janez Šmidovnik. Meni, da so pripravljalci statutov imeli težave z določanjem funkcij komune, ker so bile "... formulacije občinskega statuta po večini izrazito abstraktne, bolj politične kot pravne ..." in zato skoraj neizvedljive, kar pa je bilo tedaj po mnenju avtorja manj pomembno vprašanje. Prevladovalo je namreč "... mnenje, da oblastvene funkcije države in s tem tudi občine hitro odmirajo ...".[101] Sicer pa je za spremljanje problematike, povezane s statuti, Ljudska skupščina LRS 13. julija 1955 z odlokom ustanovila tudi posebno petčlansko komisijo, katere naloga je bila zlasti pregled in analiza statutov okrajev.[102]

Po sprejetju temeljne zakonodaje, ki je uzakonila komunalni sistem, je sledilo obdobje postopnega prenosa pristojnosti z okrajev in republike na občine. V začetku julija 1955 je bil sprejet zvezni zakon o pristojnostih občinskih in okrajnih ljudskih odborov. Opredelil je pristojnosti na zvezni in republiški ravni, podrobneje pa med okrajnimi in občinskimi ljudskimi odbori, in določil naloge, ki jih opravljajo ljudski odbori na svojih sejah, sejah njihovih svetov in sejah upravnih organov.[103]

Za območje Ljudske Republike Slovenije je pristojnosti med okrajnimi in občinskimi ljudskimi odbori podrobno opredelil republiški zakon, ki je bil sprejet 13. julija 1955. Določal je "... pristojnosti ljudskih odborov občin in okrajev v zadevah, ki so na podlagi sedanjih republiških zakonov in drugih predpisov spadale v pristojnost ljudskih odborov ...". V prilogi I-B k zakonu so naštete pristojnosti občinskih ljudskih odborov, ki so že po dotedanji zakonodaji sodile v občinsko pristojnost, v prilogi I-A so navedene zadeve, ki so po dotedanji republiški zakonodaji spadale v pristojnost okrajnih ljudskih odborov, s tem zakonom pa so prešle v pristojnost občinskih ljudskih odborov. V prilogi II pa so navedena področja, ki so še naprej ostala v pristojnosti

96 Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 24-119/55.

97 Janez Šmidovnik: n. d., str. 138.

98 Odločba o ustanovitvi republiške komisije za izpeljavo organizacije ljudskih odborov novih občin in okrajev, Ur. l. LRS št. 24-127/55.

99 Odločba o določitvi števila odbornikov ljudskih odborov novih okrajev, Ur. l. LRS št. 24-128/55.

100 Janez Šmidovnik v n. d. na str. 137 navaja, da je se je na območju celotne države FLRJ leta 1955 ustanovilo 1 479 novih občin, medtem ko jih je bilo leta 1952 skupno kar 4 070. Na ta način se je povprečna velikost občine in število prebivalcev v njej povečalo za trikrat. Prav tako se je v državnem merilu tudi število okrajev močno zmanjšalo s 327 leta 1952 na 107 leta 1955; glej tudi str. 139.

101 Janez Šmidovnik: n. d., str. 135-136.

102 Odlok o ustanovitvi komisije Republiškega zbora Ljudske skupščine LRS za statute, Ur. l. LRS št. 26-132/55.

103 Zakon o pristojnostih občinskih in okrajnih ljudskih odborov, Ur. l. FLRJ št. 34-371/55.

okrajnih ljudskih odborov. V vseh prilogah so pri posameznih pristojnostnih področjih navedeni tudi odgovarjajoči republiški zakoni in drugi predpisi.[104]

Marca 1956 je bil sprejet zvezni zakon o državni upravi, ki jo kot funkcijo enotne oblasti delovnega ljudstva izvršujejo upravni organi. Leti neposredno izvajajo zakone, družbene plane in druge na podlagi zakonov izdane predpise. Po določilih 11. člena zvezni, republiški in okrajni upravni organi ne smejo prevzeti nobene zadeve iz pristojnosti republiškega, okrajnega oziroma občinskega upravnega organa, razen če to izrecno določa zakon. V nadaljevanju pa zakon podrobneje opredeljuje zvezne in republiške upravne organe.[105]

Strukturo upravne oblasti na območju Ljudske Republike Slovenije na vseh ravneh je določal zakon o upravnih organih, ki je bil sprejet 25. aprila 1956. Kot republiški državni organi so bili določeni trije državni sekretariati (za notranje zadeve, za pravosodno upravo in za finance), devet sekretariatov izvršnega sveta Ljudske skupščine LR Slovenije (za zakonodajo in organizacijo, za splošne gospodarske zadeve, za industrijo in obrt, za kmetijstvo in gozdarstvo, za blagovni promet, za urbanizem, stanovanjsko izgradnjo in komunalne zadeve, za promet, za delo in za občo upravo), samostojne republiške uprave in inšpekcije (uprava za gozdarstvo, uprava za vodno gospodarstvo, uprava za ceste, geodetska uprava in sanitarni inšpektorat) ter drugi republiški upravni organi (zavod LR Slovenije za gospodarsko planiranje in zavod LR Slovenije za statistiko). Kot izvršilno-upravni organi na področju prosvete, kulture, zdravstva in socialne politike ter na drugih področjih z družbenim upravljanjem so bili ustanovljeni republiški sveti (za šolstvo, za kulturo in prosveto, za zdravstvo in za socialno varstvo).

Zakon je predpisoval tudi svete in upravne organe pri okrajnih in občinskih ljudskih odborih. Svete kot izvršilne organe in upravne organe, ki vodijo upravne zadeve okrajnih in občinskih ljudskih odborov ter njihove pristojnosti, določijo okrajni in občinski statuti. V 50. členu je bilo določeno, da "... sveti dajejo upravnim organom ljudskega odbora smernice za njihovo delo in nadzorujejo njihovo delo ...", upravni organi pa morajo svetom poročati o svojem delu. Naloge upravnih organov so podrobneje opredeljevala določila zveznega zakona (2. člen) o državni upravi.

Okrajni ljudski odbori so morali ustanoviti naslednje svete: za notranje zadeve, za splošno upravo, za družbeni plan in finance, za gospodarstvo, za urbanizem in komunalne zadeve, za delo, za šolstvo, prosveto in kulturo, za zdravstvo in za socialno varstvo. Okrajni ljudski odbori so lahko za eno področje ustanovili več svetov ali pa za več področij samo en svet. Za občinske ljudske odbore pa so bili predpisani tile sveti: za notranje zadeve, za splošno upravo, za družbeni plan, za finance, za gospodarstvo, za komunalne zadeve, za stanovanjske zadeve, za delo, za šolstvo, kulturo in prosveto, za zdravstvo, za socialno skrbstvo, za varstvo družine in za druga področja socialnega skrbstva.

Zakon je opredelil tudi okrajne in občinske upravne organe. Med okrajne upravne organe so šteli tajništva, uprave, inšpektorate, upravne zavode in direkcije. Pri vsakem okrajnem ljudskem odboru so bila obvezna tajništva: za notranje zadeve, za finance, za gospodarstvo, za delo, za šolstvo, prosveto in kulturo, za zdravstvo in socialno skrbstvo. Pri okrajnih ljudskih odborih so bili tudi upravni zavodi za planiranje, za statistiko in katastrski urad. Drugi okrajni upravni organi so lahko delovali kar v okviru tajništev.

Upravni organi občinskih ljudskih odborov so bila tajništva, ki so bila enotni organi občinske uprave, njihove notranje organizacijske enote pa so lahko bili referati in odseki. Za bolj razvite in večje občine je bilo dovoljeno ustanoviti tudi druge vrste upravnih organov.[106]

Spet je v organizacijo uprave ljudskih odborov posegel zakon, ki je bil sprejet v začetku julija 1959. Določil je, da so temeljni upravni organi občinskega ljudskega odbora tajništva ali pa oddelki, temeljni upravni organi okrajnega ljudskega odbora pa so bili po novem oddelki, le izjemoma, kadar je tako določal zakon, tudi tajništva. Pri obeh oblikah ljudskih odborov so bili upravni organi lahko tudi uprave, direkcije, upravni zavodi in komisije. Posebni upravni organi pri okrajnih ljudskih odborih so lahko bili tudi inšpektorati, pri občinskih ljudskih odborih pa so bili kot posebni upravni organi označeni krajevni uradi. Upravni zavodi in krajevni uradi so bili samostojni upravni organi, vsi drugi pa so smeli delovati le v okviru tajništev oziroma oddelkov. Določeni so bili s statutom ljudskega odbora. Zakon je določal tudi področja dela posameznim upravnim organom.[107]

Janez Šmidovnik ugotavlja, da " ...primerjava med obvezno minimalno organizacijo okrajne in občinske uprave ... pokaže, da se je povečana vloga komune le počasi prebijala ...".[108] V splošnem pa je mogoče ugotoviti, da so se v letih, ki so sledila do sprejetja nove ustave leta 1963, pristojnosti občin in njihovih ljudskih odborov povečevale, pristojnosti okrajnih ljud-

[104] Zakon o pristojnostih občinskih in okrajnih ljudskih odborov v zadevah, ki so urejene z dosedanjimi republiškimi predpisi, Ur. l. LRS št. 26-130/55.

[105] Zakon o državni upravi, Ur. l. FLRJ št. 13-127/56.

[106] Zakon o upravnih organih v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 13-45/56.

[107] Zakon o organizaciji uprave ljudskih odborov, Ur. l. LRS št. 22-119/59.

[108] Janez Šmidovnik: n. d., str. 146.

skih odborov pa manjšale. Leta 1957 so bile z okrajev na občine prenesene pristojnosti do gospodarskih organizacij na občinskih območjih. Občine so dobile svoje inšpekcijske službe, kot so bile finančna, tržna, veterinarska, kmetijska, gradbena inšpekcija in inšpekcija dela. Še vedno pa so lahko posredovale okrajne inšpekcije, kadar občinske niso dobro delovale. Spet so bile dodatne pristojnosti občinskim ljudskim odborom dodeljene konec leta 1957.[109]

Z večanjem pristojnosti občinskih ljudskih odborov, pri katerih se je vse bolj uveljavljalo načelo občinske univerzalne pristojnosti glede izvrševanja vseh zakonov in drugih predpisov in izvajanjem vseh javnih služb v občini, so se povečevale tudi njihove finančne težave. Janez Šmidovnik ugotavlja, da je bilo občinam veliko lažje dajati nove pristojnosti, kakor zagotoviti ustrezna finančna sredstva za njihovo delovanje. Občine so postale prvi in najvažnejši člen pri izvrševanju javnih nalog in bile hkrati ves čas zadnje v vrsti za pridobitev sredstev za izvrševanje nalog. Zaradi tega so se po letu 1958 pri občinah začeli oblikovati zunajproračunski skladi (investicijski, stanovanjski in cestni), s katerimi so se financirale posamezne potrebe splošnega pomena. Polnili so se iz prispevkov in davkov gospodarskih organizacij in posameznikov z občinskega območja.[110]

V sestavo občinskih ljudskih odborov je posegel zakon o volitvah in odpoklicu odbornikov, ki je bil sprejet sredi julija 1957. Novost je bila, da je zakon tudi v občinski ljudski odbor vpeljal dvodomni sistem, saj so po zakonu občani volili odbornike v občinski zbor (od 15 do 50 odbornikov), odbornike v občinski zbor proizvajalcev (od tri četrtine do enakega števila odbornikov kot za občinski zbor) pa so volili v proizvajalski skupini industrije, trgovine in obrti in v proizvajalski skupini kmetijstvo. Za okrajni zbor je bilo določeno, da se izvoli od 40 do 80 odbornikov, v okrajni zbor proizvajalcev pa po enakem sistemu kot v občinski zbor proizvajalcev.[111] Volitve v okrajne in občinske ljudske odbore so bile razpisane za oktober 1957, in sicer za okrajne in občinske zbore za 20. oktober, za občinske in okrajne zbore proizvajalcev pa za 26. oktober za proizvajalsko skupino industrija, trgovina in obrt in za 27. oktober za proizvajalsko skupino kmetijstvo.[112]

Konec maja 1958 je bilo s spremembo zakona določeno, da morajo občinski zbori šteti od 15 do 70 odbornikov, okrajni zbori pa od 40 do 100 odbornikov.[113]

Zaradi vse večjih občinskih pristojnosti in skromnih finančnih sredstev za izvajanje le-teh so začeli odpravljati manjše in finančno šibkejše občine. Prav odpravljanje občin in tudi okrajev je bilo značilnost obdobja v drugi polovici petdesetih in prvi polovici šestdesetih let 20. stoletja. Na območju celotne Jugoslavije se je v letih od 1956 do 1963 število okrajev zmanjšalo z 107 na 40, na območju Slovenije od 11 na 4, število občin v celi državi s 1 479 na 581, na območju Slovenije pa s 130 na 66.

V Sloveniji so bili formalni predlagatelji za odpravo občin okrajni ljudski odbori, vendar pa so prebivalci zapiranju svojih občin tudi nasprotovali in Janez Šmidovnik ugotavlja, "... da se je odpor zoper odpravo občin stopnjeval čim bolj se je manjšalo njihovo število ...".[114]

V letu 1956 ni bilo skoraj nikakršnih sprememb v upravno-teritorialnih zadevah, le pri okraju Koper je bilo konec aprila dodanih nekaj katastrskih občin in naselij.[115] Proti koncu petdesetih let pa je bilo spreminjanje ter odpravljanje okrajev in občin vedno bolj pogosto. Dne 12. julija 1957 je slovenska skupščina sprejela zakon, s katerim sta bila odpravljena okraja Kočevje in Ptuj. Del območja dotedanjega okraja Kočevje so priključili okraju Ljubljana, del pa okraju Novo mesto, medtem ko je bilo celotno območje okraja Ptuj vključeno v okraj Maribor. Hkrati so bile odpravljene tudi naslednje občine: Planina pri Sevnici v Celjskem okraju, Draga-Loški Potok in Predgrad v dotedanjem okraju Kočevje ter Borl, Cirkovce, Desternik, Juršinci in Videm v dotedanjem okraju Ptuj. Območja razpuščenih občin so bila priključena drugim občinam. Delno so spremenili tudi meje med nekaterimi občinami v okraju Maribor.[116] Izpe-

[109] Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o pristojnosti občinskih in okrajnih ljudskih odborov v zadevah, ki se urejajo z dosedanjimi republiškimi predpisi (v prečiščenem besedilu so predpis poimenovali Zakon o pristojnostih občinskih in okrajnih ljudskih odborov), Ur. l. LRS št. 49-227/57; Uredba o pristojnosti občinskih in okrajnih ljudskih odborov, Ur. l. LRS št. 49-228/57.

[110] Janez Šmidovnik: n. d., str. 147-151.

[111] Zakon o volitvah in odpoklicu odbornikov ljudskih odborov, Ur. l. LRS št. 25-117/57.

[112] Odlok o razpisu splošnih volitev v ljudske odbore, Ur. l. LRS št. 31-153/57; Odločbi o imenovanju republiške in okrajnih volilnih komisij, Ur. l. LRS št. 31-154, 155/57; Volitve v republiški zbor so bile razpisane za 23. marec 1958, za republiški zbor proizvajalcev pa za 25. in 28. marec 1958; Odlok o razpisu volitev v republiški zbor in zbor proizvajalcev Ljudske skupščine LR Slovenije, Ur. l. LRS št. 48-222/57. Ljudska skupščina LRS, ki je bila izvoljena na volitvah 22. in 24. novembra 1953 je delovala do 16. januarja 1958, ko je sprejela Odlok o razpustu Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije; Ur. l. LRS št. 3-15/58; Izidi volitev v Republiški zbor in Republiški zbor proizvajalcev ljudske skupščine LR Slovenije so objavljeni v Ur. l. LRS št. 10-57, 58/58 in Ur. l. LRS št.11-59/58.

[113] Zakon o spremembi zakona o volitvah in odpoklicu odbornikov ljudskih odborov, Ur. l. LRS št. 17-79/58.

[114] Janez Šmidovnik: n. d., str. 148-151.

[115] Zakon o dopolnitvi zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 13-47/56.

[116] Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 25-118/57.

ljavo zakona je urejal isti dan sprejeti izvedbeni zakon.[117]

Konec maja 1958 je bila sprejeta odločitev o odpravi okraja Trbovlje. Območje le-tega so delno priključili okraju Ljubljana (občine Hrastnik, Radeče, Trbovlje in Zagorje ob Savi), delno pa okraju Novo mesto (občine Brežice, Senovo in Videm-Krško). Poslej je bilo na območju Ljudske republike Slovenije le še 8 okrajev.[118] Izvedbeni zakon je določal, da ljudski odbor okraja Trbovlje preneha delovati 30. junija 1958.[119]

Do razpustitve nekaterih občin v okraju Celje (Kozje, Rogaška Slatina, Vojnik in Vransko) in okraju Maribor (Črna na Koroškem, Gorišnica, Lešje, Podvelka, Poljčane, Središče in Šentilj) in do sprememb meja med nekaterimi občinami je prišlo zopet jeseni 1958. Območja odpravljenih občin so priključili sosednjim občinam. Ljudski odbori v odpravljenih občinah so prenehali delovati 31. oktobra 1958.[120]

Z 31. decembrom 1958 so bile kar v šestih okrajih odpravljene še nekatere občine. V okraju Gorica občini Cerkno in Komen, v okraju Koper občini Divača in Pivka, v okraju Kranj občini Cerklje in Gorenja vas, v okraju Ljubljana občine Mengeš, Moravče in Radeče, v okraju Murska Sobota občine Cankova, Grad, Martjanci in Videm ob Ščavnici ter v okraju Novo mesto občine Kostanjevica Podbočje, Mirna, Mokronog, Semič, Straža Toplice in Šentjernej. Območja razpuščenih občin so bila priključena sosednjim občinam, njihovi ljudski odbori pa so prenehali delovati 31. decembra 1958.[121]

Leta 1959 so sredi leta odpravili občine Vipava v okraju Gorica, Borovnica v okraju Ljubljana in Rače v okraju Maribor. Njihovi ljudski odbori so prenehali delati 30. junija 1959.[122]

Dne 31. januarja 1960, ko so prenehali delovati njihovi občinski ljudski odbori, so bile odpravljene občine: v okraju Gorica občina Šempeter, v okraju Ljubljana pa občine Dobrepolje, Lašče in Sodražica. Območja odpravljenih občin so delno ali v celoti priključili sosednjim občinam.[123] S 1. aprilom 1960 so prenehali delovati ljudski odbori dveh občin v okraju Maribor, ko sta bili odpravljeni občini Maribor Košaki in Ruše, njuni območji pa priključeni sosednjim občinam.[124]

Zaradi številnih upravno-teritorialnih sprememb po letu 1955 je bila preglednost nad okraji in občinami na območju Ljudske republike Slovenije že zelo slaba, zato je bilo v zakonu, ki je odpravljal občini v okraju Maribor in je bil sprejet 29. februarja 1960, dano pooblastilo zakonodajnemu odboru republiškega zbora Ljudske skupščine LR Slovenije, da pripravi in izda prečiščeno besedilo zakona o območjih okrajev in občin. Ljudska skupščina LR Slovenije je prečiščeno besedilo, ki je pregledno predstavilo upravno razdelitev, sprejela 19. oktobra 1960. Območje LR Slovenije je bilo upravno razdeljeno na 8 okrajev, v katerih so bile združene tele občine:

-okraj Celje s sedežem v Celju (obsegal je občine Celje, Laško, Mozirje, Slovenske Konjice, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Šoštanj in Žalec),

-okraj Gorica s sedežem v Novi Gorici (obsegal je občine Ajdovščina, Bovec, Dobrovo, Idrija, Kanal, Kobarid, Nova Gorica in Tolmin),

-okraj Koper s sedežem v Kopru (obsegal je občine Hrpelje, Ilirska Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana),

-okraj Kranj s sedežem v Kranju (obsegal je občine Bled, Bohinj, Jesenice, Kranj, Radovljica, Škofja Loka, Tržič, Železniki in Žiri),

-okraj Ljubljana s sedežem v Ljubljani (obsegal je občine Cerknica, Dobrova pri Ljubljani, Domžale, Grosuplje, Hrastnik, Ivančna Gorica, Kamnik, Kočevje, Litija, Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Center, Ljubljana Črnuče, Ljubljana Moste, Ljubljana Polje, Ljubljana Rudnik, Ljubljana Šentvid, Ljubljana Šiška, Ljubljana Vič, Logatec, Loška dolina, Medvode, Ribnica, Trbovlje, Vrhnika in Zagorje ob Savi),

-okraj Maribor s sedežem v Mariboru (obsegal je občine Dravograd, Lenart, Maribor Center, Maribor Tabor, Maribor Tezno, Ormož, Ptuj, Radlje ob Dravi, Ravne na Koroškem, Slovenj Gradec in Slovenska Bistrica),

-okraj Murska Sobota s sedežem v Murski Soboti (obsegal je občine Beltenci, Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota in Petrovci-Šalovci),

-okraj Novo mesto s sedežem v Novem mestu (obsegal je občine Brežice, Črnomelj, Metlika, Novo mesto, Senovo, Sevnica, Trebnje, Videm-Krško in Žužemberk).

Po tej upravni razdelitvi je na območju Ljudske republike Slovenije ta čas delovalo le še 83 občin.

[117] Zakon o izvedbi priključitve odpravljenih občin in okrajev, Ur. l. LRS št. 25-119/57.

[118] Zakon spremembi zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 17-77/58.

[119] Zakon o izvedbi odprave okraja Trbovlje, Ur. l. LRS št. 17-78/58.

[120] Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 34-168/58; Zakon o izvedbi odprave nekaterih občin v okraju Maribor in Celje, Ur. l. LRS št. 34-169/58.

[121] Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 44-215/58.

[122] Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 17-73/59.

[123] Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 2-6/60.

[124] Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 9-47/60.

Kakor je veljalo po upravni razdelitvi iz srede leta 1955, sta Okrajna ljudska odbora v Ljubljani in Mariboru za ljubljanske in mariborske občine tudi po tej upravni reformi s statutom lahko ustanovila povezovalni organ, ki se je imenoval mestni svet in je skrbel za opravljanje komunalnih in drugih skupnih zadev v teh občinah.[125]

Novo zmanjševanje občin z združevanjem in priključevanjem je sledilo 15. februarja 1961, ko so morali prenehati delovati ljudski odbori nekaterih občin. V okraju Ljubljana so bile odpravljene občine Dobrova pri Ljubljani, Ivančna Gorica, Ljubljana Črnuče (priključena občini Ljubljana Bežigrad), Ljubljana Šentvid (priključena občini Ljubljana Šiška), občini Ljubljana Polje in Ljubljana Moste sta se združili v novo občino Ljubljana Moste Polje, občini Ljubljana Rudnik in Ljubljana Vič sta se združili v novo občino Ljubljana Vič Rudnik. V okraju Novo mesto pa sta bili odpravljeni občini Senovo in Žužemberk.[126]

Nadaljnje združevanje občin je sledilo 1. junija 1961. Ta dan so prenehali delovati ljudski odbori občin, ki so se združile. V okraju Kranj so se združile občine Bled, Bohinj in Radovljica v novo občino Radovljica, občini Železniki in Škofja Loka v novo občino Škofja Loka in občini Žiri in Logatec v novo občino Logatec. Delno so spremenili tudi mejo med občino Tolmin in novo občino Škofja Loka.[127]

S 1. julijem 1961 so se združile občine Dobrovo, Kanal in Nova Gorica v novo občino Nova Gorica, občine Bovec, Kobarid in Tolmin pa v novo občino Tolmin. Malenkostno so se tudi spremenile meje med občinama Radovljica in Tolmin.[128]

S 1. januarjem 1962 je bila v okraju Ljubljana odpravljena občina Loška dolina in se je skoraj v celoti vključila v občino Cerknica, delno se je spremenila tudi meja med občinama Cerknica in Ljubljana Vič Rudnik.[129]

Konec leta 1962 je bil sprejet zakon, ki je s 1. januarjem 1963 združeval oziroma odpravljal tudi nekatere okraje. Združili so se okraja Gorica in Koper v novi okraj Koper s sedežem v Kopru, okraji Kranj, Ljubljana in Novo mesto v novi okraj Ljubljana s sedežem v Ljubljani in okraja Maribor ter Murska Sobota v novi okraj Maribor s sedežem v Mariboru. Dosedanje občine Brežice, Sevnica in Videm Krško, ki so bile v okraju Novo mesto, so bile vključene v okraj Celje. Poslej so bili na območju Ljudske republike Slovenije samo še 4 okraji (Celje, Koper, Ljubljana in Maribor).[130]

Zadnja teritorialno-upravna sprememba pred sprejetjem nove zvezne in republiške ustave spomladi 1963 je bila izvršena 1. aprila 1963. Združile so se občine: v okraju Koper se je občina Hrpelje delno združila z občino Ilirska Bistrica v novo občino Ilirska Bistrica, delno pa z občino Sežana v novo občino Sežana. V okraju Ljubljana sta se združili občini Medvode in Ljubljana Šiška v novo občino Ljubljana Šiška. V okraju Maribor sta se združili občine Petrovci-Šalovci, Murska Sobota in delno Beltenci v novo občino Murska Sobota, preostali del občine Beltinci pa se je združil z občino Lendava v novo občino Lendava. Delno se je spremenila tudi meja med občinama Hrastnik in Laško. Dosedanje ime občine Šoštanj se je spremenilo v občino Velenje s sedežem v Velenju.[131]

Pred sprejetjem nove zvezne in republiške ustave spomladi 1963 je bilo območje Ljudske republike Slovenije teritorialno-upravno razdeljeno na 4 okraje in 66 občin. V primerjavi z letom 1956 se je število okrajev zmanjšalo za 7 (z 11 na 4), število občin pa za slabo polovico (s 130 na 66).[132]

Dne 7. aprila 1963 je Ljudska skupščina Federativne ljudske republike Jugoslavije sprejela novo ustavo, ki jo Janez Šmidovnik označuje kot enega najvažnejših mejnikov v razvoju družbenopolitičnega sistema Jugoslavije.[133] Uzakonila je dotedanji razvoj države in določila izhodišča za nadaljnji družbeni razvoj. Njena značilnost je bila, da "... je opustila klasično obliko ustave kot državnega dokumenta, ki se ukvarja pretežno z organizacijo državne oblasti; postala je nekakšna listina o ureditvi družbe in nadaljnjem razvoju samoupravljanja ...". Uzakonila je samoupravljanje kot temeljni družbeni odnos, ki je temeljil na svobodnem delu človeka z družbenimi produkcijskimi sredstvi (svobodno združeno delo) in na družbenem samoupravljanju v delovnih organizacijah in v teritorialnih družbenopolitičnih skupnostih, "... hkrati pa okrepila moč zvezne države

[125] Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji (prečiščeno besedilo), Ur. l. LRS št. 37-218/60.

[126] Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 3-33/61.

[127] Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 14-138/61.

[128] Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 18-161/61.

[129] Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 32-298/61.

[130] Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 39-274/62.

[131] Zakon o spremembi zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Ur. l. LRS št. 8-64/63; O teritorialno upravnih spremembah na Gorenjskem glej Janez Kopač: Uprava in samouprava, Gorenjska 1900-2000, Kranj 1999, str. 180-185; Janez Kopač: Upravni razvoj v Gornjesavski dolini 1941-1995, Jeseniški zbornik 1995, Jesenice 1995, str. 9-30; Janez Kopač: Uprava radovljiškega območja (1849-1994), Kroparski zbornik Ob 100-letnici Plamena 1894-1994, Kropa-Radovljica 1995, str. 72-88; Janez Kopač: Občina Preddvor, upravni razvoj 1941-1998, Zbornik občine Preddvor, Preddvor 1999, str. 325-335.

[132] Janez Šmidovnik: n. d., str. 144.

[133] Janez Šmidovnik: n. d., str. 151.

(republika ni več opredeljena kot država) ...",[134] čeprav se prvo uvodno temeljno načelo glasi: "Izhajajoč iz pravice vsakega naroda do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve, so se narodi Jugoslavije ... združili v zvezno republiko svobodnih in enakopravnih narodov ... Socialistično federativno republiko Jugoslavijo ...".[135] Pri slovenski ustavi pa je v enem od temeljnih načel zapisano, da se je dotedanja Ljudska republika Slovenija "... na podlagi pravice vsakega naroda do samoodločbe, vključno pravice do odcepitve ..." utemeljila v okviru federativne državne skupnosti svobodnih in enakopravnih narodov Jugoslavije.[136]

Zvezna ustava, ki je spremenila tudi uradni naziv države v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo (SFRJ),[137] je kot najvišji organ družbenega upravljanja in samoupravljanja v teritorialnih družbenopolitičnih skupnostih uvedla skupščine, s čimer je bila v shemi oblasti uvedena enotnost jugoslovanskega političnega sistema. S tem je odpravila dotlej zelo uveljavljen pojem ljudskega odbora.

Ustava je uzakonila novo sestavo zvezne skupščine. Za zagotovitev odločanja vseh področij družbenega dela (ne le gospodarstva), je spremenila sestav zvezne skupščine. Dotedanji zbor proizvajalcev (uveden leta 1952) se je razdelil na štiri specializirane samoupravne zbore delovnih skupnosti, in sicer na gospodarski zbor, prosvetno-kulturni zbor, socialno-zdravstveni zbor in organizacijsko-politični zbor. Še naprej pa sta delovala zvezni zbor in zbor narodov. Vsak od zborov je štel po 120 poslancev. V zvezni zbor so volili občani poslance na neposrednih volitvah, v zbore delovnih skupnosti so volili na občinskih skupščinah, v zboru narodov pa so bili poslanci, izvoljeni na republiških skupščinah.[138] Splošni politični zbori so kot splošno pristojni sprejemali odločitve s posameznimi zbori delovnih skupnosti. "... S tem se je ohranil poseben dvodomni način sprejemanja odločitev ...".[139]

Mandat za vse zbore zvezne skupščine je bil štirileten, ustava pa je uvedla pomembno novost, načelo rotacije, kar je pomenilo, da "... je vsakdo lahko zaporedoma izvoljen samo enkrat v isti zbor iste skupščine ...". Druga pomembna novost zvezne ustave iz leta 1963 je bila, da predsednik republike (države) ni bil več hkrati predsednik Zveznega izvršnega sveta. Tudi za predsednika republike je veljal štiriletni mandat z možnostjo še enkratne vnovične izvolitve, kar pa za predsednika Josipa Broza Tita ni veljalo. Poslej je predsednik republike predstavljal državo doma in v tujini, opravljal je politično-izvršilne funkcije, določene z ustavo, npr. razglašanje zveznih zakonov, postavljanje in odstavljanje diplomatskih predstavnikov države v tujini, razglašanje vojnega stanja, če se zvezna skupščina ne more sestati, bil je vrhovni poveljnik jugoslovanskih oboroženih sil in hkrati predsednik zveznega sveta za ljudsko obrambo itd.

Zvezni izvršni svet je ustava opredelila kot politično-izvršilni organ zvezne skupščine; tej je bil tudi odgovoren. Člane je volila zvezna skupščina med svojimi člani in pri tem je bilo treba upoštevati nacionalno načelo. Po položaju so bili njegovi člani predsedniki republiških izvršnih svetov in še nekateri zvezni funkcionarji. Tudi za člane Zveznega izvršnega sveta je veljalo načelo rotacije, ki je onemogočalo dve zaporedni izvolitvi. Upravne zadeve države so opravljali zvezni upravni organi, kot so bili državni sekretariati, zvezni sekretariati in drugi zvezni upravni organi. Člane zveznih upravnih organov je volila zvezna skupščina za štiriletni mandat in tudi zanje je veljalo načelo rotacije.

Med najpomembnejšimi novostmi, ki jih je prinesla zvezna ustava leta 1963, je bila ustanovitev ustavnega sodišča Jugoslavije in uvedba ustavnih sodišč v republikah z nalogo, da skrbijo za varstvo ustavnosti in zakonitosti; to so v preteklosti opravljali zvezni in republiški prezidiji, po odpravi le-teh leta 1953 pa zvezna in republiške skupščine.

Zvezna ustava iz leta 1963 je izenačila tudi statusa dotedanje avtonomne pokrajine Vojvodine in avtonomne oblasti Kosovo-Metohija. Poslej sta bili obe pokrajini statusno izenačeni kot avtonomni pokrajini.[140]

[134] ES, zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija, str. 323, 327.

[135] Odlok o razglasitvi ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije, UR. l. SFRJ št. 14-209/63.

[136] Odlok o razglasitvi ustave Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS št. 10-90/63, tudi ES, zvezek št 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija, str. 324.

[137] ES, zvezek št. 12, Ljubljana 1998, geslo Socialistična federativna republika Jugoslavija.

[138] Ivan Kristan: n. d., str. 65-68.

[139] ES, zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija, str. 323.

[140] Ivan Kristan: n. d., str. 67-70; ES zvezek št. 4, Ljubljana 1990, geslo Jugoslavija.

SUMMARY

POLITICAL SYSTEMS AND ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL DEVELOPMENT IN SLOVENIA IN THE PERIOD FROM THE END OF WORLD WAR II TO THE CONSTITUTION OF 1963

The period from the end of World War II to the adoption of the Yugoslav Federal Constitution and the constitutions of the republics in April, 1963 is characterised by dynamic changes in the constitutional field, and, even more, in the administrative and territorial field. In the administrative and territorial field we can follow the shaping of numerous regulations which defined the jurisdiction of local, regional and district, and for some time, also government administrative solutions. The responsibilities of government committees i.e. the so-called People's Committees, were defined by the Federal Constitution of 1946, the Constitution of the Republic from 1947, two (both federal and republic) constitutional laws from 1953, and several other laws governing the operations and responsibilities of these People's Committees. These committees gradually introduced a municipal form of exercising power on the lowest administrative levels. The 1950s were also the period in which the self-management system was introduced as a specific Yugoslav form of management of the administration and the economy. The changes that took place in mid-1955 were also very important, since they introduced the so-called Communal system in Slovenia and Yugoslavia, by which large municipalities (also called Communes) which had a relatively large amount of autonomy in the field of economics, were established. In 1963, these Communes were introduced in the Federal Constitution, as well as in the constitutions of all the republics. On the territory of Slovenia, the municipalities/communes which were formed until the adoption of the constitutions of 1963, underwent very few changes until the establishment of the new municipalities at the end of 1994.

Pročelje Možetove hiše v Vipavi v začetku 20. stoletja.
Z razstave Gremo v trg Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici.

UDK 791.43(497.4)(091)

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Iz prakse za prakso

UDK 006.44:930.251

Druga izdaja splošnih mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje

OLGA PIVK

Splošni mednarodni standardi za arhivsko popisovanje ISAD(G) - General international standard archival description so bili sprejeti leta 1994 v Ottawi in jih je razvila posebej za to ustanovljena komisija za standarde popisovanja pri Mednarodnem arhivskem svetu. V slovenščino so bili prevedeni leta 1998, skupaj z Mednarodnimi standardi za arhivski zapis o ustvarjalcih arhivskega gradiva: pravnih osebah, fizičnih osebah in družinah - International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families. Kot je bilo že takrat predvideno, je komisija na podlagi pripomb, ki so jih posredovali razni arhivi in posamezniki, napravila ustrezne popravke in dopolnitve. Pred nami je prevod novega besedila, ki je izšlo letos, ob 14. kongresu arhivarjev v Španiji.

Druga izdaja se od prve razlikuje kar v nekaj stvareh. Predvsem je razširjena in ilustrirana z več primeri: npr. prej so bili samo primeri iz Kanade, ZDA in Francije, zdaj tudi iz Avstralije, Italije, Brazilije in Španije. Ti so navedeni na koncu vsakega posameznega pravila, kot to poznamo že iz prve izdaje, vendar so zdaj dopolnjeni tudi s podatki o stopnji popisa, državi in o instituciji, ki hrani to gradivo. V prevodu primeri niso navedeni.

Spremenjen je tudi geslovnik. Dodano je nekaj novih gesel, npr. dopolnjevanje fondov, avtor, zbirka, varovanje, medij, druga so samo dopolnjena, npr. vrsta gradiva, ustvarjalec, nekatera pa so brisana, npr. čas nastanka gradiva, lokacija, obdobje zbiranja gradiva.

Novosti oz. dopolnitve elementov popisovanja so v prevodu **poudarjene**. Nekaterih elementov ni več oz. so pridruženi drugim, npr. 3.2.3 Čas zbiranja gradiva je združen s 3.1.3 Datum(i), Pravni status je združen s Pogoji dostopnosti pod 3.4.1 in 3.5.4 Sorodno gradivo odpade. Drugi elementi so ostali takšni kot prej, npr. 3.1.4 Stopnja popisovanja, večina pa so vsaj deloma spremenjeni. Dodano je tudi 3.7 Področje nadzora popisovanja.

Besedilo zaključujeta dve shemi. Prva je bila predstavljena že v prvi izdaji in prikazuje model stopenj razčlenitve fonda, ne vključuje pa vseh možnih kombinacij stopenj popisovanja.

V drugi shemi lahko vidimo na posameznih primerih prikazano povezavo med arhivskimi popisi in ustvarjalci arhivskega gradiva.

Na koncu je še dodatek, ki je tudi novost. Sestavljajo ga primeri, ki so jih prispevali različni arhivi in ki pojasnjujejo standarde v celoti. Predstavljeni so v obliki, kot je prikazana v standardih, vendar glede na odstavek I.6 ... "standard ne definira oblike izpisa ali načinov predstavitve teh elementov popisa, npr. v obliki inventarjev, katalogov, seznamov itd.", oblika in vrstni red elementov popisa v tem dodatku nista obvezujoča.

Večstopenjski vidik ISAD(G) je prikazan z vključevanjem tolikih stopenj popisov v posamezni hierarhiji, kot je to potrebno za namene teh standardov. Vsi primeri niso večstopenjski, kjer pa so, je to navedeno. Popis posameznih delov nekega fonda ne prikazuje nujno vseh stopenj ali popisov, ki bi bili rezultat popisovanja fonda ali njegovih delov. Prav tako primeri ne vključujejo vseh 26 elementov popisovanja, kot to omogoča odstavek I.12. Uporabljeno je tudi večstopenjsko pravilo 2.4 Neponavljanje informacij: npr. če je ustvarjalec popisne enote na višji stopnji isti kot ustvarjalec na nižji, se ne ponavlja na nižjih stopnjah. Oštevilčevanje in poimenovanje elementov popisa je na levi strani v angleškem jeziku, tako kot so v angleščini tudi standardi. Glede na odstavek I.4 se za posebne vrste gradiva uporabljajo lokalna oz. že obstoječa pravila. (To se navadno pojavlja na stopnji popisa dokumenta). Imena elementov popisa za specialno gradivo, ki se ne navajajo v ISAD(G), so prikazana v oklepajih in pod 3.7.2 so navedena uporabljena pravila.

Vsebina elementov popisovanja je v sredini stolpca v tistem jeziku, v katerem je bila predložena Komisiji za standarde. Če jezik popisa ni angleški, se imena elementov popisa navajajo dvakrat, v levem stolpcu v angleščini, v desnem stolpcu v jeziku popisa. Drugih gesel, kot so imena ustvarjalca(ev) arhivskega gradiva, v primerih ni. V prevodu je v Prilogi B predstavljen samo primer fonda, ki je uporabljen tudi kot vzorčni primer v Prilogi A2.

Popravljena izdaja standardov le bolj natančno osvetljuje posamezna pravila, ne prinaša pa bistvenih sprememb. Na posameznih mestih sicer

dodatno vključuje tudi Mednarodne standarde za arhivski zapis o ustvarjalcih arhivskega gradiva: pravnih osebah, fizičnih osebah in družinah ISAAR(CPF) kot pomoč pri navajanju informacij o ustvarjalcih. Na primerih, ki so jih prispevale različne države, pa lahko vidimo uporabo standardov in posebnosti, ki se pri popisovanju gradiva uporabljajo pri njih.

VSEBINA

PREDGOVOR
UVOD
0. SLOVAR GESEL, POVEZANIH S SPLOŠNIMI PRAVILI
1. VEČSTOPENJSKO POPISOVANJE
1.1 UVOD
2. PRAVILA VEČSTOPENJSKEGA POPISOVANJA
2.1 POPISOVANJE OD SPLOŠNEGA K POSAMEZNEMU
2.2 PODATKI, KI USTREZAJO STOPNJI POPISOVANJA
2.3 POVEZOVANJE POPISOV
2.4 NEPONOVLJIVOST PODATKOV
3. ELEMENTI POPISOVANJA
3.1 PODROČJE IDENTIFIKACIJE POPISNE ENOTE
3.1.1 Signatura
3.1.2 Naslov
3.1.3 Datum(i)
3.1.4 Stopnja popisovanja
3.1.5 Obseg in medij popisne enote (količina, obseg, velikost)
3.2 PODROČJE KONTEKSTA
3.2.1 Ime ustvarjalca
3.2.2 Historiat ustvarjalca
3.2.3 Historiat fonda
3.2.4 Izročanje gradiva
3.3 PODROČJE VSEBINE IN UREDITVE
3.3.1 Okvir in vsebina
3.3.2 Valorizacija, uničevanje in odbiranje gradiva
3.3.3 Dopolnjevanje gradiva
3.3.4 Sistem ureditve
3.4 PODROČJE DOSTOPNOSTI IN UPORABE
3.4.1 Pogoji dostopnosti
3.4.2 Pogoji za reproduciranje
3.4.3 Jezik in pisava
3.4.4 Zunanje značilnosti in tehnične zahteve
3.4.5 Pripomočki za uporabo
3.5 PODROČJE POVEZAV GRADIVA
3.5.1 Obstoj in lokacija originalov
3.5.2 Obstoj in lokacija kopij
3.5.3 Sorodne popisne enote
3.5.4 Objave
3.6 PODROČJE OPOMB
3.6.1 Opombe
3.7 PODROČJE NADZORA POPISOVANJA
3.7.1 Opombe arhivista
3.7.2 Pravila in dogovori
3.7.3 Datum(i) popisov
PRILOGE
PREDGOVOR

P1

Delovna komisija za standarde popisovanja (ICA/DDS) pri Mednarodnem arhivskem svetu, ki je razvila ISAD(G), je postala leta 1996 na mednarodnem arhivskem kongresu v Pekingu na Kitajskem stalna komisija (ICA/CDS). Kot svojo primarno nalogo v programu za obdobje štirih let 1996-2000 je zastavila revizijo ISAD(G) (Ottawa 1994).

P2

Druga edicija ISAD(G) je popravljena izdaja, ki je bila napovedana v uvodu v izdajo leta 1994, kjer je bil predviden petletni revizijski ciklus. Povabilo mednarodni arhivski skupnosti, da pošlje svoje komentarje za revizijo, je bilo leta 1998 pisno poslano vsem inštitucijam in pridruženim članom MAS-a, prav tako pa tudi različnim pomembnejšim organizacijskim enotam znotraj MAS-a. Obvestilo je bilo objavljeno tudi na spletnih straneh. Komentarje je bilo treba poslati do 15. septembra 1998, da bi se revizijsko delo lahko začelo na drugem plenarnem zasedanju komisije.

P3

Do konca septembra 1998 je sekretariat ICA/CDS prejel približno 33 predlogov, ki so jih poslale nacionalne komisije, organizacije in posamezniki iz 25 držav. Komentarji so bili združeni v izvleček, ki je obsegal 101 stran. Poslan je bil vsem članicam komisije naprej in je postal delovni dokument za drugo plenarno zasedanje ICA/CDS.

P4

Drugo zasedanje ICA/CDS je bilo v Haagu, od 19. do 22. oktobra 1998. Tu je nastal prvi osnutek popravljenih ISAD(G), ki je temeljil na predloženih komentarjih. Krožil je med člani in ti so ga naprej popravljali s korespondenco. Končan je bil na tretji plenarni komisiji v Stockholmu na Švedskem in predložen v tisk v začetku leta 2000 za 14. mednarodni kongres arhivov v Sevilli v Španiji septembra 2000.

UVOD

I.1

Standardi dajejo splošna navodila za pripravo arhivskih popisov. Treba jih je uporabljati v povezavi z veljavnimi nacionalnimi standardi ali kot podlago za razvoj nacionalnih standardov.

I.2

Namen arhivskega popisovanja je identificirati in razložiti kontekst in vsebino arhivskega gradiva, da bi s tem povečali njegovo dostopnost. To dosežemo z izdelavo natančnih in uporabnih predstavitev in z ureditvijo le-teh glede na naprej določene modele. Postopki, ki se nanašajo na popisovanje, se morajo začeti takoj, oz. še preden

je gradivo sploh nastalo, in se nadaljevati ves čas obstoja gradiva. Ti postopki omogočajo uvedbo strokovnega nadzora, nujnega za izdelavo zanesljivih, avtentičnih, sporočilnih in dostopnih popisov gradiva.

I.3

Specifični elementi informacije o arhivskem gradivu se zapisujejo v vsaki fazi njihove obdelave (tj. ustvarjanje, valorizacija, dostopnost, konzervacija, ureditev), če naj bi se gradivo po eni strani varno hranilo in nadzorovalo in bi bilo po drugi strani dostopno ob pravem času vsem, ki imajo pravico, da ga pregledujejo. Arhivsko popisovanje v najširšem smislu besede pokriva vsak element informacije, ne glede na to, na kateri stopnji obdelave je identificiran oz. uveden. Na vsaki stopnji informacije o gradivu ostaja dinamično in se lahko popravlja glede na nadaljnje poznavanje vsebine gradiva ali konteksta nastanka. Računalniški infomacijski sistem je še posebej dobrodošel pri povezovanju ali selekciji elementov informacije glede na potrebe in jih lahko posodobi ali popravi. Čeprav je težišče teh pravil popisovanje arhivskega gradiva potem, ko je že bilo izbrano za hrambo, se lahko uporablja tudi v zgodnejših fazah.

I.4

Standardi prinašajo splošna pravila za arhivsko popisovanje in se lahko uporabljajo ne glede na obliko ali medij arhivskega gradiva. Pravila, ki jih določajo standardi, ne dajejo navodil za popisovanje specialnega gradiva, kot so pečati, zvočni zapisi ali karte. Priročniki za popisovanje takšnega gradiva že obstajajo. Da bi omogočili premišljeno popisovanje specialnega gradiva, naj bi se standardi uporabljali v povezavi s temi priročniki.

I.5

Ta zbirka splošnih pravil za arhivsko popisovanje je del postopka, ki bo:

a) zagotovil izdelavo doslednih, uporabnih in razumljivih popisov,

b) olajšal ugotavljanje in izmenjavo informacij o arhivskem gradivu,

c) omogočil izmenjavo podatkov o ustvarjalcih gradiva in

d) omogočil povezovanje popisov različnih arhivov v enoten informacijski sistem.

I.6

Pravila dosegajo ta namen z identifikacijo in definiranjem 26 elementov, ki se lahko kombinirajo pri izdelavi popisa neke arhivske enote. Struktura in vsebina informacij v vsakem od teh elementov bi morala biti oblikovana glede na uporabljana nacionalna pravila. Kot splošna pravila so namenjena za širšo uporabo pri popisih arhivov, ne glede na naravo ali obseg popisne enote. Kakorkoli že, standardi ne definirajo oblike izpisa ali načinov, po katerih naj bi bili predstavljeni ti elementi, npr. v obliki inventarjev, katalogov, seznamov itd.

I.7

Standardi za arhivsko popisovanje temeljijo na sprejetih teoretičnih načelih. Npr. načelo, da arhivsko popisovanje prehaja od splošnega k specifičnemu, je praktična posledica načela spoštovanja fonda (op.: domneva se, da se pravila, ki jih uporabljamo za popis fonda oz. njegovih delov, lahko uporabi tudi pri popisu zbirk). To načelo mora bili jasno izraženo, če naj bi se zgradila splošno uporabna struktura in sistem arhivskega popisovanja, ki ne bo odvisen od pripomočkov v kateremkoli arhivu, naj bodo ti v obliki priročnika ali v avtomatizirani obliki.

I.8

V dodatku A-1 najdemo hierarhični model ureditve za fonde in njihove sestavne dele. To so stopnje popisovanja, z različno mero podrobnosti, ki so primerne za vsako stopnjo ureditve. Primer: fond se lahko popisuje kot celota z enim popisom ali se ga predstavi kot celoto in v njegovih delih na različnih stopnjah popisovanja. Fond je najširša oblika popisovanja; deli fonda oblikujejo naslednje stopnje, katerih popis je pogosto popolnoma jasen šele, ko se jih vidi v kontekstu popisa celote. Tako imamo lahko popise na stopnji fonda, serije, združenih dokumentov ali dokumenta. Možne so tudi vmesne stopnje, kot so podfondi ali podserije.Vsaka teh stopenj se v nadaljevanju deli na podstopnje glede na kompleksnost upravne ureditve in dejavnosti organizacije, ki ustvarja arhivsko gradivo in ureditve gradiva. V dodatku A-2 je model, ki predstavlja kompleksno povezavo med ustvarjalcem(i) in popisnimi enotami, ne glede na stopnjo, kot je to prikazano v okvirjih, ki predstavljajo arhivske zapise o ustvarjalcih arhivskega gradiva glede na ISAAR(CPF) in povezave med njimi in okvirji, ki predstavljajo popisne enote fonda in njegovih delov. Dodatek B kaže popolne primere arhivskih popisov in nekaj njihovih delov.

I.9

Vsako pravilo vsebuje:

a) ime elementa popisa v skladu s pravilom,

b) razlago, zakaj je element vključen v popis,

c) navedbo splošnega pravila oz. pravil, ki se nanašajo na element, in

d) po potrebi primere, ki ilustrirajo uporabo pravila.

I.10

Paragrafi so oštevilčeni in so navedeni samo zaradi citiranja. Te številke naj se ne bi uporabljale za označevanje elementov popisa.

I.11

Pravila sestavljajo sedem področij popisnih informacij:

1. Področje identifikacije: tu so navedene bistvene informacije za identifikacijo popisne enote.

2. Področje konteksta: tu so navedene informacije o izvoru in hrambi popisne enote.

3. Področje vsebine in strukture: tu so navedene informacije o vsebini in ureditvi popisne enote.

4. Področje pogojev dostopa in uporabe: tu so navedene informacije o uporabnosti popisne enote.

5. Področje sorodnega gradiva: tu so navedene informacije o gradivu, ki ima pomembno povezavo s popisno enoto.

6. Področje opomb: tu so lahko navedene posebne informacije in informacije, ki se jih ne da navesti v katerem koli drugem področju.

7. Področje nadzora nad popisovanjem: tu so navedene informacije kako, kdaj in kdo je napravil arhivski popis.

I.12

Vseh teh 26 elementov, ki jih pokrivajo splošna pravila, je na voljo za uporabo, vendar je pri posameznem popisu treba uporabiti le del teh elementov. Samo nekaj jih je bistvenih pri mednarodni izmenjavi popisnih informacij:

a) indentifikacijska oznaka,
b) naslov,
c) ustvarjalec,
d) datum(i),
e) obseg popisne enote,
f) stopnja popisa.

Primeri v besedilu ISAD(G) so ilustrativni in ne predpisujoči. Bolj osvetljujejo določbe pravil, na katera se nanašajo, kot da bi te določbe širili. Ne vzemite teh primerov ali oblike, v kateri so predstavljeni, kot navodilo. Za pojasnitev konteksta vsakemu primeru sledi navedba stopnje popisa v kurzivi in oklepaju. V naslednji vrsti je ime institucije, ki hrani gradivo, ki ga primer ilustrira, oz. je navedeni primer priskrbela, tudi pisano v kurzivi. Nadaljnje pojasnjevalne opombe, ki morda sledijo, so tudi v kurzivi in sledijo besedi **Opomba**.

Ne mešajte navedbe stopnje popisa, izvora primera in kakršnihkoli opomb s primerom samim.

I.13

Morebitna razširitev danega arhivskega popisa z več kot bistvenimi elementi informacije je odvisna od narave popisne enote.

I.14

Gesla temeljijo na elementih popisa. Njihova vrednost se povečuje s strokovnim nadzorom podatkov o ustvarjalcu. Zaradi pomembnosti gesel za raziskovanje so bili pri Mednarodnem arhivskem svetu razviti ločeni standardi: Mednarodni standardi za arhivski zapis o pravnih osebah, fizičnih osebah in družinah: ISAAR (CPF). ISAAR(CPF) daje splošna pravila za oblikovanje arhivskih zapisov za opis pravnih oseb, fizičnih oseb in družin, ki se lahko imenujejo ustvarjalci v popisih arhivskih dokumentov. (Glej prilogo A-2 za shematsko ilustracijo povezave med popisi gradiva in zapisi o ustvarjalcu.) Geslovniki in smernice, ki naj bi se uporabljali pri drugih geslih, naj se razvijajo po državah ali ločeno za vsak jezik. Pri razvijanju in ohranjanju nadzorovanih geslovnikov so uporabni naslednji standardi: ISO 5963 Dokumentacija - metode za pregledovanje dokumentov, določanje zadev in izbiranje izrazov za kazala, ISO 2888 Dokumentacija - navodila za oblikovanje in razvoj enojezičnega slovarja in ISO 999 Informacija in dokumentacija - navodila za vsebino, ureditev in predstavitev kazal.

I.15

Pri citiranju tiskanih virov pri kateremkoli elementu popisa sledite zadnji verziji ISO 690 Dokumentacija - Bibliografske reference - Vsebina, oblika in struktura.

0. SLOVAR GESEL, POVEZANIH S SPLOŠNIMI PRAVILI

0.1 Slovar je sestavni del pravil popisovanja. Definicije so izdelane posebej za te standarde.

Arhivski popis, arhivsko popisovanje (archival description) - Natančna predstavitev popisne enote in njenih sestavnih delov, narejena z evidentiranjem, analiziranjem, urejanjem in zapisovanjem informacij, ki se uporabljajo za identifikacijo, obdelavo, lociranje in razlago arhivskega gradiva in konteksta ter sistema ureditve pri ustvarjalcu, kjer je gradivo nastalo.

Ta izraz označuje tudi rezultat popisovanja.

Avtor (author) - Posameznik ali skupina oseb, odgovornih za nastanek vsebine dokumenta. Ne smemo mešati z ustvarjalcem gradiva.

Dokument (document) - Zapisana informacija ne glede na medij ali značilnost (glej tudi Zapis).

Dokument (item) - Najmanjša nedeljiva arhivska enota: tj. pismo, memorandum, poročilo, fotografija, zvočni zapis.

Dopolnjevanje fondov (accrual) - Dodatno pridobivanje gradiva k popisni enoti, ki se že hrani v arhivu.

Dostopnost (acces) - Možnost uporabe gradiva fondov glede na predpise in pogoje.

Fond (fonds) - Celota **zapisov,** ne glede na obliko ali medij, ki so nastali oz. so bili zbrani in uporabljeni pri dejavnosti posameznih oseb, družin ali pravnih oseb med njihovim delovanjem.

Formalni naslov (formal titel) - Naslov, ki se jasno pokaže na popisni enoti ali v njej.

Geslo (acces point) - Ime, izraz, ključna beseda, fraza ali oznaka, ki se lahko uporabi za **raziskovanje, identificiranje in lociranje v arhivskem popisu.**

Medij (medium) - Fizična podlaga oz. nosilec v oz. na katerem je zapisana informacija (tj. glinaste ploščice, papirus, papir, pergament, film, magnetni trak).

Naslov (title) - Beseda, fraza, črka ali skupina znakov, ki poimenuje popisno enoto.

Stopnja popisa (level of descriptions) - Pozicija enote popisa v hierarhiji fonda.

Novi naslov (supplied title) - Naslov, ki ga arhivist določi za popisno enoto, ki nima formalnega naslova.

Podfond (sub-fond) - Razdelitev fonda na podfonde, ki ustrezajo organizacijski strukturi ustvarjalca oz. če to ni mogoče, po krajevnih, kronoloških, funkcionalnih ali podobnih kriterijih. Če ima ustvarjalec kompleksno hierarhično strukturo, ima vsak del fonda spet toliko podrejenih skupin, kolikor je potrebnih, da so razvidne vse stopnje hierarhične strukture določene institucije.

Popisna enota (unit of description) - Dokument ali skupina dokumentov v kakršnikoli fizični obliki, ki se pojmuje kot celota in je kot taka podlaga za posamezni popis.

Pravna oseba (corporate body) - Institucija ali skupina oseb, ki se označuje s posebnim imenom in deluje oz. lahko deluje kot pravna oseba.

Preverjanje podatkov o ustvarjalcu (authority control) - Glej geslovnik ISAAR(CPF).

Pripomočki za uporabo (finding aid) - V najširšem pomenu vse vrste popisov in pripomočkov, ki so nastali pri urejanju in popisovanju v arhivu, ali prvotnih pripomočkov, ki so nastali zaradi preverjanja gradiva in pregleda nad njim.

Provenienca (provenance) - **Povezava med gradivom in institucijo ali posamezniki**, ki ga ustvarjajo, zbirajo oz. hranijo in uporabljajo med svojim delovanjem.

Serije (series) - Dokumenti, ki so urejeni glede na določeno pisarniško poslovanje ali so ohranjeni kot enote, ker so rezultat istega zbiranja, evidentiranja in dejavnosti, ali kot enote, ki imajo posebno obliko, ali zaradi kakšne druge povezave glede na njihov nastanek, prevzem ali uporabo. Serija je znana tudi kot serija zapisov.

Ureditev (arrangement) - **Intelektualni in fizični postopki in rezultati**, povezani z analizo in urejanjem dokumentov v skladu z arhivskimi načeli.

Ustvarjalec (creator) - Pravna oseba, družina ali fizična oseba, ki ustvarja, zbira oz. hrani gradivo med svojim delovanjem. Ne smemo mešati z zbirateljem.

Valorizacija (appraisal) - **Postopek določanja rokov hrambe gradiva.**

Varovanje (custody) - Odgovornost za varovanje dokumentov na podlagi lastništva.

Varovanje ne vključuje vedno pravne lastnine ali pravice do nadzora dostopa do gradiva.

Vrsta gradiva (form) - **Vrste dokumentov, ki se razlikujejo glede na splošne fizične (tj. akvarel, risbe) oz. vsebinske (tj. žepni koledar, časopis, dnevnik, knjiga zapisnikov) lastnosti dokumentov.**

Zapis (record) - Zapisane informacije v kateri koli obliki ali mediju, ki so narejene ali pridobljene in hranjene pri instituciji ali osebi med njenim poslovanjem.

Zbirka (collection) - Umetno zbiranje dokumentov, ki so zbrani na osnovi nekaterih splošnih značilnosti, ne glede na provenienco. Ne smemo mešati z arhivskim fondom.

Združeni dokumenti (file) - Urejena popisna enota, združena bodisi zaradi poslovanja pri ustvarjalcu ali v postopku arhivskega urejanja, ker se nanaša na isto zadevo, dejavnost ali poslovanje. Združeni dokumenti so običajno osnovna enota v okviru serije.

1. VEČSTOPENJSKO POPISOVANJE

1.1 UVOD

Če popisujemo fond kot celoto, zadostuje enostopenjsko popisovanje. Uporabimo elemente iz poglavja 3. Če pa je potreben popis posameznih delov fonda, jih popišemo posebej in pri tem prav tako uporabimo ustrezne elemente iz poglavja 3. Kot je prikazano v dodatku, predstavlja celota teh hierarhično urejenih popisov fond in njegove dele, za katere je bil popis narejen. Glede na predpise, se takšna tehnika popisovanja imenuje *večstopenjsko popisovanje.*

Pri takšnem hierarhičnem popisovanju moramo paziti na štiri bistvena pravila (2.1 - 2.4).

2. PRAVILA VEČSTOPENJSKEGA POPISOVANJA

2.1 POPISOVANJE OD SPLOŠNEGA K POSAMEZNEMU

Namen: predstavitev konteksta (izvora) in hierarhične strukture fonda ali njegovih delov.

Pravilo: na stopnji fonda navedemo podatke za fond kot celoto, na naslednjih stopnjah pa le za dele, ki jih popisujemo. Popise moramo sestaviti v njihovi hierarhični povezavi, pri kateri izhajamo od splošnega (fonda) k posameznemu.

2.2 PODATKI, KI USTREZAJO STOPNJI POPISOVANJA

Namen: natančna predstavitev konteksta in vsebine popisne enote.

Pravilo: navedemo le tiste podatke, ki so resnično pomembni. Ne dajemo npr. natančnih podatkov o vsebini, če je enota popisa fond, ne dajemo podatkov o historiatu ustvarjalca za celo ministrstvo, če je ustvarjalec enote popisa le en oddelek.

2.3 POVEZOVANJE POPISOV

Namen: navedba natančnih podatkov o položaju popisne enote v hierarhiji.

Pravilo: če je mogoče, vsak popis povežemo z naslednjo višjo enoto popisovanja in določimo stopnjo popisovanja. (Glej 3.1.4)

2.4 NEPONOVLJIVOST PODATKOV

Namen: izogibanje odvečnim informacijam.

Pravilo: na najvišji stopnji navajamo tiste podatke, ki so skupni za vse dele fonda. Ti se na nižjih stopnjah ne smejo ponavljati.

3. ELEMENTI POPISOVANJA

3.1 PODROČJE IDENTIFIKACIJE POPISNE ENOTE

3.1.1 Signatura

Namen: identifikacija arhiva in povezovanje arhivskega gradiva s popisom.

Pravilo: vpišemo oznako države po zadnji verziji ISO 3166 Oznake za predstavitev imen držav, nato oznako arhiva, ki ustreza nacionalnim standardom, sledi signatura fonda in druge oznake, potrebne za identifikacijo arhivskega gradiva.

Za izmenjavo informacij na mednarodni ravni morajo biti zapisani vsi trije elementi.

3.1.2 Naslov

Namen: navedba imena popisne enote

Pravilo: **določimo bodisi formalni naslov ali kratki novi naslov glede na pravila večstopenjskega popisovanja in nacionalnih predpisov.**

Če je mogoče se predolg naslov skrajša, vendar se ne sme izgubiti ključnih informacij.

Novi naslovi na višji stopnji vključujejo ime ustvarjalca gradiva. Na nižjih stopnjah pa lahko npr. vključuje ime **avtorja** dokumenta in izraz, ki nakazuje vrsto gradiva v popisni enoti. Kjer je možno, naj naslov opiše funkcijo, dejavnost, zadevo, lokacijo ali temo, na katero se popisna enota nanaša.

Razlikovati je treba med formalnim in na novo nastalim naslovom glede na nacionalne oz. jezikovne predpise.

3.1.3 Datum(i)

Namen: ugotovitev in zapis datumov oz. obdobja popisne enote.

Pravilo: zapišemo najmanj enega sledečih tipov datiranja za popisno enoto, glede na gradivo in stopnjo popisa.

Datum(i), kdaj se je gradivo zbiralo pri ustvarjalcu.

Datum(i), ko so nastali dokumenti. To vključuje datume kopij, edicij ali prevodov, prilog ali originalov dokumentov, nastalih pred zbiranjem pri ustvarjalcu.

Ugotovimo vrsto danih datumov. Drugi datumi se lahko določajo in ugotavljajo glede na nacionalne konvencije. (Priporoča se uporaba ISO 8601:1988 Podatkovni elementi in oblike izmenjav - Izmenjava informacij - Predstavitev datumov in časovnih obdobij.)

Zapišemo posamezen datum ali časovno obdobje. Časovno obdobje mora biti vedno vključeno, razen če je popisna enota gradivo (ali del njega), ki je še v aktivni uporabi.

3.1.4 Stopnja popisovanja

Namen: ugotovitev stopnje ureditve popisne enote.

Pravilo: vpišemo stopnjo popisne enote.

3.1.5 Obseg in **medij** popisne enote (količina, obseg, velikost)

Namen: ugotovitev in opis

a) fizičnega ali **logičnega** obsega in

b) **medija popisne enote.**

Z arabskimi številkami opišemo obseg popisne enote, tako da navedemo število in velikost fizičnih in logičnih enot. Navedemo specifični medij popisne enote.

Možno je navesti tudi dolžinski ali prostorninski obseg popisne enote. Če je obseg popisne enote izražen z dolžino, se dodatne informacije navede v oklepaju.

3.2. PODROČJE KONTEKSTA

(Nekatere od informacij tega področja, tj. ime ustvarjalca in historiat ustvarjalca, so lahko pod določenimi pogoji v povezujočih datotekah ustvarjalcev. Glej I.14)

3.2.1 Ime ustvarjalca

Namen: ugotovitev ustvarjalca (oz. ustvarjalcev) popisne enote.

Pravilo: zapišemo ime instituicij(e) ali posameznika(ov), ki so odgovorni za nastanek, zbiranje ali hrambo gradiva v popisni enoti. Ime mora biti napisano v standardni obliki, kot jo predpisujejo mednarodni in nacionalni predpisi glede na načela ISAAR (CPF).

3.2.2 Historiat ustvarjalca

Namen: ugotovitev strukture ali biografskih podatkov ustvarjalca(ev) za boljše razumevanje gradiva, ki sodi k popisni enoti.

Pravilo: na kratko opišemo vse pomembne podatke o izvoru, razvoju in delu institucij(e) ali življenja in dela posameznika, odgovornega za nastanek popisne enote. Če so dodane informacije na voljo v publikacijah, jih navedemo.

Področje informacij o ustvarjalcih pri ISAAR(CPF) predlaga specifične informacijske elemente, ki jih lahko vključimo.

Za osebe ali družine zapišemo podatke, kot so polno ime in nazivi, datum rojstva in smrti, kraj rojstva, kraj bivanja, dejavnost, poklic, rojstno ime in druga imena, posebni dosežki in kraj smrti.

Za pravne osebe zapišemo naslednje podatke: uradno ime, datum nastanka, zakonske podlage, funkcije, namen in razvoj pravne osebe, njeno hierarhijo, morebitne spremembe imena.

3.2.3 Historiat fonda

Namen: **navedba podatkov o historiatu popisne enote;** ta je pomemben za njeno avtentičnost, popolnost in interpretacijo.

Pravilo: v kronološkem zaporedju opišemo spremembe v lastništvu, odgovornosti in hranjenju popisne enote **in navedemo to dogajanje, npr. historiat urejanja, izdelavo pomagal, vnovično uporabo gradiva za druge namene ali programske prenose, ki so prispevali k zdajšnji strukturi in ureditvi. Navedemo datume teh dejavnosti, če se jih da preveriti.** Če je historiat neznan, to tudi zapišemo.

Če je bila popisna enota prevzeta neposredno od ustvarjalca, ne opisujemo historiata fonda, ampak podatke o izročitvi gradiva. (Glej 3.2.4)

3.2.4 Izročanje gradiva

Namen: **ugotavljanje izročiteljev gradiva.**

Pravilo: opišemo vir, od katerega je bilo gradivo prevzeto, in datum oz. način prevzema, če podatki niso zaupni. Če je vir neznan, to navedemo. Lahko dodamo akcesijsko številko.

3.3 PODROČJE VSEBINE IN UREDITVE

3.3.1 **Okvir** in vsebina

Namen: omogočiti uporabnikom presojo o pomembnosti popisne enote.

Pravilo: **navedemo časovni in geografski okvir in vsebino, npr. vrste dokumentarnega gradiva, zadeve in upravni postopki popisne enote, glede na stopnjo popisovanja**.

3.3.2 Valorizacija, izločanje in odbiranje

Namen: navedba podatkov o valorizaciji, izločanju in odbiranju.

Pravilo: opišemo vse postopke valorizacije, ki so bili izvedeni, če to vpliva na iterpretacijo gradiva. Kjer je možno, vpišemo tudi odgovorne osebe, ki so postopek izvedle.

3.3.3. Dopolnjevanje gradiva

Namen: informiranje uporabnika glede predvidenih prilivov gradiva k popisni enoti.

Pravilo: navedemo podatke o morebitnem dopolnjevanju gradiva. Kjer je možno, koliko ga bo še prevzetega in s kakšno frekvenco.

3.3.4 Sistem ureditve

Namen: **informiranje o notranji strukturi, ureditvi in sistemu klasifikacije popisne enote.**

Pravilo: **podrobno označimo notranjo strukturo, ureditev in sistem klasifikacije popisne enote. Zapišemo, kakšna dela so bila opravljena na gradivu. Za elektronske zapise navedemo informacije o sistemskem oblikovanju.**

Katero koli teh informacij lahko vključimo tudi v Okvir in vsebino pod 3.3.1 glede na nacionalne dogovore.

3.4 PODROČJE DOSTOPNOSTI IN UPORABE

3.4.1. Pogoji dostopnosti

Namen: **informiranje o pravnem statusu ali drugih predpisih, ki omejujejo oz. vplivajo na dostopnost popisne enote.**

Pravilo: **podrobno navedemo zakon oz. pravni status, dogovore, predpise, pravila, ki vplivajo na dostopnost** popisne enote. Naznači se časovno obdobje zapore in datum, ko bo gradivo na voljo uporabnikom.

3.4.2 **Pogoji za reproduciranje**

Namen: ugotovitev omejitev glede reproduciranja popisne enote.

Pravilo: **navedemo pogoje, kot so avtorske pravice, ki določajo reproduciranje popisne enote, potem ko je postala dostopna.** Če obstoj takšnih pogojev ni znan, se to zapiše. Če ni nobenih pogojev, ni potrebna nikakršna izjava.

3.4.3 Jezik in **pisava** gradiva

Namen: ugotovitev jezika, pisave in simbolov, ki se uporabljajo v popisni enoti.

Pravilo: zapišemo jezik in **pisavo** gradiva v popisni enoti. Opomnimo na posebnosti jezika (dialekta), pisave in simbolov ali okrajšav.

Možno je vključevanje primernih ISO oznak za jezik(e) (ISO 639-1 in ISO 639-2: Mednarodni standardi za jezikovne oznake) ali pisave (ISO 15924: Mednarodni standardi za imena pisav).

3.4.4 Zunanje značilnosti in **tehnične zahteve**

Namen: informiranje o pomembnih zunanjih značilnostih **ali tehničnih zahtevah**, ki vplivajo na uporabo popisne enote.

Pravilo: **navedba pomembnih fizičnih pogojev, kot so zahteve po varovanju, ki vplivajo na uporabo popisne enote. Označba potrebne strojne in programske opreme, ki vpliva na dostopnost popisne enote.**

3.4.5. Pripomočki za uporabo

Namen: ugotovitev obstoja pripomočkov za uporabo popisne enote

Pravilo: navedemo podatke o pripomočkih, ki jih ima arhiv ali ustarjalec gradiva za dajanje podatkov, ki se nanašajo na **kontekst** in vsebino popisne enote. Če je možno, vključimo tudi podatke, kjer so ohranjene kopije pripomočkov.

3.5.1 **Obstoj** in lokacija originalov

Namen: **ugotavljanje obstoja, lokacije, uporabnosti oz. uničenja originalov, kjer je popisna enota sestavljena iz kopij.**

Pravilo: **če je na voljo original popisne enote (bodisi v instituciji ali kje drugje), se zapiše lokacija skupaj s pomembnimi signaturami. Če originalov ni več ali ni znana njihova lokacija, se navede tudi to informacijo.**

3.5.2 Obstoj in **lokacija** kopij

Namen: navedba obstoja, **lokacije** in uporabnosti kopij popisnih enot.

Pravilo: če je na voljo kopija popisne enote (ali v inštituciji ali kje drugje), se navede lokacija skupaj s pomembnimi signaturami.

3.5.3 Sorodne popisne enote

Namen: navedba sorodnih popisnih enot.

Pravilo: **zapišemo informacijo o popisnih enotah v istem arhivu ali kje drugje, ki so sorodne po provenienci ali drugi zvezi.** Uporabimo primerno uvodno besedilo in razložimo naravo sorodnosti. Če je sorodna popisna enota pripomoček, uporabimo element popisovanja za pripomočke **3.4.5,** da se označi ta povezava.

3.5.4 Objave

Namen: navedba publikacij, ki so nastale na podlagi uporabe, študija ali analize popisne enote.

Pravilo: navedemo citat oz. informacijo o publikacijah, ki so nastale na podlagi uporabe, študija ali analize popisne enote. **Vključimo tudi povezave z izdanimi faksimili in prepisi.**

3.6 PODROČJE OPOMB

3.6.1. Opombe

Namen: navedba informacij, ki jih nismo mogli navesti kje drugje.

Pravilo: **zapišemo posebne ali druge po-**

membne informacije, ki jih nismo mogli navesti pri kateremkoli elementu popisovanja.

3.7 PODROČJE NADZORA POPISOVANJA

3.7.1 Opombe arhivista

Namen: razlaga, kako je bil narejen popis in kdo ga je naredil.

Pravilo: zapišemo opombe o virih, ki smo jih uporabili pri popisovanju in kdo je to pripravil.

3.7.2 Pravila in dogovori

Namen: navedba predpisov, na katerih temelji popis.

Pravilo: zapišemo mednarodne, nacionalne oz. lokalne predpise ali konvencije, ki smo jim sledili pri pripravi popisa.

3.7.3 Datum(i) popisov

Namen: navedba, kdaj je bil popis narejen oz. popravljen.

Pravilo: zapišemo datum(e), ko je bil vnos narejen oz. popravljen.

Priloga A1
Model stopenj razčlenitve fonda

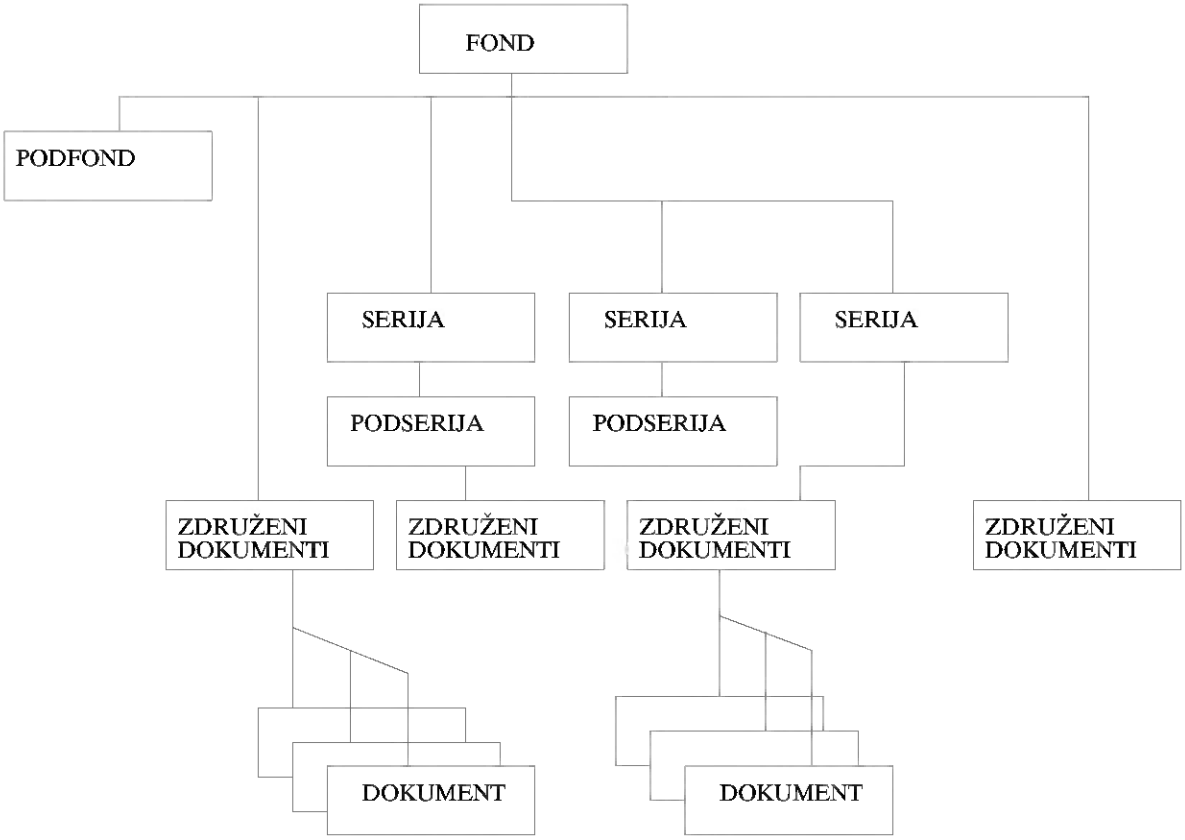

PRILOGA B

Fond pravne osebe: popis fonda, ene njegovih serij, podserij, pod-podserij, združenih dokumentov in dokumentov. Jezik popisa: angleščina (Kanada)

Številka in ime elementa popisa Nivo fonda	**Popis**	**Ime elementa v jeziku popisa**
3.1.1 Signatura	CA OTV/VUAR-14	
3.1.2 Naslov	Fond Methodist Church (Canada) Missionary Society (ok. 1851- ok. 1930), prevladuje 1884-1925	
3.1.3 Datum(i)		
3.1.4 Nivo popisa	Fond	
3.1.5 Obseg in medij popisne enote (količina, obseg, velikost)	15.34 tm tekstovnega in kartografskega gradiva	
3.2.1 Ime ustvarjalca	Methodist Church (Canada). Missionary Society. Wesleyan Methodist Church in Canada. Missionary Society. Methodist Church of Canada. Missionary Society.	
3.2.2 Historiat ustvarjalca	Missionary Society of the Methodist Episcopal Church Canada Conference, Methodist Church in Canada (misijonska družba pri kanadski metodistični cerkvi) je bila ustanovljena leta 1824. Leta 1833 se je kanadska metodistična cerkev združila z angleško Wesleyenovo cerkvijo v Wesleyan Methodist Church in Canada, njena misijonska družba pa se je vključila v Auxiliary of the Wesleyan Missionary Society (Velika Britanija), da bi podprla delovanje domačih misijonov, vključno z misijonom med prvotnimi prebivalci. Ta združitev je trajala do leta 1840 in se ponovno začela leta 1847. Leta 1854 je bil k Missionary Society in Canada prenešen misijon British Hudsons Bay Territory, ki je postopoma prevzel nadzor nad vsemi angleškimi misijoni, začenši s centralno Kanado in severozahodom. Misijonska družba je z nekaj spremembami v upravni strukturi obstajala kot del Methodist Church of Canada in kot del Methodist Church (Canada). Naloga Misijonske družbe je bila podpiranje in razširitev misijonov med staroselci, Francozi, domačini, tujci in drugimi pod vodstvom centralnega odbora in uprave in kasneje pod Škofovsko konferenco. Leta 1906 so bili misijoni razdeljeni med dve ministrstvi, zunanje in notranje.	
3.3.1 Okvir in vsebina	Fond vsebije naslednje serije: glavna uprava misijonov 1865-1925, korespondenca generalnih sekretarjev 1868-1925, gradivo tujih misijonov 1888-1950, gradivo domačih misijonov 1906-1927, gradivo financ 1899-1930, četrtletna poročila glede staroselskih institucij in šol 1902-1923, tiskovine, ustanovitveno in finančno gradivo za Superannuation Fund for Lay Missionaries of Foreign Fields 1919-1929.	

3.5.3 Sorodne popisne enote	Glej tudi fond United Church of Canada Board of Overseas Missions (502) za gradivo misijonov, ki so se po združitvi 1925 nadaljevali pri United Church.
3.7.2 Pravila oz. dogovori	Urad kanadskih arhivistov: Arhivska pravila za arhivsko popisovanje (Rules for Archival Description (RAD), Bureau of Canadian Archivists, 1990)

Nivo serije

3.1.1 Signatura	CA OTV/VUAR-14/3
3.1.2 Naslov	Gradivo tujih misijonov
3.1.3 Datum(i)	1888-1950, prevladuje 1888-1925
3.1.4 Nivo popisa	Serija
3.1.5 Obseg in medij popisne enote (količina, obseg, velikost	4 tm tekstovnega in kartografskega gradiva
3.3.1 Okvir in vsebina	Serije vsebujejo gradivo naslednjih misijonov: West China1891-1931, West China Union University 1896-1950 in Japan 1873-1925
3.6.1 Opomba	Signatura (location number): 78.084C, 78.096C-78.098C.

Nivo podserij

3.1.1 Signatura	CA OTV/VUAR-14/3/1
3.1.2 Naslov	Zbirka West China Mission
3.1.3 Datum(i)	1891-1931, prevladuje 1891-1925
3.1.4 Nivo popisa	Podserija
3.1.5 Obseg in medij popisne enote (količina, obseg, velikost)	2,2 tm tekstovnega in kartografskega gradiva
3.2.1 Ime ustvarjalca	Canadian Methodist Mission of West China. Mission Council
3.2.2 Historiat ustvarjalca	Kanadski metodistični misijon v Zahodni Kitajski je bil ustanovljen leta 1891.
3.3.1 Okvir in vsebina	Podserije vsebujejo korespondenco generalnih sekretarjev pri Metodistični cerkvi (Kanada), Misijonski družbi; zapiske W.J. Mortimorja, zapisnike misijonskega sveta, poročila, finančno gradivo, posestne registre, rokopise zgodovinskih in biografskih študij in drugo gradivo, ki se nanaša na evangelijsko, pastoralno, izobraževalno in zdravstveno delo misijona v Zahodni Kitajski.
3.4.5 Pripomočki	Pripomoček: 19
3.6.1 Opomba	Signatura (location number): 78.096C.

Nivo združeni dokumenti

3.1.1 Signatura	CA OTV/VUAR-14/3/1/1
3.1.2 Naslov	Canadian Methodist Mission Property Register, West China
3.1.3 Datum(i)	1899-1923
3.1.4 Nivo popisa	Združeni dokumenti
3.1.5 Obseg in medij popisne enote (količina, obseg, velikost)	1 cm tekstovnega gradiva in en načrt

3.3.1 Okvir in vsebina	Združeni dokumenti vsebujejo seznam posesti Kanadskega metodističnega misijona v Zahodni Kitajski za Chegtu univerzo in Chengtu mesto.

Nivo dokumenta (1)

3.1.1 Signatura	CA OTV/VUAR-14/3/1/1/1
3.1.2 Naslov	Chengtu, Univerza, št. 1, univerzitetni predel vzhodno od administrativne zgradbe, ki meji na vzhodno in zahodo cesto proti svilarski šoli, s prekinitvami, 1914
3.1.3 Datum(i)	1922
3.1.4 Nivo popisa	Dokument
3.1.5 Obseg in medij (količina, obseg, velikost)	Posestna listina, 1 kos
3.6.1 Opombe	Datum nakupa, 1914 Datum vknjižbe, oktober 1922

Nivo dokumenta (2)

3.1.1. Signatura	CA OTV/VUAR-14/3/1/1/1
3.1.3 Naslov	Chengtu, Univerza, št. 1, univerzitetni predel vzhodno od administrativne zgradbe, ki meji na vzhodno in zahodo cesto proti svilarski šoli, s prekinitvami (kartografsko gradivo)
3.1.3 Datum(i)	1914
3.1.4 Nivo popisa	Dokument
3.1.5 Obseg in medij popisne enote (količina, obseg, velikost)	1 zemljevid, 10×30 cm
3.7.2 Pravila oz. dogovori	Urad kanadskih arhivistov: Arhivska pravila za arhivsko popisovanje (Rules for Archival Description (RAD), Bureau of Candian Archivists, 1990.) Kartografsko gradivo: Priročnik za interpretacijo AACR2, Angloameriški odbor za katalogizacijo kartografskega gradiva. (Cartographic material: A manual of interpretation for AACR2, Anglo-American Cataloguing Committee for Cartographic Materials [Hugo L.P. Stibbe, ed.], 1982)

Prevedla in pripravila za objavo Olga Pivk

Primer povezave med arhivskimi popisi in ustvarjalci arhivskega gradiva

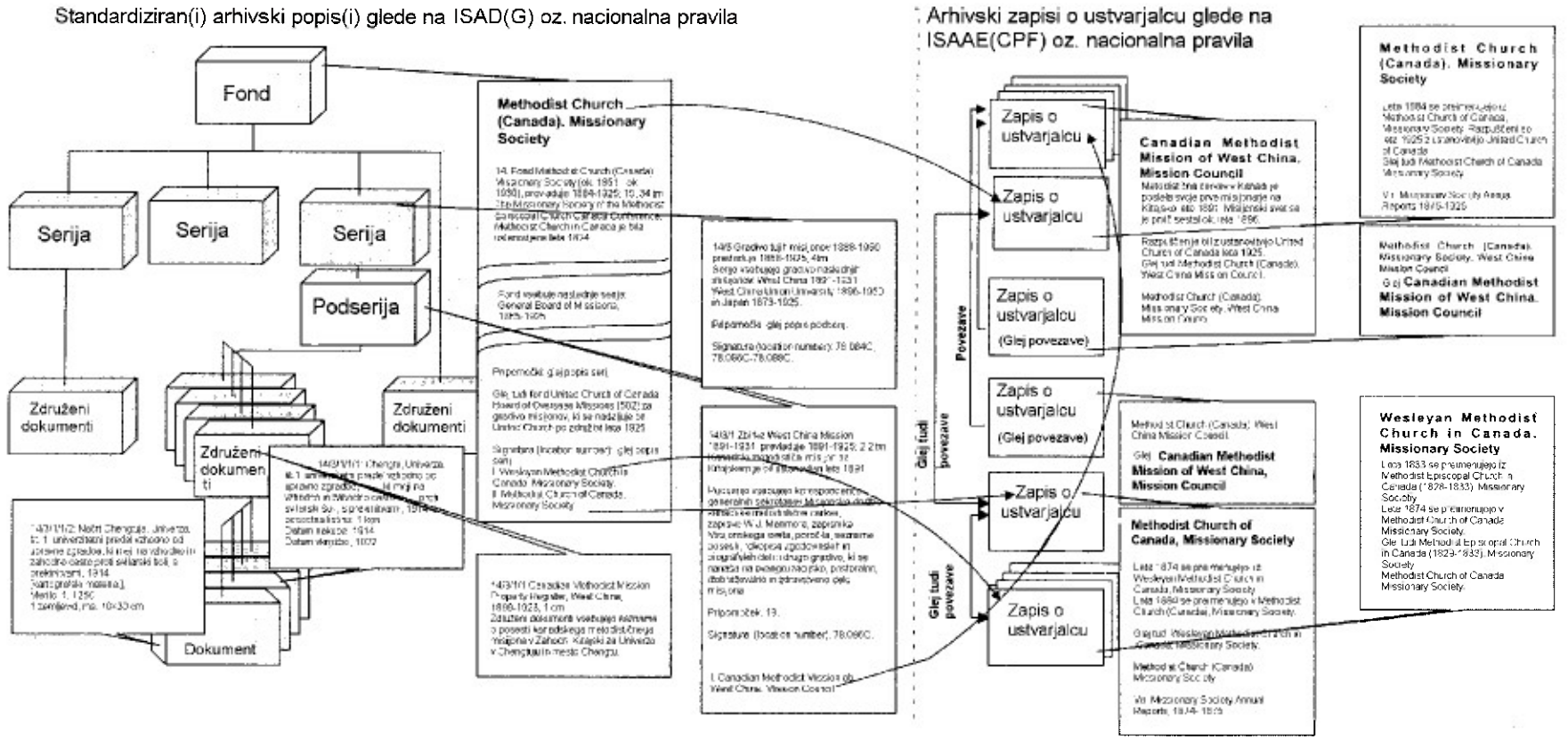

PRILOGA A2

UDK 651:329(497.4)KPS"1945/1989"

Načini poslovanja s spisi pri okrajnih in občinskih komitejih Komunistične partije Slovenije (KPS) / Zveze komunistov Slovenije (ZKS) v letih 1945-1989

BOJAN HIMMELREICH

Gradivo, ki je nastajalo pri poslovanju komitejev KPS (ZKS), je od svojega nastanka leta 1949 zbiral Zgodovinski arhiv (ZA) CK KPS (ZKS).[1] Čeprav je leta 1973 sekretariat CK sprejel sklep, da bo ZA CK ZKS hranil le gradivo, ki je nastajalo pri CK, medtem ko naj arhivsko gradivo lokalnih organov ZKS prehaja v hrambo pokrajinskim zgodovinskim arhivom, ga v Zgodovinskemu arhivu Celje (ZAC) nismo hranili, ker je bilo prevzemanje zaradi prostorske stiske onemogočeno. ZAC se je sicer na to nalogo pripravljal (ko ga je "o aktualnosti sklepa" obvestil CK septembra 1978).

Po razpustitvi ZKS ga je prevzel Arhiv Republike Slovenije, ki je gradivo, nastalo pri komitejih na območju njegove pristojnosti, izročil ZAC poleti leta 1993. Gradivo je bilo izročeno urejeno in okvirno popisano. Njegovo valorizacijo so opravili že v ZA CK in je bilo ob izročitvi skoraj v celoti arhivsko, zato pri urejanju v ZAC ni bilo izločeno veliko (le morebitni duplikati, nepomembna finančna in članska dokumentacija).

Kolikor je zaradi pomanjkljivo ohranjenega gradiva moč ugotoviti (članek se naslanja le na gradivo komitejev, hranjenih v Zgodovinskem arhivu Celje), so komiteji KP/ZK od leta 1945 do uvedbe arhivskih znakov leta 1959 za evidenco spisov vodili navadne delovodnike (po tekočih številkah) in indekse spisov. V gradivu nekaterih okrajnih komitejev (Krško, Šoštanj, Trbovlje) so ohranjeni delovodniki že iz leta 1946. Tedaj so še "rokopisni", narejeni "doma", v letu 1947 pa so že v tiskanih zvezkih. Že v letu 1946 so imeli izdelano razdelitev gradiva za odlaganje v štiri "mape za odlaganje", ki so jih poimenovali: I. CK KPS Ljubljana, II. Okrožni komite KPS, III. Okrajni komite (razni), IV. Teren (celice). A vsi spisi v delovodniku niso dobili tega "vložnega zaznamka". Indeksi k delovodniku so prvič omenjeni v letu 1948, tako delovodniki kot indeksi pa se pri posameznih okrajnih komitejih pojavljajo prvič šele v letu 1950, 1953 ali celo 1956.

Občinski komiteji, oblikovani leta 1952, so najprej vodili le delovodnike za prejete in odposlane spise (imenovali so jih delovodniki pošte). Prve zasledimo v ohranjenem gradivu v letu 1954 (Celje, Trbovlje), pri večini komitejev so prve omembe iz let 1955 in 1956.

Poslovanje s spisi v okrajnih in občinskih komitejih ZKS je doživelo večjo spremembo leta 1959. Organizacijsko-politični sekretariat CK ZKJ je februarja izdal Odlok o pisarniškem poslovanju v komitejih ZKJ in na tej podlagi tudi navodilo za njegovo izvrševanje. Veljati je začel 1. maja. Komiteje je glede na velikost razdelil v štiri kategorije in jim predpisal vodenje knjig in evidenc. Manjši komiteji (npr. v podjetjih) so morali voditi delovodnik, knjigo odposlane pošte in knjigo obdelanih ali vezanih zapisnikov; srednji komiteji (občinski komiteji v manjših krajih) so morali poleg naštetega voditi še kazalo k delovodniku; večji komiteji (občinski komiteji v večjih mestih) so morali voditi običajni, zaupni in strogo zaupni delovodnik, seznam spisov, kazalo, knjigo odposlane pošte, kurirsko knjigo in knjigo obdelanih ali vezanih zapisnikov; največji komiteji (okrajni komiteji) pa so morali voditi vse z navodilom predpisane knjige in evidence (poleg že naštetih še interno dostavno knjigo, knjigo prejete pošte, kontrolnik poštnine, arhivsko in dežurno knjigo).

Omenjena navodila za izvrševanje odloka o pisarniškem poslovanju so kot arhivski fond pojmovala urejeno gradivo ene organizacije ali organa v celoti. Tako je arhivski fond okrajnega komiteja celotno gradivo, ki beleži njegovo delo, delo drugih (nižjih) organov in vseh organizacij na njegovem območju. Po tem načelu bi morali tudi urediti gradivo preteklih let pred začetkom veljavnosti navodil. Za na novo nastajajoče gradivo je bilo določeno, da ga bodo vlagali v arhiv, ki mora biti urejen v največ dveh letih. Okrajni in občinski komiteji naj bi gradivo hranili le tri leta, o tem vodili arhivsko knjigo kot inventarni pregled arhiva in ga po preteku tega obdobja izročali ZA CK ZKS. Dveletno obdobje za ureditev starejšega gradiva je bilo določeno, ker so se zavedali, da gradivo preteklih let, še zlasti za prvo povojno obdobje, marsikje ni bilo primerno urejeno in zavarovano. Ker so ocenili, da je ta arhiv glavni zgodovinski vir za znanstveno preučevanje vloge KP/ZK, so pri komitejih ustanovili komisije za ureditev arhivov ter natančno določili način ureditve le-tega in izdelavo kazal, na osnovi katerih so vpisovali gradivo v spre-

[1] Darinka Drnovšek, Martin Ivanič, Prikaz gradiva Zveze komunistov Slovenije po osvoboditvi, Arhivi 1983, štev. 1-2, str. 63

jemno knjigo ZA CK ZKS.

Kot je bilo že omenjeno, so navodila v obvezno uporabo uvedla arhivske znake za urejanje arhiva. Z njimi naj bi vodili celoten arhiv, sledeč organizacijski shemi in sistemu poslovanja. Za vsak arhivski znak naj bi nastavili ločen fascikel z oznako organizacijske enote, letnico, arhivskim znakom in kratko vsebino vloženih zadev. Organizacijskih enot je bilo pet, gradivo znotraj vsake pa se je še delilo:

01 Sekretariat
01/1 Splošno
01/2 Dopisovanje s CK ZKS
01/3 Dopisovanje z OK ZKS
01/4 Statistika in evidenca
01/5 Zapisniki plenuma, sej komiteja in sekretariata
01/6 Članski dokumenti
01/7 Prošnje, predlogi in pritožbe
01/8 Naročilo članskih izkaznic
01/9 Zapisniki osnovnih organizacij ZK
01/10 Ponovni sprejemi v ZK

02 Ideološka komisija
02/1 Splošno
02/2 Ideološka komisija CK ZK
02/3 Ideološka komisija OK ZK
02/4 Ideološka komisija občinskega komiteja ZK
02/5 Seminarji
02/6 Politična šola

03 Kadrovska komisija
03/1 Splošno
03/2 Kadrovska komisija CK ZK
03/3 Kadrovska komisija OK ZK
03/4 Kadrovska komisija občinskega komiteja ZK
03/5 Informacije in analize
03/6 Dopisovanje v zvezi s šolanjem kadra
03/7 Kadrovski sestav partijskih vodstev
03/8 Kadrovski sestav vodstev osnovnih organizacij ZK
03/9 Karakteristike

04 Revizijska komisija
04/1 Splošno
04/2 Poročila revizijske komisije občinskega komiteja ZK

05 Splošni posli
05/1 Splošno
05/2 Finančno in materialno poslovanje
05/3 Uslužbenske zadeve

Omenjeni način poslovanja je postal obvezen za komiteje ZK leta 1959, vendar so nekateri tako označevali gradivo in ga odlagali že pred tem. Primer je občinski komite Laško, ki je uporabljal petštevilčno klasifikacijo že leta 1958. To so izjeme, izjeme pa so bili tudi tisti občinski komiteji, ki so sledili navodilom in začeli poslovati z gradivom s petštevilčno klasifikacijo že leta 1959. Večina jo je uvedla v letih od 1960 do 1964, okrajni komite Celje pa šele leta 1965.

Omenjeni sistem znakov je veljal do novega navodila za pisarniško poslovanje okrajnih in občinskih komitejev, ki je začel veljati 1. januarja 1964. Uvajal je novo označbo posameznih organizacijskih enot (dopolnilnih znakov znotraj enot, po katerih so združevali gradivo pred arhiviranjem, ne navajamo):

01 Komite ZKS (občinski ali okrajni)
02 Sekretariat
03 Ideološka komisija
04 Komisija za kadre
05 Organizacijska komisija
06 Kontrolna komisija
07 Osnovne organizacije
08 Splošne in finančne zadeve

Omenjena klasifikacija je bila glede števila arhivskih znakov nespremenjena vse do leta 1983, vsebina posameznih znakov, čeprav je bila okvirno nespremenjena, pa se je v drugi polovici začela polagoma širiti in deloma spreminjati. Omenjene spremembe so opisane na primeru Občinskega komiteja Celje. Vsebina treh arhivskih znakov (01, 04 in 08) ni doživela nobenih sprememb, več pa je tistih, ki so jim bile dodane nove vsebine. Znak 02 je od leta 1966 vključeval tudi gradivo komisije za družbeno-ekonomska in politična vprašanja (kasneje so jo označevali kar kot ekonomsko), od 1975 pa tudi komisije za samoupravljanje. Pod znakom 03 je od leta 1976 poleg gradiva ideološke komisije moč najti tudi gradivo komisije za delo z mladimi. Njeno gradivo je leta 1971 (sicer izjemoma, kar velja tudi za versko komisijo) najti pod znakom 05, sicer pa je ta znak ves čas vseboval spise organizacijske, od leta 1976 pa tudi statutarne komisije. Gradivo kontrolne komisije je pri znaku 06 leta 1966 zamenjalo gradivo komisije za mednarodne odnose in ekonomsko politiko ali na kratko za mednarodna vprašanja, kot so jo imenovali kasneje. Pri znaku 07, ki je prvotno vseboval gradivo OO, predvsem zapisnike sestankov, od leta 1974 najdemo tudi gradivo komisije za informativno dejavnost, pri znaku 08 pa lahko že od leta 1964 sledimo tudi delu revizijske komisije.

Prvo spremembo števila arhivskih znakov prinese šele leto 1982. Tedaj je dodan znak 09, ki je vseboval gradivo komisije za preučevanje zgodovine ZK. Korenit poseg v označevanje spisov pa pomeni uvedba nove delitve arhivskih znakov leta 1983:

01 Občinski komite ZKS
02 Predsedstvo občinskega komiteja ZKS

02/1 Aktiv komunistov – delavcev
02/2 Kadrovska komisija
02/3 Komisija za družbeno-ekonomske odnose
02/4 Delovne skupine
03 Tovariško razsodišče
04 Nadzorna komisija
05 Statutarna komisija
06 Komisija za organiziranost, razvoj in kadrovsko politiko v ZK
07 Komisija za idejno in teoretično delo v ZK
07/1 Občinska politična šola in seminarji
08 Komisija za informativno in propagandno dejavnost
09 Komisija za mednarodno sodelovanje ZK in za vprašanja v zvezi z našimi delavci v tujini
010 Komisija za preučevanje zgodovine zveze komunistov
011 Komisija za prošnje in pritožbe
012 Komisija za SLO in DS
013 Aktivi ZK v organizacijah, društvih in SIS
014 Osnovne organizacije ZK
014/1 Akcijske konference (delovne, problemske)
015 Sveti ZK v krajevni skupnosti
016 Splošna služba
017 Finančna služba
018 Statistika in evidenca
019 Samoupravni akti delovne skupnosti organa ZKS občinskega komiteja

Ta razdelitev znakov je bila v veljavi do konca delovanja Občinskega komiteja leta 1990.

Stari "plac" pred nekdanjo osnovno šolo (danes Trg Pavla Rušta), Vipava 1902. Z razstave Gremo v trg Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici.

223

Ljubljanske narodne dame

prirede

v nedeljo, dne 5. julija 1903. leta

v ljubljanski „Zvezdi"

veliko

Prešernovo slavnost

v korist Prešernovemu spomeniku.

Sodelujejo:

„Glasbena Matica" — pevsko društvo „Ljubljana" — trgovsko društvo „Merkur" — pevsko društvo „Slavec" — telovadno društvo „Sokol"

nadalje:

tamburaši — ljubljanska društvena godba — meščanska godba iz Novega mesta.

Začetek slavnosti ob 5. uri popoludne.

Vstopnina 60 vinarjev za osebo.

Vspored na tretji strani.

Vabilo na Prešernovo slavnost, 5. julij 1903.
ZAL, Odbor za postavitev Prešernovega spomenika, fol. 223.

UDK 912:7.025

Restavriranje zemljevida Karta Italia fisica

LUCIJA PLANINC

Opisala bom restavriranje papirnega zemljevida z naslovom Karta Italia fisica. Ta karta Italije je last Goriškega muzeja.

Prvič je zanimiva zaradi aktualne sporočilne funkcije; kaže mejo Italije s sosednjimi državami v obdobju med obema vojnama. Zavzema tudi ozemlje Istre, Hrvaške, Slovenije, otoke Korziko, Sardinijo, Sicilijo in nekatere dele sosednjih držav Avstrije, Švice in Francije.

Drugič pa je zanimiva zaradi velikosti saj meri 176,5 cm v širino in 188 cm v višino. Večji formati so pri restavriranju in rokovanju bolj zahtevni in nepredvidljivi kot manjši.

Restavriranje obsega tele faze: suho in mokro čiščenje, dopolnjevanje manjkajočih delov, ravnanje, retuša in shranjevanje.

Zemljevid je barvni tisk in ga sestavlja šest enako velikih pravokotnikov, ki so lepljeni v celoto. Lepljen je bil na platno, ki je bilo spodaj in zgoraj z žeblji pritrjeno na okroglo letvico. Med zgornjo letvico je bila vpeta tudi vrvica za obešanje zemljevida.

1. STANJE PRED RESTAVRIRANJEM

Poškodbe so bile predvsem mehanske. Spodnji del je bil bolj poškodovan kot zgornji.

Povsod so bili večji in manjši manjkajoči deli ter večje in manjše raztrganine. Na bolj poškodovanem spodnjem delu je bil papir med luknjami oguljen, krhek, valovit, raztegnjen in zmečkan, torej deformiran.

Zemljevid je bil povsod zelo prašen. Na licu so bili iztrebki žuželk, blato, prah in plesen. Na spodnji desni strani je bil zelo velik madež razlite rjave tekočine, okrog njega pa razpršene kapljice.

Predvidevam, da je bil zemljevid nepravilno hranjen in izpostavljen zunanjim vplivom prahu in vlagi ter bil zelo grobo uporabljen in dlje časa zvit v zvitek. Platno je ostalo celo. Sestavljeno je bilo iz dveh delov, ki sta bila na sredi sešita skupaj.

Stanje pred restavriranjem

2. POSTOPKI RESTAVRIRANJA

Čiščenje objekta

Čiščenju objekta je bilo treba posvetiti veliko pozornosti in časa. Zemljevid je bil med čiščenjem položen na pleksi steklo. Najprej sem z lica z vato pobrisala prah, nato pa ga še večkrat temeljito poradirala z naribano radirko, ker menim, da bi bilo enkrat premalo. Na tistih mestih, kjer je bil papir krhek, oguljen in zato manj trpežen, sem ga očistila s celo radirko. To sem naredila zelo previdno in z manjšim pritiskom, da se papir ne bi strgal. Madež na desni strani spodaj sem s površine odstranila s skalpelom, ker mi z radirko ni uspelo odstraniti ničesar in sicer vsako posamezno kapljico. Še prej sem poskusila tudi z mešanico alkohola in vode v razmerju 1:1, vendar je bil poskus neuspešen.

Tudi blato in iztrebke žuželk sem odstranila s skalpelom. Paziti sem morala, da nisem odstranila barve ali poškodovala površine.

Zaradi takega postopka in velike površine je suho čiščenje trajalo zelo dolgo.

Zemljevid sem obrnila na hrbet ter mehansko odstranila platno z objekta. Na objektu je ostalo zastarano škrobno lepilo; počasi in temeljito sem ga odstranila s skalpelom in zelo drobnim vodobrusnim papirjem. Zemljevid brez platnene podlage je bil v še slabšem stanju. Poleg večjih in manjših lukenj so nekatere raztrganine segale celo do sredine objekta. Zaradi takega stanja in velikosti sem se odločila, da zemljevida ne bom mokro čistila oz. prala v vodi.

Restavriranje

Zemljevid sem nato položila na naravno desko in obrnila na lice. Ker je bil papir raztrgan, zamaknjen in valovit, sem z lica vse raztrganine najprej zalepila skupaj. Uporabila sem enosmerni japonski papir 624 050 in metilcelulozno lepilo, ki se pozneje lahko odstrani mehansko. Izhajala sem iz sredine zemljevida in raztrganine zlepila glede na risbo geografskih leg, meja, poti, rek, cest, nadmorske višine in zemljepisnih imen ter glede na prvotno lego papirja na raztrganini. Nisem pa raztrganine zalepila tako, da bi jo prisilila v drugačno lego. Na daljše raztrganine sem nalepila več krajših trakov enosmernega japonskega papirja, da ta v nadaljnjih fazah restavriranja ne bo oviral raztezanja papirja. Tako obdelan zemljevid je bil nekaj časa obtežen pod deskami, da se je poravnal.

Japonski papir uporabljamo za dopolnjevanje lukenj in manjkajočih delov. Ne vsebuje polnil in klejev. Narejen je ročno iz doma gojenih rastlin, ki imajo dolga in čista celulozna vlakna. V naši delavnici uporabljamo več različnih tipov japonskih papirjev za različne vrste papirjev glede na debelino in sestavo.

Zemljevid sem nato obrnila na hrbet. Tudi vse raztrganine na hrbtni strani sem zalepila in utrdila z vodno rezanimi trakovi japonskega papirja 611 140 in primerno razredčenim škrobnim lepilom.

Vse manjkajoče dele sem dopolnila z dvema japonskima papirjema: spodaj z japico 632 461 in zgoraj z vang 25 511.

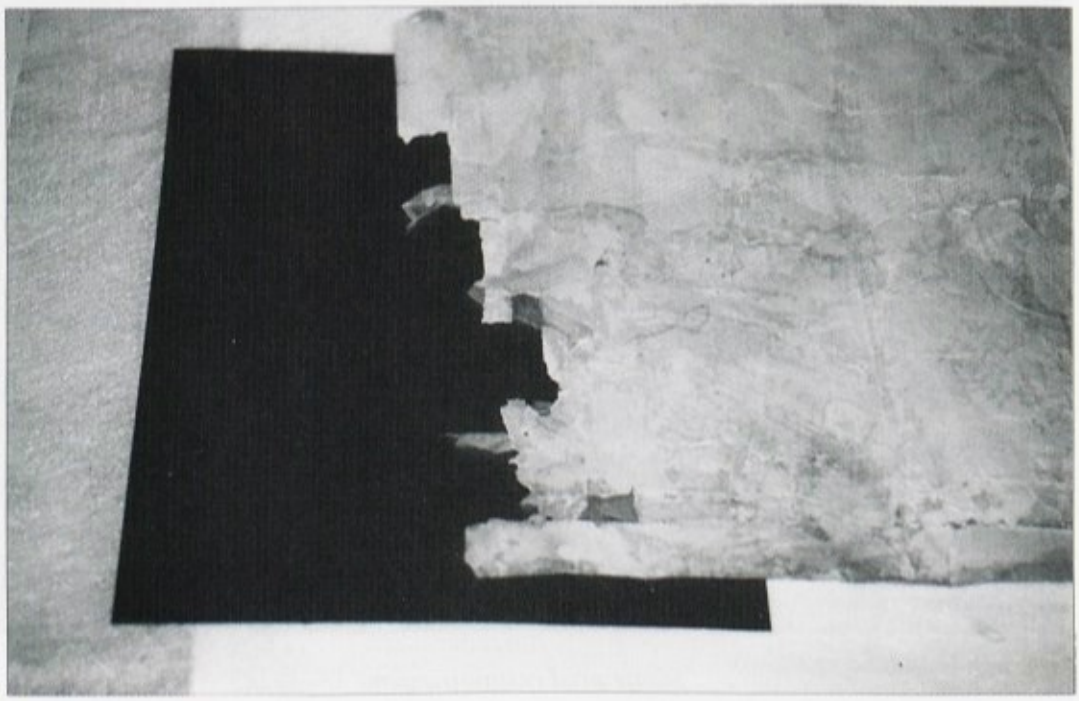

Manjkajoči del na zemljevidu

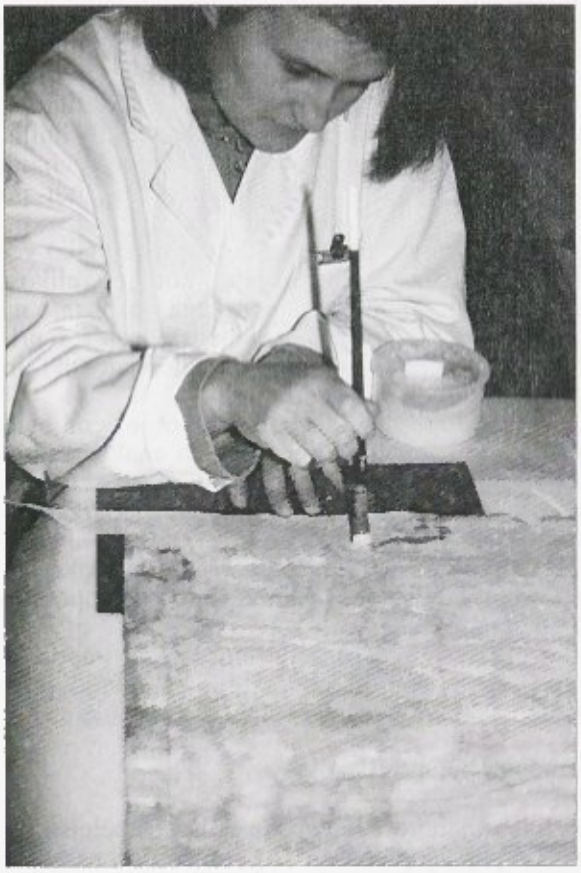

Dopolnjevanje manjkajočega dela

Prvega sem prej navlažila z vodo in razpršilcem, in sicer zato, ker se navlažen papir pri vnovičnem vlaženju ne razteza več. Izbrala sem ga zato, ker ima dolga vlakna, se zelo dolgo prilagaja in razteza.

Najprej sem japonski papir japico 632 461 položila na luknjo ter z vodnim rezom obrezala linijo manjkajočega dela približno centimeter čez rob.

Ko je bila oblika v celoti odtrgana in pripravljena, sem poravnala vlakna in jo z malo razredčenim škrobnim lepilom zalepila na objekt. Dopolnjeni del sem med holiteksi in pivniki obtežila in pustila čez noč, da se je posušil. Drugi dan sem vse odstranila in preverila, ali je bilo ravno, zalepljeno in suho. Ponovila sem postopek, če ni bilo dobro zalepljeno ali ravno.

Zelo pomembna pri obeh japonskih papirjih je smer vlaken. Ne glede na naravo manjkajočega dela so smeri vlaken japonskega papirja vedno obrnjene vertikalno. Nepravilno obrnjena ali zamaknjena vlakna v fazi ravnanja in sušenja lahko poškodujejo, nagubajo papir na originalu.

Vodni rez naredimo tako, da z mokrim čopičem ali kostjo potegnemo linijo po papirju; po mokri liniji s potegom papir razdvojimo. Rob papirja ni oster kot pri rezanju, ker se vlakna relaksirajo in razdvojijo. Neoster rob je manj opazen in bolj fleksibilen, ko je nalepljen na drugega.

Dopolnjen manjkajoči del s spodnjim japonskim papirjem

Holiteks je netkana tkanina, narejena iz sintetičnih vlaken, ki so z močnim pritiskom stisnjena skupaj, ne vsebujejo polnil. Uporabljamo ga v postopkih restavriranja. To pomeni, da se lepljeni objekt na holiteks ne zalepi.

Zemljevid sem obrnila na lice. Za restavriranje zgornje strani sem izbrala papir vang 25 511, saj ima podobne značilnosti kot zemljevid, ker ima zgornjo površino gladko. Naravna barva japonskega papirja ni bila ustrezna, zato ga je bilo treba tonirati. Uporabila sem akrilne barve. Ob pomoči vzorčkov sem poiskala pravi odtenek. V kopeli izbrane ustrezne nianse sem pobarvala večje kose japonskega papirja in jih nato obesila na palico. Ko so se listi posušili, sem jih poravnala v stiskalnici. Papir je bil prej tudi navlažen. Prav tako kot pri prejšnjem japonskem papirju je tudi tokrat pomembno, da so vlakna vertikalno glede na original.

Na licu objekta sem na presojni papir s svinčnikom natančno obrisala določen manjkajoči del. Oblikovan japonski papir sem prenesla na toniranega in ga s skalpelom odrezala na presvetljeni mizi. Obliko sem nato prenesla na manjkajoči del na zemljevidu. S čopičem sem z mešanico metilceluloze in malo škrobnega lepila premazala spodnji japonski papir in nanj položila oblikovan zgornji obrezan japonski papir in ga prek holiteksa s kostjo pogladila, da se je zlepil s spodnjim. Na holiteks sem položila še pivnik, nato ravno desko in vse obtežila z utežmi. V sendviču sem ga pustila čez noč, da se je vse popolnoma posušilo. Drugi dan sem vse odstranila. Tako sem dopolnila vse luknje. Postopek sem ponovila z novim papirjem, če so nastale gube ali če se je dopolnjeni papir zamaknil.

3. PODLEPLJANJE ZEMLJEVIDA

Priprava za podlepljanje

Podlepljanje objekta na hrbtno stran z japonskim papirjem je namenjeno utrjevanju podlage namesto platnene podlage. Odločila sem se za dve plasti japonskega papirja 611 140. Raztopino pripravimo iz 150g danskega škroba in 1 litra destilirane vode ter skuhamo v vodni kopeli po receptu. Skuhano lepilo sem primerno razredčila z destilirano vodo in ga z metilceluloznim lepilom culminal zmešala v električnem mešalniku. Izbrala sem culminal MC 3000, ker je manj viskozen, kar pomeni, da bolj prodira v papir in je manj tog. Uporabila sem 20 g culminala in 800 mililitrov destilirane vode.

Pripravljeno mešanico lepila uporabljamo za premazovanje japonskega papirja.

Za podlepljanje sem izbrala japonski papir japico 611 140, ker je zelo tanek. Vse robove sem vodno obrezala, da stiki na zemljevidu ne bi bili preveč opazni. Pomembno je, da so stranice vzporedne in ohranijo pravi kot. (To sem dosegla tako, da sem prvi list na kupu upognila po vertikali in prekrila vogale. Z grafično iglo sem na obeh vogalih naredila luknjico in položila list nazaj. Luknji na eni strani sta označevali linijo, po kateri sem vodno odrezala vzporednico na vseh listih hkrati. Tako sem naredila tudi po horizontali.)

Iz trde folije sem odrezala tudi dva enako velika formata, nekoliko večja, kot je velikost enega pripravljenega japonskega papirja, na katerem sem premazovala japonski papir s pripravljenim lepilom med podlepljanjem in prenašanjem na zemljevid.

Nekoliko manjši kos holitexa kot je zemljevid sem položila spodaj. Več manjših enako velikih kosov holiteksa, frotirnih krp in filcev sem pripravila za zgornjo stran zemljevida po podlepljanju.

Uporabila sem dva čopiča: nadebake in tsukemawashibake, ki morata biti pred uporabo čista in navlažena.

Z lica sem odstranila enosmerni japonski papir, ki je fiksiral raztrganine in luknje pred restavriranjem.

Izdelava harmonike

S harmoniko ravnamo objekt. Debelejši japonski papir japico 642 181 sem vodno narezala na 20 cm široke trakove pravokotno na smer vlaken. Vse trakove sem nato na gosto upognila v smeri vlaken v obliki harmonike. Trakove sem z nerazredčenim škrobom zalepila pet milimetrov po vseh robovih na hrbtno stran zemljevida. Prav tako sem zalepila tudi stična mesta trakov. Zelo pomembna je postavitev smeri vlaken harmonike glede na objekt: spodaj in zgoraj vertikalno, desno in levo pa horizontalno glede na zemljevid.

Prvo podlepljanje

Zaradi velikosti zemljevida sem pri delu potrebovala pomoč kolegic. Najprej smo cel zemljevid s finim razpršilcem navlažile z vodo. Navlažen mora biti predvsem enakomerno in toliko, da je na otip zelo vlažen, obrnjen pa z licem navzdol.

Pripravljeni kos tankega japonskega papirja smo položile na trdo folijo in ga s pripravljenim lepilom premazale enakomerno iz sredine navzven v obliki križa. Prenesle smo ga s folijo na prvi vogal zemljevida tako, da je segal čez objekt skoraj do roba harmonike. Položenega na zemljevid smo pogladile s čopičem prek folije in jo počasi in previdno odstranile z japonskega papirja. Ker je bilo vse mokro, se robovi podlepljenega japonskega papirja na objektu niso dobro videli, zato smo jih označevale s svinčnikom. Tako smo podlepile vso površino, kose premazanega japonskega papirja smo polagale

Podlepljanje zemljevida (dobro je vidna "harmonika" na robovih)

drugega poleg drugega. Robovi so se prekrivali največ 5 mm. Ko je bilo delo končano, smo objekt najprej pokrile s holitexom, nato s frotirastimi krpami in nazadnje še s filcem v te materiale je prenicala vlaga iz objekta.

Hitreje je potekalo vse skupaj zato, ker smo si razdelile delo. Ena je premazovala papirje, dve sva polagali papir s folijo na objekt, druge pa so že podlepljene dele pokrivale s holitexom in frotirjem, da se ni prehitro sušilo. Delo smo pričele zgodaj zjutraj, ker je med sušenjem treba objekt nadzorovati in opazovati, kaj se z njim dogaja. Čez nekaj ur smo na filc položile tudi folijo, da se ni prehitro sušilo. V tem primeru ni bilo težav. Naslednji dan sem odstranila folijo in v takem stanju se je zemljevid sušil nekaj dni.

Obrnila sem ga na lice, da sem lahko videla, kaj se bo z objektom zgodilo. Stanje objekta se po prvem podlepljanju ne spreminja več. Pojavilo se je nekaj gub za katere menim, da so posledica prej omenjenih deformacij, ki jih je imel v sebi poškodovani papir in jih ni mogoče v celoti odpraviti. Na vseh večjih gubah sem podlepljen japonski papir na hrbtni strani prerezala z grafično iglo in pogladila s kostjo. Gube so izginile, prerezane linije pa so bile neopazne.

Drugo podlepljanje

Pripravila sem enako velike kose japonskega papirja japico 611 140 kot v prvem podlepljanju. Uporabila sem tudi isto lepilo, holitexe, frotirne krpe in filc.

Zemljevid smo spet v celoti navlažile. Postopek je popolnoma enak kot v prvem podlepljanju. Začele pa smo po diagonali v nasprotnem kotu, kjer smo končale prvo podlepljanje. Pomembno je, da druga plast japonskega papirja ne leži na istem mestu, ampak morajo biti robovi s prvo plastjo japonskega papirja premaknjeni. Bolj so robovi premaknjeni, bolje je za objekt. V končni fazi se zaradi zamika papirjev na podlepljeni hrbtni strani riše mreža iz robov podlepljenega papirja. V obeh primerih moram omeniti pomembnost vlaženja objekta med podlepljanjem. Ker je bil objekt velikega formata, se je med procesom na drugem koncu že delno posušil, zato smo tam spet navlažile. Med sušenjem smo ves čas opazovale, kaj se dogaja. Moram omeniti, da se je pri drugem podlepljanju pojavilo nekaj novih gub. Dvakratno podlepljanje je dalo dovolj trdno podlago za poznejšo uporabo.

4. RAVNANJE ZEMLJEVIDA S HARMONIKO

Zemljevid, ki je bil obrnjen na lice, je bilo potrebno spet navlažiti. Zunanji del harmonike, približno 3 cm, smo zavihale navzgor. Pod zavihek smo na desko nalepile nerazredčen škrob, na katerega smo zalepile zavihani del.

Pri lepljenju smo papir povlekle hkrati vsaka proti sebi, da se je napel in napetega zalepile na desko. Najprej po širini iz sredine navzven in nato še po dolžini. Če je že navlaženi objekt pravilno in enakomerno nalepljen ter napet, je veliko

Ravnanje s harmoniko

možnosti, da se bo med sušenjem zelo dobro poravnal. Pokrile smo ga s holiteksi, nato s frotirastimi krpami in nazadnje še s filci. Pravilno izbrani papirji in pravilno naravnane smeri vlaken preprečujejo nepričakovana gibanja in raztezanja papirja na objektu. V takem sendviču in pritrjen na desko sem zemljevid pustila štirinajst dni, da se je popolnoma posušil. Funkcija ravnanja zemljevida s harmoniko je, da se med sušenjem papir krči, ker pa je objekt ves čas pritrjen na desko se krčenje in ravnanje dogaja v papirju samem.

Odrezala sem harmoniko z deske. Desno in levo stran harmonike sem odrezala do roba, zgoraj in spodaj pa sem papir pustila, ker je pozneje služil za montažo letvic.

5. RETUŠA

Vseh večjih lukenj, ki sem jih ročno dopolnila s toniranim japonskim papirjem, nisem retuširala, ker so že imele ustrezen enoten odtenek. Odločila sem se za retušo raztrganin in majhnih luknjic. Nazadnje sem retuširala še črto, ki okvirja karto.

6. MONTAŽA

Na restavriran objekt sem namestila nove bukove letvice. Preden sem jih montirala, sem jih premazala s premazom za les. Dve primerno debeli letvici, enaki kot originala, sem premazala s sintetičnim lepilom za les ter stisnila vse skupaj s sponami v razdalji 30 do 40 centimetrov zgoraj in spodaj na japonski papir oz. na harmoniko objekta. Ta je ostal nedotaknjen.

Retuširan detajl

Med zgornji letvici sem dodala še primerno debelo vrv, ki je bila prvotno namenjena za obešanje karte na steno.

7. TRANSPORT

Pri prevozu zemljevid zaradi njegove velikosti ni mogel biti raztegnjen, zato sem pripravila valj iz trdega kartona s premerom enega metra. Nanj sem tik pred prevozom navila zemljevid in ga zaščitila najprej z debelejšim papirjem, nato še z zaščitno peno. Zvitek je bil uporaben samo za prevoz, ker so zemljevid takoj nato razvili.

8. SKLEP

S tako velikim formatom sem delala prvič. Med restavriranjem nisem imela posebnih težav. Za delo sem porabila 456 ur. V nekaterih fazah restavriranja je bilo potrebno skupinsko delo. Sodelovale smo Nataša Višnikar, Marjana Cjuha, Tatjana Rahovsky Šuligoj, Mateja Kotar in Lucija Planinc. Delale smo pod vodstvom restavratorke Karmen Čorak Rinesi in vodjo našega oddelka Jedrt Vodopivec.

Z restavriranim zemljevidom sem bila zelo zadovoljna.

UPORABLJENI MATERIALI:

JAPONSKI PAPIR: vang 25 511, japico 632 461, 611 140, 642 181, 624 050

LEPILO: CULMINAL MC 3000, Škrobno lepilo pšenično, sintetično lepilo za papir in karton

BUKOVE LETVICE, okrogle

PREMAZ ZA LES: Belinka, belton aqua

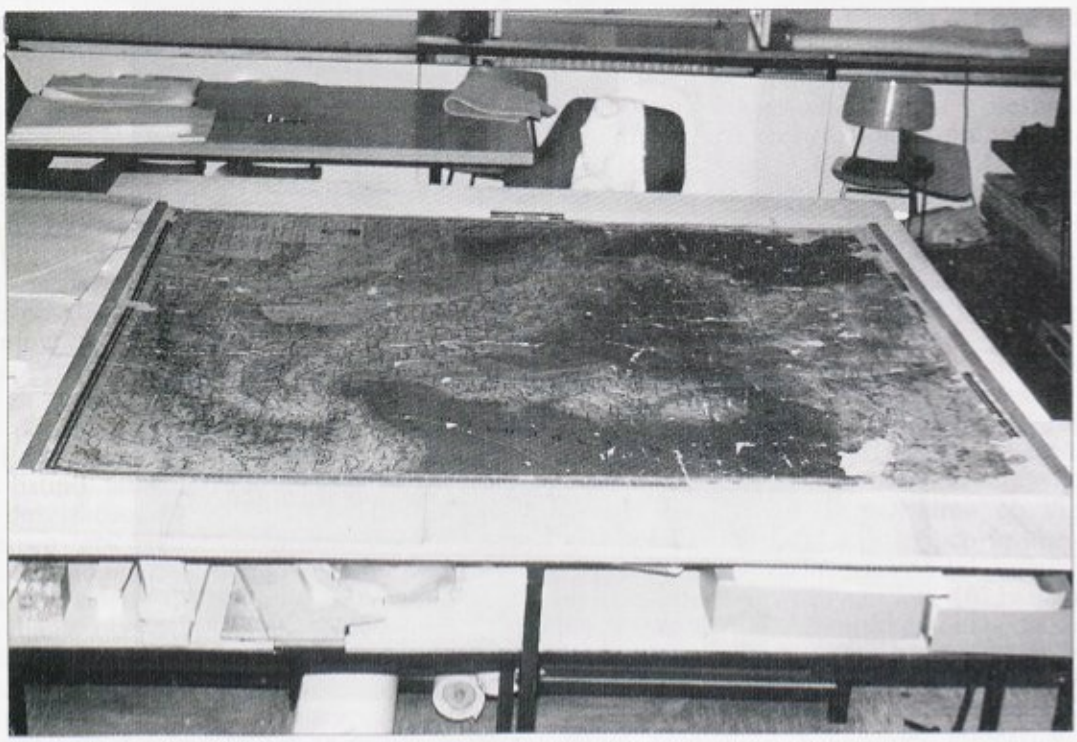

Restavriran zemljevid (končan objekt z montiranimi letvicami)

Neznana ženska z otrokom iz Vipave ali okolice, 1921.
Z razstave Gremo v trg Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici.

Iz arhivskih fondov in zbirk

UDK 930.253:811.163.6"16"

Iz zgodovine uradovalne slovenščine 17. stoletja

BORIS GOLEC

Potem ko je bila v zadnjih štirih letnikih Arhivov predstavljena bera slovenskih uradnih in poluradnih besedil iz obdobja od 1708 do okoli 1791, povečini shranjenih v neljubljanskih arhivih, so tokrat na vrsti starejša besedila iz 17. stoletja, ki so mi v zadnjem času tako ali drugače prišla pod roke v Arhivu Slovenije in v Nadškofijskem arhivu Ljubljana. Na nekatera so me ljubeznivo opozorili kolegi, na druga pa sem naletel bodisi po srečnem naključju bodisi med iskanjem po možnih hraniščih.

Po obsegu in vsebini sicer skromni dokumenti in njihovi deli predstavljajo zvrstno razmeroma pestro paleto uradnih zapisov v slovenščini, ki poleg tega za tako zgodnji čas doslej večinoma še niso bili evidentirani. Kolikor sem mogel dognati, gre največkrat sploh za najzgodnejše primerke posameznih zvrsti slovensko pisanih dokumentov: za najstarejše zastavno pismo, zaznamek o prvem znanem slovenskem urbarju, nadalje za pogodbo o nakupu in prodaji podložniške posesti, ki se vsebinsko navezuje na že objavljeno najstarejšo znano slovensko podložniško listino, ter za dva najzgodnejša slovenska opisa deželskosodnih meja.

Namen pričujoče komentirane objave slovenskih uradnih in poluradnih besedil ni jezikovna ali slogovna analiza, temveč predvsem ugotavljanje okoliščin in razlogov za njihov nastanek ter postavitev v kontekst (že znanih) zvrstno enakih in sorodnih slovensko pisanih dokumentov. Značilnosti in posebnosti jezika se bom nekoliko dotaknil le tam in toliko, kolikor zadevajo zgornje prednostno vprašanje in kolikor se zdi potrebna razlaga posameznih pojmov in besednih zvez.

1) Zastavni pismi župnika v Vodicah nad Ljubljano ključarjem Marijine cerkve na Šmarni gori iz leta 1620[1]

Po času nastanka je med predstavljenimi dokumenti najzgodnejši prepis dveh potrditev o zastavitvah, ki ju je leta 1620 izstavil Matija Medved (Ursus), župnik v Vodicah nad Ljubljano. V njem sta zajeta zapisa dveh njegovih zastavitev ključarjem Marijine cerkve na Šmarni gori, prve, opravljene na praznik sv. Florijana, 4. maja 1620, in druge, datirane na Marijino obiskanje, 2. julija. Oba zapisa sta bila šele pozneje prepisana na isti samostojni list, v zaglavju naslovljen kot prepis župnikovih "pripoznanj" šmarnogorski cerkvi: "Copia presb/yte/r/is/ Math:/iae/ Vr⌈i recognationum pro eccl/es/ia B. V. in Kalnperg". Glede okoliščin nastanka prepisa, ki ne more biti dosti mlajši od neohranjenih originalnih pisem, žal ni bilo mogoče ugotoviti nič določnejšega. Neznani sta tudi provenienca dokumenta in njegova pot do današnjega hranišča, zbirke Zgodovinski zapiski v Nadškofijskem arhivu Ljubljana.[2]

Nekaj več vemo le o avtorju obeh tekstov, župniku Matiji Medvedu. Bil je rojen Kranjec, posvečen v duhovnika leta 1602, od 1607 do 1612 župnik v Kovorju pri Tržiču in nato 1612 v Vodicah. Ravno v letu nastanka obravnavanih besedil ga je škof Tomaž Hren ob vizitaciji kaznoval, ker je živel s priležnico in imel z njo nezakonskega sina Jurija. Vodiški župnik je bil vsaj še konec naslednjega leta 1621, nato pa o njegovi nadaljnji življenjski poti ni podatkov.[3]

Pravo zastavno pismo je v vsebinskem in oblikovnem pogledu samo starejši od obeh zapisov. Matija Medved se v prvi osebi zavezuje, da bo štirim poimensko navedenim ključarjem vrnil posojenih sto goldinarjev, za katere jim pred

[1] NŠAL, ŠAL/Zgodovinski zapiski, fasc. 10, Stara slovenska pesniška in prozna besedila od 17. do 19. stoletja.

[2] Zbirko Zgodovinski zapiski je nekako med letoma 1971 in 1978 uredila s. Mateja Gorišek, pri čemer ni upoštevala niti provenienčnega načela niti ni navedla, iz katerih fondov in zbirk je dokumente združila v skupni fascikel. Večino starejših slovenskih besedil Nadškofijskega arhiva je sicer, kot kaže, zbral France Pokorn, škofijski arhivar v obdobju 1911-1940.- Po informaciji dr. Franceta M. Dolinarja, vodje Nadškofijskega arhiva v letih 1978-1987 in 2000-, v Ljubljani 10. 12. 1999.

[3] NŠAL, Zgodovinski zapiski: Pokorn, fasc. 42, Vodice.

pričami zastavlja 40 "rudečeh"[4] v zlatu. Poleg Medvedovega latiniziranega imena in naslova sta pomenljivi tudi latinski dataciji na začetku in koncu, ki dajeta dokumentu potrebni uradni značaj. Drugo, dva meseca mlajše pismo, je zgolj kratka župnikova prošnja za vnovično posojilo, ki jo je ta poslal ključarjem po "gospodu Grogorju", tedanjem vodiškem kaplanu Gregorju Juraju (Jeraju).[5] Le-temu naj bi ključarji v zameno za prinesenih osem "rudečeh" izročili zaprošeno vsoto 20 goldinarjev. Oblikovno torej ne gre za zastavno pismo, temveč za nekakšen nadomestek z očitno zadostno pravno veljavo. Ker je pisánje namenjeno izključno ključarjem, je razen uvodnega pozdrava (*Bonus dies*) in latiniziranega priimka Ursus v celoti slovensko. Takšna je njegova datacija na Marijin praznik, kakor tudi piščev podpis "fajmošter vodiški". Dejstvo, da se Matija Medved v prvem pismu naslavlja kot vikar (*Vicarius Wodizah*), tokrat pa kot župnik, pri tem nikakor ne sme motiti. V pravem zastavnem pismu je namreč uporabil latinski, formalnopravno točnejši naslov župnijskega vikarja, medtem ko se je v drugem, ki je bolj zasebne narave, temu primerno podpisal kot vsem dobro znani "fajmošter".

Izbira slovenščine je v obeh primerih povezana s tem, da gre za neposredno poslovanje s preprostimi ljudmi, ki niso razumeli drugega jezika in so izstavitelja najverjetneje sami prosili za slovensko pismo. Potreba je enako ravnanje narekovala pri pisanju drugega pisma, ki ga je prosilec poslal naslovnikom po tretji osebi.

Zapisa se v transkripciji glasita takole:

Anno 1620 Festo S: Floriani

Jest Matthias Vrsus, Vicarius Wodizah sposnam sletim pissmam
De so kluzhar'e Diuice Maria na Shimarni gori meni stu rainish[6] *koker*
100 f smo dones obraitale gotouih denario possodile: prutie iest sim niem
ulete skatelze n'm kluzhariam sastauel 40 rudezheh uslatim stukou[7]
katere iest supet reshil bodem sgotouimi denariame, bres use skode inu
mu'e. Tega so prizho Gospud Sebastian Groshel Faimoshter per
S: Martini, Vsi shtirie Kluzharie. Matthia Korbiza . Hanshe
Peterle . Niclaus Lap. ino Andre premshekh. srauen tudi
Paul Mushan ino Martin Meshnar etc. ino moie listnu rokhe
pissmu. Actum in Monte Mariano eodem ut supra . /.
prizho Jun. Juri Korbiza

Matthias Vrsus Idem
qui supra . / .

Bonus dies

Lubi kluzharie schemarne gore, iest uam letukaj skusi gospoda
Grogoria ossem rudezheh slatih poshliem, ino prossim de u' meni nat'ste
bote duaissete rainish drobnih dena/ri/ou possodili, hozhem skorai uam
supet takushne uerniti. Pissan/o/ na dan ob'skania Divize Maria[e]
v leti 1620 etc.

Matthias Vrsus

Faimoshter Wodishki

Črkopisna podoba zapisov priča, da se vodiški župnik ni ravnal zvesto po bohoričici sodobnih slovenskih tiskov. Še posebej nedosledno je zapisoval glas s, tako enkrat kot *s* (*stu*, *iest*) in drugič kot *ss* (*pissmam*, *possodili*). Nemška praksa ga je mestoma motila tudi pri izbiri znakov za šumnik *š*, denimo v besedah *skatelze*, *skode*, *schemarne gore*, ki ga je sicer največkrat pisal enako kot *ž*: *reshil*, *Faimoshter*, *Hanshe*, *Meshnar*. V besedotvorju se ni mogel izogniti

4 Verjetno gre za zlati goldinar (Goldgulden), ki je med naraščanjem vrednosti v t. i. "Kipperzeit" ravno v letih 1620-1621 dosegel vrednost 2 goldinarjev in pol, kar natanko ustreza razmerju v obravnavanem zastavnem pismu: 40 "rudečeh" za 100 renskih goldinarjev. – Glede denarnih vrednosti prim. Arnold Luschin von Ebengreuth, Das lange Geld oder die Kipperzeit in Steiermark, v: Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark XXXVIII (1890), str. 40. – Izraz "rdeči zlati" se z drugačnim pomenom pojavlja v blejskem gospostvu v začetku 18. Stoletja (prim. Peter Ribnikar, Slovenske podložniške prisege patrimonialnega sodišča Bled, Ljubljana 1976, str. 29, 50). – Na Luschinov članek in omembo izraza v Ribnikarjevem delu me je prijazno opozoril mag. Matjaž Bizjak z ZRC SAZU, za kar se mu iskreno zahvaljujen.

5 Gregor Juraj (Jeraj) je bil posvečen v duhovnika leta 1619 in je kot kaplan služboval v Vodicah med letoma 1619 in 1622, ko je odšel za župnika v Polhov Gradec (NŠAL, Zgodovinski zapiski: Pokorn, fasc. 42, Vodice).

6 Rajniš = renski goldinar.

7 Štuk = kos.

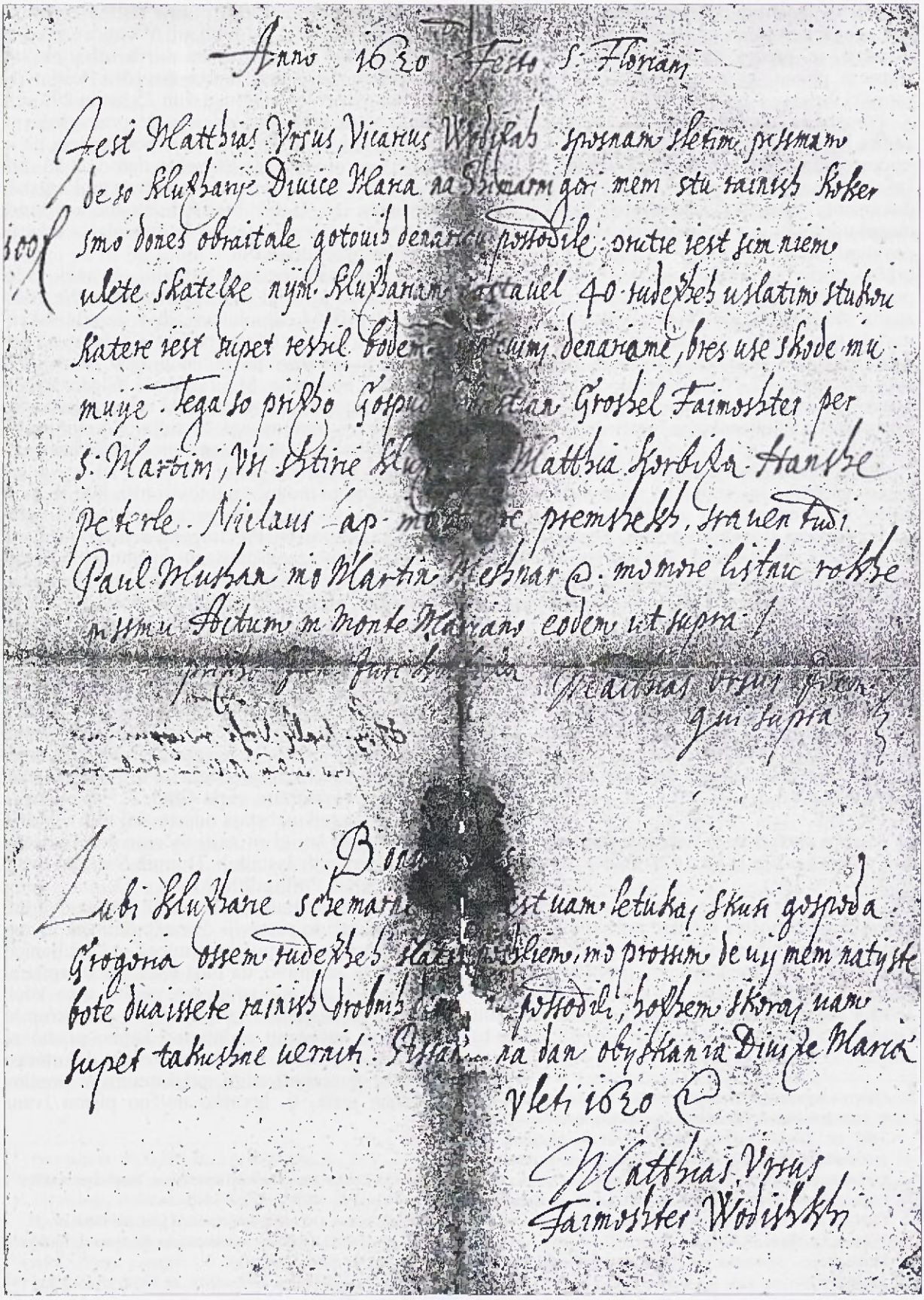

Zastavni pismi vodiškega župnika iz leta 1620 (nekoliko mlajši prepis).

nekaterim narečnim potezam (*sim*, *denariame*) in kalkom iz nemščine (*prutie*, *letukaj*, *takushne*), skladnja je precej neslovenska zlasti pri zastavnem pismu, ki zvesto posnema nemški pisarniški vzorec.

Pomen pričujočega vodiško-šmarnogorskega zapisa je tem večji, ker imamo opraviti s prvotno samostojnima aktoma iz poslovnega življenja, kakršnih se je že zaradi narave in oblike dokumenta ohranilo zelo malo. Kolikor sem mogel ugotoviti, gre sploh za najstarejši izpričani poslovni akt v slovenščini in pred 19. stoletjem bržčas tudi za edino evidentirano zastavno pismo. Deset let mlajša je, denimo, najstarejša znana slovenska zadolžnica ali t. i. dolžni list, nastala leta 1630 v Beli krajini,[8] v leto 1643 pa datira zakupna pogodba ključarjev iz prekmurskih Martjancev.[9] Najzgodnejša objavljena slovensko pisana pobotnica je najverjetneje sploh šele potrdilo ljubljanskemu mestu iz poznega leta 1743.[10]

Drugega od obeh vodiških aktov, župnikovo pisno prošnjo za vnovično posojilo, moremo poleg tega upravičeno označiti za najstarejše znano povsem slovensko pismo. Tega dejstva ne zmanjšujeta ne njegova kratkost ne vsebinska skromnost, saj ima vse značilnosti poslanega in prejetega pisma. Doslej je primat najstarejšega v celoti slovensko pisanega pisma pripadal le malo mlajšemu, nedatiranemu, sicer pa neprimerno obsežnejšemu pisánju, ki ga je generalni vikar ljubljanske škofije Adam Sontner pisal škofu Tomažu Hrenu med 24. avgustom 1620 in 26. novembrom 1621.[11] Pisemce vodiškega župnika z dne 2. julija 1620 je tako vsaj nekaj tednov starejše od Sontnerjevega in enako kot slednje ni zasebne narave.

2) Zapis o slovenskem urbarju gospostva Gradac v Beli krajini iz let 1625-1629

O slovensko pisanem priročnem urbarju belokranjskega gospostva Gradac poznamo eno samo lapidarno omembo, medtem ko je urbar izginil brez sledu. V zapuščinskem inventarju Janeza Jurija barona Purgstalla, sestavljenem 29. marca 1640 v tedaj od potresa napol porušenem gradu Gradac, so inventurni komisarji navedli, da so tu poprej že inventarizirali pisane listine in druga pisanja, ki so zdaj v Ljubljani. V Gradcu tako ni bilo drugega gradiva razen štirih urbarjev, od katerih je na prvem mestu naveden "ein windisches vrbari vndter No. 1 von 25 bis in 29. jar". Temu sledi urbar, za katerega je prav glede na prejšnji slovenski urbar izrecno poudarjeno, da je pisan v nemščini: "ein teutsches deto von 33. biß ins 38. mit No. 2, darinen des herrn von Purgstall freyherns etc. aigner handtschrifft die ausstandt zusamen gezogen", nato pa še dva mlajša urbarja brez navedbe jezika.[12]

Zapis o slovenskem urbarju ob vsej svoji lapidarnosti ni ostal povsem neopažen. Neznana roka, najbrž M. Smoletove, je v zapuščinskem inventarju s svinčnikom pripisala "slovenski urbar!!", v literaturi pa je na njegov obstoj mimogrede opozorila M. Žvanut.[13] Glede na izredno posebnost, ki jo gradaški urbar predstavlja med urbarji slovenskega ozemlja, si velja zastaviti vprašanje o okoliščinah njegovega nastanka in njegovi nadaljnji usodi.

Za zdaj ni mogoče ugotoviti niti, kdo je bil v času vodenja slovenskega urbarja lastnik gradaškega gospostva. Pri drugem, nemško pisanem urbarju, je v zapuščinskem inventarju izrecno navedeno, da je nastal že v dobi Purgstallovega lastništva - leta 1629 je namreč Gradac pripadel Janezu Baltazarju Purgstallu in po njegovi smrti leta 1632 sinu Janezu Juriju -, ne vemo pa, v čigavih rokah je bilo gospostvo v času vodenja urbarja 1625-1629. Potem ko je leta 1615 kot lastnik Gradca umrl Oton Henrik grof Thurn-Valsassina, je namreč šele za leto 1629 izpričano, da je prišlo gospostvo v last prej omenjenega Janeza Baltazarja Purgstalla "zum Khrupp, Freyenthurn vnnd Grädez".[14] Vprašanje vmesnih lastnikov ostaja odprto, saj tudi v kranjski imenjski knjigi ni najti ničesar določnejšega ne pri prejšnjih lastnikih Thurnih-Valsassina ne pri poznejših Purgstallih.[15]

Ko je Janez Baltazar Purgstall že čez dve leti (1631) umrl, so sestavili dva zapuščinska inventarja, prvega v Krupi in drugega v Ljubljani.[16] Pri tem je zanimivo, da med listinami in spisi ni urbarjev; ti se popisovalcem očitno niso zdeli dovolj pomembni, zato pa je pri krupski zapuščini navedeno nedatirano kupno pismo za gospostvo Gradac. Med številnimi dokumenti pritegne pozornost edini, pri katerem je posebej naveden jezik, tj. hrvaško dolžno pismo Ivana

8 Objava s komentarjem: Vatroslav Oblak, Trije slovenski rokopisi iz prve polovice XVII. stoletja, v: Letopis matice slovenske 1887, str. 306-315. – Prim. Jože Toporišič, Bohoričica 17. in prve polovice 18. stoletja, v: Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (Obdobja 9), Ljubljana 1989, str. 237.

9 Objavi: France Stele, Gradivo za prekmursko zgodovino, v: ČZN XXII (1927), str. 1-9; Vilko Novak, Izbor prekmurskega slovstva, Ljubljana 1976.

10 Mirko Rupel, Slovenska pobotnica iz 1743, v: Slavistična revija II (1949), str. 323.

11 Objava: Slovenščina v dokumentih skozi stoletja. Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije, Ljubljana 1971, str. 26-27.

12 ARS, Zbirka zapuščinskih inventarjev deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 80, P-23, 29. 3. 1640, str. 1.

13 Maja Žvanut, Od viteza do gospoda, Ljubljana 1994, str. 35.

14 Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana, str. 168.

15 ARS, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619-1661), fol. 19´, 21, 48´, 49.

16 ARS, Zbirka zapuščinskih inventarjev deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 80, P-18/I, 8. 7. 1631; P-18/II, 4. 5. 1632.

Soldatiča za 50 trdih tolarjev (*ein Crabatischer Schuldtbrieff*).[17] Hrvaško pisana listina je torej v grajski pisarni izstopala podobno kot devet let pozneje (1640) zabeleženi slovenski urbar. Tako rekoč sočasna uporaba izrazov "windisch" in "crabatisch" v istem okolju pa obenem jasno potrjuje, da je šlo za dva različna jezika, med katerima so inventurni komisarji, vsi domačini - Belokranjci, kajpak dobro razlikovali. S tem je izključena možnost, da bi gradaški urbar pomotoma označili kot "windisches vrbari", v resnici pa bi bil pisan v hrvaščini tako kot glavnina priročnega urbarja gospostva Metlika iz leta 1593, katerega jezik je ikavska štokavščina.[18]

Sled za slovenskim urbarjem se izgubi že v 17. stoletju. Če je bil leta 1640 še v gradu, ga pogrešamo v kronološko naslednjem gradaškem zapuščinskem inventarju, sestavljenem leta 1693 ob smrti Serene Magdalene Gusič roj. Marenzi. Med pokojničinimi pisanimi listinami je sicer naveden "ain alts vrbarium deß guett Grädez", ki ga je izdelal Janez Ludvik grof Thurn, ter prav tako nedatirani priročni urbar.[19] Slednji je bil po vsem sodeč še aktualen, medtem ko je moral stari Thurnov urbar nastati v začetku stoletja, nekako med letoma 1601 in 1610, ko je bil Gradac v posesti grofa Janeza Ludvika Thurn-Valsassina.[20] Od slovenskega priročnega urbarja ni bil samo starejši, ampak tudi pomembnejši, zato so ga v Gradcu hranili vsaj še leta 1720. Tedaj se namreč v zapuščinskem inventarju Janeza Sigmunda barona Gusiča imenuje "das stock urbar von dem schloss vnd guett Gradez", ki ga je lastnoročno podpisal grof Janez Ludvik in ki vsebuje "alle herrlihkheiten", ob njem pa sta bila le še dva priročna urbarja (*andere handt vrbarien*).[21] Če je torej Thurnov urbar izviral iz začetka 17. stoletja in se je kot temeljni urbar prenašal z enega gospodarja na drugega, se je slovenski priročni urbar tako kot njegov nekaj let mlajši nemški naslednik "izgubil" najpozneje v drugi polovici 17. stoletja (med 1640 in 1693), potem ko sta v očeh uprave zemljiškega gospostva dokončno ugasnili njegova uporabna vrednost in aktualnost.

Vrednost neohranjenega gradaškega urbarja bi bila toliko večja za današnjega raziskovalca preteklosti in jezika, saj ne gre le za najstarejši izpričani dokument te vrste – kontinuirano vodeni register podložniških obveznosti, temveč na Slovenskem za takorekoč izjemni primer. Kolikor je znano, ne obstaja noben primerek slovensko pisanega urbarja niti ne poznamo drugih omemb obstoja takšnega dokumenta. V ohranjenih urbarjih s slovenskega ozemlja srečamo sicer že zgodaj posamezne slovenske izraze za dajatve,[22] zelo redki pa so drugi zapisi v ljudskem jeziku, med katerimi so najobsežnejši opisi deželskosodnih meja.[23] O izključno slovensko pisanih registrih dajatev nasprotno ni poročil vse do konca jožefinske dobe, a še tedaj jih srečamo le v obliki predpisov. Leta 1790 je bil, denimo, natisnjen slovenski obrazec "Štibrnih bukev" kot sestavni del "Navuka" županom oziroma rihtarjem za pobiranje cesarskega davka.[24] V tem primeru torej ne gre niti za urbarje v ožjem pomenu besede niti za prakso gospoščinske pisarne, temveč zgolj za navodilo najnižjim organom modernizirajoče se državne uprave, ki šele začenjajo pisarniške posle. Primere urbarjev, vodenih v ljudskem jeziku, poznamo samo z obrobja etničnega ozemlja, in sicer kajkavsko-prekmurske urbarje za vasi Ižakovci in Ropoča v Prekmurju, natisnjene v letih 1767 in 1775.[25] V tem kontekstu velja še enkrat opozoriti še na precej starejši priročni urbar gospostva Metlika iz leta 1593, katerega glavnina je pisana v hrvaščini, saj je nastal v dobi, ko je bilo to obmejno gospostvo zastavljeno hrvaškim fevdalcem Erdödijem.[26]

Ni naključje, da je edini znani slovensko pisani urbar nastal na etničnem obrobju, v Beli krajini, deželici z močno pisno tradicijo v ljudskem jeziku. Na uporabo živega jezika v upravi je tu pomembno, če že ne odločilno vplivala bližina hrvaške meje. Spomniti velja na delovanje glagoljaških protestantskih predikantov v Beli krajini, na znano rabo glagolice in cirilice v črnomaljski šoli (1575),[27] kakor tudi na izpričanost hrvaščine v uradnem poslovanju v Metliki v drugi polovici 16. stoletja.[28] Tod torej ni manjkalo spodbud in zgledov za poslovanje v

17 Prav tam, šk. 80, P-18/I, str. 1 in 2 (No. 3 in No. 7).

18 Objava: Dušan Kos, Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.-18. stoletje) (Viri za zgodovino Slovencev. Trinajsta knjiga), Ljubljana 1991, str. 323-363. Avtor kritične izdaje jezik sicer označuje kot kajkavsko hrvaščino (isti, str. 24).

19 ARS, Zbirka zapuščinskih inventarjev deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 33, G-46, 30. 3. 1693, str. 17.

20 O lastnikih Gradca M. Smole, Graščine, str. 168.

21 ARS, Zbirka zapuščinskih inventarjev deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 36, G-75, 30. 7. 1720, str. 4.

22 Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi. Zvezek 5), Ljubljana 1982, str. 22.

23 Prim. Zgodovina slovenskega slovstva I, Do začetkov romantike, Ljubljana 1956, str. 313.

24 Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek. Družbena razmerja, Ljubljana 1980, str. 50-51.

25 Martina Orožen, Uradovalna slovenščina v drugi polovici 18. stoletja, v: Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (Obdobja 10), Ljubljana 1980, str. 156.

26 Objava: D. Kos, n. d., str. 323-363.

27 Prim. Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Ljubljana 1910-1916, str. 738-740.

28 Poleg že omenjenega metliškega urbarja iz leta 1593 je znano zakupno pismo za vinograd v Žumberku, pisano leta 1573 v štokavščini (objava: Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Ljubljana 1971, str. 23).

domači belokranjski slovenščini, ki mu lahko na metliških tleh kontinuirano sledimo od konca 16. stoletja. Ljudski jezik je našel mesto v cehovski knjigi metliških čevljarjev (1599-1696) in njihovem dopisu mestnim očetom (1676),[29] v zadolžnici podložnika križevniške komende (1630-1644),[30] v pravnem pouku in prisežnem obrazcu mestnega sveta iz srede 18. stoletja,[31] v drugem desetletju 18. stoletja pa srečamo v Metliki celo slovensko vodeno poročno matično knjigo (1716-1719).[32] Metlika tudi v širšem slovenskem prostoru izstopa po raznovrstnosti ohranjenih zapisov uradne slovenščine, pri čemer smemo domnevati, da v tem pogledu niso opazneje zaostajala druga belokranjska središča in med njimi zlasti Črnomelj, le da se je preostankov starejšega uradnega poslovanja tam ohranilo znatno manj ali sploh nič. Mednje sodi omemba gradaškega slovensko pisanega urbarja, ki v svojem času in belokranjskem okolju bržkone sploh ni bil tako izjemen.

3) Blejska podložniška pogodba o prodaji in nakupu iz leta 1667[33]

Podobno kot Bela krajina je bilo tudi briksensko gospostvo Bled okolje slovenske pisarniške tradicije, vendar zvrstno skromnejše in povečini mlajše, najobilneje izpričane za 18. stoletje. Znane so zlasti številne podložniške prisege blejskega patrimonialnega sodišča, ki jih je pred četrt stoletja objavil P. Ribnikar. Od skupaj 179 priseg iz obdobja 1648-1785 sta najzgodnejši dve povsem lapidarni, prva prava in popolna prisega nosi letnico 1680, njihova kontinuirana vrsta pa se začenja šele z letom 1698.[34] Poleg individualnih priseg, nastalih v civilnih in kazenskih zadevah, je Ribnikar objavil tudi štiri starejša, poprej že priobčena slovenska besedila iz prve polovice 17. stoletja: kolektivni podložniški prisegi zvestobe na novo izvoljenemu briksenskemu škofu (1629 in 1642), škofov razglas podložnikom (1642)[35] ter kot najstarejše slovensko besedilo pismo gospoščinskega upravnika o prodaji in nakupu podložniške posesti, datirano 25. februarja 1625.[36]

Slednje je bilo prvič objavljeno samo nekaj let prej (1971) in velja za najstarejšo znano podložniško listino v slovenščini.[37] Pri tem se zdi komajda verjetno, da bi ostalo povsem neopaženo drugo slovensko pismo te vrste iz leta 1667, ki se ne samo vsebinsko navezuje na prvega, temveč z njim očitno že vse od nastanka deli skupno usodo. Gre namreč za sočasna prepisa listin, nastala v blejski gospoščinski pisarni bržkone še v 17. stoletju v zvezi z nekim sodnim sporom. Tudi v Zbirko regest in prepisov listin Arhiva Slovenije sta vsekakor prišla skupaj, in sicer z izločitvijo iz fonda Gospostvo Bled.[38] Kakorkoli že, mlajše kupoprodajno pismo pogrešamo v obeh razstavnih katalogih slovenskih dokumentov Arhiva Slovenije (1971, 1982) in presenetljivo tudi v Ribnikarjevih Slovenskih podložniških prisegah. Kot kaže, se je nanj za nekaj časa iz takšnega ali drugačnega razloga pozabilo.

Prepisa kupoprodajnih listin iz let 1625 in 1667 sta, kot rečeno, sočasni izdelek blejske gospoščinske pisarne, pisana na enakem papirju in z isto pisavo. Da sta bila nekoč skupaj uporabljena v nekem dokaznem postopku, zaradi katerega sta tudi nastala, najbolj jasno priča njuno oštevilčenje s številkama "No. 1" in "No. 2". Z drugim črnilom sta pisana naslova na hrbtni strani: "Kupleno Pismo od Jurja Jaana na Jakoba Matzhka" (1625) in "Kupleno Pismo od Jakoba Matschka na Primosha Shoklizha" (1667). Listini povezujeta skupna posest kot predmet prodaje in nakupa ter oseba Jakoba Mačka, ki leta 1625 nastopa kot kupec rovta in planine, 42 let pozneje pa kot njun prodajalec.

Glede na to, da je prvo pismo doživelo že dve transkribirani in faksimilirano objavo, ga na tem mestu ne kaže ponovno priobčiti. Njegovo vsebino poleg tega dovolj izčrpno povzema mlajša pogodba o prodaji in nakupu, ki se glasi takole:

---

29 Modest Golia, Slovenica v spisih metliškega čevljarskega ceha, ZČ 5 (1951), str. 214-222.

30 Vatroslav Oblak, Trije slovenski rokopisi iz prve polovice XVII. stoletja, v: Letopis matice slovenske 1887, str. 306-315.

31 Janez Kos, Slovenski prisežni pouk iz Metlike, v: Jezik in slovstvo XIX (1973/74), str. 257-259.

32 Boris Golec, Slovenica iz prve polovice 18. stoletja v metliški poročni matici in ljubljanski oklicni knjigi, v: Arhivi XXII (1999), str. 133-136.

33 ARS, Zbirka regest in prepisov listin, 1667 III. 12., Bled.

34 P. Ribnikar, n. d., str. 41 sl.

35 Isti, str. 91-93.

36 Isti, str. 91. – Izvirnik: ARS, Zbirka regest in prepisov listin, 1625 II. 25., Bled.

37 Objava: Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Ljubljana 1971, str. 28-29. – Objava faksimila: Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku, Ljubljana 1982, str. 35.

38 Prepisa sta bila do leta 1999 del Kronološke serije Zbirke listin, odtlej pa sta v Zbirki regest in prepisov listin. – Po informaciji arhivista Jožeta Škofljanca, v Ljubljani, 18. septembra 2000.

Jest Jannes Petshoher Frajer od shofota,[39] Hauptman ino stantman[40] bles=
ke graishine sposnam od rihtne ino gruntne gosposke,[41] de je upokorsheni
pershou Hmeni Jakob Matshek is gornieh gorjan[42] ino je naprei doperne ſsou
de on ozhe pod to gosposko podloshni Rot[43] ino planino, katere je von od
Jurja Jaana tega 25tega Februaria 1625ga leta is useme pravizami, koker
je von ushivou temo postenimo Primoshu Shoklitsh ino niegovim verbam[44]
vast[45] sa sto ino dveist Ranesh[46] predati. Je mene prosou de bi jest uleto
pervolou ino pismo garpostaveu, jest sem tedei proke plazhilo desetiga
venarja[47] sturu, ino ſzer nato visho,[48] de ta imenvani Primosh Skoklizh ino
niegovi Verbi imenvan Rot ino planino na sastopleno visho, posede, nuza
ino ushiva, ino tudi zhems[49] zesarsko datio[50] ino kar navado gosposka ima
terjati ino pogervat, natanku odraitat, kir bi pa to opustu tok le ta Rot ino
planina Frei ino ledek[51] bleski gosposki nasai pade. H ke guisnosti tega sem
jest svesto ino /prečrtano: bres/ varno sam soje imme koker Hauptman ino stantman
bleske graishine podpiſsou ino petzhat sraven pertisnou, to je od riht=
ne ino gruntne gosposke, vendar bres graishinske skode, tega so prizhe
Gospod Juri Pobashnig, Primus Crulouz, Urban Podlipnek, ino Andri podlipnek
sterjeno na Bl/es/ki
graishini tega 12tega Martia 1667.

L: S:[52] Johann Petschoher m: p:[53]

Kupuauz je plazhou ta 10ti venar 12 f
Pismo 4 26
Ta druge unkostenge[54] na graishino 4 4

Adaptirani pojmi, ki so bili vsekakor dobro znani zaradi pogoste ustne rabe, so predvsem izrazi iz upravne sfere: *hauptman*, *stantman*, *rihtna* in *gruntna gosposka*. Splošno razširjeni in sprejeti nemcizmi so na primer *činž*, *viža*, *ra(j)neš* in *verb*, nadalje nekateri glagoli, kot *pogervati*, *odrajtati*, bolj vsiljeno pa v slovenskem sobesedilu deluje uradniško-pravniška sintagma *fraj ino ledek*. Med kalki velja poleg dobro znanega *zastopleno* omeniti zlasti glagole iz pisarniškega jezika, ki prejkone kažejo na prevod v sili: *dopernesti*, *gorpostaviti*, *nazaj pasti*.

Svojevrstna je samonaslovitev izstavitelja, blejskega glavarja in zakupnika gospostva (*Hauptman ino stantman*) Janeza Pečaherja, ki se imenuje "Frajer od shofota". Vendar pa "frajer" v njegovem primeru ni adaptirani baronski naslov (Freiherr),[55] ampak lahko pomeni samo svobodnika (Freimann, Freibauer).[56] "Shofot" je namreč kmečki dvorec Šefert (Schöffart) blizu Zminca v Poljanski dolini, ki ga je imela rodbina škofjeloških Pečaherjev v lasti od druge polovice 16. stoletja. Pečaherji so sicer pred sredo 17. stoletja dosegli poplemenitenje z naslovom "zum Schöffart", nikoli pa niso postali baroni.[57] Janez Pečaher si je adaptirani naziv "frajer" nadel samo v slovensko pisani listini, s čimer si gotovo ni hotel lastiti baronskega naslova. Izraz "frajer" je v živem ljudskem jeziku bodisi resnično pomenil kmečkega svobodnika ali pa gre le za Pečaherjevo oziroma pisarjevo nerodno slovenjenje. V vseh nemških dokumentih se Pečaher imenuje samo kot "von und zum Schöffart".[58] Tako se naslavlja leta 1640 kot lastnik Šeferta[59] in nato

39 Von Schöffart = plemiški naslov Janeza Petschacherja po kmečkem dvorcu Šefert (Schöffart) blizu Zminca v Poljanski dolini.

40 Hauptmann und Bestandman = glavar in zakupnik.

41 Von Gerichts- und Grundobregkeit wegen = kot sodna in zemljiška gosposka.

42 Zgornje Gorje.

43 Rovt.

44 Erben = dediči.

45 Narečno: v last.

46 Rajniš = renski goldinar.

47 Deseti vinar ali deseti denarič = dajatev zemljiški gospoščini ob prodaji nepremičnine.

48 Weise = način.

49 Zins = činž.

50 Dača, dajatev.

51 Frei und ledig = brez obveznosti.

52 L. S. = locum sigilli.

53 m. p. = manu propria.

54 Unkosten = stroški.

55 Prim. naslavljanje "visoku žlahtnu rojeniga Janeza Bajkorta Valvasorja, frajerja (sic!) iz Mudije inu Zavrha itd. " v slovenski pozdravni pesmi v uvodu k Slavi vojvodine Kranjske. – Prim. Janez Dular, Slovenska plemiška etiketa, v: Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (Obdobja 9), Ljubljana 1989, str. 267-273.

56 Freimann = Freibauer = svobodnik, svobodnjak, kmet, ki plačuje samo cesarski davek (prim. Anton Alois Wolf, deutsch-slowenisches Wörterbuch, Erster Theil A-L, Laibach 1860, str. 544, 545, prim. Jacob und Wilhelm Grimm, Deutsches Wörterbuch, Band 4, Leipzig 1878, reprint Wien 1991, str. 118).

57 Pavle Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, Škofja Loka 1973, str. 333-334. - Ivan Jakič, Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine, Ljubljana 1997, str. 322. – Gl. tudi geslo Petschacher v: Enciklopedija Slovenije, 8. Zvezek, Ljubljana 1994, str. 332.

58 ARS, Gospostvo Bled, fasc. 17-19, Podložniške listine.

59 I. Jakič, n. d., str. 322.

od 1656 do 1669 kot zakupnik blejskega gospostva.[60] Pred njim je imel gospostvo Bled v letih 1653-1656 v zakupu že njegov oče Marko Pečaher "von und zum Schöffart".[61]

Slovensko pisana podložniška listina zakupnika Janeza Pečaherja je edini znani izdelek v slovenščini, pisan v njegovem imenu. Prav tako je pogodba o prodaji in nakupu iz leta 1625 osamljen primer slovenskega dokumenta med podložniškimi listinami, ki jih je izdal takratni gospoščinski upravitelj Adam Pipan. V dobi Pipanovega upraviteljstva sta sicer nastali obe slovenski prisegi podložnikov novemu briksenskemu škofu (1629 in 1642), omenjenega upravnika pa omenja tudi škofov slovenski razglas podložnikom (1642) o Pipanovi odpustitvi in imenovanju njegovega naslednika z naslovom glavarja.[62] Iz 42-letnega časovnega razpona med obema podložniškima kupoprodajnima pogodbama 1625-1667 je četrti in zadnji primerek izpričane uporabe pisane slovenščine kratka podložniška prisega iz leta 1648. Navedena slovensko pisana besedila potrjujejo, da pisna raba slovenskega jezika blejski grajski pisarni vsaj od prve četrtine 17. stoletja ni bila tuja, pri čemer pa omenjeni pogodbi zvrstno močno odstopata od sočasnih in poznejših primerov slovenskih uradnih besedil. Nastanku slednjih je botrovala izključno potreba. Blejski podložniki so lahko prisegali edinole v materinščini, s katero se je moral nanje v svojem razglasu obrniti tudi briksenski škof.

Nasprotno pa med nekaj sto ohranjenimi podložniškimi listinami blejskega gospostva razen naših dveh pogodb ni niti ene slovenske. Dokumenti te vrste so imeli namreč drugačno namembnost, zato tudi ni bilo nujno, da bi jih nepismeni in nemščine nevešči kmečki ljudje razumeli. Izjemnosti dveh pogodb v ljudskem jeziku ne potrjuje samo količina takšnega gradiva v nemščini, temveč nič manj dejstvo, da sta obravnavani listini med seboj vsebinsko tesno povezani. Zdi se, da prav v tem tiči odgovor na vprašanje, čemu sta bili napisani v slovenščini.

Največjo "krivdo" za to je očitno treba pripisati prejemniku obeh listin, Jakobu Mačku iz Zgornjih Gorij, ki v prvi pogodbi nastopa kot kupec in v drugi kot prodajalec. Mož je moral obakrat izraziti izrecno željo, da mu gosposka izda dokument v domačem jeziku, ki ga je po vsej verjetnosti znal brati in morda tudi pisati. In če teh veščin ni obvladal sam, je želel, da bi mu bilo besedilo vsaj razumljivo, ko bi mu ga kdo glasno prebral. Drugi potrebni pogoj za nastanek slovenskih pogodb sta bili seveda pripravljenost in usposobljenost gospoščinskih uradnikov, da takšni prošnji ustrežejo. Izpričane sočasne slovenske prisege in škofov razglas jasno pričajo o obstoju določene prakse slovenskega pisanja. Ta je bila sicer redka in zvrstno omejena, a vsekakor dovolj ustaljena, da so Mačku tako prvič kot drugič brez posebnih težav ugodili, čeprav je šlo za neobičajno željo in za v dokumentih te vrste neobičajni (ali neuporabljani) jezik.

Zanimivo bi bilo vedeti kaj več o osebi, socialnem položaju in o življenjski poti Gorjana Jakoba Mačka, vendar razpoložljivi viri ne bi dali zadovoljivih odgovorov. V drugih podložniških listinah blejskega gospostva njegovega imena ni zaslediti, urbarji, ki bi edini razkrili Mačkov socialni položaj, za ta čas niso ohranjeni, v cerkvenih maticah pa bi našli o njem le gole osebne podatke. Navsezadnje niti ni toliko pomembno, ali je bil Jakob gruntar ali kajžar. Zato pa zasledimo predmet dvakratne prodaje in nakupa še okoli leta 1750 v najstarejšem ohranjenem blejskem urbarju. Pri kajžarju Lovrencu Sokliču iz Spodnjih Gorij, ki se je pisal enako kot Primož Soklič, kupec Mačkovega rovta in planine leta 1667, je navedena polovica rovta v Rjavih dolinah, in sicer skupaj z imenom nekdanjega lastnika Jakoba Mačka (*von Jacob Matscheckh halben gereith Riave Doline*).[63] Mačkovega priimka v tem času v Zgornjih Gorjah ni bilo več, zato tudi ni mogoče ugotoviti, katera posest je sto let prej pripadala našemu Jakobu Mačku. Sicer pa so v urbarju izpričani vsi trije priimki lastnikov rovta in planine, ki nastopajo v slovenskih listinah: Jan, Maček in Soklič. Njihovi nosilci so bili kajžarji z nekaj krpami zemlje, živeči v Spodnjih Gorjah.[64]

Na koncu velja opozoriti, da sem naletel še na eno zvrst slovenskega uradnega dokumenta, ki doslej za blejsko gospoščinsko pisarno ni bila izpričana, njena najdba pa le še dodatno potrjuje vlogo blejskega gospostva kot središča slovenskega uradnega pismenstva. Gre za opis deželskosodnih meja iz leta 1749, ohranjen samo v transliteriranem prepisu v zapuščini L. Hauptmanna,[65] s katerim prehajamo na zadnjo zvrst predstavljenih primerov uradovalne slovenščine 17. stoletja.

60 ARS, Gospostvo Bled, fasc. 17-19, Podložniške listine. – Šele od začetka leta 1667 se Pečaher v podložniških listinah naslavlja hkrati kot glavar in zakupnik gospostva.

61 Prav tam. – O rodbinskih zvezah Pečaherjev gl. P. Blaznik, n. d., str. 318, 333. – Drugačne podatke o zakupnikih ima P. Ribnikar, n. d., str. 12-13, ki jih povzema po delu Franceta Gornika, Bled v fevdalni dobi, Bled 1967. Gornik Marka Pečaherja sploh ne omenja, Janez pa naj bi bil zakupnik šele od leta 1666 do 1669, ko mu je posebna komisija zakupništvo odvzela zaradi njegovega neprimernega odnosa do podložnikov, ter ponovno od 1674 do svoje smrti leta 1677 (Gornik, n. d., str. 132-133).

62 Ribnikar, n. d., str. 91-93.

63 ARS, Gospostvo Bled, knj. 2, urbar s. d., pag. 686.

64 Prav tam, pag. 678, 684, 686. – Vsi trije priimki obstajajo v Gorjah še danes (informator domačin izr. prof. dr. Božo Repe 6. aprila 2000).

65 ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 1, št. 9, Veldes.

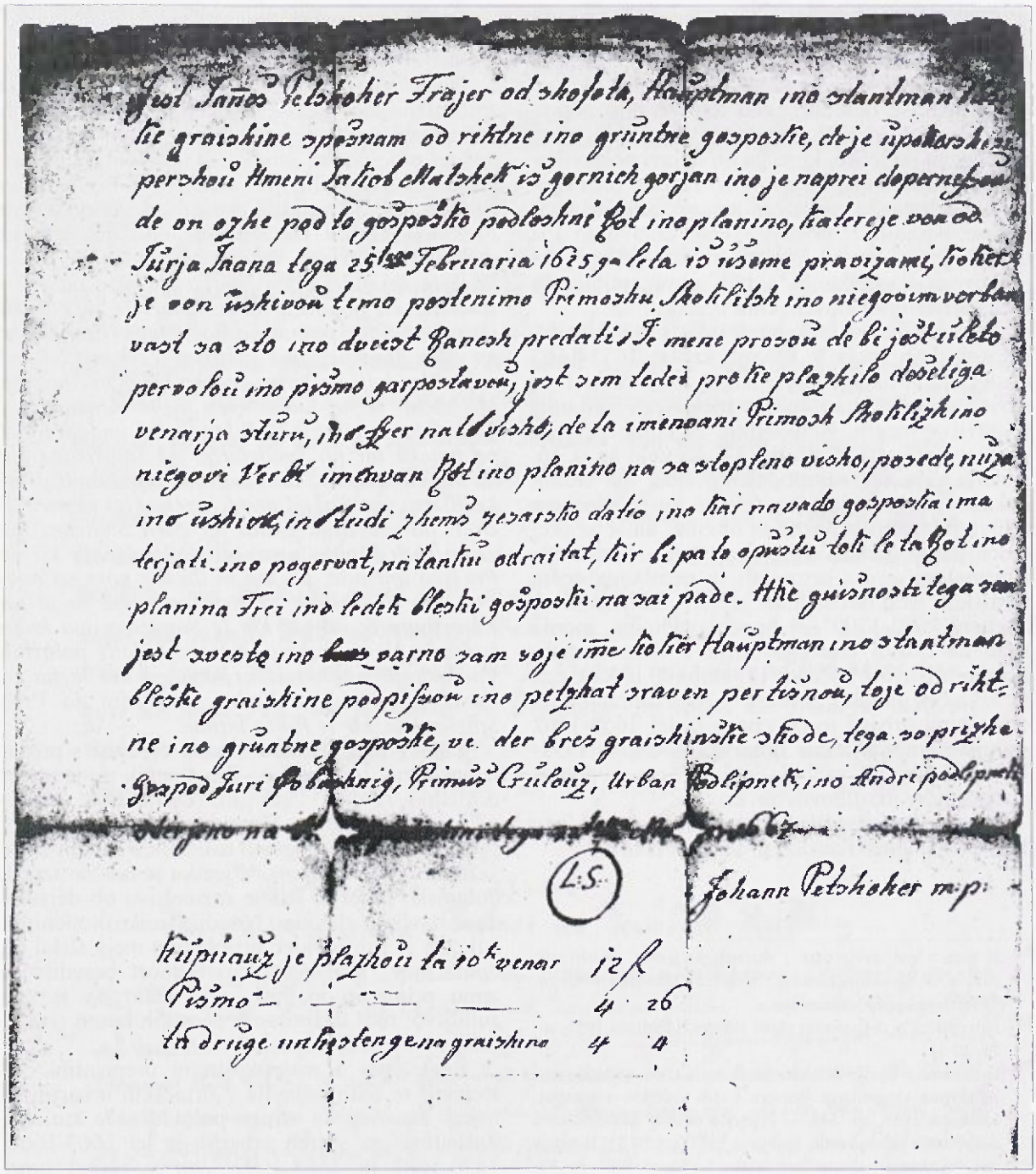

Blejska podložniška pogodba o prodaji in nakupu iz leta 1667 (poznejši prepis).

4) Opis meja deželskega sodišča Ortnek iz leta 1655[66]

Tako kot blejska podložniška pogodba sodi tudi opis meja ortneškega deželskega sodišča iz leta 1655 med tista slovenska besedila, ki so arhivistom v preteklosti nesporno že prišla v roke, niso pa jih predstavili širši javnosti.[67] V katalogu ob razstavi Arhiva Slovenije Iz roda v rod sta bila namreč iz istega arhivskega fonda Gospostvo Ortnek objavljena opis meja iz leta 1673 in njegov faksimile po mlajšem ortneškem

66 ARS, Gospostvo Ortnek, knj. 2, urbar Ortnek 1655-1662, fol. 140.

67 Zanimivo je, da najdemo v arhivskem popisu gospostva Ortnek iz leta 1960 zabeležbo "s slovenskim opisom deželsko-sodnih mej" ravno in samo pri urbarju 1731-1737 (knj. 11), ki pa takega opisa ne vsebuje.

urbarju 1699-1706.[68] Izbira tega besedila za objavo namesto njegovega predhodnika, katerega najstarejši datirani zapis najdemo v urbarju 1655-1662, je bila prejkone posledica odkritja, da je starejše besedilo pred tem že bilo objavljeno v drugi različici, in sicer po nedatiranem urbarskem izvlečku, ki so ga ob objavi postavili v konec 17. stoletja.[69] Čeprav so razlike med opisom v urbarju in nedatiranim izvlečkom malenkostne, besedilo iz urbarja vseeno objavljam. Pri tem želim opozoriti predvsem na zgodnji čas njegovega nastanka in s tem povezano mesto med istovrstnimi slovenskimi besedili.

Kot vse kaže, je namreč opis ortneških deželskosodnih meja v urbarju iz let 1655-1662 doslej sploh najzgodnejši znani zapis te vrste v slovenščini.[70] Natančen čas njegovega nastanka je zavit v meglo. Nenazadnje bi lahko prvotna predloga izvirala z začetka 17. ali celo še iz 16. stoletja. Za takšno podmeno sicer ni trdnih dokazov, zato pa je v ortneškem gospoščinskem arhivu pomenljiva poznejša okvirna datacija prej omenjenega urbarskega izvlečka, identičnega slovenskega opisa ortneških in nemškega opisa ribniških deželskosodnih meja: "Landgerichts Sachen 1602-1700".[71] Spodnja letnica morda kaže na obstoj enakega opisa v danes izgubljenem urbarju z začetka 17. stoletja, iz katerega bi izvleček utegnil izvirati.[72] Med ohranjenimi ortneškimi urbarji je od onega iz let 1655-1662 starejši samo priročni urbar za obdobje 1593-1598, ki pa ne vsebuje ničesar razen popisa podložnikov in njihovih obveznosti.[73]

Slovensko besedilo, nastalo najpozneje leta 1655, nosi nemški naslov in se glasi takole:[74]

Extract der Landtgerichts Confinen der Herschafft Orttenegkh.

Na Spizhniki ſe ſazhne Rihta[75] *Orttneſhka, is ſpizhnikha na Velliki Tiſsauez, od unod glih pokapi na malli Tiſsauez, kar ſe leſsam ualli, pokapi tu ie naſhe, unu k'e is malliga Tiſsaueza, na uelliki Gorelliz, is uellikiga Gorelliza na Verhouſhek, od tod na Germado, od Germade na Pezhino, od tod na Studenz, od Studenza na puſtu Malleniſhe, od unod poſreidi Vode Raſhize do ſuirka, od Suirka Raſhize na eden ſtudenez kir Raunizi ſuira, kateri ſe merſliakh imenuie, od tod po poti ſa Rauniſkim Niuami, tar na eden ſtudenez pod uellikim Verham, od tod popotoku dolli do eniga potoka kir mimu ſuetiga Michäela tezhe, undi ſe ſtizhe Orttneſhka, Teriaſhka, inu Loſhka Rihta.*[76] *Od undod ſupet po potoku tar na Smukauiza, od Smukauize tar na uerh Bloſheka, od Bloſheka ſupet dolli pruti Loſhkimu potoku, od unod ſupet neſai na marſli Dull, od marſliga Dulla na eden Studenez kir uraniſhkih Niuah ſuira, tar dolli uklanze kir ſe Preſsed imenuie, od tod neſai tar gori na novi Pott, tar ſeuarham ſa Brinſheke, od unod na Kremſharezo, od tod kir ſe Stupizaue inu hudo konzaue Niue ſtizheio, od unod dolli pohribih Vpotoki, po potoki na Terſhizh, od Terſhizha na Panikue, od tod na Vedru, od Vedra na Verh Spizhnekha, kir ſe Rihta ſezhne.*

Tudi v tem primeru imamo opraviti s precej nedosledno bohoričico. Za šumnik š je sicer dosledno rabljen znak ſh (*Ortneſhka*, *Malleniſhe*), ki pa nadomešča tudi *sh* za ž (*Terſhizh*), podobno kot je ſ pogosto ustreznica za s in z (*ſe ſazhne*, *ſuetiga*, *ſupet*). V jeziku se močno izraža dolenjsko narečje, kar je razumljivo ob dejstvu, da sestavljajo glavnino besedila (mikro)toponimi, kakršne je zapisovalec pri obhodu meja slišal od domačinov. Vsebinska izpovednost besedila je temu primerno majhna, zelo malo pa je, razumljivo, tudi adaptiranih nemških besed (*rihta*, *glih*).

Enak opis z malenkostnimi prepisnimi odstopanji se nato pojavlja v ortneških urbarjih še nekaj desetletij v drugi polovici 17. stoletja. Zasledimo ga v treh urbarjih iz let 1663-1669, 1676-1682 in 1683-1690[77] ter v zgoraj omenjenem nedatiranem urbarskem izvlečku,[78] vsa-

68 Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku, (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, Zvezek 5), Ljubljana 1982, str. 75 (priloga 1) in 42 (faksimile).

69 Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Ljubljana 1971, str. 11, 30-31.

70 O slovenskih opisih deželskosodnih meja iz 18. stoletja prim. Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike, Ljubljana 1956, str. 313. – Poznejše objave: Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Ljubljana 1971, str. 30-31; Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku, Ljubljana 1982, str. 75, 77.

71 ARS, Gospostvo Ortnek, fasc. 28, s. d., Wahrhaffter Extract der Herschaft Orttenegkh Landtgerichts Confinen.

72 V delu Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abteilung. Die Landgerichtskarte, 4. Teil, Kärnten, Krain, Görz und Istrien, Wien 1929, str. 470, navaja L. Hauptmann pet različnih datacij opisov ortneških deželskosodnih meja, med njimi najzgodnejšo iz leta 1630 (!). Razen tega opisa najdemo vse navedene tudi v njegovem privatnem arhivu (ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 3, št. 24, Ortenegg).

73 ARS, Gospostvo Ortnek, knj. 1, urbar 1593-1598.

74 ARS, Gr. A. Ortnek, knj. 2, urbar Ortnek 1655-1662 (Urbarium der Herschafft Orttenegkh 1655.), fol. 140.

75 Gericht = sodišče.

76 Stičišče meja deželskih sodišč Višnja Gora, Turjak in Lož.

77 ARS, Gospostvo Ortnek, knj. 3, urbar 1663-1669, s. p. (Extract der Herschafft Orttenegkh Landtgerichts Confinen); knj. 6, urbar 1676-1682, fol. 166´; knj. 7, urbar 1683-1690, fol. 163´-164´. V dveh drugih urbarjih iz tega časa kakršen koli opis deželskosodnih meja pogrešamo. Priročni urbar iz let 1671-1680 (knj. 4) navaja samo podložnike in njihove obveznosti, urbar 1674-1679 pa vsebuje zgolj kratek artikel o deželskosodnih pravicah in njihovem izvrševanju (knj, 5 s. p., Landtgericht.).

78 ARS, Gospostvo Ortnek, fasc. 28, Wahrhaffter Extract etc.

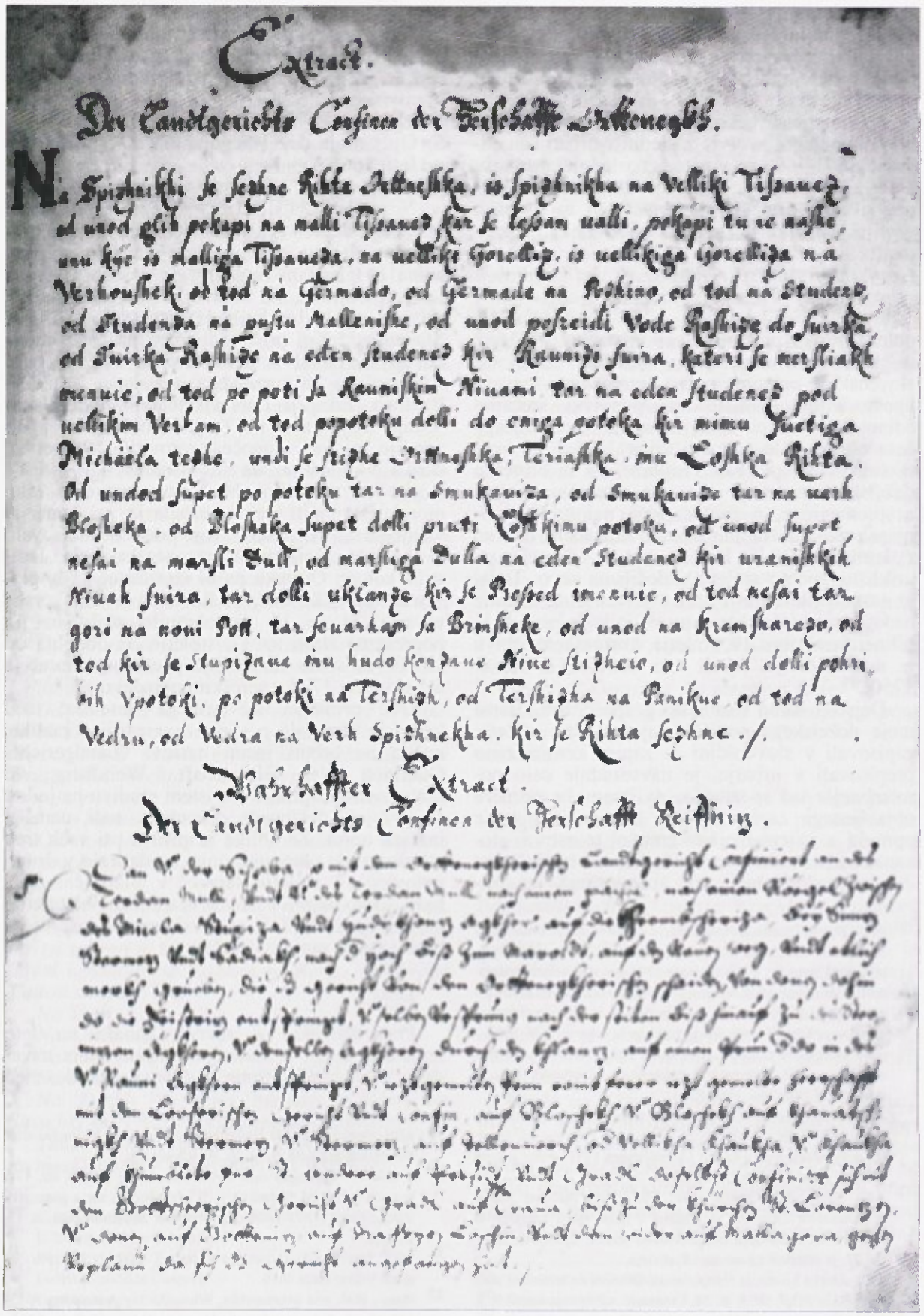

Extract.

Der Landtgerichts Confinen der Herschafft Ortteneykh.

Na Spizhnikhi se sezhne Rihta Ortteneshka, is Spizhnikha na Velliki Tissauez, od unod glih pokapi na malli Tissauez kar se lessam ualli, pokapi tu ie nashe, unu kye is malliga Tissaueza, na uelliki Gorelliz, is uellikiga Gorelliza na Verhoushek, od tod na Germado, od Germade na Pozhino, od tod na Studenz, od Studenza na pustu Mallenishe, od unod posreidi Vode Rashize do Suirka, od Suirka Rashize na eden studenez kir Raunizi Suira, kateri se mersliakh menuie, od tod po poti sa Rauniskim Niuami tar na eden studenez pod uellikim Verham, od tod popotoku dolli do eniga potoka kir mimu Suetiga Michaela tezhe, undi se stizhe Ortteneshka, Teriashka, inu Loshka Rihta. Od undod supet po potoku tar na Smukauiza, od Smukauize tar na uerh Blosheka, od Bloshaka supet dolli pruti Loshkimu potoku, od unod supet nesai na marsli Dull, od marsliga Dulla na eden Studenez kir uranishkih Niuah Suira, tar dolli uklanze kir se Pressed imenuie, od tod nesai tar gori na noui Pott, tar seuarham sa Brinsheke, od unod na Kremsharezo, od tod kir se Stupizaue inu hudo konzaue Niue stizheio, od unod dolli pohribih Vpotoki, po potoki na Tershizh, od Tershizha na Panikue, od tod na Vedru, od Vedra na Verh Spizhnekha, kir se Rihta sezhne. /.

Wahrhaffter Extract.

Der Landtgerichts Confinen der Herschafft Reiffnitz.

Opis meja ortneškega deželskega sodišča v urbarju gospostva Ortnek 1655-1662.

kokrat skupaj z nemškim opisom meja deželskega sodišča Ribnica. Poleg tega se je v zapuščini L. Hauptmanna ohranil prepis identičnega besedila iz leta 1665, nastal v arhivu ortneškega gradu konec 19. stoletja.[79]

Spremenjeno besedilo opisa meja, ki je že bilo objavljeno, je prvič zaslediti v urbarju za obdobje 1691-1698 in v nato v naslednjem urbarju 1699-1706.[80] V njem so upoštevani mejni popravki med ortneškim gospostvom in turjaško grofijo, kot jih je že leta 1673 določila razmejitvena komisija (*in 1673ten jahr mit der Graffschafft Auersperg agiustiert vnd verglichen sein worden*). Pri tem je zanimivo, da so jih v osnovno besedilo vnesli z 18-letno zamudo, potem ko so v prejšnjih dveh urbarjih 1676-1682 in 1683-1690 navedeni v nemščini takoj za slovenskim opisom meja. Spremenjeni opis z upoštevanimi komisijskimi popravki srečamo edinole v teh dveh urbarjih, saj je iz poznejšega časa ohranjen le priročni urbar 1731-1737 brez takšnih dodatkov. Kot vse kaže, pa so ortneške deželskosodne meje vsaj do tega časa ostale nespremenjene, o čemer priča najmlajši ohranjeni prepis iz Hauptmannove zapuščine, datiran z letnico 1739.[81] Kmalu zatem so meje po približno tričetrt stoletja določili na novo. Tedaj je nastal njihov tretji opis v slovenščini, znan iz nedatiranega mlajšega zapisa[82] in iz prepisa, ki je bil narejen konec 19. stoletja v ortneškem arhivu in nosi datacijo "okoli leta 1750" (18. Jh. c. 1750).[83]

Dejstvo, da so v ortneški gospoščinski pisarni meje deželskega sodišča najmanj eno stoletje zapisovali v slovenščini in zapise kontinuirano prepisovali v urbarje, je navsezadnje celo pomembnejše od spoznanja, da imamo v primeru objavljenega zapisa iz leta 1655 najverjetneje opraviti z najzgodnejšim znanim tovrstnim slovenskim besedilom te vrste. Čeprav imajo opisi deželskosodnih meja za spoznavanje in proučevanje starejše uradovalne slovenščine kajpak majhno vsebinsko vrednost in konec koncev niti ne gre za izdelke uradovanja v ožjem pomenu besede, pa so v tem kontekstu vredni vsaj kratke obravnave.

5) Opis meja deželskega sodišča Višnja Gora po letu 1661

Nekaj let mlajši od ortneškega je nedatirani opis meja deželskega sodišča Višnja Gora, nastal nedolgo po letu 1661, ki se v njem omenja kot edina in glede na kontekst še vedno aktualna letnica. Ohranila sta se dva izvoda, shranjena v privatni zbirki Ljudmila Hauptmanna v Arhivu Slovenije.[84] Kot priča pripomba na robu enega od njiju: "Dobil v: Schloßarchiv Auersperg, s. d.", izvirata iz turjaškega grajskega arhiva.[85] Razloga, zakaj je opis višnjegorskih deželskosodnih meja zašel na Turjak, in kdaj se je to zgodilo, ni več mogoče ugotoviti. Odgovor se skriva v podatku, da je višnjegorsko sodišče mejilo na turjaško. Med sosedoma so tako morala izbruhniti mejna nesoglasja, pri čemer je višnjegorsko gospostvo svoje pravice dokazovalo z obravnavanima prepisoma poteka meja. Drugače kot pri Ortneku pa ni izpričano, da bi slovensko besedilo kdaj prišlo tudi v višnjegorske urbarje, ki se jih je ohranilo malo in jih pogrešamo zlasti za 17. stoletje. Iz obdobja od 1619[86] do srede 18. stoletja poznamo namreč le urbar iz leta 1705 z nemškim opisom meja.[87]

Oba primerka slovenskega besedila, med katerima obstajajo povsem zanemarljive razlike, nosita na hrbtni strani naslov: "Landgerichts Confinen der Herrschaft Weixlberg in krainerischer Sprache", v istem gradivu pa je kot samostojen dokument ohranjena tudi nemška inačica opisa. Že oblika in pisava pri vseh treh odkrivata, da ohranjeni opisi ne datirajo v drugo polovico 17. stoletja, temveč v mlajši čas. Vse kaže, da so nastali šele v prvi tretjini 19. stoletja, najpozneje leta 1830, saj nosi nemška inačica na hrbtni strani zanimiv izračun:

1830
1661
169

Prva številka se seveda nanaša na leto izračuna, druga predstavlja v opisu meja navedeno letnico 1661, tretja pa časovno razliko med

79 ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 3, št. 24, Ortenegg. Prepis predloge, pisane na papirju, je 10. avgusta 1896 po vsej verjetnosti naredil Fran Levec, ki je dokument tudi datiral z letnico 1665. Tu se nahajata še dva mlajša prepisa opisov iz danes neznanega ortneškega urbarja iz okoli leta 1673 ter iz urbarja 1676-1682.

80 ARS, Gospostvo Ortnek, knj. 8, urbar 1691-1698, s. p. (Extract der Herrschafft Orttenekh Landtgerichts Confinen); knj. 9, urbar 1699-1706, fol. 185-185´.

81 ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 3, št. 24, Ortenegg. – Prepis na samostojnem listu je Franu Levcu 11. novembra 1877 izročil tedanji ortneški graščak Janez Kosler st.

82 ARS, Gospostvo Ortnek, fasc. 28, s. d., *Na tem malim Mrazhetavem Laſu* etc. – Objava v razstavnem katalogu Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku, Ljubljana 1982, str. 77, je datirana s koncem 18. stoletja.

83 ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 3, št. 24, Ortenegg. – Prepis je nastal 9. 8. 1896, datacijo ca. 1750 pa navaja Hauptmann tudi v Erläuterungen zum historischen Atlas, str. 470.

84 ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna,Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 3, št. 26, Weichselberg.

85 V delu Erläuterungen zum historischen Atlas (1929), str. 471, je taisti opis med štirimi opisi deželskosodnih meja gospostva Višnja Gora (1573-1804) označen kot nedatiran opis iz 17. stoletja.

86 ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, N 205, No. 36, urbar Višnja Gora 1619.

87 Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Archiv Auersperg, A-15-123, Handt=Vrbarium bey der Herrschafft Weichselburg 1705., s. p. (Beschreibung Landtgericht Confinen etc.).

njima – 169 let. Kot rečeno, se letnica nanaša na dogodek in osebo iz bližnje preteklosti, oba ob opisu meja vsekakor še dobro znana. Tako je bil kot ena od mejnih točk označen mlin na reki Krki, v rokah nekega Platnarja, čigar ženi je višnjegorsko sodišče leta 1661 naložilo visoko kazen par volov. Vzrok kaznovanja je v nemškem besedilu izražen pomensko natančneje - kot zakonolom (*Ehebruchs halber*), v slovenskem tekstu pa sočneje – kot kurbanje (*Savol kerbania*).

Zapis deželskosodnih meja je torej glede na izčrpnost podatkov in natančno datacijo dogodka mogel nastati kvečjemu nekaj let po 1661, zelo verjetno še pred vnovično določitvijo ortneških meja leta 1673. Potemtakem ga moremo z veliko mero gotovosti označiti kot drugi najstarejši znani slovenski opis meja za ortneškim iz leta 1655. V primerjavi s slednjim je povednejši in skoraj enkrat daljši. Glasi se takole:

Popiſsuaine
Letech Confinou[88] *vischenske Richte, koker ſe ti sdei u pravem poseſsu*[89] *snaidejo.*

Se sazna gori per Schmarije na krischem Potu, kir zesta prute Lubilani dershi, Med Martinovem Debelzhovem hischami.

Od tod Sraven Lublanske Richte sgorei nad Gospud gollovem Bajerjam.

Od tam noter do te Vaſsi Huda Polliza, kir se terjaschka Richta[90] *is Vischensko sazne, inu Lublansko sapusti.*

Od tukei na to Vaſs Vuhanz, kir se Wishke potok snaide, tukej ostane terjashka Richta, inu se zusperska sazne, gresta is Vischenska inu Zhusperska Richta[91] *u kop potem Wischkem Pottoku noter do stene, per sidanem Mostu sdolei pod Weiſsensteinskem gradam.*[92]

Od tod na Ret`e na schauskiga Supana schnoschet Pologu na Vodotuzhino, na Gabersko Leſso.

Na Zerkueni Prag Suetaę Trojize u Illovi gori. Potler na Platnarjou Malen Vunkrei Kerke, kateriga schena je tega Leta, kir se je Piſsalo 1661 Savol kerbania od Vischenske Richte sa en par Vollou strafana bla.

Na Skali
Na Korrenze
Na Suetiga Marca
Na Prach Suetiga Jurja u Korin

Na Dezho Vaſs na hischo, v kateri en Sitischki kmet[93] *sto`, is jemenam strohen.*

Tukei sapusti Vischenska Richta Zhuspershko na mest katere se schusenberska[94] *sazhne.*

Od tod sraven Kerke na Muschlou Malen. Na Suete Merjete Zirku pod Valischno Vaſsijo, na Kremenek, u katerem ven hrastou dervu en schelesen branen schebel je noter u bit, na Kunschtekovo Leſso.

Na Obzhino, tukej se ottoschka Richta[95] *Sazne. Od Obzhin gresta Vischenska, inu Votoschka Richta Skeb po dollini na steno, na Kuharzhen Malin is Trebenga, sgorei na to Vaſs Glenig po sred Vaſsi na farjov Borst is Trebenga, po tem Potu na Zhatesch* /prečrtano: *hribl krisch, na eno hojo, od sgorei nad resbormi per gritschi na eno hruschko.*

Tukej se slatenska Richta sazne, inu se konzha ottoschka is Vischenske, Vischenska, inu Slatenska Richta[96] *gresta u kop po potu na Tabor Primskou na suetiga Miklauscha Prach, na Pressiko, na Babino Petsch.*

Od tod na Pottok Metnaischizo, po tem potoku Per Schmartene zhes.

U ta Pottok Reka noter u sauo.

Na tem kra` ostane Slatenska richta, inu se sazne ponovischka*[97] *is Vischensko, gresta Po un kre` Save u kep noter do Berneka.

Tukej ostane Ponovischka inu se sazhne krischka,[98] *gresta u skeb po Savu gori ta stariga grada, tam ostane krischka, inu se spet sazhne Lublanska is Vischenska, gresta u keb po potoku u Bessenzo Na Jellenou Ruch.*

Na Javor Staę Annaę Zirkueni Prach, na to Vaſs Panze.

Na Mali Lipoglou, na totajova Leſso, od tod na spuden Verch, Sgorei nad schmarjo po pote spet na Zherto tega krischem Pota, kir se je sazhellu.

Besedilo po črkopisni plati še bolj odstopa od knjižne bohoričice kot ortneško, pri čemer ne smemo pozabiti, da sta obe nastali v času, ko je od zadnjega slovenskega tiska minilo že več kot pol stoletja. Za glasova š in ž je tako praviloma rabljen nemški *sch* (*Schmarije, Wischkem, krischem, schena*) in veliko redkeje *sh* (*Zhuspershko, dershi*), povsem pa pogrešamo *ſh*. Čeprav je šumnik č največkrat zapisan kot *zh* (*sazhne, zhes*), srečamo zanj tudi *z* (*zusperska sazne*), ki sicer označuje glas c. Pod opaznim vplivom nemške ortografije je raba *ch* za h (*Richte, Prach*) in še posebej *tsch* za č (*gritschi, Petsch*), bržčas pa tudi nedosledno pisanje velike in male začetnice.

Glede na naravo besedila so v jeziku manj navzoči adaptirani nemcizmi, denimo *rihta, bajer, farjev* ali *štrafana* ter prek nemščine prevzeta izvorna latinizma *konfine* in *poses*. Zanimivi so zapisi (mikro)toponimov, zlasti slovenskih imen gradov, a med njimi za Boštanj vendarle srečamo nemško oznako (*pod Weiſsensteinskem gradam*).

88 Confinen = meje, mejniki.
89 Iz lat. possessio = posest, last.
90 Deželsko sodišče Turjak.
91 Deželsko sodišče Čušperk.
92 Grad Boštanj pri Žalni.
93 Podložnik samostana Stična.
94 Deželsko sodišče Žužemberk.
95 Deželsko sodišče Otočec.
96 Deželsko sodišče Slatna.
97 Deželsko sodišče Ponoviče.
98 Deželsko sodišče Križ pri Komendi.

Besedilo seveda ne more skriti, da je nastalo v dolenjskem okolju, čeprav ima morda manj izrazite narečne poteze od ortneškega.

Obstoj slovenske in nemške različice teksta zelo verjetno kaže na običajno prakso nastajanja tovrstnih opisov. Gospoščinski uradniki, ki so s podložniki obhodili in zaznamovali območja deželskih sodišč, so se najlaže izognili pomotam, če so mejne točke zapisovali natanko tako, kot jih je označevalo lokalno prebivalstvo. Odtod se je v nemške opise vrinilo toliko slovenskih mikrotoponimov, največkrat izraženih v mestniku. Zanje bi nenazadnje le stežka našli povsem natančne ustreznice v nemščini. Tudi nemška različica slovenskega opisa meja višnjegorskega deželskega sodišča je tipičen primer takšne jezikovne mešanice, pri kateri na nemščino neredko "odpadejo" predvsem kratke besedne povezave med slovenskimi toponimi in mikrotoponimi, ki so v nasprotju z nemškimi pogosto zapisani z latinskimi pismenkami.

Nemški tekst s slovenskimi topografskimi označbami je v urbarjih nasploh razmeroma pogost pojav, vendar pa nove najdbe kažejo, da tudi povsem slovenski opisi niso bili posebna redkost. V zapuščini L. Hauptmanna je, denimo, poleg prepisov višnjegorskega in ortneških opisov najti tudi mlajše prepise in izvirnike za druga deželska sodišča, ki pa datirajo v 18. stoletje.[99]

Popravki k prispevku "Slovenica iz prve polovice 18. stoletja v metliški poročni in ljubljanski oklicni knjigi" v Arhivih XXII (1999)

V lanski številki Arhivov se mi je v prispevku z zgornjim naslovom zapisalo nekaj spodrsljajev, med katerimi imajo nekateri tolikšno težo, da se mi zdi nanje potrebno opozoriti in jih popraviti.

Prva netočnost je trditev (str. 137), "da so vsi zapisovalci dosledno uporabljali nemško obliko glagola biti v tretji osebi ednine (*ist*) namesto slovenskega *je*, in sicer po nemški skladnji vsakokrat na koncu povedi". Takšna precej nenavadna uporaba nemškega pomožnega glagola sredi slovenskega besedila je že sama po sebi težko razložljiva. Ponovno prebiranje oklicev z distance me je navedlo k drugačnemu, trdnejšemu sklepu. Za nemški *ist* bi zapisovalci le stežka uporabljali tako neenotne zapise, kot so: *Ist*, *ist*, *iſSt*, iſst in *isſt*, še posebej zadnje tri s poudarjenim podvojenim *–s*. Poleg tega ne gre spregledati, da se *ist* na mnogih mestih zaključuje z dvopičjem, kar pomeni okrajšano besedo in ne konec misli. *Ist* za bivališčem ženina in neveste skratka pomeni *is stanovanjem* (=s stanovanjem, v pomenu stanujoč), npr. *u gradishi isſt:*/anovanjem/, *Sa Capucinarie isſt./anovanjem/* (str. 139). Potrditev, da gre za navedbo bivališča, najdemo nenazadnje na primeru *konz roſhne gaße vſtan:*/ovanju/ (str. 152)!

Natančnejše oznake in razlage je potreben izraz "Beisitzer" (str. 138, 141 in 157), ki sam po sebi ne pomeni deželana, temveč prisednika pri sodišču (ograjnem ali tudi deželnoglavarskem) oziroma poverjenika deželnih stanov, kolikor gre za gospoda ali viteza in ne za prelata. "Beisitzer" je sicer avtomatično izhajal iz vrst deželanov.

Dve drugi nedoslednosti sta bolj terminološke narave. Za nakladninski urad, nemško Aufschlagamt (str. 155 in op. 46 na str. 141), je v strokovni literaturi v rabi ustreznejši izraz nakladniški urad, za dajatev pa naklada in ne (zastarelo) nakladnina (prim. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek, Ljubljana 1980, str. 725; Glosar zgodovinskega domoznanstva nemško-slovensko-italijanski, Maribor-Graz-Klagenfurt-Trieste 1995, str. 28).

Podobno je s pojmom "deželni nadkonjar" za "Stallmeister", ki ga najdemo le v starejših slovarjih skupaj s konjušnikom. Ustrezen strokovni termin je deželni konjušnik (prim. Ruplov prevod Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske, Ljubljana 1984, str. 201), gre pa za dedno deželno službo, ki jo je sredi 18. stoletja vsaj že dve stoletji "opravljala" ena veja rodbine grofov Lambergov (prim. Valvasor, Die Ehre etc., IX, str. 10-11).

99 Opis meja grofije Turjak v izvirniku, ki ga je L. Hauptmann datiral v čas okoli leta 1700 (ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 1, št. 17, Auersperg), Hauptmannova transliteracija opisa meja gospostva Bled iz leta 1749 (prav tam, šk. 1, št. 9, Veldes), opis meja grofije Turjak iz leta 1767 (prav tam, šk. 1, št. 17, Auersperg).

UDK 255(497.4 Koper)(094)

Statut bratovščine* svetega Andreja iz Kopra iz leta 1576

ZDENKA BONIN

Čas ustanovitve bratovščine sv. Andreja ni znan. Naldini jo omenja ob ustanovitvi samostana observantov. Le-ti naj bi ob prihodu v Koper postavili blizu vrat v Bošedragi najprej cerkvico Blažene Device Marije. Septembra leta 1492 jim je zemljo v Bošedragi za izgradnjo nove cerkve in samostana podaril Antonio Almerigotti. Mejila je na vrt, ki ga je imela v lasti škofija, in na cerkev, posvečeno apostolu Andreju, ki jo je imela bratovščina sv. Andreja kot svoj oratorij. Škof Jernej de Sonica[1] je observantom leta 1505 dodelil cerkev sv. Andreja skupaj s pokopališčem pod pogojem, da v nanovo zgrajeni cerkvi posvetijo oltar sv. Andreju v dobro istoimene bratovščine. Na tem celotnem ozemlju so nato observanti v naslednjih letih zgradili novo cerkev in samostan (Naldini, 1700, 193-195). Cerkev sv. Ane naj bi bila končana pozimi leta 1513, današnja (je večja) pa leta 1627 (Sennio, 1910, 7). Bratovščina je tako imela svoj oltar v cerkvi sv. Ane,[2] kjer še danes hranijo del bratovščinskih "znamenj",[3] ki so jih nosili v procesijah.

Koprske bratovščine je v 16. stoletju podrobneje opisal veronski škof Agostin Valier v vizitacijskem poročilu o koprski škofiji,[4] ki jo je vizitiral od 4. do 22. februarja leta 1580 (Lavrič, 1986, 2). Škofija je takrat obsegala poleg mestnih še 12 župnij[5] in imela okoli 300 dukatov prihodka na leto.[6] Večino dohodkov je dobila od oljne desetine in nekaj od maloštevilnih polj, ki jih je obdelovala (Lavrič, 1986, 35). V Kopru je bilo po podatkih koprskega škofa približno 4000 ljudi,[7] v 43 vaseh na koprskem območju pa še 6577 ljudi

* Bratovščine, kot so jih tudi drugače imenovali *confraternite, lat. confraternitas - atis, fraternitates, scuole, fraglie,* so zelo stara cerkvena združenja vernikov. V različnih oblikah so se pojavljale skozi ves zgodnji srednji vek. Čeprav so že tedaj opravljale dobrodelna in usmiljena dela (pomoč templju, vzdrževale so večno luč, spremljale h pokopu, dajale miloščino), so se vendarle ločile od bratovščin, ki so svoj razcvet doživele od 13., zlasti pa od 14. stoletja dalje. K razvoju bratovščin in njihovem širjenju so veliko pripomogli tudi uboštveni redovi (manjši bratje sv. Frančiška in dominikanci). Ta združenja laikov so bila ustanovljena z religioznim namenom, navadno s patronatom najbolj priljubljenega svetnika. Pomembna je bila njihova socialna vloga, saj so skrbele za pomoč vdovam in sirotam umrlih članov bratovščin. Nekatere so imele zavetišča za reveže in otroke, oziroma hospitale za bolne in stare. Za praktične in verske namene so imele svoj oltar, lahko tudi kapelico ali cerkev. Božjo službo za žive in mrtve ude bratovščine je ponavadi opravljal najeti duhovnik. Med seboj so se ločile po barvi ali obliki obleke, ki so jih nosili člani bratovščin, statutih ali pravilih, po procesijah in dobrodelnih delih ter križih in posebnih znamenjih, ki so jih uporabljali v obredne namene. Po srednji in zahodni Evropi so se iz poklicnih ali stanovskih bratovščin razvili cehi. Od tridentinskega koncila dalje so bile vse bratovščine podrejene škofovskemu nadzoru in so kot take sestavljale cerkveno organizacijo. Nekaterim so zaradi njihove starosti in pomena dali ime nadbratovščine *(archiconfarternitas, arciconfraternite).* Sedež so imele navadno v Rimu, podružnice pa po posameznih škofijah in župnijah po vsej Evropi. Prve vesti o koprskih bratovščinah zasledimo v dokumentih od 14. stoletja dalje. Leta 1580 naj bi jih bilo v Kopru 20 oziroma 21, v zalednih vaseh pa še 45 (Lavrič, 1986, 131-135 in 195-196). Koprski podestat in kapitan Lorenzo Donato je v letu 1675 v Kopru omenil 20, na koprskem teritoriju 100, v celotni beneški Istri pa 512 bratovščin (La Provincia, 1874-76, 1853). Leta 1741 je bilo v beneški Istri 670 bratovščin. Koprski podestat in kapitan Paulo Condulmier jih je v Kopru omenil 16, na celotnem koprskem ozemlju pa 101 (Luciani, 1872, 21-23). V dobi francoske vladavine so večino bratovščin v Istri ukinili, njihovo premoženje pa priključili državnemu imetju. V 19. in 20. stoletju se jih je ohranilo le še malo in še te so imele zgolj verski pomen. Leta 1880 naj bi jih bilo le še enajst, leta 1945 pa šest (Giollo, 1969, 87-88). Kot ostanek bratovščinskega delovanja so bile v Kopru še vse do leta 1954 značilne procesije (na dan sv. Nazarija, sv. Rešnjega telesa, velikega petka, sv. Antona, karmelske Marije), ki so se jih aktivno udeleževali tudi člani koprskih bratovščin. Giollo zadnjo procesijo omenja leta 1955, na dan karmelske Matere božje (Giolllo, 1969, 120).

1 Bartholomaei de Asonia je bil koprski škof od 5. aprila leta 1503 do 13. aprila leta 1529 (Hierarchia Catholica... III, 1968, 216).

2 Valier je v opisu cerkve sv. Ane opisal tudi sedem oltarjev. Dva od njih naj bi bila bratovščinska, in sicer oltar Marijinega spočetja in sv. Jezusovega imena. Oltar sv. Andreja je opisan, vendar ni zapisano, da je bratovščinski (Lavrič, 1986, 69).

3 Domačini so jih imenovali s skupnim imenom *"attrezzi"* in jih delili na *"insegne* in *mistere, stelle, fanale* in *fanò"*. To so veliki, iz lesa izrezljani in pozlačeni zaprti svečniki, ki so jih člani bratovščin nosili v procesijah. Največji med njimi je bil *fanò*, manjši pa *fanali*. Nekateri so še vedno ohranjeni. Izvirajo iz beneških rezbarskih delavnic. Najstarejši so iz prvih let 18. stoletja, večina drugih pa je mlajših. Leta 1935 jih je bilo v cerkvi sv. Ane 25, v cerkvi sv. Jakoba na Brolu 28 in osem v cerkvi sv. Bassa (Inventario degli oggetti d'arte d'Italia, 1935, 36 in 58-59). Sedaj jih je 27 v cerkvi sv. Ane (npr. *fanali* bratovščine sv. Andreja), 19 pa v stolni cerkvi (npr. *fanali* bratovščine sv. Antona opata).

4 (Istriae Visitatio Apostolica 1579, Visitatio Iustinopolitana Augustini Valerii); Lavrič, 1986

5 Šmarje, Kaštel, Korte, Izola, Koštabona, Pomjan, Krkavče, Marezige, Truške, Kubed, Sočerga in Tinjan.

6 Ta podatek je škofu povedal koprski kanonik Ioannes de Senis pokojnega Christophori (Lavrič, 1986, 35).

7 To število navaja koprski škof (Lavrič, 1986, 31), medtem ko koprski podest Nicolò Donado v svojem poročilu navaja, da je v Kopru živelo okoli 5280 ljudi (AMSI VI, 1890, 85).

(AMSI VI, 1890, 100). V občinsko blagajno se je (odvisno od davkov) na leto stekalo med 14000 in 15000 lir (AMSI VI, 1890, 81). Po podatkih za leto 1580 je bilo v občinski blagajni približno 2400 dukatov dohodkov, stroškov pa so imeli 2500 dukatov. Primanjkljaj občinske blagajne je bil tako 690 lir in 4 solide (AMSI VI, 1890, 99).

Škof je popisal 20 bratovščin, ki so tedaj delovale v Kopru. Te so bile: bratovščina sv. Antona opata (Puščavnika), sv. Nikolaja, sv. Križa, Matere božje pri servitih, sv. Jezusovega imena, sv. Krištofa, Križanega v kapeli sv. Tomaža, sv. Rešnjega telesa, Križanega v stolni cerkvi, sv. Marije v rotundi, sv. Marije nove, sv. Andreja, sv. Jurija, sv. Sebastijana, sv. Frančiška, sv. Roka, sv. Nazarija, sv. Janeza (Evangelista), sv. Barbare in sv. Marije *"del bel verde"* (Lavrič, 1986, 131-135). Valier pa je 14. februarja v koprski stolni cerkvi ustanovil bratovščino "krščanske ljubezni",[8] tako da je bilo koprskih bratovščin leta 1580 v resnici enaindvajset. Večina jih je imela svoj statut. Izjema so bile ženske bratovščine[9] in bratovščina sv. Barbare,[10] v katero so bili vključeni bombardirji. Valier je popisal tudi bratovščinsko premoženje in s pomočjo njegovega popisa lahko sklepamo o njihovi ekonomski moči. Skupno so imele (v denarju) približno 5890 lir letnega prihodka, kar je bilo približno 40 odstotkov vsote, ki jo je imela tedanja koprska občinska blagajna. Njihovo premoženje pa je bilo nedvomno večje, saj so nekatere bratovščine imele tudi nepremičnine (vinograde, oljčne nasade, solna polja, hiše, skladišča). Člani bratovščin so denar večinoma porabili za bogoslužje, vzdrževanje cerkva ali kapel, večno luč na oltarjih in za skupne zajtrke. Tiste, ki so imele nepremičnine, pa so ga rabile tudi za obdelovanje vinogradov in pobiranje oljk. Bratovščina sv. Antona opata je v Kopru od leta 1454 dalje vzdrževala hospicij sv. Nazarija.[11]

Valier je pri bratovščini sv. Andreja zapisal, da "ima svoj statut, nima pa svojih lastnih prihodkov, razen nekaj malega miloščine, ki jo plačujejo bratje in jo porabijo za maše ter nakup voska in olja. Je nova bratovščina, vanjo so vključeni ribiči. Nima dolžnikov" (Lavrič, 1986, 134).

Statut bratovščine sv. Andreja hranijo v Mestni knjižnici v Trstu, v oddelku Diplomatskega arhiva (v nadaljevanju DAT)[12] pod signaturo 2 D 28. Sprejeli so ga 12. decembra 1574 na generalni skupščini v sv. Ani ob navzočnosti 21 bratov, potrdili pa 15. februarja 1576 leta in dokončno 28. maja leta 1577. Gastald je bil Pelegrin Bozza, providurja pa Zuanne Israel in Nicolò di Marince (DAT, a.e. 2 D 28, 6b).

Je pergamenten kodeks, vezan v usnjene platnice velikosti 18 krat 27 cm. Kot zaščitni list so pri vezavi kodeksa uporabili papir. Kodeks obsega 12 pergamentnih listov, v velikosti 17 krat 26 cm. Vidne so s tankim pisalom vlečene vrstice in oba krajna roba. Listi so številčeni v zgornjem desnem kotu, niso pa številčene posamezne strani. Sam statut je pisan do strani 6b in je pisan v humanistiki. Obsega uvod in 27 členov, ki urejajo delovanje bratovščine, pri čemer je 25. člen izpuščen (najverjetneje je pisar člene nepravilno številčil). Na prvi strani je v spodnjem delu slabo viden napis *"A Laude della* (mogoče *Gloriosa) Vergine"*. Pisar je pri inicialki A (velikost 3,5 krat 5 cm) uporabil svetlo modro in rdečo kombinacijo barve. Začetni napis "IESVS MARIA", vsa številčenja členov in inicialke posameznih členov so pisani z rdečo barvo. Na koncu statuta so nato kot dodatek dodani še nekateri pomembni sklepi[13] posameznih zasedanj generalne skupščine bratovščine od leta 1590 do leta 1704.[14] Zasledimo lahko vsaj pet različnih pisav. Nekateri pisarji so se podpisali. Tako so podpisani Leonardus de Caballis (na strani 7a), Petrus Paulus Zarotus (str. 7b), Zuanbatista Angiari[15] (str. 7b, 8a, 8b, 9a) in Francesco Diuo (str. 9a, 9b, 10a). Zadnji list kodeksa ni popisan. Na predzadnji strani (str. 12a) je le slabo viden napis, najverjetneje *"MARCO* (mogoče *SANTA) ANA"*.

Statut predpisuje delovanje bratovščine in s svojimi odloki hkrati posega tudi v vsakdanje življenje posameznih članov bratovščine in njihovih družin. V uvodnem delu so pojasnjene dolžnosti kristjana in namen ustanovitve bratovščine. V posameznih členih nato statut določa način volitev bratovščinskih funkcionarjev in njihove dolžnosti, sprejemanje novega članstva, skrb za bolne, stare, umirajoče in mrtve člane bratovščine ter izpolnjevanje bratovščinskih

8 "Deinde instituit societatem S.mae Charitates ..." (Lavrič, 1986, 51).

9 Bratovščina *Matere božje pri servitih*, ki je bila nanovo ustanovljena, in *Križanega v stolni cerkvi* sploh nista imeli statuta, *sv. Marije "del bel verde"* pa je imela nekaj malega statuta, vendar ga niso mogli videti, ker ga je imel pisar, ki je bil takrat v Benetkah (Lavrič, 1986, 132–134).

10 Škof je poročal, da je bila ustanovljena komaj 4 mesece [najverjetneje v mesecu novembru leta 1579] (Lavrič, 1986, 135).

11 Aprila 1454 je koprski veliki svet sprejel sklep, po katerem je hospicij prešel v domeno bratovščine sv. Antona opata. Dokument je potrdila tudi beneška oblast. Hospicij se je močno povečal, dajal je domovanje popotnikom, pomoč slaboumnim, mleko otrokom, doto dekletom in druge miloščine. Njegova cerkev je bila posvečena škofu in mučencu sv. Bassu ... (Naldini, 1700, 254).
Hospicij je imel sedež na sedanjem Prešernovem trgu (*Piazza del Ponte* ali *Ponte di Pietra*, tudi *Piazza del Traffico)* in je bil ustanovljen v času škofa Konrada leta 1262.

12 Biblioteca Civica "Attilio Hortis" Trieste; Archivio Diplomatico e Storico.

13 Od strani 6b do strani 11b je dodanih 13 sklepov in so pisani z različnimi pisavami.

14 Pri posameznih sklepih je naveden izid glasovanja, zato lahko sklepamo o približnem številu članstva. Leta 1618 je bilo tako na skupščini 80 članov.

15 Podpisuje se tudi "Zanbatista di Angiari" in "Giovannibatista Angiari".

dolžnosti ob tem ter skrb za duhovno življenje članov in bratovščinsko premoženje.

Upravitelj bratovščine je bil gastald. Vsako leto so ga skupaj z blagajnikom *(massaro)*, pisarjem in dvema nadzornikoma *(proueditori)*, ki sta skrbela za bratovščinsko premoženje, izvolili na skupščini, ki je bila na dan sv. Andreja.[16] Nihče, ki je bil izvoljen, funkcije ni mogel odkloniti, sicer je bil kaznovan s 5 lirami kazni in z enoletno izključitvijo iz bratovščine. Ob izvolitvi novega gastalda in blagajnika sta morala prejšnji gastald in blagajnik v osmih dneh izročiti vse bratovščinsko premoženje, sicer bi ju za vedno izključili iz bratovščine. Dolžniki so morali svoj dolg poravnati v enem mesecu, če so bili zunaj koprskega območja pa v enakem časovnem obdobju po vrnitvi v mesto. Če niso imeli denarja, so gastalda lahko prosili za odlog plačila, sicer so bili izključeni in so nato morali vsako leto plačati "mocenigo ordinario" (samo tisti iz ribiške dejavnosti). Za vse, ki so se ukvarjali s katerokoli ribiško dejavnostjo, tako tujce kot domačine, je bilo članstvo v bratovščini obvezno. Kdor ni hotel vstopiti v bratovščino, je moral vsako leto plačati 24 solidov, sicer ga je moral gastald prijaviti "pravici". Ob včlanitvi v bratovščino so morali biti posamezni člani šest mesecev na preizkusni dobi in plačati vpisnino. Bratje so morali plačati 10, sestre pa 5 solidov. Bratovščina je morala imeti knjigo članov, knjigo za vpisovanje članarine (člani so morali vsako drugo nedeljo v mesecu plačati en solid) ter knjigo, v katero je pisar vpisoval vse prihodke in odhodke.

Poseben člen je določal, naj izberejo nekoga *(comandador)*, ki je občasno hodil po hišah in člane obveščal o bratovščinskih stvareh (kdaj so bile maše, procesije, skupščine, obveščal jih je o smrti članov in o pogrebih). Člani bratovščine so morali bedeti pri bolnem ali umrlem članu. Umrlega so bili dolžni pod kaznijo 5 solidov pospremiti na zadnji poti in ga, če le-ta ni imel dovolj denarja, pokopati na bratovščinske stroške. Člani bratovščine so morali vsako leto dajati po eno liro olja za večno luč na oltarju sv. Andreja. Na njegov god jim je gastald dal svečo na bratovščinske stroške. Vsak član je moral iti dvakrat na leto (za božič in veliko noč) ali pa vsaj za veliko noč k spovedi in obhajilu. Če ni šel, ga je moral gastald naznaniti škofu ali vikarju ter je bil nato, za čas, dokler ni opravil svojih verskih dolžnosti, izključen iz bratovščine. Pod kaznijo petih solidov so bili dolžni iti na vsak Marijin praznik in na dan mrtvih k maši ter se udeleževati procesij na dan sv. Marka,[17] sv. Rešnjega telesa, sv. Vida,[18] sv. Nazarija[19] in sv. Sebastijana.[20] Poseben člen je določal, da gastald in providurji brez dovoljenja skupščine ne morejo porabiti več kot 1 dukat denarja. Povsod, kjer so prodajali ribe, so morali imeti poseben zabojček za pobiranje miloščine. Ta denar in denar, ki so ga dobili vbogajme pri mašah, so morali dati v posebno, s tremi ključi zaklenjeno skrinjo. Po en ključ so imeli gastald in oba providurja. Ob navzočnosti teh funkcionarjev so denar prevzemali in ga nato lahko porabili le v dobro bratovščine.

16 30. november.
17 25. april.
18 15. junij.
19 19. junij.
20 20. januar.

Prepis statuta:

MDLXXVI
IESVS MARIA

Al Nome sia et della gloria della Altissima Trinita Die figliuolo et spirito santo et a honore, et riverentia della gloriosa Vergine Maria, et delli santissimi Apostoli Pietro, et Paolo, et del beato santo Andrea, il gual al presente noi habbiamo eletto per nostro spetial Auocato dauanti il figliuol del grande Iddio. Nei iquali siamo congregati in questa benedetta Confraternita; Inuocato prima la gratia Diuina, la qual e principio, et fine d'ogni perfetta, et bouona operatione. Considerando, che tutte le cose di questo mondo sono uane et transitorie, et che quelli, i quali uogliono esser ueri, et perfetti Christiani debbano osseruare li Commandamenti di Dio, cioe in amar quello con tutto il core, e con tutta la mente, et appresso il prossimo suo; perché tutti quelli che osseruaranno li predetti Commandamenti saranno in stato di saluatione. Pero tutti di uno animo, et uolere se habbiamo mosso per adempire li predetti Commandamenti, e quelli di buona, et perfetta intentione osseruare: pregando il Signor nostro Giesu Christo, il qual per uolerci saluare uolse uenir in questo mondo prendere carne humana; perché a tutti quelli, che hanno altra intentione, et uogliono il contrario li scatia della sua mente, et intelletto tal sua cattiua fantasia, e faccia, che questo nostro proponimento se adempisca, et succeda secondo il nostro buon Volere, et disiderio a laude, et honore di sua Diuina Maesta, et possa per l'auuenire crescere di bene [str. 1b] in meglio: perché sì cóme uolse spargere il suo preciosissimo sangue per nostra redentione, e uolse uenire in questo mondo per farci da Signor Seruo; Così noi ancho dobbiamo a suo honore, e riuerentia amarlo et riuerirlo reuerentemente cóme ogni fedel Christiano è obligato et appresso amar, e riuerir il suo prossimo, Cóme esso nostro Signor ci'l commanda accrescendo con ogni nostro potere, et sapere il nome suo santissimo, et della gloriosa Vergine Maria sua pijssima madre, la qual ancorche non siamo degni inuochiamo per nostra intercetrice, con il nome del gloriosissimo nostro Auocato Santo Andrea a honore, et riuerentia del quale siamo tutti congregati in questa benedetta e santa Confraternità che vogliono impetrar gratia

da Christo nostro Signore, et Redenttore, che in questa nostra charità, e diuotione ne uoglia feruentemente conseruare, et tenirci perfettamente congregati insieme sotto buona obedientia honorando il prossimo nostro a laude della eterna Trinità et accrescimento di questa santa, et benedetta Institutione, et a saluatione delle Anime nostre. Amen.

Capit. I.

Prima Volemo, et ordenemo che ogni volta, che questa nostra mariegola si leggerà in Capitolo General, che ciascheduno fratello, che sarà in detta nostra Scuola habbia a dire diuotamente ingenocchione la salutatione Angelica cioè Aue Maria gratia plena Dominus tecum benedicta tu in [str. 2a] mulieribus, et benedictus fructus uentris tui Jesus sancta Maria mater Dei ora pro nobis peccatoribus nunc, et in hora mortis nostre. Amen. E perchè alcuna uolta in questo mondo non può essere, ne si può di ragione fare senza di non introdurre qualche buonissimo ordene, et principio, pero fa necessitá di creare, e ordinare un Capo, ouero cóme si dice Gastaldo con li suoi Proueditori, Massaro, e Scriuano, li quali ciascheduno habbia il carico suo di fare, e prouedere tutto quello, che detta nostra Scuola, e Confraternitá ordinerá, et questa tal creatione si fará in detto giorno di santo Andrea così di anno in anno in detto giorno, facendosi quelli tali fratelli, che uorranno essercitar tal carichi di Gastaldo, Proueditore, e Massaro con Scriuano, farsi balottare, doppoi che saranno eletti, et quelli, che hauerano più balotte, quelli tali s'intendino esser romasti.

Cap^{lo}. II

Doppoi questo uolemo, et ordenemo, che quelli tali, che sarano di tempo in tempo in detti offitij, et carichi eletti, non possino in pena di lire cinque quelli renuntiare, ne refudare, et di più stare anno uno fora della Scuola, et se per caso detto fratello in detto anno uenisse a mancare di questa Vita, che Iddio non uoglia, essi fratelli non siano obbligati di compagnar quello alla sepoltura, ne farli funeral di alcuna sorte.

Cap^{lo}. III

Anchora uolemo, e ordenemo, che quando lo Gastaldo Vecchio renuntierà li beni di detta Scuola, al Gastaldo, che sarà fatto di nuo-[str. 2b] uo, li quali habbia lui di dispensar secondo sarà nacessario, et poi li beni, che per detto anno ueniranno in essa Scuola, habbia il Massaro obligo di quelli conseruare, et dispensare secondo il uolere di detto Gastaldo in beneficio di detta Scuola.

Cap^{lo}. IIII

Anchora uolemo, e ordenemo che'l Gastaldo Vecchio sia tenuto, e obligato in termine di giorni otto consignar al detto Gastaldo nuouo tutto quello, che si ritrouerà nelle mani di ragion di detta Scuola con un conto particolare del suo manizo. Item similmente sia tenuto, et obligato il Massaro di consignare al Massaro nuouo tutto quello, che si ritrouerà hauer nelle sue mani, sotto pena a cadauno di loro mancando di esser perpetualmente cacciati della Scuola.

Cap^{lo}. V.

Anchora ordenemo, che se alcuno fradello sarà debitore alla Scuola, quello tal sia tenuto, e obligato di pagar detto suo debito in termine di mese uno p^{o} [però] ritrouandosi nella Città, et non ritrouandosi s'intenda dopoi, che sarà uenuto di pagar in termine cóme di sopra, e se quello non hauera il modo, debbasi presentar dauanti detto Gastaldo, e adimandar più longo termine, oueramente misericordia, e non presentandosi detti debitori siano perpetualmente priuati della Scuola, et pagar il mocenigo ordinario ogni anno, quelli però che sarano dell'Arte.

Cap^{lo}. VI.

Anchora uolemo, che ogni anno nel giorno di Me. Santo Andrea [str. 3a] sia letta questa nostra mariegola, et che ognio Uno sia tenuto ascoltarla, et star diuotamente alla Messa sotto pena di soldi cinque.

Cap^{lo}. VII

Anchora uolemo, e ordenemo, che per diuotione di. M. Santo Andrea nel detto giorno di quello di detta Scuola sia per il Gastaldo dato a ciascheduno fratello una Candella intendendosi però a quelli, che non andaranno debitori della luminaria.

Cap^{lo}. VIII.

Anchora uolemo, che ciascheduno fretello sia tenuto, e obligato di dar a detta Scuola lira una di oglio all'anno, et questo per far che'l tutto il tempo dell'anno sia una luminaria dauanti l'Altare di M. Santo Andrea a laude, é riurenza del quale habbia sempre di ardere.

Cap^{lo}. IX

Anchora uolemo, et ordenemo, che ciascheduno sia Terriero o forestiero che uorra habitare in questa Città con alcuna arte di pescare sia tenuto, et obligato di entrare in detta Scuola con le conditioni sopradette, et non uolendoui entrare sia tenuto a pagare soldi 24 all'anno alla detta Scuola e non uolendo pagare detti soldi 24 sia il Gastaldo obligato quello far pignorare per uia di Giustitia.

Cap^{lo}. X

De più uolemo, e ordenemo, che sia tenuto uno libro, doue siano descritti tutti li fratelli di

detta Scuola, et habbia per cadauno [str. 3b] una tolella con il suo nome scritto sopra: laqual ogniuno sia obligato di uenirla eleuare ogni seconda Domenica del mese et pagar il suo soldo stando alla Messa dicendo cinque Pater nostri, et cinque Aue Marie per l'anima delli nostri fratelli, e sorelle, che sono passate da questa uita al'altra.

Cap^{lo}. XI.

Item ordenemo che quello, o quelli, che uorrano entrar in detta Scuola si habbia da metter alla proua per mesi sei e dopoi la buona proua, il Gastaldo habbia di menar quello o quelli dauanti l'Altare di M. Santo Andrea, et ingenochiatosi dauanti a quello debbano promettere a Iddio, et a M. Santo Andrea di obedire, et osseruare tutto quello, che in detta nostra mariegola si contiene dandoli esso Gastaldo a basciare la pace in segno di amore, et di charità.

Cap^{lo}. XII

Oltra di Ciò uolemo, che'l scriuan s'habbia di tenir un libro a parte, doue sia descritte tutte l'intrade, et spese, che si faranno in detto anno, et s'habbia di scontrar con il dare, et con il riceuer.

Cap^{lo}. XIII

Item acciò che tutti possano essere insieme in detta mariegola, et che alcuno non possa mai dire di hauer per ignoranza fallato uolemo et ordenemo, che sia creato uno Cómandador, il qual uada di tempo in tempo secondo sara necesario per le case di essi faratelli, facendoli intendere li giorni ordenati delle Messe, di processioni, che si farà capitolo, et della morte di cias- [str. 4a] cheduno, et in che loco quello s'attroua, et quelli, che non s'attroueranno siano tenuti di pagar la detta pena cóme si contiene in detta mariegola.

Cap^{lo}. XIIII

Anchora uolemo per Zelo di charità, che sia obligato il Gastaldo di mandar la Croce con il penello dauanti la Casa di cadauno nostro fratello, che sarà passato di questa uita al'altra, inanci, che'l corpo sia leuato, et dopoi quello accompagnare con tutti li fratelli alla Chiesa, il qual sia sepelito con le candelle accese in mano, et star per fino serà sepelito, dicendosi così nel leuarlo di Casa, cóme alla fossa, ouer sepoltura cinque Pater nostri, e cinque Aue Marie, et s'intenda esser sepelito non hauendo il modo di quello della scuola, e se essa scuola non hauera il potere il detto Gastaldo, et proueditori siano tenuti di andare adimandando elemosina, a ciaschedun fratello, acciò il detto corpo sia sepelito.

Cap^{lo}. XV.

Et uolemo, et ordinemo anchora, che se alcuno fratello, mancase di questa uita fuora di questa Città, et che sarà uenuto a notitia il Gastaldo habbia il giorno ordinario delle Messe far conuocar li fratelli in Chiesa, et li si debba far l'officio, cóme il Corpo fosse presente, et tutti li fratelli ancho habbino a far, cóme è ordinato in questa nostra mariegola.

Cap^{lo}. XVI

Anchora uolemo, che se alcuno faratello di questa bene- [str. 4b] detta Scuola si ammalasse, ouero cascasse in qualche necessità, che'l Gastaldo sia tenuto uisitar quello, ouer quelli, et souenirli delli beni della Scuola fino che perueniráno a sanità, et se detta scola non hauesse il modo sia tenuto, cóme di sopra andar cercando elemosina per esso fratello, et se quello, ouer quelli fratelli ammalati morissero li siano fatto, cóme è dichiarito di sopra.

Cap^{lo}. XVII

Di più uolemo, e ordenemo, che alcuno nostro faretello non habbia di far parole, ne briga, ne tenirse la fauella, et se fosse alcuno fratello, che questo facesse, et che alcuno fosse, che' lo sapesse sia tenuto, et obligato di farlo sapere al Gastaldo, qual sia tenuto a castigarli, et far, che tra loro sia pace, et concordia, et colui, che mancherà, et che non uorrà detta pace sia cacciato di detta nostra Scuola, et non possa essere accettato se prima non si acquieterà, et farà buona, et sincera pace.

Cap^{lo}. XVIII

Item uolemo, che cadauno nostro fratello sia tenuto, et obligato di confessarsi, et communicarsi due uolte all'anno cioè di Natale, et di Pasqua se potrano, et se non potrano dette due uolte lo farano almeno una di Pasqua, et non lo facendo sia tenuto cadauno fratello quello o quelli, che non lo faranno accusarli al Gastaldo, qual sia tenuto andar dauanti il Vescouo, et quello, ouer quelli denontiare, et non essendo il Vescouo al Vicario di questa Città, et sia cacciato da ogniuno fuora della scuola, ne più accettato [str. 5a] in quella se prima, cóme si e detto non si confessarà, et communicarà.

Cap^{lo}. XIX.

Anchora uolemo, e ordenemo, che se sarà comandato ad alcuno nostro fratello così di qiorno, cóme di notte a ueggiar, et far Compagnia ad alcuno nostro faretello infermo, ouer morto, che sia tenuto di andare, ouero di mandare una sofficiente persona, e quello, che contrafarà, caschi alla pena di soldi X.

Cap^{lo}. XX

De più uolemo, e ordenemo, che ogni festa, che sara della gloriosa Vergine Maria sia nostro giorno ordinario, et simelmente il dí dei morti, et che'l Gastaldo con tutti li fratelli della Scuola debba andar per le chiese dicendo, et facendo

orationi per le anime delli nostri passati di questa uita all'altra.

Cap^lo. XXI
Item uolemo, et ordenemo, che a tutte le processioni solenni, cioè di S. Marco, del corpo di Christo, di S. Vido, di S. Nazario; e il giorno della sacra di S. Bastian, et tutte le altre solenni il Gastaldo con tutti i fratelli debbano andar con la Croce, et penello diuotamente insieme di Compagnia con le altre Scuolae sotto pena di soldi cinque per cadauno, che cadauna uolta mancarà saluo giusto impedimento.

Cap^lo. XXII
Item uolemo, e ordenemo, che tutti li Gastaldi, et Proueditorí, che saranno di tempo in tempo in detta scuola non possino, et non habbino auttorità di spendere delli danari della scuola predetta se [str. 1b] non alla somma di ducato uno, et passando detta somma siano obligati congregar il Capitolo, et secondo la disposition di quello spender, et sopra più, et far quello, che a esso ciò parerà necesario.

Cap^lo. XXIII
Dechiarandosi oltra tutto ciò, che quello o quelli, che di cetero uorranno entrare in detta scuola così fratelli, cóme sorelle, habbino a pagare li fratelli soldi X, et le sorelle soldi cinque, facendoli obligati a quanto di sopra si contiene.

Cap^lo. XXIIII
Oltra di ciò uolemo, et ordenemo, che tutte le moglie, et figliuole et figliuoli di essi nostri fratelli, et sorelle, che staranno in casa i figliuoli di anni sette in suso, siano tutti obligati andar cóme di sopra con il penello eleuare, et far tutto quello, cóme fossero faretelli, et sorelle, et mancando siano tenuti pagar, ut supra.

Cap^lo. XXVI
Item uolemo, che li Patroní di tratta, et grippi, che torranno Compagni la guadragesima in pescare, che non sia fratello, siano obligati essi patroni di Tratta, et grippo, tenir a quel, o a quelli soldi cinque, et non li tenindo siano obligati pagar del suo intendendosi però per la quadragesima sola.

Cap^lo. XXVII
Volemo, che di più sia di continouo ogni giorno; sera, et matina tenuta nella pescaria, doue si suole uender il pesce una casseletta per le elemosine, che di tempo si cauarano, così da pescatori [str. 6a] et fratelli, cóme etiam da altri, la qual elemosina con tutte le altre, che si cauara, così di questo, cóme in giorno delle Messe sia posta in una cassetta serrata con chiaui tre; una delle quali stia appresso il Gastaldo, et le altre due, una per Proueditore: Itache quella non si possa eleuare senza l'interuento di questi tre officiali, et che esse limosine ut supra siano dispensate in beneficio di detta scola di quello gli fará bisognio, et gli sarà necesario.

Adi 12 Decembre 1574
Congregado Capitolo general in sant'Anna, doue furono fratelli n° XXI, et per ser Pelegrin Bozza Gastaldo, et ser Zuanne Israel, et ser Nícolo di Marince Proueditori fu proposta l'infrascritta mariegola, la gual fu balottata, et presa a tutte balotte (DAT, a.e. 2 D 28).

VIRI IN LITERATURA:

AMSI VI (1890): Relatione del Nobil Homo Ser Alessandro Zorzi, ritornato di Podestà et Capitanio di Capo d'Istria. 1581, Parenzo, fascicolo 1-2, str. 93-103
AMSI VI (1890): Relatione del Nob. Homo Ser Nicolò Donado ritornato di Podestà et Capitanio di Capodistria. 1580, Parenzo, fascicolo 1-2, str. 85-93
AMSI VI (1890): Relatione del nobel homo Ser Nicolò Bondulmier ritornato di Podestà e Capitanio di Capodistria. 1579 dopo Giugno, Parenzo, fascicolo 1-2, str. 78-85
DAT, Diplomatski arhiv Trst, a.e. 2 D 28, Mariegola della Confratèrnita di S. Andrea di Capodistria 1576
Enciclopedia eccclesiastica (1855): 2. del, Venezia, str. 904-906
Enciklopedija Jugoslavije (1985): 2. del, Zagreb, str. 446-449
Enciklopedija Slovenije (1987): 1. del, Ljubljana, str. 358
Giollo, R. (1969): San Nazario. Protovescovo e Patrono de Capodistria, Trieste
Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi (1968): volumen III, Patavia
Inventario degli oggetti d'arte d'Italia (1935): V, Provincia di Pola, str. 36, 58-59
La Provincia (1874-76): Seminario o Collegio di Capodistria, str. 1853 in 1899
Lavrič, A. (1986): Vizitacijsko poročilo Agostina Valierja o koprski škofiji iz leta 1579, Ljubljana
Luciani, T. (1872): Prospetto delle scuole laiche dell'Istria e delle loro rendite nel 1741, Capodistria, La Provincia dell'Istria, št. 18-21 in 23
Naldini, P. (1700): Corografia ecclesiastica o sia descrittione della città e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria, Historiae urbium et regionum Italiae rariores XXXIX, Bologna
Schauber, V. - Schindler, M. (1995): Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan v letu, Ljubljana
Sennio, I. (1910): La chiesa ed il convento di S. Anna in Capodistria, Capodistria

UDK 930.253.4:929 Simonič F.

Osebni fond dr. Franca Simoniča (1847–1919)

MAJA ILICH

Pisna zapuščina dr. Franca Simoniča, znanega slovenskega bibliotekarja in bibliografa, je dragocen dokument za kulturno zgodovino Slovencev. Ker je raztresena po različnih kulturnih ustanovah – Pokrajinski arhiv v Mariboru, Štajerski deželni arhiv v Gradcu, družinski arhiv Simonič/Šlebinger v Gornji Radgoni, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Univerzitetna knjižnica v Mariboru in Univerzitetna knjižnica na Dunaju – in je, vsaj kar se tiče družinskega arhiva Simonič/Šlebinger, nedostopna širši javnosti, je moj namen prikazati, kaj od Simoničeve zapuščine se je ohranilo in kje je mogoče te dokumente najti.

Franc Simonič se je rodil 2. oktobra 1847 v Ivanjkovcih. Prva dva razreda osnovne šole je obiskoval v Svetinjah, 3. in 4. razred pa v Radgoni. Gimnazijo je končal v Mariboru in se je po maturi leta 1869 vpisal na študij zgodovine in slavistike v Gradcu. Tam sta mu predavala znana slavista dr. Gregor Krek in dr. Franc Miklošič ter zgodovinarja dr. Franc Krones in dr. Joh. B. Weiss. Leta 1874 je Simonič kot pomožni bibliotekarski uradnik (Bibliothekarshilfbeamter) nastopil službo v graškem muzeju Joanneum ter čez dve leti na graški Filozofski fakulteti doktoriral iz zgodovine Babenberžanov z disertacijo: *Politische Stellung Leopold des Glorreichen zum Deutchen Reiche von Jahre 1197 bis Februar 1213*. Leta 1877 je dobil mesto bibliotekarskega pomočnika (amanuensisa) v Univerzitetni knjižnici na Dunaju in potem tam z leti napredoval v skriptorja in provizoričnega kustosa do definitivnega kustosa. Po upokojitvi leta 1907 se je preselil v Gornjo Radgono in tam živel do smrti.

Simonič je večji del življenja preživel na cesarskem Dunaju in delal v tamkajšnji Univerzitetni knjižnici, osrednji ustanovi te vrste v habsburški monarhiji. Skoraj vse slovanske in slovenske knjige, ki so izšle v monarhiji, so se znašle v tej knjižnici. Simonič, ki je bil od leta 1891 referent za vso slovansko filologijo, je tam začel sistematično zbirati slovansko literaturo, skrbel za njeno dobavo, popis itd. Pri svojem delu je uvidel, da je urejena bibliografija nepogrešljiva osnova za znanstveno delo. Popisal je vsako slovensko knjigo, ki mu je prišla v roke v knjižnici, kjer je delal, ali pa so ga o njenem izidu obvestili zanesljivi viri. Med počitnicami je odhajal v domovino, kjer je popisoval knjige, ki jih na Dunaju ni bilo. V 25 letih mu je tako uspelo zajeti 75 odstotkov slovenske knjižne produkcije za obdobje 350 let: od prve Trubarjeve knjige do leta 1900. Tako so v letih 1903 do 1905 v Ljubljani pri Slovenski Matici izšli trije zvezki *Slovenske bibliografije, I. del: Knjige (1550–1900)*, načrtovani pregled člankov, *II. del: Članki*, pa žal ni izšel. Slovenci smo s tem dobili odlično sodobno retrospektivno bibliografijo - prvo v slovenščini - ki ji tudi danes, po skoraj sto letih, ni enake. Simonič pa se je s tem zapisal v slovensko zgodovino.

Pri tiskanju njegove bibliografije je s korekturami in dodatki sodeloval tudi dr. Janko Šlebinger, ki ga marsikje omenjajo skupaj s Simoničem. Šlebinger ni bil namreč le njegov zet, temveč tudi učenec v bibliografiji in nadaljevalec njegovega dela.

Simoničeva pisna zapuščina obsega osebne dokumente, šolska spričevala, indeks, dekrete o imenovanju in o upokojitvi, razna odlikovanja in pisma. Ohranjeni dokumenti – pri tem so izvzeta pisma, ki jih bom obravnavala pozneje – ki bi govorili o Simoničevi zgodnji mladosti (1847–1856) in o njegovih starših, so zelo skromni. Nekoliko več jih sega v čas njegovega šolanja (1856–1876), večino jih hranimo v družinskem arhivu Simonič/Šlebinger. Dokumenti o Simoničevi prvi zaposlitvi v graškem muzeju Joanneum (1874–1877) so bili v tamkajšnem arhivu uničeni, tako imamo v družinskem arhivu Simonič/Šlebinger edini primerek iz tega časa. Največ dokumentov se je ohranilo iz časa, ko je Simonič delal v Univerzitetni knjižnici na Dunaju (1877–1907), in sicer v tamkajšnjem arhivu in v družinskem arhivu Simonič/Šlebinger v Gornji Radgoni.

Simoničevo dunajsko obdobje je temeljito obdelal dr. Walter Lukan, sodelavec avstrijskega Inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo na Dunaju. V svojem prispevku z naslovom *Poklicna pot slovenskega bibliografa Franca Simoniča v dunajski univerzitetni knjižnici*[1] je obdelal Simoničeve dokumente, ki jih hrani Univerzitetna knjižnica na Dunaju.

Dokumenti, ki segajo v čas Simoničevih zadnjih let življenja v Gornji Radgoni (1906–1919), so zopet zelo redki.

Družinski arhiv Simonič/Šlebinger sta v zasebni hiši v Gornji Radgoni uredili Simoničevi vnukinji, Zora Ilich in njena sestra Vera Marentič Novak (obe roj. Šlebinger). Tako se tam poleg zbirke starih knjig, časopisov in fotografij hranijo:

[1] Ta prispevek je Lukan prebral na *Mednarodnem znanstvenem simpoziju ob 150. obletnici rojstva dr. Franca Simoniča* v Ivanjkovcih in je potem v razširjeni obliki izšel v *Simoničevem zborniku* v Mariboru leta 1999 (str. 21-59).

Spričevalo 3. razreda osnovne šole v Radgoni – *Schulzeugniss für die dritte Classe* (Radgona, 8. avgusta 1859), potrdilo o cepljenju – *Impfung Zeugniss* (Ormož, 18. septembra 1861), rodovnik – *Stammbaum* v gotici, ki ga je Simonič dobil od župnijskega urada pri Sv. Miklavžu, da je dokazal svoje sorodstvo s Plohlom (Sv. Miklavž, 1861), spričevalo 1. razreda gimnazije v Mariboru – *Gymnasial Zeugniss* (Maribor, 28. februarja 1862), spričevalo 7. razreda gimnazije v Mariboru – *Gymnasial Zeugniss* (Maribor, 22. februarja 1868).

Prijavna pola – *Meldungsbogen* graške univerze za prvi letnik filozofije (Gradec, šol. leto 1869/70), vpisna pola na Filozofsko fakulteto graške univerze (Gradec, šol. leto 1870/71), Indeks – *Index lectionum* z Univerze v Gradcu (Gradec, šol. leto 1870/71–1873/74), ocene seminarskih nalog na graški univerzi (Gradec, 1873 in 1874), naslovni list disertacije *Politische Stellung Leopold des Glorreichen zum Deutschen Reiche vom Jahre 1197 bis Februar 1213* (Gradec 1876), spričevalo – *Zeugniss* o opravljenem izpitu iz italijanščine (Gradec, 14. aprila 1877), doktorska diploma (Gradec, 15. julija 1876).

Spričevalo – *Zeugniss* o službovanju v knjižnici graškega muzeja Joanneum (Gradec, 30. julija 1877).

Nastavitveni dekret o imenovanju Simoniča za *amanuensisa* v dunajski univerzitetni knjižnici (Dunaj, 17. julija 1877), Simoničeva prošnja za pridobitev mesta kustosa na graški univerzitetni knjižnici (Dunaj, junija 1885), kupna pogodba – *Kaufvertrag* za Simoničevo hišo v Gornji Radgoni (Radgona, 21. avgusta 1886), dekret o imenovanju Simoniča za *skriptorja* v dunajski univerzitetni knjižnici (Dunaj, 19. oktobra 1887), potrdilo o oprostitvi vojaške službe (Dunaj, 3. januarja 1888), Simoničeva knjiga *Dr. Gregor Jožef Plohel, imeniten humanist ali dobrotnik slovenski, njegova domačija in rod v Ivanjkovcih* (Dunaj 1888), dekret o imenovanju Simoniča za *definitivnega custosa* dunajske univerzitetne knjižnice (Dunaj, 22. avgusta 1900), Simoničeva *Zbirka dodatkov k Wolf-Pleteršnikovemu slovarju*, sporedi koncertov oz. *Ročnik slovanskega pevskega društva* (Dunaj, 1902–1906), ki pričajo, da se je družina Simonič redno udeleževala prireditev slovenskega oz. slovanskega družabnega življenja na Dunaju, upokojitveni dekret in *odlikovanje* – viteški križec Fr.–Jožefega reda (Dunaj, 21. januarja 1907).

Osmrtnica F. Simoniča, ki so jo raznašali po hišah v Radgoni (Gornja Radgona, 15. julija 1919), *račun* J. Šlebingerja, ki je naročil Simoničevo osmrtnico v Slovenskem Narodu (Ljubljana, 16. julija 1919), *mrliški list F. Simoniča* (Sv. Peter pri Radgoni, 26. julija 1919), uradno potrdilo o *pogrebnih stroških* (Sv. Peter pri Radgoni, 4. avgusta 1919).

Spominski dnevnik Vere Marentič Novak in knjiga *Babičina beseda*, ki jo je pripravila dr. Barica Marentič Požarnik v spomin ob 10. obletnici smrti Olge Šlebinger (Ljubljana, februarja 1977).

Od Simoničeve pisne zapuščine so še posebej zanimiva številna pisma. Ves čas svojega študija v Gradcu in službovanja na Dunaju je Simonič s pismi ohranjal stike z nekaterimi slovenskimi izobraženci doma – literarni zgodovinarji, slavisti, pesniki, pisatelji, pravniki, duhovniki, bibliotekarji in drugi – , ki so ga sproti obveščali o domačem političnem in kulturnem dogajanju. Ohranjena pa so tudi pisma, ki se nanašajo na Simoničeve sorodnike, največkrat ožje družinske člane. Zato je iz pisem mogoče razbrati Simoničevo politično naravnanost ali strokovno mnenje (bibliotekarstva, slavistike, zgodovine), in tudi kaj izvedeti o njegovih družinskih zadevah (npr. odnosi z bratom, njegovimi hčerami, zeti) ter drugih občasnih dejavnostih (npr. delo v posojilnici in gospodarjenje na domačiji).

Pisma, ki so se ohranila in jih hranijo različne kulturne ustanove, so nastala v letih od 1872 do 1918. Vseh skupaj jih je 206:

92 iz družinskega arhiva Simonič/Šlebinger v Gornji Radgoni,

61 iz Univerzitetne knjižnice v Mariboru,

33 iz Pokrajinskega arhiva v Mariboru,

20 iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Od tega je 84 pisem napisal Simonič, preostale (122) njegovi korespondenti. Če razdelimo vsa pisma, ne glede na vsebino, po tem, koliko je ohranjenega gradiva, vidimo, da največ ohranjenih pisem (130) sodi v čas, ko je živel in delal na Dunaju (1877–1907), polovico manj (73) jih je iz časa, ko je Simonič živel v Gornji Radgoni (1806–1919), in samo drobec (3) je ohranjen iz njegovih študijskih let in bivanja v Gradcu (1869–1877).

V družinskem arhivu Simonič/Šlebinger v Gornji Radgoni se hrani:

I. Simoničeva pisma ženi Rozi Simonič (8, 1897–1900), hčeri Olgi in njenemu možu Janku Šlebingerju (63, 1906–1918).

II. Simoničeva korespondenca z Božidarjem Flegeričem (4, 1873–1901), Karlom Glaserjem (1, 1901), Francetom Hauptmanom (2, 1882–1883), Valentinom Kocbekom (1, 1916), Karlom Lubcem (1, 1897), Matejem Slekovcem (3, 1879–1880), Andrejem Senekovičem (8, 1872–1897) in Jakobom Žmavcem (1, 1907).

Univerzitetna knjižnica v Mariboru na oddelku za domoznanstvo hrani:

I. Simoničevo pismo Janku Šlebingerju (1).[2]

II. Simoničevo korespondenco z Josipom

[2] Ms 268 Šlebinger Janko, II. Korespondenca: 11. Franc Simonič (1, 1901). Katalog rokopisov Univerzitetne knjižnice Maribor. Ms 1 – Ms 300. Založba Obzorja Maribor: Maribor 1978, str. 87.

Benkovičem (1),[3] Romanom Fekonjo (9),[4] Janezom Gajškom (1),[5] Karlom Glazerjem (6),[6] Tomažem Janežičem (4),[7] Gregorjem Krekom (7),[8] Emilom Kümmlom (2),[9] Franom Levcem (2),[10] Karlom Lubcem (2),[11] Franjem Magdićem (1),[12] Vatroslavom Oblakom (2),[13] Jakobom Sketom (1),[14] Matejem Slekovcem (1)[15] in Davorinom Trstenjakom (21).[16]

Pokrajinski arhiv v Mariboru hrani:

I. Simoničevo korespondenco z Matejem Slekovcem (33).[17]

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani v rokopisnem oddelku hrani:

I. Simoničeva pisma Franu Levcu (4),[18] Matiji Murku (2),[19] Luki Pintarju (3)[20] in Janku Šlebingerju (3).[21]

II. Simoničevo korespondenco z Božidarjem Flegeričem (3 + 1 pesem),[22] Matejem Hubadom (2),[23] Gregorjem Krekom (1)[24] in Andrejem Senekovičem (2).[25]

Vidimo lahko, da je Simoničeva pisna zapuščina raztresena po vsej Sloveniji in tujini. Smiselno bi bilo, da bi se zbrala in hranila pod eno streho, v okviru ene inštitucije in pod enotnim imenom, ki bi se lahko glasilo "Osebni fond dr. Franca Simoniča".[26]

Franc Simonič in France Kidrič leta 1910 v Gornji Radgoni. Družinski arhiv Simonič-Šlebinger v Gornji Radgoni.

3 Ms 288 Simonič Franc, II. Korespondenca: 1. Josip Benkovič (1, 1899). Katalog rokopisov ... , str. 93.

4 Ms 288 Simonič Franc, II. Korespondenca: 2. Roman Fekonja (9, 1888–1895). Katalog rokopisov ... , str. 93.

5 Ms 288 Simonič Franc, II. Korespondenca: 3. Janez Gajšek (1, 1876). Katalog rokopisov ..., str. 93.

6 Ms 268 Šlebinger Janko, III. Tuja korespondenca: 16. Francu Simoniču: 1. Karel Glaser (6, 1908–1909). Katalog rokopisov ..., str. 87.

7 Ms 288 Simonič Franc, II. Korespondenca: 4. Tomaž Janežič (4, 1878–1882). Katalog rokopisov ..., str. 93.

8 Ms 268 Šlebinger Janko, III. Tuja korespondenca: 16. Francu Simoniču: 2. Gregor Krek (2, 1881–1882). Ms 288 Simonič Franc, II. Korespondenca: 5. Gregor Krek (5, 1887–1892). Katalog rokopisov ..., str. 87, 93.

9 Ms 288 Simonič Franc, II. Korespondenca: 6. Emil Kümmel (2, 1877–1878). Katalog rokopisov ..., str. 93.

10 Ms 268 Šlebinger Janko, III. Tuja korespondenca: 16. Francu Simoniču: 3. Fran Levec (1, 1882), IV. Prepisi tuje korespondence: 24. Francu Simoniču Fran Levec (1, 1882). Katalog rokopisov ..., str. 87–88.

11 Ms 288 Simonič Franc, II. Korespondenca: 7. Karel Lubec (2, 1882). Katalog rokopisov ..., str. 93.

12 Ms 288 Simonič Franc, II. Korespondenca: 8. Franjo Magdić (1, 1881). Katalog rokopisov ..., str. 93.

13 Ms 288 Simonič Franc, II. Korespondenca: 9. Vatroslav Oblak (2, 1891). Katalog rokopisov ..., str. 93.

14 Ms 268 Šlebinger Janko, III. Tuja korespondenca: 16. Francu Simoniču: 4. Jakob Sket (1, 1882). Katalog rokopisov ..., str. 87.

15 Ms 268 Šlebinger Janko, III. Tuja korespondenca: 16. Francu Simoniču: 5. Matej Slekovec (1, 1882). Katalog rokopisov ..., str. 87.

16 Ms 268 Šlebinger Janko, III. Tuja korespondenca: 16. Francu Simoniču: 6. Davorin Trstenjak (21, 1881–1888). Katalog rokopisov ..., str. 87.

17 Arhivski fond: Simonič Franc, Dunaj. Ohranjeno gradivo: 33, 1883–1903. Pokrajinski arhiv Maribor.

18 Ms 1409 Levec Fran, II. Korespondenca: Franc Simonič (4, 1882–1888). Katalog rokopisov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Ms 1385 – Ms 1470. NUK: Ljubljana 1999, str. 175.

19 Ms 1119 Murko Matija, I. Korespondenca: Franc Simonič (2, 1899–1902). Katalog rokopisov ... Ms 1000 – Ms 1170. NUK: Ljubljana 1980, str. 66.

20 Ms 1060 Pintar Luka, IV. Korespondenca: Franc Simonič (3, 1901–1902). Katalog rokopisov ..., str. 30.

21 Ms 1431 Šlebinger Janko, III. Korespondenca: Franc Simonič (3, 1907–1909). Katalog rokopisov ... Ms 1385 – 1470. NUK: Ljubljana 1999, str. 311.

22 Ms 1431 Šlebinger Janko, VII. Tuja korespondenca: Francu Simoniču Božidar Flegerič (3+1 pesem, 1894). Katalog rokopisov ..., str. 316.

23 Ms 1431 Šlebinger Janko, VII. Tuja korespondenca: Francu Simoniču Matej Hubad (2, 1894). Katalog rokopisov ..., str. 316.

24 Ms 1431 Šlebinger Janko, VII. Tuja korespondenca: Francu Simoniču Gregor Krek (1, 1894). Katalog rokopisov ..., str. 316.

25 Ms 1431 Šlebinger Janko, VII. Tuja korespondenca: Francu Simoniču Andrej Senekovič (2, 1893–1894). Katalog rokopisov ..., str. 316.

26 Več o tem glej: Maja Ilich, *Življenje in delo slovenskega bibliotekarja in bibliografa Franca Simoniča (1847-1919)*, Kronika - časopis za slovensko krajevno zgodovino, letn. 48, št. 3: Ljubljana 2000, str. 49-93.

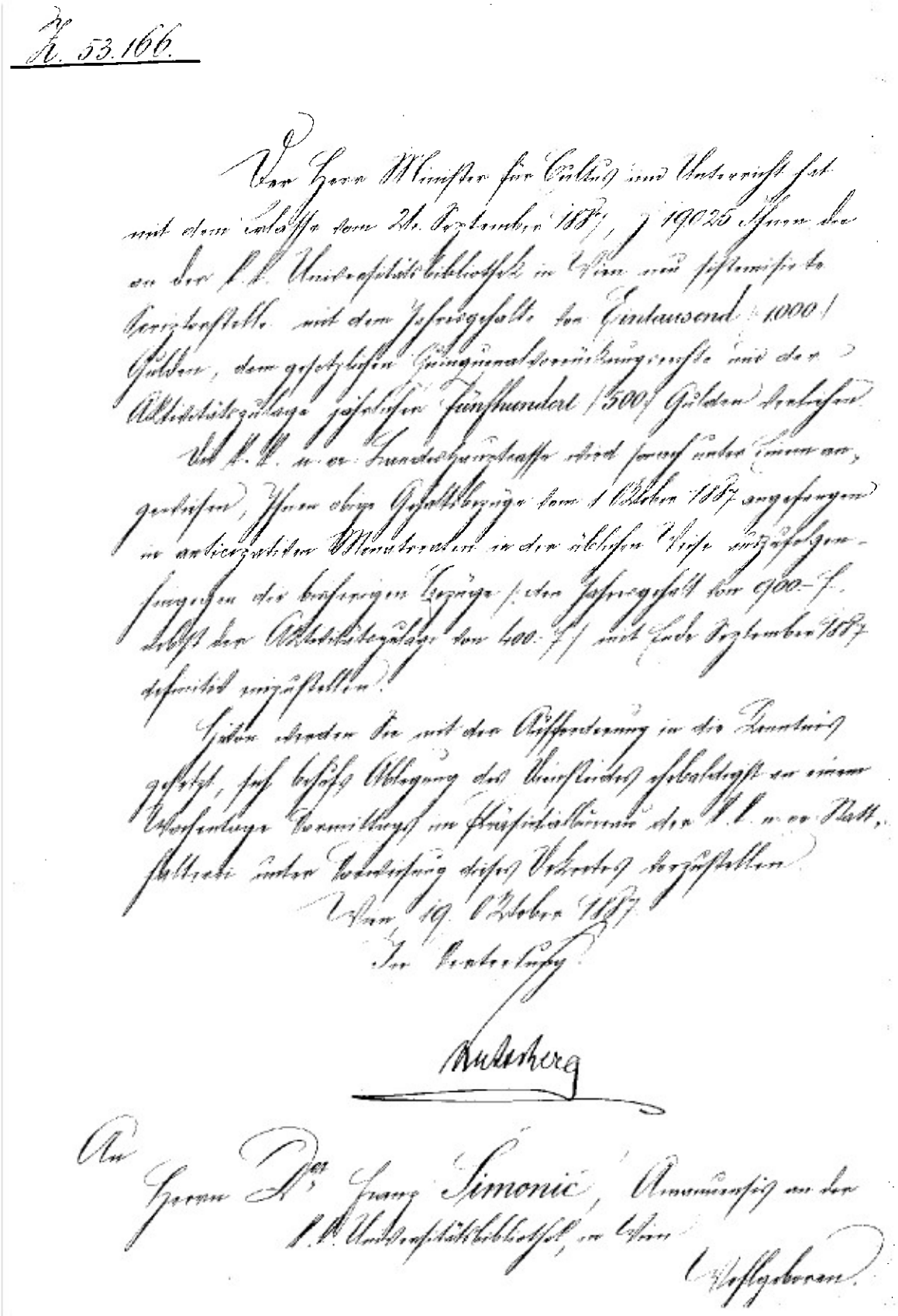

Dekret o imenovanju Simoniča za skriptorja v dunajski univerzitetni knjižnici z dne 19. oktobra 1887. Družinski arhiv Simonič-Šlebinger v Gornji Radgoni.

UDK 930.253:342.5(497.5)"1918"

Gradivo Narodnega vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba v Hrvaškem državnem arhivu v Zagrebu

BOJAN BALKOVEC

Hrvaški državni arhiv v Zagrebu hrani 20 škatel gradiva nastalega in ohranjenega pri Narodnem vijeću SHS. Inventar fonda je bil izdan l. 1993.[1] Inventar zelo natančno navaja vsebino vsake od 20 škatel. Glavnina gradiva je iz leta 1918 in 1919. Manjši del, predvsem finančni dokumenti, so tudi iz kasnejših let. V prvih osmih škatlah je gradivo povezano z nastankom Narodnega vijeća, ter delom predsedstva in osrednje pisarne. Naslednjih osem škatel vsebuje gradivo sekcije za organiziranje in propagando. Tri škatle vsebujejo ohranjeno gradivo vojaškega odseka in ena škatla pripada gradivu finančnega odseka. Ob pregledovanju gradiva me je zanimalo predvsem gradivo za čas od konca oktobra 1918 do konca omenjenega leta. Zanimalo me je predvsem gradivo povezano z delovanjem Narodne vlade SHS v Ljubljani od njene ustanovitve do odstopa konec decembra 1918.

Različni politični organi v Sloveniji, od krajevnih do osrednjih, so obveščali Narodno vijeće o obmejnih težavah. V različnih škatlah naletimo na gradivo, ki opozarja na italijanska postopanja na Primorskem. Ob prodiranju italijanske vojske na Primorsko so obvestila o njihovih premikih in zasedanjih krajev.[2] Nekajkrat so Narodno vijeće obveščali o Italijanih pri Logatcu.[3] Po italijanskem prekoračenju demarkacijske črte in umiku s področja Vrhnike pa najdemo v telefonskem poročilu 16. novembra 1918 opazko, da Italijani kažejo velik strah pred Srbi.[4] Razpoloženje med slovenskimi vojaki na Goriškem nam kaže protest, ki ga je poverjeniku za obrambo v Ljubljani, ta pa ga je posredoval v Zagreb, poslalo iz Gorice poveljstvo 2. gorskega strelskega polka. Naj ga navedem v celoti:

Narodna vlada SHS v Ljubljani
poverjenik za narodno brambo
Ukazujem, da se umaknete s protestom:
Razorožiti se ne damo. Smo jugoslovanska vojska in stojimo v Gorici na lastni jugoslovanski zemlji. Za nas pogodba glede premirja, sklenjena med italijansko in bivšo avstrijsko vlado ne eksistira. Naša država SHS od avstro-ogrske ni odvisna, temveč popolnoma samostojna, a je nevtralna in z Italijo nima vojne. In zato ker se hočemo izogniti bojnemu konfliktu se umaknemo, a odločno protestiramo proti siloviti okupaciji naše zemlje osobito tudi mesta Gorice od italijanske strani. Ta protest izročamo po svoji vladi mednarodnemu mirovnemu kongresu, ki je za nas merodajen. Vas pa prosimo, da sporočite naš protest svoji vladi.
Poveljstva 2. g. str. polka Gorica.
Gorica 7. november 1918[5]

Narodni svet v Kamniku v dopisu z 21. novembra 1918 poziva naj se zaščitijo Slovenci v Trstu, na Goriškem in drugje v Primorju. To ozemlje naj bi zasedle antantne sile.[6] Štiri dni kasneje naletimo na obvestilo Narodne vlade, da so Italijani razpustili Narodni svet v Trstu. Narodna vlada je pozvala Narodno vijeće da protestira.[7] Oktobra 1918 je odsek Narodnega sveta v Gorici izvedel glasovanje, na katerem so prebivalce vpraševali o zaželeni državni pripadnosti. Glasovalci so se množično odločili za pripadnost k samostojni Jugoslaviji.[8] Narodni svet iz Ljubljane je Narodno vijeće o tem glasovanju obvestil

1 Josipa Bosiljka Paver: Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, Arhiv Hrvatske, priredili Josipa Paver in Slavica Pleše. Zagreb 1993, 179 str. (dalje Paver, Narodno vijeće).

2 Hrvatski državni arhiv (HDA), Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba (dalje Narodno vijeće SHS), škatla 7, številka 3, Telefonska in brzojavna obvestila prejeta 1. novembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 103, št. 3.

3 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 7, št. 8, Telefonska in brzojavna obvestila prejeta 6. novembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 104, št. 8. HDA, SHS, Hrvata i Srba, škatla 7, št. 14, Telefonska in brzojavna obvestila prejeta 12. novembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 104, št. 14.

4 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 7, št. 18, Telefonska in brzojavna obvestila prejeta 16. novembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 105, št. 18.

5 HDA, Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, škatla 3, številka 1205, spis 14. Prepis protesta poveljstva 2. gorskega strelskega polka, 7. november 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 47, št. 1205, spis 14.

6 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 2, številka 455, Dopis Narodnega sveta v Kamniku, 21. november 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 24, št. 455. Podobno Narodni svet iz Rečice obvešča Narodno vijeće SHS o dveh protestnih zborovanjih proti italijanskemu nasilju. Pozivajo Narodno vijeće SHS naj ukrepa zopet omenjeno nasilje. HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 7, številka 29. Telefonska in brzojavna obvestila prejeta 27. novembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 106, št. 29.

7 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 2, številka 501, Poročilo Narodne vlade SHS v Ljubljani Narodnemu vijeću o razpustitvi Narodnega sveta v Trstu, 25. november 1918. Paver, Narodno vijeće str. 26, št. 501.

8 Primerjaj Branko Marušič: Na Primorskem ob razpadu Avstro-Ogrske. Kronika 28, št. 1, str 35, Ljubljana 1980.

5. decembra 1918.[9] Zagotovo pa je bilo ob italijanski zasedbi zanimivo v občini Podgrad v Istri. Kot je poročal Narodni svet v Ljubljani, je krajevni narodni svet želel od župana Petrić-Krilete prevzeti vodenje občine. Župan temu ni nasprotoval. Stvar pa so zapletli Italijani, ki županu niso dovolili predati vodenja občine Narodnemu svetu. Zaplet naj bi reševal poverjenik za notranje zadeve. Kasnejših poročil o zapletu ni, vendar lahko sklepamo, da so ga rešili Italijani sami.[10]

S Primorsko je povezan tudi umik vojakov nekdanje avstro-ogrske vojske s Soške fronte. O tej težki nalogi najdemo predvsem poročila o umikanju,[11] o težavah s prevozom[12] in pomanjkanju hrane.[13]

Tudi koroška problematika, in širše odnosi z Nemško Avstrijo, imajo svoje mesto med ohranjenimi dokumenti v arhivu Narodnega vijeća. Omenim naj predvsem skupino 14 dokumentov, povezanih z delovanjem Lavriča in Narodne vlade SHS v Ljubljani na Koroškem iz novembra 1918.[14] Iz sredine novembra 1918 je tudi dopis Narodne vlade SHS iz Ljubljane o slovenskih zahtevah na Koroškem. Na tozadevno vprašanje Narodnega vijeća je odgovoril poverjenik Triller. Meja slovenskih zahtev na Koroškem je bila črta Št. Mohor - Beljak - Celovec - Št. Vid - Št. Janž na Mostiču (St. Jochan am Brücklein) - Velikovec - Št. Andraž. Na Štajerskem je ta črta Dravograd (Unterdrauburg) - Maribor - Marnberg - Špilfeld - Radgona - Št. Gotthard na Ogrskem. Triller pravi, da so omenjena mesta slovenska.[15] Najdemo tudi posamezne dopise pooblaščencev z Dunaja (Defrancescija in Šveglja) v zvezi z zaščito jugoslovanskih interesov v Nemški Avstriji.[16] Ohranjen je tudi zanimiv telegram, ki ga je iz Ljubljane v Zagreb poslal predsednik Narodne vlade SHS Josip Pogačnik. Telegram kaže na zmedo in nejasnosti ob imenovanju jugoslovanskega pooblaščenca na Dunaju. Narodna vlada SHS v Ljubljani je na to mesto imenovala dr. Šveglja. Nato je morala zaradi opozorila Narodnega vijeća, da naj s takimi imenovanji ne hiti, to imenovanje preklicati. Že nekaj dni kasneje je Narodna vlada SHS v Ljubljani Šveglja znova imenovala.[17] Pogačnik je v telegramu spraševal Narodno vijeće SHS, kdo je pooblaščenec na Dunaju, Defrancesci ali Švegelj.[18]

Med gradivom vojaške značaja najdemo, poleg dopisov in poročil o umiku vojske s Soške fronte in akcij na Koroškem in Štajerskem, še nekaj zanimivih dokumentov. Tako iz različnih krajev naprošajo za vojaške okrepitve, ki bi varovale premoženje in onemogočale izbruhe nezadovoljstva. Tako Narodni svet iz Brežic 5. novembra 1918 prosi za vojaško pomoč zaradi band iz Klanjca.[19] Verstovšek je iz Maribora opozarjal na širjenje boljševizma in pozival na se pokliče antantne sile.[20] Iz januarja 1919 je ohranjeno poročilo o učiteljih - častnikih na vojaški realki v

9 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 2, številka 626. Telefonsko obvestilo Narodnega sveta iz Ljubljane o glasovanju na Goriškem, 5. december 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 30, št. 626.

10 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 7, številka 19. Telefonska in brzojavna obvestila prejeta 17. novembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 105, št. 19.

11 Npr. poziv poverjenika za obrambo pri Narodnem vijeću SHS dr. Drinkovića feldmaršalu Boroeviću, naj slovenske vojake usmeri na Kranjsko, hrvaške v Zagreb, Karlovac ali na Reko, avstrijske in madžarske pa prek Beljaka in Celovca v Avstrijo oz. na Madžarsko. HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 7, številka 3. Telefonska in brzojavna obvestila prejeta 1. novembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 103, št. 3.

12 Poročilo Narodne vlade SHS iz Ljubljane, da Italijani zadržujejo lokomotive in vagone. HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 7, številka 9. Telefonska in brzojavna obvestila prejeta 7. novembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 104, št. 9. Ob ponovnem opozarjanju na težave, se je Karel Triller ponujal, da bi šel v Trst kot pooblaščenec Narodnega vijeća. HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 7, številka 11. Telefonska in brzojavna obvestila prejeta 9. novembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 104, št. 11.

13 4. novembra 1918 so iz Ljubljane poročali o umiku 5. armade. Opozarjali so, da je hrane le še za nekaj dni. Umik naj bi trajal 5-6 tednov. Zapisali so, da bo do Kranjska opustošena. HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 18, številka 335. Telefonska obvestila prejeta 4. novembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 153, št. 335.

14 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 3, številka 1133. Poročilo s 4. decembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 43-45, št. 1133.

15 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 7, številka 16. Telefonska obvestila prejeta 14. novembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 105, št. 16. Obe nemški imeni sta navedeni tudi v originalu.

16 Tako npr. Švegelj poziva, naj se imenujejo zastopniki pri posameznih ministrstvih pokojne Avstro-Ogrske, ki bodo ščitili jugoslovanske interese. HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 7, številka 17. Telefonska obvestila prejeta 15. novembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 105, št. 17.

17 Glej Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918-1921, 1. del od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919, Ljubljana 1998, str. 76, Zapisnik 6. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 5. novembra 1918; prav tam, str. 91, Zapisnik 10. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 9. novembra 1918; prav tam str. 103, Zapisnik 14. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 13. listopada 1918. Glej tudi Bojan Balkovec, Prva slovenska vlada 1918-1921, Ljubljana 1992, str. 62-63.

18 Pogačnik je 28. novembra 1918 poslal Drinkoviću naslednji telegram: "13. listopada doslo v ljubljano sledece telefonicno porocilo: "ker dr. defrancesci radi obilnega posla ne more sprejeti zastopstvo naj imenuje narodna vlada v ljubljani zaupnikom narodnega vijeća konzula dr. sveglja stop. on naj stopi v odbor in naj sodeluje v soglasju z dr. defrancescijem" narodna vlada je torej po narocilu nv. imenovala dr. schwegla prosim kdo je sedaj zastopnik predsednik narodne vlade pogacnik". HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 17, številka 1537. Oddelek za narodno obrambo, Predsedstveni spisi l. 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 142, št. 1537.

19 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 18, opći spisi operativnog odsjeka, številka 181. Paver, Narodno vijeće, str. 148, št. 181.

20 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 18, opći spisi operativnog odsjeka, številka 349. Paver, Narodno vijeće, str. 153, št. 349.

Mariboru. Poročilo je pravzaprav izpolnjen vprašalnik. Zaposlenih naj bi bilo 21 oseb.[21]

Med gradivom zunanjepolitične dejavnosti predsedništva Narodnega vijeća najdemo tudi zapisnike konference v Ženevi med 6. in 9. novembrom 1918. Iz sicer znanega gradiva naj omenim le, da je bil med tremi predlaganimi kandidati Narodnega vijeća za člana skupne vlade v bodoči združeni jugoslovanski državi, predlagan tudi dr. Janko Brejc.[22]

Oddelek Narodnega vijeća, ki je bil zadolžen za organizacijo in propagando, je bil očitno zasut z najrazličnejšimi dopisi, ki so jih pošiljali krajevni Narodni sveti. Zato je omenjeni oddelek 13. novembra 1918 vrnil Narodnemu svetu v Ljubljani nekatere dopise, ki so jih poslali krajevni Narodni sveti iz Slovenije v Zagreb. Hkrati je propagandni oddelek pozval Narodni svet v Ljubljani, naj krajevne odbore v Sloveniji pozove, naj pošto pošiljajo v Ljubljano in ne v Zagreb.[23]

S propagando in informacijami je povezan poziv Narodnega vijeća naj časopisi, ki izhajajo na ozemlju države SHS po en brezplačen izvod pošiljajo v Zagreb. Med 37 časopisi so 3 iz Slovenije (Edinost iz Trsta, ter Slovenski narod in Slovenec iz Ljubljane), 3 iz Dalmacije (Split, Zadar), 2 iz Istre (Sušak in Pula), 1 iz Beograda, 1 iz Sarajeva in 27 iz Hrvatske in Slavonije (Zagreb, Varaždin, Petrinja, Vinkovci, Požega in Osijek).[24] S časopisi je povezan tudi protest Slovenca pri novinarskem oddelku narodnega vijeća. Slovenec je protestiral, ker je Slovenski narod dobil neke informacije, Slovenec pa ne, ne glede na to, da jih je zahteval oz. iskal.[25]

Kratko poročilo o gradivu Narodnega vijeća naj končam s predlogom grba in zastave Države SHS. Pavle Haman z Vrhnike je Narodnemu vijeću SHS poslal svoj predlog grba in zastave. V dopisu datiranem 5. novembra je predlagal grb s tremi polji. V zgornjem naj bi bili trije stolpi, med katerimi bi bil srednji višji od stranskih. Simboli so po njegovem simboli moči. V srednjem delu grba bi bilo na modri podlagi vzhajajoče sonce. V spodnjem delu pa bi bili enaki barvni stolpci kot na zastavi, sredi njih trikotnik s tremi rastočimi lipovimi listi.[26]

21 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 19, opći spisi operativnog odsjeka, številka 252. Paver, Narodno vijeće, str. 158, št. 252.

22 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 4, Predsedništvi, zunanje politična dajavnost l. 1918, številka 10. Zapisnik konferencije održane 6.-9. XI. 1918 u Ženevi. Paver, Narodno vijeće, str. 58, št. 10.

23 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 9, številka 74. Paver, Narodno vijeće, str. 110, št. 74.

24 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 9, številka 125. Paver, Narodno vijeće, str. 111, št. 125.

25 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 7, številka 15, Telefonska in brzojavna obvestila prejeta 13. novembra 1918. Paver, Narodno vijeće, str. 105, št. 15

26 HDA, Narodno vijeće SHS, škatla 6, številka 824. Paver, Narodno vijeće, str. 85, št. 824. Haman je svoja predloga tudi narisal in pobarval z barvicami.

Mestni trg 24, Souvanova palača, 1910.
ZAL, Fototeka, PozII/A2, 22.

UDK 930.253:619

Arhivsko gradivo kot dokument o preprečevanju in zdravljenju stekline

IVANKA ZAJC CIZELJ

Pestrost pričevanj, ki jih skrivajo arhivski dokumenti, je zlasti bogata v gradivih upravnih fondov. Nemalokrat smo presenečeni, ker dokumenti razkrivajo stvari, ki jih nismo pričakovali med gradivom. Tako sem ob urejanju in inventarizaciji gradiva okrožnega urada Celje naletela na okrožnico z navodili, kako ravnati ob poškodbi, ki bi lahko povzročila steklino. Opisan je tudi preventivni postopek, ki ga mora narediti vsak sam ali navzoča oseba, če ni v bližini zdravilca in kaj mora storiti padar glede na čas, ki je potekel od poškodbe – ugriza sumljive živali.

Dokument kot tak je bolj izjema kot pravilo, saj kot pričevanja o preprečevanju stekline v omenjenih fondih zasledimo le morebitna poročila o gibanju sumljivih živali, ki jim sledijo t. i. kontumaci ali prepovedi prostega in nenadzorovanega gibanja psov in mačk; v statističnih poročilih o razširjenosti nalezljivih boleznih pa s tem v zvezi dobimo še podatke o številu obolelih in umrlih v določenem časovnem obdobju.

Predpisi, ki so urejali problematiko o tem, segajo v 18. stoletje. Patent, datiran 1. februarja 1781 na Dunaju, v osemnajstih točkah opisuje bolezenska znamenja ter preprečevanje in zdravljenje stekline:

1. Vse nekoristne pse je moral odstraniti ali lastnik sam ali gosposka, izjema so bili samo tisti psi, ki jih je posameznik uporabljal za opravljanje dejavnosti, in čuvaji.

2. Vsak lastnik psa ali katere koli druge živali je moral že pri najmanjšem sumu o steklini narediti vse potrebno (opazovati žival, obvestiti gosposko), da bi preprečil širjenje stekline, in sprejeti tudi morebitne materialne posledice – odškodnine za ubito žival (govedo, konj, drobnica, prašič ...) predpis ni predvideval.

3. Kadar je pes odklanjal hrano, predvsem tekočino, ter imel tudi druga tipična znamenja bolezni, so ga morali natančno opazovati, da so pravočasno odkrili, za kakšno vrsto bolezni gre.

4. Simptomi, ki so zbujali sum, da je pes zbolel za steklino, so predvsem vedenjski: pes je poklapan, išče samoto, se izogiba ljudem, renči (golči) in ne laja, ima zmedene oči, ne je, in kar je glavno – boji se vode in vsega, kar je tekoče.

5. Nadaljnja znamenja, ki so potrdila sum, so: pes brezglavo teče, dokler ne omaga, ne spozna svojega gospodarja, spremeni glas, med tekom hlasta levo in desno, iz gobca mu visi jezik in je blede barve, beži pred drugimi psi, ki z dvignjenimi smrčki vohljajo po zraku, če se oboleli pes giblje v njihovi bližini.

6. Že pri najmanjšem sumu o steklini je moral gospodar psa privezati na verigo, da ni imel možnosti, da bi koga poškodoval in okužil. Če se je pojavilo več značilnih simptomov, je moral gospodar o tem obvestiti krajevno gosposko, ki je bolezen prijavila in poslala konjederca, da je psa ubil in (skupaj s kožo) globoko zakopal. Pri tem je moral biti zelo previden, da se ni okužil s slino ali krvjo bolne živali.

7. Omenjeni simptomi, še posebej strah pred vodo, se pojavijo tudi pri drugih obolelih živalih, izjema ni niti perutnina.

8. Domačo žival je lahko stekli pes ali kakšna druga stekla žival popadla brez vednosti gospodarja, zato je bilo treba vsako poškodovano (ugriznjeno) žival opazovati in ob izbruhu bolezni sporočiti gosposki, da je poskrbela za njeno "odstranitev".

9. Tisti, ki je vedel ali sumil, da je določeno žival ugriznila stekla žival, je moral poskrbeti, da so zadevo takoj prijavili oblastem, ker se je le tako lahko pravočasno poskrbelo za preventivo in s tem preprečilo prenos bolezni. S truplom okužene ali bolne živali so morali ravnati zelo previdno in preprečiti kakršen koli poseg na njem, pa naj je šlo za govedo, konja, drobnico, prašiča... Mrhovino so morali globoko zakopati s kožo vred tja, kjer ni bilo nevarnosti, da bi jo kdo izkopal.

10. Pri sumu, da gre za steklino, so najprej odstranili otroke in zaprli sumljivo žival, takoj nato pa opozorili okolico na nevarnost. S skupnimi močmi so žival ubili in obvestili gosposko, ki je morala poiskati lastnika. Kdor je opazil, da se po okolici potika sumljiva žival, je moral na to takoj opozoriti sosede.

11. Kadar je stekla žival ugriznila ali kako drugače poškodovala človeka, oziroma če je bil le v stiku z njeno slino, je bilo treba takoj poklicati padarja, medtem pa je moral poškodovani počivati. Rano so "očistili" tako, da so jo poškropili z milnico ali urinom in rano izprali (zdrgnili) z laneno krpo; pri tem delu roka nikakor ni smela biti v stiku s poškodbo ali kužnino. Ranjenca so nato takoj odpeljali k zdravilcu; nikakor ni smel sam hoditi ali se kako drugače gibati, ker bi to pospešilo krvni obtok in s tem dotok strupa v telo.

12. Če zdravilca ni bilo pravočasno na razpolago, je morala "primerna" oseba brez oklevanja izvesti "tri" posege.

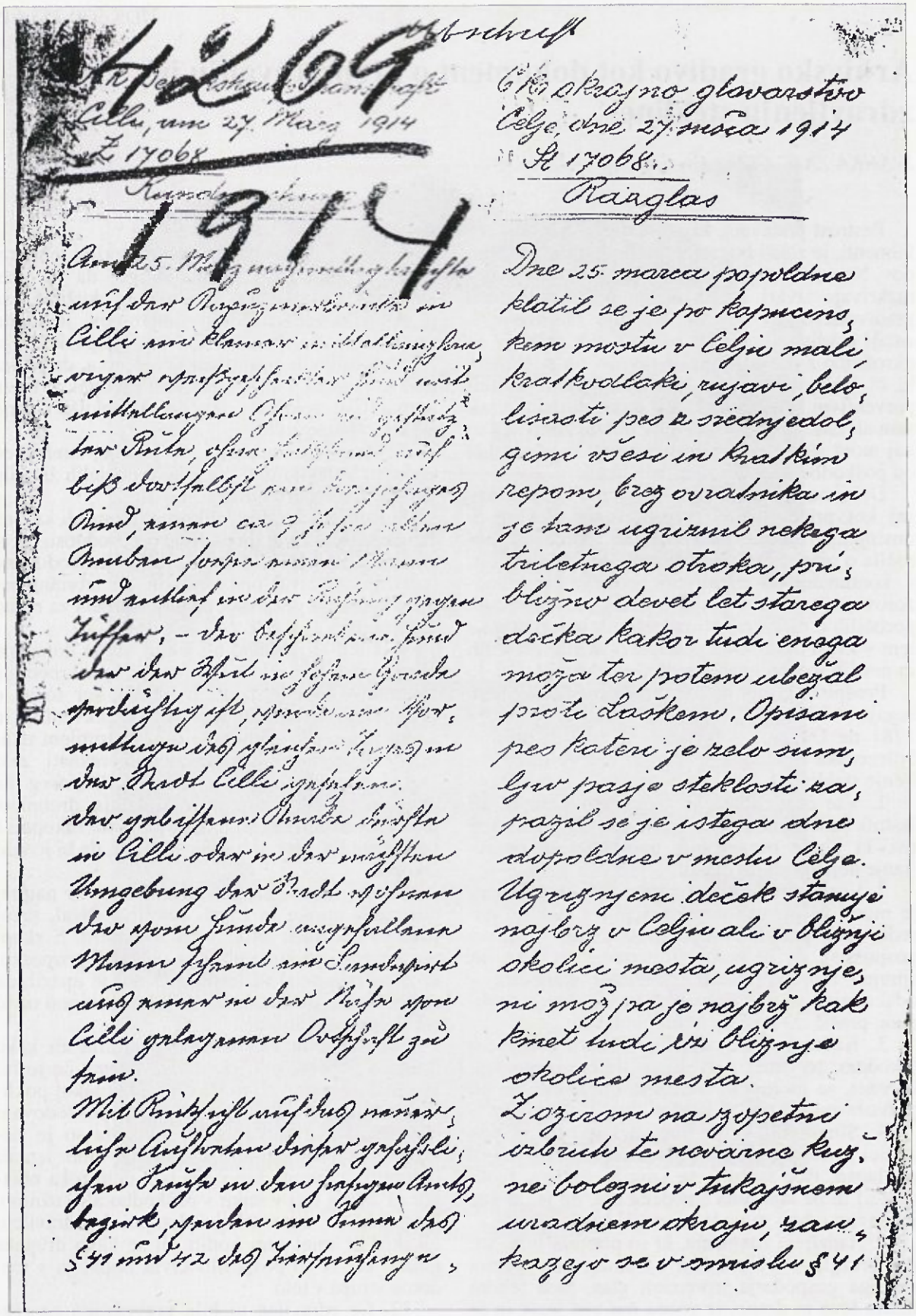

4269

Abschrift

K. K. Bezirkshauptmannschaft
Cilli, am 27. März 1914
Z 17068

Kundmachung

1914

Am 25. März nachmittag brachte auf der Kapuzinerbrücke in Cilli ein kleiner mittellanghaariger weißgescheckter Hund mit mittellangen Ohren und gestutzter Rute, ohne Halsband, auf biß dortselbst ein dreijähriges Kind, einen ca 9 Jahre alten Knaben sowie einen Mann und entlief in der Richtung gegen Tüffer, – der beschriebene Hund der der Wut in hohem Grade verdächtig ist, wurde am Vormittage des gleichen Tages in der Stadt Cilli gesehen.
Der gebissene Knabe dürfte in Cilli oder in der nächsten Umgebung der Stadt wohnen der vom Hunde angefallene Mann scheint ein Landwirt aus einer in der Nähe von Cilli gelegenen Ortschaft zu sein.
Mit Rücksicht auf das neuerliche Auftreten dieser gefährlichen Seuche in den hiesigen Amtsbezirk, werden im Sinne des §41 und 42 des Tierseuchengesetzes,

C. K. okrajno glavarstvo
Celje, dne 27. mšca 1914
Št. 17068.

Razglas

Dne 25. marca popoldne klatil se je po kapucinskem mostu v Celju mali, kratkodlaki, rujavi, belolisasti pes z srednjedolgimi všesi in kratkim repom, brez ovratnika in je tam ugriznil nekega triletnega otroka, približno devet let starega dečka kakor tudi enega moža ter potem ubežal proti Laškem. Opisani pes kateri je zelo sumljiv pasje steklosti zapazil se je istega dne dopoldne v mestu Celje. Ugriznjeni deček stanuje najbrž v Celju ali v bližnji okolici mesta, ugriznjeni mož pa je najbrž kak kmet tudi iz bližnje okolice mesta.
Z ozirom na zopetni izbruh te nevarne kužne bolezni v tukajšnem uradnem okraju, zaukazejo se v smislu §41

Prepis razglasa okrajnega glavarstva Celje z dne 27. marca 1914 št. 17068 o omejevanju gibanja psov (1. stran). ZAC, MOC I, fasc. 157.

13. Če je bil ugriz oziroma poškodba na delu telesa, kjer potekajo žile in kite in je mišičnega tkiva bolj malo, je bilo treba rano po izpiranju z urinom brez kakršnega koli oklevanja sprati in drgniti s slanico in laneno krpo, dokler ni začelala močno krvaveti; kri naj bi namreč izprala strup iz rane. Slanico so pripravili tako, da so pest soli raztopili v tekoči vodi. V navedenem primeru so kot prvo sredstvo bolj priporočali slanico, ker bi z nožem lahko poškodovali kite in žile.

14. Globoko rano na mesnatem delu telesa, npr. na mečih, stegnu ali debelejših delih roke, so z ostrim koničastim nožem krožno razširili in tako povzročili močno krvavitev celotne ranjene površine, kar naj bi spralo strup, nato so rano "očistili" še s slanico.

15. Pri površinskih, lažjih poškodbah in okužbi (praska, odrgnina, oslinjenje) so priporočali izžiganje "okuženega" predela z vročim železom tako močno, da je sledilo vnetje in gnojenje; z gnojem naj bi se namreč izločil strup iz organizma.

16. Nazadnje pa je bolniku še vedno ostalo upanje, da se priporoči bogu in zaupa v njegovo pomoč.

17. Poškodovanec, ki ni takoj ukrepal, ker je bil prepočasen ali preobčutljiv, oziroma ga je bilo strah, je moral sebi pripisati posledice hude bolezni.

18. Kadar koli se je zgodilo kar koli od omenjenega, ne glede na posledice (tudi če jih ni bilo), je bilo treba o tem obvestiti pristojno krajevno gosposko, ta pa je morala o zadevi obvestiti pristojno oblast in ravnati po njenih navodilih.

Na koncu sledi še pripis oziroma priporočilo, naj imajo ljudje pri sebi belo laneno krpo, da se lahko zavarujejo pred steklim psom, in sicer tako, da krpo držijo pred seboj. S krpo namreč dosežejo, da ima žival vtis, da je voda; ta pa pri besneči živali vzbuja strah in se zato boji približati človeku.[1]

Na podlagi obravnavanega patenta je 24. aprila leta 1781, izšla okrožnica, ki je zahtevala odstranitev vseh psov, ki niso potrebni za opravljanje dejavnosti in čuvanje ter potepuške pse in tudi pse, ki hodijo po ulici brez vrvice.[2]

Sledila je okrožnica c. k. gubernija (11. junija leta 1783) z navodili, kako naj bi izbruh in širjenje pasje stekline v največji možni meri preprečili. Obnovljena je bila zahteva, da se pobije vse pse brez gospodarja, potepuške in zanemarjene pse. Ista zahteva je bila ponovljena tudi v okrožnici 7. julija leta 1799.

Psi so bili namreč glavni prenašalci stekline, in ker so živeli z ljudmi, tudi največja nevarnost za okužbo človeka. Tej okrožnici je bil dodan opis začetnih bolezenskih znamenj in potek bolezni pri psih in drugih živalih; navedeni so bili tudi osnovni sanitarni ukrepi za preprečitev in omejitev širjenja bolezni, kajti znano je bilo, da za steklino niso obolevali samo psi, ampak tudi ljudje in vse toplokrvne živali, ki so bile v neposrednem stiku z okuženo ali bolno živaljo.

Vsi preventivni ukrepi so do takrat še vedno obsegali le uničevanje bolnih živali, potepuških psov in psov brez gospodarja ter živali, za katere so sumili, da so okužene. Pobijanje vseh psov brez nadzora in brez gospodarja pa ni bilo vedno učinkovito, saj so lahko obolevali tudi psi, ki so imeli lastnika in so bili celo priklenjeni, zato je okrožnica leta 1833 navajala: "Med živalmi (mačkami in psi) se v naših deželah iz neznanega vzroka (torej na videz sama od sebe) pojavi bolezen, znana pod imenom pasja steklina (Hundswuth), zvijanje (Windigkeit), strah pred vodo (Wasserscheu) ...."[3], in opozarjala tudi na te pse ter hkrati ugotavljala, da je bila steklina med ljudmi včasih pogostejša, ker niso poznali tako "učinkovitih sredstev, kot je hitra in takojšnja oskrba rane s sredstvi, ki izzovejo vnetje in gnojenje in niso bili dovolj pozorni na pse in njihovo bolezen.

Sedaj ima država na voljo sredstva, da obvesti in razjasni, predvsem pa poduči, zato je pojav te bolezni med ljudmi redek, se pa še pojavi sem in tja kak nesrečen primer".[4]

Nato so sledila navodila, ki "jih štajerskemu zdravstvenemu osebju priporočajo le kot nasvet in ne želijo z njimi vplivati na njihovo prepričanje in mnenje". In kakšna so bila novodila? Vsaj v tem, da je nujna čim hitrejša prva pomoč, se niso razlikovala od današnjih. Tudi kar se tiče temeljitega izpiranja ranjenega mesta, je ostalo enako - le da so takratni postopek nadaljevali s širitvijo poškodbe in izžiganjem rane, kar je predvideval že patent leta 1781.

Po predpisani metodi so morali obravnavati vsak sumljiv ugriz živali, ki sicer ni bila napadalna in je zaradi bolezni spremenila značaj: "Vsak ugriz živali, ki je popadla iz nepojasnjenega vzroka, ne da bi jo dražili, in če ni po takojšnjem opazovanju le - te ugotovljeno, da je popolnoma zdrava, je treba skrbno preventivno oskrbeti. Ob tem je treba povedati, da vsa poročila, ki prihajajo na gubernij navajajo, da je nepoznani pes (potepuški) brez opozorila ugriznil človeka (največkrat otroka) ali žival, na katero je naletel.

Skoraj vedno so psi tisti, ki razširjajo nevarno steklino (die Wasserscheu), zelo redko mačke in

---

1 Vermehrtes Handbuch der Gesetze durch verlässige Auszüge vielfältiger, in die öffentliche Angelegenheiten, das Polizeiwesen, und andere jedermann, insonders den Beamten zu wissen nützliche Gegenstände einschlagender, von Jahre 1740 bis Ende Weinmonats 1784 erflossener allerhöchsten Verordnungen, str. 566 - 571, Gradec, 1. november 1784.

2 Isto kot zgoraj, str. 269.

3 Zgodovinski arhiv v Celju /ZAC/, fond Okrožni urad Celje /OUC/ fasc. 139, sig 139/1179, okrožnica z navodili za ravnanje ob sumljivi poškodbi, Gradec, 22/8–1833.

4 ZAC, OUC, fasc. 139, sig. 139/1179.

še redkejši so primeri, da je to lisica ali volk."[5]

Če se je zgodila poškodba na zgoraj navedeni način, so morali rano obravnavati kot kužno in jo primerno oskrbeti. Prepričani so bili, da lahko hitra in "predpisana" prva pomoč ter "zdravljenje" preprečita izbruh stekline in mučno bolezen, ki se je navadno končala z grozljivo agonijo, pri kateri je bil lečeči zdravnik brez moči, zato so bila vsa njegova prizadevanja omejena na lajšanje agonije, da je zmanjšal trpljenje na "kar je resnično nujno".

Rano so najprej - v najkrajšem možnem času po ugrizu - sprali in zdrgnili s soljo ali dobrim lesnim pepelom, in sicer tako močno, da je snov prodrla v ranjeno tkivo, nato so počakali padarja ali zdravnika.

Kot pomemben postopek pri zdravljenju okrožnica navaja, "da po krvavitvi in izmitju rane aplicirajo hitro nekaj ostrega, če drugega ni pri roki pa urin, pomešan s cestnim prahom, zemljo, tobakom ipd; najboljši pa je lesni pepel, ki veže hitro tekoče živalske substance". Če je padar menil, da rana ni dovolj odprta ali da je pregloboka, jo je razširil z lanceto, ki so jo takrat uporabljali za puščanje krvi, da je lahko vanjo vstavil manjšo količino jedkovine (lapis causticus chirurgis) in jo pustil v njej toliko časa, da je rano zažgalo – tako naj bi namreč uničili strupe na površini. Po izžiganju so rano spet sprali. Podoben učinek bi lahko dosegli tudi z žarečim železom, vendar uporabo tega navodilo odklanja, ker je bil postopek s psihološkega vidika težko sprejemljiv. Nekateri padarji so uporabljali tudi špansko muho, ki so jo v obliki čepka vstavljali v rano ali z obližom pritrdili na ranjeno mesto, vendar jo kot sredstvo prve pomoči navodilo ne priporoča, ker nima neposredne uničevalne moči in rane ne zažge, ampak deluje samo vnetno, zato jo priporoča le kot sredstvo, ki sproži vnetje in poznejše gnojenje. Hkrati navodilo opozarja tudi na negativne posledice pretiravanja pri uporabi lapisa (vražji kamen = der Höllenstein), saj je lahko povzročil dogotrajno vnetje, ki je slabo vplivalo na zdravstveno in duševno stanje bolnika.

Lužila naj bi uporabljali količinsko in časovno v takih mejah, da se rana zagnoji, kajti "padarjem je nato na voljo veliko sredstev, da poskrbijo, da gnojenje vzdržujejo od šest do osem tednov, ampak tudi pri tem ne smejo pretiravati z nasilnim draženjem in prepogosto uporabo jedkovin".[6]

Postopek je bil neprijeten in "grozljiv" ter je z današnjega medicinskega stališča in poznavanja bolezni nesprejemljiv, ker je pomenil dodatno nevarnost za zastrupitev, tetanus (cestni prah), gangreno in še za niz komplikacij, ki so lahko nastale zaradi navedenega "zdravljenja" in so obremenile telo in oslabile imunski sistem. Tako je marsikateri bolnik lahko umrl v agoniji zaradi tetanusa, gangrene ali sepse in niti ni bilo treba, da je zbolel za steklino. Žal so opisi poteka bolezni pri tako "zdravljenih" ljudeh verjetno izgubljeni, bi pa bili vsekakor zanimivi, saj bi iz njih lahko sklepali, kakšen je bil pravi vzrok smrti.

Razumljivo je, da so se ljudje bali "zdravljenja", zato okrožnica še posebej poudarja, da je treba ljudem razložiti, da je cilj zdravilčevega postopka predvsem preprečiti obolenje in smrt v mukah. Za preventivni poseg naj bi bilo dovolj, da so rano takoj oskrbeli, jo zažgali z lapisom ali drugim lužilom in dosegli vnetje ter posledično gnojenje.

Strah pred kirurškim posegom se je pojavljal zlasti pri materah in nekatere so s težkim srcem prepustile otroka padarjevemu obravnavanju, kar naj bi bilo prav tako nevarno kot zamolčanje poškodbe.

Ljudje, ki nevarnosti niso dobro poznali, so se bolj bali padarjevega "kirurškega" postopka kot bolezni in so z odlašanjem izzivali usodo. Možnost za preprečitev bolezni je bila le, če je bila poškodba pravočasno očiščena; torej čim prej po poškodbi, da so odstranili čim več kužne sline in tako preprečili ali zmanjšali vdor virusa v telo.

Ker niso poznali povzročitelja in so mislili, da je to neke vrste strup, tudi niso vedeli, da je, ko je virus prodrl v telo, vse zaman, zato so menili, da bi bilo "neodgovorno ogrizenega, ki prvi dan po poškodbi ni dobil pomoči, prepustiti usodi, kajti tudi že zaprto ugriznino je treba oskrbeti - odpreti in vstaviti lužilo ... Postopek je aktualen tako dolgo, dokler se niso pojavili simptomi strahu pred vodo... Čas razvoja bolezni v živalskem organizmu ni določen (inkubacijska doba) ... in je glede na opazovanja včasih zelo kratek in včasih zelo dolg; vsak ima še lahko upanje, da se je z uničenjem poškodovanega tkiva uničil tudi strup ..."[7]

Postopek odpiranja rane in vstavljanja lužil ter sredstev, ki so povzročala vnetje (kantarida/ španska muha, beladona/volčja češnja, žveplo, klor ...), so ponovili tudi, če se je rana kljub "zdravljenju" zacelila. Izbiro ustreznega dražilnega sredstva so prepuščali "modri odločitvi zdravnika".

Poleg opisa navedenega postopka "zdravljenja" je okrožnica kot posebej pomembno pri preprečevanju stekline omenjala še obveščanje in poročanje.[8]

Preprečevanje stekline kot kužne bolezni je bilo urejeno z zakonom št. 35, ki je bil sprejet 29. februarja leta 1880 in je določal postopke za preprečevanje in zatiranje kužnih /nalezljivih/ bolezni pri domačih živalih. Mednje je prišteval tudi steklino psov in drugih domačih živali.

5 ZAC, OUC, fasc. 139, sig. 139/1179.
6 ZAC, OUC, fasc. 139, sig. 139/1179.
7 ZAC, OUC, fasc. 139, sig. 139/1179.
8 ZAC, OUC, fasc. 139, sig. 139/1179.

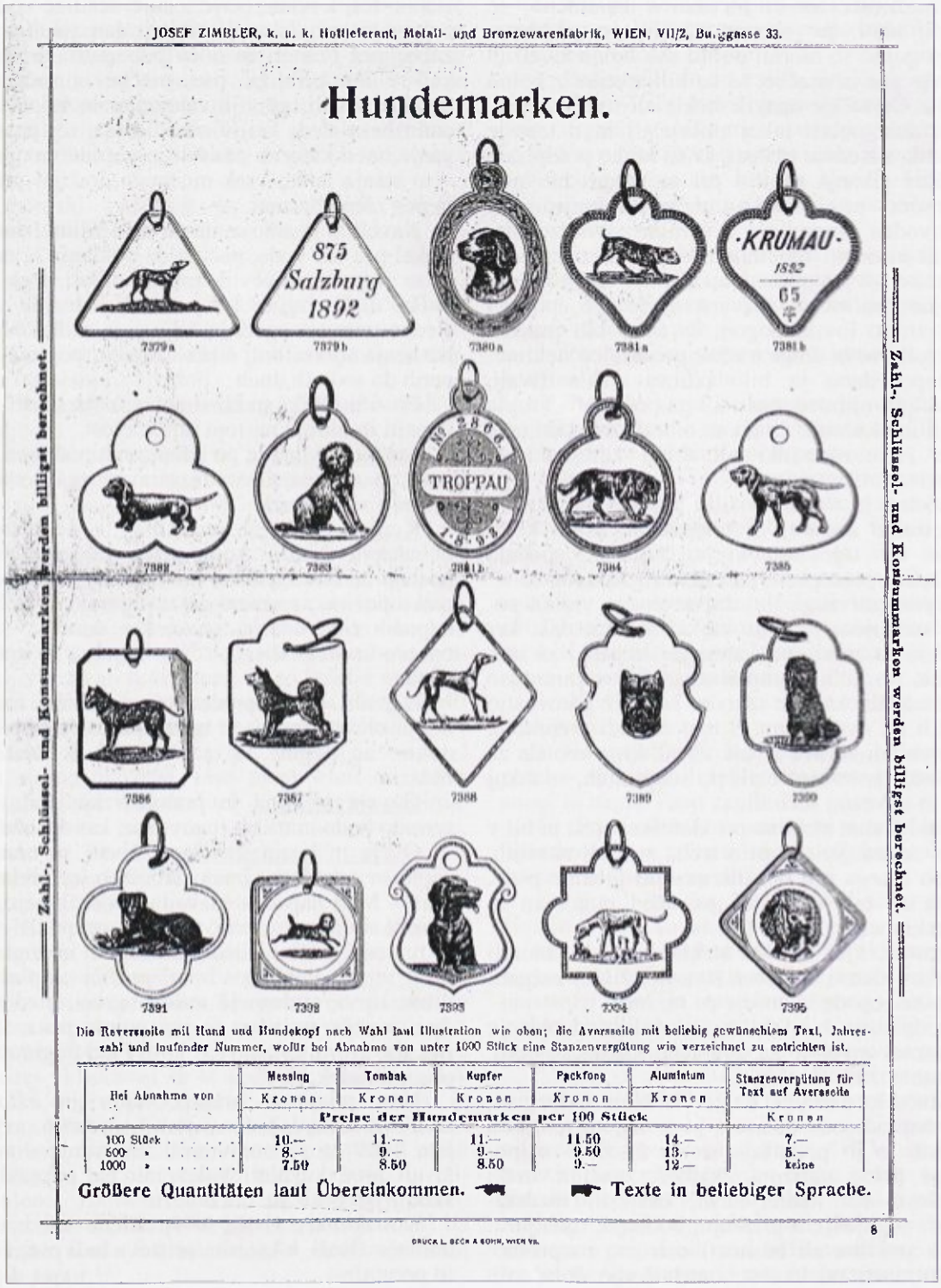

JOSEF ZIMBLER, k. u. k. Hoflieferant, Metall- und Bronzewarenfabrik, WIEN, VII/2, Burggasse 33.

Hundemarken.

Zahl-, Schlüssel- und Konsummarken werden billigst berechnet.

Zahl-, Schlüssel- und Konsummarken werden billigst berechnet.

7379a 7379b 7380a 7381a 7381b

7382 7383 7384 7385

7386 7387 7388 7389 7390

7391 7392 7393 7394 7395

Die Reverseite mit Hund und Hundekopf nach Wahl laut Illustration wie oben; die Averseite mit beliebig gewünschtem Text, Jahreszahl und laufender Nummer, wofür bei Abnahme von unter 1000 Stück eine Stanzenvergütung wie verzeichnet zu entrichten ist.

Bei Abnahme von	Messing	Tombak	Kupfer	Packfong	Aluminium	Stanzenvergütung für Text auf Averseite
	Kronen	Kronen	Kronen	Kronen	Kronen	Kronen
	Preise der Hundemarken per 100 Stück					
100 Stück	10.—	11.—	11.—	11.50	14.—	7.—
500 »	8.—	9.—	9.—	9.50	13.—	5.—
1000 »	7.50	8.50	8.50	9.—	12.—	keine

Größere Quantitäten laut Übereinkommen. Texte in beliebiger Sprache.

8

DRUCK L. BECK & SOHN, WIEN VII.

Vzorci pasjih znamk, cca. 1910. ZAC, MOC I, fasc. 136.

Kako postopati ob sumu, da gre za steklino, določa člen 35 omenjega zakona, ki pravi, da je treba, bolno žival in žival pri kateri, zaradi simptomov obstaja sum, da je okužena, takoj ubiti in jo tako odstraniti, da ni niti najmanjše nevarnosti okužbe. Določene živali, ki jih je bilo škoda ubiti samo zaradi suma, da so okužene s steklino, so morali ločiti od zdravih in jih je moral nadzorovati živinozdravnik – za konje in govedo je bila karantena 4 mesece, za drobnico in prašiče pa 3 mesece. Če so se pri določeni živali, ki je bila v karanteni, pojavili očitni znaki stekline, so jo morali takoj ubiti.

Vse živali, ki se prosto gibljejo in za katere ni

bilo možnosti, da bi jih dali v karanteno, so morali ubiti že ob sumu, da so okužene. Brezpogojno so morali pobiti vse bolne živali in tudi vse pse in mačke, ki so bili v stiku z bolno živaljo. Če so kje opazili stekle ali sumljive pse, jih je dala oblast takoj pokončati in o tem je obvestila sosednje oblasti, ki so lahko predpisale omejitev gibanja psov – psi so morali biti pod nadzorom - priklenjeni na verigi pri domačiji ali na povodcu opremljeni z varnim nagobčnikom. Pse, ki niso bili opremljeni v skladu z navodili gosposke ali so prosto tekali, so takoj pobili. Okrajno politično glavarstvo je po potrebi organiziralo lovski pogon, da so pobili pse, lisice, volkove in druge možne prenašalce stekline.

Prepovedano je bilo odirati stekle živali, uporabljati njihovo meso ali ga prodajati. Trupla bolnih in okuženih živali so morali zakopati cela in le živinozdravniki ali drugi zdravniki so mrhovino lahko secirali.[9]

Zakonu je sledil izvršilni predpis ministrstva za notranje zadeve, za pravosodje in za kmetijstvo ter trgovino, ki v členu 35 podaja dopolnitve postopkov, navedenih v zakonu.

S preventivnega in zdravstvenega vidika pomeni omenjeni predpis vsekakor napredek, ker zahteva, da živali, pri kateri je šlo samo za sum okužbe, niso ubili, ampak so jo dali v karanteno in opazovali, kajti le tako so lahko z gotovostjo potrdili ali ovrgli sum. S tem so tudi preprečili, da bi ubijali zdrave živali. Žival, ki je zbolela za steklino, kar so ugotovili po simptomih, so takoj ubili in obvezno secirali.

Dokler sum stekline pri klateškem psu ni bil v celoti odstranjen, je bilo treba v vseh naseljih, kjer so takega psa opazili, omejiti gibanje psov, izjema so bili le lovski psi med pogonom in pastirski med pašo.

Prostor, kjer je bila stekla žival, so morali razkužiti, slamo in lesene stvari (ležišče) zažgati, kovinske posode in orodje pa razžariti.

Predpisu je bilo dodano navodilo, ki opisuje simptome, značilne za določeno kužno bolezen, pri posameznih živalih.

Navodilo definira, da je "steklina nalezljiva, hitro napredujoča bolezen, ki je najbolj pogosta pri psih in jo prenašajo stekle živali – najpogosteje psi z ugrizom. Najbolj značilni znaki obolelosti so: razburjenost, besnost, razdražljivost, nagnjenje h grizenju, bodenju, trkanju ... (prava steklina ali besnost) oziroma nasprotno: brezvoljnost, mlahavost, omrtvičenje določenih delov telesa (tiha steklina)."

Pasja steklina se pokaže tako, da žival spremeni obnašanje, postane brezvoljna, neprijazna, neubogljiva, išče samoto, odklanja hrano in grize popolnoma neužitne stvari, kot so: kamenje, slama, les, kovina, perje, usnje, ter liže vodo ali celo svoj seč. Ti znaki trajajo dan ali dva, nato začne pes besneti in hoče pobegniti; grize vse, kar se mu približa: pse, mačke in tudi večje domače živali, glas je zategnjen in hripav. Napadu besa sledi krajša omedlevica, tej pa mirovanje, med katerim pes žđi in popolnoma miruje – to stanje lahko vsak močnejši dražljaj prekine in pes začne besneti.

Navodilo poudarja, da ne drži trditev, da bi se stekel pes bal vode, pač pa da odklanja hrano ter grize neprebavljive in gnusne stvari. Pes hitro hujša, dlaka izgubi lesk, oči so kalne in vdrte; sledi ohromitev spodnje čeljusti in zadka. Napadi besnenja so vse bolj šibki in redki, pogin sledi v petih do sedmih dneh.

Pri tihi obliki stekline so znaki besnosti manj izraziti in hitreje nastopi ohromelost.

Mačja steklina je po simptomih podobna pasji in je opazna zlasti zaradi nenavadnega nemira in popadljivosti mačk.

Konjska steklina se kaže v z neobičajnem obnašanju živali; konj grize ranjeno mesto, postaja nemiren, plašen in vznemirjen, zgubi tek, težko požira, spremeni glas, pojavijo se krči; ob napadih rita, udarja, grize, kar doseže – sebe, opravo in druge živali; sope, iz gobca se mu cedi slina.

Napadi so z napredovanjem bolezni milejši; konju ohromi zadek in tako oslabi, da le še leži, dokler ne pogine, navadno četrti do šesti dan bolezni.

Goveja steklina je podobna konjski, le da govedo bode in trka z rogovi vse, kar doseže.

Ovčja in kozja steklina - živali so nemirne, spolno razdražene, imajo srbečico in odklanjajo hrano. Med napadi nenavadno poskakujejo, teptajo, škripljejo z zobmi, trkajo z rogovi, iz gobca se jim cedijo sline. Sledi ohromelost in pogin.

Svinjska steklina - bolni prašiči so plašni in razdražljivi, si drgnejo mesto ugriza, med napadom sopejo, na rilcu se jim pojavi pena, iz oči jim sije groza, grizejo kar koli. Pred poginom jim ohromi zadek.[10]

Nov zakon o preprečevanju in zatiranju živalskih kužnih bolezni je bil sprejet 6. avgusta leta 1909 in je obravnaval varovanje domačih živali pred kužnimi boleznimi ter odpravljanje škodljivih posledic teh bolezni.

Kot domače živali so navedene vse koristne domače živali, h katerim prišteva tudi pse, mačke in perutnino.

Zakon je natančno definiral nalezljive bolezni, ki so jih morali prijaviti ustrezni oblasti, med njimi omenja tudi steklino; lastnik živali ali

9 Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, leto 1880, del XIV, št. predpisa 35, Dunaj 14. april. 1880, Zakon o preprečevanju in zatiranju kužnih bolezni pri živalih.

10 Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, leto 1880, št. predpisa 36, Ukaz ministerstev za notranje reči, pravosodje, poljedelstvo in trgovino od 12. aprila 1880, s katerim se izdajo izvršitvena določila k postavi 29. februarja 1880 (Drž. zak. št. 35) o odvračanji in zatiranji kužnih bolezni pri živalih, Dunaj 1880.

tisti, ki je skrbel za žival (pastir, oskrbnik), je moral bolezen prijaviti občinskemu načelniku in bolno ali sumljivo žival osamiti. Kot sumljive so obravnavali vse tiste živali, pri katerih so se pojavila znamenja bolezni in tudi tiste, za katere so vedeli ali samo sumili, da so bile v stiku s kužnino. Bolezen je lahko prijavila tudi tretja oseba.

Občinski načelnik je o izbruhu bolezni obvestil politično okrajno oblast in hkrati poskrbel:

- da so dali bolne živali v karanteno,
- da živali iz "okuženih" krajev niso premeščali,
- da v "okuženih" krajih ni bilo sejmov in drugega trgovanja z živalmi,
- da so zdrave živali takoj ločili od bolnih in sumljivih.

Če je žival poginila, so jo "shranili" na določenem kraju do prihoda sanitarne ("kugopazne") komisije, ki jo je vodil pooblaščen živinozdravnik.[11]

Navedeni predpis se po opisu bolezni in preventivi posebej ne razlikuje od prejšnjega, pomeni pa precejšen napredek v postopkih sanitarne in veterinarske službe. Merila so bila strožja in "stimulirali" so prijavljanje bolnih in sumljivih živali tudi s tem, da so kmetje ali drugi lastniki živali, če je šlo za urgentni zakol, dobili odškodnino na podlagi cenitve žive živali.

Stekle živali in tiste, pri katerih je obstajal sum, da so okužene, niso smeli klati ali kakor koli uporabljati. Trupel teh živali, če so poginile ali bile ubite, niso smeli odirati in razsekavati, ampak so jih morali "odstraniti" cela – jih ustrezno zakopati, ali kar je bolj priporočljivo, zažgati.

Glede psov kot glavnih prenašalcev stekline na domače živali in ljudi, je bilo sprejeto, da mora biti vsak pes evidentiran in imeti razpoznavno pasjo znamko, ki je zavedena tudi v pasjem katastru - tega so morala voditi občinska predstojništva; poleg navedenega je omenjeni kataster vključeval še te podatke: ime in naslov lastnika, opis psa (pasma, velikost, barva in dolžina dlake, posebna znamenja) in številko pasje znamke. Pes, ki na ovratnici ni imel pasje znamke, je bil obravnavan kot potepuški in odstranjen. Lastniki psov so morali vsako spremembo števila psov pravočasno sporočiti na občinski urad. Pravila so bila strožja v dobi pasjih zapor.[12]

Med njimi so bili na podlagi državnega zakona št. 177 iz leta 1909 sprejeti tile veterinarsko-policijski ukrepi:

1. Vsi psi so morali na kovinski ali usnjeni ovratnici nositi razpoznavno pasjo znamko, ki jo je izdala pristojna občina.
2. Posestniki so morali v 24 urah sporočiti vsako spremembo števila psov ustreznemu upravnemu organu; v Celju mestnemu magistratu.
3. Vsi psi so morali nositi varen nagobčnik, ki prepreči grizenje, in biti na vrvici. Hišni psi (čuvaji) so morali biti podnevi in ponoči pripeti na varno verigo.
4. Lovci so lahko izjemoma uporabljali svoje pse, ampak le v kraju lovskega pogona in med lovom. Pred lovom in po njem pa je veljala zapora tudi za te pse.
5. Pse je bilo prepovedano jemati s seboj v gostilne in javne lokale.
6. Psov iz kraja, v katerem je veljala pasja zapora, niso smeli izvažati; izjema so bili samo tisti psi, ki so jih nameravali pobiti.
7. Pse, ki niso bili opremljeni (zavarovani) v okviru teh določil ali so bili brez pasjih znamk, so konjederci brezpogojno uničili. Pobili so jih tudi po odpravi pasje zapore, če niso bili primerno opremljeni (vrvica, nagobčnik, pasja znamka) – te pse so odpeljali in usmrtili na stroške posestnika oziroma lastnika; proti temu so tudi uvedli kazenski postopek zaradi kršitve zgoraj omenjenega zakona.
8. Konjederci so delali varnostne obhode vsakih enajst dni.
9. Na mejah ogroženih občin – ob cestah in poteh – so postavili table, označene s slamnatimi snopi in napisi Pasji zapor.
10. Prebivalstvo so seznanili z načinom prenosa bolezni in nevarnostjo za okuženega, ker je "skoro izključno smrtna".
11. Pse in mačke, ki so bili v stiku z bolno živaljo (psom) so takoj ubili.[13]

Glede na ohranjene dokumente sklepam, da je šlo za tri stopnje omejitve gibanja psov in mačk – najstrožji (kot je navedena zgoraj) ob pojavu stekle živali, sledila je blažja oblika, ko je bila nevarnost stekline mimo – ali kot navaja predpis:

"... ko se je posrečilo s strogimi naredbami zatreti pasjo steklino ... s tem, da so se uničili vsi okužbe sumljivi psi in se je na ta način zanesljivo odstranil vir te nevarne kuge..."[14] V tej fazi so psi z varnim nagobčnikom lahko prosto tekali in jim ni bilo treba biti na vrvici, hišnim psom, na mestih, kjer ni bilo nevarnosti, da bi prišli v stik z drugimi psi, ni bilo več treba nositi nagobčnika; tej je sledila tretja, ki naj bi pomenila odpravo pasje zapore, je pa bila še vedno preventivna in je zahtevala:

Vsi psi v mestu morajo biti vpisani v pasji kataster mestne občine.

[11] Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, del LXXX, izdan 27. novembra 1909, zakon št. 177 z dne 6. avgusta 1909 o odvračanju in zatiranju živalskih kužnih bolezni, Dunaj 1909.

[12] Zgodovinski arhiv v Celju, fond Mestna občina Celje I, fasc. 157; Razglas št. 17068 z dne 27/3-1914.

[13] Zgodovinski arhiv v Celju, fond Mestna občina Celje II, fasc. 84; Razglas št. 460/20, mesto Celje, pasji zapor.

[14] Zgodovinski arhiv v Celju, fond Mestna občina Celje II. fasc. 84; Razglas št. 1181/23, dovoljenje za olajšavo strogega pasjega pripora, mestni magistrat 30/3-1923.

Vsi psi, tudi priklenjeni, morajo biti vedno opremljeni s pasjo znamko, ki jo je izdal mestni magistrat.

Konjederec mora psa brez znamke uničiti, lastnika pa prijaviti, da proti njemu uvedejo kazenski postopek.[15]

Z navedemi preventivnimi ukrepi so se najbolj zanesljivo borili proti smrtni bolezni, katere povzročitelja dolgo niso odkrili, saj ga vsi dokumenti, ki opisujejo "zdravljenje", navajajo kot "strup". In čeprav povzročitelj ni bil znan, so se v bistvu lahko borili proti razširjanju bolezni, ker so poznali pot okužbe - vedeli so, da se bolezen prenaša neposredno s slino bolne ali okužene živali, ki mora priti v stik z "žrtvino krvjo", to pa se lahko zgodi z ugrizom ali lizanjem.

Zdaj je dokazano, da steklino povzroča virus, proti kateremu še niso odkrili zdravila in je edina možna zaščita pasivna imunizacija (v telo vnesejo protitelesa) in aktivna imunizacija (v telo vnesejo oslabljen ali mrtev virus in telo samo izdela protitelesa). Pasivno imunizacijo uporabljajo predvsem pri utemeljenem sumu, da je žival, ki je poškodovala človeka okužena ali bolna ali to dokažejo s preiskavo. Aktivno imunizacijo pa uporabljajo preventivno - predvsem pri ljudeh, ki veliko delajo z živalmi in v gozdu. Eden od najbolj razširjenih preventivnih ukrepov je vsakoletno obvezno ceplenje vseh psov proti steklini.

Kot nekdaj so tudi danes še vedno najpogostejši možni vir okužbe človeka psi in mačke, ki so prišli v stik z okuženo divjo živaljo (lisico, kuno, veverico ...) ali so žrli okuženo mrhovino. Z vgrizom ali lizanjem ranjenih delov telesa prenese okužena ali bolna žival virus v rano.

Če ob poškodbi obstoja sum, da je bila žival okužena ali stekla, je treba takoj ustrezno ukrepati. Prva pomoč je takojšnje temeljito spiranje rane z vodo, ščetko in milom.

Poškodbo je treba prijaviti Zavodu za zdravstveno varstvo, ki sproži postopek za nadzorovanje živali – navadno psa ali mačke.

Ključnega pomena je pravočasna zdravniška pomoč po sumljivi poškodbi, vsekakor pa pred pojavom prvih bolezenskih znakov - torej pred izbruhom bolezni. Že pri najmanjšem sumu, da gre za steklino, je nujno zaščitno aktivno cepljenje in cepljenje s hiperimunim serumom. Cepljenje mora biti pravočasno, kajti cepivo začne varovalno delovati šele po dveh tednih po aplikaciji in vsako zapoznelo cepljenje pomeni v bistvu "tekmo s smrtjo".[16]

V zadnjem času so aktivno cepljenje z oslabljenimi ali mrtvimi povzročitelji izboljšali do te stopnje, da ga lahko uporabljajo kot profilakso pri izpostavljenih osebah (veterinarji, gozdarji) ter zaščito pri domačih in divjih živalih (vsakoletno obvezno cepljenje psov, nastavljanje antirabičnih vab lisicam).

Potek nezdravljene bolezni je dramatičen in v prvi fazi latenten. Po okužbi potuje virus po mezgovnicah do živčevja. Bolezenski znaki se pojavijo, ko pride virus do živčnih celic možganov in hrbtnega mozga. Inkubacijska doba (čas od okužbe do pojava bolezni) je približno od enega do treh mesecev. Bolezen se začne z neznačilno rahlo povišano telesno temperaturo, glavobolom, pobitostjo, nedoločenim strahom in občutkom tesnobe. Okuženi ima lahko bolečine na mestu vnosa okužbe in mravljinčavost v predelu, ki ga oživčujejo prizadeti živci. Melanholiji prve stopnje sledi stopnja močne razdražljivosti, ko lahko že najmanjši dražljaj (šum, dotik) povzroči pravo besnenje, ki se mu pridružijo še težave z dihanje in požiranjem. Bolnika se ne da pomiriti. Sledi faza, ko bolnik ne more več požirati, slina mu teče iz ust in že ob pogledu na tekočino se mu začnejo goltne mišice močno krčiti, zato je bolezen tudi dobila ime hidrofobija (strah pred vodo). Bolezen se lahko konča z zadušitvijo ali visoko telesno temperaturo, ki ji sledijo omotičnost, nezavest, ohromitev mišic in čutil ter v enem do treh dneh smrt.[17]

Bolezen tudi danes ni ozdravljiva, zato so vsa prizadevanja zdravstvene službe usmerjena v preprečevanje okužbe in pravočasno ukrepanje v primeru suma, da gre za poškodbo, ki jo je povzročila stekla žival.

Bolezen je torej ostala smrtna, le s to razliko, da je z odkritjem povzročitelja in cepiva možno preprečiti izbruh bolezni in s tem tudi smrt. S cepivom torej pretrgamo pot povzročitelja od mesta okužbe do živčnih celic možganov in hrbtnega mozga tako, da vnesemo v telo že formirana protitelesa s hiperimunim serumom ali da poskrbimo, da telo ta protitelesa ustvari samo z aktivnim cepivom, ki vsebuje oslabljene oziroma mrtve povzročitelje bolezni.

Tako danes, nekoč pa je bilo vse, kar so lahko naredili le to, da so poskušali preprečiti, da bi povzročitelj vdrl v telo oziroma da bi vdrl v čim manjših količinah in bi bilo vsaj upanje za preživetje; postopek, ki so ga pri tem uporabljali, pa je bil z zdravstvenega vidika vprašljiv in je pomenil dodatno možnost za okužbo in smrtno nevarnost tudi za tistega, ki niti ni bil okužen z virusom stekline.

15 Zgodovinski arhiv v Celju, fond Mestna občina II, fasc. 84, Razglas št. 1181/23, odprava pasje zapore, Mestni magistrat celjski 20/11-1923.

16 Dr. Gerhard Venzmer, Domači zdravnik, MK Ljubljana 1977, str. 353. /Cepivo – imunski serum proti steklini je odkril Francoz Luis Pasteur pred več kot sto leti; *1866, +1895/.

17 Kako deluje?, Človek in njegove bolezni, Tehniška založba Slovenije Lj. 1988, str. 360.

UDK 929 Golia L. M.

Zapuščina p. Ludvika Modesta Golie O.T.

ANDREJ ZADNIKAR

Decembra leta 1999 je minilo trideset let od smrti Ludvika Modesta Golie, duhovnika, arhivista in zgodovinarja. Rojen je bil leta 1916 v Ljubljani. Po maturi je vstopil v križniški red ter nato študiral na teoloških fakultetah v Innsbrucku in v Ljubljani. Leta 1942 je odšel na prvo službeno mesto v Metliko. Po vojni je deloval kot član restitucijske komisije, postal predsednik Okrožnega zbirnega centra v Novem mestu ter nato referent pri Federalnem zbirnem centru. Leta 1947 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani diplomiral iz zgodovine. Od leta 1948 je bil zaposlen kot arhivist v Osrednjem državnem arhivu Slovenije ter nato kot znanstveni sodelavec v ljubljanskem Mestnem arhivu. Po letu 1952 je spet služboval na različnih župnijah, nazadnje na Rudniku pri Ljubljani. Leta 1967 se je upokojil. Dve leti pozneje je v Ljubljani umrl.

P. Golia je raziskoval cerkveno zgodovino na Slovenskem, predvsem obdobji protireformacije in jožefinizma, pisal o zgodovini Bele krajine, Ljubljanskega barja, o zgodovini cestnega omrežja in obrtništva. V arhivu nemškega reda na Dunaju je iskal nove vire za zgodovino reda v naših krajih in tako želel dopolniti Petteneggovo delo.[1] Njegovi najpomembnejši deli pa sta verjetno prevod Herbersteinovih Moskovskih zapiskov z obširnim uvodom in opombami[2] ter prevod Kronike grofov Celjskih, ki pa je izšel že posthumno.[3] Ohranjenih je tudi več kratkih Golievih leposlovnih del.[4]

Zapuščina p. Modesta Golie, ki jo hrani knjižnica priorata križniškega reda v Ljubljani, je bila urejena in popisana spomladi leta 2000. Obsega devetnajst map v petih škatlah. Naslove: Korespondenca, Genealogija, Gradivo za zgodovino Barja, Gradivo za duhovno miselnost Slovencev, Sigismund Herberstein, Kronika grofov Celjskih, Zgodovina cest na Slovenskem je bil napisal p. Golia sam.

1. Osebni dokumenti

Osnovnošolska in gimnazijska spričevala

Študij na teoloških fakultetah v Innsbrucku in v Ljubljani

Študij na Filozofski fakulteti v Ljubljani

2. Sprejem v red in noviciat

Dušnopastirska služba

Odločbi o prekršku (22. 8. 1953; 21. 12. 1953)

Profesor v Metliki. Referent pri FZC. Član restitucijske komisije

Arhivar v ODAS in Mestnem arhivu v Ljubljani

3. Korespondenca

Biblioteka SAZU (Primož Ramovš)
23. 9. 1953; 19. 4. 1954; 22. 11. 1960; 27. 9. 1961; 18. 6. 1962

p. Leon (Božič)
26. 8. 1966

Jože Dular
25. 3. 1965; 11. 5. 1965; 11. 9. 1965; 18. 10. 1965; 21. 2. 1966; 1. 4. 1966; 14. 7. 1966; 3. 12. 1966; 17. 1. 1967; 28. 4. 1967

Pavel (Golia)
26. 3. 1956; 7. 2. 1957; 21. 1. 1958; 24. 3. 1958; 3. 5. 1958; 28. 8. 1958; 11. 11. 1958; 10. 12. 1958; 26. 8. 1959; 4. 11. 1959; 2. 12. 1960; 27. 4. 1961; 6. 3. 1962; 9. 4. 1962; 1. 5. 1962; 24. 1. 1963; 7. 3. 1963; 8. 4. 1963; 20. 6. 1963; 6. 9. 1963; 5. 12. 1963; 15. 3. 1964; 9. 4. 1964; 28. 5. 1968; 10. 12. 1968

Vlado Habjan
3. 2. 1963; 2. 12. 1966

Karl. H. Lampe
2. 10. 1965; 26. 11. 1965

Anton Melik
26. 3. 1953

John Mervar
23. 3. 1968

Maks Miklavčič
26. 6. 1958; 3. 9. 1958; 9. 5. 1964; 26. 5. 1964

Klaus Militzer
23. 6. 1967; 19. 7. 1967

Jože Šavora
7. 2. 1968

p. Klemens Wieser
23. 11. 1964; 28. 11. 1964; 17. 5. 1965; 8. 6. 1965; 11. 10. 1965; 28. 10. 1965; 17. 1. 1966; 24. 1. 1966; 24. 1. 1966; 21. 2. 1966; 4. 3. 1966; 10. 3. 1966; 21. 6. 1966; 26. 6. 1966; 17. 8. 1966; 14. 10. 1966; 9. 12. 1966; 30. 1. 1967; 18. 4. 1967; 10. 6. 1967; 20. 6. 1967; 8. 11. 1967; 12. 12. 1967; 18. 12. 1967; 26. 1. 1968

---

1 Ed. Gaston Graf von Pettenegg (Hrsg.), Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Zentralarchives zu Wien, Bd. I, Prag – Leipzig, 1887. (Knjižnica hrani izvod z opombami in dodatki Modesta Golie).

2 Sigismund Herberstein, Moskovski zapiski, Ljubljana, 1951.

3 Kronika grofov Celjskih, Maribor, 1972.

4 Maks Miklavčič, Ludvik Modest Golia, ZČ, 24, 1970, 1/2, str. 101–102; Jože Dular, Modestu Goliu v spomin, Dolenjski razgledi, sn. 2, št. 2, 10. 6. 1971, str. 24.

Bogo Teplý
8. 11. 1966
p. Marian Tumler
12. 2. 1966; 26. 2. 1966; 11. 3. 1966; 25. 6. 1966; 12. 11. 1967
Stanko Zorko
4. 3. 1968
Filip Žakelj
4. 3. 1968

4. Genealogija
Življenjepisni podatki družine von Fichtenau
Rodovnik: Matthias Jellouschegg
Vrstni red, po katerem so postali sledeči deželni stanovi kranjski. Delano po knjigi: Ludwig Schiwiz von Schiwizhofen, Der Adel in der Matriken des Herzogthums Krain, Gorz, 1905.

5. Gradivo za zgodovino Barja
Jožefinski kataster. Občine: Borovnica, Brezovica, Dobravica, Orlje, Studenec-Ig
Verordnungen u. Gesetze Kaisers Joseph des II. 1740-1780 (!)
Posestno stanje na Ljubljanskem Barju pred l. 1825 (gradivo)

6. Gradivo za zgodovino Barja
(izpiski iz virov in literature)

7. Gradivo za zgodovino Barja
(izpiski iz virov in literature)

8. Gradivo za duhovno miselnost Slovencev
(izpiski iz virov in literature)

9. Gradivo za duhovno miselnost Slovencev
(izpiski iz virov in literature)
Patroni cerkva slovenskega ozemlja
Pogostnost oz. zaporedje patronov cerkva na slovenskem ozemlju

10. Razvoj vesolja, življenja in človeka v luči znanosti in vere. Veroučna predavanja za visokošolce, ki jih je imel pri frančiškanih v Ljubljani v akademskih letih 1968/70 p. Modest Golia O.T.

11. Ljubljanska sinodalna določba o upravi cerkvenih arhivov (Seminarska naloga). Ludovik fr. Modest Golia O.T.
Modest Golia, Cerkveni opravilniki.
Modest Golia, Religiozni motivi v slovenskem ljudskem etosu. Poskus in ogrodje.
Ludovik Modest Golia, Škof Karel Herberstein. Prispevki k problematiki jožefinizma na Slovenskem. Ljubljana, 1946.

12. Golia Ludovik, Moji spisi in pesmi ter prigodbe.
Modest Golia, Belokranjska Velika noč.
Modest Golia, Neverni Tomaži.
Oblaki so rdeči ... Pomlad 1941 (Brez podpisa).
Spravna nedelja 1943 (Brez podpisa).
Modest Golia, Velika noč.
Velika noč – rojstni dan slovenske zemlje (Brez podpisa).
Modest Golia, Velikonočna beseda.
Vstajenje (Brez podpisa).
Kajetan Hrošč (psevdonim Modesta Golie), Sneg in Ljubljančani.
Kajetan Hrošč, Vrabci, kmetje in birokrati.
Kajetan Hrošč, Tobak, tihotapci in financarji.
Zgodovinski oris in inventar župnijske cerkve sv. Simona in Jude na Rudniku (Brez podpisa).
Modest Golia, Od slikopisa do tiska I–V.
Agrarna reforma (Brez podpisa).
Rekonstrukcija Jožefinskega katastra (Brez podpisa).
Modest Golia, Gozdni pas ob Ljubljanici.
Zgodovina zemljiške razdelitve na Ljubljanskem barju (Brez podpisa).
Mestna gmajna Ilovica (Brez podpisa).
Modest Golia, Obrtniško življenje v preteklosti.
Predpust v stari Ljubljani (Brez podpisa).
Arhivske zbirke v Tolminskem okraju (Brez podpisa).

13. Modest Golia, Primorska duhovščina v borbi za Slovenščino.
Modest Golia, Kobariški dekan Andrej Jekše.
Gozdni red za Črni vrh (Brez podpisa).
Modest Golia, Umetnostno zgodovinske drobtine s Tolminskega.
Modest Golia, Drobne zanimivosti iz Kreda.
Neznani primorski ljudski umetnik (Brez podpisa).
Modest Golia, Razvoj cestnega omrežja do Bele Krajine v 16. in 17. stoletju.
Modest Golia, Obrtniško življenje v Metliki.
Modest Golia, Metliški čevljarski ceh.
Modest Golia, Metliški arheološki hram.
Modest Golia, Cerkvica sv. Martina v Metliki.
Modest Golia, Bratovščina Rešnjega Telesa v Metliki.
Modest Golia, Kulturno – zgodovinska škoda v Sloveniji.
Prevod pisma o plemstvu bratov Andreja in Sebastijana de Reya z dne 29. junija 1735.
Prevod zdravniškega spričevala za celovškega škofa.
J. G. Glynn, Mat Talbot svetniški skladišnik. Prevedla Modest Golia in Martin Žerovnik.

14. Ludvik Modest Golia, Demografska in ekonomska slika Metlike v osemnajstem stoletju, Ljubljana, 1966.

15. Sigismund Herberstein
Pismo Modesta Golie DZS, 11. 6. 1948.
Pismo Modesta Golie DZS, 17. 2. 1950.

Prošnja Modesta Golie za študijski dopust, 7. 3. 1950.

Herberstein, Moskovski zapiski, Slovenski poročevalec, 23. 1. 1952.

Pogled v Rusijo pred štiristo leti, radijsko predavanje, 31. 1. 1952.

16. Kronika grofov Celjskih

Predlog Modesta Golie za izdajo "Celjske kronike", 21. 9. 1952.

Pismo MLO Celje, 7. 4. 1952.

Priporočilo dr. Milka Kosa, 1. 8. 1955.

Pismo Modesta Golie MLO Celje, 8. 8. 1955.

Pogodba, sklenjena med uredniškim odborom in Ljudskim odborom občine Celje, 15. 9. 1955.

Poročilo uredniškega odbora, 21. 5. 1956.

Pismo Študijske knjižnice v Celju Vladu Habjanu, 26. 1. 1963.

Pismo Modesta Golie uredništvu založbe Obzorja, 7. 12. 1966.

Kronika grofov Celjskih. Prevedel in z opombami opremil L. M. Golia.

17. Zgodovina cest na Slovenskem

Prošnja Skupnosti cestnih podjetij SRS za recenzijo razprave Josipa Lipoviča, Slovensko cestno omrežje, 29. 8. 1966.

Pismo Modesta Golie Skupnosti cestnih podjetij SRS, 8. 9. 1966.

Modest Golia, Ocena razprave Josipa Lipoviča, Slovensko cestno omrežje, 8. 9. 1966.

Pismo Modesta Golie Skupnosti cestnih podjetij SRS, 5. 10. 1966.

Pismo Modesta Golie Cestnemu skladu SRS, 21. 7. 1967.

Pismo Modesta Golie Cestnemu skladu SRS, 17. 1. 1968.

Pismo Modesta Golie Cestnemu skladu SRS, 27. 1. 1968.

18. Tagebuch 1899 der Julia Baronin Codelli.

Vinko Bevk, Kdo je ordiniral redovnike?

Tihaner Toth, Kristus in mladina. Prevedel Jože Šavora. Ljubljana 1961.

19. Johann Herbard Frh. v. Taufferer. Grenadierhauptmann in Moltkischen Regiment. Veröffentlichungen aus den Frh. v. Tauffrerischen Archiv in Schlosse Weixelbach. Nr. 2. Mai 1940.

Die Geistlichen aus dem Hause Taufferer. Veröffentlichungen aus den Frh. v. Tauffrerischen Archiv in Schlosse Weixelbach. Nr. 3. Juni 1940.

Latinska vadnica. Izdal Odsek za prosveto. 1945.

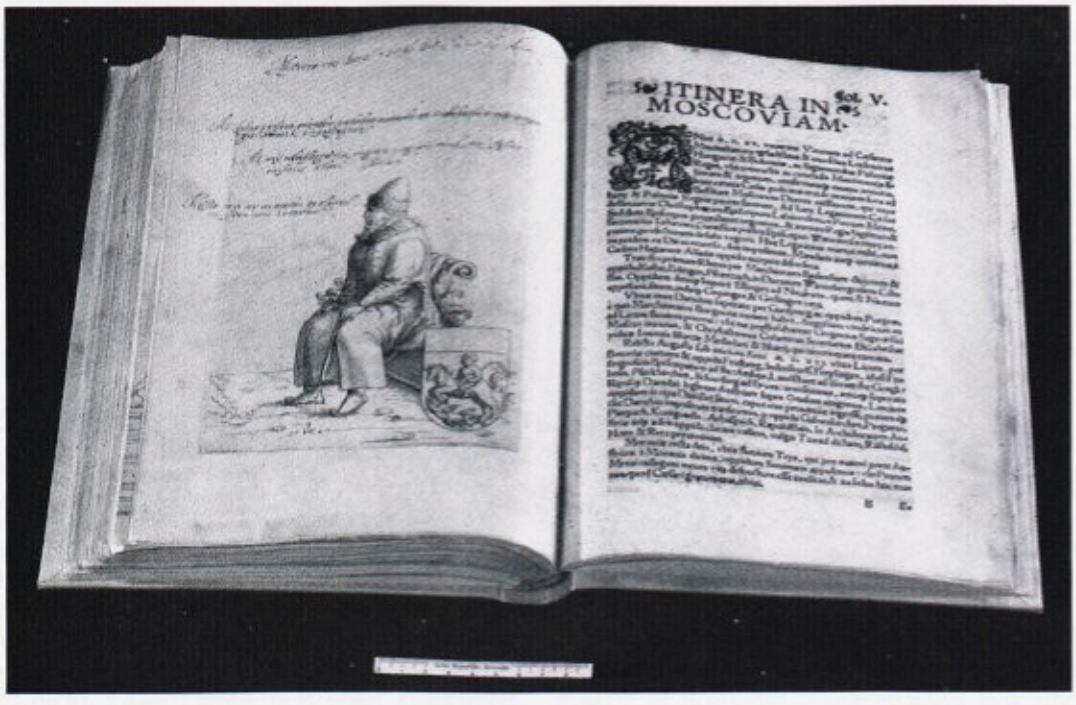

S. Herberstein, Rerum Moscoviticarum commentarii, Dunaj 1549, Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb, Biblioteka Zrinjskih – Historici Pannoniae et Orientalium, št. 22.

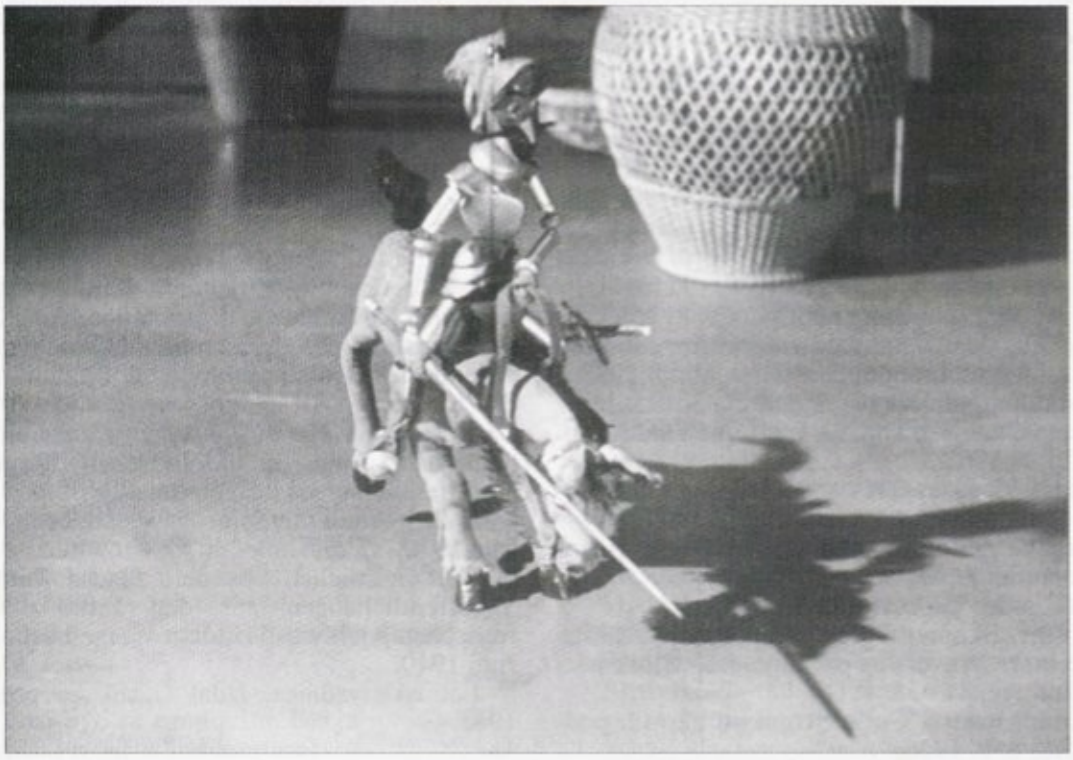

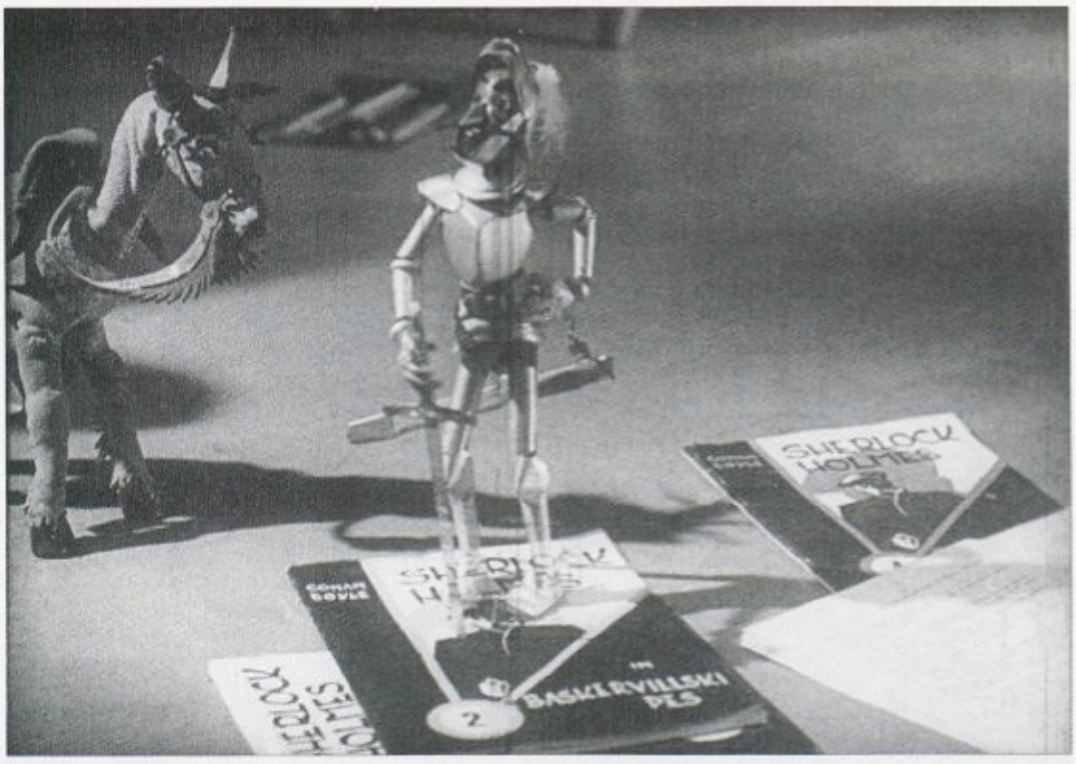

Risani film Vitez in koš.
Producent: Triglav film 1952,
scenarij, režija in animacija Saša Dobrila, hrani Borko Radešček.

O delu Arhivskega društva Slovenije

19. zborovanje Arhivskega društva Slovenije v Bovcu, 4. - 6. oktober 2000

V prelepem okolju Bovca je potekalo 19. zborovanje slovenskih arhivistov. Bogatemu obisku je gotovo botrovala dobro izbrana programska zasnova. V obravnavo so bile predlagane tri teme in bile ene bolj druge manj podrobno obdelane. Že tradicionalno, je bila za zborovanje pripravljena publikacija z referati, tako da so se udeleženci lahko že pred predavanji seznanili s problematiko posameznih referatov, in to se je poznalo tudi pri bogatih razpravah.

Po uvodnih besedah predsednice Arhivskega društva Slovenije Metke Bukošek in pozdravu župana občine Bovec Siniše Germovška, je Drago Trpin podal pregled zgodovine zgornjega Posočja do konca 18. stoletja. Njegovemu referatu bi moral slediti referat Branka Marušiča in predstavitev zadnjih dvesto let v Posočju, vendar avtorja ni bilo na zborovanju, zato je njegovo predavanje odpadlo, lahko pa si ga preberemo v publikaciji.

Prva tema prvega dne zborovanja, je obravnavala arhivsko gradivo v nearhivskih ustanovah, v knjižnicah, muzejih in drugih kulturnih ustanovah. Svoje referate so predstavili kolegi iz različnih nearhivskih institucij in pa arhivisti iz raznih slovenskih arhivov. Ta problematika, očitno precej aktualna, je bila na sporedu 12. arhivskega zborovanja v Ormožu leta 1985, ker pa marsikaj v zvezi z njo še ni dorečeno in tudi vsi dogovori z omenjenega zborovanja niso bili izpeljani, se je vodstvo Arhivskega društva odločilo, da jo zopet uvrsti na spored zborovanja v Bovcu. Mišljena je predvsem priprava in izdaja publikacije, ki naj bi zajemala vse arhivsko gradivo zunaj arhivov, popisano po načelih arhivistike; to je bil eden od sklepov (št. 3) ormoškega zborovanja.

Uvodni referat je pripravil Vladimir Žumer. Izpostavil je več problemov, kot kako razmejevati arhivsko gradivo, kako deliti strokovno delo ob upoštevanju pogojev za ustrezno varno hranjenje arhivskega gradiva, kako gradivo strokovno obdelati, omogočiti dostopnost in njegovo uporabnost. Predlagal je rešitve, ki so v soglasju z veljavno zakonodajo. Opozoril je, da je še vedno prvi in edini pregled nad arhivskim gradivom muzejev, knjižnic, galerij in inštitutov v Sloveniji Vodnik iz leta 1965. Kritično se je dotaknil tega, kar je bilo do sedaj opravljenega oziroma neopravljenega in podčrtal, da je treba pripraviti popis, ki bo uporabnika pripeljal do gradiva, ne glede na to, v kateri ustanovi se hrani. Pomembno je, da arhivi gradivo evidentirajo, popisujejo in vključujejo v arhivski informacijski sistem.

Podroben pregled arhivskega gradiva v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (NUK) je v svojem referatu predstavil Mihael Glavan. Opozoril je, da ima rokopisna zbirka funkcijo nacionalnega literarnega arhiva. Podatke o tem gradivu je mogoče dobiti v Katalogih rokopisov, gradivo pa je obdelano po evropskem bibliotekarskem standardu. Pripravlja pa se tudi računalniška podatkovna baza, ki bo vključena v nacionalno mrežo knjižničnih fondov za Slovenijo.

Pojem domoznanstva in domoznanske zbirke v slovenskih knjižnicah je predstavil Branko Goropevšek iz Osrednje knjižnice Celje. Povedal je tudi, kakšna skrb je namenjena obdelavi domoznanskega gradiva in posredovanju gradiva in informacij.

Razvoj arhivsko-muzejske službe pri Univerzi v Ljubljani je opisala Tatjana Dekleva. Govorila je predvsem o zgodovinskih dejstvih. Zajela je obdobje od leta 1919, ko je bila ustanovljena Univerza v Ljubljani, do današnjih dni.

Nada Jurkovič je za zbiranje podatkov v ptujskih kulturnih ustanovah pripravila vprašalnik in na podlagi zbranih podatkov potegnila nekatere sklepe. Gotovo je, da kulturne ustanove imajo arhivsko gradivo in vprašanje je, ali ga bodo v arhive kdaj dali. Predlagala je, da naj bi kulturne inštitucije upoštevale navodila pristojnega arhiva o urejanju in hranjenju gradiva ter uporabnikom omogočila dostop do njega.

S stanjem arhivskega gradiva v kulturnih ustanovah in nekaterih pomembnejših zasebnih zbirkah na območju, ki ga pokriva Pokrajinski arhiv Nova Gorica, je poslušalce seznanila Ivanka Uršič. Iz povedanega je bilo mogoče povzeti, da zlasti Goriški muzej hrani bogato arhivsko gradivo, da pa je za uporabnika težje dostopno kot v arhivu. Vzroki so različni, način hranjenja, popisi itd. Poleg tega še vedno ni urejeno zbiranje gradiva na terenu. Tu bo nujno še dosti dogovarjanj in usklajevanj, prva naloga pa je po mnenju Uršičeve dogovor o uporabi enotnega sistema pri urejanju gradiva in uporaba enotnih elementov popisovanja gradiva.

Kako je hranjeno in obdelano arhivsko gradivo v muzeju Jesenice, je poročala Irena Lačen Benedičič. Razumeti je bilo, da je arhivsko gradivo v tamkajšnjem muzeju dobro urejeno in na voljo uporabnikom, za kar skrbi kustos arhivist.

Kritična je bila v svojem prispevku Zdenka Semlič Rajh, ko je analizirala hrambo, uporabo arhivskega gradiva v Univerzitetni knjižnici v Mariboru in informiranost o njem. Predlagala je, da se med strokovne kadre v knjižnici vključi arhivist, oziroma da se poskrbi za strokovno izobrazbo s področja arhivistike za delavce, ki so odgovorni za arhivsko gradivo. Želela je tudi, da bi se vzpostavilo strokovno sodelovanje med knjižnico in pristojnim arhivom.

Primorski prostor, ki sodi v okvir Pokrajinskega arhiva Koper, in njegovo sodelovanje z drugimi kulturnimi ustanovami je predstavila Nada Čibej. Lahko se strinjamo z njo, da ko od muzejev in knjižnic zahtevamo naj arhivsko gradivo uredijo in hranijo po arhivskih predpisih, pozabljamo, da s tem muzealcem in knjižničarjem onemogočamo iskanje gradiva, ki je označeno z muzejsko ali knjižnično inventarno številko. Predlagala je izdelavo evidenc arhivskega gradiva, ki bodo v popisu fonda vsebovale vse inventarne številke, tudi muzejske in knjižnične. Tako bi omogočili najširšo dostopnost arhivskega gradiva v muzejih in knjižnicah.

Franc Benedik pa nam je podrobno predstavil štiri sklope arhivskega gradiva, zbranega v Gorenjskem muzeju v Kranju. Vzrok za toliko zbranega arhivskega gradiva v muzeju so časi, ko arhivska služba na tem prostoru še ni delovala.

Peter Pavel Klasinc je pripravil anketne liste, in jih poslal zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine, da bi tako zbral podatke, kakšne zvrsti arhivskega gradiva in koliko ga hranijo te ustanove. Odziv je bil le polovičen, iz zbranih podatkov pa je sklepal, da zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine nimajo posebnih popisov o arhivskem gradivu in v glavnem ne sodelujejo z arhivi, zato je predlagal, da se arhivi povežejo z zavodi.

Predavanja in živahna razprava o tej temi so pokazala, da je praksa po Sloveniji še precej različna. Ponekod so dogovarjanja in sodelovanja strok v interesu uporabnikov, drugod so razhajanja. Izoblikovan je bil predlog o nujnem usklajevanju različnih ustanov in o dogovoru med raznimi strokami pri pridobivanju gradiva.

Marketing v arhivih je bila druga tema slovenskih arhivistov v Bovcu. O tej problematiki je bilo do sedaj v slovenskih arhivskih krogih malo dorečenega, se pa pojem vse bolj pojavlja tudi v naši stroki. Marketing v arhivih je bil predmet obravnave tudi na mednarodnem arhivskem kongresu v Sevilli septembra 2000. Vsi se zavedamo, da je poleg sredstev, ki nam jih zagotovi država, vedno bolj pogosto iskanje dodatnih virov financiranja, ki nam bodo omogočili iti v korak s časom, v katerem živimo in delamo. Tehnične možnosti so tudi v naši stroki vse večje, so pa tudi drage. Tudi v arhivih se vse glasneje pojavlja beseda trženje - marketing. Zelo konkretno je o tem predavala Kristina Šamperl Purg v referatu z naslovom Trženje pameti in trženje v arhivu pridobljenih znanj. Obdelala je pojem trženja s posebnim ozirom na arhive in predstavila številne zanimive ugotovitve ko je pojme, kot so tržno gospodarstvo in tržno komuniciranje, prenesla na arhive in arhivsko delo. Po njenem v arhivih arhivisti sicer že delajo po tržnih gospodarskih principih, a svojega dela še ne vrednotijo tako. Povzela je, da bo treba na tem področju še veliko narediti.

Aleksandra Pavšič Milost je v svojem prispevku govorila o možnostih promocije arhiva in arhivske dejavnosti.

Peter Pavel Klasinc je poudaril potrebo po ovrednotenju dela arhivistov, predlagal je, naj se arhivi uveljavijo kot kakovostne kulturne, znanstvene in izobraževalne ustanove, naj za svoje uveljavljanje uporabijo različne medije, pomembno pa je tudi izdajanje publikacij itd. Ugotovimo lahko, da vse te dejavnosti v naših arhivih že potekajo in jih je treba nadaljevati.

Navodila o tem, kako čim bolje izpeljati trženje in promocijo pri svojem delu nam je dala Tjaša Mrgole Jukič.

Kako daleč so na tem področju v muzejski stroki, nam je povedal Dejan Vončina. Opisal je namreč tržnokomunikacijski splet v Muzeju novejše zgodovine.

Natalija Glažar, ki v Arhivu R Slovenije skrbi za področje odnosov z javnostjo, je v precej teoretičnem predavanju razložila možnosti te dejavnosti v arhivskih ustanovah.

Marta Rau Selič je obravnavala tematiko trženja v filmskem arhivu in razmišljala, ali pojem "tržnost" sploh lahko uporabimo v arhivih. Cilj marketinga v arhivih je po njenem kakovostna zagotovitev uporabe arhivskega gradiva; to pa zahteva primerno organizacijo in dobro načrtovano delo. Zakonski predpisi in solidna finančna podlaga morajo podpirati zgoraj omenjeni cilj.

Napotke v zvezi s plačevanjem upravnih taks in informacije o taksnih oprostitvah, ki veljajo za arhive, je razložila Jolanda Fon. Takse določa novi Zakon o upravnih taksah, ki je v veljavi od februarja 2000.

Tretja tema srečanja je bilo računalniško popisovanje arhivskega gradiva v praksi. O tem so govorili referati, ki so jih pripravili Miran Novak, Dean Ceglar in Adrijan Kopitar. Iz njihovih predavanj je mogoče povzeti, da je uvajanje sodobne računalniške tehnologije v slovenskih arhivih že prineslo pomembne uspehe.

Delovne dneve na zborovanju sta obogatili predstavitvi videokaset Pokrajinskega arhiva Nova Gorica in Zgodovinskega arhiva Ljubljana in pa ogled razstave o oglejskih patriarhih v Čedadu.

Za uspešno izpeljano in v prijetno zborovanje se gre zahvaliti organizatorjem Arhivskemu društvu Slovenije in njegovi predsednici ter kolegom iz Pokrajinskega arhiva Nova Gorica.

Ob koncu zborovanja je bila imenovana komisija za sklepe. V njej so Metka Bukošek, Ivan Lavrenčič in Milica Trebše Štolfa. Svoje delo je skrbno opravila in pripravila 12 sklepov, katerih izvedba bo ena glavnih nalog Arhivskega društva (ADS) v bližnji prihodnosti:

1. ADS naj ustanovi skupino za popisovanje arhivskega gradiva v nearhivskih institucijah. Nosilci projekta naj bodo arhivi, sodelujejo pa naj še predstavniki muzejev, knjižnic in zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine.

2. ADS naj izda Vodnik po arhivskem gradivu v nearhivskih institucijah. Pri pripravi moramo upoštevati že dane signaturne številke (popisi morajo vključevati vse uporabne inventarne številke muzejskih označb in bibliotečnih enot). Pri vsakem fondu je treba dodati, ali je na voljo računalniški popis in v kakšnem programskem jeziku.

3. V nearhivskih institucijah naj zaposlijo oziroma usposobijo delavce za delo z arhivskim gradivom. Za to delo se morajo usposobiti v arhivih.

4. Arhivsko gradivo v vseh javnih ustanovah mora biti dostopno vsem raziskovalcem in popisano po enotnih merilih.

5. Predlaga se ustanovitev interdisciplinarnega strokovnega svetovalnega telesa, ki bo usmerjalo darovalce, kam izročiti gradivo.

6. Pri letnem finančnem ovrednotenju akcij arhiva je smiselno dodati postavko za promocijo.

7. Arhivsko društvo in arhivi si bodo prizadevali za več projektnega dela v arhivih. Pri vrednotenju projektov je treba upoštevati vse postavke od programa do izvedbe, vključno z zaščito intelektualne lastnine. Ugotovljeno je bilo, da marketing ni samo denar (nihče od nas ne pričakuje dobička). Pričakuje pa se, da dobimo za projekt, ki je finančno ovrednoten, 100 - odstotna sredstva in ne le 50 - odstotna, kot je v praksi doslej. Pri odobravanju sredstev za projekte je treba upoštevati pričakovano inflacijo in s tem tudi porast drugih stroškov.

8. IO ADS naj ustanovi delovno skupino za ugotavljanje vrste in načina marketinga v arhivih.

9. Komisija za sklepe predlaga še dodaten sklep v zvezi z informatiko v arhivih, in sicer da komisija strokovnjakov za računalništvo, ki so jo imenovali direktorji zavodov, upošteva mnenja razpravljalcev na posvetovanju.

10. Predlagan je bil tudi sklep, da IO v imenu ADS ministrstvu poda apel za izboljšanje plač po kolektivni pogodbi v arhivih (dopolnilo kolektivne pogodbe).

11. Predstavnica SVIZ-a je predlagala, da se v prid izboljšanja našega materialnega položaja priključimo sindikatu. Vključitev naj poteka prek društva, zato da bomo v stroki enotno nastopali v enem sindikatu. Premislili bomo in se pozneje odločili, kateremu sindikatu se bomo pridružili.

12. Predlagana je bila morebitna tema naslednjega zborovanja. Izhajala je iz razprav udeležencev, nanašala pa naj bi se na vrednotenje dela v arhivih, strokovno in finančno. Možen naslov bi bil "Kar nič ne stane, ni nič vredno!"

Metka Gombač

Zborovanje ADS v Bovcu.

Poročilo o delu Arhivskega društva Slovenije

ADS ob zaključku predsedniškega mandata Marijana Gerdeja

Ob koncu dvoletnega mandata predsednika ADS Marijana Gerdeja naj na kratko podam poročilo o delu, ki ga je opravilo društvo v času njegovega predsedovanja. Izpostavim naj predvsem dve poglavitni nalogi, ki ju je društvo dolžno izpolniti vsako leto.

Kot prvo naj omenim organizacijo 19. posvetovanja ADS v Gozdu Martuljku v času od 7. do 9. oktobra 1998, katero je bilo ob pomoči Zgodovinskega arhiva Ljubljana ter požrtvovalne Mije Mravlja izvedeno v letu 1998. Naslednje leto je bilo organizirano od 29. 9. do 1. 10. posvetovanje ADS v Postojni, tokrat pod taktirko Arhiva Republike Slovenije in našega tajnika, Mirana Kafola. Ob zborovanjih sta izšli publikaciji: leta 1998 Arhivi in računalništvo, leta 1999 pa Evidentiranje virov za zgodovino Slovencev v tujini, Novosti v slovenski arhivski zakonodaji, Arhivski informacijski sistem.

Druga pomembna dejavnost društva je izdajanje

publikacij. V letu 1998 sta izšli dve številki Virov: 12. številka avtorja Zdenka Čepiča z naslovom Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju ter 13. številka avtorja Jurija Perovška Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929). V lanskem letu je izšla zajetna publikacija Darka Friša Korespondenca slovenskih katoličanov v ZDA med leti 1882-1924.

Arhivi so do sedaj redno izhajali, čeprav v takšni obliki verjetno zadnjič. V prihodnje se nam obetata dve ločeni, po obsegu tanjši številki, ki, upam, vsebinsko ne bosta zaostajali za prejšnjimi številkami. Obe uredništvi se trudita obdržati visoko strokovno raven, ki je bila zastavljena že v preteklih letih. Pridružujem se mnenju predsednika Marijana Gerdeja, da so vse izdane publikacije v ponos dejavnosti ADS.

ADS je skrbelo tudi za stike z drugimi arhivi. Sodelovalo je na seminarju Blue Shield, obiskalo razstavo Slovenija, alpska dežela na Hrvaškem, obiskali so nas češki arhivisti, sodelovali smo na občnih zborih arhivskih društev sosednjih držav (Italije, Nemčije, Avstrije, Madžarske, Hrvaške), kjer smo izmenjali izkušnje iz naše teorije in prakse.

Za boljše medsebojno poznavanje pa društvo organizira tudi strokovne ekskurzije. V tem mandatu je bila organzirana na žalost le ena. V letu 1998 je ekskurzija v Grčijo zaradi političnih vzrokov na jugu Balkana odpadla. Lani smo od 3. 6. do 5. 6. za tri dni obiskali Toscano. Ob ogledu arhitekturnih in muzejskih krasot smo si v Sieni ogledali tudi državni arhiv (Archivio di Stato), ki hrani ogromno listin o mestu Sieni. Najstarejšo listino krasi letnica 736 in nanjo so resnično ponosni.

Veliko dela je bilo opravljenega, vendar se ni bati, da nam ga bo v naslednjem obdobju zmanjkalo.

Poročilo o delu ADS za obdobje od 15. 3. 2000 do 14. 3. 2001

Leto 2000 je bilo volilno leto za Arhivsko društvo Slovenije. Občni zbor društva je kot ponavadi potekal v čitalnici Arhiva republike Slovenije, ki nas tako že vrsto let potrpežljivo gosti in nam nudi streho nad glavo. Novo manadatno obdobje, trajajoče dve leti, je prevzel Izvršni odbor v sestavi: Metka Bukošek - predsednica, Miran Kafol - tajnik, Mihaela Knez - blagajničarka ter člani Kristina Šamperl Purg - ZAP, Marijan Gerdej - PAM, Žiga Železnik - ZAL, Lilijana Vidrih-Lavrenčič - PANG, Milica Trebše-Štolfa - PAK, Peter Štih - Univerza Ljubljana, Andrej Hozjan - Univerza Maribor, Jože Ciperle ter Marjan Vogrin.

Urednika sta še vedno za Arhive mag. Matevž Košir in za Vire dr. France M. Dolinar. Podpredsednik društva je bil imenovan na prvi seji IO ADS, in sicer Marijan Gerdej iz PAM. V skladu z večno pomanjkljivimi finančnimi sredstvi smo se poskušali obnašati racionalno in smo pripravili le pet sej izvršnega odbora. Nekaj vprašanj smo rešili korespondenčno.

Dela, ki jih je izvršni odbor opravil v tekočem letu:

Izdaja publikacij in revij

1. Izšla je revija Arhivi, in sicer v malo drugačni podobi, kot smo bili navajeni. Revijo smo bili prisiljeni razbiti in jo objaviti v dveh delih. S tem smo ugodili zahtevam, ki nam jih je postavil financer. Tako je prvo izšlo Bibliografsko kazalo revije Arhivi 1978–1997, letnik XXIII, št. 1. Drugi del Arhivov bo izdan v tekočem letu. Podrobnejšo razlago vam je v svojem poročilu zapisal njihov urednik Matevž Košir.

2. Izšla je petnajsta, zelo obsežna številka Virov, ki zajema kar 386 strani, avtorice Darinke Drnovšek. Viri nosijo naslov Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945/1954.

3. Čeprav naslednje besedilo ne sodi v to rubriko, ne morem prek dejstva, da je lani izšla publikacija Pravo, zgodovina, arhivi. Izidu knjige je botroval Arhiv Republike Slovenije, vendar je treba pojasniti, da so zamisel in veliko vloženega dela prispevali člani našega društva, natančneje Skupine za pravosodje, čeprav rojstvu knjige ne botrujejo. Zaradi neresnosti nekaterih avtorjev je delo kar za dolgo časa zastalo in izid knjige je bil sploh vprašljiv. Arhiv Republike Slovenije se je odločil za izdajo knjige, čeprav nepopolno zaradi odsotnosti nekaterih avtorjev, ki niso v roku oddali besedil. Čeprav smo veseli izdaje te knjige, naj neresnim avtorjem izrečemo opomin, ker s svojo nevestnostjo zavirajo delo tistih, ki se potrudijo in bi želeli videti rezultate svojega dela in si to tudi zaslužijo.

Kakor veleva že nekajletna tradicija, nam je tudi tokrat ob 19. zborovanju v Bovcu uspelo izdati zbornik razprav z naslovom Kulturne ustanove in arhivsko gradivo, Arhivi in marketing, Računalniško popisovanje arhivskega gradiva v praksi, 19. posvetovanje Arhivskega društva Slovenije, Bovec 2000. V omenjenem zborniku je na 136 straneh kar petindvajset referentov objavilo svoje razprave. Zbornik je izšel le nekaj dni pred začetkom zborovanja, čeprav smo napeli vse moči, da bi izšel veliko prej, ker bi to omogočalo razpravo ob predstavitvi referatov. Žal nam zaradi nedoslednosti, lahko rečem že kar malomarnosti nekaterih referentov, to spet ni uspelo, zato izkoriščam priložnost, da na tem mestu prosim vse bodoče sodelujoče, da nam omogočajo mirnejši spanec in nam pošljejo svoje izdelke v določenem roku.

Posvetovanja in zborovanja

19. zborovanje arhivskih delavcev v Bovcu

Zborovanje je v sodelovanju z Arhivskim društvom Slovenije pripravil Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, in sicer v času od 4. do 6. oktobra 2000. Pohvaliti se moramo z zelo dobro udeležbo (prek 130 udeležencev), še bolj pa je pohvalno, da so prišli med nas tudi muzealci in knjižničarji, s katerimi smo preko aktualnih tem, ki smo jih obravnavali, postavili temelje za sodelovanje v prihodnje. Ob ideji, da nas vodi enaka motivacija, kako čim bolje ohraniti našo kulturno dediščino ter jo približati tistemu, ki mu je name-

njena, smo vzpostavili most, ki nas bo, močno upam, povezoval v prihodnjih letih. Omeniti moram veliko odmevnost zborovanja, saj je zbudilo zanimanje za medsebojno sodelovanje kulturnih institucij. Podrobnejši pregled poteka zborovanja je zapisala Metka Gombač v Zgodovinskem časopisu, v rubriki Kongresi, simpoziji, društveno življenje. Na zborovanju je bilo sprejetih tudi dvanajst sklepov. Od že uresničenih naj omenim le nekaj poglavitnih. V mislih imam ustanovitev predlaganih komisij oziroma sekcij:

a. Komisija za popis arhivskega gradiva zunaj arhivov

Njeno delo pomeni nadaljevanje že začetega dela, ki so ga arhivi opravili že pred več kot desetimi leti, to je bilo delo za t. i. deseti TOM, ki pa na žalost zaradi znanih političnih razmer ni nikoli izšel. Čeprav smo ugotovili, da so se razmere od takrat močno spremenile in nam že opravljeno delo ne more več veliko koristiti, pa smo našli vzvod za ponovno delo v sodelovanju s predstavniki drugih institucij (muzejev, zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine in knjižnic), ki tudi hranijo arhivsko gradivo. Začrtali smo si smernice, ki nas bodo vodile na poti sodelovanja. Pomembna naloga se nam zdi, da uskladimo popise z njihovim načinom evidentiranja, da jim ne porušimo sistema. Cilji so isti – izdaja Vodnika po arhivskem gradivu v nearhivskih institucijah. Ker naj bi šlo za skupen projekt vseh zainteresiranih strani, se nam njegova izvedba zdi realna.

b. Sekcija delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom zunaj arhivov

Sekcija je spet začela delati. Uspešno je delovala že pred desetimi leti, vendar je zaradi znanih političnih in gospodarskih vzrokov delo zamrlo. Na pobudo posameznih arhivov smo jo znova uvrstili v našo dejavnost. Naloga posameznih arhivov v prihodnje bo, da se povežejo z zainteresiranimi delavci v gospodarstvu, v upravi in drugod in pripravijo seminarje in izobraževanja. Predlog arhivov je bil, da sekcija določene stvari poenoti za vse arhive (npr. izobraževanje naj bo enotno za celo Slovenijo, sekcija poskrbi za vse posamezne predavatelje, ki so strokovnjaki na določenem področju).

c. Delovna skupina za ugotavljanje vrste in načina marketinga v arhivih

Delovna skupina orje ledino pri svojem delu. Ob podrobnejši debati, kakšno je področje njenega dela, se je osredotočila na neprofitni marketing, na njegovo vlogo v arhivih, na zmožnost njegovega uveljavljanja in podobno. Možnosti so široke, naloga skupine pa je, da razišče možnosti za uporabo marketinga in poenoti vse arhive pri uporabi le-tega. Čeprav je zveza arhivi-marketing še malo težko sprejemljiva, pa ne dvomim o uspešnosti komisije.

Vse naštete vsebine so se izoblikovale na prvih konstitutivnih sejah vseh treh komisij in skupin in vse že delajo.

XIV. mednarodni kongres arhivov v Sevilli v Španiji je potekal od 21. do 26. septembra. Naslov kongresa je bil Arhivi novega tisočletja v informacijski družbi. Udeležilo se ga je okoli 2500 gostov. Delovni dnevi so bili razdeljeni na plenarne seje, ki so potekale dopoldne, popoldanski čas pa je bil namenjen srečanjem in seminarjem. Zaradi "šibke" društvene blagajne na kongresu nismo sodelovali do zadnjega dne. Vendar pa so si na njem pridobivali kongresne izkušnje kar štirje predstavniki arhivskega društva: Metka Bukošek, Bojan Cvelfar, Gorazd Stariha in Daniela Juričič-Čargo.

Posvetovanje v Radencih **Sodobni arhivi** v času od 12. do 14. aprila. Posvetovanja se je udeležil tajnik društva Miran Kafol.

71. nemški arhivski dnevi so potekali med 10. in 13. oktobrom v Nürnbergu. Glavna tema posvetovanja so bili arhivi na začetku tretjega tisočletja – arhivsko delo med pritiski za racionalizacijo in pričakovanji servisiranja. Nemški kolegi so gostili nad tisoč udeležencev iz dvajsetih držav. Poleg predavanj so si udeleženci ogledali tudi mestni in državni arhiv. Arhivsko društvo Slovenije je zastopala Kristina Šamperl-Purg.

Društvo je imelo tudi svojo predstavnico na zborovanju **Congress of the social sciences end humanities na Univerzi v Alberti v Kanadi.** Kongres je potekal od 24. do 31. maja 2000.

Povabljeni smo bili tudi na četrto **Posvetovanje arhivskih delavcev Bosne in Hercegovine**, ki ga je gostilo mesto Olovo. Potekalo je od 18. do 19. januarja 2000. Udeležila sta se ga predstavnika našega društva, in sicer Žare Štrumbl in Gašper Šmid.

d. Aškerčeve nagrade

Velika naloga društva je bila ustanovitev Aškerčeve nagrade. Vsi smo bili enotnega mnenja, da morajo nagrade zaživeti, ker je med nami veliko zaslužnih arhivistov. Vendar se je ustavilo pri pridobivanju sredstev za izplačilo nagrad. S korespondenčno sejo smo spremenili 4. in 5. člen Pravilnika o podeljevanju Aškerčevih nagrad in Aškerčevih priznanj za posebne dosežke v arhivistiki. Spremenili smo določila o višini nagrad. Poenotili smo jih z vrednostjo nagrad, kot jih imajo podobna društva. Ker smo z veliko smole (naj omenim samo menjave ministrov) in nekaj nespretnosti zamudili eno leto, smo prisiljeni akcijo prestaviti na naslednje leto. Predlagana bo v načrtu za leto 2002, vendar ne bomo zamudili nobene priložnosti za pospešitev zadeve.

e. Arhivska strokovna ekskurzija

V letu 2000 smo se spopadli z eksotiko in osvajali Daljni vzhod. Gostilo nas je glavno mesto Kitajske – Peking. Bili smo gostje Glavnega zgodovinskega arhiva Kitajske v Pekingu. Arhiv ima čudovito lego, sodi namreč v sklop Prepovedanega mesta. Zanimivost

arhiva je njegovo jedro, saj vključuje arhivsko gradivo dinastije Ming (1368-1644) in Qing (1644-1912). Gradivo ni opravilo dolge poti; pred 75. leti so ga preselili kar iz bližnje palače. Tako arhiv sedaj skrbi za 14 milijonov arhivskih enot, delo pa obvladuje s pravo vojsko uslužbencev – kar 173 jih je. Seveda smo izkoristili priložnost in si nabrali močne vtise ob množici kulturnih spomenikov, hkrati pa smo z mešanimi občutki dojemali njihov vsakdan.

f. Sindikalna dejavnost

Arhivsko društvo Slovenije se je letos lotilo še ene zadeve, ki tudi ni običajen del njegove dejavnosti. Na zborovanju v Bovcu nas je zadnji dan izzvala predstavnica SVIZ Mojca Jenko. Predstavila je slab materialni položaj delavcev v kulturi v primerjavi z drugimi primerljivimi poklici ter nas pozvala, naj se bolj dinamično vključujemo v sindikate. Arhivsko društvo je sprejelo izziv in pozvalo svoje člane, naj se pridružijo sindikalnim vrstam. Čeprav se zavedamo, da je težko vse naše člane vključiti v en sam sindikat, pa je vodstvo društva dalo namig tistim, ki še niso v nobenem sindikatu, da se čim bolj poenotijo in se včlanijo le v en sindikat. Tako lahko bolj množično uresničujemo naše želje.

g. Humanitarna dejavnost

Arhivsko društvo je pripravilo tudi humanitarno akcijo za pomoč ljudem, ki so izgubili svoje domove ob naravni katastrofi v Logu pod Mangrtom. Ker smo prejšnje leto na posvetovanju v Bovcu uživali gostoljubje Bovčanov in njihovega župana, ki nam je s svojo domiselnostjo in prisrčnostjo olepšal srečanje, smo čutili dolžnost, da jim prijaznost skromno povrnemo. Akcija je stekla bliskovito, saj je od začetka do konca preteklo le slabih 48 ur. Zbrali smo 147 tisoč tolarjev in jih izročili županu Siniši Grmovšku. Prispevek je bil skromen, a vodilo nas je načelo: "Kdor hitro da, dvakrat da."

Kakor je razvidno iz zgoraj zapisanega, je delo društva zelo dinamično. Seveda je lahko tako le ob vaši pomoči in z vašim vestnim sodelovanjem. Zato tudi v prihodnjem obdobju pričakujem živahno delo, ki ga boste z nami oblikovali tudi vi.

Metka Bukošek

14. mednarodni kongres arhivov, Sevilla, 21. – 26. september 2000

Na jug Španije smo se namenili po železni cesti, zato smo morali na pot že dva dni pred pričetkom 14. mednarodnega kongresa arhivov. Dobesedno sredi noči smo stopili na vlak Venezia express, polovica odprave v Zidanem Mostu, polovica pa v prestolnici. V nasprotju s pričakovanji nam je dolga pot, popestrena s številnimi prestopanji (Benetke, Genova, Ventimiglia, Portbou, Barcelona, Madrid), pridobivanjem rezervacij ter iskanjem in lovljenjem vlakov, do cilja kar hitro minila. Treba pa je omeniti, da smo bili (pot je namreč trajala kar 44 ur) s približevanjem mestu kongresa vse hitrejši, saj smo iz Ljubljane do Benetk porabili okoli sedem ur in pol, za zadnjo etapo od Madrida do Seville (567 km) pa le dve uri in pol, seveda s pomočjo španskega supervlaka AVE (povprečna hitrost na tej razdalji je bila čez 200 km na uro). Seveda sta pri premagovanju tako dolge poti odločilno vlogo odigrala dobra volja in veselo razpoloženje; obeh res ni manjkalo.

Tako smo v Sevillo prispeli pozno zvečer, dan pred uradnim pričetkom kongresa. Namestili smo se v prijetnem hotelu** v središču mesta, skromno proslavili srečen prihod ter vidno utrujeni od poti odšli nabirat moči za nemoteno udeležbo na zasedanjih.

Naslednjega dne smo se v ogromno in prečudovito kongresno palačo (Palacio de Congresos y Exposiciones de Sevilla) zunaj mesta odpravili že dopoldne. Po prvotnem programu naj bi bila otvoritev kongresa, ki je z naslovom Arhivi novega tisočletja v informacijski družbi (kar je obetalo zanimive teme), šele zvečer, toda naša intuicija je bila močnejša od neobveščenosti. Tako smo si lahko v miru "nabrali" nekaj gradiva za zasedanja ter na uvodni slovestnosti s pričetkom ob 12.30 (nekateri tudi čisto od blizu) občudovali španskega kralja Juana Carlosa. To pa je bil za nas tudi ves uradni program prvega dne (slavnostne večerje za direktorje arhivov se seveda nismo udeležili). Prijetno sončno popoldne smo izrabili za spoznavanje kraljevske Seville ter si z užitkom vsaj v grobem ogledali njene največje znamenitosti, peš in s tradicionalnim prevoznim sredstvom.

Naslednji dan smo že ob 9. uri sedeli v ogromni dvorani kongresne palače med približno 2500 udeleženci ter spremljali predstavitve zanimivih ugotovitev naših kolegov z vseh petih celin. Dopoldne je bilo na programu prvo plenarno zasedanje.

Prva glavna referentka na kongresu je bila domačinka Magdalena Canellas Anoz, direktorica tamkajšnjega "Archivo general de Indias". Opozorila nas je na zelo hiter razvoj informacijske tehnologije ter v tem smislu je skušala definirati arhivske elektronske zapise ter vlogo in funkcijo arhivistov pri tem. Seveda ni pozabila niti na vprašanje varovanja in ohranjanja elektronskih zapisov, nakazala pa je tudi nekatere metode za zagotavljanje dostopa do njih.

Na njen referat so se navezovala še štiri besedila. Najprej je Američan Kenneth Thibodeau aktualiziral problematiko varovanja in ohranjanja elektronskih zapisov ter namignil na nujnost rešitve le-te. Verne Harris iz Južnoafriške republike je pripravil primerjalne izsledke o pravnem položaju elektronskega gradiva, Italijanka Claudia Salmini je analizirala nekatere najpomembnejše poglede v razmerju med uporabniki in informacijsko tehnologijo v arhivih. Luciana Duranti iz Kanade pa je govorila o vplivu tehnoloških sprememb na arhivsko teorijo.

Popoldanski čas je bil namenjen srečanjem in seminarjem. Temi sta bili dokaj posrečeno izbrani, in sicer arhivi v politični tranziciji ter nevladno sodelovanje in razvoj arhivov. Naš edini delovni dan smo sklenili s prvo generalno skupščino arhivskega kongresa.

Zaradi prazne društvene blagajne je namreč "močno" zastopstvo Arhivskega društva Slovenije tega večera že pripravljalo kovčke za vrnitev na sončno stran Alp. Zato in tudi zaradi neplačane kotizacije, smo se iz Seville poslovili z nekoliko grenkim priokusom, ki pa nam ga je uspelo nevtralizirati z veselimi in tudi nekoliko komičnimi dogodivščinami. Vrnitev se je, vsaj meni, kot vedno, zdela hitrejša. Glavni razlog je bilo verjetno veselo razpoloženje, ki nas kljub tegobam zlepa ni minilo.

Sicer pa je mednarodni arhivski kongres nemoteno nadaljeval svoje poslanstvo tudi brez nas. Nadaljeval se je z drugo plenarno sejo, kjer je osrednji referat predstavil direktor bavarskega državnega arhiva Hermann Rumschöttel in odprl temo z naslovom Razvoj arhivske znanosti kot šolske discipline. V koreferatih na to temo so sodelovali še Švicar Jan Dahlin (Zgodovina arhivske znanosti – pregled historiografije), Dong Quan Yang iz Kitajske (Zgodovina arhivske znanosti v Aziji), Brazilka Ana Maria de Almeida Camargo s filozofske fakultete v Sao Paulu (Na poti k modelu izobraževanja arhivistov), Dunajčan Leopold Kammerhoffer (Nova področja, novi arhivi), José María Desantes Guanter s fakultete informacijskih znanosti univerze v Madridu (Mesto arhivov v pravnih predpisih). Popoldne so se nadaljevala srečanja in seminarji – temi pa sta bili geografsko omejeni. Udeleženci so se lahko ukvarjali s problematiko varovanja gradiva v sredozemskem prostoru ali pa s sedanjostjo in prihodnostjo arhivov v Latinski Ameriki. Delovni dan pa se je, tako kot prvi, v noč prevesil z generalno skupščino.

Nedelja, dan počitka, je bila rezervirana za strokovne ekskurzije. Zaradi velikega števila udeležencev je bilo na voljo več destinacij, med zanimivejšimi je bil prav gotovo ogled prečudovitega Toleda.

Naslednjega dne so se "kongresniki" spet zbrali v čudoviti kongresni palači. Tretje plenarno zasedanje je pričel José Bernal Rivas iz Kostarike ter odprl aktualno temo o vlogi arhivov v družbi prostega časa. Na to temo so se navezovali Nizozemec Filip Maarschalkerweerd (Marketing: izkušnje in predlogi), Ibrahima Lo iz Senegala (Izobraževanje uporabnikov arhivskega gradiva), Julia Chee iz Singapurja (Podoba in sprejemljivost arhiva v družbi – primer Singapurja) ter kot poslednji Rus Aleksej Kiseljev (Strategija odnosa do strank).

Popoldne je bilo namenjeno srečanjem, dan pa se je končal s konferenco prejšnjega, 13. mednarodnega kongresa arhivov.

Dopoldne zadnjega dne so potekala štiri vzporedna zasedanja z izredno zanimivimi temami, kot: Prispevek arhivov k kakovosti upravljanja v javnih in zasebnih inštitucijah (Anne-Marie Schwirtlich iz Avstralije), Uporaba kakovostnega managementa kot metode za izboljšanje arhivske službe (Simon F. K. Chu iz Kitajske), Arhivska terminologija – možnosti in meje v mednarodnih spremembah (Bruno Galland iz Francije) ter Standardizacija kot strokovno orodje v kontekstu nacionalnega in regionalnega izročila (Lajos Körmendy iz Budimpešte). Sledila je tretja generalna skupščina, popoldne pa je 14. mednarodni kongres arhivov s sklepno slovestnostjo zaprl svoja vrata.

Povzetke vseh na kongresu predstavljenih referatov si lahko pogledate v petjezičnem zborniku (na voljo so v španskem, angleškem, francoskem, nemškem in ruskem jeziku).

Bojan Cvelfar

Grof Karel Friderik Lanthieri v oficirski uniformi avstroogrske vojske, avgusta 1805.
Z razstave Gremo v trg Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici.

O delu arhivov in zborovanjih

Sevilla 2000, 14. mednarodni arhivski kongres: Arhivi novega tisočletja v informacijski družbi

Prvo plenarno zasedanje: Varstvo in uporaba elektronskih zapisov v odnosu do globalizacije

Magdalena Canellad Anoz, direktorica seviljskega osrednjega kolonialnega arhiva in gostiteljica kongresa, je nastopila kot uvodna plenarna predavateljica na 14. mednarodnem arhivskem kongresu, katerega osrednja tema je bila "Arhivi novega tisočletja v informacijski družbi". Prispevek, ki ga je naslovila Varstvo in uporaba elektronskih zapisov v odnosu do globalizacije, je razčlenila na pet sklopov:

1. koncept in definicija e-arhivskih zapisov,
2. vloga in funkcija arhivistov,
3. pravni vidiki,
4. materialno varovanje e-zapisov,
5. dostop do arhiviranih e-zapisov.

V prvem sklopu je predstavila definicijo arhivskega elektronskega zapisa in v čem se elektronski zapisi razlikujejo od tradicionalnih.

Uvedba novih tehnologij je posegla v temelje praktično vseh področij človekovega delovanja, zato so tudi arhivisti prisiljeni razumeti občutne spremembe v vlogi, izobraževanju in obravnavi na sploh. Če ne bo tako, bo arhivistika kot poklic postala irelevantna in arhivske ustanove le še muzej informacijskih izdelkov. Vlogo arhivistike vidi v:

A) Nadzoru pri ustvarjanju e-zapisov, zagotavljanju avtentičnosti, zanesljivosti in trajnosti. Arhivisti morajo dati navodila, oz. definicijo svojih nalog, tako da lahko uspešno sodelujejo s specialisti na različnih področjih in tudi z ustvarjalci gradiva.

B) Funkcionalni presoji intelektualne vrednosti e-arhivskih zapisov.

C) Materialnem varovanju, dostopnosti in uporabi. E-arhivski zapisi morajo biti dostopni in razumljivi, ker pa je pri izjemno hitrem razvoju računalniških tehnologij izjemno zahtevna naloga.

Preservacija in migracija e-zapisov: narava problema

Kenneth Thibodeau, direktor elektronskih arhivov pri NARA, ameriškem nacionalnem arhivu v Washingtonu D. C., je v prvem plenarnem koreferatu podrobneje predstavil zapleteno problematiko preservacije e-zapisov, obravnavo tega problema, potrebe arhivistov pri reševanju navedene problematike, informacijsko arhitekturo in vztrajanje pri ohranitvi strukture arhivskih fondov.

Opozoril je, da je obravnava problema trajne hrambe e-arhivskih fondov še v fazi raziskovanja in razvoja in bo na tej stopnji ostala še kar nekaj časa. Razlogi za to so tako na tehničnem kot na arhivskem področju.

Prvič – ne razvijajo se specialne tehnologije, ki bi zadostile oz. ustrezale arhivskim potrebam, ampak je obratno, arhivistika se mora prilagajati novim tehnološkim zahtevam.

Drugič – kjer se razvoj dotika arhivskih potreb, ima metoda široko aplikativnost zlasti v digitalnih knjižnicah, muzejih in zbirkah znanstvenih podatkov.

Pravni vidik e-zapisov: primerjalna študija

Verne Harris, pomočnik direktorja južnoafriškega nacionalnega arhiva, je svoj referat razdelil v tele sklope: arhivska zakonodaja, zakon in pričevalnost, nezmožnost presnemavanja, strateški vidiki. Ob koncu pa se je vprašal o značilnosti, pomembnosti e-zapisov, kako jih povezati z resničnostjo, kakšno resnico povedo. Arhivisti si morajo prizadevati vedno razjasniti ta vprašanja, sicer dobijo vlogo odvisnih uradnikov.

Informacijske tehnologije in uporabniki

Claudia Salmini iz državnega arhiva v Benetkah je v drugem koreferatu prvega plenarnega zasedanja predstavila najpomembnejše vidike povezave med uporabniki in informacijskimi tehnologijami. Predstavila je tradicionalna in tudi e-pomagala pri ustvarjanju informacijskega sistema za javno uporabo.

Prispevek je bil pripravljen na osnovi najpomembnejših projektov te vrste, ki trenutno potekajo v Italiji, in na podlagi analiz in rešitev, ki so jih pripravili italijanski kolegi. Glede na kompleksnost italijanske arhivistike, predstavljeni primeri lahko dajo vpogled v podobne situacije v drugih državah.

Vpliv tehnoloških sprememb na arhivsko teorijo

Luciana Duranti, profesorica arhivistike iz univerze Britanske Kolumbije iz Vancouvra, je v svojem referatu ugotavljala, da je zadnje desetletje proizvedlo več zapisanih informacij kot katero koli prejšnje, vendar je ironija, da so ti zapisi doslej najtežje dosegljivi.

Zaradi raznolikosti medijev in formatov je že med redno uporabo težko zagotavljati ustrezen odnos med

posameznimi e-zapisi, popolna neznanka pa je trajna hramba in uporaba tako nastalega arhivskega gradiva. Prizadevanja za razreševanje te problematike so pokazala, da tehnologija sama po sebi ne bo kos problemom, ki jih porajajo e-zapisi. Pokazalo se je, da se je pri razvoju strategij, politik in standardov za delo z e-zapisi nujno vrniti k temeljnim konceptom in metodam arhivske teorije, seveda v luči nove stvarnosti.

Temeljni arhivski koncepti, ki poudarijo vsako raziskavo o e-medijih in vsako odločitev o njihovem upravljanju, morajo upoštevati zapis, zanesljivost, avtentičnost in arhivsko vez.

Temeljne arhivske metode, ki jih je treba nujno upoštevati pri upravljanju z e-zapisi, pa so selekcija, obdelava ter trajna hramba in uporaba.

Ob sklepu je predavateljica poudarila, da se arhivska teorija, tako kot teorije katere koli znanstvene discipline, nenehno razvija in raste. Nanjo vplivajo notranji in zunanji dejavniki, zlasti tisti iz prepletajočih se disciplin in področij. Zato so nujne stalne raziskave in testiranje hipotez ter dosežkov, kajti le tako se lahko ugotavlja smernice prihodnosti arhivske teorije.

Jedert Vodopivec

Drugo plenarno zasedanje: Razvoj arhivistike v znanstveno disciplino

Uvodni referat v okviru drugega plenarnega zasedanja je imel Hermann Rumschöttel, generalni direktor Bavarskega državnega arhiva. Najprej se je posvetil terminološkim vprašanjem, nato pa je orisal razvojne faze arhivistike od francoske revolucije do danes. Osrednjo pozornost je posvetil razvoju arhivistike kot avtonomne znanstvene discipline v zadnjih petdesetih letih. Predstavil je metode in rezultate dosedanjih raziskav v arhivistiki in posebno pomen interdisciplinarnosti.

Naslednji referat je imel Jan Dahlin, direktor Državnega arhiva v Lundu (Švedska). Predstavil je zgodovino in pregled stanja raziskav v arhivistiki. V referatu je podal kratek pregled glavnih elementov, ki karakterizirajo razvoj arhivistike v odnosu do zgodovine. V zadnjem delu pa se je osredotočil na terminologijo, ki se uporablja v raziskavah o arhivističnih vprašanjih.

Zgodovino arhivistike v Aziji je predstavil Dong Quan Yang, direktor upravnega oddelka Državne arhivske uprave na Kitajskem. V referatu je predstavil 3000 let staro tradicjo skrbi za arhivske dokumente na Kitajskem. Pri predstavitvi arhivistike je izhajal iz kitajskih izkušenj in njihovega vpliva na sosednje dežele. Pri najnovejši zgodovini pa je dal poudarek predstavitvi šolanja arhivistov, arhivskim časopisom, objavam, oblikovanju arhivskih društev, ipd. Kljub številnim podatkom je bil njegov referat bolj informativne narave, saj ni posvetil dosti pozornosti vsebinskim vprašanjem.

Sledil je referat Ane Marie de Almeida Camargo, profesorice arhivistike na filozofski fakulteti v Sao Paulu. Referat je imel naslov Na poti k modelu za izobraževanje arhivistov. Referentka je menila, da arhivistika ni edina znanost, ki mora razmisliti o svojih referenčnih okvirih in iskati nove standarde za organizacijo in izobraževanje, da bi bila dorasla spremembam v današnjem svetu. Tudi v arhivistiki so opazne posledice dinamike današnjega sveta. Medtem ko so mnenja o tem, da je arhivistika samostojna znanost enotna, pa so mnenja deljena ob vprašanjih povezave z drugimi znanostmi. Prav to pa se odraža tudi pri izobraževanju arhivistov. Tako še ni bil izoblikovan koncept šolanja, ki bi ga podprle vse strani. Tudi pri poklicni strategiji obstajajo različni pogledi. Na eni strani so zagovorniki večstopenjskega teoretičnega izobraževanja iz akademskih izobraževalnih ustanov, na drugi strani pa zagovorniki kontinuiranega izobraževanja, ki je orientirano praktično. Drugo vprašanje, ki je aktualno pri šolanju arhivistov, je odnos med splošno in specifično izobrazbo. Izobraževalni programi so sicer usmerjeni na jedro iz temeljnih vsebin, se pa pojavljajo različne usmeritve, npr. v aktualno pisarniško poslovanje in sodobne spise oziroma v zgodovinske spise, ipd. Vsak izobraževalni proces vsebuje razvoj specifičnih rešitev. Referentka je na koncu predstavila še nekaj predlogov izobraževanja arhivistov.

Sledil je referat Leopolda Kammerhoferja iz Avstrijskega državnega arhiva na Dunaju o novih nalogah arhivov v času digitalizacije. Pri tem je izpostavil drugačnost digitaliziranih dokumentov od tistih na papirju. Izhajal je iz danes aktualnih pojmov kot so globalizacija, centralizacija in sočasna decentralizacija, ukinitev prostora, ipd. Avtomatizacija in racionalizacija naj bi pripeljala do "elektronske vlade", stabilno administrativno hierarhijo naj bi zamenjala dinamična poslovnost, kar je izvajal na primeru interneta. Digitalni čas naj bi produciral presežek informacij. Bistven problem pri tem je kratka življenjska doba večine elektronskih medijev. Hitra produkcija velikih količin informacij, njihovo razmnoževanje in začasno shranjevanje v najrazličnejših bazah podatkov in končno nekontrolirano uničevanje je značilnost življenjskega ciklusa elektronskih dokumentov. Referent je predstavil različne skupine elektronskih dokumentov. Po podrobni predstavitvi novega digitalnega sveta je opozoril na nove naloge arhivov. Arhivi bi morali dobiti večjo vlogo pri kontroli nad produkcijo spisov, na drugi strani pa uporabljati tehnologijo pri svojih uslugah. Informacijska tehnologija nudi tudi nove možnosti, kar pa poleg nove tehnike zahteva tudi nova znanja.

Sledil je referat Jose Maria Desantes Guanterja, odvetnika in profesorja informatike na Univerzi v Madridu. Uvodoma je predstavil pojem dokumenta, njegove pravne in informativne funkcije in različne vrste dokumentov. Dokumente je nato osvetlil iz pravnih in drugih vidikov. Arhiv je postavil v različne

pravne sisteme in primerjal pravne predpise, ki zadevajo arhive. Arhiv je predstavil v vlogi različnih funkcij: kot dokaz v pogajanjih, kot nosilca kulture, zgodovinsko pričo, vir za znanost, sredstvo širjenja informacij, ipd. Predstavil je arhive Evropske unije in posebej še evropske predpise, ki se nanašajo na arhivsko področje. V zaključku referata je skušal oblikovati "vsesvetoven" pojem arhiva in poudaril pomen arhivov tako za posamezno kulturo kot za vse človeštvo, posebno kot komunikacijo med generacijami.

Matevž Košir

Tretje plenarno zasedanje: Vloga arhivov v družbi prostega časa

Uvodno predavanje je imel g. Jose Bernal Rivas iz Kostarike (predavatelj arhivskih študij na Fakulteti za zgodovino Univerze v Kostariki, San Jose). V začetku je opredelil, kaj je to družba ugodja in prostega časa (leasure society), to pojmovanje namreč zajema aktivno preživljanje prostega časa, predvsem ne pomeni "delati ničesar". Užitek naj bi pomenilo že delo samo. Uporaba prostega časa na aktiven način in ideologija prostega časa sta se začela razvijati v dvajsetih letih 20. stoletja. Bistvo njegovega prispevka pa je seveda bil v tem, kakšna je lahko vloga arhivske organizacije v družbi te vrste, kjer naj bi bile tudi vlade odgovorne za izkoriščanje prostega časa državljanov v t. i. "civilizaciji prostega časa", v kateri se oblikujejo nove družbene vrednote ter drugačne družbene obveznosti. Prost dostop do arhivskega gradiva, nove ekonomske možnosti ter nove tehnologije so prinesle tudi nove oblike "brezdelja". Podoba arhivske organizacije v družbi prostega časa se zato spreminja. V takih razmerah je zelo ugoden prijem "širjenja kulture", ki se osredotoča na občinstvo prostega časa. Uporaba interneta kot orodja je pri tem lahko gonilna sila dejavnosti te vrste. Prav zato je v prihodnje nujno poudariti javno naravo arhivov ter pravice državljanov do dostopnosti arhivskega gradiva. Poudarek je na pretoku informacij. Torej ne gre zgolj za vlogo arhivov za izobraževalne in raziskovalne potrebe, pač pa tudi za potrebe družbe prostega časa (npr. genealogija, kajti identiteta obiskovalcev je del njihovega prostega časa). Seveda sta ponudba in izkoriščanje takih možnosti zelo različna, in odvisna predvsem od stopnje razvitosti posamezne družbe.

Drugi referent navedene tematike je bil Flip Marschalkerweerd iz Nizozemske (državni in občinski arhivist) z referatom "Marketing: izkušnje in predlogi". V svojem prispevku si je najprej postavil vprašanje, ali imamo arhivi marketinško vrednost. V primerih ponatisa in multipliciranja neke arhivalije (npr. v ZDA Deklaracije o neodvisnosti) vsekakor lahko govorimo o določeni marketinški vrednosti. Poudaril je, da sicer nihče iz arhivov ne želi delati propagande in marketinga – vendar dejstvo je, da arhivi morajo poiskati svojo enkratno pozicijo ponudbe in povpraševanja,[1] tako kot vsak drug izdelek ali storitev na tržišču. Živimo v komercialnem svetu in temu se tudi arhivisti ne moremo izogniti. V svetu kulture pa v splošnem že prakticirajo take prijeme, predvsem v muzejih in galerijah. Podal je definicijo Philipa Kotlerja kaj je marketing: to je aktivnost, s katero ugodimo potrebam in željam naših potrošnikov. Pri tem pa bi morale biti potrebe in želje medsebojno ločene. Kot blago v arhivih bi lahko opredelili informacije, vire informacij ipd. Področja, ki se ukvarjajo z dejavnostjo te vrste, so oglaševanje, odnosi z javnostmi in marketing. Pri tem je pomembno, da so vrste informacij, ki so v arhivih drugačne – oz. to so "starejše informacije". Kar pomeni, da imamo različne arhive in različne vrste informacij. Marketing v arhivih bi moral zajemati dva vidika; odgovornost za varstvo dediščine ter državljanska pravica in odgovornost avtoritete. Pri razpravljanju o marketingu je pomembno, da pri arhivskem delu ni marketing tisti, ki določa naše delovne postopke, pač pa da jih določajo strokovna merila in pravilniki, ki opredeljujejo funkcije arhiva. Kljub temu ne moremo obstajati izven sveta, ki mu pripadamo – in to je svet marketinga. Vendar dobiček (profit) ne bi smel biti merilo dela v arhivih, kar pomeni, da lahko uporabljamo "kulturni marketing" na omejen način ter z večjim številom zadržkov in pogojev. Načela so tisto, kar je pri arhivih pomembno – lahko govorimo tudi o "moralni ekonomiji". Vendar to je nekaj, kar je težko merljivo – pomembno je torej, da je v arhivih prisoten ustrezen (adekvaten) management. Treba pa se je zavedati, da so uporabniki tisti, ki želijo dobiti informacijo na "marketinški način" (npr. razne oblike reprodukcij so lahko marketinško blago) – vendar to je realnost zunanjega sveta. Navedel je primer Kulturnega centra v Maastrichtu, ki je uporabil koncept "the history supermarket": že objekt "ceramic centre" je bil privlačno opremljen, središče je bila knjižnica – načelo delovanja je bil kultura + prosti čas. Vendar so ga kmalu zaprli, pa ne iz finančnih razlogov, pač pa se jim je zdelo, da tak center ni potreben, in to je bila napaka. Referent je poudaril, da bi morali v arhivih gojiti take kontakte z uporabniki, kot to počnejo knjižnice z obiskovalci. To pomeni "prisiliti trg (market) v ne-marketinški kontekst". Priporočil je tudi, da za arhive ni sprejemljiv marketing brez odnosov z javnostmi. Na koncu je postavil retorično vprašanje, ali nismo arhivisti preveč skromni glede na kulturno dediščino, ki jo hranimo.

Tretji referent je bil gospod Ibrahima Lo, Senegal (predavatelj arhivskih študij na Šoli za bibliotekarstvo, arhivskih in informacijskih študij Univerze v Dakarju).[2] V začetku se je vprašal, kakšna znanja bi morali imeti uporabniki arhivskega gradiva – to je odvisno od delovnega okolja uporabnikov in od predmeta raziskave, ki jo opravljajo – z leti se namreč pojavlja vse bolj zahtevno občinstvo. Po drugi strani pa je potrebno skrbeti za nivo zadovoljstva v arhivih: ker je publika uporabnikov raznolika, je problem tudi

1 V originalu: a unique seeking point.

2 Archival Studies, School of Library, Archival and Information Studies , University of Dakar.

Del udeležencev iz Arhiva Republike Slovenije skupaj z delegacijo Arhiva Črne gore na arhivskem kongresu v Sevilli.

v pripomočkih, ki so včasih prekompleksni. V začetku razvoja arhivskih ustanov so bili arhivi "akademsko ustanovljeni" in akademizma se v glavnem tudi držijo – pozabljajo pa pri tem na druge splošne uporabnike in tematike, ki tudi obstojijo: moramo se namreč vprašati, kdo so primarni uporabniki arhivov. Ker je pri delu v arhivih poudarek na historičnosti pomembnih dokumentov, se to odraža tudi v oblikovanju priročnikov za uporabo. Pomembno je oblikovanje pripomočkov za uporabo, ki bi lahko obstojali na računalniški ter na lahko dojemljiv način. Prav tako bi morali katalogizirati obstoječe članke, prispevke in raziskave, ki bi morali biti dostopni na domačih spletnih straneh. Lahko bi izvajali tudi usposabljanje uporabnikov za delo v arhivih prek tečajev po internetu.

Četrta referentka je bila ga. Julia Chee iz Singapurja (pomočnica direktorja Nacionalnega arhiva v Singapurju), ki je predstavila način dela njihovega arhiva v novih marketinških pogojih. Poudarila je, da se določene pozitivne spremembe že dogajajo, zato je opazna strategija širjenja kulture k množičnemu občinstvu. Opisala je, kakšen novejši pristop so pričeli uporabljati v nacionalnem arhivu – vendar k temu je prispevala širša reorganizacija, v kateri je arhiv leta 1993 postal sestavni del Uprave za nacionalno dediščino ("National Heritage Board"), ki pa v širšem smislu sodi pod ministrstvo za informacijsko tehnologijo. V upravi za nacionalno dediščino so organizacije, ki imajo sorodne poglede na širjenje kulturne dediščine. Uspeli so se povezati z mestom Singapur in dopolniti obstoječo turistično ponudbo – to imenujejo kulturni turizem Singapurja. Za meščane organizirajo "spoznavanje mesta in njegove preteklosti". Akcije izvajajo v povezavi s singapurskim turističnim uradom ("Singapore Tourism Board"), zato tudi na spletnih straneh izvemo o mestu kot celoti, in ne predstavljajo se posamezne ustanove posebej. V primeru njihovega načina dela je arhiv tisti, ki priskrbi vsebino, partnerji pa obliko in vsestransko podporo (tudi finančno). Tako nastajajo v kooperaciji CD-ROMi, letaki, brošure, novičarska pisma (newsletter) za šole ipd. Skupaj s filmskim arhivom in mestnim centrom organizirajo projekcije in razstave. Uporabniku torej ni treba priti do čitalnice, da bi se seznanil z vsebino arhivskega gradiva. V takih primerih je zelo pomembna strategija – arhivisti se morajo pri tem učiti iz drugih strok in znanosti, da bi bili lahko pri tem uspešni. Poleg tega je poudarila, da bi morali izdelati lastno profesionalno identiteto, ki bi morala vključevati vedenje o tem "kako biti uporaben v informacijski dobi". Uporabnikom torej dati tisto, kar so njihove potrebe. Poleg tega bi morali postaviti nove arhivske "zastopnike" ("archival advocates"), katerih naloga bi bila širiti dediščino vzporedno z drugimi izobraževanji, ter predvsem na ravni novih informacijskih uporabnikov-iskalcev (nove informacijske oblike: audiovizualne, govorne ipd.). Z globalnim občinstvom se porajajo

novi problemi tudi v arhivih – z informacijsko tehnologijo (IT) bomo pričeli uporabljati tudi informacijski management.

Zadnji referent je bil Alexei Kisselev iz Rusije (vodja oddelka za varstvo in obdelavo gradiva pri Zveznem arhivskem oddelku Rusije v Moskvi). V svojem referatu je prikazal predvsem način dela, ki ga prakticirajo v Zvezi moskovskih arhivov – gre za koordinacijo sedmih arhivov v mestu). Poudaril je ne samo pomen publiciranja arhivov, pač pa tudi način notranjega organiziranja ter strukture organizacije. Pri vseh projektih, publikacijah ali razstavah je pomembno sodelovanje z drugimi arhivi tako doma kot v tujini (doslej so sodelovali z arhivi v Parizu, Londonu, Pekingu, Belgiji) – pri tem je vedno pomembna sklenitev dogovora o razstavi ali drugem projektu. Poudaril je, da ko govorimo o nacionalni kulturni dediščini, je kulturna dediščina samo tisto, kar "uspemo nositi s sabo" oz. kar "reproduciramo v svoji glavi". Zato je tudi pomembno, kako so arhivi uspešni pri prenosu te vsebine na okolico. Publikacije, ki jih izdajajo, so vsekakor dosegljive v knjigarnah ter po posebnih "nacionalnih cenah". V šole so uvedli predmet "Spoznaj Moskvo", ki ga pripravljajo skupaj z arhivi. Male priročne publikacije predstavljajo posamezne dele mesta – akcija še ni zaključena. Za prevzemanje arhivskega gradiva v arhiv gojijo neposredne kontakte z Moskovčani in zbirajo posamezne arhivalije po načelu dela muzejev, posebno je to uporabno za dokumente "iz vsakdanjega življenja". Ob razstavah pripravijo videopredstavitve, ki so rekonstrukcije nekdanjega načina življenja v Moskvi (družabno življenje, kongresi, sestanki ipd.). Vse, kar počenjajo, omogoča dvostranski komunikacijski proces – ne le posredovanje vsebin, pač pa tudi povratna informacija publike. Meščani sami zahtevajo take projekte, v katerih sodeluje tudi do deset različnih arhivov Moskve.

Tematika je na splošno vzbudila zelo različna mnenja tudi med diskusijo, vsekakor pa se je pokazalo, da je to področje še nepoznano in tudi možnosti ali nemožnosti tovrstnega delovanja še niso definirane. V diskusiji je nastal celo predlog za ustanovitev posebnega komiteja za področje marketinga v arhivski organizaciji. Vsekakor je pojem marketinga veliko bolj širok, kot zgolj pojmovanje profita in prodaje, in za arhive je s tega vidika pomembno predvsem, da smo arhivi prisotni "udeleženci na kulturnem odru", kot se je izrazil nekdo v razpravi.

Natalija Glažar

Začetni tečaj nemške paleografije v ARS

V dneh od 22. 5. do 2. 6. 2000 je v Arhivu Republike Slovenije potekal dvotedenski petdeseturni začetni tečaj nemške paleografije. Tečaja, ki se v ARS pripravi vsakih nekaj let, se je tokrat udeležilo okrog deset slušateljev, predvsem arhivskih pripravnikov ali mladih arhivistov iz naslednjih slovenskih arhivov: Arhiva Republike Slovenije, Arhiva Univerze v Ljubljani, Nadškofijskega arhiva Ljubljana, Škofijskega arhiva Maribor, en udeleženec tečaja pa je bil iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Težišče tečaja je bila transkripcija, branje in interpretacija pisane nemške gotice od 1450 do 1918. Tečaj je bil glede na različnost pisav v posameznem obdobju razdeljen v tri sklope, ki so jih vodili različni predavatelji; branje in interpretacija nemških besedil od 1450 do 1650 (Drago Trpin), branje in interpretacija nemških besedil od 1650 do 1800 (Matevž Košir) ter branje in interpretacija nemških besedil od 1800 do 1918 (Saša Serše). Predavatelji so za transkripcijo oziroma branje pripravili nekaj najbolj značilnih rokopisnih tekstov upravnih in sodnih organov ter zasebne korespondence iz posameznega obdobja.

Tečaj je bil koristen za tiste udeležence, ki so se branja pisane gotice učili že med študijem na fakulteti v okviru lektorskih predavanj nemškega jezika pri prof. Niku Hudelji, pa tudi za tiste, ki so se na tečaju prvič srečali s to pisavo. Večina udeležencev je imela izkušnje z branjem že pred tečajem.

Menim, da bi bilo v prihodnje potrebno začetne tečaje nemške paleografije nadaljevati in vanje vključiti širši krog arhivistov: poleg arhivistov, ki pokrivajo fonde s starejšim gradivom, tudi tiste, ki delajo v arhivskih čitalnicah. Koristno pa bi bilo, če bi v bližnji prihodnosti pripravili tudi nadaljevalni tečaj nemške paleografije, kjer bi dali še večji poudarek ne samo transkripciji gotskih tekstov, ampak tudi prevodom transkribiranih besedil iz stare nemščine. Tako bi zainteresirani, predvsem arhivisti, ki delajo s starejšim gradivom, lahko še bolj izpopolnili znanje, ki so si ga pridobili na začetnem tečaju oziroma že na fakulteti.

Damjan Hančič

Nemško arhivsko zborovanje, Nürnberg od 10. do 13. oktobra 2000

Slovenska delegacija, v kateri so bili ga. Sonja Anžič, ga. Mira Hodnik (Zgodovinski arhiv Ljubljana) ter g. Marjan Dobernik in ga. Natalija Glažar (ARS), se je udeležila zborovanja Arhivske zveze Nemčije.

Nemški arhivski dan (Deutscher Archivtag) s strokovnim arhivskim sejmom je potekal od 10. do 13. oktobra 2000 v mestu Nürnberg; kraj je slavil tudi 950-letnico. Osrednja tema 71. nemškega zborovanja je imela naslov "Arhivi na začetku tretjega tisočletja – arhivsko delo med pritiski racionalizacije in pričakovanji javne službe" (Die Archive am Begin des 3. Jahrtausends – Archivarbeit zwischen Rationalisirungsdruck und Serviceewartungen). Ob približno tisoč udeležencih (skupaj z razstavljalci) iz različnih arhivov vseh predelov Nemčije so zborovanje pozdravili

tudi gostje iz tujine, iz dvajsetih držav. Pozdravni nagovor v imenu vseh tujih gostov je bil letos, ob otvoritvi zborovanja, častno dodeljen dr. Hugo Covi iz Državnega arhiva v Trstu. Aktivnosti nemškega arhivskega dne so se začele že pred uradno otvoritvijo zborovanja, in sicer so bili organizirani: a) zvezna konferenca občinskih arhivov v Mestnem arhivu Nürnberg, b) vzporedno posvetovanje, v Münchenu, posebne skupine za arhive parlamentov, političnih strank, skladov in zvez, c) delovni razgovor "Dan arhivov", d) delovna skupina "Arhivska pedagogika in zgodovinska izobrazba", e) otvoritev sejma za arhivsko tehniko ARHIVISTICA in f) sprejem za tuje goste, ki ga je organiziral direktor Direkcije bavarskih arhivov prof. dr. Hermann Rumschöttel ter odprtje razstave "Norenberc – Nürnberg 1050-1806", kot prispevek k zgodovini bogatega mesta, ki jo je pripravil Državni arhiv Nürenberg.

Poleg uradnega programa zborovanja, je bil vsak dan organiziran ogled Mestnega arhiva Nürnberg ter Državnega arhiva Nürnberg. Udeleženci iz Slovenije smo si 10. oktobra izbrali ogled mestnega arhiva, ki ima prostore v novo zgrajenem objektu, zato je bilo za ogled tudi precej zanimanja med udeleženci zborovanja. Tu je bila postavljena razstava mestnega arhiva, kot prispevek k 950-obletnici mesta, z naslovom "V spreminjanju. Nürnberg pred 100 leti. Fotografije Ferdinanda Schmidta 1860-1909". Razstava je nazorno prikazala, kakšno je bilo staro mestno jedro pred drugo svetovno vojno, kot je znano, je ta precej uničila staro mestno arhitekturo. Vsak dan zborovanja je bil organiziran za udeležence tudi turistični ogled mesta Nürnberga. Otvoritev 71. nemškega arhivskega dne je 11. oktobra izvršil predsednik Nemške arhivske zveze dr. Norbert Reimann. Na častno uvodno predavanje pa je bil povabljen prof. dr. phil. Hermann Lübbe iz Züricha, ki je predstavil retorično-filozofski esej z naslovom Bodočnost preteklosti. Komunikacijsko-mrežno zgoščevanje in arhivska dejavnost (Die Zukunft der Vergangenheit. Kommunikations-netverdichtung und das Archivwesen).

Prvo skupno delovno zasedanje sta vodila dva glavna referenta: generalni sekretar Mednarodnega arhivskega sveta v Parizu gospod Joan van Albada ter dr. Klaus Oldenhage (Koblenz). Gospod Albada je govoril o položaju in doseženem stanju v organizaciji ICA – svoje predavanje je naslovil "Mednarodni arhivski svet – med realizmom in idealizmom". Gospod dr. Oldenhage, ki je med nemškimi arhivskimi kolegi najbolj zaslužen za mednarodno udejstvovanje Nemčije v dejavnosti MAS-a, je govoril o vlogi, ki jo Nemčija ima in ki jo je z leti ustvarila v mednarodnih arhivskih organizacijah. Njegovo predavanje je imelo naslov "Nemška arhivska dejavnost v mednarodnih okvirih" (Das Deutsche Archivwesen im internationalen Rahmen). Popoldansko posvetovanje se je nadaljevalo z zasedanjem štirih sekcij z naslovi:

- sekcija I, Tvorba arhivskega izročila na začetku tretjega tisočletja,
- sekcija II, Varstvo in uporaba arhivske kulturne dobrine – neka napetost odnosov?,
- sekcija III, Arhivsko delo v spreminjajočih okvirnih pogojih,
- sekcija IV, Arhivska storitev v digitalni dobi.

Štiričlanska delegacija se je razdelila v tri različne sekcije. Marjan Dobernik je prisostvoval sekciji IV, Mira Hodnik in Sonja Anžič v sekciji II. ter Natalija Glažar v sekciji III.

V sekciji, ki sem ji prisostvovala so štirje referenti predstavili področje svojega dela:

Hans-Georg Ruppel iz Offenbacha je govoril o novih upravnih strukturah v občini ter o njihovih učinkih na arhiv. V glavnem je bil njegov poudarek na finančnih težavah malih arhivskih organizacij ter orisal, kako se lahko taka ustanova s pomočjo novih organizacijskih prijemov racionalizira ter sama prispeva k izboljšavi stanja. Omenil je tudi "fundraising", kot možnost pridobivanja finančnih virov, le da je to počasen in dolgotrajen proces, ki pomeni za arhive nekaj povsem novega. Zato je pomembno, da ga (sploh) dopustimo, da se postopoma začno spremembe ter da se javnosti jasno predstavijo finančne težave arhivskih ustanov, ker bo le na ta način dosežena modernizacija.

Dr. Bettina Wischhöfer iz Kassla je predstavila temo "Fundraising v arhivski dejavnosti" (Fundraising pomeni ustanavljanje fondov finančnih sredstev). Kot arhivist je zaposlena v Deželnem cerkvenem arhivu v Kasslu, predstavila pa je možnost pridobivanja finančnih sredstev za njihovo mrežo sedemindvajsetih arhivov evangeličanske cerkve. Predstavila je tudi rezultate ankete iz leta 1999, s katero je dobila pregled stanja o uporabi sponzorjev, skladov, državnih subvencij ter sodelovanje z neprofesionalnimi-častnimi sodelavci. Predstavila je nekaj temeljih pojmov, ki zajemajo delo neprofitne organizacije (javnost dela, oblikovanje korporativne identitete ipd.). Za uvajanje "fundraisinga" pa je nujna vpeljava marketinga, ki naj bi bil kontinuiran in načrtovan. Vsekakor se je ob njenem referatu pokazalo, da manjše arhivske ustanove hitreje posegajo po novih znanjih in marketinških razmišljanjih, in to zaradi nezadostnih javnih financ.

Švicarska gostja iz Basla Traude Loebert je predstavila nov način klasificiranja arhivskega gradiva po vzoru "avstralskih standardov" in ob pomoči avstralskih kolegov. Gre za pionirski pristop k delu, ki ga v Evropi redko vidimo. Njen referat je imel naslov "Od decentralne lastne odgovornosti k centralnemu arhivu. Fuzija dveh velikih bank in njeni učinki na arhiv".

Gost iz Nizozemskega tako imenovanega vmesnega arhiva iz Winschotena Bert Luper je svoj prispevek naslovil "Centralna arhivska obdelava na Nizozemskem – Model CAS". Poudaril je, da so v zadnjih letih začele med arhiviste prodirati organizacijske vede, kar je tudi rezultat tehnološkega razvoja, medtem ko je bila v začetku 20. stoletja poudarjena "kulturniška funkcija" arhivov. Menil je, da tako imenovana "kustodialna mentaliteta" v arhivih ne pomaga reševati sodobnih problematik ob spremembah ustanov. Nastajajo tudi razlike med statičnim in dinamičnim arhivom. Našteval je, katera znanja naj

bi arhivisti postopoma osvojili na multidisciplinarnem polju: management, organizacijske vede, informacijsko tehnologijo ipd.

Predstavil je tudi "Model Records Continuum" (v prevodu: model kontinuitete dokumenta), ki istočasno združuje več funkcij arhivskega gradiva (in ne več "življenjski cikel" arhivskega gradiva). Vsekakor sodobna razmišljanja, ki so le potrdila nujnost multidisciplinarne usmeritve v arhivski prihodnosti.

V popoldanskih urah je bil organiziran forum imenovan "Povzdignjena služba" ("Forum Gehobener Dienst"). V četrtek 12. oktobra 2000 je bilo posvetovanje zasnovano na delu šestih strokovnih skupin:

1. arhivisti v državnih arhivih (udeležba Glažar, Dobernik),
2. arhivisti v mestnih arhivih in arhivih ostalih javnopravnih teritorialnih skupnosti (udeležba Anžič, Hodnik),
3. arhivisti cerkvenih arhivov,
4. arhivisti v arhivih gospostev, družin in dvornih arhivov,
5. arhivisti gospodarskih arhivov,
6. arhivisti v arhivih parlamentov, političnih strank, skladov ter združenj (del zasedanja je potekal v Münchenu),
7. arhivisti medijskih arhivov ter arhivisti visokošolskih arhivov in arhivov znanstvenih inštitutov.

Po končanem delu skupin je sledil občni zbor Združenja nemških arhivistov, na katerega tuji gostje nismo imeli vstopa. V zaključnem skupnem delovnem zasedanju je bila osrednja tematika z naslovom Deset let nemške enotnosti v arhivski dejavnosti – kritična bilanca ("Zehn Jehre deutsche Einheit im Archivwesen – eine kritische Bilanz").

Vse dni zasedanja je sejem ARHIVISTICA z nekaj deset razstavljalci prikazoval stopnjo razvoja arhivske opreme od arhivskih polic, škatel, do računalniške opreme, posebnih arhivskih programov – aplikacij, tehnične opreme za mikrofilmanje, skeniranje, fotokopiranje in drugo.

Natalija Glažar

---

6. mednarodna konferenca arhivov, posvečena Jerzyiu Skowroneku, "Arhivi nekdanjih mednarodnih organizacij držav srednje in vzhodne Evrope", Varšava, 13. do 14. oktobra 2000

Udeležila sem se 6. mednarodne arhivske konference "Colloquia Jerzy Skowroneku dedikata", na kateri je sodelovalo 50 udeležencev iz 14 držav ter iz Unesca, Nata, Evropske skupnosti in arhivov Open society iz Budimpešte.

Po uvodnem nagovoru Darije Nalecz, generalne direktorice poljskega državnega arhiva, je bilo posvetovanje razdeljeno na dva dela. Dopoldne je bilo plenarno zasedanje z naslovom Arhivi mednarodnih organizacij, popoldne pa panelno zasedanje Evropski projekti, naslovljeni na knjižnice, muzeje, arhive in druge kulturne institucije – njihova vloga v združujoči se Evropi.

Uvodni referat v prvem delu je imel Vladislav Stepniak, in sicer je govoril o mednarodnih organizacijah kot subjektih arhivskih študij. V njem je dal poseben poudarek nedostopnosti oziroma nedeklasificiranosti dokumentov, ki se nanašajo na varšavski pakt in se hranijo v okviru arhivov najvišjih sovjetskih vojaških organov. Druga taka skupnost je Svet za vzajemno gospodarsko pomoč (SEV), o kateri je v svojem referatu govorila referentka iz Rusije. Stepaniak je izpostavil vprašanje organizacij, ki združujejo vladne in nevladne organizacije in so nastale po političnih spremembah v severni, vzhodni in jugovzhodni Evropi, po drugi strani pa imajo nekatere članice teh organizacij še vedno socialistično ureditev kot Kitajska, Kuba, Laos, ZRJ.

Vprašanje je, ali se arhivi teh mednarodnih organizacij hranijo v državi, v kateri je sedež organizacije; to ni vedno pravilo (primer varšavski pakt!). Države srednje in vzhodne Evrope so še vedno članice nekaterih organizacij (zunaj OZN), CEFTA, članica je tudi Slovenija, in WTC.

Dokumenti v Natovih arhivih so dostopni 30 let po nastanku, če so seveda deklasificirani. Statut te organizacije določa, da so dokumenti nedeljivi (torej so centralizirani in jih ne hranijo posamezne članice). Naloga tega posvetovanja naj bi bila, da v skladu z mednarodnimi standardi poizkušamo omogočiti javnosti dostop tudi do nekdanjih arhivov teh mednarodnih organizacij.

Naslednji referent je bil Jens Boel, glavni arhivist pri Unescu. Prikazal je vodnik po arhivu medvladnih organizacij na računalniku in v izhodiščih svojega prikaza poudaril, da morajo v prihodnje arhivisti čim več vodnikov umestiti na svetovni splet, da lahko neodvisni zgodovinarji, ki bodo raziskovali zgodovino Unesca in podobnih mednarodnih organizacij, dobijo vpogled v obstoječa gradiva. Tudi on je pozdravil Natovo potezo, da je leta 1999, ob 50. obletnici svojega nastanka, prvič odprl svoje arhive. Vodnik po arhivu imajo na internetu in tudi na papirju.

Istvan Rev, direktor arhiva Open society pri osrednji evropski univerzi iz Budimpešte, je imel referat z naslovom Zadnji član varšavskega pakta. V njem je orisal, kako je Madžarska že leta 1956 skušala izstopiti iz varšavskega pakta, v resnici pa ji je to uspelo šele leta 1991. Ker niso našli originala s podpisom predsednika, je madžarski parlament šele 23. 6. 1998 sprejel nekaj zakonov, s katerimi je anuliral prej sprejete zakone, med njimi tudi tistega, ki govori o članstvu v varšavskem paktu. Tako je Mažarska v resnici 8 let živela v "bigamiji", saj je bila hkrati članica Nata in varšavskega pakta. V Nemčiji so prvi objavili deklasificirane dokumente nekdanje DDR o vlogi njene vojske v okviru varšavskega pakta. Poseben poudarek je bil, da vsi ti načrti niso bili defenzivni, ampak ofenzivni vse do leta 1984. Šele v letu 1985 so začeli preigravati obrambne operacije. O

varšavskem paktu govorijo tudi dokumenti, shranjeni v ZDA v institucijah, kot so: NSA, CIA, Hoowerjev inštitut ipd. Na nekem sestanku leta 1999 v Budimpešti, kjer so dali pobudo za srečanja voditeljev arhivov držav, nekdanjih članic varšavskega pakta, je v zasebnem in neuradnem pogovoru vodja Rossarhiva Kozlov povedal, da je arhiv varšavskega pakta shranjem v Sofiji, vendar material trenutno še ni deklasificiran.

Leszek Pudlowski je poročal o arhivih mednarodnih organizacij OSA v Budimpešti, v instituciji, ki jo je ustanovil Georg Soros. Referent je poudaril, da je njen nastanek omogočil zlom komunizma. Predvsem si prizadeva zbirati zasebne arhive (nedržavne in nevladne). Najbolj obsežen je arhiv posnetkov radia "Svobodna Evropa", ki se je v njihove arhive preselil najprej v Prago, zaradi pomanjkanja prostora pa nazaj v Budimpešto in je bil prvi fond OSA. Zbirajo arhivske podatke o padcu komunizma in hladni vojni, o uresničevanju človekovih pravic in o fundaciji Georga Sorosa. V zvezi s človekovimi pravicami hranijo dokumente helsinškega monitorja, ki je bil sprva na Dunaju, sedaj pa je tudi v Budimpešti. Gre tako za pravice manjšin kakor tudi posameznikov. Ker je gradivo zelo občutljivo, imajo dostop do njega le tri osebe, lahko pa določijo tudi čas zaprtosti. Poseben fond se nanaša na nekdanjo Jugoslavijo vse od leta 1992 in vsebuje poročila mednarodnih organizacij, tudi Rdečega križa. V tem sklopu so tudi gradiva organizacije Zdravniki za človekove pravice.

Dopoldanski del konference je končal prispevek Margaret Fruth iz Nemčije z naslovom Arhivi partije in množičnih organizacij DDR, oddelek zveznega arhiva. Arhivski material, ki se nanaša na varšavski pakt in SEV (CMEA), kolikor jih vsebuje zvezni arhiv. V referatu je natančno obdelan čas trajanja varšavskega pakta od 1955 do 1991, članice in kje so dokumenti. Enako za SEV – od definicije, članov do oddelkov, v katerih so dokumenti. Roki hranjenja so običajno 30 let, upoštevajo pa tudi roke, ki so jih določili posamezniki ob izročitvi. V referatu je navedla tudi način dostopnosti arhiva.

V popoldanskem delu so bili trije vodilni referati. Marek Konopka je predstavil prispevek Spomin sveta dolžnost in možnost. Poljaki so se odzvali na ta svetovni program s prispevkom Spomin sveta spomin Poljske in v njem so predstavili 15 izbranih projektov od 325 predlaganih. To je hkrati možnost za promocijo nacionalne kulture in države; predlagajo, da bi Slovenija v tej Unescovi akciji sodelovala s prvim zapisom v slovenskem jeziku (Brižinski spomeniki?), šlo naj bi za skupni projekt Poljske, Rusije in Slovenije. V diskusiji je Vladislav Stepnjak poudaril, da se je Poljska v ta projekt vključila zelo zgodaj, že leta 1993, in predlaga vsem državam, da ustanovijo nacionalne komiteje.

Druga referentka Marija Sliwinska je predstavila "Kultivate CEE program". To je program, ki vključuje kulturno dediščino in skupno mrežo knjižnic, muzejev in arhivov srednjeevropskih držav. Projekt usklajuje British Council, člani pa so doslej, poleg Velike Britanije, Poljska, Avstrija, Bolgarija, Rumunija, Madžarska, Litva, Estonija, Latvija, Slovaška in Češka. Slovenija še ni vključena. Program bo trajal 3 leta, začel se bo leta 2001, za Rusijo pa bodo pripravili poseben program. V diskusiji je Darja Nalecz poudarila, da naj bi se ob tem programu naučili najti finančno pomoč za projekt, predlagati projekte, ki so lahko zanimivi ne le za arhive, ampak tudi za knjižnice in muzeje, in seveda udeležbe v projektu.

Panelno zasedanje se je končalo s prispevkom Eve Rosowske Skupna arhivska dediščina držav in narodov v srednji Evropi. Predstavila je projekt, ki so ga začeli že na lanskem petem posvetovanju in je bil zato objavljen v publikaciji, ki smo jo prejeli udeleženci letošnjega posvetovanja. Govori o tem, da je bil ta del Evrope že neštetokrat razdeljen na mnoge države, prebivalstvo se je preseljevalo, bežalo, delilo, države so nastajale in propadale. Omenjeni projekt naj bi omogočil pregled nad skupno arhivsko dediščino vseh teh držav. Svet Evrope podpira idejo o evidenci gradiva. V diskusiji je bila izrečena misel, da je še posebno pomemben za nekdanjo Jugoslavijo, ki je v zadnjih 10 letih razpadla na več držav.

Drugi dan je bilo plenarno zasedanje posvečeno isti temi kot dopoldan prvi dan, le da so bili referati omejeni na SEV in gospodarski vidik. Turina Elena Aleksandrovna, direktorica ruskega državnega ekonomskega arhiva, je predstavila referat Arhivski materiali mednarodnega arhiva SEV. V njem je izpostavila, da je vse na enem mestu, da pa zaradi pomanjkanja denarja in odsotnosti računalnikov gradivo ni in v doglednem času še ne bo dostopno, ampak ga le hranijo, medtem ko popisov zaradi pomanjkanja finančnih sredstev še niso sposobni narediti.

Margareta Mihaela Chiva je predstavila dokumente, ki jih hranijo v romunskem nacionalnem arhivu, to so dokumenti CK KP Romunije v zvezi s SEV.

Gyory Majtenji in Attila Seres sta predstavila SEV in Madžarsko ter vire za zgodovino SEV, ki jih ima državni madžarski arhiv. Pri tem sta izpostavila nedostopnost ustreznih ruskih arhivov.

Eva Rosovska je predstavila arhive SEV, kolikor jih hrani poljski državni arhiv, Margareth Fruth pa, kaj vsebujejo arhivi partije in množičnih organizacij v DDR v zvezi z varšavskim paktom in SEV.

Diana Pirte je v imenu direktorja državnega komiteja ukrajinskega arhiva pripravila referat Ukrajina na mednarodnem prizorišču – arhivska baza in viri.

Tatjana Klečeng je govorila o dokumentih OZN kot delu državne arhivske dediščine Belorusije. Ta je bila namreč tudi kot članica nekdanje SZ ena od ustanoviteljic OZN in ves čas njena direktna članica.

Waldemar Vojcik, direktor osrednjega vojaškega arhiva, je pripravil referat Pomembnost dokumentov varšavske zveze kot osnovnega vira za študijo vojaške politike Poljske v obdobju hladne vojne. Sama pa sem ob sklepu drugega dneva predstavila referat Podatki o osebah, obtoženih zaradi dejavnosti v zvezi s Kominformom.

Koreferate sta prebrala prvi dan Rajko Kalezič o

vlogi Črne gore v obstoječi ZRJ in drugi dan Tronda Pejovič o ustanovitvi in delovanju makedonskega arhiva.

Sestanek se je končal po živahni razpravi s predlogom sklepov in s predlogom, da bo tema naslednjega kongresa strategija avtomatizacije arhivov.

Ljuba Dornik Šubelj

Posvetovanje Arhivska praksa 2000 v Tuzli v Bosni in Hercegovini

Zgodovinski arhiv Tuzla in Arhivsko društvo Bosne in Hercegovine sta 1. in 2. junija 2000 pripravila 13. posvetovanje Arhivska praksa 2000.

Posvetovanje je bilo namenjeno usodi registraturnega (dokumentarnega) gradiva v obdobju na prehodu Bosne in Hercegovine. Cilj posvetovanja je bil pokazati položaj gradiva socialističnega obdobja, nove kategorizacije in valorizacije gradiva, privatizacijo, strokovno izobraževanje delavcev v njihovih pisarnah in arhivarjev, potrebe po novih kadrih v pisarnah. Prav tako je bil cilj posvetovanja pokazati smeri razvoja v sodobni arhivistiki, zaščiti verodostojnosti in avtentičnosti dokumentov v elektronskih medijih in opozoriti na žgoča vprašanja arhivske teorije in prakse.

Zborovanje je odprl doc. dr. Azem Kožar, arhivski svetnik in direktor tuzelskega zgodovinskega arhiva. Opozoril je na registraturno gradivo BiH v procesu tranzicije (na obdobje do pričetka tranzicije, na vojno 1992-1995 in na etapo "daytonskega" mira). Opozoril je, da so tranzicijo spremljale številne težave, med drugim uničenje ogromnih količin gradiva. Spremeniti bi se moral arhivski sistem, in sicer bi moral temeljiti na pravni podlagi. Seada Hadžimehmedagić, arhivska inšpektorica iz Arhiva Federacije BiH, se je dotaknila gradiva socialističnega obdobja na območju BiH in poudarila, da je bilo v obdobju tranzicije najbolj zaščiteno arhivsko gradivo v arhivskih ustanovah zaradi večje skrbi arhivskih delavcev, v registraturah (pisarnah) pa je bila večina gradiva uničena. O gradivu socialističnega obdobja in uničenju le tega ter o prizadevanjih za rekonstrukcijo je govoril še referat Nermane Hodžič, arhivistke iz tuzelskega zgodovinskega arhiva. Na rekonstrukcijo uničenega gradiva je opozoril tudi Muhamed Musa, vodja službe za nadzor, zaščito in evidenco nad registraturami v sarajevskem zgodovinskem arhivu. V svojem referatu se je Seada Hadžimehmedagić dotaknila stopnje izobrazbe arhivistov v organih uprave in pravosodja. Podobne teme glede stopnje izobrazbe in potrebe po strokovnem izpopolnjevanju sta imela še Nijaz Brbutović in Izet Šabotič, arhivista iz tuzelskega zgodovinskega arhiva. Šaban Zahirović, arhivski svetnik, namestnik direktorja Arhiva BiH, je govoril o izkušnjah arhivistov v procesu tranzicije in sprejemanju zakonodaje o tem. Nermina Hadžimuhamedović, strokovna sodelavka za družbene dejavnosti in občo upravo občine Gradačac, pa je orisala sprejemanje novih predpisov v pisarniškem poslovanju v občini Gradačac in vodenje evidenc. Na arhiviranje v bankah je opozorila Marijana Galušić iz tuzelske banke. Ismet Šemić, direktor sektorja za organizacijo in bančno tehnologijo, BOR Banka Sarajevo, pa je govoril o podobni problematiki kot na prejšnjem zborovanju, in sicer o informacijski tehnologiji in pisarniškem poslovanju brez zapisov na papirju in prenosu vseh informacij s papirja v sodobne elektronske medije.

Zborovanja so se udeležili tudi predstavniki iz Slovenije, Avstrije in Hrvaške.

Iz Slovenije so na zborovanju sodelovali: univ. doc. dr. Peter Pavel Klasinc, znanstveni in arhivski svetnik iz mariborskega pokrajinskega arhiva – govoril je o vrednotenju registraturnega gradiva, o izdelavi navodil v sodelovanju s krajevno pristojnim arhivom, o odbiranju arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva, o določanju rokov hrambe, o valorizaciji gradiva in o zagotavljanju nadaljne hrambe arhivskga in dokumentarnega gradiva. V drugem referatu se je dotaknil vprašanja varovanja registraturnega in arhivskega gradiva v Sloveniji 1990-2000. Podobno temo o gradivu glavnih pisarn državnih upravnih organov Republike Slovenije, o izdelavi rokov, pisnih navodil in pravilnikih o odbiranju arhivskega gradiva iz dokumentarnega je imel Žarko Štrumbl, višji svetovalec za arhivsko gradivo v Arhivu RS. Dr. Miroslav Novak, arhivski svetovalec iz Pokrajinskega arhiva Maribor je govoril o problemih zagotavljanja avtentičnosti sodobnih oblik arhivskega gradiva. Gordana Kost iz hrvaškega državnega arhiva v Zagrebu se je dotaknila registrature in arhivov, človekovega odnosa do dela v registraturi ter strokovnega nadzora arhivske službe ter prehoda na elektronski zapis in varovanja le-tega. Iz države Republike Avstrije: Dr. Walter Brunner, direktor Štajerskega deželnega arhiva iz Gradca, je govoril o aktualnih smereh v avstrijskih arhivskih inštitucijah. Orisal je avstrijske novogradnje in adaptacije in opozoril, da morajo biti arhivi v bližini registratur. V drugem referatu se je dotaknil pomena graškega deželnega arhiva za zgodovino jugovzhodne Evrope.

Žarko Štrumbl

Mešani tehnični simpozij, Pariz 2000

Od 19. do 22. januarja 2000 je v Parizu potekal 5. mešani tehnični simpozij (Joint Technical Symposium-Symposium Technique Mixte). Simpozij ima velik vpliv na znanstvenem in tehničnem področju. Udeležili smo se ga strokovnjaki s področja filmske, avdiovizualne in zvočne dediščine. Prisotnih je bilo proko 300 udeležencev iz 39 držav.

Prvi mešani tehnični simpozij je bil v **Stockholmu leta 1983**, naslednji v **Berlinu leta 1987**, nato v **Ottawi leta 1990** in v **Londonu leta 1995**. **Peti simpozij** v **Parizu** je bil organiziran na podlagi predlogov in podpore **Unesca, Mednarodnega združenja**

filmskih arhivov (FIAF/Fédération Internationale des Archives de Film), Mednarodnega združenja televizijskih arhivov (FIAT, IFTVA/International Federation of Television Archives), Mednarodnega združenja zvočnih arhivov (IASA/International Association of Sound Archives), avdiovizualnega komiteja Mednarodnega arhivskega sveta (ICA/ International Council of Archives) in Mednarodne federacije združenja knjižnic (IFLA/International Federation of Library Associations and institutions). Pri organizaciji so sodelovali še **ARCHIMEDIA, GAMMA skupina, Združenje arhivistov gibljivih slik (AMIA/Assiciation of Moving Image Archivists), Britansko združenje za kinematografe, zvok in televizijo (BKSTS/British Kinematograph, Sound and Television Society) in Združenje za znanstveno proučevanje grafičnih umetnosti (ARSAG/Association pour la Reserche Scientifique sur les Arts Graphiques).**

Organizacijo simpozija je prevzel francoski **Nacionalni center za kinematografijo(CNC/Centre National de la Cinématographie**). Pri neposredni organizaciji so mu pomagali **Višja tehnična komisija za sliko in zvok (CST/Commission Supérieure Technique de l'Image et du Son), Nacionalni avdiovizualni institut (Institut National de l'Audiovisuel) in Nacionalna biblioteka (BnF/Biblotheque nationale de France**).

Nosilna tema petega simpozija je bila **Arhiviranje in dostop do slikovnega in zvočnega materiala, izziv za tretje tisočletje (Image and Sound Archiving and Access: the challenges of the 3rd Millennium**). Razdeljena je bila na tri vsebinske sklope.

V prvem sklopu z naslovom Ocenitev nevarnosti pri varstvu slikovnega in zvočnega arhiva je bilo prebranih enajst prispevkov.

V prispevku z naslovom **Vinegarjev sindrom: uspešnost hrambe pri nadzorovanju vinegarjevega sindroma** sta **Jean-Louis Bigourdan in James M. Reilly (Image Permanence Institute**) predstavila raziskovalni projekt o stabilnosti acetatnega filma, projekt je leta 1988 naročila ameriška nacionalna ustanova za humanistične vede. Obstojnost je odvisna od notranjih dejavnikov, kot sta stabilnost in podpora, ter zunanje okoliščine . Pri raziskavi sta se osredotočila na:

- opredelitev ključnih dejavnikov pri nadzoru kemičnega razkroja;
- pogoje hrambe in
- razvoj nadzornih mehanizmov za spremljanje stanja acetatnega filma.

Rezultati so pokazali, da je možno hraniti filme v makro in mikro klimatskih pogojih. V zadnjih letih je bila ocenjena uspešnost nadzora vinigarjevega sindroma v mikroklimatskih pogojih. Z absorbenti vlage (molecula sieve) in čistilci plinov.

Čim nižja je temperatura, v kateri hranimo film, dalj časa traja razkroj. Vendar ga tudi z ekstremno nizkimi temperaturami ne moremo preprečiti. To je zelo pomembno pri načrtovanem kopiranju filmov, prizadetih z vinegarjevim sindromom.

Ena najboljših poznavalk problematike vinegarjevega sindroma **Michele Edge (Oddelek za kemijo na Metropolitanski univerzi v Manchestru**) je v prispevku **Tehnika za opazovanje degradacije filmskega in zvočnega gradiva** s kemičnimi formulami ponazorila uničenje acetatnega filma. Proti koncu 20. stoletja so se v arhivih soočili s kratko življenjsko dobo materiala, na katerem so posneti slikovni in zvočni zapisi. Ob pomoči zbranih podatkov so odkrili vzroke razpada in določili optimalne pogoje za hrambo. Razvite so bile metode za upočasnitev razpadanja. Proces razpadanja filmov, inficiranih z vinegarjevim sindromom, se lahko upočasni, toda nemogoče ga je ustaviti. Z barvnimi indikatorji se v mikroklimatskih pogojih (filmska škatla) odkrije in določi stopnja inficiranosti z vinegarjevim sindromom. Arhivist hkrati določi prednostni vrstni red filmov, za kopiranje.

Za druge nosilce filmske slike in zvoka (poliester, magnetni trak, CD-ROM) je narejenih malo testov.

Testi so tudi pokazali, da kovinski ioni, predvsem iz železa, pospešujejo degradacijo (razkroj), posebno pri starejših filmih. Pri filmih do leta 1968 so opazni ostanki fiksirja,ki jih pri procesiranju niso odstranili. Ti ostanki so tudi eden izmed vzrokov za razvoj vinegarjevega sindroma.

V prispevku z naslovom **Uporaba statistike pri pravilni presoji hitrosti širjenja vinegarjevega sindroma v velikih zbirkah** S testi so ugotovili, da je filmski trak Pyral najslabši so **Bertrand Lavédrine, Michelle Aubert, Jean-Louis Cot, Renaud Duverne in Benoit Raindey** poudarili, da je hitrost razkroja odvisna od vrste, tipa in leta produkcije filma ter hrambe. Razkroj slike na acetatnem filmu je posledica razkroja polimera na nosilcu. Za ovrednotenje stanja zbirke je nujno analizirati posamezne primerke. Magnetni trakovi so bolj podvrženi razkroju kot drugi nosilci. nosilec in najbolj podvržen razkroju. Trakovi A-D so zelo uporabni pri določanju stopnje razkroja.

Mark-Paul Meyer iz nizozemskega filmskega muzeja in Paul Read iz Soho Images sta v svojem prispevku **Restavracija in varstvo acetatnih filmov, prizadetih z vinegarjevim sindromom,** predstavila dosedanje smeri raziskovanja, ki se je osredotočilo na metode izdelave kopij iz navedenih filmov. Arhivi prosijo in zahtevajo praktične in varne napotke pri delu z razkrajajočimi se filmi ter specifična priporočila za uporabo metod in opreme za dosego najboljših rezultatov pri kopiranju. Za obdelavo filmov z vinegarjevim sindromom se priporoča:

- postopek razkrčenja,
- ponovna ovlažitev in
- vakumiranje.

V referatu **Degradacija pigmentnega vezalca in pričakovana življenjska doba magnetnih trakov** je **Ian Gilmore iz avstralskega filmskega in zvočnega arhiva (Screen Sound Archive**) ocenil teste, ki so jih naredili na magnetnih trakovih. Z njimi so želeli pridobiti podatke o življenjski dobi avdio- in videonosilcev. Pri magnetnih trakovih so proučevali vpliv kovinskih delcev in oksirno ter hlapljivo prevleko na razkroj magnetnih trakov.

Na svetu je približno 40 milijonov ur avdio in videoposnetkov, so v svojem prispevku **Najmanj moteč pristop k določitvi življenjske dobe magnetnih trakov**, navedli Otto **Hinterhofer in Leopold Kranner iz Avstrijskega inštituta za plastiko ter Dietrich Schüller iz Fonogramskega arhiva Avstrijske akademije znanosti in umetnosti**. Večina tega materiala je analogni original. Zaradi varstva se bodo morali ti materiali presneti na digitalne nosilce. Presnemavanje naj bi potekalo desetletja, zato je nujna valorizacija avdiovizualnih materialov.

Bernd Hänsch iz jugozahodnega radia Stuttgart (Sudwestrundfunk) je v prispevku **CD-R proti R-DAT kot vmesni avdioformat** poročal o tem, da predvsem manjši zvočni arhivi presnemavajo avdiomateriale na CD-R ali R-DAT. Življenjska doba le teh se še ne da točno določiti, zato je nujen reden nadzor. Navedena je primerjava med CD-R in R-DAT ter statistična obdelava napak obeh formatov.

Trajnost CD-R ni odvisna samo od formata, ampak tudi od tega, na kakšen način so bili ti napisani, je v prispevku **Trajnost formata CD-R** poudaril **Jacob Trock iz danske kraljeve akademije lepih umetnosti**.

V prispevku **Začetna kakovost in staranje CD-ROMA** je **Jean-March Fontaine iz francoske nacionalne biblioteke** na podlagi izvedenih analiz na CD-ROMU v obdobju več let navedel zaskrbljujoče stanje kakovosti komercialnih diskov. Posebno je vprašljiva kakovost barvnih diskov. Zaradi tega se morajo diski redno preverjati. Te težave se morajo upoštevati pri pričakovani življenjski dobi.

V prispevku **Ažuriranje standardov za varstvo informacij** je **Peter Z. Adelstein iz Inštituta za stalnost slike, ročesterskega inštituta za tehnologijo (Image Permanence Institute, Rochester Institute of Technology)** navedel, da je pred kratkim je prišlo do pomembnih sprememb pri določanju standardov na področju varstva informacij.

Čeprav ima večina industrijskih držav lastne organe za standardizacijo, se zadnje čase vedno bolj poudarja vloga Mednarodne organizacije za standarde (ISO).

Vsi standardi na tem področju so pod jurisdikcijo Tehničnega komiteja (TC) 42. Najprej je komite skrbel samo za pripravo standardov za fotografije. Področje dela se je pozneje razširilo na varstvo magnetnih trakov in optičnih diskov. Varstvo informacij je odvisno od dveh dejavnikov, pripadajoče stabilnosti medija in hrambe.

Standardi za različne vrste filmov so že izdelani, podobni standardi za magnetne trakove in optične diske pa še ne. Testne metode za določanje temperature in vlažnosti (za nekatere diske) so bile standardizirane.

Standardi, ki priporočajo pogoje hrambe, so bili objavljeni za filme, kopije, magnetne trakove in optične diske.

Življenjska doba je bila določena za fotografske izdelke in magnetne trakove in je odvisna od tega, ali se materiali hranijo pod pogoji, ki jih priporoča ISO.

Podatki na digitalnih nosilcih se morajo presnemavati vsakih 5 do 10 let, kar zviša stroške pri varstvu za 50 do 100 odstotkov.

O dostopnosti in uporabi znanstvenih in tehničnih podatkov govori prispevek **Vzpostavitev znanstvenih in tehničnih informacij pri varstvu avdiovizualnih nosilcev: dostop in uporaba**. **Joelle Garcia, Jean-Marc Fontaine in Dominique Marzet** so analizirali vire podatkov, katerih lokacija je otežena. Kako lahko najlažje lociramo, selekcioniramo in uporabljamo vire od primarnih do sekundarnih podatkov, natisnjene ali ne, na spletnih straneh ali ne, itd.?

Druga skupina prispevkov je bila posvečena prenosu in restavraciji originalne slike in zvoka. Predstavljenih je bilo sedem referatov.

Xavier Trochu, Majed Chambah in Bernard Besserer iz **laboratorija L3i Univerze v La Rochellu** so v prispevku **Digitalni kolorimetrični postopek starejših filmov** prikazali, kako se z digitalnim postopkom lahko izboljša barvni film, ki je visoko kromatično nestabilen. S tem se olajša delo korektorja slike. Obnovitev barv je računalniško vodena.

Igrani in drugi filmi so dostikrat v slabem stanju: praske, nestabilna slika, obledele barve in degradacija osnove so skupna težava vseh arhivov. To je v prispevku **Digitalizacija: rešitev za stare in nove filme** poudaril **Harold Brandes iz zveznega filmskega arhiva v Berlinu (Bundesarchiv-Filmarchiv)**. Omenil je še, da se veliko problemov ne da rešiti le z analognimi restavratorskimi prijemi. Se lahko ti rešijo z računalniško tehnologijo? Je skupno arhivsko znanje povezano z novimi tehnologijami zmožno ohraniti filmsko dediščino?

Georg Brock-Nannestad iz Danske je predstavil zgodovinski pregled številnih metod, uporabljenih pri kalibraciji opreme za ponovno predvajanje. V prispevku **Kalibracija avdioopreme za mehanske plošče** je dan poseben poudarek kalibraciji diskov ali cilindrov-signalov, ki so bili v uporabi po letu 1900.

V sedemdesetih letih je BBC vsa poročila posnela na obračilni 16mm barvni filmski trak. Do spremembe je prišlo v osemdesetih letih z uvajanjem novega formata U-Matik. Tudi montaža je bila narejena na novem formatu. **Adam Lee iz Arhiva BBC** je v prispevku **Ravnanje s kasetami U-Matik na BBC-ju** podal kratko zgodovino uvajanja in probleme z dostopnostjo U-Matika. Arhiv hrani 61000 U-Matik videotrakov, posnetih od leta 1982 do leta 1988. Od leta 1988 se je format spremenil na Beta SP. Namen projekta je prenos materiala na digitalni format. Z digitalnim nosilcem se bo izboljšala dostopnost in uporaba gradiva. Izdelana je kopija traku na DVC-PRO za izposojo uporabnikom.

Denis Frambourt iz INA je v prispevku **Strategija digitalne migracije televizijskih programov, shranjenih na analognem videoformatu**, izrazil upanje, da se bodo starejši videoformati zaradi nasprotja med vedno večjo uporabo in načinom na katerega so posneti, čimprej presneli na nove nosilce. Problem starejših videoformatov je tudi fizična in kemična dekom-

pozicija. Istočasno se bo z uporabo novih tehnologij zmanjšal čas uporabe in stroški hrambe. Novi načrti presnemavanja so v pripravi, čeprav še ne obstajajo standardi transferja in novi pripomočki za hrambo.

V prispevku **Kontrola uporabe, zadostnost filmske manipulacije in restavracija s HPC** je **Walter Plazchung iz HS-ART digitalnega servisa (Digital Services)** poudaril, da je digitalna restavracija filmov še vedno draga in težka. S projektom DIAMANT, pri katerem sodelujejo Velika Britanija, Francija, Norveška, Nizozemska in Avstrija, želijo zgraditi integralni sistem, ki bi omogočil operaterju interakcijo, piksel, okvir in sceno na različnih ravneh. Sistem, ki ga razvijajo, naj bi bil cenejši od dosedanjih. Pomembno je tudi, da naj bi na razvoj sistema vplivala FIAF in FIAT.

Naslednji projekt z imenom ACTC Aurora je v prispevku **Najnovejši pripomočki pri predvajanju programov zunaj arhivov** predstavil **Jean-Hugues Chenot iz INA**. Vedno večje so zahteve po predvajanju kakovostnih videoprogramov in filmov. Te zahteve so opazne pri uporabi obstoječih arhivov. Z zgornjim projektom je za relativno nizko ceno omogočena restavracija avdiovizualnih materialov in filmov, in to trak na trak ali disk na disk. Dana je tudi možnost digitalne obnove posamezne sličice. Celotni sistem s pripadajočo opremo (tudi programsko) je na voljo od leta 1998.

V **tretjem sklopu** pod skupnim naslovom Podatkovno vodljivi sistemi in strategija migracij je bilo predstavljenih dvanajst prispevkov.

Werner A. Deutsch iz Avstrijske akademije znanosti in umetnosti je v prispevku **Segmentacija zvoka za opis vsebine** predstavil metodo segmentacije, ki je lahko avtomatična ali ročna. Da bi olajšali poizvedovanje po vsebini se mora uporabiti prekrivajoča se segmentacija. Direktoriji registra zvoka lahko narastejo (več tisoč vstopov za posamezni register) na podlagi komulativne segmentacije. Če se mora avdiosignal različno segmentirati glede na zahteve uporabnika, je smiselno shraniti metapodatkovno segmentacijo v različnih registrih. Ti registri služijo kot vhod do avdiovsebine povezujočih se podatkovnih baz. Arhivirani podatki o zvoku se ponavadi ne spremenijo po digitalizaciji. Redno se morajo ažurirati metapodatkovne baze in povezave ter sekvenca segmentnih postopkov za hitro brskanje.

V prispevku **Dve jasni poti od analogne avdiodediščine k avdioarhivu prihodnosti – R-DAT in DLT kot zaželena formata** je **Klaus Heinz** iz družbe **AudioFile** poudaril, da pri teh dveh formatih ni izgube kakovosti. Toda še vedno obstaja problem nosilca, saj je zelo neobstojen. Lahko je uničen fizično ali pa že s polito kavo.

Vprašanje sistema masovnega skladiščenja avdio- in videomateriala, njegovo prikazovanje ter razvoj na področju digitalnih medijev v prihodnje je nakazal **Rainer A. Kellerhals** iz družbe **TecMath** v prispevku **Soglasno upravljanje pri produkciji programa in arhiviranju**.

Na vprašanje, kaj nas čaka v bližnji prihodnosti pri načrtovanju zvočnega multimedijskega arhiva, je v prispevku **Načrtovanje potreb modernega avdio- in multimedijskega arhiva** poskusil v svojih izvajanjih odgovoriti **Ralf Gradhand** iz podjetja **Menagement Data**. Današnji zvočni nosilci bodo propadali še naprej, zato jih je nujno potrebno kopirati na nove nosilce. Internetne tehnologije in nova podjetja za predvajanje zahtevajo hiter dostop do avdiomateriala in kmalu nato še multimedijo. V bližnji prihodnosti bodo zvočni arhivi del masovnega sistema hrambe in interaktivno povezani z:

- obstoječimi podatkovnimi bazami za metapodatke,
- obstoječimi aparaturami za iskanje,
- produkcijskimi sistemi (računalniško podprtimi radijskimi sistemi)in
- digitalnimi avdiodelovnimi postajami za sprejemanje, restavracijo in montažo.

Katere tehnologije bodo pomagale pri prenosu velikih analognih zvočnih arhivov v digitalno domeno, je v prispevku **Prenos velikih zbirk iz analogne domene v digitalni masovni sistem hrambe – izziv in odgovor!** poskusil odgovoriti **Joerg Houpert** iz podjetja **Spectral Design**. Z novimi tehnologijami naj bi bili zagotovljeni kakovost in nizki stroški.

Valorizacijo in varstvo podatkov ter ustvarjanje skupnega arhivskega modela za vesoljske polete je v svojem prispevku **Varstvo podatkov vesoljskih odprav: pragmatičen pristop in multidisciplinarni formalni model**, prikazal **Claude Huc iz CNES iz Toulousa**.

Pravilno in pravočasno načrtovanje uporabe nove tehnologije pri presnemavanju in varstvu avdiovizualnega materiala je poudaril **Ed Zwaneveld** iz **kanadskega Nacionalnega urada za film** v prispevku **Standardi in nova tehnološka strategija pri varstvu gradiva, posnetega na magnetni trak ali disk**. Avdiovizualno gradivo, posneto na magnetnem traku ali disku, je podvrženo nevarnostim iz okolja. To so visoka in spreminjajoča se temperatura, relativna vlažnost in onesnaženo ozračje. Pri varstvu in hrambi se mora upoštevati tudi zastarelost tehnologije, s katero je bilo gradivo posneto.

Zakaj standardizacija metapodatkov, se sprašuje **Elizabeth Giuliani iz Nacionalne biblioteke Francije**. Za odgovor na to vprašanje moramo definirati pojem metapodatkov, različnih tipov in polj aplikacij ter oceniti izziv le teh v bližnji prihodnosti. Standardizacija bo potekala v internacionalnih (ISO, CEN, IFLA ...) in nacionalnih (ANSI, AFNOR, BSI, DIN ...) institucijah ter na Webu (W3C, IETF, ISOC ...).

Prispevek **Horsta Schachlbanerja** iz **IRT Poročilo o EBU študijah: arhiviranje bodočih programov digitalne televizije** obravnava vdor tehnologije IT na področje televizije. Močan vpliv bo nova thenologija imela na vsebino, distribucijo in produkcijo ter na metodologijo arhiviranja. Arhiv bo zaradi bogastva podatkov, ki jih hrani, postal srčika televizijskega poslovanja.

Dave McCarn in Thom Shepard iz **WGBH**

izobraževalne ustanove (Educational Foundation) v prispevku **Univerzalni format za varstvo – Priporočljiva praksa za aktiviranje medija in elektronskih podatkov** razlagata uporabo in tehnične zahteve univerzalnega formata varstva (UPF – Universal Preservation Format) za arhiviranje medija in elektronskih podatkov.

UPF je podatkovni mehanizem, ki uporablja kontejner ali ovojno strukturo. Vsebuje metapodatkovnik, ki indentificira vsebino znotraj standardnega registra podatkov in služi kot izvirnik kode za načrtovanje ali prevajanje binarne sestave v dostopne in uporabne oblike. UPF je okarakteriziran kot "samoopisen", ker vključuje znotraj svojega metapodatkovnika vse tehnične specifikacije, potrebne za gradnjo ali ponovno gradnjo primernih medijskih brskalnikov za dostop.

Zaključni prispevek **Na poti medijskemu (ne) arhivu Jima Lindnerja** iz podjetja **VidiPaxa** predstavlja idejo vsesplošnega povezovanja arhivov na arhivskem internetu. Razvoj medijev in instočasno njihova krhkost po njegovem prepričanju pelje k nujnemu povezovanju in menjavi podatkov.

Posvetovanje so spremljale tudi manjše razstave, posvečene problematiki varstva filmskega, avdiovizualnega in digitalnega gradiva.

Imperialni vojaški muzej (Imperial War Museum) je predstavil sistem FICA za hrambo filmov za daljše obdobje.

CRCDG iz Francije je na primerih filmov iz CNC indentificiral bakterije, ki povzročajo plesen. Na podlagi laboratorijskih testov so predlagali način ravnanja s filmi, okuženimi s plesnijo. Poskušali so odkriti skupno sredstvo za dezinfekcijo vseh oblik plesni. Študija o rezultatih testov bo objavljena naknadno.

Kakšen vpliv ima onesnaževanje s plini SO2 in NO2 na CD-ROM? To so poskusili odkriti pri CRCDG. Izdelali so preliminarne teste za študijo o vplivu onesnaževanja na CD-ROM. Testi so pokazali, da so ti občutljivi na onesnaženje. Plini različno vplivajo na razkroj. Hitrost in način razkroja je odvisen od kakovosti zaščitnega premaza na CD-ROMU.

Danski filmski institut/Filmski arhiv je predstavil reševanje filma "Palača, kjer straši" iz leta 1963, inficiranega z vinegarjevim sindromom. Testi s trakovi A-D so pokazali drugo stopnjo razkroja. Kopija je kljub temu bila primerna za prikazovanje. Začeli so projekt zbiranja podatkov iz drugih arhivov, ki hranijo kopije omenjenega filma in to predvsem z namenom, da odkrijejo, ali je morda neprimerna hramba vzrok za razkroj. Morda je osnova filma tako slaba, da pospešuje razkroj. Umetno so izpeljali preizkus naravnega razkroja osnove filma in ocenili različne pogoje hrambe. Ti podatki jim bodo v pomoč pri določitvi primernih pogojev hrambe.

Pri prenosu podstandardnih filmskih formatov na 35mm poliestersko kopijo so v **CNC** morali rešiti naslednje probleme:

- optične tehnike povečave slike pri upoštevanju okvira slike originalnega formata,
- nestabilnosti originala,
- okvirja (pozicija slike v povezavi s perforacijo),
- kontrasta,
- gostote,
- prask in
- specifičnosti perforacije originala.

S pomočjo testov so prišli do rešitev pri kopiranju 9,5 mm, 35 mm, 17,5 mm in 28 mm filmov s posebno perforacijo.

Laboratorij L3i na Univerzi v La Rochellu je prikazal digitalno sledenje in odstranitev linijskih prask na filmu. Linijske praske so najbolj značilen tip poškodb na filmu. V tem primeru je edina rešitev digitalni postopek, ker tradicionalne metode lakiranja in mokrega kopiranja niso popolnoma uspešne. Pri digitalnem postopku se najprej odkrijejo napake, ki se nato izolirajo na sekvence digitalnih okvirov. Odkrita napaka se ojača s kalmanovim filtrom. Mesto napake se rekonstruira. Tehnike interpolacije upoštevajo tako nizke kakor visoke frekvence (na primer zrnatost) v okolici praske. Restavracija poškodovanega mesta na filmu se izpelje z detekcijo, rekonstrukcijo in začasnimi filtri. Zato je ta skoraj neopazna.

Nacionalna biblioteka Francije je pred začetkom sistematičnega varovanja izvedla tehnični nadzor nad 50.000 kasetami domačega videa iz let 1978-1992. Pri nadzoru so preverili staranje trakov ter izvedli avdio- in videoanalizo VHS, V2000 in betamax kaset.

Sean Davies iz Velike Britanije je predstavil tehnične zahteve za arhiv bodočnosti. Avdiovizualni in zvočni arhivi se pri varstvu in dostopnosti gradiva srečujejo s posebnimi težavami. Formati zvočnih nosilcev postajajo vedno bolj zastareli.

Z internetskim projektom bo širša javnost seznanjena z ogroženimi arhivi, ki niso člani FIAT, FIAF in IASA. Po internetu naj bi zbirke v le teh postale dostopnejše in bolj znane. Pri projektu bo sodelovala fondacija Soros. V letu 2000 bo FIAT finačno podprl prevode katalogov televizijskih arhivov v vzhodni Evropi, arabskem svetu in Afriki. Denar bodo prispevala podjetja, ki sodelujejo s FIAT.

Na petem mešanem tehničnem simpoziju so prevladovale **teme**, kot so **problem vinegarjevega sindroma, novi nosilci slike in zvoka, dostopnost in uporabnost gradiva**. Problem vinegarjevega sindroma v filmskih arhivih po svetu je postal akuten v devetdesetih letih, v nekaterih predelih pa že prej. Poglobljene raziskave doslej niso pripeljale do zadovoljive rešitve tega problema. Dobro je znan potek razkroja filma, toda vzrok oziroma vzroki še niso indentificirani. Tako se ne da odpraviti ali ustaviti razkroja filma, ki ga je napadel po vinegarjev sindrom. Potek razkroja se da delno upočasniti, vendar na koncu film vseeno razpade. Zelo zanimivo dejstvo je, da nitratni film ni prizadet, ampak samo acetatni. Čas bo pokazal, ali je nova poliestrska osnova material, ki bo zdržal dlje.

Kaj naj arhivi, predvsem televizijski in radijski, naredijo s svojimi analognimi avdivizualnimi in zvočnimi materiali? Ti materiali so posneti na starih nosilcih, ki so podvrženi razkroju. Istočasno se po-

stavlja vprašanje opreme za predvajanje takih materialov. Ali naj arhivi postanejo neke vrste tehnični muzej zastarele opreme, predvsem ko nimajo finančnih možnosti presnetja starih materialov na nove nosilce. V svetu se krepi trend presnemavanja analognih materialov na nove nosilce, in to predvsem digitalne. Pri raziskavah novih nosilcev se je pokazal problem njihove obstojnosti in kakovosti. Mednarodni institut za standardizacijo (ISO) še ni izdelal standardov za diske in magnetne trakove, razen splošnih navodil glede hrambe (temperatura in vlaga). Takšnih standardov, kot so za film, ni. Gradivo na novih nosilcih se mora po dosedanjih izkušnjah presneti vsakih 10 do 15 let. S tem so povezani veliki materialni izdatki. Kdo na svetu si lahko privošči, kot je to storil Arhiv BBC-ja, presnemavanje iz formata U-Matic na DVCPRO za 60 milijonov funtov, in to le za obdobje 1980-1989? Majhni in srednje veliki arhivi zagotovo ne. Na simpoziju je bilo izpostavljeno vprašanje kakovosti novih nosilcev, saj je v primeru nekaterih zelo dvomljiva. Z razvojem in uvajanjem multimedijev, postajajo arhivi vedno bolj središče zanimanja, predvsem zaradi milijonov podatkov, ki jih hranijo. Te metapodatkovne baze so vedno bolj neobvladljive in težko dostopne za uporabnike. Vprašanje dostopnosti in urejenosti je pereč problem. Kako omogočiti dostopnost in kako predstaviti podatke?

Pri takšni množini podatkov in gradiva je potrebna premišljena in strokovna valorizacija.

Kaj bo izziv za arhive v tretjem tisočletju? Zagotovo bo to množica podatkov, ki jih hranijo, njihova dostopnost, uporaba ter medsebojna povezanost in izmenjava podatkov. Zahteve uporabnikov po boljši in hitrejši dostopnosti do podatkov in informiranosti. Nova računalniška tehnologija daje nove možnosti pri varstvu, zaščiti, restavraciji in uporabi. Zmožnosti računalnikov so vedno večje, in kar ni najbolj nepomembno, cene se znižujejo. Morda generacija, ki že nekaj časa dela v arhivih, novega "preboja" ne bo doživela, toda hočemo ali nočemo, uvajajo se nove tehnologije in nosilci, a tudi ti se hitro spreminjajo. Od arhivov se pričakuje, da temu sledijo in nenazadnje povedo predvsem strokovno mnenje, kakšno podobo naj ima in kako naj deluje arhiv v tretjem tisočletju.

Vladimir Sunčič

Okrogla miza v Ankari od 27. do 29. oktobra 2000

Od 27. 10. do 29. 10. 2000 je generalna direkcija turških arhivov pri uradu predsednika vlade organizirala v Ankari okroglo mizo z delovnim naslovom "Pogoji varstva, restavracije arhivskega gradiva ob naravnih nesrečah, ob neposredni vojni nevarnosti in v vojni ter dostopnost arhivskega gradiva". Okrogle mize so se udeležili predstavniki arhivov Albanije, Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Bolgarije, Madžarske, Grčije, Romunije, Slovenije, Turčije in predstavnik Unesca.

Namen posvetovanja je bil, da si v okviru Pakta stabilnosti za JV Evropo arhivi držav članic izmenjajo izkušnje s področja varstva arhivskega gradiva v primeru naravnih nesreč in v vojni. Posamezni arhivi imajo bogate izkušnje na področju varstva in zaščite arhivskega gradiva ob naravnih nesrečah. To so predvsem arhivi Turčije in Grčije. Arhivi Hrvaške in Bosne in Hercegovine so utrpeli veliko škodo na arhivskem in dokumentarnem gradivu ter stavbah v vojni 1992-1995. Ob zamenjavi družbenega reda v Albaniji in Romuniji je bilo veliko gradiva uničenega, poškodovanega in odtujenega. Zaradi tega je generalna direkcija turških arhivov organizirala zgoraj navedeno posvetovanje.

Uvodni prispevek "Pogoji varstva, restavracije arhivskega gradiva ob naravnih nesrečah, ob neposredni vojni nevarnosti in v vojni ter dostopnost arhivskega gradiva" je prebral generalni direktor turških arhivov dr. Yusuf Sarinay. Avgusta leta 1999 je Turčijo prizadel katastrofalen potres. Najbolj prizadeta je bila okolica Carigrada ter naselja ob Egejskem morju. Na prizadetem območju je bilo veliko arhivskega in dokumentarnega gradiva uničenega in poškodovanega. Gradivo turškega cesarstva (Otomanov), shranjeno v carigrajskem arhivu, ni bilo poškodovano. Ob potresu se je pokazalo, da se pri gradnji arhivskih zgradb, predvsem arhivskih skladišč, morajo upoštevati najnovejša protipotresna dognanja. Sprejeli bodo tudi bolj natančna navodila za odpravo posledic. Načrtujejo ustanovitev posebno izurjenih protipožarnih skupin. Glavne priprave za primer naravnih nesreč morajo biti izvedene že prej. Zelo pomembno je varnostno mikrofilmanje in skeniranje arhivskega gradiva.

V primeru oboroženega spopada turški arhivi načrtujejo evakuacijo gradiva v notranjost države.

Dr. Axel Plathe iz Unesca je predstavil prispevek "Nujni program Unesca za varstvo pomembnega arhivskega gradiva v primeru oboroženega spopada". Na XXXI. mednarodni okrogli mizi o arhivih, ki je bila leta 1995 v Washingtonu, so udeleženci sprejeli sklep, da Unesco izdela študijo o varstvu arhivskega gradiva v primeru oboroženega spopada. Na podlagi tega priporočila je bil izdelan nujni program ter objavljen leta 1998. V programu so podana priporočila glede pomembnega arhivskega gradiva, arhivskih skladišč, določitve stopnje nevarnosti, mikrofilmanja, varstva, načrta varstva in "modrega ščita".

Pri izdelavi načrta varstva se mora upoštevati:
- okolje, v katerem deluje arhiv,
- določitve o najpomembnejšem arhivskem gradivu,
- stanje, v katerem so stavbe arhiva,
- stanje arhivskega gradiva,
- stanje arhivskih skladišč,
- stopnja nevarnosti in
- načrt varstva.

Nujni program in priporočila za izdelavo načrta varstva predstavljajo primeren okvir in pripomoček pri načrtovanju varstva arhivskega gradiva.

Pomočnik direktorja Državnega arhiva Hrvaške mag. Miljenko Pandžić je v svojem prispevku "Zaščita

in varstvo arhivskega gradiva ob neposredni vojni nevarnosti in v vojni in ob naravnih nesrečah" poudaril, da je potrebno na različne načine pristopiti k načrtovanju delovanja arhivov v vojni in ob naravnih nesrečah. Arhivi še vedno načrtujejo varstvo arhivskega gradiva v vojni z varnostnim mikrofilmanjem in evakuacijo najbolj dragocenega gradiva. Za boljšo zaščito arhivskega gradiva v primeru vojne je nujno potrebno posodobiti (ažurirati) haaško konvencijo iz leta 1954. Posamezne spremembe so že ažurirane in vnešene v tako imenovani "Drugi protokol haaške konvencije iz leta 1954 za zaščito kulturne dediščine v primeru oboroženega spopada". Tekst drugega protokola je doslej sprejelo 48 držav. Posredoval je tudi zanimiv predlog, da naj bi bili posamezniki, ki namerno uničujejo arhivsko gradivo, obtoženi za vojne zločine.

Na koncu je z diapozitivi prikazal stopnjo uničenja arhivov na Hrvaškem v vojni 1991-1995.

Vodja oddelka za konzervacijo in restavracijo v Nacionalnam arhivu Madžarske dr. Gabriella Albrecht-Kunszeri je prebrala prispevek "Uničenje kulturne dediščine; poškodovano arhivsko gradivo v Nacionalnem arhivu Madžarske". Arhivsko gradivo je bilo poškodovano in deloma uničeno v vojni leta 1945 in ob revoluciji 1956. Med boji za osvoboditev Budimpešte leta 1945 je arhiv med drugimi zadela tudi zažigalna bomba. Zadela je tretje nadstropje arhiva, kjer je bilo uničeno vse gradivo, ki se je tam nahajalo. Zgorelo je 3100 tm gradiva, kar je v tistem času predstavljalo 20 odstotkov vsega gradiva. V revoluciji leta 1956 je zahodno krilo stavbe ponovno zadela zažigalna bomba. Ogenj so pogasili komaj po petih tednih. Veliko gradiva je bilo uničenega, še več pa poškodovanega. Po petinpedesetih letih še vedno restavrirajo gradivo in še sami ne vedo, kdaj bo delo končano.

Zadnji prispevek prvega dne posvetovanja je prebral direktor Državnega arhiva Albanije dr. Shaban Sinani. Prispevek je imel za razmere v Albaniji značilni naslov, in sicer "Albanski arhivi v obdobju tranzicije". V devetdesetih letih je ob notranjih sporih in napetostih v Albaniji prišlo do zamenjave oblasti. Spremembe so vplivale na arhivsko službo in arhivsko gradivo. Pred spremembami so v Albaniji delovali državni in partijski arhivi. V obdobju notranjih sporov državni arhiv ni pretrpel glede arhivskega gradiva nobenih hujših izgub. Drugače se je godilo partijskim arhivom. Ljudje so v posameznih okrožnih partijskih arhivih, posebno na jugu države, gradivo zažgali ali ga odtujili. Zaradi tega je bilo gradivo partijskih arhivov proglašeno za del državnega arhiva.

Približno 60 do 80 odstotkov pomembnega gradiva v državnem arhivu in v partijskih arhivih je varnostno mikrofilmanega.

Drugi dan posvetovanja je prvi prispevek prebrala direktorica Državnega arhiva Grčije dr. Ekaterini Bekaroglu-Exadaktylou. Prispevek je imel naslov "Pogoji zaščite arhivskega gradiva v Državnem arhivu Grčije". Zaradi velike potresne ogroženosti grški arhivi upoštevajo pri gradnji novih arhivskih skladišč najnovejše dosežke na področju protipotresne gradnje. V državnem arhivu hranijo posebno pomembno arhivsko gradivo v posebnih proti potresom varnih prostorih. Zaradi tega pri močnem potresu leta 1999 ni bilo omembe vrednih poškodb arhivskega gradiva. Nadaljnji korak pri boljši zaščiti arhivskega gradiva naj bi bilo pospešeno varnostno mikrofilmanje. V zadnjem obdobju so pričeli razmišljati tudi o skeniranju, zato se zelo zanimajo za izmenjavo izkušenj na tem področju.

Prispevek z naslovom "Problemi pri restavraciji arhivskega gradiva ob naravnih nesrečah in v vojni" je prebral dr. Florea Oprea, vodja oddelka za konservacijo in restavracijo v Državnem arhivu Romunije. Decembra leta 1989 je bilo ob nemirih v Romuniji uničenega in poškodovanega veliko arhivskega in dokumentarnega gradiva.

V obdobju tranzicije je bilo v nekaterih državah JV Evrope uničenega in poškodovanega veliko gradiva. Restavracija le tega bo zato dolgotrajna. Za primer, kaj se lahko zgodi z gradivom v času tranzicije je navedel primer, ko je neznano kam izginilo 500 tm gradiva ministrstva za turizem.

Predlagal je razvrstitev gradiva v pet stopenj:

- v 5. stopnji je nepoškodovano gradivo,
- v 4. stopnji je manj poškodovano gradivo, ki ga ni potrebno restavrirati,
- v 3. stopnji je poškodovano gradivo, potrebno restavracije,
- v 2. stopnji je zelo poškodovano gradivo in
- v 1. stopnji je tako poškodovano gradivo, da se ga ne da restavrirati.

Na podlagi tako klasificiranega gradiva bo restavrator lažje določil čas, potreben za restavracijo, število ljudi, količino materiala in opreme.

Višji svetovalec – arhivist Vladimir Sunčič iz Arhiva Republike Slovenije je v svojem prispevku "Način zaščite arhivskega gradiva ob naravnih nesrečah, neposredni vojni nevarnosti in v vojni v Sloveniji" opisal način in načrt delovanja slovenskih arhivov v zgoraj navedenih primerih. Po letu 1991 se je spremenila shema in delovanje arhivov v primeru naravnih nesreč. Stari, do tedaj veljavni sistem, je opuščen, novi pa še ni popolnoma vzpostavljen.

Namestnik generalnega direktorja bolgarskih arhivov Ventislav Velchev je v prispevku z naslovom "Aspekti regionalnega povezovanja na področju varstva kulturne in zgodovinske dediščine v začetku novega tisočletja" poudaril pomen medregionalnega in širšega povezovanja med arhivi ter izmenjave podatkov in izkušenj pri načrtovanju varstva arhivskega gradiva ob naravnih nesrečah in v vojni. Za primer dobrega sodelovanja med arhivi je navedel sodelovanje med bolgarskimi in turškimi arhivi.

Zadnji prispevek na posvetovanju je prebral prof. dr. Matko Kovačević, generalni direktor Arhiva Bosne in Hercegovine. Naslov prispevka je bil "Uničenja med vojno 1992-1995 in naše izkušnje pri revitalizaciji arhivske mreže v Bosni in Hercegovini". Med vojno so največ škode pretrpeli arhivi v Sarajevu. Tako je bil popolnoma uničen arhiv Orientalnega inštituta. Ni pa bilo uničeno in poškodovano samo arhivsko, prizadeto je bilo tudi dokumentarno gradivo. Arhivi v BIH nimajo zadosti skladiščnih prostorov,

zato ne morejo prevzeti gradiva, ki je pri imetnikih. Na podlagi ankete o hrambi arhivskega gradiva, ki jo je med arhivi izvedel Arhiv BIH, jih je bilo kar 75 odstotkov mnenja, da so pogoji hrambe katastrofalni. Približno 30 do 60 odstotkov arhivskega gradiva je poškodovanega ter okrog 20 odstotkov dokumentarnega gradiva uničenega. Arhivi v BIH se soočajo s problemom kakovosti kadrov, kajti 25 do 50 odstotkov izkušenih arhivistov je zapustilo arhive. Spremembo na bolje pričakujejo s sprejetjem programa revitalizacije arhivov v BIH. Program revitalizacije bo podprla mednarodna skupnost.

Udeleženci okrogle mize smo po posvetovanju in usklajevanju sprejeli priporočila za boljše varstvo arhivskega gradiva ob naravnih nesrečah in v vojni. Priporočila so bila poslana vladnim organom držav udeleženk in mednarodnim institucijam s področja kulture. Sprejeta so bila naslednja priporočila:

1. Uporaba "Haaške konvencije o zaščiti kulturne dediščine v primeru oboroženih spopadov" (1954) kakor tudi "Drugi protokol" (1999);

2. Poudariti pomen Unescovega Spomina o svetovnem programu za zaščito arhivskega gradiva in dostopnost do svetovne dediščine;

3. Oživiti (poudariti) vlogo Mednarodnega arhivskega sveta (MAS) pri določitvi standardov in smeri pri zaščiti in dostopnosti kulturne dediščine;

4. Pozdraviti prizadevanja Mednarodnega komiteja modri ščit/ International Committe of the Blue Shield (ICBS) za varstvo svetovne kulturne dediščine;

5. Spoštovati Priporočilo št. R(2000)13 komiteja ministrov Sveta Evrope članicam glede "Evropske politike dostopnosti arhivskega gradiva";

6. Priporočilo, da vlade začnejo sprejemati potrebne ukrepe za varstvo arhivskega gradiva v primeru naravnih nesreč in nesreč, ki jih povzroči človek, ter ob oboroženem spopadu;

7. Kot specifične ukrepe za zaščito arhivskega gradiva se vladam priporoča:

a. pripraviti načrte za zaščito arhivskega gradiva ob naravnih nesrečah in nesrečah, ki jih povzroči človek, v okviru veljavne zakonodaje;

b. pri pripravi teh načrtov načrtovati izobraževanje vojaškega osebja;

c. adaptirati obstoječe arhivske stavbe ter pri novogradnjah vključiti v načrte način zaščite arhivskega gradiva;

d. pospešiti varstvo in zaščito arhivskega gradiva posebno z varnostnim mikrofilmanjem in uporabo druge moderne tehnologije;

8. Spodbuditi vlade, da pri zaščiti arhivov in knjižnic upoštevajo mednarodne bilateralne sporazume o sodelovanju v okviru haaške konvencije;

9. Priporočilo, da se mednarodno sodelovanje poudari zato,

a. da bi se olajšali odgovori na pritiske in nevarnosti, ki bi ogrožali arhive;

b. da bi bila arhivom omogočena hitra obnova ob naravnih nesrečah;

c. da bi bile dosegljive kopije poškodovanega ali uničenega arhivskega gradiva, ki so v drugih arhivih.

10. Priporočilo vsem udeležencem okrogle mize, ki hranijo gradivo iz obdobja turškega cesarstva, da omogočijo izmenjavo arhivskih pripomočkov in kopij na podlagi nacionalne zakonodaje.

11. Generalna direkcija turških arhivov naj dostavi omenjena priporočila vsem članicam Pakta stabilnosti za JV Evropo in zainteresiranim mednarodnim organizacijam.

Priporočila, ki so jih na okrogli mizi soglasno sprejeli predstavniki državnih arhivov JV Evrope (razen Makedonije in ZRJ), so lahko dober smerokaz pri nadaljnjem načrtovanju varstva in zaščite arhivskega gradiva in kulturne dediščine v celoti. S priporočili niso seznanjene le vlade udeleženk, ampak vse zainteresirane mednarodne organizacije s področja varstva arhivskega gradiva in kulturne dediščine. Območje JV Evrope so v devedesetih letih 20. stoletja prizadeli močni potresi (Turčija in Grčija), vojne (Hrvaška, Bosna in Hercegovina) in spremembe političnih sistemov, povezane z notranjimi spopadi (Albanija in Romunija), kar je pustilo sledi pri varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva.

Vsi udeleženci smo menili, da je ta okrogla miza le prvi korak za boljše varstvo arhivskega gradiva ter medsebojno izmenjavo izkušenj in informacij. Udeleženci smo izrazili željo in upanje, da okrogla miza ni bila zadnja ter da se bosta sodelovanje in izmenjava izkušenj nadaljevala ter poglabljala.

Ob koncu okrogle mize so bili podpisani medarhivski bilateralni sporazumi med Generalno direkcijo turških arhivov ter Državnim arhivom Albanije, Arhivom Bosne in Hercegovine in Državnim arhivom Hrvaške.

Vladimir Sunčič

5. arhivski kolokvij Arhivske šole Marburg

Kolokvij z naslovom Dostop do informacij v upravi – transparentnost kot dosežek arhivske storitve ("Der Zugang zu Verwaltungsinformationen – Transparenz als archivische Dienstleistung") v organizaciji marburške arhivske šole je potekal od 23. do 24. 6. 2000. To je že peti arhivski strokovni kolokvij, ki ga vsako leto v tem času organizira Arhivska šola v Marburgu in se ga udeležujejo arhivisti in arhivarji iz deželnih in državnih arhivov Nemčije, diplomanti arhivske šole, pa tudi nekateri tuji gostje predvsem iz sosednjih držav (Avstrije, Nizozemske in Francije). Po številu udeležencev je to manjše posvetovanje, vendar je strokovno na zelo visoki stopnji, predvsem pa sproža med nemškimi kolegi plodne diskusije, ki so ob manjšem številu udeležencev (do 150 ljudi) tudi izvedljive. Tokratno posvetovanje je nadaljevalo lanskoletno tematiko o elektronskem arhivskem gradivu z naslovom "Digitale Archive – Ein neues Paradigma?".[1]

[1] Glej Natalija Glažar: "50 letnica arhivske šole Marburg", ARHIVI, let. XXII, 1999, št. 1-2.

Aktualnost problematike ter naslov "Transparentnost kot arhivska storitev" je organizator opredelil že z uvodnimi pojasnili v programu kolokvija. S širitvijo elektronskih medijev ter svetovnega spleta dobivajo namreč zahteve po dostopu do informacij v upravi novo razsežnost in so tudi predmet javnih razprav. Kolokvij naj bi zato prispeval različne, vendar jasne poglede na transparentnost uprave, prav tako pa naj bi določil položaj arhivov v tej razpravi – kajti arhivi so tudi del uprave. Kolokvij je bil tematsko razdeljen na štiri vsebinske sklope, in sicer:

1. zanesljivost in moč pričanja arhivskega gradiva;
2. arhivi prihodnosti – nove oblike, transparentnejša prezentacija;
3. sodelovanje uprave in arhiva pri pripravi transparentnosti;
4. politična zahteva po transparentnosti.

Vsaka tema je imela štiri predavatelje, ki so izhajali predvsem iz arhivskega delovnega okolja, torej iz nemških državnih in deželnih arhivov, ni pa bilo predavateljev z drugih strokovnih področij (informatikov, pravnikov, strokovnjakov iz državne uprave, ipd.), ki so predavali na kolokviju lani. Z izjemo uvodnega predavanja prof. dr. Klausa Lenka iz univerze v Odlenburgu, s katedre za upravne znanosti. Njegovo predavanje z naslovom "Elektronska vlada in transparentnost. Odprtost uprave kot posledica novih informacijskih in komunikacijskih tehnik" je opredelilo problematiko vlade v novih razmerah informacijskega razvoja. Postavil si je izhodiščno dilemo, da je z modernizacijo in racionalizacijo pojav "elektronske vlade" ("Electronic Government") vprašljiv, vendar se na to posledično navezuje vprašanje zakaj/čemu obstaja uprava. Uprava običajno opravlja tisto, kar ji je naročeno, vendar nujno je, da ne počne samo tisto, kar je efektivno, pač pa tudi tisto, kar je prav. Zato bi bilo treba transparentnost uprave okrepiti in morala bi postati tudi realnost. Transparentnost po njegovem izvajanju pomeni zaupanje v upravo, da je iz njenega delovanja razvidno, kaj počne in ali deluje v skladu z dogovori. Kot cilje neke prihodnje družbe je opredelil: demokratičnost, učinkovitost, transparentnost ter uspešnost. Opredelil je bistvo elektronske vlade: to je interakcija ter dostop do informacij ter dosežkov vlade. Seveda ta koncept predvideva reorganizacijo ter (tele)kooperacijo s komunikacijskim oddelkom – pa ne le v smislu predstavitev na spletnih straneh, pač pa skupnega projekta informacijskih podatkov, ki zajemajo celovite procese odločanja (Entscheidung Prozesse). Namen transparentnosti je: nadzor, informacijsko-demokratično odločanje in boljši informacijski pretok znotraj upravne enotnosti. Torej, da ne bi informacije iz uprave pritekale zgolj iz medijev, pač pa tudi iz nekega lastnega informacijskega središča. Razvoj takega državljanskega informacijskega sistema bi imel več faz, ker je vprašanje, kdaj je mogoče odpreti določene informacije ter za koliko časa.

V prvem vsebinskem sklopu je predaval dr. Jans Metzdorf iz Saškega državnega arhiva v Leipzigu. S predavanjem: "Bister čuvaj – mednarodna diskusija o elektronskih zapisih, hranitelji in arhivistična odgovornost". Najprej je opisal razvojne razlike med ameriškimi in nemškimi arhivi. V Nemčiji, tako kot drugod v Evropi, arhivi večinoma temeljijo na določeni tradicionalnosti in historičnosti ustanov. V Združenih državah, Kanadi in Avstraliji pa je opazen pojav postkustodiarizma. V Združenih državah Amerike je v letih 1934/36 prišlo do novega vrednotenja federalnih arhivov ter posledično do gradnje novega objekta za arhiv. Na novo so dejansko morali ustvariti tisto, kar je Evropa že davno imela – upravljanje z arhivskim gradivom ter kontinuiteto upravljanja z dokumentarnim gradivom. Ustvariti so morali tudi svojo arhivsko teorijo, in to ravno v času gospodarske depresije. V 80. letih pa se je z digitalizacijo začela nekakšna renesansa arhivistične znanosti, vendar se je na novo pojavilo vprašanje valorizacije in odločanja. Seveda so pri digitalizaciji nujni značilni ukrepi: večji nadzor nad ustvarjalci, problem vzporednega nastajanja arhivskega gradiva v digitalni obliki ter problem zagotavljanja varnosti in integritete arhivskega gradiva v elektronskem okolju ipd.

Dr. Albrecht Ernst iz Glavnega državnega arhiva v Stuttgartu je svoj referat naslovil: "Sporočilnost materialov – nespremenjeno hranjenje kot zagotavljanje avtentične sporočilnosti". Opredelil je problematiko ugotavljanja avtentičnosti klasičnih dokumentov ter težavnost avtentičnosti novih dokumentov v elektronskem okolju. Pri standardnih dokumentih je bilo mogoče ugotavljati ponarejanje oz. originalnost dokumenta na osnovi materialov – kemične sestave papirja, črnila ter ugotavljanje provenience na osnovi pisave, vodnega znamenja, pečatov ipd. Ugotavljanje identitete in originala, ki je neke vrste umetnost, ni pomembno samo zaradi dokazilne vrednosti, pač pa tudi zaradi historične vrednosti arhivskega gradiva. Veliko težje in bolj problematično pa je ugotavljanje originalnosti pri mikrofilmskem gradivu in digitalnih arhivih. Ker jih je težje nadzorovati, so te vrste arhivskega gradiva bolj izpostavljene, zato je nujna tudi večja previdnost. Oddelek za elektronsko arhivsko gradivo v NARA v Washingtonu seveda priporoča kakovost pri oblikovanju dokumentov, in sicer: za originale kakovostna standardizacija "lay-outa" (izgleda) – oziroma poenostavljeno, vnaprej določeni končni izgled izpisa nekih informacij iz obstoječe baze podatkov (kar daje večjo zanesljivost kot prosti način izpisa iz baze podatkov).

Dr. Nils Brübach iz marburške arhivske šole je s predavanjem "Vpliv strukturnih oblik pri upravnem dokumentarnem gradivu na lastno sporočilnost" skušal prikazati od starih listin do elektronskih dokumentov, kakšne so strukturne oblike upravne dokumentacije ter posledično, kakšno je učinkovanje na sporočilnost te dokumentacije. V zgodovini so bile najprej uradne knjige (Amtsbücher): registri, protokoli, kopialne knjige, v katerih je bil zajet celoten proces nekega dejanja. Papirna revolucija in njen vpliv je prinesla lažji in cenejši dostop do informacij, vendar so se že takrat pojavile spremembe glede dokazne vrednosti, ko ni bilo več pergamenta kot osnove za dokument. Potrebna so bila dodatna obojestranska pravna zago-

tovila. V naslednji fazi pri pojavu spisov, listin je bilo za dokazno vrednost pomembnih že več elementov: struktura, kontekst in vsebina. V današnjem času pa z digitalnimi zapisi in z zagotavljanjem njihove sporočilnosti nastajajo težave. Upravljanje z zapisi v elektronskem okolju ima težave z avtentičnostjo, zanesljivostjo, stabilnostjo, integriteto, uporabljivostjo in sporočilnostjo. Kakšne instrumente lahko pri tem uporabljamo? Naštel je nekatere možne ukrepe: načrtovanje elektronskih dokumentov, razvrščanje elektronskih dokumentov, upravljanje z metapodatki kot s funkcionalnimi instrumenti (kar ne nastaja v arhivu). Transparentnost struktur in kontekstov novih zapisov naj bi bil tudi cilj arhivskih storitev.

Dr. Lorenz Beck iz Saškega glavnega državnega arhiva v Dresdnu je nastopil z zapletenim naslovom "Storitev in metode teorije poslovanja z dokumentarnim gradivom pri interpretaciji formaliziranih značilnosti pri historičnem, upravnem dokumentarnem gradivu za rekonstrukcijo poslov in poti obdelave". Kot se je sam izrazil pomeni sam naslov preprosto "Aktenkunde" (teorija upravljanja z listinami, spisi, dokumenti ipd.).

V drugem tematskem delu (Arhivi prihodnosti – Nove oblike, transparentnejša prezentacija) je prvi predaval Dr. Beate Dorfey, Glavni deželni arhiv Koblenz, z referatom "Navodilo za uporabo na internetu". Predstavil je konkretne napotke pri oblikovanju domače spletne strani:

Obrazložitve naj bodo preproste, natančne ter nedvoumne. Vsaka www stran mora vsebovati: čas delovanja čitalnice in informacij, dostop do stavbe arhiva in zgodovino – razvoj arhivske ustanove. Iz praktičnih izkušenj Deželnega arhiva v Koblenzu je priporočil, da naj bo stran pripravljena tako, da je mogoče menjavati vse vsebine, navajati novosti in spremembe. Vsekakor mora domača stran podati pregled fondov in zbirk ter tudi nekaj zgodovinskih zanimivosti iz arhiva (npr. na ravni dežele). Možen je tudi koncept virtualnega arhiva – vnos komičnih človeških figur, ki naj kot vodniki vodijo po virtualnem arhivu, čitalnici, virtualni razstavi listin v tridimenzionalnem prostoru ipd. Dobro je tudi, da je na spletnih straneh predstavljen zadnji raziskovalni projekt. Posamezni eksponati pa so lahko digitalizirani, tako da jih je po potrebi možno prebrati in povečati ter dobiti razlago besedila. V razpravi k njegovemu referatu pa je bilo zanimivo, da imajo arhivi v Nemčiji zelo redko predstavitve tudi v drugih jezikih (npr. v angleškem), ker pričakujejo le uporabnike z znanjem nemščine.

Sledeči predavatelj dr. Gerald Maier, Deželna arhivska direkcija Baden-Würtenberg, Stuttgart, je svoj prispevek naslovil "Predstavitev arhivske celote na internetu – arhivske informacije, "on-line" pripomočki, digitalizirano arhivsko gradivo". Pri internetski predstavitvi so možni različni "portalni" scenariji: npr. portal enega arhiva ali arhiv enega nosilca, možen je tudi portal vseh arhivov v deželi ali več dežel skupaj – torej državna raven; lahko je tudi zveza več ustanov (muzeji, biblioteke) ali celo portal na mednarodni ravni. Udeležencem kolokvija je v živo prikazal dve internetski predstavitvi: stran Državnega arhiva v St. Gallnu ter stran Arhivske direkcije v Baden-Würtenbergu, Stuttgart. Predvsem pri zadnji je bila razvidna tektonika predstavitve: iz nivoja vodnika naj bi se prešlo tudi na inventarje ter končno tudi na popis dokumentov. Videli smo tudi primer skeniranih dokumentov na internetu, katerih sliko se je lahko poljubno povečevalo, kar je omogočalo branje starih pisav. Posamezne dokumente se je lahko iskalo po iskalniku, podobno kot za inventar.

Dr. Hans-Dieter Kreikamp iz koblenškega zveznega arhiva je z referatom "Evropski nastavki pri predstavitvi on-line pripomočkov", opisal Encoded Archival Description (EAD) (prosti prevod: kodirani arhivski opis), ki se v Evropi še ni uveljavil, poskušajo pa ga prek delovnih skupin vnesti v evropski prostor. Gre za standardizirano obliko on-line pripomočkov za iskanje arhivskega gradiva. Več izkušenj z on-line iskalniki imajo vsekakor v ZDA, kjer imajo v NARA Washington standardizirano obliko za iskanje gradiva. V Evropi se seveda zavzemajo za to, da ne bi upoštevali le ameriških, pač pa tudi britanske standarde pri strukturi popisov in predstavitvi arhivskega gradiva. Na ravni evropskih dogovorov bi vsekakor radi dosegli kompatibilnost med arhivi, je pa predavatelj izpostavil problem, kako doseči enotne standarde med različnimi državami.

Dr. Angelika Menne-Haritz iz marburške arhivske šole je v predavanju z naslovom "Izdelava mednarodne kompatibilnosti arhivskih navedb z XML formatom izmenjave" najprej postavila vprašanje: zakaj je potrebna mednarodna kompatibilnost? Arhivi običajno nismo navajeni takih vprašanj. Vsekakor pa so odgovori sledeči: zaradi poznavanja drugih dežel, zaradi nujnosti mednarodne diskusije, zaradi boljše prakse (t. i. "best practice") ter spremljanja razvoja v ZDA. Prej predstavljen sistem EAD je vsekakor prodor k internacionalizaciji. Tako bodo lahko presežene zgolj nacionalne in regionalne tradicije ter pričakovanja o uporabi arhivskega gradiva le iz domačega kraja. XML (format) je nov tehnični pristop, ki dopušča veliko fleksibilnost, razširjeno izbiro znakov za različne jezike ter tro-nivojske sestavne dele pripomočkov za uporabo. XML (format) je tudi izhod za prenos na uporabo EAD. Arhivska šola Marburg je razvila on-line iskalnike z aplikacijo MIDOSA. Videli smo primer, ki ga šele razvijajo skupaj z nekim ameriškim raziskovalnim centrom ter arhivi v ZDA, prav tako z različnimi arhivi v Nemčiji (informatiki in arhivisti skupaj) - gre za bilateralno skupino. Rezultati kompatibilnosti so lahko: skupne značilnosti in pridobitve iz sodelovanja. Perspektivi pa sta: skupni nadaljnji razvoj ter ponudba metod (Wissenmanagement ali knowledge management ali upravljanje z znanjem). Ta projekt v praksi nemških arhivov še ne poteka, še vedno se namreč pojavljajo jezikovni problemi pri kompatibilnosti tehničnih možnosti posameznih informacijskih sistemov.

Naslednji dan, 24. junija je v tretjem vsebinskem sklopu začela predavanje dr. Thekla Kluttig, s saškega ministrstva za notranje zadeve v Dresdnu. Predavanje

je imelo naslov "Strategije in maneverski prostor arhivskega uradnega svetovalca". Opisala je način prevzemanja in uporabe gradiva v Saškem državnem arhivu. Z novimi digitalnimi arhivi se namreč postavlja vprašanje valorizacije. Navedla je, kako pri njih poteka strateško odločanje v dogovoru med arhivi in ministrstvi – treba je namreč vnaprej zastaviti strategijo odločanja. Pri valorizaciji pa je treba upoštevati e-maile, fotokopije, faxe, itd. Elektronske oblike dokumentov lahko predstavljajo problem, zato prevzemajo elektronski register e-dokumentov določenega ustvarjalca, in sicer v ASCII obliki.

Dr. Andreas Hedwig iz hessenskega glavnega državnega arhiva v Wiesbadnu je predaval pod naslovom "Arhivska udeležba pri koncepciji birosistemov". V prispevku se je vprašal ali in kako lahko arhivisti vplivamo na ustvarjalce gradiva. Vendar to je tehnično in formalno vprašanje. Kako z ustvarjalci doseči ohranitev raznih vrst gradiva, da bi ga bilo mogoče arhivirati ter pozneje rekonstruirati dogajanje nekega obdobja. V 70. letih so se priporočali posebni dogovori z ustvarjalci, v 90. letih (posebno leta 1999) pa je postalo aktualno vprašanje upravljanja z zapisi. Devetdeseta leta so prinesla tudi avtomatizacijo pisarniškega poslovanja na zvezni in lokalni oblastni ravni. Poudaril je, da imajo tudi predstavitve raznih ustvarjalcev na spletnih straneh svojo pomembnost za bodoče uporabnike arhivskega gradiva in obstaja vprašanje kako jih ohraniti. V 80. letih se je praksa sodelovanja med upravo in arhivom razvila tudi v smeri potreb uprave, ne le arhiva. Pri elektronskih registrih (evidencah) se že kažejo težave, kako jih prenesti v arhivsko uporabo. Vsekakor pa je opozoril, da so podobni projekti sodelovanja z upravo tudi finančno dragi – npr. v primeru, da imajo projekti za digitalno pisarniško poslovanje v registraturah že vstavljeno valorizacijo.

Dr. Michael Hollman iz zveznega arhiva v Berlinu je v predavanju z naslovom "Razmišljanja ob novih konceptih uporabe v zveznem arhivu" predstavil, kako so se lotili izboljšav zveznega arhiva v Berlinu. Izdelali so nekatere konkretne statistične preglede: koliko je obiskovalcev, kolikšno število dni z obiski ipd. Lotili so se tudi analize, kako so priključili in valorizirali gradivo nekdanje DDR. Med raziskovalci arhivskega gradiva so izvedli raziskavo, kaj znanstveniki in drugi mislijo o uporabi in pogojih uporabe gradiva. Nujna bi bila celo raziskava o tem, kaj lahko v arhivski dejavnosti naredimo za obiskovalce, kakšne profile raziskovalcev imamo ter kaj oni sami želijo ipd.

Dr. Jürgen Treffeisen iz Deželne arhivske direkcije Baden-Würtenberg v Stuttgartu je v predavanju z naslovom "Transparentnost arhiviranja – dokumentacija o postopkih odločanja pri arhivski valorizaciji" opozoril, da je transparentnost še vedno zelo visoko zastavljeni cilj in ni lahko dosegljiv. Zato lahko tu le iščemo "možne odgovore" ne pa trdno določene.

V zadnjem tematskem sklopu je prvi nastopil prof. dr. Herman Rumschöttel, generalni direktor bavarskih državnih arhivov iz Münchena, z referatom "Splošna pravica dostopa do informacij med varstvom podatkov, arhivskimi zakoni, uradnimi tajnostmi in učinkovitostjo uprave". Povedal je, da je v zadnjem času žgoča debata v različnih državnih forumih o tem, ali je informacija zaželena, uporabna in nujna – skratka problematika dostopa do informacij v državni upravi. V zadnjem času daje gospodarska politika in njena usmeritev poudarek pomenu in dostopu do državnih informacij. Komercializacija informacij je še odprto področje, vsekakor pa je zaželena transparentnost dejavnosti. Ob tem so se pojavila tudi vprašanja stroškov za objavo informacij, ker si je težko zamisliti, kolikšen bi bil finančni strošek dati vse informacije javne uprave na razpolago in tako doseči transparentnost njihove dejavnosti. Vsekakor pa so danes aktualna vprašanja pravice do informiranosti. Na ravni Evropske unije (EU) je nujen tudi pretok informacij med državami članicami, zato je znotraj nacionalnih okvirov prisotna (nemška) zakonodaja o trasparentnosti. Med zakonodajo o informiranosti ter zakonodajo o pravici do varovanja podatkov pa je tudi arhivska zakonodaja. Poudaril je, da politični cilji v omenjeni pravici do informiranosti niso zelo pomembni, vendar lahko postanejo pomembni pri vprašanju dostopa do arhivov. Arhivska politika bi po njegovem izvajanju morala določiti tele osnove: dostopnost do gradiva se ne bi smela poslabšati, vztrajati bi bilo treba pri ločevanju arhivskega od registraturnega gradiva, elektronski sistemi bi morali z dostopom zagotoviti tudi uporabo novih medijev in hrambo teh novih medijev ter treba bi bilo predvidevati finančne stroške za potrebe te vrste. ZDA so v boljšem položaju, ker ima nacionalni arhiv svoj razvojni center, v katerem zbirajo elektronske arhivske baze in jih arhivirajo. Dr. Rumschöttel je svetoval tako spoznavanje upravne zgodovine kot tudi razvoja uprave in upravnih znanosti ter temu ustrezno prilagajanje arhivske dejavnosti.

Dr. Udo Schäfer iz Deželne arhivske direkcije Baden-Würtenberg v Stuttgartu je z referatom "Nemška zakonodaja v t. i. nacionalnih in naddržavnih predpisih o transparentnosti v Evropi" opisal različne situacije problematike te vrste v Nemčiji ter primerjalno v drugih evropskih državah. Švedska ima najdaljšo tradicijo in najbolj liberalno politiko na tem področju; vsak švedski državljan ima namreč pravico dostopa do informacij na podlagi napisanega pravnega predpisa. Na Švedskem imajo tudi arhivske zakone, ki določajo različne roke nedostopnosti arhivskega gradiva – najdaljši je 70 let za osebne podatke. Nadalje je opisal položaj v Franciji, kakšne zakone ima ter kako se je spreminjalo stanje glede dostopnosti, rokov nedostopnosti ter zakonske spremembe na tem področju. Za razmere v Italiji je omenil predvsem dvojno zakonodajo: zakon o posedovanju podatkov ter zakon o uporabi arhivskega gradiva. V Veliki Britaniji to problematiko določajo tile zakoni: "Freedom of Information Act" (zakon o pravici do informiranosti), Public Records Act (zakon o javnem arhivskem gradivu) ter "Data protection Act" (zakon o varovanju podatkov). Na ravni Evropske unije (EU) pa se pojavlja potreba po supranacionalni transparentnosti, zato je bila ustanovljena komisija za določitev temeljev regulativ za dostop

do informacij. Vsekakor je poudarek na demokratizaciji uporabe gradiva. Na kratko je tudi opisal, kakšna je smer razvoja v Nemčiji.

Prof. dr. Rainer Polley iz marburške arhivske šole je v referatu "Zakoni o svobodi informiranja v Berlinu in Schleswig-Holsteinu ter listina zakona pravice vpogleda v Brandenburgu" podal pregled predvsem nemške zakonodaje s tega področja, in sicer na različnih ravneh (dežel in države). Opozoril je celo na protislovja, ki jih prinašajo posamezni člani več-stopenjske zakonodaje (tudi s kopijami skupno petih zveznih in deželnih zakonov). Zakonodaja s področja pravic državljanov do informiranosti se je v Nemčiji pojavila v 90. letih, ko jih je pričelo izdajati ministrstvo za notranje zadeve, sedaj pa je problematika segla že do arhivov. Načelne usmeritve in favoriziranja dostopa do arhivov ("access to archives") so predvsem značilna za Svet Evrope. V sklepu pa je poudaril, da arhivi sicer morajo upoštevati "nadrejene" cilje, vendar pa nima smisla, da politizirajo oziroma, da se pri problematiki te vrste raje omejijo na racionalna vprašanja.

Predavatelji in diskutanti so na tokratnem kolokviju posegali na področja, ki niso zajemala le problematike transparentnosti, prepoznavnosti in dostopnosti arhivskih ustanov, kot sestavni del uprave oziroma uprave kot celote, temveč so se spustili tudi na področja državnih zakonskih regulativ, ki določajo pravico do informiranosti državljanov ter na drugi strani zakonskih zahtev varovanja podatkov. Obravnavali so problematiko veljavnosti novih elektronskih zapisov in tudi problematiko (svetovalnih) storitev, ki naj bi jih arhivske ustanove, kot strokovne institucije, ponujale različnim ustanovam v državni upravi, tudi v razmerah novih tehnoloških možnosti in razvoja.

Natalija Glažar

Sodelovanje Avstrijskega državnega arhiva z upravnimi organi

Prehod gradiva iz Zveznega ministrstva za zunanje zadeve Republike Avstrije v Avstrijski državni arhiv – Arhiv Republike Avstrije

Vzrok za odhod na Dunaj

Za obisk Ministrstva za zunanje zadeve Republike Avstrije in Avstrijskega državnega arhiva – Arhiva Republike Avstrije smo se v Arhivu Republike Slovenije odločili skupaj z vodjo glavne pisarne Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije (opomba: v nadaljevanju MZZ RS) in njihovo arhivarko, da bi bolje spoznali pot od nastanka dokumenta do oblikovanja zadev in način prehoda gradiva v arhiv. Vzrok za obisk so bila tudi nekatera strokovna nesoglasja med MZZ RS in Arhivom RS. Arhiv RS nima nobenih pooblastil glede izvajanja pisarniškega poslovanja pri posameznih upravnih organih, čeprav pa skoraj vsi upoštevajo strokovna navodila o vodenju evidenc in odlaganju spisov tako v tekočo kot stalno zbirko.

Največ razhajanj je bilo predvsem zaradi neupoštevanja Uredbe o pisarniškem poslovanju in o dolžnostih upravnih organov do dokumentarnega gradiva[1] in Navodila za izvajanje uredbe o pisarniškem poslovanju in o dolžnostih upravnih organov do dokumentarnega gradiva.[2] Glavni problem je v tem, da na MZZ RS dokumentov ne klasificirajo in jih vsebinsko ne razvrščajo, kar pomeni, da ne oblikujejo zadev z obrazložitvijo, da se z računalniškim programom Lotus-notes Spis in enostavnim delovodnikom najdejo vsi dokumenti. Glede evidenc in oblikovanja zadev ne upoštevajo členov od št. 14 do št. 36 omenjene Uredbe. Še vedno vodijo enostavni delovodnik in dokumente številčijo do več tisoč, kar je čez določeno dobo nemogoče rekonstruirati. Prav tako so nas na te nepravilnosti nenehno opozarjali na drugih ministrstvih in upravnih organih, s katerimi MZZ RS sodeluje. Prav tako po 47. členu Uredbe ne ločijo tekoče in stalne zbirke dokumentarnega gradiva. Tekoče zadeve, rešene in nerešene, se zadržujejo pri strokovnih delavcih, ki pa ravno zaradi narave svojega dela večkrat prehajajo z enega delovnega mesta na drugo. Zato je vedno vprašljiva evidenca gradiva.

Poudariti pa moramo, da imajo vse to zapisano v internem Pravilniku o ravnanju z dokumentarnim gradivom MZZ RS z dne 17. 3. 1997, h kateremu je priložen tudi klasifikacijski načrt.

Zaradi omenjenih dejstev[3] in kljub Navodilu za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega, ki smo ga izdelali na podlagi klasifikacijskega načrta, je ta brezpredmeten, dokler se ne bodo pričele voditi evidence na podlagi že sprejetega klasifikacijskega načrta.[4]

Avstrijsko zvezno ministrstvo za zunanje zadeve (Bundesministerium für Äußeres)

Na zveznem ministrstvu nas je sprejel g. Gerhard Milletich, vodja Oddelka VI. 7, ki skrbi za elektronsko tehnologijo.

Avstrijsko pisarniško poslovanje ima dvestoletno tradicijo in je ostalo, z nekaterimi manjšimi spremembami, podobno kot v dobi Marije Terezije. Vsa avstrijska ministrstva še vedno uporabljajo "papirnato obliko poslovanja", z izjemo zunanjega, ki zaradi lažjega poslovanja in zaradi številnih ambasad in konzulatov po svetu prehaja na elektronske medije. G. Gerhard Milletich nam je razložil, da je avstrijsko zunanje ministrstvo edino na nemško govorečem območju, ki uporablja "elektronski akt" – z elektronskim podpisom. Dokumenti nastajajo v treh oblikah: elektronska pošta, faks in papir. Za vodenje pisarniškega poslovanja imajo enotno zakonsko osnovo. Za zunanje

1 Uradni list RS, št. 72/94 in 82/74.

2 Uradni list RS, št. 41/95.

3 Vodenje enostavnega delovodnika, neoblikovanje zadev in razmejevanje med tekočo in stalno zbirko.

4 Pravilnik o ravnanju z dokumentarnim gradivom MZZ, 17. 3. 1997.

ministrstvo v celoti ni enotnega klasifikacijskega načrta.[5] Za vsako organizacijsko enoto (sektor[6]) imajo poseben klasifikacijski načrt. Prav tako ne poznajo enotne glavne pisarne, ampak imajo 20 pisarn, kjer gradivo klasificirajo in skenirajo. Prav tako ima vsak oddelek svojo "tekočo zbirko",[7] ki gradivo hrani od tri do štiri leta, nato pa prehaja v "stalno zbirko",[8] kjer se hrani do prevzema v avstrijski državni arhiv.

Bistvo pa je, da vsak dokument, ki prispe v ministrstvo, klasificirajo in vsebinsko razvrstijo[9] tako na papirju kot v elektronski obliki in dokumente hranijo tudi do prehoda v avstrijski državni arhiv. Na vprašanje "kako hraniti arhivsko gradivo, ki nastaja v elektronskih medijih", je g. Gerhard Milletich odgovoril, da so te zadeve za zdaj še nedorečene, vendar naj bi se razrešile najpozneje do leta 2004. V omenjenem oddelku, ki se ukvarja pretežno s finančno dokumentacijo, so postavili sedemletni rok hranjenja pri ustvarjalcu. V avstrijskem državnem arhivu pa tega roka niso poznali, ko smo jih vprašali o njem, tako da tudi v Avstriji lahko opazimo nesoglasje med tradicionalno arhivistiko (na papirju) in na novo nastalimi dokumenti na elektronskih nosilcih.

Avstrijski državni arhiv – Arhiv Republike in vmesni arhiv (Österreichisches Staatsarchiv – Archiv der Republik und Zwischenarchiv Österreich)

V Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju nas je sprejel generalni direktor prof. dr. Lorenz Mikoletzky. Najprej nas je seznanil s celotno organizacijo državnega arhiva s posebnim poudarkom na arhivskem gradivu zveznih upravnih organov od leta 1918 dalje in na sodelovanju z ustvarjalci – zveznim ministrstvom za zunanje zadeve. V Avstriji je bil šele 1. januarja leta 2000 sprejet zvezni arhivski zakon, ki med drugim ureja tudi, katero zvezno gradivo se izroča republiškemu arhivu, ki je del državnega arhiva.

Vse gradivo, ki so ga zvezna ministrstva, vključno z zunanjim ministrstvom, izročila Arhivu Republike Avstrije, je dostopno za javnost 30 let po nastanku.[10]

Prva pomembna razlika med arhivsko dejavnostjo v Sloveniji in Avstriji je tem, da v avstrijskemu arhivu poznajo še "vmesni arhiv" (Zwischenarchiv), kamor prihaja gradivo še pred pretekom 30 let. Gradivo hranijo[11] v "vmesnem arhivu" 25 let po nastanku. Do tega časa ima ustvarjalec dostop do gradiva in sicer za operativne namene. Po preteku 25 let pa ustvarjalec določi, katero gradivo je odprto oziroma zaprto za javnost in katero je določeno za valorizacijo. Šele tedaj začne pa Arhiv Republike Avstrije s strokovno obdelavo in po njej gradivo postane dostopno za javnost. Strokovno delo mora biti opravljeno do preteka mejne letnice 30 let po nastanku. V Sloveniji obstaja podobni "vmesni arhiv" za šest ministrstev[12] pri Servisu skupnih služb Vlade RS. Deluje v okviru glavne pisarne Servisa skupnih služb in sodeluje z Arhivom RS kot "ustvarjalec" arhivskega gradiva. Za tri ministrstva hrani cca 3 km gradiva, vendar pa ima, na žalost, zaposlenega samo enega arhivarja.

Druga razlika, ki smo jo opazili, je, da arhiv sam ne sodeluje z ustvarjalci arhivskega gradiva pri oblikovanju pisarniškega poslovanja ne pri izobraževanju njihovih delavcev, ne sodeluje pri oblikovanju klasifikacijskih načrtov ne pri določanju rokov hranjenja, teh sploh ne poznajo, ker izročajo vse gradivo v že imenovani "vmesni arhiv" (Zwischenarchiv). Pisarniško poslovanje in vodenje evidenc je od leta 1945 z zelo majhnimi dopolnili nespremenjeno, kar v našem primeru ne moremo trditi, saj se je od leta 1945 velikokrat spremenilo.[13] Pri tem ni bilo kontinuitete kot v avstrijskem primeru, kjer se vodijo evidence že od obdobja, ko je vladala cesarica Marija Terezija, kot se sami tudi radi pohvalijo, brez pretresljivih sprememb.

Tretja bistvena razlika pri skrbi za novejše gradivo je glede določitve rokov hranjenja, saj, kot je direktor prof. dr. Lorenz Mikoletzky večkrat poudaril, je ravno med gradivom, ki bi ga ustvarjalci po svoji presoji po 25 letih predvideli za uničenje, največ arhivskega gradiva. Ministrstva dajo samo predlog za valorizacijo, to pa opravijo delavci arhiva sami v arhivu, zato tudi ne poznajo Navodila o odbiranju arhivskega gradiva iz dokumentarnega. Valorizacijo pa opravijo honorarni delavci, ki jih najame ustrezni zvezni upravni organi. Za Slovenijo tak način nikakor ne bi prišel v poštev. Prva ovira bi bila vsekakor prostorska stiska.[14]

Četrta razlika med Avstrijo in Slovenijo je pojmovanje fonda. Na primeru avstrijskega zveznega ministrstva za zunanje zadeve smo videli, da obstaja za vsak oddelek (sektor), za vsako ambasado, konzulat, veleposlaništvo itd. poseben fond (Bestand). S tem sistemom imajo dobre izkušnje, saj prevzema arhiv gradivo po posameznih oddelkih in tako ni ovir, da zaradi manjše količine gradiva, ki ga pri ustvarjalcu še vedno potrebujejo, ne bi mogli prevzeti še preostalega.

Na področju elektronskih zapisov imajo malo izkušenj, saj se avstrijska zvezna uprava, z izjemo dela zveznega ministrstva za zunanje zadeve, še ne ukvarja s prehodom gradiva na papirju v elektronske medije. V arhivu pa deluje skupina, a še ni v celoti organizirana, ki naj bi spremljala razvoj elektronskih medijev. Mikrofilmske posnetke uporabljajo samo za varnostno kopiranje državnih listin. Prav tako še ved-

5 Leta 1997 so hoteli uvesti enoten klasifikacijski načrt, vendar brez uspeha.

6 Imajo 7 sektorjev, mi smo bili v šestem, ki je razdeljen še na sedem oddelkov.

7 Ne poznajo pojma tekoče zbirke.

8 Ne poznajo pojma stalne zbirke.

9 Še pred kratkim je veljalo prepričanje, da tudi če bi priletel list papirja skozi okno, da bi ga klasificirali in razvrstili.

10 Kot v Sloveniji.

11 Deponirajo.

12 Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ministrstvo za pravosodje RS, Ministrstvo za zdravstvo RS, Ministrstvo za finance RS in Ministrstvo za promet in zveze RS in deloma Davčna uprave RS ter Servis skupnih služb Vlade RS.

13 Gotovina Vesna, Sistemi poslovanja s spisi od 1955 dalje, Arhivi, št. 16, 1-2, 1993, str. 45-54.

14 Na Dunaju imajo novo stavbo, ki pa je zaradi omenjenega načina prevzemanja skoraj v celoti zasedena.

no nimajo izdelanega računalniškega programa za popisovanje arhivskega gradiva. Trenutno se še razvija. Tako da tudi na tem področju Arhiv RS ne zaostaja, nasprotno, celo v prednosti je.

Ob koncu razgovora nam je generalni direktor prof. dr. Lorenz Mikoletzky razložil, da je v Avstriji zadnja vlada sprejela varčevalne ukrepe in to je prizadelo tudi arhiv. Zaposlovanje je ustavljeno. Sedaj je zaposlenih 132 uslužbencev, od tega 27 z akademskim naslovom, 60 "manipulantov", drugi zaposleni pa so z višjo ali visoko izobrazbo.

Veleposlaništvo Republike Slovenije na Dunaju

Na Veleposlaništvu RS na Dunaju nas je sprejel veleposlanik g. Ivo Vajgl. Dokumentarno gradivo nam je predstavil g. Jože Hlep. Kot predhodnik našega veleposlaništva je bil leta 1990 na Dunaju ustanovljen Urad Republike Slovenije, ki ga je vodil koroški Slovenec Karel Smolle.[15] Gradivo veleposlaništva je urejeno vsebinsko po presoji posameznih strokovnih delavcev. Ti so ga urejali brez ustreznih strokovnih navodil z MZZ RS in brez ustrezne računalniške podpore. Žgoč problem se je pokazal posebno na konzularnem oddelku.

S podobnimi težavami pri pisarniškem poslovanju in arhiviranju so naju seznanili že ob obisku na konzularnem oddelku na Veleposlaništvu RS v Zagrebu in Konzulatu RS v Trstu. Povsod so pokazali veliko zanimanja za ureditev pisarniškega poslovanja po Uredbi. Od MZZ RS pričakujejo ustrezna navodila in ustrezno izobraževanje pred nastopom na delovnih mestih v tujini, vendar to doslej v 10 letih ni bila praksa. Prav tako so predlagali, da bi se ob menjavi mandatov naredile zapisniške predaje in prevzemi dokumentarnega gradiva in da bi se kontinuiteta poslovanja nadaljevala tudi ob kadrovskih zamenjavah, ki so ponavadi na štiri leta.

Glede na to, da tudi na Veleposlaništvu RS na Dunaju ne uporabljajo klasifikacijskega načrta, sva opozorila na arhivsko gradivo, kot so odškodnine, denacionalizacija ... (npr. lipicanci, Nuklearna elektrarna Krško itd.), na katero naj bodo posebej pozorni, saj smo jih v Navodilu za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega za MZZ RS označili kot arhivsko gradivo.

Vesna Gotovina, Žarko Štrumbl

Na obisku v državnih arhivih LR Kitajske

V okviru Sporazuma o kulturnem sodelovanju med Republiko Slovenijo in Republiko Kitajsko je delegacija Arhiva Republike Slovenije uradno obiskala kitajske državne arhive v Pekingu, in to od 3. do 6. aprila 2000. Slovensko arhivsko delegacijo so sestavljali mag. Vladimir Žumer, direktor, Marjan Zupančič, namestnik direktorja, Nina Zupančič Pušavec, pomočnica direktorja, mag. Vladimir Kološa, svetovalec vlade RS, in Natalija Glažar, svetovalka direktorja. S tem smo vrnili uradni obisk kitajski arhivski upravi, katere delegacija je obiskala Ljubljano od 17. do 21. oktobra 1999. Kitajsko delegacijo je vodil gospod Feng Hewang, drugi namestnik generalnega direktorja Državne arhivske uprave Kitajske, v njej pa so bili gospod Sun Gang, namestnik direktorja Oddelka za nadzor arhivskih institucij in arhivov pri Državni arhivski upravi Kitajske, gospa Zhang Huiqin, direktorica državnih arhivov pri isti upravi, gospa Xu Quingqing, direktorica Arhiva CK Komunistične partije Kitajske, gospa Yin Li, namestnica direktorja Oddelka za stike z javnostjo pri Državni arhivski upravi Kitajske, in gospa Zhao Cong, prevajalka za ruski jezik.

Slovensko arhivsko delegacijo sta v Državni arhivski upravi Kitajske sprejela prvi namestnik generalnega direktorja gospod Mao Fuming in drugi namestnik gospod Feng Hewang. Na uradnih pogovorih smo izmenjali izkušnje glede organizacije državnih arhivov, arhivske zakonodaje in vprašanj o novostih, ki so jih v arhivsko teorijo in prakso prinesle družbeno-ekonomske spremembe v nekdanjih realsocialističnih državah. Še posebej so se vodje kitajskih arhivov zanimali za ravnanje z zasebnim arhivskim gradivom v Republiki Sloveniji, kajti tudi sami se vedno pogosteje srečujejo z zasebnim kapitalom na Kitajskem in posledično z zasebnim arhivskim gradivom. Delegaciji sta se dogovorili, da se predstavniki državnih arhivov obiščejo med seboj izmenično vsako leto, eno leto kitajski arhivisti v Sloveniji, naslednje leto pa obratno, v skupnem številu največ treh arhivistov.

Slovenska arhivska delegacija je med uradnim obiskom najprej obiskala Arhiv mesta Pekinga (Beijing Municipal Archives), ki ga vodi gospod Xu Junde. To je eden najnovejših arhivskih objektov na Kitajskem, odprt aprila 1996, ki je v letu 1998 tudi prejel posebno priznanje (certifikat) kot "prvovrsten nacionalni arhiv".[1] Ustanovljen je bil sicer že v letu 1957 in se je večkrat selil po Pekingu, danes pa novi objekt zajema 20.000 kvadratnih metrov površine, in sicer dvoje nadstropij skladišč v podzemeljskih etažah ter 15 nadstropij skladišč nad zemljo. Oprema arhivske stavbe zajema: avtomatiziran alarmni sistem, protipožarni gasilni sistem, računalniški in videonadzor, sistem avtomatskega nadzora temperature in vlažnosti ter je opremljen z računalniškim mrežnim sistemom. Sicer pa je objekt po zunanjosti približan značilni kitajski arhitekturi. Skupno hrani mestni arhiv 1,13 milijonov arhivskih zvitkov. Več kot tri četrtine tega zajema arhivsko gradivo Republike Kitajske (799.588 enot). Priključeno je bilo tudi gradivo po ustanovitvi Ljudske Republike Kitajske (311.570 enot), vključno z nekaterim historičnim gradivom iz obdobja revolucije, prav tako v manjši meri hranijo tudi gradivo dinastij Ming in Quing (samo 2574 enot). Poleg tega mestni arhiv hrani tudi različne posnetke, videotra-

[15] Žal za to obdobje gradiva ni, ker je po nekaterih navedbah še pri g. Karlu Smolletu.

[1] Povzeto po publikaciji "Beijing Municipal Archives", Beijing China, 1998.

kove, filme in fotografije. V letu 1980 po veliki kulturni revoluciji se je Centralni komite KP Kitajske odločil odpreti zgodovinski arhiv za javnost, tako je mestni arhiv samo med letoma 1996-1997 odprl 710.000 zvitkov. Pridobitve arhivskega gradiva so se v mestnem arhivu od leta 1954 do leta 1997 povečale za 86 odstotkov. Arhiv ima danes več različnih oddelkov: oddelek za prevzeme, za urejanje, za konzervacijo, za uporabo, za izdajanje arhivskih pripomočkov in virov, za raziskave, za izobraževanje (meščanov in raznih uporabnikov – "department of social education") ter oddelek za tehnološko podporo. Svojim uporabnikom omogočajo branje in preverjanje arhivskih dokumentov, izdelavo reprodukcij, restavriranje dokumentov ter svetovanje v poslovnih zadevah. Arhiv je doslej izdal okrog 20 različnih vrst pripomočkov in izdaj historičnih virov. Periodično pa izdajajo tudi vire za zgodovino mesta Pekinga (Beijing Archival Sources). Mestni arhiv ima tudi naziv "izobraževalni temelj mladostnikov" (Teenagers Educational base) ter naziv "praktična osnova za učenje o arhivih" (posebno za študente z Univerz) – kar se nanaša predvsem na številne razstave arhivskega in posebnega historičnega gradiva. Arhiv je resnično sodobno opremljen objekt, v katerem je omogočeno strokovno delo z računalniško podporo. V zadnjih letih je mestni arhiv razširil svojo akademsko dejavnost in mednarodno sodelovanje (izmenjavo arhivistov). Tako so njihovi arhivisti raziskovali arhivsko delo v Evropi, Ameriki in Aziji, sami pa so sprejeli arhiviste iz Francije, Švice, Amerike, Japonske, Rusije, Madžarske, Pakistana, Koreje, Vietnama, Maroka in druge. Te dejavnosti so vzpodbudile vzajemno sodelovanje in prijateljstvo med kitajskimi in tujimi arhivisti.

Člani delegacije smo si že med strokovno ekskurzijo Arhivskega društva Slovenije od 26. 3. do 2. 4. 2000 ogledali tudi Prvi zgodovinski arhiv Kitajske, kjer nas je sprejela namestnica direktorja gospa Zou Ailian. Prvi zgodovinski arhiv Kitajske je v letu 1995 praznoval svojo 70-letnico delovanja. Omenjeni arhiv je značilen tip zgodovinskega arhiva, ki v glavnem hrani arhivsko gradivo dinastij Ming in Qing in ne prevzema na novo nastalega gradiva. Zgodovinski razvoj ustanove se je pričel 10. oktobra 1925, ko je bila v Prepovedanem mestu ustanovljena Muzejska palača z dvema oddelkoma: z antikvitetami ter s knjižnico.[2] Oddelek knjižnice je bil nekoliko pozneje razdeljen na knjižnično sekcijo ter sekcijo dokumentov. Sekcija dokumentov, ki je bila nastanjena v objektu Nansansuo znotraj vrat Donghua v Muzejski palači je skrbela za upravljanje z arhivi Ming-Qing. Leta 1927 je bila sekcija preimenovana v Sekcijo starih dokumentov (Zhanggubu) ter v letu 1928 v Skladišče dokumentov (Wenxianguan). Njihova glavna naloga pa je bila varovanje, razstavljanje, urejanje in popisovanje arhivov Ming-Qing. V maju 1951 se je končno preimenovala v Arhiv, hkrati pa so se v Muzejsko palačo prenesli predmeti, kot patentne raritete, oficialna pokrivala in oblačila, instrumenti in drugi podobni predmeti, ki niso sodili v arhiv. V decembru 1955 preide Arhiv Muzejske palače pod upravo Državnega arhivskega urada in spremeni ime v Prvi zgodovinski arhiv. Spremembe imen so se tudi tu nadaljevale. Tako je bil arhiv oktobra 1959 preimenovan v Oddelek Ming-Qing in je prišel v upravo Centralnih arhivov. Reorganizacija Centralnih arhivov v letu 1969 pa je Oddelek Ming-Qing dodelila nazaj v Muzejsko palačo. Končno je bila v aprilu 1980 postavljena zdajšnja ureditev z ustanovitvijo Prvega zgodovinskega arhiva Kitajske v okviru Centralnega urada Komunistične partije Kitajske (CPC-Communist Party of China). Leta 1987 preide arhiv v službo Urada državnega zbora ter pozneje kot kulturna ustanova pod pristojnost Državnega arhivskega urada. Prvi zgodovinski arhiv Kitajske kot državni arhiv hrani največ zgodovinskih dokumentov v državi. V tem arhivu so uvedli sistem "skrbniške odgovornosti", z delovno skupino treh skrbnikov (kuratorjev): glavnega skrbnika (gospod Xu Yipu) ter treh viceskrbnikov (gospodje Qin Guojjing in Liu Yucai). Ta skrbniška skupina določa politiko dela arhivske administracije in vsebino dela za celoten arhiv. Struktura zaposlenih pa je sledeča: 28 arhivistov-raziskovalcev (vključno izrednih arhivistov), 69 arhivistov, 35 arhivskih pomočnikov in 21 administrativnih delavcev. Skupno je zaposlenih 153 oseb. Arhiv danes predstavlja središče za hrambo, uporabo in raziskovanje gradiva Ming-Qing, ima pa tudi pomembno vlogo v kitajsko-mednarodnih kulturnih raziskavah in izmenjavah. V današnjem objektu, znotraj Prepovedanega mesta pri vratih Xihua so v letu 1975 opravili večja rekonstrukcijska dela v skladiščnih prostorih in jih opremili z omarami kompaktus, kamor je bila prenesena celotna zbirka arhivov Ming-Qing. Z začetkom splošnih reform na Kitajskem v letu 1980 ter z odpiranjem proti zunanjemu svetu je državna politika začela promovirati dostopnost zgodovinskih arhivov za javnost. Tako je tudi Prvi zgodovinski arhiv začel odpirati svoje zbirke (tudi za tuje raziskovalce) ter izdajati in objavljati različna dela, prav tako pa tudi razstavljati in izobraževati javnost o svojem gradivu dinastij Ming in Qing. V letih od 1980 do 1995 je bilo v arhivu 85.000 domačih in tujih raziskovalcev (iz več kot 20 držav), ki so se ukvarjali s politično, vojaško, pravno in kulturno zgodovino dinastije Qing, pa tudi zgodovino diplomacije, izobraževanja, geografije, astronomije, meteorologije, arhitekture in nacionalnosti. V tem času je bilo uporabljenih več kot 420.000 enot zgodovinskega gradiva, in 30.000 mikrofilmskih zvitkov. Dinastiji Ming in Quing sta bili zadnji dve kitajski dinastiji iz fevdalnega obdobja. Za izvajanje fevdalne oblasti so ustanovili množične državne organe, vladali pa so tudi s pomočjo dokumentarnih in arhivskih pravil. V teh dinastijah, z več kot 500-let starimi pravili, je bilo ustvarjeno zelo veliko dokumentov. Trenutno celotna zbirka dokumentov Ming-Quing zajema 10.000.000 enot (zvitkov) in 74 fondov. Dokumenti v glavnem zajemajo cesarjeve razglase-ukaze, uradne zapiske (dnevnike), uradniške dokumente, in tudi skupne zbirke z skupaj več kot 100 vrstami

[2] Povzeto po publikaciji The First Historical Archives of China".

gradiva. Opisani zgodovinski dokumenti niso samo primerni viri za zgodovinarje, specializirane za obdobje Ming in Qing, kot tudi niso samo nacionalni zakladi, pač pa so del celotne človeške kulturne dediščine. Arhiv hrani tudi obsežno zbirko dokumentov v mandžurščini in ne le v kitajščini, zato imajo v arhivu tudi poseben oddelek za mandžurski jezik. Arhiv je zbral večino gradiva Ming-Qing v mandžurskem jeziku, prav tako pa je pripeljal tudi raziskovalce mandžurskega jezika, ki so veliko prispevali s prevodi, popisovanjem in urejanjem tega gradiva. Objavili so več vplivnih monografij s tega področja. Skupno je bilo objavljenih okrog 30 različnih del v kitajskem in mandžurskem jeziku, med njimi so zanimivi: Zbirka cesarskih ukazov Qinlong regije, Zbrani cesarsko-odrejeni dvorni spomeniki na Kitajskem v regiji Yongzheng, Izbrani dokumenti o Kitajsko-Ryukyu[3] odnosih v Qing dinastiji ter izdajajo časopis "Historical Archives". Po zagotovilih je večina gradiva v arhivu mikrofilmana, zato uporabniki pregledujejo predvsem mikrofilme in so posledično originali ohranjeni v zelo dobrem stanju (o čemer smo se prepričali tudi sami ob ogledu nekaterih cesarskih rokopisov pisanih z zlato barvo). Z uporabo računalniške tehnologije ter na podlagi lastnih nacionalnih standardov so v tem arhivu razvili tudi serijo standardov samo za arhive Ming-Qing ter vzpostavili bazo podatkov arhivov Ming-Qing, s trenutno 100.000 vpisanimi enotami (zvitkov ali fasciklov). Kljub "starejšemu tipu" arhiva še vedno občasno prevzemajo gradivo iz cesarskega obdobja, tako so od 1985 do danes prevzeli 3600 enot (zvitkov) iz različnih predelov Kitajske, vključujoč cesarsko genealogijo (pisala se je vsakih 10 let), diplomatska sporočila, pogodbe in pisma slavnih osebnosti ipd. Kot zanimivost lahko opišem, kako je arhiv dal pobudo dvema kitajskima podjetjema za izdelavo "cesarskega zeliščnega čaja" in "vina Guilig" na podlagi starih receptov; danes jih je mogoče najti v prodaji. V stavbi arhiva hranijo tudi primer zlate cesarske omare - zaboja z reliefnimi zmaji, ki so cesarski simbol in v katerem so hranili arhivsko gradivo in cesarjeve odloke. V cesarjevem Prepovedanem mestu je tudi stavba, kjer so bili hranjeni opisani arhivi, imenuje se Cesarjeva arhivska klet, ki je imela 153 opisanih pozlačenih omar, vsaka pa je tehtala 166 kilogramov.

Zadnji dan je slovenska delegacija obiskala Mestni konstrukcijski arhiv Pekinga.

Razkazal nam ga je namestnik direktorja gospod Su Wen. Zelo zanimiva je praksa mestnega konstrukcijskega arhiva, ki zaradi velikanskega obsega gradiva arhivira novejše gradbene projekte zgolj v obliki mikrofilmov, izvirnike na papirju pa vrača investitorjem oziroma državnim projektivnim uradom. Zanimiva je bila tudi informacija, da razvoj mesta Peking spremljajo z avioposetki iz zraka in jih arhiv tudi hrani. Hkrati pa je to tudi edini možni način nadzora graditve zelo hitro rastočega mesta. V letu 1996 (2. september) je bil v Pekingu organiziran tudi mednarodni seminar o urbanističnih arhivih, ki je potekal v stavbi pekinškega mestnega arhiva.

V okviru programa smo obiskali tudi Nacionalno knjižnico Kitajske v Pekingu. Sodoben objekt, ki se razprostira na 742 hektarjih, s skupno 140.000 kvadratnimi metri prostornih površin ter z dvaindajsetimi skladišči (od tega trije podzemeljski nivoji).[4] Knjižnica ima tudi svojo podružnično enoto v ulici Wenjin v bližini jezera Beihai. Poleg tega, da je to osrednja nacionalna shramba za publikacije, je hkrati tudi center za izobraževanje in raziskovanje na področju bibliotekarstva ter je tudi kulturni center za mednarodno sodelovanje z drugimi knjižnicami. Predhodnik nacionalne knjižnice je bila Glavna knjižnica dinastije Qing. V začetku 20. stoletja pod zahodnimi vplivi ter z reformami je nekaj poznavalcev vročilo cesarju dinastije Qing spomenico-prošnjo za odprtje knjižnic in univerz, da bi lahko nadaljevali izvajanje nacionalne kulture ter poučevali napredne znanosti. Tako je 9. septembra 1909 v prvem letu te vladavine cesar Xuantong dopustil zgraditi Glavno knjižnico v templju Guanghua v Pekingu ter imenoval gospoda Miao Quansun-a za cesarjevega bibliotekarja. Po revoluciji 1911 je knjižnico prevzelo ministrstvo za znanost pekinške vlade in jo odprlo za javnost 27. avgusta 1912. Glavna knjižnica je pričela prejemati zakonite kopije kitajskih publikacij, kar je tudi pomenilo, da je pričela delovati kot nacionalna knjižnica. V dvajsetih letih se je večkrat selila in bila v letu 1928 združena z "Beihai knjižnico Beiping"[5] v "Nacionalno knjižnico Beiping" ter pričela oblikovati združeni nacionalni katalog. S hitro rastočimi interesi je premier Ljudske republike Kitajske Zhou Enlai predlagal gradnjo novega knjižničnega objekta, ki je bil odprt v letu 1987 in se uvrstil med "deset najboljših objektov Pekinga v 80. letih". Šele v letu 1998 pa se je preimenovala v Kitajsko nacionalno knjižnico, s čimer je prevzela tudi nacionalne odgovornosti. Knjižnica ima obširno zbirko enot v domačem in mnogih tujih jezikih, prav tako pa tudi knjižne raritete. Skupno ima 21.600.000 enot, z letnim dotokom 600.000 do 700.000 enot in se uvršča med pet največjih knjižnic na svetu. Med najstarejšimi zbirkami je kraljeva zbirka Jixidan, v južni dinastiji Song. Najstarejša datirana zbirka v knjižnici pa so zapisi na živalskih kosteh in želvinih oklepih iz dinastije Shang. Posebna zbirka dragocenih knjig zajema milijon raritetnih enot: napisov, odtisov, starih zemljevidov in atlasov, knjig Danhuang, budističnih svetih knjig v mongolskem jeziku, knjig in zemljevidov v jezikih etničnih manjšin, rokopisov uglednih avtorjev, revolucionarnih zgodovinskih dokumentov itd. Med najstarejšimi izdajami je inkunabula, tiskana v Evropi 1473-77. Knjižnica tudi samostojno izvaja restavriranje in konserviranje starejših knjižnih in rokopisnih enot. Zanimivo je, da

[3] Ryukyu ali Ryukyu kingdom je ime za kraljestvo Ryukyu, ki je bilo od 14.-19. stol. in ga je Japonska pripojila, danes pa je to pokrajina Okinava.

[4] Povzeto po publikaciji National Library of China, Beijing 1999.

[5] Beiping je starejše ime za Peking (danes originalno Beijing) in se je uporabljalo med obema vojnama. Beihai pa je ime za elitni predel mesta Peking po katerem se imenuje tudi jezero Beihai, in kjer tudi danes živijo vladni predstavniki.

Udeleženci ekskurzije Arhivskega društva Slovenije pred Prvim zgodovinskim arhivom Kitajske v Pekingu.

imajo tudi posebno zbirko publikacij, ki so nastale v Hongkongu, Taiwanu in Macau. Vsekakor ima največjo zbirko literature v kitajskem jeziku, medtem ko zbirka v tujih jezikih datira od leta 1920 dalje. Hranijo tudi vse kitajske doktorske disertacije, ki jih je priznal komite za akademske nazive državnega zbora. Med gradivom imajo tudi večje število mikrofilmov in audiovizualnih materialov, okrog 100 CD-ROM-ov z bazami podatkov ter 3000 naslovov elektronskih publikacij. Kot nacionalna knjižnica izdajajo tudi Kitajsko nacionalno bibliografijo (doslej so izdali več kot 30 bibliografskih del), združene nacionalne kataloge (ki jih izdelujejo od leta 1927, podrobneje od leta 1957) ter kataloge zbirk Nacionalne knjižnice. Ustanovili pa so tudi on-line knjižnični kataložni center, ki omogoča računalniško katalogizacijo cele države (skupno ima 73 članov). Knjižnica ima 38 čitalnic, med katerimi je 22 čitalnic opremljenih z odprtimi knjižnimi policami (knjižna dvorana), s skupno 1,7 milijona knjižnimi enotami. Prva čitalnica je bila odprta leta 1928, to je bila hkrati tudi prva čitalnica na Kitajskem. Knjižnica je odprta vseh 365 dni v letu, z dnevnim povprečjem sedem do osem tisoč obiskovalci ter z deset tisoč knjižnimi enotami v obtoku. S servisom med-knjižnične izposoje oskrbujejo 562 knjižnic po vsej Kitajski ter 500 knjižnic v tujini (v skupno 63 državah), izmenjavo literature pa vodijo z več kot tisoč knjižnicami (v več kot 120 državah in regijah). Skupaj z drugimi kitajskimi knjižnicami so pripravili "Kitajsko nacionalno bibliografsko retrospektivno bazo podatkov" (1949-87), ki skupaj z "Kitajsko nacionalno bibliografsko bazo podatkov" (1988-) tvori največjo bazo podatkov nacionalne bibliografije. Knjižnica ima sledeče oddelke: specializirane čitalnice za družboslovje, za naravoslovje, za pravo, čitalnica za kazala in preglede, informacijska služba, časopisni "kliping center", dokumentacijski center itd.[6] Knjižnica ima dve računalniški čitalnici, ki sta največji te vrste na Kitajskem, z bazami podatkov in elektronskimi publikacijami za humanistične in naravoslovne znanosti. Poleg tega ponujajo tudi internetne iskalnike, on-line knjižne tekste ter dostop OPAC. Avtomatizacijo so pričeli v sredini sedemdesetih let ter v letu 1989 začeli uporabljati enoten upravljalski knjižnični sistem (integrated library management system) za razvoj knjižnične avtomatizacije. Z odprtjem domače spletne strani (100 MB zakupljeni vod) s povezavami na državni zbor, pekinško univerzo in univerzo Tsinghua ter s povezavami na ChinaNet, CERNET, CSTNet, Beijing Cable TV Network in National Cable TV Network so postali center za mrežne vire informacij – lahko si jo ogledate na www.nlc.gov.cn. Knjižnica organizira tudi različne razstave, predavanja iz humanistike, družbenih znanosti, umetnosti pa tudi tehnoloških vprašanj, prav tako konference in seminarje za študije sodobnega knjižničnega upravljanja ter uporabo tehnoloških znanosti. Kot raziskovalni center iz knjižničarstva in informacijskih znanosti je knjižnica odgovorna za mnoge raziskovalne projekte, ki jih je dodelila vlada ter posamezna ministrstva. Publi-

[6] Oddelki so: Social Sciences Reference Service, Sci.-Tech. Reference Service, Legal Information Reference Service, Abstracts and Indexes Reading Room, Information Service, Newspaper Clipping Centre, Document Supply Centre.

cistična hiša Nacionalne knjižnice (The National Library of China Publishing House) je objavila več kot 1500 naslovov monografskih del iz knjižničarstva, informacijskih znanosti ter bibliografskih študij. Časopisi, ki jih objavlja pa so Journal of National Library of China (dvomesečnik), Documents (četrtletnik) in Journal of Library Science (dvomesečnik). Prav tako ima v tej knjižnici sedež kitajsko bibliotekarsko društvo. Z 90-letno zgodovino knjižnice ter z razvojem digitalnih bibliotek so Kitajski bibliotekarski kolegi prepričani, da bo nacionalna knjižnica postala "knjižnica brez zidov".

Na splošno lahko rečemo, da smo bili presenečeni nad arhivsko in bibliotečno informacijsko-tehnološko opremljenostjo, ki v celoti poteka v kitajski pisavi. Tudi materialni pogoji varovanja arhivskega in knjižničnega gradiva so zagotovljeni s kvalitetno opremo tako glede arhivskih depojev kot tudi delovnih prostorov. Povsod je poskrbljeno za kovinsko opremo in optimalne klimatske pogoje hranjenja. Vsi arhivi imajo tudi opremo za mikrofilmanje in restavriranje, prav tako pa so tudi informacijsko podprti, čeprav je bilo težko oceniti, kakšni rezultati so bili doseženi v zadnjem času na tem področju.

Natalija Glažar

Tematska konferenca o organiziranosti slovenskih izgnancev, o oblikah nasilja nad Slovenci v drugi svetovni vojni

Društvo izgnancev Slovenije 1941-1945 je 23. 11. 2000 v Ljubljani pripravilo mednarodno tematsko konferenco o organiziranosti slovenskih izgnancev in prisilnih delavcev, o oblikah nasilja nad Slovenci v drugi svetovni vojni in odprtih vprašanjih vojnih odškodnin, s posebnim ozirom na nemški zakon o ustanovljenem skladu Spomin, odgovornost, prihodnost. Zakon je začel veljati 8. 8. 2000 in upravičenci bodo lahko vlagali zahtevke za povrnitev škode do 11. 8. 2001. Prav tako bodo izgnanci lahko po avstrijskem zakonu o spravi vlagali zahtevke za odškodnino avstrijski državi.

Konferenca je bila zelo odmevna, saj so nanjo povabili tudi predstavnika Mednarodne organizacije za migracije iz Ženeve, vodjo pisarne vladne pooblaščenke z Dunaja in direktorja Mednarodne poizvedovalne službe in dokumetacijskega centra iz Arolsena, v Nemčiji. Glavni namen konference je bil, Društvo seznaniti s tem, kako vlagati zahteve za odškodnino od nemške in avstrijske države, kako zbrane podatke, ki jih Društvo že ima, uporabiti in posredovati do Mednarodne organizacije za migracije v Ženevo.

Za seznanitev gostov z zgodovinskim pregledom dogajanj v Sloveniji je dr. Tone Ferenc pripravil odličen referat, v katerem je povedal, zakaj je bila druga vojna tako usodna za slovenski narod in opisal sisteme in posledice okupatorskih oblasti v obdobju 1941-1945.

Sledili sta razlagi nemškega zakona in avstrijskega zakona, povedano je bilo tudi to, kako bodo ljudem priznavali odškodnino in kakšne dokumente bodo upoštevali. Veljavni bodo podatki, ki se hranijo v dokumentacijskem centru v Arolsenu. Na konferenci je bil tudi direktor Mednarodne poizvedovalne službe in dokumentacijskega centra v Arolsenu dr. Charles C. Biederman, ki je udeležencem predstavil to institucijo. Center že več kot 55 let zbira dokumentacijo o civilnih žrtvah druge svetovne vojne. Več kot 20 držav mu je že posredovalo dokumentacijo. Povezan je, oziroma še vedno navezuje stike s sorodnimi centri, arhivi in gospodarskimi organizacijami. Pri tem so njihove izkušnje različne. Od tovarne Siemens so dobili vso dokumentacijo iz obdobja druge svetovne vojne, tovarna Volkswagen pa doslej še ni bila pripravljena izročiti gradivo, za katero so prosili. Njihovo delo se je začelo že leta 1943, ko so se v sodelovanju z Rdečim križem organizirali kot poizvedovalna služba v Ženevi. Leta 1944 so se vrnili v Nemčijo in po vojni v Arolsen. Prvi dve leti po vojni, do leta 1947, so v glavnem iskali podatke o ljudeh, od leta 1955 pa so organizirani kot mednarodna poizvedovalna služba, namenjena izključno civilnim žrtvam druge vojne.

Večino dokumentov so ob koncu vojne dobili od zaveznikov, na primer gradivo nürnberškega procesa in popise ter gradivo, ki so ga zavezniki zbrali ob osvobajanju koncentracijskih in delovnih taborišč. Pridobili so sezname ljudi, ki so bili iz raznih krajev Evrope izseljeni v določene kraje in tovarne na delo v tedanjo nemško državo. Takoj po vojni so zavezniki v svoji okupacijski coni v Nemčiji zahtevali popis prebivalcev, ki so med drugo vojno bivali v Nemčiji. Tudi te popise so jim zavezniki izročili. Doslej so zbrali okoli 23 km gradiva. Vloge jim pošiljajo ljudje iz vsega sveta. Po sprejetju nemškega in avstrijskega zakona, se jim je obseg dela seveda povečal do te mere, da so morali na novo zaposliti veliko novih moči. Danes imajo kar 430 zaposlenih. Obdelava podatkov in izdajanje odgovorov poteka računalniško. Veliko težav imajo z ovrednotenjem gradiva. Kot zanimivost je povedal, kako se imena in priimki pojavljajo v najrazličnejših oblikah, kar jim zelo otežuje preverjanje; pri tem jim je računalniška obdelava v veliko pomoč. Tako se jim ime Elizabeta pojavlja kar v 265 različicah. Še zanimivejši je podatek za priimek Abramović. Imajo kar 849 variant tega priimka.

Za delo, ki jih čaka, so pripravili posebni formular, s 6 rubrikami: ime, priimek, datum rojstva, kraj rojstva, kje je izseljeni delal (tovarna, kmetija itd.) in kraj, kjer je delal.

Leta 1999 so prejeli 269.000 vlog. Skrbi jih, ali bodo vse zainteresirane države naenkrat prosile za posredovanje podatkov. Doslej so odgovorili v dveh mesecih, če pa se bo povečal obseg dela bo rok mnogo daljši. Zanimivo je bilo spremljati centrove izkušnje in probleme pri izdajanju dokumentov. Lahko rečemo, da so njihove izkušnje zelo podobne našim, seveda pa so razmerja drugačna. Glede na to, da bodo tudi sloven-

ski izgnanci zaprosili za odškodnino, se je dr. Biederman priporočil za sodelovanje tudi s slovenskimi arhivi in je napovedal svoj obisk v Sloveniji v prvi polovici leta 2001.

Metka Gombač

Poročilo o delovnem obisku v Kanadi med 1. in 25. oktobrom 1999

Med tem delovnim obiskom Kanade sem se prvič mudila na njenem zahodnem delu. Od 1. do 7. oktobra je moj obisk pri društvih slovenskih izseljencev v Vancouvru v Britanski Kolumbiji pripravila gospa Silva PLUT, letošnja udeleženka seminarja za člane društev, ki so že doslej skrbeli za arhivsko gradivo svojih društev ali bi to želeli v prihodnje. Seminar je pripravil Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu MZZ RS v sodelovanju z Arhivom RS, slovenskimi regionalnimi arhivskimi zavodi, NUK in Inštitutom za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.

Takoj po prihodu v Vancouver, sem se srečala z ožjim odborom Slovenskega društva/Slovene Society, katerega začetki segajo v leto 1955. Registrirano je bilo leta 1958. Pogovarjala sem se z g. Ivom BERGANTOM, dolgoletnim tajnikom Odseka št. 6 – ZVEZDA Vzajemne podporne zveze Bled, ki v Vancouvru deluje od leta 1941, in z nekaterimi člani, ki so bili aktivni pri kulturni dejavnosti društev. Že naslednji dan, po sestanku s člani društva v društvenih prostorih v Bernabieu, so začeli prinašati dele društvenega arhivskega fonda v prijazen dom družine Plutovih, mojih gostiteljev. V teh dneh so mi dovolili prefotokopirati tudi celotno gradivo ohranjenih zapisnikov Odseka št. 6 – ZVEZDA, V.P.Z. BLED v obdobju 1941-1998. Fotokopije sem prinesla s seboj v Slovenijo in jih bom s popisom izročila kot darilo Odseka Arhivu RS. Ob praktičnem preizkušanju poleti pridobljenega znanja o zbiranju, urejanju in popisovanju arhivskega gradiva so prijazni člani društva našli tudi čas, da so mi razkazali posebnosti njihove bližnje okolice. Srečno naključje je hotelo, da sem se mudila v teh krajih prav v času, ko se lososi vračajo iz Tihega oceana v svoje drstišče v Weaver Creeku in sem si lahko zaradi prijaznosti gospodov Ivana PRIJATELJA in Iva BERGANTA ogledala ta zanimiv naravni pojav. V bližini je tudi kraj Mission z benediktinskim samostanom – Westminster Abbey, ki ga je ustanovil naš rojak po očetu, pater Medved. Predsednica društva g. Milica PLANKO me je peljala še v botanično in zoološko znamenit Stanley Park in v muzej indijanske umetnosti ter na univerzo Britanske Kolumbije. Z gospo Plutovo sta prevzeli pobudo, da bi s skupino 11 članov društva do pomladi zbrali vse gradivo, ki bi pričalo o razvejani kulturni in drugi dejavnosti društva v preteklih desetletjih, tako da bi lahko ob moji vrnitvi mednje v maju 2000 že izdelali dispozicijo za jubilejni zbornik, ki bi moral nastati kot rezultat njihovega dela. Fotokopije zbranega arhivskega gradiva pa bodo bogatile zbirko o slovenskem izseljenstvu v Arhivu RS.

V Edmontonu v provinci Alberta, kamor sem prispela 7. oktobra, sta me prisrčno sprejela in pričakala rojaka Ivanka in Slavko ZUPET. Naslednji dan smo si dopoldne ogledali vesoljsko in znanstveno središče (Space and Science Center) ter zgradbo parlamenta, popoldne pa smo se že zbrali v veliki dvorani Slovensko kanadskega društva/Slovenian Canadian Association v Edmontonu. Društvo je bilo ustanovljeno leta 1964, posamezne kulturne dejavnosti pa so delovale že pred tem letom. Tam sem najprej predavala o pomenu ohranjanja arhivskega gradiva društev slovenskih izseljencev za zgodovino in kulturo našega naroda. Veselo me je presenetila skupina več kot 35 rojakov, saj so bili vsi pripravljeni pomagati, da dokumentarno gradivo čim prej zberemo, ga uredimo, popišemo in shranimo v društvenih prostorih. Društvo, ki je že praznovalo 35-letnico svojega delovanja, se lahko pohvali z izredno pestro dejavnostjo na področju kulture in izobraževanja. Prepričana sem, da bo skupini pod vodstvom g. ZUPETA in zakoncev BRUS v zimskih mesecih uspelo pridobiti precej arhivskega gradiva. Zlasti folklorna dejavnost je lepo ohranjena v fotografskem delu ohranjenega gradiva. Društvo pomlajujejo. Ob pomoči mladine obnavljajo tudi športne dejavnosti. Njihova mlada nogometna ekipa Športnega društva SLOVENIJA je regijski prvak na edmontonskem območju, saj v ligi v vsej sezoni ni izgubila niti ene tekme. Zelo bi želeli spoznati tudi svoje vrstnike s turnejo po Sloveniji, se z njimi pomeriti in športno družiti, saj večina od njih naše dežele še ne pozna. Prijazni gostitelji Zupetovi in Brusovi so mi želeli pokazati še okolico Edmontona, vendar je bil čas našega prvega druženja žal omejen.

V Winnipegu v provinci Manitoba – v kanadski konfederaciji je od leta 1870 – kamor sem prispela 10. oktobra, je bil moj obisk programsko zelo bogat. Sedanji predsednik Slovensko kanadskega kluba/Canadian Slovenian Cultural Society Inc. v Winnipegu, društva, ki je bilo ustanovljeno leta 1951, gospod Branko MALIGEC, tudi udeleženec poletnega seminarja v Sloveniji, mi je s sodelavci pripravil program, po katerem sem se sestajala s člani njihovega društva in s člani Slovenskega cerkvenega odbora, člani odseka Slovenskega svetovnega kongresa, povabili so me na sestanek Kanadske katoliške ženske zveze, kjer sem govorila o pomenu ohranjanja arhivske kulturne dediščine. Že prvi večer pa sem bila tudi gostja svečane kulturne prireditve – ob kanadskem zahvalnem dnevu – skupaj z ambasadorjem RS v Kanadi dr. Božom Cerarjem s soprogo ter državno sekretarko v Uradu RS za Slovence v zamejstvu in po svetu MZZ gospo Mihaelo Logar in svetovalcem v tem uradu gospodom Poličarjem.

Med petdnevnim obiskom sem po programu v dopoldanskem času obiskovala institucije, v popoldanskem pa smo se zbirali ob arhivskem gradivu. Tako me je 12. okobra sprejel dr. Gordon Dodds, provincijski arhivist v manitobskem državnem arhivu in

vodja službe za pridobivanje arhivskega gradiva. Pokazali in prikazali so mi svojo dejavnost in mi omogočili ogled Manitoba Archives. Istega dne sem v spremstvu predsednika društva gospoda Maligca obiskala tudi manitobskem Museum of Man and Nature in se srečala tudi z direktorjem muzeja, z vodjo restavratorskega oddelka, knjižnice in arhiva. Ogledala sem si zgodovinske in naravne zbirke v muzeju, pa tudi ločeno, njihovo največjo posebno arhivsko zbirko, ki je tudi najstarejša – zbirko družbe Hudson Bay, z ohranjenim arhivskim gradivom od ustanovitve leta 1670 dalje – v novi, vezni stavbi. V zbirki etničnih skupnosti v muzeju, ki prikazuje obdobje, ko so se domorodcem v Manitobi v letu 1811 pričeli priduževati najprej Škoti, nato Angleži in Francozi po priključitvi v konfederacijo v letu 1870, za njimi še ruski minoniti, Islandci, Ukrajinci in Nemci. Po II. svetovni vojni so se priseljevali v večjem številu tudi drugi Evropejci, sedanji dotok pa je pretežno iz Latinske Amerike, Afrike, Azije in s Karibskega otočja. V tej skupnosti narodov je Slovenija zastopana z dvema dvomljivima eksponatoma. Izročila sem jim darilo PA Koper, kopijo koprskega mestnega grba iz 13. stoletja, ki je poleg njihovih arheoloških najdb odslej najstarejši razstavljeni predmet. Z odgovornimi smo se dogovorili, da v maju leta 2000, ko se vrnem, z značilnimi eksponati iz slovenske kulturne zakladnice strokovno uredimo slovensko zbirko v posebni vitrini. V Winnipegu poleg slovenske živi še kakih 60 narodnostnih skupnosti.

Naslednji dan sem si v spremstvu prijazne gostiteljice, gospe Francke KOZIN, soproge pokojnega zdravnika in direktorja ustanove dr. Philippe Mailhot ogledala muzej St. Bonifacija, ki predstavlja življenje in delo francoskih priseljencev od prve poselitve dalje. V muzejski kompleks sodi tudi znamenita katedrala sv. Bonifacija, pri kateri je od prvotne pozidave zaradi požara ohranjeno le kamnito pročelje. Znotraj objekta so postavili novo moderno katedralo. Winnipeg je tudi upravno središče. Vodili so me tudi po parlamentu, lepi zgradbi, zaščitenem zgodovinskem spomeniku.

Tudi pri tem društvu je dejavna tudi mlada ekipa. Njihovo razvejano kulturno dejavnost – izobraževanje, folkloro, pevsko in sicer glasbeno delo – predstavljajo kar dobro ohranjeni zapisniki sej preteklega skoraj pol stoletja, pa tudi bogata fototeka. Zainteresirani posamezniki, ki hranijo še nekaj gradiva, bodo prispevali, da bo arhivska kulturna dediščina tudi tega društva lahko zbrana in ohranjena. Njihova plesna skupina bo naslednje poletje obiskala Slovenijo, na Folklorami, največji tradicionalni folklorni prireditvi v Severni Ameriki pa bo slovensko plesno izročilo v avgustu 2000 predstavila folklorna skupina Mandrač – Telmont koprske Zveze kulturnih društev.

Zaradi časovne neusklajenosti mi tokrat v zahodnem delu Kanade ni uspelo obiskati še Slovenskega društva v Calgaryju in Kelowni; to zanesljivo ostaja naloga spomladanskega obiska v prihodnjem letu.

Nasledja postojanka je bilo društvo Slovenski narodni dom Lipa Park v St. Catherinesu v provinci Ontario, kjer sem pridobila nekatere fotokopije zapisnikov sej odbora v 90-ih letih.

V Torontu so me povabili na svečanost ob 40. obletnici ustanovitve SFS NAGELJ. Za to skupino sem v letošnjem letu pripravila, Pokrajinski arhiv pa izdal, društveno monografijo, seveda ob finančni pomoči tudi Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu MZZ in Ministrstva za kulturo RS.

Nadalje sem se v Torontu dogovarjala tudi za usposobitev prostorov, kjer bi se po vzoru ukrajinskih in slovaških raziskovalnih centrov zbiralo arhivsko gradivo vseh društev slovenskih izseljencev v Kanadi. Ob pomočji častnega konzulata v Torontu (v prostorih v Mississaugi) in zainteresiranega kroga naših rojakov – sponzorjev in Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu MZZ RS upam, da nam bo to dolgoletno željo v bližnji prihodnosti uspelo uresničiti.

P.S. Ko bo pridobljeno gradivo popisano, ga bom s popisom in historiatom kot darilo slovenskih društev iz Kanade izročila Arhivu republike Slovenije.

Milica Trebše Štolfa

Poročilo o delovnem obisku v Kanadi od 24. maja do 10. junija 2000

Tokratni delovni obisk v Kanadi je imel štiri cilje:

Udeležba na Kongresu družboslovnih in humanističnih znanosti

Obisk pri društvih slovenskih izseljencev v zahodni Kanadi

Postavitev slovenske zbirke v Manitoba Museum of Man and Nature v Winnipegu

Ugotavljanje okoliščin za ustanovitev slovenskega arhivskega in raziskovalnega centra v Torontu

Ad 1.

Kot članica izvršilnega odbora Arhivskega društva Slovenije in edina članica iz naše države v kanadskem združenju slavistov, sem se udeležila kongresa kanadskih društev družboslovnih in humanističnih znanosti (kamor sodi tudi arhivistika) v Edmontonu v Alberti med 26. in 31. majem letos. Udeleževala sem se razprav dveh sekcij – slovanskih študij in problemov narodnostne identitete in ohranjanja jezika in kulture v procesu globalizacije. Sodelovala sem tudi s kratko diskusijo o zakonski, z našo ustavo zagotovljeni in resnični zaščiti avtohtonih narodnostnih skupnosti v Sloveniji in izpostavila problematiko nezaščitenosti dela našega avtohtonega naroda v neposredni sosečini. Opozorila sem tudi na problem ohranjanja arhivske kulturne dediščine narodov, ki so del kanadske multikulturne skupnosti, saj manjšim etničnim skupnostim namenjajo premalo fizičnega prostora v arhivskih ustanovah. Svoja raziskovalna središča pa si lahko privoščijo le najštevilčnejše skupnosti.

Ad 2.

Ob svojem prvem obisku zahodnega dela Kanade v oktobru 1999 sem pri društvih slovenskih izseljencev

tega predela začela vzpodbujati zbiranje in ohranjanje arhivske kulturne dediščine in se dogovorila o načinu zbiranja in o vrstah arhivskega gradiva, pomembnega za slovensko kulturno zgodovino. Zelo me je razveselilo, da so se društva z vso zagnanostjo in odgovornostjo v zimskih mesecih lotila precej zahtevne naloge – nekatera med njimi bodo kmalu praznovala že polstoletno delovanje.

Najprej sem obiskala Vancouver v Britanski Kolumbiji (24. - 26. maja). Zaradi oddaljenosti društvenih prostorov je bilo vse arhivsko gradivo pri prijazni družini Silve PLUT, udeleženke seminarja za arhivarje pri društvih slovenskih izseljencev, ki je bil leta 1999 v Ljubljani. Prizadevni ekipi, ki smo jo sestavili oktobra, je uspelo pridobiti že precej gradiva o delovanju Slovenskega društva v Vancouvru. Zbrano gradivo smo kronološko uredili. Popisali in dopolnili ga bodo sami, prav tako fotografsko dokumentacijo. Gospa Plut pa tudi že piše v glasila o slovenskih društvih in upam, da sem jo vzpodbudila tudi k pisanju jubilejnega zbornika.

Gospod Ivo BERGANT, dolgoletni tajnik odseka V.P.Z. BLED, odseka št. 6 – ZVEZDA v Vancouvru je podpisal pogodbo z Arhivom RS o podarjenih fotokopijah zapisnikov sej odsekovega odbora in letnih srečanj za o obdobje od ustanovitve v letu 1943 do leta 1998. Tajnik hrani tudi zajetno korespondenco med odsekom in Glavnim odborom (tri registratorje), ki pa je za ARS nisem odbirala.

V Edmontonu v Alberti (26. - 31. maja) sem ob udeležbi na kongresu ob večernih urah pregledovala tudi arhivsko gradivo Slovensko-kanadskega kulturnega društva, ustanovljenega že v letu 1964. Od oktobra, ko sem jih obiskala prvič, so zbrali ogromno gradiva. Odbrala sem skoraj 2000 fotokopij arhivskega gradiva in ga prinesla v Slovenijo. Po popisu in obdelavi ga bom s pooblastilom društva izročila Arhivu RS v Ljubljani. Fotodokumentacijo morajo še pravilno označiti. Izročili mi jo bodo na zgoščenki. Društvo želi, da mu do obletnice pripravim društveno monografijo in pri tem delu so obljubili vsestransko pomoč.

Slovensko-kanadski klub v Calgaryju v Alberti (31. maja - 2. junija) sem obiskala prvič. Društvo je bilo ustanovljeno leta 1965. Arhivsko gradivo, ki ga večino hranijo v društvenih prostorih, je nepopolno. Na sestanku trinajstih nekdanjih in sedanjih članov upravnega odbora smo se dogovorili, da ga bodo do naslednjega leta poskusili pridobiti tudi od prejšnjih vodstev kluba, nakar ga bomo uredili in popisali.

V Winnipegu v Manitobi (2. - 5. junija) sem spet obiskala Kanadsko-slovensko kulturno društvo, ustanovljeno leta 1951. Tudi pri tem društvu so zbrali in pripravili precej dokumentarnega gradiva in ga kronološko uredili. Potrebno je bilo le odbiranje arhivskega gradiva. Za Arhiv RS sem pridobila več kot 1600 fotokopij, ki sem jih prinesla s seboj (zapisniki sej), člani društva (FS TRIGLAV), ki pridejo julija letos na folklorno izobraževanje in na turnejo po Sloveniji, pa bodo prinesli s seboj še dva registratorja odbrane korespondence in drugega arhivskega gradiva za obdobje od ustanovitve dalje, vključno s kopijami identificiranih fotografij. Tako bo tudi tega gradiva nekako 3000 fotokopij, s katerimi bomo obogatili zbirko fotokopij arhivskega gradiva kulturnih društev slovenskih izseljencev v Kanadi v Arhivu Republike Slovenije.

Ad 3.

Prav tako v Winnipegu v Manitobi sem se že oktobra dogovorila za postavitev slovenske etnološke zbirke, ki bi predstavljala četrto samostojno narodnostno zbirko v manitobskem Museum of Man and Nature. Z razumevanjem dosedanjih donatorjev – Mestne občine Ptuj, Občine Metlika, Mestnega muzeja 'Miklova hiša' iz Ribnice, Muzejske zbirke 'Botognice' Mirka Kurinčiča iz Drežnice, Nine Jerič, sodelavke RKS iz Ceknice – in ob pomoči kolegov arhivistov in prijateljev iz teh krajev mi je uspelo ob tem obisku izročiti že prve eksponate. Upam, da bo projekt lahko dokončan v prihodnjem letu, saj bo slovenska zbirka, ko bo dokončana, prikazala posebnosti vseh predelov naše države. Zbirko bom opremila tudi z zloženko z osnovnimi podatki o Sloveniji in o območju in poreklu razstavljenega izdelka tudi v angleškem jeziku.

Naj se vsem dosedanjim donatorjem v svojem imenu in tudi v imenu obdarjenega Muzeja v Winnipegu prisrčno zahvalim za darila. Slovenska skupnost v Winnipegu je zelo ponosna na nastajajočo zbirko.

Ad 4.

V Torontu v Ontariu in na niagarskem območju (5. - 9. junija) sem se v Torontu najprej pogovarjala z nj. ekselenco gospodom Jožetom Slobodnikom, častnim konzulom RS o možnostih postopne uresničitve že predloženega projekta – ustanovitvi arhivskega in raziskovalnega centra v prostorih njegovega častnega konzulata v Mississaugi, katerih del je prijazno pripravljen odstopiti v te namene.

Naslednjega dne sem se o tem svojem projektu in dolgoletni želji po ohranitvi slovenske arhivske kulturne dediščine kanadskih rojakov v skupnem centru, pogovarjala z novim predsednikom Vseslovenskega kulturnega odbora v Torontu gospodom Florjanom Markunom. Projekt podpira, če ga bo tudi naša država finančno podprla. (V letošnjem proračunu je Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu MZZ RS v ta namen rezerviral že kar lepo vsoto!) Zamisel bomo začeli uresničevati s skupnimi močmi po predloženem projektu in z mojim strokovnim vodstvom. Pozneje bodo naši rojaki sami prevzeli skrb za nadaljnje zbiranje, urejanje in ohranjanje svoje kulturne dediščine ter omogočili raziskovalcem uporabo gradiva v raziskovalne namene v skladu z zakonskimi določili. Seveda jim bom tudi pozneje rada priskočila na pomoč s strokovnimi nasveti, če bo treba.

Finančna sredstva za realizacijo delovnega obiska v Kanadi med 24. majem in 10. junijem so zagotovili: Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu MZZ RS, Arhivsko društvo Slovenije in Pokrajinski arhiv Koper. Vsem sofinancerjem se za njihovo razumevanje in pomoč najiskreneje zahvaljujem.

Milica Trebše Štolfa

Trgovanje na delu Ciril-Metodovega in Mestnega trga, razglednica 1903.
ZAL, Fototeka, PozII/G1.

Ocene in poročila o publikacijah in razstavah

Publikacije

IFLA Načela za hrambo knjižničnega gradiva in ravnanje z njim, Filozofska fakulteta v Ljubljani in Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2000, 122 strani

V zadnjih desetih letih se je tudi na področju materialnega varovanja t. i. pisne dediščine pojavilo lepo število publikacij, ki opozarjajo na probleme varovanja in konserviranja knjižničnega in arhivskega gradiva. Med najnovejšimi in tistimi, ki se ne omejujejo le na klasične nosilce: papir, pergament, fotografije in film, ampak vključujejo tudi novejše nosilce informacij, sodi priročnik IFLA - Načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim (IFLA - Principles for the Care and Handling of Library Material).

Priprava takega besedila zahteva obsežno skupinsko delo različnih strokovnjakov. Problematika mora biti podana dovolj natančno, jasno, ne preširoko in tudi ne prepodrobno, tako da je razumljiva vsem, ki sodelujejo pri varovanju in uporabi gradiva, iz izkušenj pa vemo, da jih malokdo tudi dosledno uresničuje.

Pričujoči publikaciji je to uspelo tudi zato, ker je to že tretja dopolnjena izdaja; prvič je izšla leta 1979, druga dopolnjena leta 1986, tretja dopolnjena pa ob koncu leta 1998. Že od samega začetka so pri pripravi sodelovali mednarodno priznani strokovnjaki za različna področja, ki delajo v številnih ustanovah in organizacijah, ki jim je skrb za trajno hrambo in za dostop do dediščine prednostna naloga.

V predgovoru k izvirniku je poudarjeno, da je pričujoče besedilo le splošen uvod v tematiko materialnega varovanja gradiva, in da je nastalo iz mnogih virov. Namenjeno je posameznikom in ustanovam, ki nimajo ustreznega znanja ali pa je le-to pomanjkljivo in se pri svojem delu nimajo časa poglabljati v področje materialnega varovanja.

Ker področje materialnega varovanja in konserviranja ne ločuje gradiv po vsebini, ampak po materialu in obliki, veljajo v nadaljevanju zapisana stališča tako za delavce v knjižnicah kakor v arhivih; zato je prevod podprl tudi Arhiv Republike Slovenije.

Za prevod smo se odločili iz več razlogov. Prvi razlog je, da so načela, ki jih priporoča IFLA, povsem prenosljiva tudi v slovenski prostor, saj se zahteve in priporočila na področju materialnega varovanja uporabljajo v vseh deželah s podobnimi klimatskimi razmerami. Poudariti je treba, da je pri izpeljavi materialnega varovanja tako kot povsod pomembna ustrezna finančna osnova ter sodelavci, ki so izobraženi, strokovno usposobljeni in zavzeti za delo. In ravno slednjim je publikacija prvenstveno namenjena, kajti načela so pisana predvsem tako, da pomagajo reševati tiste drobne, velikokrat spregledane podrobnosti, na katere vplivamo mi sami s svojim delom, logičnim razmišljanjem, iznajdljivostjo in pogosto niso vezane na večje finančne posege.

Drugi razlog za pripravo pričujočega prevoda je, da strokovni sodelavci, ki jim je publikacija namenjena, prihajajo iz različnih strok in imajo različne stopnje izobrazbe, pa tudi delovna mesta jih usmerjajo v poznavanje le dela problematike. Poleg tega smemo trditi, da morajo biti osnovna izhodišča za hrambo gradiva in za ravnanje z njim zapisana v slovenščini in zbrana na enem mestu: doslej so bila dostopna le v tujih izdajah, z delnimi poglavji in objavljena v različnih publikacijah. Prav to težavo naj bi odpravil predloženi prevod.

Tretji razlog je bila želja po izpopolnitvi slovenske terminologije. Šele ob prevajanju se pokažejo težave zaradi pomanjkanja ustreznih slovenskih izrazov, ki jih je včasih težko najti in jih je treba v določenih primerih tudi na novo skovati.

Zadnji, tudi pomemben razlog pa je, da podobne slovenske publikacije še nimamo. Zato upamo, da je prevod načel IFLA upravičen in da bo pripomogel k primernejši hrambi in boljši dostopnosti do gradiva.

Pri pripravi slovenske izdaje je sodelovala skupina strokovnjakov; vsak po svoje so pri strokovnem ali raziskovalnem delu povezani s področjem materialnega varovanja gradiva v arhivih, knjižnicah in tudi muzejih. Vsem se za takojšnjo pripravljenost sodelovati pri pripravi slovenskega prevoda, za trud, nasvete in prijetno sodelovanje zares iskreno zahvaljujem.

Ob tej priložnosti bi se rada zahvalila tudi Marie-Therese Varlarmoff, direktorici programa IFLA-PAC, ki je našo prošnjo za prevod in tisk *IFLA - Načel za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim* z velikim navdušenjem nemudoma podprla in dovolila objavo.

SODELUJOČI PRI PRIPRAVI ANGLEŠKE IZDAJE
Člani ekspertne skupine
Laurence Bobis, Direction du Livre et de la Lecture, Francija
Jeanne-Marie Dureau, Archives de Lyon, Francija
Lucie Favier, Archives Nationales, Francija
Françoise Flieder, Centre de Recherche sur la Conservation des Documents Graphiques, Francija
Virginie Kremp, IFLA-PAC Mednarodni center
George Mackenzie, International Council on Archives
Dominique Morelon, Bibliothèque du Musée de l'Homme, Francija
Dennis Pallier, Inspection Générale des Bibliothèques, Francija
Winston Roberts, IFLA Glavni urad
Mari-Lise Tsagouria, Bibliothèque nationale de France
Marie-Thérèse Varlamoff, IFLA-PAC Mednarodni center
Drugi posamezniki in organizacije:
Paul Conway, Yale University Library, Združene države Amerike
Mirjam Foot, British Library, Velika Britanija
Jacques Grimard, National Archives, Kanada
Galina Kislovskaya, Library for Foreign Literature, Rusija, IFLA-PAC Regionalni center za vzhodno Evropo in za Zvezo neodvisnih držav
Jan Lyall, National Library of Australia, IFLA-PAC Regionalni center za jugovzhodno Azijo in Pacifik
Ralph Manning, National Library of Canada in IFLA Oddelek za materialno varovanje
Jan Michaels, National Library of Canada
Sherelyn Ogden, Northeast Document Conservation Center, Združene države Amerike
Ann Russell, Northeast Document Conservation Center, Združene države Amerike
Ramòn Sánchez, Venezuelska narodna knjižnica, IFLA-PAC Regionalni center za Latinsko Ameriko in Karibe
Takao Shimamura, National Diet Library, Japonska, IFLA-PAC Regionalni center za osrednjo in vzhodno Azijo
Wendy Smith, Univerza v Canberri, Avstralija
Christine Ward, New York State Archives and Records Administration, Združene države Amerike
Jean Whiffin, IFLA Oddelek za materialno varovanje, Kanada
Slike:
Christopher Clarkson, 31a Stanley Road, Oxford, Oxford OX4 IQY, Velika Britanija
SODELUJOČI PRI PRIPRAVI SLOVENSKE IZDAJE
Prevod:
Karmela Malinger (Zagotavljanje varnosti in preprečevanje nesreč, Klimatski pogoji, Tradicionalno gradivo)
Zvonka Pangerc-Pahernik (Glosar, Predgovor, Uvod, Fotografsko in filmsko gradivo, Audiovizualni nosilci, Reproduciranje)
Strokovni pregled in terminološka uskladitev celotnega besedila:
Nataša Golob, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Jože Urbanija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Jedert Vodopivec, Arhiv Republike Slovenije
Vladimir Žumer, Arhiv Republike Slovenije
Strokovni pregled in terminološka uskladitev posameznih poglavij:
Peter Bezeg, P&B informatika, Ljubljana (Magnetni mediji)
Meta Černič-Letnar, Inštitut za celulozo in papir, Ljubljana (Glosar, Klimatski pogoji)
Primož Lampič, Arhitekturni muzej Ljubljana (Fotografsko gradivo)
Miladi Makuc-Semion, Narodna galerija, Ljubljana (Zagotavljanje varnosti in preprečevanje nesreč, Klimatski pogoji)
Ivo Nemec, Mestni muzej Ljubljana (Klimatski pogoji)
Darija Plevel, Arhiv Republike Slovenije (Avdiovizualni nosilci, Reproduciranje)
Borko Radešček, KUD Cineast (Filmsko gradivo)
Marta Rau-Selič, Arhiv Republike Slovenije (Filmsko gradivo)
Jože Suhadolnik, Zgodovinski arhiv Ljubljana (Fotografsko gradivo, Avdiovizualni nosilci, Reproduciranje)
Andrej Šmalc, ZRC SAZU, Tehniška komisija - Sekcija za terminološke slovarje (Glosar - kemijski del)
Lojz Tršan, Arhiv Republike Slovenije (Filmsko gradivo)

VSEBINA
Slovenski izdaji na pot
Glosar nekaterih strokovnih izrazov
Predgovor
Uvod
Zagotavljanje varnosti in preprečevanje nesreč
Klimatski pogoji
Tradicionalno gradivo
Fotografsko in filmsko gradivo
Avdiovizualni nosilci
Reproduciranje
Bibliografija

Dodatek I
Kam po nasvet

Dodatek II
Standardi

Jedert Vodopivec

Nadškofijski arhiv Ljubljana. Priročniki. I. Vodnik po fondih in zbirkah, Ljubljana 1999, 271 strani

Konec leta 1999 je zagledal luč sveta prvi tiskani vodnik po katerem od slovenskih cerkvenih arhivov. Vodnik po fondih in zbirkah Nadškofijskega arhiva Ljubljana je vsekakor dolgo pričakovan in prepotreben pripomoček za uporabnike gradiva te častitljive arhivske ustanove, ki je malo pred iztekom preteklega leta prvič in tako rekoč simbolično naštela 2000 obiskovalcev v koledarskem letu. Poleg tega Nadškofijskemu arhivu Ljubljana ne gre le sloves najobsežnejšega arhiva kakšne cerkvene ustanove na Slovenskem, ampak se po dragocenosti gradiva uvršča takoj za osrednji slovenski arhiv. Tako nemara ni naključje, da je NŠAL izdal izčrpen kažipot le nekaj tednov za

Arhivom Republike Slovenije, in kar je še toliko pomembnejše, predstavil doslej sploh prvi uporabnikom namenjeni pripomoček te vrste. Vodnik privlačnega videza, pregledne vsebine in nenazadnje praktičnega formata je skupaj s tremi sodelavci pripravil vodja NŠAL dr. Bogdan Kolar, ki je hkrati njegov urednik, s spodbudnimi besedami pa ga je na pot pospremil ljubljanski nadškof dr. Franc Rode.

V uvodnem zgodovinskem orisu se velja pomuditi zlasti pri pomembnih polpreteklih dogodkih iz devetdesetih let: sprejetju odloka o varovanju in uporabi arhivov Katoliške cerkve v Sloveniji, podpisu dveh sporazumov o uporabi arhivov Katoliške cerkve med Slovensko škofovsko konferenco in Ministrstvom za kulturo RS ter preselitvi arhiva v nove prostore. Vsebinska delitev gradiva NŠAL, navedena na koncu historičnega opisa, bi sicer nemara sodila že k Navodilom uporabnikom. Izvemo, da je gradivo, ki ga hrani NŠAL, razdeljeno v pet sestavnih delov: 1) (nad)škofijski arhiv v ožjem pomenu besede, 2) arhiv ljubljanskega stolnega kapitlja, 3) župnijski arhivi župnij, ki so svoje najstarejše gradivo izročile v varstvo in uporabo NŠAL, 4) samostojne zbirke, listine, zapuščine, fotografije, karte in podobno gradivo ter 5) gradivo večinoma ugaslih cerkvenih ustanov. Osnovna delitev v kazalu je sicer nekoliko drugačna. Na eni strani imamo Fonde in serije, kamor so uvrščeni fondi Škofijski arhiv (ŠAL), Gornji Grad, Pfalz, Goričane, Kapiteljski arhiv Ljubljana (KAL), župnijski arhivi (ŽA) ter društva in ustanove, medtem ko je preostalo gradivo združeno v Zbirkah (17 zbirk).

Ker je delo na prvem mestu namenjeno širokemu in pestremu krogu od bolj ali manj pogostih, prek naključnih do potencialnih uporabnikov, se v pričujoči predstavitvi omejujem na uporabno vrednost vodnika s stališča te ciljne skupine. Vodnik, sicer kolektivno delo štirih avtorjev, razumljivo ne more povsem prikriti osebne note posameznih sodelavcev projekta, četudi ni navedeno, kdo je obdelal oziroma predstavil katerega od fondov ali zbirk. Poleg bolj ali manj izčrpnih opisov historiata pomembnejših fondov in zbirk ter delovanja ustvarjalcev bi, denimo, pričakovali vsaj kratek uvod tudi v nekatere, ki jim ni namenjena niti beseda (npr. Duhovniški inventarji in testamenti, Zapuščine duhovnikov in drugih, Društva in ustanove, Kartografska zbirka). Mestoma je zaznati nedoslednost pri izbiri kriterijev, katero gradivo zasluži natančno specifikacijo in katero ne. Tako se mora uporabnik, denimo pri Mašnih ustanovah ali Ustanovah, zadovoljiti le z osnovnimi informacijami, precej natančno pa sta obravnavani zbirki Načrti in Škofijski listi, čeprav je zlasti za zadnjo mogoče pričakovati veliko manjše zanimanje. Povrhu tega gre pri Škofijskih listih sploh samo za tiske, ki prej sodijo v priročno knjižnico arhiva kot v popis arhivskega gradiva. Uredniška presoja po pomembnosti, stopnji arhivske obdelanosti gradiva ali kakšnih drugih kriterijih tako kaže na precej svobodno izbiro vsakokratnih meril.

Uporabniku, ki bo za kazalom vsebine bržkone najprej odprl krajevno in imensko kazalo, se bo tu razkrila vsa površnost vodnika. Sicer posrečena uporaba načela zapisovanja imen krajev z velikimi tiskanimi črkami v razlikovanje od osebnih imen se izkaže za precej nedosledno, saj so med kraje uvrščeni tudi nekateri kanonikati, imenovani po ustanoviteljih (Flachenfeld-Wolwitz, Kürchperg), ob slovenskem Pulju pa najdemo hrvaško ustreznico Pula, ki naj bi glede na tisk pomenila osebo. Nedoslednost je nadalje močno zaznavna tako pri načinu zapisa krajevnih kot pri osebnih imenih. Znatno število oseb je navedenih le s priimkom in prvo črko imena, mestoma pa osebno ime sploh pogrešamo tudi v primerih, ko bi bila njegova navedba vsekakor potrebna (kateri Codelli?). Še večjo zmedo ponuja nabor krajevnih imen, kjer ni enotnosti ne pri slovenjenju tujih toponimov ne pri slovenskih krajih, saj isti kraj pogosto nastopa pod dvema ali celo več imeni, nekateri so sploh napačno zapisani, spet tretji ostajajo v nemški obliki ali so napačno prevedeni. Škoda je tem večja, ker je kazalo odsev preštevilnih napak v besedilu samem. Ob takorekoč nepomembnih, puristom pridržanih spodrsljajih slovenjenja tujih imen, kakršna so Lisbona, Krakow, Budjevice ali Rijeka, je teže mirno spregledati toponim Kral. Hradec (češki Hradec Kralove) in še zlasti kraja Stanislavovska in Peremiska, kar sta dejansko dela naslovov škofijskih listov Stanislavovske in Peremiske eparhije. Podobno je krajevno ime Modruška, "skovano" iz naslova Senjsko-Modruške škofije. Svojevrsten nesmisel je prevedba pastoralnega lista z naslovom "Hirtentasche" v neobstoječi kraj istega imena v krajevnem kazalu. Bralca nadalje preseneti ime škofije Gurk, saj srečamo na drugi strani pri Škofijskih listih dvojezičnost v primerih Celovec/Klagenfurt, Gradec/Graz ali Dunaj/Wien, ki jo bo zlasti tujejezični uporabnik v krajevnem abecednem registru pogrešal, podobno kot tuji ustreznici za Gorico ali Trst. Nemško-slovenske dublete bi bile bržčas potrebnejše in zaželene drugje, tako na primer pri malo znanih manjših koroških krajih (Skočidol, Kostanje) in toliko bolj pri nerazrešenih slovenskih imenih za domače kraje (Hörtenberg, Slatteneg, Sonnegg). Že kar absurdna je stran 167, kjer se denimo Trbovlje pri popisu matrik v dveh zaporednih vrsticah pojavijo najprej kot Sv. Martin-Triffaill in nato kot Trbovlje. Navedena stran je sploh kričeč primer redakcijske malomarnosti, saj najdemo tu skoraj vse očitane napake, od domnevnih tiskarskih škratov (Daniel(!) pri Pliberku, Pilstajn), prek nerazrešenih nemških toponimov (Hörtenberg, Ljubljana-Purgstal), površnih prevodov (Sv. Egidij pri Turjaku namesto Št. Ilj pod Turjakom, Sv. Nikolaj pri Pliberku namesto Šmihel), napačnih lociranj (Škale naj bi bile v Savinjski dolini, Prebold in Pištanj na Koroškem) vse do neobstoječe koroške župnije Kalj-Vihlach (nemara Villach/Beljak?) in urbarja župnije Hrastnik iz 18. stoletja (!), čeprav sta hrastniška cerkev in župnija nastali šele sredi 20. stoletja. Sicer pa bo uporabnik na zemljevidih in v šematizmih zaman iskal neobstoječe župnije ljubljanske (nad)škofije - Hörtenberg, Ljubljana-Purgstal in Podlipovica, ki jih najdemo med Urbarji raznih župnij.

Površnost te vrste je še posebej "usodna" v kazalu, kjer so nekateri enaki toponimi združeni v enega (npr. Rečica pri Gornjem Gradu in Bledu), druge pa je treba z nemalo iznajdljivosti in historično-geografskega znanja iskati po raznih koncih kazala (Sv. Pankracij pri Slovenj Gradcu - Stari trg pri Slovenj Gradcu). Tako se dozdeva, kot da vodniku povsem manjka končna redakcija, ki bi sicer zahtevala komaj kakšne pol ure za pregled kazala in nekaj več časa za odpravo nepotrebnih, a vse preveč kričečih napak in nedoslednosti v kazalu in vsebini sami.

Tolikšne napake v kazalu so seveda posledica zmede v osrednjem delu vodnika. V krajevno-osebnem abecednem registru najdemo tako številne manj pomembne osebe in navedbe krajev, ki so pač "zašle" v predstavljeni popis fondov in zbirk, pri tem pa se uporabnik lahko samo sprašuje, koliko pomembnejših osebnih in krajenih imen iz vodnika ni razvidnih, saj se skrivajo nekje v zgolj pavšalno navedenem gradivu (npr. Ustanove).

Tudi sicer je v posameznih fondih in zbirkah zaslediti gradivo, ki tja sploh ne sodi. Naslov zbirke, v kazalu navedene kot Zapuščine škofov in v popisu še z dodatkom v oklepaju Zapuščine škofov (generalnih vikarjev in proštov), je glede na vsebino slej ko prej netočen. V njej so namreč tudi zapuščine nekaterih nižjih duhovnikov, ki sodijo kvečjemu v zbirko Zapuščine duhovnikov in drugih. Še več, kaj počnejo med škofi, generalnimi vikarji in prošti Sodni privilegiji ljubljanske škofije (1629-1669) in Temporalije ob vakancah (1859-1865 in 1875)? Oboji so pomenljivo označeni z dvema zvezdicama, kot bi uporabniku hoteli še kaj povedati.

In če se pomudimo pri daleč najbolj uporabljanem fondu Župnijski arhivi, katerega popis je izvleček iz izčrpnejših inventarjev, naj navedemo samo dve opazki, saj smo o netočnih krajevnih imenih pri matrikulah in urbarjih že govorili. Najprej izrazimo upanje, da bodo inventarji župnijskih arhivov odslej dostopni vsem uporabnikom, potem ko so še pred kratkim veljali za "interne popise", uporabnik pa je dobil na vpogled kvečjemu del inventarja in nikoli letega v celoti. In drugo: pri vseh župnijskih arhivih so na prvem mestu navedene rojstne (krstne), poročne in mrliške matične knjige, nakar na koncu popisa preseneti še poseben razdelek Matične knjige, v katerem so zgolj prepisi matic župnije Bela Peč, ki je z rapalsko pogodbo leta 1920 ostala v Italiji. Tudi če je samo državna meja razlog izločitve Bele Peči iz popisa župnijskih arhivov ljubljanske (nad)škofije, za prepise belopeških matic ni upravičen poseben razdelek, ampak bi morale tako kot vsi prepisi soditi v zbirko Prepisi matičnih knjig. Toliko bolj, saj najdemo v omenjeni zbirki celo neobstoječo župnijo "Voralberk". Na vprašanje, kje leži kraj s takim ali podobnim imenom, sem v NŠAL dobil odgovor, da gre za zdomsko župnijo v avstrijski zvezni deželi Predarlsko (nemško Vorarlberg in ne Voralberk). Če je torej med prepise uvrščeno avstrijsko Predarlsko s prepisi iz let 1977-1998, bi tam toliko prej pričakovali Belo Peč, ki je spadala pod ljubljansko škofijo vse od njene ustanovitve, seveda v obeh primerih z ustreznim pojasnilom, kakšen status uživata Bela Peč in "Voralberk" danes; to namreč v uvodni predstavitvi zbirke pogrešamo. V uvodu v to zbirko je med drugim pojasnilo, da v vrsti prepisov matičnih knjig "pri več župnijah s področja Kočevja manjkajo daljša obdobja", nato pa iz popisa očitno izhaja, da za tamkajšnjo leta 1987 ukinjeno župnijo Polom manjkajo prav vsi prepisi. Tako si je namreč mogoče razlagati prazen prostor ob imenu Polom, vendar pred četrt stoletja izdani Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije jasno spričuje obstoj prepisov in kaže na samo še enega v vrsti uredniških spodrsljajev.

Nemalo nedoslednosti lahko najde tudi manj pozoren in slabše poučen bralec, ki mu je mar kronologije. Vsaj približen časovni okvir bi bil potreben na primer pri tistih tematskih sklopih Kartografske zbirke, kjer časovna opredelitev manjka, še zlasti pri Zgodovinskih zemljevidih ljubljanske škofije ali pri Zemljevidih cerkvenih upravnih enot. Prav tako pogrešamo vsaj približen čas nastanka posameznih sklopov v zbirki Zgodovinski zapiski, ko iščemo, denimo, gesla: Ljubljanski stolni kapitelj ali Rokopisi medicinske vsebine. Nenazadnje se uporabnik sprašuje, kaj pomeni različno število vprašajev pri opredelitvi časa nastajanja fondov Društva in ustanove. Pri očitno negotovih letnicah je zaslediti že kar domiselne datacije, kot so: 1932??-1945??, 1919-1945???, 1??? - 1945??? do povsem manjkajočih in do rešitve (????) pri Družbi za razširjenje vere. Vsaj nekatere od njih bi mogel urednik z zgodovinarsko izobrazbo popraviti takoj, npr: Zavodi Št. Vid (1905-1944??), medtem ko bi druge pač zahtevale kanček truda.

Končno si velja zastaviti še vprašanje, ali so v vodniku resnično zajeti vsi fondi in zbirke Nadškofijskega arhiva Ljubljana. Kot je navedeno na 4. strani, kaže vodnik stanje 1. novembra 1999, vendar v njem pogrešamo vsaj še en, v znanstveni literaturi že večkrat citirani fond. Gre za zapuščino škofa Gregorija Rožmana, ki sta jo uporabljala dr. Tamara Griesser - Pečar in dr. France M. Dolinar. Odgovor, zakaj omenjeni fond v vodniku manjka in ali je to edino tako ali drugače "zamolčano" arhivsko gradivo, bo moral uporabnik poiskati na pristojnem mestu. Težko se bo zadovoljil z morebitnim argumentom, da gre za gradivo, ki še ni dostopno raziskovalcem, saj je takega gradiva zaradi zakonskih omejitev zelo veliko, denimo vse matične knjige, mlajše od sto let.

Če torej povzamemo vtise, ki jih dobimo ob listanju in prebiranju vodnika po NŠAL, ni moč prezreti njegove privlačne in praktične oblike, pa tudi ne dejstva, da mu manjka korenit urednikov poseg v vsebino in kazalo. Ni se mogoče znebiti vtisa, da gre za delo, nastalo "ad hoc" in brez temeljitega premisleka. A četudi bi bili razlogi za to kje drugje, denimo v časovni stiski, moremo samo obžalovati, da se kaj takega dogaja na račun kakovosti. Ob dobri zamisli in lični izvedbi je škoda truda in časa, če na koncu šepa glavno v vodniku - njegova vsebina.

In vendar je ne glede na povedano upati, da bo

Vodnik po fondih in zbirkah NŠAL dosegel svoj namen, tj. populariziral védenje o dragocenostih, ki jih hrani ta častitljiva ustanova. Uporabnik ima prvič v rokah celovit pregled nad fondi in zbirkami, za katerega lahko rečemo, da so ga pogrešale in pričakovale generacije raziskovalcev. Naj se pričakovanja izpolnijo tudi pri njihovih naslednjih korakih. Uporabnikovemu vpogledu v vodnik naj sledi dostop do inventarjev in popisov posameznih zbirk in fondov, ki edini lahko brez večjih težav privedejo k iskanim podatkom. V nasprotnem bo vodnik bolj ali manj sam sebi namen, od tod pa ni več daleč do pregovornega Sizifovega dela.

Pripis: Ker je ocena vodnika nastala neposredno po njegovem izidu, tj. več kot leto dni pred izidom pričujoče številke Arhivov, lahko danes z olajšanjem zapišemo, da je izražena bojazen glede nedostopnosti inventarjev in popisov kmalu postala odveč. Z zamenjavo v vodstvu arhiva in temeljito kadrovsko prenovo ustanove je namreč v NŠAL prišlo do vrste korenitih sprememb: do racionalizacije postopka naročanja gradiva, normalizacije njegove uporabe in predvsem pohvalne humanizacije odnosa zaposlenih do uporabnikov.

Boris Golec

Vodnik po arhivskem gradivu o Sloveniji v oblastnih, okrajnih in podjetniških arhivih Češke republike (1212-1945), Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2000, 202 strani

Publikacija obsega 202 strani in vsebuje: predgovor mag. Vladimirja Žumra, direktorja Arhiva Republike Slovenije, članek Nekaj o arhivih v Češki republiki mag. Pavla Rafaja, seznam kratic, popis arhivskega gradiva ter kazali oseb in krajev. V predgovoru Vladimir Žumer poroča o dosedanjem medarhivskem sodelovanju med Slovenijo in Češko; Pavel Rafaj pa nas v članku obvešča o organizaciji arhivske službe na Češkem, o uporabi arhivskega gradiva v čeških arhivih, o evidentiranju arhivskega gradiva "jugoslavika" in "slovenika" ter o objavah popisov tega gradiva v Sloveniji. Seznanja nas tudi o arhivski mreži; poleg osrednjega državnega arhiva v Pragi deluje 5 državnih oblastnih arhivov in dva deželna arhiva, v okviru leteh pa še številni okrajni arhivi, mestni arhivi v Pragi, Brnu, Ostravi, Plznu in Ustju na Labi in arhivi podjetij, ki delujejo kot samostojne arhivske ustanove. Naslovi arhivov z najpomembnejšimi podatki so v popisu posebej navedeni.

V popisu arhivskega gradiva so navedeni arhivi, ki hranijo gradivo "slovenika", razvrščeni so v okviru območij državnih oblastnih arhivov, in sicer: Državni oblastni arhiv v Pragi z državnimi okrajnimi arhivi v Benešovu, Kladnu in Mladi Boleslavi; Državni oblastni arhiv Třebon z državnimi okrajnimi arhivi v Jindrichovem Gradcu, Pelchrimu, Pisku (sedež v Mirovicah) in Taboru; Državni oblastni arhiv v Plznu z državnim okrajnim arhivom v Rokycanih ter podjetniškima arhivoma Plzensky Prazdroj, d.d., in arhivom podjetja Škoda Plzen; Državni oblastni arhiv v Litomericah z državnim okrajnim arhivom v Češki Lipi; Državni oblastni arhiv v Zamrsku z državnimi okrajnimi arhivi v Hradcu Kralovem, Chrudimu, Rychnovu nad Knežo, Semilyju, Svitavy (sedež v Litomyšlu) in arhivom podjetja Texlen Truntov; Moravski deželni arhiv v Brnu z mestnim arhivom v Brnu, državnimi okrajnimi arhivi v Blanskem, Brno-Venkovu, Jihlavi, Prostejovu, Zlinu in arhivom podjetja Svit d.d., Zlin; Deželni arhiv v Opavi z enotama v Olomoucu in Janovicah, mestnim arhivom v Ostravi, državnimi okrajnimi arhivi v Rrydeck-Mistku, Olomoucu, Prerovu, Vsetinu in arhivoma podjetij Železarna Vitkovice, d.d., Ostrava-Vitkovice in Železarne in žičarne, d.d., Bohumin. V navedenih arhivih oziroma njihovih fondih in zbirkah je 579 enot arhivskega gradiva, ki so popisane v Vodniku kot "slovenika", od teh 53 datira v obdobje 1212-1500.

Redakcijo vodnika so opravili: mag. Pavel Rafaj, dr. Miluša Čepelakova v imenu češke, mag. Brane Kozina, Branko Radulovič in mag. Vladimir Kološa pa v imenu slovenske strani. Popis "slovenike" so opravili mag. Brane Kozina, Branko Radulovič in mag. Vladimir Kološa. Publikacijo je izdal in založil Arhiv Republike Slovenije, javnosti je bila predstavljena 14. 9. 2000 v prostorih Arhiva Republike Slovenije. Na predstavitvi so bili tudi predstavniki Arhivske uprave Češke republike dr. Miluša Čepelakova, mag. Pavel Rafaj in Jiři Prochazka.

Popis arhivskega gradiva "slovenika" temelji na opisani arhivski mreži, v okviru posameznih arhivov pa na arhivskih fondih in zbirkah ter arhivskih enotah. Arhivsko enoto zastopa: listina, dopis, pismo, načrt, zemljevid, knjiga oziroma več dopisov, korespondenca, poročila itd., količina gradiva pa je zapisana kot stran, folio, list, kos, knjiga, konvolut, karton, fascikel. Popis gradiva ene arhivske enote vsebuje kratek regest, datum oziroma mejne letnice gradiva, kraj izdaje dokumenta, jezik, v katerem je dokument napisan, podatek o originalu oziroma prepisu, podatek o pečatih, naslov arhivskega fonda ali zbirke in signatura. Iz popisa je razvidno, da glede na provenienco največ arhivskih fondov prihaja od organov deželne in lokalne uprave, glede na količino in pomembnost gradiva pa iz fondov zasebne provenience, torej iz družinskih arhivov, zapuščin in uprav veleposestev. Arhivsko gradivo s področja državne uprave na 1. stopnji zastopajo arhivski fondi državnih okrajnih uradov in arhivi mest; upravne organe na 2. stopnji pa fondi nekdanjih dežel: Moravsko namestništvo v Brnu, Moravski gubernij, Policijsko ravnateljstvo v Brnu, Policijsko ravnateljstvo Moravska Ostrava.

Arhivsko gradivo zasebne provenience je v Vodniku popisano kot tuji rodbini: Lichtensteini in rodbina Celjskih in Ortenburških, kot rodbina Schwarzenberg, Eggenberg, Buquoy, Lažansky, Stadion, Taruttmansdorf, Windischgrätz, Lobkovic, Thun-Hohenstein, zapuščina Jana Dukata, rodbina Kinsky, Leslie, Šlik,

Thurn-Taxis, zapuščina Františka Metoda Žampacha, rodbina Ditrichstein, Lamberg, Salm-Reiffenscheidt, zapuščina Františka Zike, zapuščina Františka Snopka, rodbina Klein-Wiesenberg, Žerotinov ter zapuščina Josefa Valeka. V skupino zasebnih arhivov moramo šteti tudi arhivske fonde: Osrednje ravnateljstvo Auerspergovih veleposestev Vlašim, Osrednji upravi Trauttmansdorf in Windischgrätz ter arhivske fonde veleposestev Hostinne, Nachod, Rychnov nad Knežo, Sadova-Libčany, Uprava gradu Kolovrat Rychnov nad Knežo.

Za področje gospodarstva so v Vodniku zajeti arhivi podjetij: Podjetniški arhiv, d.d., Plzensky Prazdroj s fondi Mestna pivovarna Plzen, Prior Plzen in Prva plzenska delniška pivovarna, arhiv podjetja Škoda Plzen; arhivski fondi podjetij: Cosmanos, Deutsch, Jan Hernych in sin iz Usti nad Orlico, Kubinzky, Mautnerjeve tekstilne tovarne, d.d., Praga, Piette Maršov, arhiv podjetja Texten Trutnov z arhivskimi fondi: Bratje Buxbaum Upice, Ignac Etrich k.d. Horni Stare Mesto, J. A. Kluge Horni Stare Mesto, arhiv podjetja Svit, d.d., Zlin z arhivskim fondom Inozemska družba Bata, d.d., Bata Borovo, arhiv podjetja Železarne Vitkovice, d.d., Ostrava-Vitkovice s fondom Vitkoviška rudarska in metalurška podjetja, arhiv podjetja Železarne in žičarne, d.d., Bohumin z arhivskima fondoma Albert Hahn, Cevarna Bohumin in Johann Andsrlitscha, Žičarna Kamnenna. Med arhivske fonde s področja gospodarstva je mogoče uvrstiti arhivska fonda Trgovska in obrtna zbornica Praga in Trgovska in obrtna zbornica Olomouc.

Arhivsko gradivo društev predstavljajo arhivski fondi sokolskih organizacij: Telovadno društvo Pisek, Telovadno društvo Sokol Vambrek, Telovadno društvo Sokol Litomyšl, Okrožni odbor Sokola Brno, Prostejovska sokolska župa, Sokol Prostejov; arhivski fond Prostovoljno gasilsko društvo Chrast; študentska društva: Zveza visokošolcev Brno, Stojanovo literarno društvo bogoslovcev Olomouc; kulturo pa v Vodniku predstavlja filharmonično društvo "Smetana" iz Piska. O delu študentskih društev in o češkoslovaški-jugoslovanski ligi je gradivo popisano v arhivskem fondu Policijsko ravnateljstvo Brno.

Šolstvo je zastopano v arhivskih fondih: Srednja lesna šola Pisek, Kuharska strokovna šola za ženske v Rokycanih in Univerza Olomouc.

Dokumenti za cerkveno zgodovino so zbrani v arhivskih fondih: Apostolat svetega Cirila in Metoda, Nadškofija Olomouc, Cerkveni dokumenti Olomouc, zapuščina Františka Snopka, v arhivskem fondu Nemški viteški red - Urad velikega mojstva Opava, nekaj dokumentov pa je tudi v družinskem arhivu Lambergov.

Med zbirkami je najpomembnejša zbirka Historica Třebon, ki obsega enote od 24 do 42 za obdobje 1438-1537. Zbirka vsebuje dokumente o grofu Ulriku Celjskem in o bojih proti Turkom. Poleg te zbirke prinaša Vodnik še zbirki fotografij ter zbirko zemljevidov in načrtov.

Najobsežnejše in najpomembnejše je arhivsko gradivo zasebnih provenienc, v katerih se hranijo podatki o pomembnih dogajanjih na Slovenskem. Izpričujejo dogajanja v fevdalnih razmerah na Slovenskem od 13. stoletja dalje. Listine se nanašajo na delovanje samostanov: Jurklošter, ženski samostan v Marenbergu (danes Radlje ob Dravi), nemški viteški red v Veliki Nedelji, dokumentirajo podeljevanje fevdov, delovanje zemljiških gospostev in plemstva na Slovenskem pa tudi povezavo med češkim in slovenskim plemstvom. O teh zvezah pričajo dokumenti plemiških družin: družina Lamberg za posestva na Kranjskem, družina Eggenberg za posestva na Notranjskem in v Gradiški, družina Auersperg za posest na Kočevskem, Dolenjskem, družini Ditrichstein in Leslie za posestva na Ptujskem, družine Schwarzenberg, Trauttmannsdorf in Windischgrätz za posestva na Štajerskem, družina Salm-Reiffenscheidt za posestva krške škofije na Koroškem.

O političnih dogajanjih na Slovenskem je največ dokumentov v fondih Policijskega ravnateljstva Brno in Moravskega namestništva v Brnu, nekaj pa tudi v arhivskih fondih okrajnih uradov, o političnih dogajanjih od 16. do 19. stoletja pa v arhivskih fondih plemiških družin Lamberg, Eggenberg; člani teh družin so bili deželni glavarji na Kranjskem in so imeli pomemben vpliv na tedanja zgodovinska dogajanja; člana družine Thun-Hohenstein, Lev in František, pa sta imela visoke položaje v avstrijskih vladah v 19. stoletju. Med pomembnejšimi političnimi dogodki, o katerih so dokumenti v Vodniku, je treba omeniti razpravo o stranki prava (1871-1873), o zahtevah po uporabi slovenskega jezika (1898), o pritožbi goriških predstavnikov zaradi prepovedi uporabe slovenskih zastav (1898-1899), o zasedanju istrskega deželnega zbora v Poreču (1899), o shodu slovanskih novinarjev v Ljubljani (1902), o intepelaciji in odmevih na interpelacijo dr. Antona Korošca na zasedanju državnega zbora na Dunaju 22. 11. 1918, o ustanovitvi Češkoslovaško-jugoslovanske lige in njeni dejavnosti na Češkem med obema vojnama, o sokolskem zletu v Ljubljani (1922), o prirejanju spominskih svečanosti v spomin na bazoviške žrtve na Češkem (1930), o nadziranju tujcev, delovanju krošnjarjev s Kočevske v obmejnih krajih na Češkem ter o nadziranju komunistične propagande na Češkem (1937-1938).

Arhivsko gradivo čeških gospodarskih podjetij in arhivsko gradivo trgovskih zbornic prinaša podatke o gospodarskih zvezah med Češko in Slovenijo med obema svetovnima vojnama. Popis gradiva v Vodniku sicer ne prikaže intenzivnosti povezav slovenskih podjetij s češkimi, še posebej ne na področju tekstilne industrije na Slovenskem.

Vodnik po arhivskem gradivu o Sloveniji v oblastnih, okrajnih in podjetniških arhivih Češke republike je pomemben dosežek delavcev Arhiva Republike Slovenije pri sistematičnem evidentiranju arhivskega gradiva o Sloveniji in Slovencih v tujih arhivih. Raziskovalcem zgodovine Slovencev bo Vodnik dragocen pripomoček pri zbiranju potrebnih dokumentov v čeških arhivih.

Peter Ribnikar

Jelka Melik, V imenu njegovega veličanstva kralja! Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930-1941, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2000, 163 strani

Dr. Jelka Melik je začela preučevati problematiko kazenskega sodstva na slovenskem ozemlju, ki je bilo med vojnama v okviru Kraljevine SHS oziroma Jugoslavije, ob urejanjnu gradiva pravosodnih organov v Arhivu Republike Slovenije. Na filozofski fakulteti je konec leta 1993 uspešno končala magistrski študij z delom Kazensko sodstvo na Slovenskem 1918-1929 s posebnim ozirom na arhivsko gradivo Deželnega sodišča v Ljubljani, ki je izšlo kot samostojna publikacija, pod mentorstvom akad. red. prof. dr. Sergija Vilfana. Prav tako je pod njegovim mentorstvom oblikovala tudi naslov in interdisciplinarno dispozicijo doktorske disertacije o kazenskem sodstvu v jugoslovanskem delu Slovenije v letih 1930-1941. Doktorsko disertacijo je leta 1999 uspešno zagovarjala pred komisijo, v kateri so bili red. prof. dr. Miroslav Stiplovšek, red. prof. dr. Jože Žontar in izr. prof. dr. Vladimir Simič, in jo objavila pod naslovom V imenu Njegovega Veličanstva Kralja!

V njej se prepletajo zgodovinski, pravni in arhivistični vidki obravnave, njeno kronološko izhodišče pa je leto 1930, ki "pomeni v zgodovini našega kazenskega sodstva pomembno prelomnico" (str. 10). S 1. januarjem tega leta so začeli veljati novi temeljni kazenski zakoni, ki so bili enotni za celotno jugoslovansko ozemlje (kazenski zakonik, zakonik o sodnem kazenskem postopku, zakona o sodnikih rednih sodišč in o državnem tožilstvu), ki jih je kralj Aleksander izdal leta 1929 po uvedbi diktature. Z njimi je bilo sklenjeno dolgo obdobje, v katerem je na Slovenskem veljalo kazensko pravo, "ki je bilo, vsaj po zasnovi in vodilnih načelih, enako kazenskemu pravu najrazvitejših in pravno najbolj urejenih držav" (str. 10), temelji le-teh pa so bili oblikovani že sredi 19. stoletja.

Delo je pregledno razdeljeno na številna poglavja ter podpoglavja. Uvodni značaj ima predstavitev problematike pravne terminologije v obdobju 1930-1941, za katero je avtorica kot značilnost poudarila, da se je s poenotenjem kazenske zakonodaje uveljavilo tudi mnogo novih srbskih izrazov za kazni in kazniva dejanja, pojasnila pa je tudi izrazje, ki ga je uporabljala.

V njem je nato najprej osvetlila materialno kazensko pravo, ki določa kazniva dejanja in kazni zoper storilce. Pred razčlenitvijo enotnega jugoslovanskega kazenskega zakonika, ki mu je bil vzor švicarski kazenski zakon in za katerega je presodila, da v nekaterih predelih države razmere še niso bile dozorele za njegovo udejanjenje, je za njegovo boljše razumevanje podala zgodovinski pregled kazenskega prava, sestavljen pretežno po relevantni literaturi.

Tako je prikazala tudi razvoj kazenskega procesnega prava in poudarila, da je bila pomembna razlika, ki je ločevala jugoslovanski zakonik o sodnem kazenskem postopku iz leta 1929 od drugih osrednjih in zahodnoevropskih kazenskih postopnikov, opustitev laičnega sodstva, čemur so v Sloveniji nasprotovali. Ob tem je ugotovila, da so poenotenje kazenskih zakonov v državi pripravljali strokovnjaki, zlasti v okviru ministrstva za pravosodje od začetka dvajsetih let, izdal pa jih je šele kralj Aleksander po prevzemu tudi zakonodajne oblasti z diktaturo in zato bi bilo ta izraz ustrezneje uporabljati kot navedbo, da so bili ti zakoni tedaj sprejeti (str. 10).

Po kratki predstavitvi ustavnih določil iz let 1921 in 1931 o sodni oblasti je avtorica podrobneje prikazala sestavo in naloge pravosodne uprave oziroma ministrstva "pravde".

V obsežnem poglavju o subjektih kazenskega prava (sodišče, tožilec, obdolženec) je zanimiv uvodni prikaz organizacijskega razvoja različnih stopenj sodišč na Slovenskem med vojnama, posebej problematike preselitve vrhovnega sodišča iz Zagreba v Ljubljano jeseni 1939, za kar je našla nekaj novih podatkov v arhivskem gradivu. Ob razčlenitvi pristojnosti, pravic in dolžnosti posameznih subjektov, načina njihovega poslovanja, ustvarjanja sodnih spisov, to je pomembno tudi za njihovo urejanje, pa je zanimiv prikaz ankete iz leta 1936, povzete po časopisju, ali naj se tudi pravnicam da pravico opravljati sodniški poklic, kar je predvideval osnutek novega zakona o sodnikih. Priznani slovenski pravniki so z različnimi utemeljitvami zavrnili tako možnost, le posamezniki so podprli enakopravnost v sodstvu, do katere pa v prvi Jugoslaviji ni prišlo. Avtorica je podrobno osvetlila tudi objekte kazenskega postopka, njihove vrste in značilnosti, faze poteka, različna redna in izredna pravna sredstva proti kazenskim sodbam, načine izvrševanja le-teh ter končno možnosti izredne omilitve kazni in pomilostitve.

Poglavje o mladinskem sodstvu je začela z ugotovitvijo, da je novo kazensko pravo "naredilo velik korak naprej na področju mladoletnih storilcev kaznivih dejanj" (str. 89), pri katerih se je težišče s kaznovanja preneslo na vzgojne ukrepe. Za sojenje mlajšim mladoletnikom so bila ustanovljena posebna sodišča, ki so delovala po posebnem postopku. Toda med lepimi načeli mladinskega kazenskega prava in prakso je bil velik razkorak, in to je osvetlila tudi s prikazom slabih razmer v zavodih "za vzgajanje in poboljšanje" konec tridesetih let na osnovi arhivskih dokumentov.

V poseben poglavju je obdelala tudi problematiko tiskovnega prava in tiskovnih kaznivih dejanj. Medtem ko je zakon o tisku iz leta 1925 veljal "za svobodnejšega" (str. 98), pa je takoj po uvedbi kraljeve diktature doživel bistvene zaostritve z uvedbo cenzure in razširitvijo tiskovnih kaznivih dejanj ter z novimi predpisi o naglem sojenju zaradi tiskovnih deliktov. Značilnosti izvajanja cenzure po navodilih Centralnega presbiroja pri predsedstvu vlade in banske uprave je dokumentirala tudi s konkretnimi primeri iz arhiva Višjega državnega tožilstva.

Prizadevanja, da prikaže stanje in naravo kriminalitete na Slovenskem ter posebnosti na posameznih območjih v tridesetih letih, so ji zaradi nepopolnosti in pomanjkanja ustreznega gradiva sodišč in tožilstev le

delno uspela. Edina zbirna poročila o hudodelstvenosti na Slovenskem je našla v poslovnih izkazih Višjega državnega tožilstva v Ljubljani in še to le za čas od leta 1934 do 1939. Obravnavano problematiko je zato fragmentarno osvetlila zlasti s članki iz Slovenca in Slovenskega naroda ter z ugotovitvami iz literature.

Po časopisju in deloma arhivskih virih je opisala tudi vse primere izvršenih smrtnih kazni za najtežja kazniva dejanja. Sodno prakso je posebej osvetlila z obsodbami pred Državnim sodiščem za zaščito države v Beogradu ter pred slovenskimi okrožnimi sodišči, ki so vodila tudi veliko procesov zaradi prepovedane komunistične dejavnosti. Po ohranjenem arhivskem gradivu je ugotovila, da je bilo okoli 20 primerov obtožb slovenskih storilcev po tistem členu Zakona o javni varnosti in reda v državi, na podlagi katerega je bilo mogoče izreči tudi smrtno kazen, izrečena pa ni bila niti ena: "Sodišča torej niso izrekala krutih kazni, čeprav jim je zakon dajal vsa pooblastila. Večinoma so celo uporabljali možnosti zamenjave strožjih vrst prostorskih kazni za milejše ..." (str. 127), v glavnem pa do pet let. Utemeljitve teh sodb bi zaslužile, namesto obsežnih prevzetih ocen nekaterih značilnosti komunističnega delovanja, podrobno analizo po sodnih spisih.

V posebnem poglavju je dr. Melikova prikazala stanje arhivskega gradiva kazenskega sodstva v Sloveniji oziroma fondov rednih sodišč in fondov državnih tožilstev, ki jih hrani pet slovenskih arhivskih ustanov oziroma njihove enote. O njem je, po v nekaterih regionalnih arhivih bolj kvantitativnem pregledu, njena temeljna ugotovitev, da je ohranjenost arhivskega gradiva za kazensko sodstvo v njih za trideseta leta "silno slaba" (str. 211) kot posledica neustreznega in nesistematičnega izločanja sodnih spisov ter neizvajanja določil arhivske zakonodaje. Ob tem je posebej osvetlila način pridobivanja sodnih spisov v nekdanji Zgodovinski arhiv centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije z razbijanjem fondov.

V sklepnem poglavju Kazensko sodstvo, zgodovina in arhivistika je podala poglede na njihove medsebojne odnose, v Zaključku pa je ocenila pomen pravosodnega gradiva za družbeno, pravno, politično in kulturno zgodovino, pri čemer dokumenti kazenskega sodstva kažejo "neko družbo z njene temne plati ... Pravzaprav nam kazenski zakoni prikazujejo kulturo, kazenski spisi pa osvetljujejo nekulturo neke družbe" (str. 148).

Iz pregleda virov se vidi, da je avtorica uporabljala gradivo osmih arhivskih fondov in zbirk, dalje številne zakone in uredbe, od časnikov pa Slovenca, Slovenski narod in Jutro, na desetih straneh pa je navedla samostojne publikacije in razprave, ki s pravnega, zgodovinskega ali arhivističnega vidika osvetljujejo posamezna vprašanja iz obravnavane problematike.

Dr. Jelka Melik je v predgovoru poudarila, da "je kratek prikaz ustroja in delovanja kazenskega sodstva na Slovenskem v tridesetih letih" (str. 5) namenjen arhivistom kot pomoč in opora pri vrednotenju in strokovni obravnavi ohranjenega arhivskega gradiva, pa tudi njegovim uporabnikom, zlasti zgodovinarjem in pravnikom, z vidika "kaj lahko v arhivih pričakujejo in kje to najdejo". V tem pogledu smo dobili dragoceno delo. Tretja namembnost, "tudi vsem, ki verjamejo, da se je mogoče iz zgodovine učiti in se tako izogniti ponavljanju napak," pa ima po izkušnjah skromnejše možnosti za uresničitev.

Miroslav Stiplovšek

Darinka Drnovšek, Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945-1954, Viri 15, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2000, 386 strani

Doslej izdanih petnajst knjig virov izpričuje skrb Arhivskega društva Slovenije in Arhiva Republike Slovenije za dostopnost arhivskih virov čim širšemu krogu bralcev, pa tudi pluralizem in pragmatičnost pri izdajanju (v pozitivnem pomenu besede), za katera ima gotovo precej zaslug dolgoletni urednik zbirke, profesor dr. France M. Dolinar. Osebno me tudi veseli, da so vrata v zbirki še posebej odprta sodobni zgodovini – čeprav seveda ne v škodo katerega koli drugega obdobja.

Knjiga Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945-1954 obsega zapisnike politbiroja, ki jih je Darinka Drnovšek pripravila za objavo in jim napisala tudi tehtno uvodno študijo o organizaciji in načinu delovanja komunistične partije Slovenije v letih 1945-1954. Gre za 157 zapisnikov najbolj odločilnega organa v Sloveniji, v katerem je bilo – v celoti gledano – v posameznih letih kakšnih petnajst ali šestnajst ljudi, ki so dobesedno vodili Slovenijo. Zapisniki odražajo način delovanja komunistične partije, njena znotrajpartijska razmerja, postopno spreminjanje načina delovanja od polilegalnega delovanja izrazito kadrovske partije do nastanka množične organizacije pod vplivom prvega partijskega liberalizma, ki je v začetku petdesetih let izzvalo hude notranje pretrese. Izražajo pa tudi splošno stanje v Sloveniji, odnos do Jugoslavije, stališča posameznih vodilnih komunističnih funkcionarjev in ne nazadnje značajske poteze ljudi, ki so oblikovali slovensko politiko v prvem povojnem desetletju. Po logiki delovanja tedanje politične nomenklature so najpomembnejši vir za preučevanje politične, v dobršni meri pa tudi ekonomske in kulturne zgodovine v prvem povojnem obdobju. Še posebej zanimivo se skoznje odslikavajo revolucionarni procesi, odnos do politične in siceršnje opozicije, do cerkve. Zapisniki – še posebej v prvem obdobju – so po besedah skopi, po vsebini pa izredno povedni, po eni strani izražajo skrajni revolucionarni pragmatizem, po drugi pa – ob pozornem branju - tudi strateško usmeritev komunistične partije, njena prizadevanja za korenito spremembo družbene ureditve, razkorak med idealno zamišljeno družbo in stvarnostjo ter s tem povezana razočaranja tako v odnosu do socialnega kot nacionalnega vprašanja (to je odnosa do Jugoslavije).

Običajno velja prepričanje, da zgodovinarji, ki se

ukvarjamo s sodobno zgodovino, nimamo težav z razbiranjem virov ali da jih imamo vsaj bistveno manj kot tisti, ki se, denimo, ukvarjajo s srednjim ali novim vekom ali še starejšimi obdobji. To velja le deloma. Razvozlavanje imen, kratic posameznih besed, iskanje pomena in podtonov zapisanih stavkov pri dokumentih, ki so obravnavani v tej knjigi, ni nič manj težavno kot pri starejših obdobjih. Zahteva izjemno potrpežljivost, zelo dobro poznavanje historične tvarine in obravnavanega zgodovinskega obdobja. Šele ko so dokumenti pretipkani, urejeni, komentirani in natisnjeni, postanejo splošno dostopni. S tem se močno poveča moč njihove uporabe.

Izdaja zbirk virov te vrste je področje, kjer se prepletata izrazito arhivsko in izrazito raziskovalno delo, stroka in znanost. Za kakovostno pripravo je torej nujna strokovna dozorelost. Sam sem te knjige vesel iz več razlogov. Prvič iz golega pragmatizma, saj mi bo, kot vsem, ki se ukvarjamo s sodobno zgodovino, precej olajšala raziskovanje in omogočila, da kakšno razpravo ali poglavje napišemo brez dolgotrajnega sedenja v arhivih. Drugič zato, ker je eden od dokazov, da so arhivisti – vsaj v veliki meri – tudi z najbolj občutljivim gradivom (kljub raznim drugačnim namigovanjem, ki jih občasno lahko slišimo) ravnali resno in odgovorno, v skladu z zavezanostjo pravnim normam in etiki poklica. In tretjič – tokrat predvsem na osebni ravni – kot Darinkin prijatelj in nekaj let tudi njen arhivski sodelavec sem vesel zato, ker je kljub vodenju oddelka, vsakdanjemu odgovornemu arhivskemu delu zmogla tudi izdajo te zbirke virov.

Božo Repe

Tatjana Rezec-Stibilj, Lojz Tršan, Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije, tretji del, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2000, 295 strani

V teh spremenljivih časih je pravo olajšanje videti, da se nekatere stvari prav nič ne spreminjajo in da ostajajo takšne, kot morajo biti. Žlahtno konzervativne in strokovno neoporečne. Razveseli in navduši pa nas lahko spoznanje, da se je to primerilo kljub generacijski zamenjavi piscev; čeprav sta novi pričujoči zvezek s popisom filmskega gradiva Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije sestavila mlada nadaljevalca dela gospoda Ivana Nemaniča – gospa Tatjana Rezec-Stibilj in gospod magister Lojz Tršan.

Podrobnosti o obliki in vsebini zvezka sta oba pisca pregledno in jedrnato opisala v uvodu, iz katerega povzemam le nekaj najpomembnejših dejstev: v zvezku je opisano petsto trinajst filmov, ki tako – z že objavljenimi inventarji - dosegajo vedno bolj osupljivo število tisoč sedemsto šestindevetdeset strokovno obdelanih filmov. Opozoriti velja predvsem na nove stare filme: Postojno iz leta 1909, Postojnsko jamo iz leta 1926, Generala Maistra iz leta 1918, film "Oj, lijetni sivi Sokole" iz leta 1934 ter Planico iz leta 1936. Pomembna novina so manj znani filmi številnih producentov, ki v strokovnih pisanjih doslej niso bili pogosto omenjani. Gre predvsem za izdelovalce naročenih predstavitvenih, propagandnih in vzgojno-izobraževalnih filmov, med katerimi je več kot trideset let prednjačil Unikal studio Ljubljana. Ta je združeval filmske ustvarjalce, ki so, na videz ob robu glavne filmske struge, ustvarjali svoja dela, za katera so mnogi menili, da spadajo v nekako ne prav resno amatersko okolje. Pa se – kot mnogokdaj – iz časovno le malo bolj odmaknjenega gledišča izkaže, da se od tako imenovanih "umetniških", "profesionalnih" izdelkov prav nič ne ločijo; še več: izkaže se, da so o svojem času na svoj način povedali mnogo več, kot bi jim bili pripravljeni priznati. Ne nazadnje so v številnih predstavljeni vsi pomembnejši "paradni konji" totalitarnega enoumnega slovenskega gospodarstva: Elektrogospodarstvo Slovenije, Iskra Kranj, Tovarna avtomobilov Maribor, Železarna Jesenice, Pionir Novo mesto, SCT Ljubljana, Ingrad Celje, pa tudi Republiški sekretariat za ceste.

Samo predstavljamo si lahko vrednost teh filmov čez nekaj desetletij, ko bomo ugotovili, da imamo o svojem delu in nehanju slikovite prikaze iz šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih let, iz devetdesetih in iz novega tisočletja pa ne, ker smo podjetja uničili in zamenjali trajni film za prehitro minljiv magnetoskopski trak.

Kot oba prejšnja tudi pričujoči zvezek prinaša obsežna posebna kazala: krajevno kazalo, kazalo ustvarjalcev, kazalo stvarnih gesel in abecedni seznam filmov.

Pregled kazal pokaže nekaj zanimivih vsebinskih premikov: predvsem kazali ustvarjalcev in stvarnih gesel se kar vidno razlikujeta od seznamov v prvih dveh knjigah. Pojavijo se nova imena filmskih ustvarjalcev, pri nekaterih, že v prvih dveh knjigah videnih imenih, dramatično poskoči število ob imenih zapisanih številk. Zame osebno pa je še posebej zanimivo kazalo stvarnih gesel, ki bi lahko bilo – malo za šalo, malo zares – prava mala kulturološka ali celo socialno-ekonomska formalna analiza časa, ki ga zajema. Če preštejemo samo število ob posameznih geslih izpianih številk, se nam pokažejo zabavne in zanimive posebnosti, pa tudi podobnosti in razlike od prej opisanih časov. Kar zadeva gesla pod črko A, je podobnost s prejšnjima dvema knjigama še najbolj očitna: daleč največkrat so omenjeni avtomobili in vse kar sodi k njim, so pa agrumi posebnost tega tretjega zvezka, saj jih v prejšnjih ne srečamo. Črka B je še vedno v duhu časa posvečena predvsem betoniranju, bagru in bazenom. Največkrat prikazani pojmi črke C so cerkve, cvetje in ceste. Čolni, čebele in časopis so čudno nedoločena skupina. V družbi črke D se ob usihajočih delavcih bolj številno pojavijo diskoteke in deskarji. Črko E – podobno kot v prejšnjih inventarjih – popolnoma obvladuje elektrika. F je rezerviran za fotografijo, film in folklorne skupine. Pod G se po-

javijo pričakovano številni pojmi gradbeništvo, grad in seveda gostilne, gore, gozdovi, pa godbe, glasbeniki in gledališče. Pod H je presenetljivo veliko hotelov, so pa v družbi hidroelektrarn in harmonikarjev. Črka I je presenetljivo polna igrač, ki jim delajo družbo izseljenci in izvir. Sledijo jezera, jadrnice in jabolka. Pod črko K še vedno kraljujejo konji in konjske vprege, pa kmetije, krave in kozolci, od industrije kovinska, rekreacijo predstavljajo kopalci, kopališča, promet kolesarji, umetnost pa kipi in kiparstvo. V naslednjem koraku srečamo nenavadno veliko letališč, lesa, pa tudi ladje in laboratorije in lovce ter lipicance. Med črkami na M so najpogostejši mostovi, pa tudi motorji, morje, mlini in – še vedno – množica. Sledijo le narodne noše. O obiluje predvsem z otroki in vsem, kar je povezano z njimi, sledijo še ovce, oranje in onesnaževanje, ki ga doslej skorajda nismo srečali. Pod črko P prevladujejo promet in njegove pomenske zveze, pa pristanišče, policija, ples, plaža, planinci (in zveze), veliko pevskih zborov, še vedno partizani in park. R je poln rušenja in ruševin, rudarstva, rib in ribičev ob rekah, pa tudi restavracij. Pod črko S nas zaradi duhá časa ne presenečajo številna stanovanja in iz njih izpeljane pomenske zveze naselja, bloki, hiše, stolpnice, številni so še vedno spomeniki, pa seveda slovenski sneg, smučanje z vsemi zvezami in še slap. Imajo štorklje in šole kaj skupnega? T še vedno brni z zvoki traktorjev, tovornjakov, termoelektrarn in tekstilne industrije, se pa mednje že meša žuljanje tržnice in veseli hrup turizma. Črka U postreže z usnjarsko industrijo in urami, zelo pogost pa je tudi umor. Sledijo seveda vojaki, vlaki in vodnjaki. Z je še vedno poln zastav. Na koncu je Ž poln žara, žetve, živinoreje, železarn, železnice, železniških postaj in žičnic.

Tako se nam - malo za šalo, malo zares – razkrivajo poglavitni pojmi, ki so obvladovali neko naše življenjsko obdobje. Po kmečko bi lahko rekli : "Tu je polje, tu orji!" Filmskim raziskovalcem, pregledovalcem, pa tudi snovalcem je dano vedno več vsebin, ki bi jih bilo vredno dognati, domisliti in razkriti njihov pravi pomen.

Predvsem pa pričujoče delo pomaga temeljito omajati neprevidno zapisano trditev iz nacionalnega poročila o kulturni politiki Slovenije, da bi bilo treba presoditi, ali je šolanje specializiranih filmskih poklicev v Sloveniji sploh smiselno; da bi bilo morda treba razmisliti o štipendiranju v tujini (na primer v Pragi). Kdor koli ga je že zapisal, pač ne ve, koliko filmov in televizijskih oddaj naredimo na leto. Pa ima tudi državna statistika lahko dostopne natančne podatke! Če bi vedel, potem bi se moral najprej zgroziti zaradi dejstva, da na šoli ne smemo učiti vseh tistih filmskih poklicev, ki bi jih zaradi proizvodnih potreb že zdavnaj morali. Ko bodo na način, ki je sedaj pred nami, predstavljeni tudi akademijski filmi in televizijski izdelki, bo še tako zagorskim dvomljivcem lahko postalo popolnoma jasno, da je tudi šola – to je Akademija za gledališče, radio, film in televizijo – pomemben, uspešen in stalen producent filmov in televizijskih izdelkov, ki sodi v osrčje nacionalnega kulturnega programa.

Pesnik je zapisal: "Čim bolj se cilji bližajo, tem bolj se pota križajo!"

Tako se nam ob izpolnjevanju raziskanega, zapisanega in objavljenega filmskega gradiva vedno bolj živo kaže potreba po podobnih zapisih vsega, kar hrani nacionalna televizija. Šele v takšni celoti bodo sploh mogoče, verjetne in veljavne kakršne koli sodbe o slovenski filmski ustvarjalnosti!

Do tedaj pa želim, da bi vsaj delavcem Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije uspevalo redno objavljati sadove dela. Želim jim, da bi jim vsi, ki jim lahko pomagajo v domači ustanovi in v državnih ustanovah, kot so jim že doslej, še naprej stali v oporo. V imenu vseh, ki imamo film radi, se jim za trud, potrpežljivost in strokovno neoporečnost z vsem spoštovanjem zahvaljujem.

Igor Košir

Stane Granda, Prva odločitev Slovencev za Slovenijo - 1848, Ljubljana: Korenine 1999, 588 strani

V prostorih Kluba Nove revije na Cankarjevi v Ljubljani je bila februarja 2000 predstavljena knjiga dr. Staneta Grande z naslovom Prva odločitev Slovencev za Slovenijo. V knjigi je obravnavano leto 1848. Prav dogodkom v tem letu, še predvsem pa peticijskemu gibanju, je namenjeno delo, ki govori o dogodkih pred 150 leti, o času, ko se je oblast sprostila, ko je absolutizem padel in je nastopil čas demokracije ter večja svoboda za avstrijske narode, ko je bila dosežena svoboda govora, pisanja in združevanja, in ko so razgledani in izobraženi Slovenci sestavljali peticije in v njih izražali svoje želje po novi upravni organizaciji cesarstva ter prvič javno zahtevali združitev vseh Slovencev. Želeli so, da bi se dežele z večinskim slovenskim prebivalstvom povezale v enoto. Zavest o slovenstvu in tudi misel o Sloveniji je bila že pred letom 1848 izoblikovana v glavah in srcih narodno bolj ozaveščenih posameznikov. V javnost pa je prišla po začetku marčne revolucije, ko se je slovenski nacionalni program v nekaj dneh razširil po deželah od Štajerske, Kranjske, Koroške do Primorske.

Knjiga je sestavljena iz dveh delov, in sicer iz uvodne študije ter objavljenih ohranjenih podpisanih peticij. V prvem delu nam avtor predstavi dogajanja leta 1848 v zvezi s peticijskim gibanjem. Uvodnega dogajanja pred letom 1848 zaradi pomanjkanja dejstev ni bilo mogoče pobliže prikazati, zato pa je izčrpno prikazan razvoj gibanja v revolucionarnem letu in širjenje le-tega, z vsemi opisi prizadevanj, da bi kar največ ljudi spoznalo in sprejelo idejo. Piše o zbiranju podpisov po slovenskih deželah ter o različnih odzivih in o pričakovanjih ter zahtevah do takratnih oblasti. Besedilo bogatijo kopije dokumentov o slovenstvu in željah po združitvi od pesmi Vodnika, Koseskega in

Prešerna do raznih letakov, npr. Klic dunajskih Slovencev, Klic k vseslovenski politični organizaciji, o ustanovitvi slovenskega društva v Ljubljani, klic Jurija Cafa slovenski mladini, Majerjev lepak Kaj Slovenci terjamo in lepak dunajskih Slovencev Kaj bodemo Slovenci Cesarja prosili, pa tudi klic nasprotnikov slovenske združitve Kranjc Kranjcam. Poleg omenjenih dokumentov so v knjigi še mnogi drugi, med njimi Kozlerjev zamljevid in slike pomebnih posameznikov Majarja, Miklošiča, Murška, Globočnika, Kozlerja, Einspielerja, Cafa, Trstenjaka, Oražna, Tomana, Bleiweisa, Koseskega in Slomška.

Drugi del knjige učinkovito dopolnjuje uvodno študijo in zajema prvič objavljene kopije ohranjenih podpisanih peticij, ki so v Hišnem, dvornem in državnem arhivu na Dunaju v fondu Dunajskega državnega zbora 1848/49, v fasciklu 117 pod številko 5013 R. T. Te so ostanek enega najobsežnejših in najpomembnejših slovenskih političnih dejanj v revolucionarnem letu 1848. Avtor knjige je peticije za Združeno Slovenijo iskal od leta 1972 in jih po dvajsetletnem iskanju našel v zgoraj omenjenem arhivu.

Pred objavo peticij avtor v uvodni študiji posveti veliko pozornosti njihovemu razvoju in jih primerja med seboj. Dunajska Slovenija, ki je bila "kombinacija mladostne navdušenosti, modrosti in izobraženosti", je prevzela glavno vlogo v peticijskem gibanju, ker Kranjska kot najbolj slovenska dežela v teh marčevskih dneh ni prevzela pobude. Peticija se je širila na dveh ravneh: na prvi je segala od Dunajske Slovenije do drugih slovenskih društev, na drugi pa prek posameznikov po raznih slovenskih krajih. Dunajski Slovenci pod vodstvom dr. Frana Miklošiča so na svoji poti v Ljubljano peticijske pole najprej izročili predstavnikom graške Slovenije, nato so se sestali s simpatizerji v Celju in jih precej prinesli tudi v Ljubljano. Njihova pot v Ljubljano je bilo izjemno pomembno dejanje in je bila "izraz velike slovenske samozavesti". Na Koroško so peticije najbrž prispele neposredno z Dunaja, na Goriškem pa so jih najverjetneje dobili iz Ljubljane, čeprav tudi dunajske možnosti ni mogoče povsem izključiti. Iz teh središč pa so se peticije širile še po podeželju. K temu je nemalo prispevalo tudi takratno časopisje, ki se je zaradi tedanje svobode tiska zelo pomnožilo, nekateri so bili bolj naklonjeni širjenju ideje, kot drugi.

Peticija je tako v resnici prišla med ljudi in je že v približno mesecu dni napravila velik razvoj, in sicer od Majerjeve do dunajske, v kateri so bile "opuščene navezave na Hrvate, ki so nekatere ne samo motile, ampak po nepotrebnem tudi zapletale načrte. Čeprav dunajska prizadevanja 'sorodstva' z Majarjevim početjem ne morejo skriti, pa ne kaže pretiravati z njim. Izbira peticije kot sredstva političnega delovanja, zahteve po Združeni Sloveniji, položaju in vlogi slovenskega jezika kot tudi zavračanju vključitve v nemško državo, vse to je del širših slovenskih idej, ki jih je Korošec prvi zapisal. Po njem je gotovo sprejeto, da peticijo spremlja pojasnilo. S tem je vse prehitevajoči celovški kaplan Matija Majar, ki je v tistih dneh, ko so dunajski Slovenci kronali njegovo začetno dejavnost, moral za kazen iz glavnega koroškega deželnega mesta na sv. Višarje, dobil zadoščenje in priznanje. Slovenci so se kot celota zganili."[1]

Peticija dunajske Slovenije, ki so jo podpisovali v originalu ali pa v prepisu po vseh slovenskih deželah, je imela tri točke, ki so se nanašale na združitev Slovencev, položaj in vlogo slovenskega jezika v družbi ter zavračanje vključevanja v Nemčijo. Kratek uvod k peticiji se je skliceval na § 4 ustave z dne 25. aprila. Po vsebini je bila kratka in jedrnata, napisana v nemščini in slovenščini ter naslovljena na vladarja. Peticiji je bil dodan lepak z naslovom 'Kaj bodemo Slovenci cesarja prosili?' in je bil podoben Majarjevemu 'Kaj Slovenci terjamo'. Natisnjen je bil v 6000 izvodih in sestavljen kot prošnja, saj je bil namenjen preprostejšim ljudem, ki so bili zvesti vladarju in je bil zanje sprejemljivejši od Majarjevega.

Podpisovanje peticije je najbolje uspelo na Štajerskem, ker je bila narodna zavest tam očitno najbolj razvita, pa tudi sicer je bila organizacija graške Slovenije najboljša. Glede na strukturo članstva dunajske Slovenije bi bilo po avtorjevem mnenju pričakovati, da bo izdelala natančna navodila o podpisovanju, a je iz samih podpisanih peticij razvidno, da jih ni bilo.

Iz podpisov peticije in posameznih poročil je razvidno, da so bile žive vse variante in kombinacije. Obseg posamezne akcije je bil precej odvisen od zbiralca podpisov, njegove iznajdljivosti in poznavanja krajevnih razmer ter narodne zavesti prebivalcev.

Peticijsko gibanje ni bilo povsod sprejeto enoglasno in z navdušenjem, stališča so bila različna, od "oportunizma, mlačnosti, nasprotovanja iz konservativizma do strupenega sovraštva". Slovensko narodno gibanje je naletelo na težave tako na podeželju kot v mestih.

Večina slovenskega prebivalstva je bila kmečka, zato je prevladovalo vprašanje, kdaj in kako bodo odpravljene fevdalne obveznosti. Kmetje so namreč revolucijo sprva razumeli kot konec vseh fevdalnih obveznosti. Sledili so nekateri kmečki nemiri in pisanje peticij s strani kmetov ob slovensko-hrvaški meji. V mestih pa so se številni meščani, zaradi svojevrstne politične mode, ki jo je narekoval nemški liberalni nacionalizem, obrnili proti narodnemu gibanju. Zanimiva je tudi obširna predstavitev stališča škofa Antona Martina Slomška do peticijskega gibanja. Avtor meni, da moramo Slomškov odnos "presojati ob dejstvu, da je bil resnično in globoko veren, predan svojemu duhovniškemu poklicu in še škof, da so bili v njegovi škofiji tudi nemški verniki in duhovniki, da je odprava fevdalizma spreminjala gospodarske osnove cerkvenih ustanov, da položaj cerkve v prvih porevolucijskih mesecih tudi med Slovenci ni bil rožnat, da so Hrvatje, h katerim so tako radi škilili slovenski ilirci, postavljali pod vprašaj celibat, skratka, da je ob velikih zadržkih, ki jih je imel in

[1] Stane Granda, Prva odločitev Slovencev za Slovenijo, Ljubljana 1999, Korenine, izdala Založba Nova revija, str. 59.

moral imeti do revolucionarnega gibanja, vendar zmogel razvoj od odklonitve peticij do podpore."[2]

Pri številnih udeležencih slovenskega narodnega gibanja je bilo razočaranje po zadušitvi revolucije izredno, saj odprava fevdalizma ni zadovoljila njihovih pričakovanj. Vendar, kot meni avtor, slovenska prizadevanja niso bila brez uspeha. Uporaba slovenščine v uradnih listih, uvedba slovenščine kot obveznega učnega predmeta za slovenske gimnazijce, uvajanje našega jezika v urade, vse to "je imelo za razvoj slovenskega jezika mnogo večji pomen, kakor pa si to navadno predstavljamo".[3]

V drugem delu knjige so prvič objavljene peticije, ki jih je avtor odkril na Dunaju šele leta 1991 kot "slavonske" in jih slovensko zgodovinopisje doslej ni poznalo. Peticije so objavljene v enakem vrstnem redu, kot jih hranijo v Hišnem, dvornem in državnem arhivu na Dunaju v fondu Dunajskega državnega zbora. Vsaka je objavljena v izvirniku (levo) in v prepisu (desno), vedno je naveden kraj na ustreznem mestu peticije. Pod naslovom prepisa prve strani posamezne popisne peticijske pole so osnovna pojasnila o dokumentu in podpisnikih, nekatere manj pomembne opombe pa so zapisane pod črto.

V objavi niso upoštevali pozneje vpisanih podatkov na hrbtni strani peticije, in sicer v nemščini napisana imena krajev, dežel in ponekod navedenih seštevkov podpisov.

Prepisovalci besedila so namreč naleteli na težave pri branju podpisov, zato so negotovi in pomanjkljivi prepisi označeni z vprašaji. Črtice nad črko, ki označujejo njeno podvojitev, so v prepisu izpisane.

Nepismeni so tako kot v izvirniku označeni z X, kar pa je znak za križ, ker so se podkrižali. Tudi znak za isti kraj ali poklic je izpisan. Izpisana ali samo nakazana oznaka za svojeročni podpis na koncu priimka (mp) ni prepisana. Pripisane pa so funkcije v kraju (župan, odborniki), oznake stanu ali navedba poklica, tudi podpisovanje nepismenih (podpisovalec imen) k imenu in priimku. Navajanje strani (v oklepaju), večinoma so to listi, je poznejša arhivska paginacija in se nanaša na liste v fasciklu, ni pa izvirno oštevilčenje vezanih peticij.

Knjiga ni zanimiva le za strokovnjake, ampak tudi za širši krog bralcev, ki jih zanimata zgodovina Slovencev in korenine našega narodnostnega ozaveščanja. Kot pravi avtor, nam popisi na ohranjenih peticijah poleg podatkov o tistih, ki so se imeli možnost izreči za slovenski narodni program, sporočajo še obilo drugih vesti o takratnih razmerah.

"Peticija je nedvomno razburkala slovensko javnost. Kljub otipljivim dokazom, da je kar nekaj podpisanih pol zgubljenih ali pa ležijo kje neodkrite, lahko, glede števila podpisov, ugotovimo, da je akcija uspela. Uspeh je tudi to, da je nekdo poskrbel, da je verjetno večina podpisanih, prišla v parlament. Ohranjeni viri ne dopuščajo možnosti, da bi s polno gotovostjo ugotovili, kdo in kdaj je to storil. Krivde, da slovenska peticija ni prišla v parlamentarno debato, pa ne moremo pripisati kakovost dokumenta, ne podpisnikom, ne organizatorjem, tudi Miklošiču ne, če je v resnici bil njihov prinesitelj, ampak poteku političnega življenja v državi in še zlasti parlamentu, ki si je z dolgotrajnimi ustavnimi debatami pomagal kopati svojo lastno jamo. Če izhajamo iz peticijskih zahtev kot celote, zlasti pa načrtov o preureditivi monarhije, ki bi pripeljali do združene Slovenije, slovenske želje niso imele praktične možnosti za uspeh. Bile so seme, ki je v naslednjih desetletjih pogosto klilo, pa je poganjke vselej pobrala takšna ali drugačna slana. Koreninam to ni škodilo, ampak so se krepile, in to je bilo bistveno."[4]

Saša Serše

Aleksander Žižek: Rokodelci mojega mesta, Študije 4, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 2000, 207 strani

"... Skusil sem Vam cenjeni zborovalci dati nekakšno pojasnilo v zgodovini našega obrta v Celji in njenem okraju ..."

Knjiga Aleksandra Žižka o celjskih cehih in obrti je nastala na podlagi njegovega magistrskega dela in časovno zajema obdobje osemnajstega stoletja ter prvo polovico devetnajstega. V uvodu nas avtor najprej na kratko seznani z nastankom in razvojem cehov na Štajerskem od začetkov, ko so se v 13. st. morali mestni in trški obrtniki začeti obvezno vključevati v cehe, do vedno bolj izrazitih posegov države v cehovske svoboščine. Tako je že deželni knez Ferdinand I. leta 1527 skušal povečati svoj vpliv na cehe, dokončen udarec naj bi cehovski nedotakljivosti zadal obrtni red iz leta 1732 – z njim naj bi cehi postali le posvetovalni organ nastajajočega upravnega aparata, pristojen za lokalne obrtne zadeve. Najkorenitejši poseg v zaprašeno obrtno strukturo pa je pomenil obrtni red iz leta 1859. Ta zakon je predvideval moderna obrtniška združenja, kar pa tudi ni potekalo preveč hitro.

Označitvi gospodarske, socialne, verske in družabne vloge cehov sledijo ugotovitve o posameznih kategorijah zaposlenih v celjskih obrteh – vajencih, pomočnikih in mojstrih. Ker je v obrtništvu v celinskih mestih delala večina prebivalstva in obvladovala vzvode mestne oblasti, so obrtniki še kako pazili, koga bodo sprejeli medse. Najprimernejši so se jim seveda zdeli njihovi otroci. Tako je avtor ugotovil, da je bilo leta 1847 med vajenci, ki so obiskovali nedeljsko šolo, 31 odstotkov sinov obrtnikov, 38 odstotkov kmečkih sinov (vendar so se ti verjetno večinoma vračali v zaledje) in, presenetljivo, 11 odstotkov sirot.

Za pomočnike tudi Žižek ugotavlja, da so bili že od nekdaj neobvladljivi, predvsem zaradi svobode, ki so jo imeli ob potujočem izpopolnjevanju, znanju, relativno dobrem materialnem položaju in zaradi po-

2 Prav tam, str. 94-98.

3 Prav tam, str. 123.

4 Prav tam, str. 122.

večini mladostne nevezanosti. Ko so postali mojstri, so nastopile drugačne obveze in skrbi. Tako se z njihovimi potovanji ni širilo samo obrtno znanje, ampak so imeli svojo vlogo že pri širjenju reformacije in pozneje pri širjenju raznih prepovedanih demokratičnih in revolucionarnih idej. Vsi pomočniki seveda niso mogli postati mojstri. Najlažje se je to dalo doseči kar s prevzemom očetove obrti, več je mojstrski kandidat žrtvoval z ustrezno "cehovsko" poroko, seveda pa je tudi lahko zasedel izpraznjen jus ali si pridobil podelitev novega.

Avtor nato preide k predstavitvi posameznih obrti oz. cehov, pri čemer je glavnino črpal iz virov prve roke, iz arhivskega gradiva cehov, zbranega in urejenega v Zbirki obrtnih listin Zgodovinskega arhiva Celje. Naslonil se je tudi na druge "prave" vire, kot so arhivski dokumenti upravnih organov – okrožnega urada, okrajnega urada in mestne občine Celje – ter posamezni fondi sodišč, "Schleejev" elaborat iz graškega arhiva idr., tako da je delo res nov prispevek k zgodovinskem vedenju in ne le nova "literaturna sestavljenka". Pri tem bi opozoril tudi na pomembno avtorsko delo citiranih prevodov pravil posameznih cehov ter obrtnih redov iz let 1732 in 1859.

Pri vsaki od obravnavnih sedemnajstih obrti nam avtor najprej poda njeno kratko in splošno podobo v Celju, nato pa predstavi še posebnosti v njenih pravilih, ki so bila po strokah seveda zelo različna. Tako je, denimo, določilo cehovskih pravil usnjarjev le-tem prepovedovalo ubijanje ali slabo ravnanje s psi, mačkami in "podobno živino" in tudi odvažanje poginulih živali; ključavničarji so morali biti razmeroma skromni pri izdelovanju dvojnikov ključev – zahtevala se je poštenost drugačne vrste kot pri pekovski vagi. Različna, ali vsaj različno formulirana, so bila tudi splošna pravila, npr. moralna, ki so načeloma prepovedovala cehovske požrtije, v pravilih lončarskega ceha pa so bili pri tem še posebno zahtevni. Določali so namreč kazen za tistega, ki se ga je tako nacedil, da je moral "popito vino spet nespodobno izbruhati". Lončarje je skrbelo tudi za polteno moralo, zato je bilo ob cehovskih popivanjih prepovedano ponujati pijačo deklam in jih opijati. Zanimivo je tudi določilo iz pravil gradbeniškega ceha; zahtevalo je namreč, da je moral pred vsakim cehovskim sestankom najmlajši med navzočimi mojstri poskrbeti, da so člani oddali svoje orožje (bodala, nože, kladiva in meče).

Nadalje so dragocen vir zbrani podatki o posameznih obrtnih delavnicah in njihovih lastnikih, mojstrih, ki nam poleg imen povedo tudi kje v mestu so delali, kakšne so bile "obrtne četrti". Avtor nam pri vsaki obrti tudi z gradbenim načrtom predstavi stanovanje in delavnico enega od obrtnikov, razen pri gradbenikih, kjer namesto meščanske hiše dobimo na vpogled posteljni razpored 24 gradbenikov (vseh po vrsti Italijanov) iz leta 1840, ki so bili zaposleni pri graditvi preboldske tekstilne tovarne.

Nazornost ugotovitev povečujejo številni grafikoni in tabele, na primer finančno poslovanje cehov, zaposlovanje vajencev, pomočnikov idr. Nekatere plati obrtništva je seveda moč obdelati statistično in drugače primerljivo, najbolj sočne pa so posebnosti posameznih cehov in njihove težave ter težave meščanov z njimi. Tako spoznamo probleme s peki; ti so (kot ceh) po drugi strani imeli težave s številno sivo in črno konkurenco (gostilničarska peka, vdovska peka). Peki so se glede tega pritoževali na višje oblasti, mesto pa je ščitilo svoje koristi in pri tem podpiralo tudi "drugačne kategorije" pekovstva. V želji po dodatnem zaslužku in pokrivanju izgube zaradi nelojalne konkurence so peki hoteli točiti in so točili žganje v pekarnah, saj je bila verjetno tudi v Celju znana dobra stara meščanska lumparska navada, da se je po prekrokani noči proti jutru zavilo še k peku na svež kruh in brinovček. Največ težav so imeli peki s težo svojega blaga in glede tega je avtor objavil nasvet iz Novic za dolgo življenje peka, ki so leta 1844 objavile, da je stuttgartski pek na vprašanje glede visoke starosti odgovoril, da je zmeraj dober kruh pekel in pošteno vago dajal.

Razumljivo, da je bilo največ težav z živilskimi obrtmi, saj so bili od njih meščani odvisni vsak dan. Tako so bile znane težave z mesarji, ki so vedno in povsod, tudi v Celju, zahtevali višje cene in grozili s stavkami.

V primerjavi s peki in mesarji je mestna oblast usnjarje pustila pri miru, jih precej manj nadzorovala in nadlegovala. Avtor meni, da zato, ker so bili obrtniška smetana – iz njihovih vrst se je novačila mestna oblast, bili so denarno pomembni. Pri usnjarjih nam avtor dogajanje znotraj ceha popestri še z mukami in težavami iz življenja dveh potujočih irharskih pomočnikov v Celju. Svojo zgodbo so imeli tudi vsega slabega sumničeni italijanski zidarski pomočniki, ki so jih po nedolžnem vpletli celo v umor.

Vsak ceh je torej imel svoje posebnosti in težave. Vsi obrtniki so se bali zunajmestne konkurence in jo preganjali iz mesta, pri gradbenikih pa je bilo obratno – ti so (v škodo someščanov) vse preveč radi sprejemali naročila zunaj mesta. Pri vsem bogatem dogajanju v cehovskem življenju, ki ga je avtor nabral iz arhivskega gradiva, je prav gotovo velika škoda, da se je popolnoma izgubila dokumentacija čevljarjev, ki so glede na delež med šoloobiskujočimi vajenci poleg pekov imeli verjetno najštevilčnejši ceh.

Poleg drugih podatkov tudi vse te zgodbe in posebnosti prispevajo k avtorjevi ugotovitvi, da so skorajda tektonski prelomi v ekonomskem in političnem življenju družbe pustili globlje plasti življenja praktično nedotaknjene. Zagotovljen(?) uspeh so imele le strogo zaukazane upravne reforme, vse ostale pa ob realizaciji puščajo preveč manevrskega prostora, oz. kot lahko preberemo v spremni besedi dr. Janeza Cvirna, da je avtor s strnitvijo množice drobnih podatkov nadvse prepričljivo dokazal, da nista ne težnja po centralizaciji in modernizaciji države, ki so jo gojili vladarji od 16. stoletja, ne državno podprta liberalizacija gospodarstva mogli dokončno pomesti s tem reliktom preteklosti. Pobuda za opustitev cehovske organiziranosti je morala kljub državnemu diktatu priti od spodaj.

Ob koncu avtor tudi ugotavlja, da je zgodovina cehov v veliki meri zgodovina mesta, pisali in obli-

kovali da so jo isti ljudje, da so mestno samozavest oblikovali predvsem meščani in ne morda mogočneži z gradu nad mestom ter da razprave te vrste lahko v skrajnem primeru uporabimo za legitimacijo naše meščanske preteklosti.

Vsekakor je to zelo zanimivo delo za nekoga, ki želi kaj več izvedeti o cehih iz tako rekoč prve roke, neizogibno pa je za raziskovalce zgodovine Celja. Manj arhivsko razgledane bralce bi le opozoril, da ZAC pomeni Zgodovinski arhiv Celje, ZOL Zbirka obrtnih listin, MOC Mestna občina Celje, AF arhivski fond ..., sicer pa bo pozorni bralec lahko to razbral tudi sam. Če ne prej, pa iz sklepnega poglavja Uporabljeni viri in literatura.

Gorazd Stariha

Dijaški dom Tolmin 1919-1999, Dijaški dom Tolmin 1999, 120 strani

V minulem letu, ob osemdesetletnici obstoja, je Dijaški dom Tolmin izdal lično oblikovan in vsebinsko bogat jubilejni zbornik. Stodvajset strani obsegajoča knjižica ima tri vsebinske sklope.

V prvem delu, uvodnih besedah, so svoje misli ob častitljivi obletnici povedali sedanji ravnatelj doma Darjo Velušček, minister za šolstvo in šport Pavle Zgaga, višja svetovalka za dijaške domove Danica Starkl ter nekdanja gojenca doma, sedanji minister za kulturo Jožef Školč in pisatelj Rudi Šeligo.

Osrednji, najdaljši del je namenjen zgodovinskemu pregledu, ki so ga izčrpno podali trije avtorji. Vlasta Tul, arhivska svetovalka iz Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici, je podrobno obdelala obdobje od ustanovitve doma do kapitulacije Italije, povojni čas pa sta orisala Damjana Fortunat Černilogar iz tolminske muzejske zbirke (obdobje od 1945 do 1979) in v Dijaškem domu Tolmin zaposleni Edvard Mendot (obdobje od 1980 do 1999).

Začetki domskega varstva v Tolminu segajo v leto 1919, ko je bil tam ustanovljen konvikt Francesca Scodnika. Ustanovitev je povezana z začetki delovanja učiteljišča v Tolminu. Po prvi svetovni vojni, ko je velik del Primorske pripadal Italiji, italijanska oblast namreč ni dovolila obnoviti učiteljišča v Gorici, ker se je bala, da bi se tam krepilo močno slovansko in protiitalijansko jedro. Primernejše in manj ogrožujoče okoliščine so se jim zdele v Tolminu, ki je s tem dobil vlogo izobraževalnega središča. Ustanovitev konvikta je obenem z rešitvijo stanovanjskega problema dijakov ponujala tudi možnost popolnega nadzora nad gojenci in italianizacije tedaj povsem slovenskega okolja. Italijani so želeli, da bi konvikt postal "gojišče nove kulture in nove zavesti", čemur je bilo podrejeno celotno življenje v ustanovi.

Po kapitulaciji Italije so konvikt zaprli. Potreba po domskem varstvu se je spet pokazala po drugi svetovni vojni, ko je bila v Tolminu ustanovljena nižja gimnazija in je znova začelo delovati učiteljišče. Vrata je odprl tudi dijaški dom, ki naj bi skrbel "za smotrno učenje in vzgojo po načelih socialistične morale". Tako kot pod Italijo, so tudi v povojnem času poleg srednješolcev v njem bivali tudi osnovnošolci iz raznih od šol preveč oddaljenih krajev ali otroci s slabimi socialnimi razmerami. Sicer pa se je dom vedno prilagajal odpiranju in zapiranju šol v Tolminu in s tem v povezavi je tudi zelo nihalo število gojencev.

Tretji del zbornika je namenjen utrinkom iz domskega življenja. Dogodkov iz časa svojega bivanja v domu so se spomnili nekdanja gojenca Danilo Bordignon in Ivan Božič, vzgojiteljici Ida Gabrščček in Nasta Leban ter nekdanji ravnatelj Marjan Klavora.

Aleksandra Pavšič Milost

Ivanka Zajc Cizelj, Osnovna šola Celje 1777-1919, Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje, Študije 5, Celje 2000, 176 strani

V publikaciji Študije 5, ki jih izdaja Zgodovinski arhiv Celje, je konec leta 2000 izšla študija Ivane Zajc Cizelj Osnovna šola Celje 1777-1919. Delo je razdeljeno na devet poglavij, poleg tega pa ima še uvod in opombe. V študiji, ki temelji predvsem na statistični obdelavi arhivskih virov šolskih in upravnih fondov, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Celje, obravnava osnovno šolstvo od uveljavitve prvega osnovnošolskega zakona, sprejetega leta 1774, do razpada monarhije leta 1918. Avtorici je arhivsko gradivo teh fondov dalo izvirne podatke o otrocih in šolah, ki so jih obiskovali v mestu Celju in okolici. Pri svojem delu je uporabila predvsem šolske kataloge, ki pa niso ohranjeni v celoti, kronike, ki povedo marsikaj, čeprav niso povsem objektivne, in dokumente mestnega šolskega sveta, občine in celjskega okrožnega urada Celje. Poleg podatkov, ki so ji bili na voljo v celjskem arhivu je zbrala še podatke, ki jih je našla v arhivu Slovenskega šolskega muzeja, in sicer o razmerju glavne šole in nedeljskih ter nadaljevalnih šol. Z obravnavano tematiko se ni omejila samo na gradivo, ki ga hranijo slovenske inštitucije, ampak je pregledala gradivo v deželnem arhivu v Gradcu, a je tam našla le malo podatkov. Na podlagi vsega tega je izdelala številne statistične razpredelnice, ki jih je popestrila z izvirnimi ugotovitvami in sklepi.

K nekaterim poglavjem je napisala obsežne uvodne študije, ki temeljijo na literaturi in državnih in deželnih zakonih; z njimi je želela približati bralcu zgodovinski razvoj osnovnega šolstva, še posebej na ožjem celjskem območju. Začela je s splošno šolsko naredbo, s katero je bila uzakonjena splošna šolska obveznost ne glede na stan in spol od 6 do 12 leta starosti. Uvedene so bile tri vrste ljudskih šol: trivialke, glavne šole in normalke. Politična šolska ustava iz leta 1805 ni prinesla bistvenih sprememb,

zato je avtorica posvetila več pozornosti zakonu iz leta 1869. Ta je v osnovno šolstvo uvedel precej novosti, odpravil je trivialke, glavne šole in normalke ter uvedel ljudske in meščanske šole. V tem času so bili ustanovljeni šolski sveti, ki so imeli vodstvo in nadzor nad vzgojo, za nadzornike pa so postavili šolske inšpektorje. Poleg osnovnih šol je avtorica obravnavala tudi nedeljske in nadaljevalne šole, ki so sodile v sklop osnovnih šol. Te so vplivale na višjo izobrazbeno raven prebivalstva, ker so omogočale šolanje tistim, ki iz kakršnih koli razlogov niso mogli obiskovati rednih šol.

Sledi podrobnejši oris zgodovine razvoja šolstva v Celju po letu 1774, ko je bila ustanovljena glavna šola. Zanjo je bilo značilno, da so jo obiskovali dečki in deklice, in sicer do ločitve otrok po spolu po letu 1830. V tem času je bila ustanovljena nižja realka, naklonjenost slovenskemu jeziku kot učnemu jeziku se je zmanjšala predvsem v višjih razredih. V letu 1878 so bile postavljene osnove obrtnega šolstva, ustanovljena je bila zasebna dekliška in dekliška meščanska šola z dvorazredno trgovsko šolo in gospodinjsko šolo. Podrobneje je obravnavano delovanje nedeljskih šol, saj jih je bilo kar nekaj: slovenska nedeljska začetna šola za dečke in deklice, nedeljska nadaljevalna šola ali ponavljalna za nemške deklice, ki so končale dekliško mestno šolo, nedeljska nadaljevalna šola za dečke, ki je usposabljala za obrtne poklice in je bila nekakšna predhodnica poznejše obrtne šole (1878), ter nedeljska zasebna trgovska šola za dečke, ki jo je vzdrževalo posebno društvo trgovcev. Študija ni omejena le na mesto Celje, ampak obravnava problematiko osnovnega šolstva tudi na območju celjske okolice, kjer je bila prva šola ustanovljena po letu 1875, predvsem zaradi povečanja števila šoloobveznih otrok v mestu. Omenjeno je tudi vprašanje nemško govorečih otrok v obdobju med obema vojnama; ti so nekaj časa obiskovali vzporednice k slovenskim razredom, a so jih postopoma zapirali. Natančneje pa je ta problem obdelan v poglavjih materinščina šoloobiskujočih otrok in učni jezik.

Uvodnemu pregledu sledijo poglavja o šolskem obisku, materinščini, socialni strukturi, veroizpovedi šolajočih se otrok in učnem jeziku. Bistveni sestavni del teh poglavij so statistični podatki. Obdelani so v obliki preglednih razpredelnic, ločenih po obdobjih in po posameznih šolah. Nekatere od njih so tako natančne, da celo poimensko obravnavajo posamezne učence (materinščina) in učitelje (plače). Statistične podatke je avtorica obogatila s številnimi dodatnimi komentarji, s katerimi je bralcem pričarala živo sliko šolskega življenja v omenjenem obdobju. Študija nas tako seznani z lokalno šolsko problematiko, z obiskom šoloobveznih otrok v celjskih šolah in okolici; z mestno šolo, kjer so prevladovali dečki; s socialno in starostno strukturo otok, ki je bila ob ustanovitvi šol precej drugačna kot proti koncu 19. stoletja; z materinim jezikom takratne šolske mladine, ki ni bila le nemščina in slovenščina, ampak tudi slovaščina, italijanščina, hrvaščina itd.; z njihovo veroizpovedjo, ki je bila sicer predvsem katoliška, a tudi protestantska, židovska itd.; s krajem rojstva; s tem, kateri sloji prebivalstva so pošiljali svoje otroke v mestno in kateri v okoliško šolo, ter končno tudi s tem, na kateri šoli je kot učni jezik prevladovala nemščina in kje slovenščina.

Zanimivo je poglavje o vzdrževanju šol in učiteljev, o tem, kako so se šole ustanavljale in kako so se vzdrževale, kakšne prejemke so imeli zaposleni. Podatke je avtorica črpala iz literature, deloma tudi iz državnih in deželnih zakonikov. V nadaljevanju študije pa preide na opis gmotnega stanja učiteljstva v mestu in v okolici. Te podatke pa je jemala iz drugih virov, kot so šolske kronike, arhivsko gradivo Slovenskega šolskega muzeja in gradivo Mestne občine Celje. Obdelala je posamezne šole, poimensko naštela učitelje in seznam dopolnila z vsemi razpoložljivimi podatki, mnogi med njimi pa so slabo ohranjeni zato tudi pomanjkljivi. Pozabila ni niti na šolske proračune in šolnine, ki so bile obvezne na nekaterih šolah, precej pozornosti je posvetila problematiki šolskih poslopij in prostorov, vzdrževanju šol in obnovam le-teh.

Disciplinske kazni, ki pa niso bile namenjene le učencem, ampak so lahko doletele tudi učitelje, avtorica obravnava v poglavju Šolske kazni. Ne obravnava le discipline učencev, ampak tudi učiteljev. Kazenski ukrepi za učence so bili predvideni po šolskem in učnem redu, ki je bil sprejet z odredbo ministrstva za bogočastje in uk 20. avgusta 1870 v poglavju o šolski disciplini. S tem zakonom je bila odpravljena telesna kazen kot vzgojno sredstvo. Pravice in dolžnosti učiteljstva na ljudskih šolah na Štajerskem pa je urejal zakon z dne 4. februarja 1870, ki je predvideval naslednje kazni: posvaritev (opomin), odvzem pravice do dodatka na službena leta, premestitev na nižje delovno mesto in odpust iz službe. V tem poglavju je avtorica opisala tudi nekatere konkretne primere, saj so v fondu Mestnega šolskega sveta v Celju ohranjena pričevanja o nekaterih prestopkih in nepravilnostih učiteljev. Pri disciplinskih prestopkih učencev so posebej izpostavljeni problemi izključenih otrok, ki ga je mestni šolski svet v Celju skušal razrešiti že v letu 1879, ko je predlagal deželnemu šolskemu svetu ustanovitev prevzgojnih domov ali neke vrste azilov, ki bi ustrezno poskrbeli za te otroke. Ti zavodi naj bi bili ustanovljeni v večjih krajih in naj bi pokrivali več šolskih okolišev. Zavedali so se nujnosti takih zatočišč, a žal sredstev zanje ni bilo ne v državnem ne v šolskem fondu. Zato so predlagali, da bi se ustanovilo šolsko društvo, ki bi skušalo zbrati denar z dotacijami in dobrodelnimi prireditvami.

Zadnji poglavji sta zelo kratki, ne več kot stran dolgi, obravnavata pa delovanje mestnega šolskega sveta in uporabljeno literaturo in vire – opombe.

Študija Ivane Zajc Cizelj je zanimiva, saj nam poda razvoj osnovnega šolstva na območju mesta Celja in možnosti, ki so jih imeli tamkajšnji otroci obeh spolov pri izobraževanju. Tako kot drugod v monarhiji je bila tudi tu izobrazba deklet zapostavljena; socialna struktura otrok v mestu je bila drugačna kot v okolici; starost šoloobveznih otrok je bila na začetku – vsaj dečkov - visoka; kot učni jezik je prevladovala

nemščina; za učiteljske plače in vzdrževanje šol je bilo vedno premalo denarja; nekateri učitelji so svojo jezo in nasilnost znašali nad otroki, pa še mnogo drugih zanimivih utrinkov je najti v omenjenem delu, ki temelji na vseh dosegljivih arhivskih virih in literaturi.

Saša Serše

Primorska poje 30 let, Zbornik ob 30-letnici revije 1970-1999 in ob 30-letnici delovanja Zveze pevskih zborov Primorske, 234 strani

K praznovanju 30-letnice "primorskega pevskega praznika" je delček prispeval tudi Pokrajinski arhiv v Novi Gorici. Arhivist Jurij Rosa je namreč na povabilo založnice, Zveze pevskih zborov Primorske, za jubilejni zbornik pripravil poskus zgodovinskega opisa te prireditve. Priložnost je izkoristil tudi za prevzem dela arhivskega gradiva tega ustvarjalca.

Prvi predlogi in pogovori v zvezi z organizacijo revije Primorska poje, ki naj bi potekala na obeh straneh meje, segajo v leto 1969. Z njenimi začetki je povezana tudi ustanovitev Združenja pevskih zborov Primorske v Ajdovščini leta 1970, ki je skupaj s Slovensko prosvetno zvezo iz zamejstva (tam so se pozneje priključile tudi druge organizacije) vsa leta tesno povezano z revijo. Vsi skupaj so opravili veliko delo pri vzpostavljanju enotnega slovenskega kulturnega prostora in v prizadevanjih za ohranitev in širitev tradicije zborovskega petja na Primorskem. K sodelovanju so želeli pritegniti zbore iz vse Primorske ne glede na državno mejo, in to jim je v veliki meri uspelo. Na prvi reviji leta 1970 je nastopalo 51 zborov, ob koncu sedemdesetih let jih je bilo že nad sto, pozneje je število še raslo. V dobi političnih sprememb in osamosvajanja Slovenije je krivulja za kratek čas padla, nato spet naraščala. Leta 1999 je bilo prijavljenih 173 zborov. Že od začetka je za večino sodelujočih zborov nastop na reviji pomenil izjemen dogodek, ki so mu posvečali vso dejavnost v sezoni.

Kljub občasnim kriznim obdobjem, ko so imeli težave z denarjem in ob večni strokovni dilemi, ali dati poudarek množičnosti ali kakovosti in kako le-to izboljšati, je revija potekala neprekinjeno 30 let. Ves čas je bila praznik primorskega zborovskega petja, namenjena pevcem in njihovim zvestim poslušalcem. Prispevala je tudi k porastu števila primorskih pevskih zborov.

Jubilejni zbornik ponuja poleg zgodovinskega sprehoda skozi 30 let revije še več drugih prispevkov. Uvodne misli so namenjene funkcionarjem. V nadaljevanju je Ivo Jelerčič pripravil obsežne zbirne statistične podatke o številu sodelujočih zborov, številu njihovih nastopov, o krajih nastopov ipd., predstavil pa je tudi zbore, ki so na reviji vztrajali vseh 30 let, pa ustanovitelje, organizatorje in soorganizatorje – ljudi, ki so se za revijo največ trudili. Branka Kljun je analizirala programsko in izvedbeno kakovost nastopajočih zborov, skupaj z Ivom Jelerčičem pa sta predstavila tudi dosežke primorskih zborov na raznih tekmovanjih.

Lea Hedžet (Radio Koper), Janko Ban (Radio Trst A) in Jasna Nemec Novak (TV Slovenija) so se dotaknili opaznosti revije v medijih. V imenu soorganizatorjev sta spregovorila Zorko Harej, predsednik Zveze cerkvenih pevskih zborov Trst, in Damjan Paulin, predsednik Zveze slovenske katoliške prosvete Gorica. Na koncu zbornika so zapisane misli, ki so jih izrekli posamezniki, tako ali drugače povezani z revijo.

Aleksandra Pavšič Milost

Vendar peti on ne jenja, Kronika Akademskega pevskega zbora France Prešeren Kranj (1969-1999), Zbrala in uredila Mija Mravlja, Kranj 2000, 542 strani

Akademski pevski zbor Franceta Prešerna iz Kranja je leta 1999 praznoval 30-letnico uspešnega delovanja. Ob tej priložnosti je pevka, ki je pri zboru od njegovega začetka, Mija Mravlja, ki je hkrati tudi arhivska mravljica, kar nekaj časa zbirala in nazadnje zbrala in uredila obsežno kroniko o pevski poti enega najboljših slovenskih pevskih zborov.

Zbirateljica podatkov o dejavnosti kranjskega akademskega pevskega zbora v uvodni besedi zelo zgoščeno pojasnjuje način, ki si ga je izbrala pri pripravi zborove kronike. Podlaga ji je bila izvirna kronika zbora, ki jo Mija Mravlja z njej lastno natančnostjo piše praktično vseh trideset let. Njena arhivska vzgoja se kaže tudi v dejstvu, da je kroniko, skupaj z drugim urejenim arhivskim gradivom zbora, oddala v Enoto za Gorenjsko Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

Izid kronike kranjskega zbora je lahko tudi zgleden primer, kakšna naj bo objava tovrstnih oblik arhivskega gradiva. Originalna oblika kronike se razlikuje od objavljene. Sestavljena je po strogem kronološkem zaporedju zborovih dogodkov. Okvir je letna pevska sezona, znotraj katere si potem sledijo zapisi o vajah (običajnih in študijsko pripravljenih), o koncertih (vabila, programi, oglasi v časopisju, vsi časopisni izrezki, katerih vsebina se neposredno ali posredno nanaša na koncert, kritike, fotografije itd.), gradivo o družabnem življenju zbora (zborovski krsti s humorističnim programom) itd. Izrezki iz časopisov, domačih in tujih, so opremljeni z navedbo časopisa, letom in letnikom in datumom izida, z zaporedno številko časopisnega izvoda in z navedbo strani, na kateri je zapis natisnjen. Poudariti je treba, da je originalna kronika vodena izjemno natančno.

Za objavo pa je avtorica zaradi preglednosti in združevanja vsebine originalno kroniko nekoliko preoblikovala, vendar gre samo za metodološki poseg, ki v nobenem pogledu ne posega v integriteto vsebine originalnega zapisa. Kronološko načelo originalne kronike je spremenila v vsebinsko s tem, da je znotraj pevske sezone združila nastope in koncerte, ki jih je

oštevilčila in tako takoj izvemo, da je zbor v svoji tridesetletni zgodovini imel kar 589 javnih nastopov ali povprečno skoraj dvajset na pevsko sezono. Programi nastopov in koncertov dajejo podatke, ki dokazujejo rast kakovosti zbora. V ta del zapisa sodijo tudi navedbe dirigentov, krajev in dvoran, kjer so prireditve potekale. V objavljeni obliki kronike so priobčeni tudi vsi dobesedni prepisi časopisnih zapisov o posameznih nastopih in koncertih. Urednica se je odločila za dobesedne objave, zato bralce prosi, naj "... se ne zgražajo nad mojim slovničnim znanjem, ampak nad slovničnim znanjem novinarjev ...". Bralce opozarja, da je v časopisnih zapisih najti tudi nekatere netočnosti; te je odpravila z dodanimi opombami. Kljub temu pa skrbno zbrani zapisi iz časopisja posredujejo še vrsto drugih, za zgodovinski prerez zborove dejavnosti izjemno pomembnih podatkov.

Samostojno poglavje zajemajo zborova gostovanja v tujini, ki so se z različno intenziteto začela s sezono 1971/72, potekala pa so po Evropi in nekaterih državah Bližnjega vzhoda. Predstavljena so z zapisi novinarjev (domačih in tujih) ali pa dirigentov in nekaterih zborovcev. Tudi zapisi dirigentov in članov zbora so bili v glavnem objavljeni v tujih in domačih strokovnih in splošnih časopisih.

Svojevrstna dejavnost kranjskega Akademskega pevskega zbora Franceta Prešerna se izraža tudi v poglavju z naslovom Intenzivne pevske vaje, krsti. Poleg velike resnosti pri intenzivnih zborovskih vajah, ki je podlaga za rast kakovosti zbora, so si pevci ob koncu takih vaj dali duška tudi z zabavnim sprejemanjem novih pevcev, brucev, ki so morali prestati "naporen" krst. V knjigi so objavljeni datumi in kraji krstov, pa tudi na njih med zborove posvečence sprejetih brucev. Zlasti zanimivi so "dramatizirani" programi sprejemanja novincev; ti so morali prenesti najrazličnejša mučenja. Če so jih, so dokazali, da so dovolj dobri, da postanejo polnopravni člani zborovske druščine z vsemi pravicami in dolžnostmi resnega pevca.

Na svojih gostovanjih po Sloveniji in tujini so se med zbori spletale pomembne vezi in se utrjevale tudi z gostovanji drugih zborovskih zasedb v Kranju. Te so gostovale na osnovi povabil kranjskega zbora. Tudi o tej dejavnosti kranjskih zborovcev se lahko seznanimo v samostojnem poglavju z naslovom Gostje.

Glede na to, da je v tridesetletni zgodovini kranjski Akademski pevski zbor Franceta Prešerna večkrat dosegel vrh slovenskega (pa tudi jugoslovanskega) zborovskega petja, tudi nagrade in priznanja niso izpadli. O tem nas seznani poglavje Nagrade.

Objavljena kronika ima tudi nekatere dodatke, ki jih v taki obliki v originalni kroniki ni najti. Urednica zbornika se je potrudila in je za poznavalce kranjskega pevskega zbora, pa tudi ljubitelje zborovskega petja, pripravila zanimive "personalne zadeve" zbora. Pokažejo nam, kateri stalni, občasni in gostujoči dirigenti, ki so jim pomagali korepetitorji, so strokovno klesali zbor. Seveda pa publikacija ob jubilejnem letu zbora ne bi bila popolna, če ne bi imela tudi preglednice vseh, ki so kdaj koli bili člani kranjskega zbora in z njim sodelovali vsaj na kakšnem nastopu ali eno sezono. Avtorica seznama Mija Mravlja samokritično opozarja, da je mogoče, da seznam članov ni popoln (kar pa je zaradi njene arhivske natančnosti malo verjetno), zato naj ga bralci imajo "... le kot za poskus prikaza ...". Razpredelnica članov zbora za ves čas njegovega delovanja je narejena po abecednem redu priimkov, pri ženskem članstvu jih dopolnjujejo dekliški priimki, za vse pa je navedeno, kakšen glas so oziroma prispevajo zboru in kdaj (v kateri sezoni) so se mu pridružili. Škoda je le, da abecednega seznama pevcev ni oštevilčila, da bi lahko takoj ugotovili, koliko pevcev je svoje pevsko znanje brusilo v zboru. Res pa je, da za ta podatek nismo prikrajšani, saj v razpredelnici čisto na koncu knjige, praktično na zadnji strani, zasledimo podatek, da je z zborom sodelovalo 316 pevcev (194 pevk in 122 pevcev) s povprečnim stažem 6 sezon. V sezoni 1997/98 pa so v skrbi za podmladek ustanovili tudi Otroški pevski zbor Franceta Prešerna.

Razumljivo je, da zbor ne bi preživel trideset, če ga ne bi vodili zagnani predsedniki; tudi seznam teh je objavljen. K lažjemu prodoru, zlasti v strokovni svet, in finančno pa so zboru pomagali njegovi častni člani. To čast so si pridobili nekateri slovenski in tuji zborovski strokovnjaki in kranjski družbeno ugledni in gospodarsko pomembni možje.

Na koncu več kot 500 strani debele kronike, natisnjene na formatu A4, je za proučevalce zborovske preteklosti objavljen pripomoček, ki jim bo zelo olajšal delo. Po abecednem seznamu avtorjev so zbrane vse skladbe (z opozorilom na prve izvedbe), ki jih je zbor naštudiral in izvajal v svoji tri desetletja dolgi zgodovini. Marsikateri zbirni podatek, za nekoga bolj za drugega pa tudi manj pomemben, je tudi v že omenjeni razpredelnici z naslovom Nekaj statistike za konec. Za resen in poglobljen študij zborove preteklosti pa bo vsakemu raziskovalcu koristil tudi pregled virov in literature, ki je avtorici zbornika pomagal pri pripravi za zdaj temeljnega dela o kranjskem pevskem Akademskem zboru Franceta Prešerna.

Škoda, da zaradi skromnih finančnih sredstev v knjigi ni objavljenih nekaj fotografij.

Menim, da na koncu ni nepotrebno opozorilo vsem, ki bi se v arhivistiki lotili objave kakršnih koli kronoloških virov (npr. tudi šolskih kronik), da se temeljito seznanijo z metodologijo, ki jo je izbrala Mija Mravlja pri pripravi kronike kranjskega pevskega zbora za objavo.

Janez Kopač

Marianne Klemun, ...mit Madame Sonne konfereiren. Die Grossglockner-Expeditionen 1799 und 1800, Das Kärntner Landesarchiv 25, Klagenfurt 2000, 387 strani

Koroški deželni arhiv v Celovcu je izdal v seriji svojih publikacij (št. 25) knjigo o prvi odpravi na Veliki Klek (Grossglockner) z naslovom "Die Gross-

glockner-Expeditionen 1799 und 1800", ki je zanimiva tudi za nas. Delo je pripravila dr. Marianne Klemun. Težišče njenih raziskav je predvsem raziskovanje zgodovine naravoslovja.

Uvodna poglavja so zasnovana širše kot sam naslov, saj se posvečajo vprašanju odnosa do narave v 18. stoletju. Odklanjanje, strah in negotovost, ki so bili povezani z visokimi gorami, pokritimi z ledom in snegom, dotlej niso bili le stvarni, ampak mnogo bolj metafizični. Gore so veljale za ruševine porušenega sveta, za božjo kazen. Odnos do gora se je spremenil s povečanjem zanimanja za sistematično raziskovanje rastlin, živali in kamnin. Družbene elite se niso več zadovoljile z branjem knjig, ampak so se same odpravile v naravo z botaničnimi in geološkimi pripomočki. Uveljavljanje predstave, da je narava smiselna celota, je imelo za posledico, da so postajale gore vse bolj cilj raziskav. Kot piše avtorica, so se gore iz ozemlja mitičnih in političnih projekcij spremenile v modni cilj meščanskih elit. Poenostavljeno bi lahko govorili o spremembi predstave od slabih in grozljivih gora k dobrim in lepim goram. Avtorica predstavlja različne arhetipske in arhaične predstave o gorah, od biblijskih gora (Ararad, Sinaj, Oljska gora itd.) do gora v drugih kulturah, kot npr. Olimpa v grški kulturi. Avtorica je upoštevala tudi mesto gora v afriški in kitajski kulturi. Kot zlobne gore so veljale posebno tiste, povezane s slabim vremenom, drugim so ljudje pripisovali dobre lastnosti, ena najznačilnejših gora z dobrimi lastnostmi na Koroškem je bil Dobrač. V njem naj bi živeli škrati in vile ter varovali neizmerne zaklade.

Gore so dobile tudi pomen v politični metaforiki, tako je bil Mont Blanc označen za monarha, Grossglockner pa so vedno znova označevali za "kralja nemških gora". Ob tem se kar sama od sebe ponuja vzporednica o pomenu Triglava za Slovence.

Takoj ko so začele elite drugače razmišljati o gorah, so ti prostori našli tudi svoje mesto v spreminjajočih se znanostih, kot npr. v kartografiji. Razmah naravoslovnih znanosti je dal tudi Alpam novo težo. Raziskave zahodnih Alp so postale zgled za raziskave v vzhodnih Alpah. Eden prvih raziskovalcev, ali kot zapiše avtorica, "predstavnik znanstvenega alpinizma" v prostoru vzhodnih Alp, je bil Baltazar Hacquet (1739-1815). Vzhodne Alpe so ostajale namreč do druge polovice 18. stoletja neraziskane z izjemo Krasa. Veliko zanimanje prvih znanstvenikov je bilo posvečeno predvsem alpski flori.

Prvotno naravoslovno usmerjeno raziskovanje Alp se je vse bolj dopolnjevalo s povsem estetskimi in podobnimi motivi. Znanstvenemu motivu za raziskovanje se je pridružil turistični motiv. Povečalo se je zanimanje tudi za prebivalce Alp, ki naj bi živeli sicer trdo, a srečnejše življenje kot meščani, saj so bili v srcu narave, kot je zapisal švicarski pesnik in profesor botanike in anatomije Albrecht von Haller, ki je na svojo generacijo vplival tudi z zelo popularno pesnitvijo "Alpe" ("Die Alpen", 1729). Avtorica postavlja raziskovanje gora v širši kontekst spremenjenega odnosa "kulturnega meščanstva" do tujih in še neznanih krajev in območij. Podrobno analizira spremembo odnosa do narave in rastoč pomen raziskav na terenu tudi na podlagi portretov (Scheucher, Saussure, Hacquet). Opozori na velike podobnosti med mineralogom Horacem Benedictom de Saussurom (1740-1799), organizatorjem prve velike odprave na Mont Blanc leta 1787 (leto dni po prvem pristopu 1786), in Hacquetom, ki ga avtorica imenuje kar Saussure vzhodnih Alp.

Po poglavjih, v katerih je avtorica osvetlila odnos do narave in gora v 18. stoletju, svoj pogled usmeri na Koroško, kot se kaže v potopisih 18. stoletja: od potovanja skozi deželo do potovanja v gore. Prvi gorski podvigi so se začeli prav v obdobju popularnosti popotniške literature od osemdesetih let 18. stoletja dalje. Potovali niso več le privilegirani, ampak je potovanje postalo propagirano povsem v smislu razsvetljenstva, kot sredstvo za izobraževanje vzpenjajočega se meščanstva.

Med pomembnimi raziskovalci tega časa na Koroškem avtorica podrobneje predstavi botanika Franca Ksaverja Wulfena (1728-1805), botanično alpska popotovanja stolnega dekana Sigmunda pl. Hochenwarta (1745-1825) (med drugim je bil prvopristopnik na Planjavi in Mangartu, oboje leta 1793) in seveda podvige tudi za nas posebno zanimivega Baltazarja Hacquta, idrijskega kirurga, profesorja na ljubljanskem liceju in seveda botanika ter alpinista, ki je že leta 1777 poskušal osvojiti vrh Triglava (prišel je na mali Triglav), kar je nato uspelo Willomizerju s tremi domačini v letu 1778. Hacquet pa je stal na Triglavu leto pozneje. V tem je bil Hacquet nadaljevalec svojega predhodnika na mestu ranocelnika v Idrijskem rudniku Scopolija, ki je bil tudi med prvopristopniki naših gora (1758 Storžič, 1759 Grintavec). Hacquet je prvi upodobil tudi Grossglockner, kamor je potoval v letih 1779 in 1781. Leta 1791 je do ledenika Paterze pod Grossglocknerjem potoval tudi Hochenwart in se tja nato še večkrat vračal, o čemer je pisal v Ljubljano tudi svojemu prijatelju Žigu Zoisu. Hacquet se pri svojih raziskavah ni omejil le na Alpe, tem je sicer posvetil največ pozornosti, ampak je potoval od Krima in Karpatov do Švedske. Avtorica nameni posebno podpoglavje še Davidu Heinrichu Hoopu (1790-1845), njegovim potovanjem v Heiligenblut in tamkajšnjim botaničnim raziskavam.

Naslednje podpoglavje je posvečeno Grossglocknerju; njegovim upodobitvam na geografskih kartah v zgodovini in oblikovanju njegovega imena.

Sledi osrednji del knjige, ki je posvečen sami organizaciji, poskusom in prvemu pristopu na Grossglockner. Posebno poglavje je posvečeno ideji za sam podvig, ki je prišla iz treh krajev Salzburga, Celovca in Heiligenbluta. V Celovcu je imel pomembno vlogo knezoškof Salm-Reifferscheidt. Rezidenca škofa Franca II. Xaverja grofa Salm-Reifferschidta (1749-1822) je postala središče znanosti in kulture. Škof si je morda prav s podporo ekspediciji na vrh Glosglocknerja želel pridobiti glas spodbujevalca naravoslovnih znanosti. Poleg njega srečamo tu že mednarodno znan krog naravoslovcev: nekdanjega jezuita Franca Xaverja Wulfena, ki je bil od leta 1764 župnik v Celovcu,

Sigmunda pl. Hochenwarta, (na katerega je Wulfen močno vplival že v obdobju, ko je bil Hochenwart na ljubljanskem jezuitskem kolegiju) in Josefa Reinerja (1765-1797). Ker je škof Salm prestavil rezidenco v Celovec, se je v prejšnji rezidenci lahko nastanila nadvojvodinja Marija Anna. Družina Salm je bila tudi sicer blizu dvoru. Škofov oče Anton veliki grof Salm je bil med drugim celo vzgojitelj poznejšega cesarja Jožefa II., bil je tudi prostozidar. Salm, Wulfen, Hohenwart in Rainer so bili vsi veliki zbiralci mineralov, podobno kot je bil na Kranjskem Zois. Vsi štirje Korošci so bili predlagani tudi za člane regensburškega botaničnega društva.

Leta 1795 so Wulfen, Hochenwart in Zois skupaj botanizirali na zgornjem Koroškem in prvič merili višino Grossglocknerja. V tem času so živeli v planšarski koči iz slame. Wulfen in Hohenwart sta najela nekaj kmetov iz Heligenbluta, ki so poznali okolico Glocknerja, da so pripravljali pot čez ledenik. Leta 1798 pa je prišel tja v vizitacijo še škof Salm in na kraju samem preveril ideje kmetov, po kateri poti bi bilo najbolje osvojiti vrh. Prvi poskus naskoka na vrh Grossglocknerja je bil izveden leta 1799. Duhovni oče je bil Wulfen, finančni podpornik knezoškof Salm. Kmetje so poiskali pot čez ledenik Pasterzo in do konca julija 1799 zgradili kočico, poimenovano po mecenu odprave škofu Salmu (Salmhütte). Odprava pa je bila kljub zgrajenemu zavetišču preložena za dva tedna. Ta odprava je bila organizirana v velikem obsegu, skupaj s kmeti je bilo v njej trideset ljudi, med njimi generalni vikar Hochenwart, 72-letni Wulfen, knezoškof Salm, njegov osebni spremljevalec rudniški svetnik Dillinger, služabniki, devetnajst kmetov s trinajstimi konji. Zaradi poslabšanja vremena je imela odprava precej težav. Najdlje (na mali Glockner v višini 3764 m) je uspelo priti Hohenwartu skupaj s štirimi vodniki. Odprava je bila označena za uspešno, čeprav so se zavedali, da jim ni uspelo priti na najvišji vrh. Opis odprave je škof dal natisniti v Salzburgu, o njej pa je Hohenwart pisal tudi Zoisu. Škof in Hohenwart sta za naslednje poletje že načrtovala novo odpravo, v katero so bili povabljeni: Josepha Seenus, Franc Xavier Marcher, David Heinrich Hoppe, Ulrich Schiegg, Valentin Stanič, Franz Mihael Vierthaler in Anton Schallhammer. Zato so razširili tudi postavljeno kočo. Julija je bilo v Heiligenblutu zbranih šestdeset ljudi od tega 16 kmetov, 5 tesarjev, 26 nosačev, 4 služabniki za spremstvo škofu, med njimi celo ena ženska, kot kuharica. Nosači so bili potrebni tudi zaradi številne opreme, ki so jo nosili s seboj. Med udeleženci odprave sta bila seveda tudi Hohenwart in Wulfen. Sledi podroben opis same odprave in vzpona na goro. Pri tem je imela avtorica na voljo veliko gradiva, saj so ohranjena poročila oziroma dnevniki kar štirih udeležencev odprave (Hohenwarta, Hoppeja, Schiegga in Vierthalerja). Pri tem avtorica opozarja tudi na nekatere netočne navedbe v alpinistični literaturi glede prvopristopnikov. Na vrh je prvi prišel Heizendorfer s štirimi kmeti. Škof je, tako kot večji del odprave, prišel do rame Adlersruhe, kjer so postavili drugo kočico.

Hacquet's
mineralogisch-botanische
Lustreise,
von dem
Berg Terglou in Krain, zu dem Berg Glockner in Tyrol, im Jahr 1779 und 81.
Zwote
verbesserte und vermehrte Auflage mit 4. Kupfertafeln.
Wien,
im Verlage der Johann Paul Kraussischen Buchhandlung.
1784.

Sledi podrobna predstavitev oseb v odpravi: knezoškofa Salma kot financerja odprave, Sigmunda pl. Hochenwarta kot managerja odprave, Franca Xaverja Wulfena kot nestorja alpskih botanikov, Davida Heinricha Hoppeja kot PR-ja, Josepha pl. Seenusa kot botanika in predstavnika stanov, Franca Mihaela Vierthalerja kot krščansko-razsvetljensko-romantičnega kronista, Ulricha Schiegga kot geodeta in merilca, Valentina Staniča kot ambicioznega športnika in prvega "alpinista" na Glocknerju in župnika Hautzendorferja kot neprostovoljnega prvopristopnika.

Ni treba posebej poudarjati, da je za nas najzanimivejši Valentin Stanič, rojen v Bodrežu pri Kanalu (leta 1774, umrl v Gorici leta 1874), ki ga avtorica netočno postavlja na Kranjsko (gre za Goriško), vsekakor pa pravilno v Slovenijo. V Salzburgu je študiral teologijo in filozofijo in bil leta 1799 pomožni duhovnik v Nonbergu. Bil je tudi naravoslovec, študent pri profesorju matematike Schieggu, prav tako je bil poznan Hoppeju, ki je bil osupel spričo njegovega plezanja. Schiegg je vzel Staniča s seboj na odpravo zaradi njegovega veselja do planinstva in zaradi znanja pri uporabi instrumentov, posebno barometrov. Stanič naj bi po prvem načrtu v Heiligenblutu meril zračni tlak in temperaturo, vendar si je zelo trmasto želel na vrh, tako da je šel za odpravo do Salmhöhe, vendar je Schiegg menil, naj ne gre naprej, ker se pripravljajo na sestop. Ker pa so šli naslednji dan tesarji na vrh, da bi utrdili križ, se je na vrh vzpel tudi Stanič in bil tako na vrhu šesti. Križ je posebej za vrh dal narediti škof. Petindvajsetletni Stanič je bil, kot je

zapisala avtorica, edini "vratolomni" plezalec na vrhu gore. Stanič pa je pozneje opravil v Alpah še veliko vzponov. Bil je prvopristopnik na Watzmannu ("Bavarski Triglav") in Hoher Grallu. Stanič je bil vsestranski, bil je tudi pesnik, pisatelj, fizik, zemljepisec, botanik, prvi je izmeril višino Triglava itd.

Avtorica v delu predstavlja še instrumente, ki so jih imeli seboj na odpravi, piše o načinu merjenja višine vrhov in o njihovih slikovnih upodobitvah. Sledi poglavje o Grossglocknerju in Heiligenblutu kot cilju potovanj v predmarčni dobi. Zadnje deveto poglavje je objava dnevnika odprave na Grossglockner. Gre za doslej neznani rokopis, ki je bil leta 1993 najden v družinskem arhivu družine Salm. Rokopis obsega 260 strani (verso in recto). Avtor sicer nepodpisanega rokopisa naj bi bil župnik Franc Joseph Orrasch (1765-1813). Dnevnik odprave je avtor pisal vsak dan od 4. avgusta do 2. septembra 1800. To odkritje je bilo tudi eden izmed motivov za izdajo te publikacije. O odpravi na Grossglockner je bil sicer že objavljen dnevnik krškega stolnega kanonika Sigismunda pl. Hochenwarta, in tudi o prvem vzponu na Grossglockner je bilo že veliko publiciranega. Avtorica pa je želela ta dogodek osvetliti v luči naravoslovnih raziskav takratnega časa, predstaviti prehod gora kot "terre incognite" do 18. stoletja v kraj najrazličnejših interesov in predstaviti alpinizem le kot enega od vidikov spremenjenega odnosa človeka do narave. Tako je knjiga zanimivo delo ne le o vzponu na Grossglockner, ampak tudi o človekovem odkrivanju narave.

Matevž Košir

---

100 let vrtca v Solkanu, Nova Gorica 2000, 112 strani

Sredi januarja 2001 je izšla knjiga z naslovom 100 let vrtca v Solkanu, rezultat sodelovanja solkanske enote novogoriškega vrtca, poimenovane po protifašistični aktivistki Julki Pavletič, založbe Branko iz Nove Gorice, založbe Jutro iz Ljubljane in Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici. Publikacijo je uredila Vlasta Tul iz Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici.

Knjigo začenja nagovor mag. Jožice Ferjančič, ravnateljice centralnega vrtca Nova Gorica, v katerega sodi nekdaj samostojni vrtec v Solkanu. Osrednji del prinaša zgodovinski oris razvoja vrtca in ga je napisala Vlasta Tul. Pisan je z zgodovinskega zornega kota in se ne ukvarja podrobno s pedagoškimi temami.

Za objavo so bili izbrani tudi nekateri ohranjeni, doživeto zapisani nagovori nekdanjih ravnateljic vrtca ob slovesnostih iz obdobja po drugi svetovni vojni in zapis ene prvih vzgojiteljic Marjetice Koršič. Prav za to priložnost je spomine na svoje delo v vrtcu strnila in zapisala njegova nekdanja ravnateljica Teodora Krpan. Vzgojiteljice današnje enote so obiskale nekdanjo vzgojiteljico in upravnico vrtca Pavlico Bizjak in Heleno Brezigar, ki je hodila v vrtec v času italijanske oblasti pri nas, ter zapisale pogovor z njima.

Priloga zgodovinskemu orisu je tabela zaposlenih, števila otrok in skupin od začetkov do danes, ki je skupno delo centralnega vrtca Nova Gorica, enote v Solkanu in sodelavke iz Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici. Sestavni del pa je tudi seznam danes zaposlenega osebja in otrok v petih starostnih skupinah enote Julke Pavletič.

Za izdajo samostojne knjižne publikacije smo se odločili iz več razlogov. Vrtcev s tako dolgo tradicijo je pri nas malo. Pomembni pa so tudi razlogi za njegovo ustanovitev, bili so predvsem nacionalnega in političnega značaja. Organizirala ga je desno usmerjena politična opcija v Solkanu s kaplanom Dermastio na čelu, blagoslovil pa goriški nadškof Jakob Missia. Po letu dni delovanja je skrb za vrtec prevzelo društvo Otroški vrt, vendar ga je težko vzdrževalo in je moralo vsa leta obstoja do prve svetovne vojne za pomoč prositi občino Solkan. V knjigi je natančneje obdelano tudi delovanje vrtca po letu 1924, ko ga je odprla italijanska nacionalistična organizacija Lega nazionale. Vrtci so bili takrat eno izmed sredstev v rokah italijanskih nacionalističnih organizacij, ki so poskušale poitalijančiti otroke že v najnežnejši dobi, hkrati pa je ustanova ponujala brezplačne obroke hrane in marsikateri družini pomagala prehraniti otroke. Vrtec je prenehal delovati ob kapitulaciji Italije leta 1943. Oživitev delovanja je prineslo leto 1950, sicer v skromnih in težkih razmerah, ki pa so se sčasoma izboljševale. Leta 1953 so se preselili v stavbo, kjer so še danes in kjer je vrtec deloval tudi med italijansko oblastjo. Leta 1952 so v bližnji nastajajoči Novi Gorici odprli vrtec, ki je počasi prerasel solkanskega, tako da so ga leta 1964 vključili vanj kot svojo enoto. Leta 1976 je stavbo vrtca prizadel potres, zato so jo morali izprazniti. Del otrok in osebja se je selil v nov prizidek osnovne šole Solkan, ki so ga namenili vrtcu, del pa so jih razporedili po drugih enotah novogoriškega vrtca. Leta 1979 so staro stavbo obnovili in zopet je zaživela kot enota novogoriškega vrtca. Danes sta v Solkanu dva vrtca, oba s koreninami v sto in leto dni starem vrtcu, ki smo mu namenili publikacijo.

Ob pripravi je bilo pregledano veliko še neuporabljenih virov iz državnih arhivov v Gorici in Trstu ter v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici.

Publikacijo bogatijo številne fotografije vrtca od začetkov dalje, objavljene pa so tudi nekatere risbice otrok, ki so vrtec obiskovali v letu 1999/2000.

Ob predstavitvi knjige je avtorica zgodovinskega pregleda delovanja vrtca v prostorih krajevne skupnosti Solkan postavila na ogled tudi manjšo priložnostno razstavo s prikazom razvoja vrtca, kakor ga prinaša knjiga, in sicer s kratko zgodovino, fotografijami, dokumenti in časopisnimi članki o njegovem delovanju.

Vlasta Tul

Spol in upor. Zbrana dela Angele Vode. I. knjiga, Ljubljana, Krtina 1998, 351 strani
Značaj in usoda. Zbrana dela Angele Vode. II. knjiga, Ljubljana, Krtina 1999, 274 strani
Spomin in pozaba. Zbrana dela Angele Vode. III. knjiga, Ljubljana, Krtina 2000, 346 strani

Knjige, ki so izšle pri založbi Krtina med letoma 1998 in 2000, Spol in upor, Značaj in usoda ter Spomin in pozaba, so dela Angele Vode, leta 1892 rojene učiteljice, defektologinje, angažirane javne delavke, publicistke, predavateljice, članice številnih ženskih organizacij in društev, marksistke in feministke ter vsestransko dejavne javne delavke. Pobudo za izdajo zbranih del Angele Vode je dala Mirjam Milharčič Hladnik, ki se je v Slovenskem šolskem muzeju, medtem ko je proučevala učiteljstvo na Slovenskem, srečala tudi z Angelo Vodetovo.[1] Njeno življenje in delo jo je očaralo in prevzelo, da sprano modrih trakov sive kartonaste škatle, v kateri je shranjeno arhivsko gradivo Angele Vodetove, nikoli več ni mogla odvezati drugače kot z ganjenostjo. Odslej jo je povsod spremljala tiha želja, da bi njena dela spoznale tudi sedanje in bodoče generacije. Dolgoletna prizadevanja Mirjam Milharčič Hladnik so obrodila sadove. Danes so na voljo tri knjige zbranih del Angele Vode. Glavni vir za natis teh del je zapuščina v Slovenskem šolskem muzeju, čeprav hrani arhivsko gradivo Vodetove tudi Arhiv Republike Slovenije, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II. (prej Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino - INZ).

Prva knjiga **Spol in upor** je pravzaprav sestavljena iz treh delov, uvodne študije Mirjam Milharčič Hladnik in dveh del Angele Vode, in sicer leta 1934 objavljene knjige Žena v današnji družbi ter nikoli objavljene študije Aktivnost slovenskih učiteljic. Avtorica uvodne študije je opravila izredno zahtevno delo, saj je zbrala ogromno arhivskega gradiva, časopisov, revij, literature in pričevanj. V uvodni študiji o življenju in dejavnosti Angele Vode je spretno prepletla vezno besedilo s spomini Vodetove in s pričevanji tistih, ki so jo poznali.

Delo žena v današnji družbi je razdeljeno na tri glavna poglavja. Prinaša analizo družbenega položaja ženske, zgodovinske vzroke za neenakopravnost ženske ter možnosti za njeno odpravo, opozarja pa tudi na nevarnost fašizma, ki ga je Vodetova pozneje obdelala v posebni knjigi. S knjigo Žena v sedanji družbi je želela slovenske ženske predvsem spodbuditi, da bi ne bile le "varuhinje domačega ognjišča" in pasivne opazovalke sveta, ki so ga do tedaj v pretežni meri krojili moški, ampak da bi se začele zavedati pomena svoje vloge v družbenem življenju in da bi jo bile pripravljene tudi dejavno uresničevati. Zato jih je najprej seznanila s položajem ženske v preteklih obdobjih, od praskupnosti, preko antike in srednjega veka do uveljavitve kapitalističnega gospodarstva. Obenem pa je opozarjala na različne vzroke (politične, gospodarske, psihološke ipd.), ki so privedli do neenakopravnosti žensk in nakazala možnosti za vsestransko koristno medsebojno sožitje obeh spolov. V drugem delu knjige je podrobno prikazala ženin položaj od 1. svetovne vojne do začetka tridesetih let, v času, v katerem so gospodarske razmere ženske silile, da so se začele ozirati za zaslužkom. Zavzela se je za nujnost temeljnih reform, socialnih, političnih in gospodarskih, bila pa je tudi zagovornica korenitih sprememb v družinskem življenju in vzgoji. Posebno pozornost je posvetila vlogi ženske v obdobju gospodarske krize in med vzponom fašizma ter nacizma. Preroško je opozarjala na nevarnost fašizma, ki je ekonomske težave izkoristil med drugim tudi za demagoško prepričevanje množice o nujnosti vračanja ženske k družinskim obveznostim, zaradi česar ji je odrekal pravico do zaposlitve.

Drugi del knjige ima naslov Aktivnosti slovenskih učiteljic. Besedilo je nastalo v letih od 1958 do 1960 na pobudo Erne Muser, ki je prevzela nalogo napisati zgodovino ženskega gibanja in je želela vključiti tudi tekst Angele Vode, saj je bila prav gotovo ena izmed najbolj dejavnih, pogumnih in samosvojih žensk predvojnega obdobja. Vendar pa niti zgodovina ženskega gibanja niti besedilo Vodetove nista bila objavljena. Spis o dejavnosti slovenskih učiteljic[2] je razdeljen na pet poglavij, ki podajajo pregled učiteljstva s posebnim poudarkom na delovanju učiteljic, predvsem po obdobju, ko je bil sprejet osnovnošolski zakon o ljudskih šolah, na osnovi katerega so postale ljudske šole v slovenskih pokrajinah zares slovenske, in ko je učiteljišče postalo dostopno obema spoloma.

Druga knjiga zbranih del z naslovom **Značaj in usoda** je sestavljena iz uvodne študije, ki jo je prav tako kot v prvi napisala Mirjam Milharčič Hladnik, in ponatisa knjige Angele Vode Spol in usoda, ki je v dveh delih izšla v letih 1938 in 1939.

V uvodni študiji je Mirjam Milharčič Hladnik spregovorila o usodnem dogodku ob izidu drugega dela knjige Angele Vode, in sicer o različnih odzivih javnosti, o časopisni polemiki in o avtoričinem neuspešnem iskanju pravice na sodišču. Pri tem je nanizala kopico svojih pogledov na življenjsko pot in javno delovanje njene avtorice, pomagala pa si je tudi s številnimi citati iz časopisov pa tudi iz spominov, ki jih je napisala Angela Vode.[3] Tako je Milharčičeva zelo spretno sestavila pripoved ne le o življenjski prelomnici Angele Vodetove, ampak tudi o njenih prizadevanjih za lepšo prihodnost slovenske ženske. Ob koncu pa je pod naslovom Samotni spomin vpletla v besedilo še spomine Angele Vodetove na polemiko, ki se je začela ob njeni knjigi, in na njeno neuspešno iskanje zadoščenja na sodišču. Tako je Milharčičeva skušala prikazati tudi oblastna razmerja, ki so v tridesetih letih prevladovala na Slovenskem. Gonja proti

1 Slovenski šolski muzej (SŠM), fasc: 296, Angela Vode.

2 Tekst Aktivnost slovenskih učiteljic, ki je objavljen, hrani SŠM, podoben sestavek z naslovom O deležu slovenskih učiteljic v slovenskem kulturnem in političnem življenju pa je v Arhivu Republike Slovenije (ARS), Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II. (prej arhiv INZ).

3 Ti spomini so v celoti objavljeni v 3. knjigi zbranih del Angele Vode Spomin in pozaba.

knjigi je bila po mnenju Milharčičeve primer militantnega novinarstva, kjer niso bila pomembna dejstva, ampak glasnost, s katero se je pljuvalo in žalilo nasprotnika. Ženske, ki so se ukvarjale s pisanjem in s politiko, so bile še posebej izpostavljene, kar dokazujejo številne žalitve, zmerljivke in omalovaževanja, ki jih je bila deležna Vodetova češ, da je "grda, stara, smrdeča cunja, puhla lažiznanstvenica in vlačuga, kup življenjske nesreče in srčnega siromaštva".

Spol in usoda je knjiga o problematiki ženske v družbi. Njena avtorica je zagovarjala naravne razlike med moškim in žensko, spregovorila je o življenju moškega in ženske od rojstva dalje, nadaljevala s problemom prostitucije in z njo povezane dvojne morale, omenila probleme nezakonskih mater in otrok. S svojo knjigo je želela predvsem vzgojno vplivati na ženske in matere, da bi spremenile svoj pogled na pomembna življenjska vprašanja in da bi prispevale svoj delež k rešitvi problema enakosti spolov. Zato je skušala čim bolj plastično predstaviti usodo obeh spolov od otroških let do starosti, pozornost je posvetila položaju ženske v družini. Skušala je ugotoviti vzroke takšnega položaja, za katerega so bili "zaslužni" tako zunanji kot notranji, ekonomski in družbeni dejavniki.

Prvi del knjige je bil sprejet mirno. Z drugim delom, v katerem je kritično obravnavala zakonsko zvezo, se zavzela za enakopravnost obeh spolov in se s tem dotakniła temeljnega vprašanja razlik med spoloma, pa je segla na izredno občutljivo področje, saj je razžalila uradno cerkveno doktrino o zakonu in položaju žene v njem. Val napadov na knjigo in njeno avtorico je bil neizogiben.[4]

Tretja knjiga z naslovom **Spomin in pozaba** je izšla kot zadnja pri založbi Krtina in z njo naj bi bil dolg do Angele Vodetove vsaj delno poravnan. Ta knjiga nima spremne besede kot prejšnji dve, v njej se skozi samostojni besedili z naslovoma Spomini in Spomini na suženjske dni predstavi avtorica sama.

Knjiga ima tri sklope. Začne se z bibliografijo avtoričinih objavljenih del, dodan ji je še seznam funkcij v političnih organizacijah, društvih, seznam akcij, ki jih je vodila, tečajev, pri katerih je sodelovala, in predavanj, s katerimi je nastopala; je pregled dela, oziroma inventura objavljenih knjig, člankov, študij in predavanj, letakov in peticij, zbiranja podpisov ter društvenih in političnih funkcij.

Glavni del knjige sta že omenjeni spominski besedili na tem mestu sta objavljeni prvič. V prvem, ki je bilo dokončano leta 1961, je opisan čas do druge svetovne vojne, v drugem pa obdobje, ki ga je Vodetova preživela v nemškem taborišču Ravensbrück.

S Spomini, ki so napisani kot odlomki socialnopolitičnih dogajanj od prve do druge svetovne vojne, kakor jih je doživljala njihova avtorica in so bili zamišljeni kot prispevek h knjigi Žensko gibanje pri Slovencih,[5] je želela kot edina živeča priča dogodkov prispevati k zgodovinski resnici ženskega problema.[6]

Svojo življenjsko pot opisuje od osnovne šole, učiteljskih izkušenj do političnega delovanja, ves čas pa zanjo, kot pravi v enem od podnaslovov knjige, "življenje ni bilo praznik". Kmalu se je začela zavedati socialnih razlik in se je tako rekoč že v osnovni šoli podzavestno opredeljevala za boj proti socialnim in narodnostnim krivicam, ki jih je srečala na vsakem koraku. Z opazovanjem življenja okoli sebe in na podlagi lastnih izkušenj je bila tudi boj za žensko enakopravnost, saj se je morala ženska po tedanjih navadah pripravljati le za zakon in materinstvo, poklicno delo pa naj bi bilo le izhod v sili. Vendar je precej pozneje, ko je razmišljala o svoji usodi, ugotovila, da je njeno življenje bolj kot njen spol oblikoval njen značaj, zaradi katerega je zašla na pot, ki ji je prinesla neprijetnosti.

Ob njenih spominih lahko vsaj malce zaslutimo, kakšna je bila usoda ženske, ki je nekoč, polna upanja in pričakovanj, delovala v najrazličnejših društvih in organizacijah, ki je pisala o otrocih, družini in odnosu med spoloma, o položaju ženske in njeni vlogi v družbi, ki je težko prenašala krivice, socialna razlikovanja in podcenjevalen odnos do žensk, ki je vse življenje z zanimanjem spremljala delovanje slovenskih političnih strank, pa se je potem znašla v osami, naprej zapora, nato tesnega stanovanja.

V njenem bogatem življenju sicer že prej ni manjkalo razočaranj, ker nikoli ni bila pripravljena skrivati svojega političnega prepričanja. Zaradi svoje neomajnosti in poštenja je večkrat zgubila tudi zaposlitev, v šoli in drugod. Zato ni nič čudnega, da je veliko pozornosti posvečala političnemu položaju pred prvo svetovno vojno in med obema vojnama, in strankam, ki so delovale v tem obdobju. Pri tem pa ni prizanašala ne desno ne levo usmerjenim, njihovo delo je presojala kritično. Slovenski politiki, ki je prevladovala pred prvo in pozneje med obema vojnama, je očitala nestrpnost, Slovence pa označila za "slovenske liliputance", ki so dosti več pozornosti posvečali osebnim zadevam in medsebojnim sporom kot idejam. Neprimerna politika je po njenem botrovala tudi za Slovence neustrezni rešitvi koroškega vprašanja: "Bila je velika doba, a pri nas je našla majhne ljudi".[7] Politične stranke so se po njenem zanimale predvsem za svoje ozke koristi. Pisala je tudi o dogodkih na Zaloški cesti leta 1920, o pripravah na ustanovitev KPJ, o začetkih ženske komunistične organizacije v Sloveniji, o vladni politiki - Obznani in šestojanuarski diktaturi ter umiku komunistične stranke v ilegalo itd. Ob usodi socialdemokratske stranke je prikazala svoje videnje slovenskega narodnega vprašanja, ki je bilo

4 Prva in druga knjiga zbranih del Angele Vodetove sta obširno predstavljeni v: Spol in upor, zbrana dela Angele Vode, I. knjiga (Mateja Jeraj, Aleksandra Serše), v: Zgodovinski časopis (ZČ) 2/53, 1999, str. 281-283 in Značaj in usoda, zbrana dela Angele Vode, II. knjiga (isti avtorici), v: ZČ 2/53, 1999, str. 284-286.

5 Glej stran 1. Erna Muser.

6 Spomin in pozaba, zbrana dela Angele Vode, III. knjiga, Ljubljana 2000, str. 46. "Pregled dela", kot ga sama imenuje, je dodala k prošnji za priznavalnino, ker po letu 1953 ni imela pokojnine, a na prošnjo ni dobila odgovora.

7 Str. 93.

veliko let vzrok ostrih polemik ne samo med socialisti, marveč tudi v vrstah meščanskih strank. O delovanju klerikalne stranke pa je napisala: "Ker pa smo kmalu občutili nesposobnost centralne vlade in njeno brezbrižnost za slovenske potrebe, je ljudi začelo minevati navdušenje za "južne brate" in tedaj so tudi klerikalci začeli govoriti in pisati bolj v avtonomističnem duhu. Toda samo v Slovenji. V Beogradu pa je dr. Korošec samodrško odločal o strankini politiki, ki je bila takrat izrazito centralistična in ujedinjaška in ni pokazal najmanjšega razumevanja za avtonomna prizadevanja bolj razgledanih ter trezno mislečih Slovencev. Ta neenotnost v klerikalnih vrstah je vladala vse dotlej, dokler je bila klerikalna stranka v centralni vladi. Po letu 1920 pa se je začel problem postavljati jasneje, s čimer si je pridobila klerikalna stranka precej simpatij med Slovenci. (Seveda je SLS še marsikdaj obrnila plašč po vetru ter vodila dvoumno politiko, kar se tiče slovenskega narodnega vprašanja. To se je zgodilo vedno, kadar je bila na vladi ter je paberkovala drobtine z mize srbskih centralistov v korist svoje strankarske politike).[8]

V letu 1921 je opravila specialistični izpit za poučevanje duševno prizadetih otrok in se je zaposlila na posebni šoli v Ljubljani, tu je ostala vse do leta 1944. Ves ta čas je sodelovala v boju za neodvisnost učiteljstva in javno delovala v društvu učiteljic. Kot predsednica društva je vodila gibanje za izgradnjo doma učiteljic tudi po letu 1931, ko je moralo društvo končati delovanje v prejšnji obliki. O učiteljskem poklicu je menila: "Učitelju so vseskozi dajali vedeti in čutiti, da je hlapec, ki mu veliki in majhni oblastniki režejo kruh, zato mora misliti, kakor mislijo oni in ravnati, kakor mu ukazujejo oni."[9] Na zborovanjih, tečajih, v društvih in po radiu je predavala o vlogi žensk, o vzgoji in izobraževanju duševno motenih otrok itd. Pisala je knjige in redno objavljala v številnih ženskih časopisih in drugih revijah.

Dejavna je bila tudi v ženskih društvih, saj je bila ves čas zavzeta borka za pravice žensk. Zato ni čudno, da je povsod sodelovala v boju za žensko enakopravnost. Sodelovala je pri ustanovitvi Ženskega pokreta, imela je številna odgovorna mesta v ženskem gibanju, udeleževala se je kongresov, tudi mednarodnih. Za delovanje v ženskem gibanju se je odločila zato, ker nobena stranka ni povsem zadovoljila njenih želja. Morda ji je še najbolj ustrezal Ženski pokret, ki so ga ustanovile ženske s podobnimi humanističnimi in socialističnimi ideali in v katerem je lahko še najsvobodneje uresničevala svoje zamisli, še zlasti potem, ko je postala predsednica društva.

Leto 1939 je bilo za Angelo Vode usodno na publicističnem in na političnem področju, saj so nanjo leteli udarci z desne in z leve strani. Ob izidu drugega dela knjige Spol in usoda so jo ponižujoče sramotili klerikalni časopisi. O tej časopisni gonji in o neuspešnem iskanju pravice na sodišču je spregovorila v poglavju z naslovom Napad iz džungle. V njem razmišlja takole: "Ta razsodba je pokazala vso pristranskost režima in vso revščino sodnikov (...). V tisti dobi ni bilo mogoče pričakovati drugega: politično ozračje je bilo svinčeno, doba je bila v pričakovanju odločitve. Ko sem srečala sodnika dr. A. L. in sem očitala pristranost sodišča, je rekel cinično: 'kaj pa ste pričakovali? kadar bo vaša skupina na vladi, tudi ne bo drugače ravnala...'".[10] Ta spor naj bi po njenem posredno povzročil tudi njeno aretacijo in jo privedel v koncentracijsko taborišče Ravensbrück.

Leta 1939 so jo zaradi nedisciplineranosti iz svoje organizacije izključili tudi komunisti, ker ni bila pripravljena končati s protinacistično propagando ob sklenitvi pakta med Stalinom in Hitlerjem.

Drugi del knjige so Spomini na suženjske dni. To je spis o nečlovečnosti, neizprosnosti, trpljenju in je hkrati obtožba nacizma. Kot je zapisala sama, je te spomine na najstrašnejše dni svojega življenja posvetila tovarišicam v trpljenju in vsem tistim, ki so hodile nepopisno težko, trnjevo pot v dobi suženjstva, ko jih je družilo do takrat nesluteno gorje, duševno in telesno, ko so se grmadila nepopisna ponižanja, ki so bila plod satanske domišljije ljudi, ki so priklicali nad človeštvo toliko zla. Spominov pa ni posvetila samo rojakinjam in tujkam, ampak vsem ljudem – tisočim najboljših sodobnikov tistih strašnih dni, ki so gnili po nemških taboriščih – grobnicah.

Vodetova je v svojih spominih na Ravensbrück dvignila glas v imenu vseh, "ki so trpeli po taboriščih v Nemčiji in drugod, ki so gnili v ječah, ki so umirali kot žrtve terorja, ki so trpeli mučenje in nasilje, ki so padli kot talci, ki so izgubili svoje domove, ki so bili izgnani iz domovine, ki so trpeli lakoto in pomanjkanje", in pozvala vse žene, matere in narode vsega sveta, da se združijo v prizadevanju, da onemogočijo vrnitev fašizma v kakršni koli obliki in preprečijo možnost nove vojne in da zgradijo nov svet, ki bo temeljil na resnični svobodi in pravi človečnosti. Dodala je: "Kdor hoče resnično preobraziti svet, more to storiti zgolj z značajnim, kvalitetnim človekom, ne zgolj s strokovnjaki in fanatiki."[11]

Po mnenju avtorice ni mogoče spregledati trpljenja, ki so ga preživeli milijoni, ne da bi se vprašali, kdo je povzročil toliko gorja, in brez glasne obtožbe takega ravnanja. Obtožba bi morala biti po njenem tako glasna, "da je človeštvo ne bo nikdar moglo preslišati". Vsi narodi bi morali družno glasno in jasno izreči obtožbo v svoji domovini, v Evropi, v svetu, in sicer: "Obtožujemo fašizem, ki je utrl pot najstrašnejši reakciji, ki je prinesla narodom bedo in zasužnjenje ter pogin svobodoljubnim, naprednim duhovom.

Obtožujemo nemški nacizem, ki je zanetil svetovni požar, zasužnjil evropske narode, zakrivil smrt milijonov ljudi vseh narodnosti, spremenil cvetoča mesta v razvaline in uničil neprecenljive dobrine v vsej Evropi...

A mi Slovenci, ki smo bili deležni brezmejnega trpljenja v nemških taboriščih, bomo še posebej povzdignili svoj glas pred domovino, pred rojaki. Mi obtožujemo posebej tiste, ki so nas poslali v nemško

8 Str. 105.
9 Str. 59.
10 Str. 196.
11 Str. 310.

sužnjost kajti to so bili naši rojaki...To je bila najstrašnejša zavest, najbolj žgoč občutek sramote in ponižanja pred pripadniki drugih narodov."[12]

Avtorica se tudi sprašuje zakaj in čemu toliko gorja: to vprašanje si je zastavljala vsak dan znova, ko je stala s sotrpinkami v snegu in mrazu - ali pa v žgočem soncu na "apelu":

"Kakšna je bila naša krivda, zaradi katere so nas izročali v trpljenje? Ali je krivda nasprotno prepričanje? Kajti že to samo je bilo često povod, da te je spravil nasprotnik v koncentracijsko taborišče."[13]

Svoje rojake sprašuje: "Govorili ste o partizanskih zločinih ter zmotnih idejnih in političnih načrtih osvobodilnega gibanja. Bodisi, da je bilo tako - po vašem gledanju in prepričanju, - toda ali se zločini popravljajo z grozodejstvi, ali se zmote odpravljajo z zablodami, ali se nasprotno politično prepričanje pobija s tem, da se človeka pošlje v nemško sužnost?

Imeli ste zakone, ki ste jih priznavali. Zakaj niste sodili po teh zakonih, zakaj ste sprejeli ovadbo osebnega maščevalca kot golo resnico ter pogubili človeka brez preiskave in sodbe?"[14]

Kot ženska poudarja tudi odgovornost žensk, saj so imele v svojih rokah moč, s katero bi lahko preprečile marsikatero gorje: "Obtožujemo tudi vas nemške ženske, ki ste imele oblast nad nami. Naše trpljenje je bilo premnogokrat tako kruto prav zaradi vaše nečlovečnosti, zaradi vaše krvoločnosti. Nikoli ne bo nemški narod s sebe zbrisal madeža, s katerim ste ga omadeževale tudi ve, nemške žene. Največji krvnik, kar jih pozna zgodovina, je napravil tudi iz vas zveri, ki so storile vse, da bi bilo naše trpljenje še hujše. Ve ste teptale naše človeško dostojanstvo, ve ste gledale v nas slabša bitja od zločincev, saj ste ravnale z nami slabše kot z živino. Pozabile ste, da ste tudi same žene in matere, saj ni bilo v vas niti sledu ženskosti in človečnosti. V vas je moralo zamreti sleherno čustvo materinstva...."[15]

Spomine na taborišče sklene s poglavjem Miselne osnove nemškega taborišča, kjer na podlagi proučene literature, ki je navedena na str. 344, razloži Hitlerjev vzpon in vzpon nacizma ter spregovori o koncentracijskih taboriščih. Nemški državni sistem je označila kot sistem političnega banditstva, kajti Hitlerjeve metode so bile preračunane na končni udar in zmago in prav v ta namen je na eni strani iz množic naredil fanatike, na drugi jih je ustrahoval s terorjem. Predhodnik Hitlerjevega fašizma je pangermanizem, zametki pangermanizama pa segajo daleč v zgodovino nastajanja nemške države. Za posebnost pruskega značaja pa je označila brezdušno discipliniranost in izredno krutost s pomanjkanjem vsake tankočutnosti ter odklanjanjem globlje duhovnosti.

Avtorica je v svojih spisih preroško svarila pred nacizmom, natančneje ga je obdelala v knjigi Žena i fašizam.[16] Objava Spominov na suženjske dni je morda malce pozna, a vendar je njena obtožba nacizma v knjigi še vedno aktualna. Njenih obtožb človeštvo ne bi smelo preslišati in pozabiti, da ne bi bile neprecenljive dobrine znova uničene in da ne bi svobodoljubnih in naprednih duhov tako ali drugače znova zatrli.

Saša Serše

Žarko Lazarević, Jože Prinčič: Zgodovina slovenskega bančništva, Združenje bank Slovenije, Ljubljana 2000

Denarni zavodi sodijo med starejše slovenske ustanove, saj njihovo delovanje sega v začetek 19. stoletja, medtem ko nam je nekatere druge nacionalno pomembne ustanove uspelo oblikovati šele v prvi polovici 20. stoletja. Bančništvo kot gospodarska panoga je poleg kmetijstva in industrije tisto strateško področje, ki je ključnega pomena za obstoj in samozavest naroda. To so tehtni razlogi, da se dosežke slovenskega denarništva umesti v nacionalno gospodarsko zgodovino. Slovenija je med prvimi državami, ki ima obdelano zgodovino bančništva od prvih poskusov do današnjih dni in izsledke raziskav zbrane v eni knjigi. Zasluga za to poglobljeno znanstveno obdelavo gre predvsem avtorjema knjige Zgodovina slovenskaga bančništva dr. Ž. Lazareviću in dr. J. Prinčiču in Združenju bank Slovenije, ki je izzid knjige omogočilo in tako počastilo 180-letnico prvega denarnega zavoda *Kranjske hranilnice v Ljubljani* in 100. obletnico ustanovitve prve slovenske banke *Ljubljanske kreditne banke.*

Dokaz, da bančništvo in razvoj le-tega ni domena samo ekonomistov, dobimo, ko odpremo to strokovno izjemno izdelano, obenem pa zanimivo knjigo, ko nas avtorja popeljeta v obdobje velikih dogodkov in sprememb sodobne zgodovine, dolgo skoraj 200 let.

V prvem delu, ki obsega čas od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne, nas avtorja seznanita z razvojem prvih denarnih zavodov pri nas – hranilnic in posojilnic, kreditnih zadrug in bank – ki so doživeli svoj prvi vzpon in razcvet v začetku prejšnjega stoletja. Dvajseta leta 20. stoletja so za slovenske denarne zavode pomenila čas stabilnosti in uspeha, razen v Primorju, kjer so se sicer uspešni denarni zavodi soočali s prisilno likvidacijo, ki jo je izvajala nova italijanska oblast. Hud udarec denarnim zavodom je bila velika gospodarska kriza in njenim posledicam se ni bilo mogoče izogniti. Šele leta 1935 so se razmere začele umirjati in denarno poslovanje izboljševati. Razvoj pa je prekinila druga svetovna vojna, saj je razkosala slovenski gospodarski prostor. Države, ki so si tu razdelile vplivna območja, so si prizadevale za

---

12 Str. 211.
13 Str. 212.
14 Str. 212.
15 Str. 212.

16 Angela Vode, Žena i fašizam, Beograd 1935. Knjiga žal ni ohranjena v nobeni javni knjižnici v Sloveniji.

čimprejšnjo vključitev slovenskih zmogljivosti v svoj gospodarski sistem. Ena od poti, ki je bila hitra in temeljita, kot ugotavljata avtorja, je bila zamenjava valute. Poseg v mrežo slovenskih denarnih zavodov je pomenil tudi zaprtje le-teh in večina zaradi sprememb nikoli več ni obnovila svojega dela v predvojni obliki. V tem poglavju se seznanimo tudi z dejavnostjo na področju denarništva med drugo svetovno vojno.

V drugem delu knjige nam avtorja osvetlita obdobje od konca druge svetovne vojne do osamosvojitve slovenske države.

Spremembe v povojnem času so odsevale tudi v poslovanju denarnih zavodov. Temeljem nove bančne organiziranosti, ki so terjali spremembo zasebnega kapitala v kreditnem in bančnem sistemu v kolektivno organizirane družbene skupnosti, je sledilo prilagajanje poslovanja denarnih zavodov potrebam administrativno urejenega in centralistično vodenega planskega gospodarstva. V začetku petdesetih let so denarne zavode najprej uredili po enobančnem, kasneje pa po večbančnem sistemu. Po ugotovitvah avtorjev sta se ta dva sistema najbolj razlikovala po formalni organizaciji, veliko manj pa po svoji družbeni in gospodarski vlogi.

Posebna pozornost gre razvoju denarnih zavodov na Primorskem. Začetek delovanja le-teh sega v daljnje leto 1884. Čeprav je imela Primorska drugačen razvoj v povojnem obdobju – del Primorske je bil priključen Jugoslaviji šele leta 1947, del pa leta 1954 – je delovanje denarnih zavodov v coni B vplivalo tudi na gospodarstvo Slovenije in Jugoslavije.

Po letu 1955 so se krepile zahteve do oblasti po omejevanju vpliva politike in Narodne banke Jugoslavije na bančno poslovanje. Ker bi to v resnici pomenilo izgubo oblasti in nadzora, je vladajoča politika dovoljevala le manjše spremembe, ki niso bistveno posegale v sistem.

Upravičenost ocene, da gre za izjemno znanstveno delo, sta si avtorja prislužila tako z obdelavo arhivskega gradiva, ki je nepopolno in razbito po vseh arhivskih ustanovah v Sloveniji in zamejstvu, kot tudi s celostno obravnavo tega javnosti malo znanega segmenta gospodarskega razvoja.

Za sklep naj povzamem besede Darka Tolarja, ki v uvodu knjige zapiše "... knjiga ni snovana kot dokončen enkraten prikaz zgodovine slovenskega bančništva, brez dvoma pa predstavlja temelj, na katerem bo lažje graditi."

Nada Čibej

Na dvorišču vrtca v Solkanu leta 1924. PANG, Vrtec Nova Gorica, t.e. 9.

Tuji časopisi in revije

Arhivski vjesnik, letnik 42/1999, Zagreb 1999

Tokratna številka Vjesnika je posvečena 100-letnici njegovega izhajanja. Leta 1899 je namreč izšla prva številka Viestnika kraljevega hrvatsko-slavonsko-dalmatinskega državnega arhiva, predhodnika Arhivskega vjesnika.

Že v prvi številki je časopis začrtal osnovne naloge, ne le časopisa, temveč tudi hrvaške arhivske službe. Glavni urednik je že takrat napisal, da mora biti posrednik med arhivarji in državnimi uradniki in zgodovinarji. Na začetku je bil sicer bolj zgodovinsko kot arhivistično usmerjen, je pa poleg vesti in pregledov strokovne, zgodovinske literature objavljal tudi arhivsko gradivo.

Tako je Miljenko Pandžić za 42. letnik, ki obsega 400 strani, v uvodu v počastitev obletnice pripravil članek o položaju Državnega arhiva Kraljevine Hrvatske, Slavonije in Dalmacije ter njegovem pomenu za hrvaško kulturo in znanost v tistem času.

Arhivistika skozi sto let Arhivskega vjesnika pa je naslov strokovnega članka Meline Lučić, s podnaslovom Misli o uredniški in vsebinski koncepciji. Arhivski vjesnik je imel v stotih letih izhajanja tri obdobja. V prvi seriji od 1899 do 1920 (razen 1919) je izšlo 21 zvezkov, v drugem obdobju od 1925 do 1945 je bilo objavljenih 10 zvezkov, v zadnjem od 1958 do danes pa je izšlo 35 zvezkov. Avtorica nato podrobno predstavi časopis po posameznih obdobjih, na koncu pa opozori tudi na nekatere pomanjkljivosti sedanjega Arhivskega vjesnika ter naniza nekaj predlogov za nadaljnje delo. Ves čas pa je bil Arhivski vjesnik zrcalo, v katerem je odsevala podoba hrvaške arhivistike – kot službe, stroke in znanosti.

Tej obletnici je bilo posvečeno tudi mednarodno posvetovanje v Dubrovniku od 5. do 6. novembra 1999 na temo Avtonomija arhivov. Enaindvajset referatov je objavljenih v tej številki. V uvodniku uredništva je sicer rečeno, da najprej niso nameravali posvetiti cele številke tej temi. Toda ideja o posvetovanju o neodvisnosti arhivov in ogroženosti arhivskega gradiva v vojnih spopadih je nastala ob razmišljanju o razvoju arhivske službe v tranzicijskih državah, kjer ni bilo področja, nad katerim ne bi bedela politika, od nastavljanja direktorjev do omejitev in privilegijev glede dostopa do arhivov. Tako je bilo v organizaciji Hrvaškega državnega arhiva v sodelovanju z Mednarodnim arhivskim svetom, Odborom za evropski program ter Svetom Evrope pripravljeno posvetovanje, na katerem so strokovnjaki iz vsega sveta razmišljali o tem, da je temeljna zahteva demokracije, da je arhivsko gradivo dostopno vsem pod enakimi pogoji ter da je dostopno že od začetka (razen z zakonom določenih omejitev), to pa zahteva popolno neodvisnost arhivske službe in arhivske znanosti.

Josip Kolanović v referatu opozori na dejstvo, da je ta tema aktualna tako za države v tranziciji kot tudi tiste z razvito demokracijo. V vseh evropskih državah je bila, na pobudo Evropskega urada za koordinacijo programa Mednarodnega arhivskega sveta, izvedena anketa, ki je pokazala, da obstoji niz težav, vezanih na to problematiko, ki so skupne vsem državam in vsem arhivskim službam. Avtonomijo arhivistov zagotavlja profesionalizem namesto političnega dirigiranja, objektivnost namesto olepševanja preteklosti na račun določenih političnih ideologij, celovitost pri zaščiti arhivskega gradiva namesto vpliva samo enega segmenta preteklosti, enak dostop do arhivskega gradiva vsem raziskovalcem namesto privilegiranim posameznikom. Sicer pa problematiko avtonomije arhivov delimo na znanstveno in strokovno avtonomijo, avtonomijo uprave, avtonomijo arhivistike od zgodovinopisja ter finančno avtonomijo.

Jozo Ivanović v nadaljevanju predstavlja izsledke že prej omenjene ankete iz leta 1998, ki jo je na pobudo Evropskega odbora Mednarodnega arhivskega sveta izvedel Hrvaški državni arhiv. Petinštirideset državnih arhivov je odgovorilo na vprašanja o pravnem in upravnem položaju arhivskih ustanov. Namen raziskave je bil ugotoviti položaj arhivskih ustanov v evropskih državah, stopnjo njihove avtonomije pri zaščiti dokumentov kot pričevalcev o delovanju javne uprave ter možnosti dostopa do gradiva. Predmet ankete je bila raziskava funkcije arhivske uprave, financiranje, zaposlovanje osebja, pisarniško poslovanje, izročitev arhivskega gradiva arhivom, dostopnost gradiva, mednarodno sodelovanje. Anketa je pokazala, da so arhivske ustanove relativno precej avtonomne znotraj javne uprave. Najšibkejše točke so problemi v zvezi strokovnim kadrom, financiranje in delitev odgovornosti, ta tudi pogosto ni dovolj jasno opredeljena.

V prispeveku Politika pridobivanja in kriterij valorizacije: profesionalni in politični vidiki Vladimir Žumer opozarja na različna strokovna arhivistična načela in kriterije valorizacije, odbiranja in prevzemanja arhivskega gradiva. Kljub različnim metodologijam pa imajo vsi isti cilj, to je ohraniti arhivsko gradivo kot kulturno dediščino. V nadaljevanju opozarja, da poleg številnih arhivskih predpisov ter strokovnih in moralnih načel valorizacije in odbiranja arhivskega gradiva, arhiviste pri svojem delu obvezuje tudi etični kodeks

arhivistov. Teorija in praksa valorizacije sodobnega arhivskega gradiva, nastalega po letu 1945, temelji na proučevanju vprašanj, kot so namen in cilj valorizacije, metodologija valorizacije, metodologija odbiranja arhivskega gradiva, formalni postopek valorizacije, konkretno odbiranje in izločanje gradiva. Seveda pa so pri tem pomembna tudi arhivska pomagala, kot so vodniki, seznami, popisi, katalogi, plani ipd. za prevzemanje gradiva v arhiv, o čemer Vladimir Žumer podrobno govori v svojem referatu. Na koncu navaja tudi obsežno literaturo o tej temi.

Iz Državnega arhiva v Stockholmu je na posvetovanju sodeloval Claes Gränström z referatom o dostopnosti dokumentarnega in arhivskega gradiva kot sredstva demokracije, transparentnosti in odprtosti državne administracije. Stopnja odprtosti, do katere so dokumenti, ki jih hranijo javni oz. državni arhivi danes v Evropi, dostopni javnosti, je zelo različna. V 19. členu Deklaracije o človekovih pravicah je svoboda govora in svoboda do dostopa do vladnih dokumentov opredeljena kot temeljna človekova pravica. Avtor v svojem prispevku obravnava najprej splošna načela dostopnosti do arhivskega in dokumentarnega gradiva, nato dostop do uradnih dokumentov. Toda neomejena dostopnost pravzaprav ni niti mogoča niti zaželena, in to zaradi varstva osnovnih osebnih in uradnih interesov, kot so zasebno življenje, državna varnost in kriminalistične preiskave. Tudi zaščita avtorskih pravic se doslej ni prav veliko upoštevala. Zato morajo javno dostopnost dokumentov določati jasni predpisi. Posebno poglavje so digitalni zapisi, za katere bo traba izdelati jasne pravne predpise.

Patric Cadell iz Državnega arhiva Škotske v Edinburgu se je lotil analize financiranja arhivske službe v posameznih državah. Vsaka od prek 150 članic Mednarodnega arhivskega sveta ima svoj sistem financiranja, ki je odvisen od tradicije in organizacije arhivske službe, stopnje razvoja in velikosti, položaja arhivov glede na državno upravo ipd. V nekaterih državah državni arhivi skrbe samo za arhive državnih institucij, drugod tudi za druge javne ustanove, ponekod pa celo za nekatere zasebne arhive. V vseh primerih pa brez subvencije države ne gre. Avtor v nadaljevanju navaja, kako imajo to urejeno v Angliji, na Škotskem in na Severnem Irskem.

Jan van den Broek v prispevku Sodobni razvoj arhivske mreže na Nizozemskem naprej predstavi razvoj arhivske službe na Nizozemskem od začetka 19. stoletja, ko je bil v Haagu ustanovljen Nacionalni arhiv. Prvi arhivski zakon iz 1918. leta je postavil osnove arhivske mreže, ki temelji na treh ravneh državne uprave, in sicer: država, province in mesta. Predvsem mesta so imela zelo močno avtonomijo in so tako sama odločala, ali bodo arhivista nastavila ali ne. Skratka, nizozemska arhivska mreža je bila do leta 1998 precej nepovezana in slabo organizirana. Takrat pa so bili združeni mestni in državni arhivi, da bi se osnovala nova močna arhivska institucija. Sedaj poteka še združevanje z regionalnimi arhivi, vse pa vodi ministrstvo za kulturo.

Prav gotovo je zanimiv prispevek Manfreda Kehriga iz Zveznega arhiva – Vojnega arhiva v Freiburgu, saj govori o vojaških arhivih. O tej problematiki beremo bolj redko. Avtor ugotavlja, da so bili vojni arhivi vedno ločeni od ostalega arhiva. Se pa organizacija teh v posameznih državah zelo razlikuje. Tako so v nekaterih državah ti arhivi v sestavu ministrstva za obrambo, drugod pa so organizirani kot vojni oddelki v nacionalnih arhivih. V prispevku je v nadaljevanju predstavljena organizacija teh arhivov po posameznih evropskih državah ter v Združenih državah Amerike.

Položaj zvezne arhivske službe v Rusiji v strukturi zvezne oblasti je naslov referata Vladimirja Tjunjejeva iz Zveznega arhiva Rusije, govori pa o organizaciji državne uprave in arhivske službe v Rusiji po političnih spremembah v začetku devetdesetih let. Doslej je Zvezna arhivska služba Rusije doživela že šest reorganizacij in preimenovanj, vendar so v njej prepričani, da je sedaj položaj formalno ustrezno urejen. Težave so predvsem finančne narave in zelo otežujejo ustrezno izvajanje arhivske dejavnosti. V nadaljevanju s številčnim prikazom navaja uspehe v zadnjih letih. Uredili so prek 5 milijonov zadev, arhivske čitalnice je obiskalo nad 300 tisoč raziskovalcev ipd. Poseben problem je tudi gradivo, ki je označeno kot zaupno. V zakonu je namreč določeno, da gradivo z zaupnimi podatki postane dostopno 30 let po nastanku. Pri deklasifikaciji tega gradiva bi morala sodelovati posamezna ministrstva oziroma uprave, a za to delo ne kažejo nobenega zanimanja. Upajo, da jim bo skupaj z vladnimi organi, raznimi znanstvenimi ustanovami in drugimi organizacijami uspelo odpraviti finančne in tudi strokovne probleme.

Pregled razvoja italijanske arhivske službe skozi zgodovino je pripravila Gigliola Fioravanti iz ministrstva za kulturo.

Sledi pa prispevek Arhivisti med znanostjo in močjo, s podnaslovom Neodvisnost in avtonomija arhivske znanosti in arhivistike kot stroke, ki ga je napisal Theo Thomassen iz arhivske šole v Amsterdamu. Avtor razčlenjuje elemente, ki določeno stroko opredeljujejo kot znanost. Za neodvisnost neke stroke je zelo važno, da njena merila in standarde določi stroka sama, ne pa zunanja avtoriteta. Za arhivsko stroko ima v tem pogledu velik pomen etični kodeks Mednarodnega arhivskega sveta. Odnos med etičnim kodeksom in zakonskimi predpisi pa odseva odnos med stroko in državo. Arhivisti imajo tako na eni strani vlogo strokovnjakov in na drugi strani vlogo državnih uslužbencev.

Tudi Jože Žontar iz Arhiva Republike Slovenije je govoril o arhivistiki kot znanosti ter odnosu zgodovinopisja oz. zgodovinarjev do arhivske stroke in arhivistike kot znanosti.

O poljskih izkušnjah pri vplivu politike in ideologije na dostopnost arhivskega gradiva za zgodovinske raziskave govori referat Darie Nałęcz iz Glavne direkcije nacionalnih arhivov Poljske. Poljski zakon o arhivskem gradivu ima podobne določbe glede rokov in pogojev za uporabo gradiva kot pri nas. Poleg tega pa dostopnost do gradiva nekaterih "specialnih" arhi-

vov, kot so arhivi ministrstev za obrambo, notranje zadeve in zunanje zadeve, urejajo še posebne uredbe teh ministrstev. Bolj problematičen je dostop do "tekočega" gradiva, ki ga raziskovalci sodobne zgodovine pogosto iščejo. Na Poljskem je zato že nekaj časa v pripravi poseben zakon o prostem dostopu do informacij. Imajo pa že zakon o varstvu zaupnih podatkov. V pripravi je tudi nov zakon o arhivih, s katerim želijo vsa navedena področja zakonsko urediti.

V referatu Avtonomija arhivov, dostopnost in ohranjenost zgodovinske dediščine – izkušnje Arhiva Makedonije Zoran Todorovski poudarja, da so njihove rešitve dostopnosti do arhivskega gradiva skladne s priporočili Sveta Evrope. Tudi v Makedoniji, kot v vseh drugih nekdanjih socialističnih državah Vzhodne in Srednje Evrope, arhivsko gradivo vse pogosteje uporabljajo raziskovalci in tudi državljani za zagotavljanje svojih pravnih interesov ter država.

O švedskih izkušnjah in ureditvi dostopnosti do arhivskega gradiva, s poudarkom na demokraciji in jasnosti, v obširnem članku govori Erik Norberg iz Nacionalnega arhiva v Stockholmu.

Charles Kecskeméti je opozoril na tako imenovane posebne arhive, kot so arhivi posameznih ministrstev in raznih paradržavnih organizacij. Take arhive pozna "francoski model" organizacije arhivske službe, razširjen pa je predvsem v Evropi. Za ta model je značilna visoka stopnja pristojnosti državne arhivske službe tudi nad gradivom na lokalni ravni ter nad zasebnimi arhivi. Model je bil izpeljan do skrajnosti predvsem v nekdanji Sovjetski zvezi, kjer se praktično vse arhivsko gradivo pojmuje za državno lastnino. Drugi pa je "angleški model", kjer je javna arhivska služba omejena na delovanje ministrstev in drugih osrednjih organov državne oblasti.

O škodi, ki so jo arhivskemu gradivu povzročili vojni oz. ideološki spopadi po razpadu komunizma v vzhodnoevropskih državah, je na podlagi izkušenj napisal referat Ivo Banac, ki dela na univerzi Yale v ZDA. V teh spopadih so se arhivi uničevali namenoma, da bi posameznim narodom zbrisali njihovo zgodovino. Toda s tem je bila narejena škoda ne le neposrednim "lastnikom" posameznih arhivov, temveč vsem. S prispevkom je poskusil predstaviti nekaj možnosti, kako v takih razmerah zaščititi arhivsko gradivo.

Tudi Samija Sarić govori o uničenju arhivov v Bosni in Hercegovini v vojnih spopadih ter tudi o škodi, ki je nastala ob hitrih političnih in gospodarskih spremembah. Bosna in Hercegovina je bila razdeljena na dva dela: Federacijo Bosne in Hercegovine ter Republiko Srbsko. Tako je bilo treba ustanoviti Arhiv Federacije Bosne in Hercegovine, preostali arhivi, ki so obstajali že prej, pa delujejo samostojno kot okrožni arhivi. To velja tudi za Zgodovinski arhiv v Sarajevu. Arhiv Bosanske krajine v Banjaluki je spremenil ime v Arhiv Republike Srbske. V referatu je v nadaljevanju opisana konkretna škoda, ki jo je utrpel posamezni arhiv.

Morda je za nas najbolj zanimiv prispevek Jovana P. Popovića, direktorja Arhiva Jugoslavije, z naslovom Arhivsko gradivo Arhiva Jugoslavije – predmet sporov in njegova uporaba. Na podlagi zakonskih predpisov o organizaciji in pristojnosti arhivov v Zvezni Republiki Jugoslaviji je pripravljen referat, ki obravnava organizacijo arhivske službe v ZRJ, osnovne zakonske predpise o arhivskem gradivu v ZRJ, današnjo ohranjenost in urejenost arhivskega gradiva v Arhivu Jugoslavije, sukcesijo arhivskega gradiva, dejavnost Arhiva Jugoslavije, uporabo arhivskega gradiva ter predložene teze za razrešitev sukcesijskega vprašanja "državnega arhivskega gradiva SFRJ".

S sukcesijo arhivov se ukvarja tudi Miljenko Pandžić, saj obravnava načela sukcesije v evropskih državah od srednjega veka do 20. stoletja, do katerih je prišlo zaradi spremembe lastnika ali pa spremembe državnih meja. Za sukcesijo so pomembna tri načela. Prvo je načelo provinience oziroma porekla arhivskega gradiva, drugo je načelo funkcionalne pertinence gradiva, ki je nujno za poslovanje administracije novih držav. Tretje pa je, morda najvažnejše, da arhivsko gradivo ostane skupna arhivska dediščina, shranjena v enem arhivu, druge države pa imajo prost dostop do uporabe tega gradiva. To so načela, na katerih temelji razprava o sukcesiji državnega arhiva nekdanje Jugoslavije. Na koncu so objavljeni Skupni zaključki s sestanka direktorjev državnih arhivov držav naslednic bivše SFRJ v petih točkah.

Erhan Erkan je predstavil turške arhive, saj se vsaj polovica tega gradiva nanaša na balkanske države. Raziskovalci iz teh držav jih iščejo, ne samo zato, da bi raziskovali zgodovino svojih držav, temveč tudi zato, da bi dopolnili svoje arhive. Turčija je zato z nekaterimi državami že vzpostavila izmenjavo zlasti mikrofilmov.

O posredni škodi, ki so jo utrpeli hrvaški arhivi v domovinski vojni, je obširen članek pripravila Tatjana Mušnjak iz Hrvaškega državnega arhiva, in sicer iz oddelka za konservacijo in restavracijo. Po analizi iz leta 1986 bi bilo nujno restavrirati oziroma konzervirati prek 10 milijonov dokumentov. Domovinska vojna je to stanje še poslabšala, v veliki meri tudi zato, ker so imetniki prepozno ugotovili poškodbe. V želji, da se to ne bi več dogajalo, je avtorica pripravila sezname poškodovanih dokumentov in knjig, in sicer: matičnih knjig iz župnij Kijevo in Gradac, zbirke Ragusina znanstvene knjižnice v Dubrovniku ter knjižnega in arhivskega gradiva župnije Pokupsko, frančiškanskih samostanov v Zadru in v Dubrovniku.

Za rubriko OBVESTILA so pripravili prispevke Ugo Cova iz Trsta (gradivo o Hrvaški v Državnem arhivu v Trstu), Amy K. Schmidt (o dokumentih Državnega arhiva v Washingtonu o drugi svetovni vojni na prostoru nekdanje Jugoslavije), Jozo Ivanović (XXXIV. mednarodna konferenca Okrogla miza o arhivih (CITRA) v Budimpešti oktobra 1999), Živana Heđbeli (Hrvaško arhivistično društvo 1954–1999 ter poročilo o posvetovanju o arhivih bank, ki je bilo v Trstu leta 1997) in Jelena Piasevolli (Poročilo o delu Strokovne komisije za popis in oceno vojne škode na pisani dediščini).

Med recenzijami in poročili je objavljen prispevek M. Lucića o Vodniku po fondih in zbirkah Arhiva

Republike Slovenije; ocenjuje ga kot zelo bogato in dragoceno bazo podatkov. Sledi še petnajst ocen publikacij iz vse Evrope.

Na žalost se publikacije, kot so stanovski strokovni časopisi, pogosto končajo s spominsko besedo o sodelavcu, prijatelju ali kolegu, ki je zapustil njihove vrste. Tokrat je to Vesna Šojat (1921–1999), ki je večino svojega aktivnega življenja preživela v Hrvaškem državnem arhivu.

Darinka Drnovšek

Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, zvezek XL, Reka, januar 1998, 355 strani

Z majhno zamudo je sredi leta 2000 tudi v knjižne zbirke slovenskih arhivov prispela 40. številka tradicionalne publikacije reškega arhiva. Izšla je decembra 1998, je obsežna in vsebinsko bogata. Arhivu na Reki vsakokrat uspe k sodelovanju privabiti številne strokovnjake, predvsem zgodovinarje iz različnih institucij. Zanimivo ter gotovo spodbudno in posnemanja vredno publicistično dejavnost arhivov naših hrvaških sosedov si je vredno pobliže ogledati.

Prispevki periodičnega glasila so razdeljeni v pet vsebinskih celot: gradivo, članki in razprave, inventarji in regesti, predstavitve in obvestila. Znotraj teh sklopov je večina prispevkov glede na obravnavano obdobje razporejena po kronološkem vrstnem redu.

Gradivo

Osnova prvega prispevka **Lovorke Čolarić** se opira na gradivo, ki ga je preučevala v beneškem državnem arhivu. Prikazuje prebivalce Raba in Paga v obdobju beneške republike med 14. in 18. stoletjem, ko so se izseljevali v Benetke, njihovo navzočnost in delovanje v novih okoljih, poklicno in socialno strukturo, medsebojne zveze, razkriva območja, kjer so bili najbolj strnjeno naseljeni, predstavlja pa tudi stike, ki so jih navezovali z drugimi izseljenci iz različnih predelov Hrvaške. Približa tudi bolj občutljive in zapletene razmere, ko so se prebivalci obeh otokov zaradi različnih okoliščin znašli pred političnimi in sodnimi oblastmi beneške republike. V Benetkah so imeli svojo bratovščino, v okviru le-te pa šolo. Za boljšo predstavo so v prispevek uvrščeni tudi pregledni grafikoni o obravnavani temi.

Prispevek **Dražena Vlahova** govori o matičnih knjigah v istrskem kraju Humu. Najprej splošno predstavi krstne, poročne in mrliške knjige in njihov razvoj, s pregledom predpisov, ki so jih urejali. Nato se osredotoči na knjige te vrste iz Huma v letih od 1618 do 1672 in se razpiše o njihovi zapleteni usodi. Za njihovo izginotje naj bi bili soodgovorni tudi slovenski politični organi po drugi svetovni vojni, saj naj bi jih potrebovali za razstavo v Parizu, kjer naj bi dokazovali slovanske korenine tega območja Istre. Pogrešani viri so se končno srečno znašli v raziskovalčevih rokah. Te knjige, pisane v glagolici, naj bi bile izvrsten vir za proučevanje zgodovine hrvaškega jezika, predvsem humskega narečja in glagoljaštva v prvi polovici 17. stoletja. Iz primerov zapisov, ki jih navaja, je videti, da sta si bila slovenščina in hrvaščina vsaj v "humščini" zelo blizu. (Opomba pisca tega poročila.)

Razpravo o problemih nastanka židovske skupnosti na Reki objavlja dr. **Irvin Lukežić.** Prve omembe Židov na Reki so iz 15. stoletja. Avtorjeva pozornost je namenjena predvsem uveljavljanju te skupnosti v 18. stoletju, čeprav v pregledu poseže vse do 20. stoletja. V prilogah objavlja več tozadevnih zanimivih dokumentov iz reškega državnega arhiva.

O gospodarskem razvoju Reke govori članek dr. **Ivana Ercega.** Reka se je s poljedelske in živinorejske, predvsem pa ribiške naravnanosti, približno v začetku 18. stoletja začela usmerjati v novo gospodarsko smer z uveljavljanjem pomorskega prometa in trgovine; to pa je vplivalo na nastanek tudi drugih dejavnosti. Kot primer avtor objavlja seznam oziroma statistični pregled razvijajočih se dodatnih dejavnosti iz leta 1762.

Leta 1802 se je pri otoku Šolti potopila reška jadrnica Benintenzionato. Podobni potopi so bili, kakor ugotavlja avtor članka dr. **Šime Peričić** kar pogosti, a vse do danes zelo malo raziskani. Iz popisa inventarja je mogoče ugotoviti, kaj vse je bilo na jadrnici natovorjeno, ko je potovala po žito za tržaškega naročnika. Avtor izpostavlja dve zanimivosti. Prvič, da so po prijavi nesreče zadevo urejali v Splitu po starem dalmatinskem kodeksu in ne po veljavnem beneškem, in drugič, da je bila jadrnica zavarovana v Malem Lošinju in ne na Reki.

Kako so Hrvatje v Kastavu prišli leta 1885 do delavske šole v domačem materinem jeziku v prispevku razjasnuje dr. **Antun Giron**. V Kastavu so imeli Italijani v deželnem zboru večino, kar je povzročilo, da se je italijanščina vrinila tudi v popolnoma hrvaška okolja v upravi in šolah. Hrvaškim narodnjakom je kljub velikim pritiskom nasprotne strani uspelo organizirati pouk v domačem jeziku in svoji šoli. O uveljavljanju te šole izčrpno pričata tudi dva zapisnika zasedanj odbora delavske šole v Kastavu iz leta 1885.

Članki in razprave

Mag. **Julija Lozzi Barković** analizira regulacijski načrt Reke iz leta 1904, ki ga je izdelal Pavel Grassi. Zanimivo je, da je bil inženir Grassi, rojen leta 1867 v okolici Kopra, po študijih v avstrijskem Gradcu pa je sprva delal pri pomorski upravi v Trstu, na Reki ravno v dobi njenega velikega gospodarskega razvoja in vzpona. Grassijevi načrti pomenijo začetke modernega znanstvenega urbanizma, ki so zaznamovali tudi poznejši čas mesta.

Stipan Trogrlić v prispevku z naslovom Pučki prijatelj in ideološki razdor Hrvatov v Istri v letih od

1907 do 1914 obravnava razmere v krški škofiji po prihodu škofa Antona Mahniča iz Gorice leta 1896, označenega kot predstavnika bojevitega katolicizma. Mahnič je v tisku in tiskanih glasilih sploh videl veliko moč, ki jo ima lahko politika pri obvladovanju javnega mnenja. S tem namenom je na Krku odprl tiskarno in začel izdajati tudi glasilo Pučki prijatelj. Glavne teme v glasilu so bile s področja vsakdanje praktične gospodarske narave, blizu preprostemu človeku, vse bolj pa se je vključeval v proces delitve duhov in vse bolj spodbujal spore med liberalno in katoliško stranjo v Istri.

Erna Perak se v prispevku loteva novih virov o liški vstaji 6. in 7. septembra 1932, ki jih je našla v državnem arhivu Hrvaške. Še neobdelanega in neobjavljenega gradiva se v svojem prispevku loteva tudi mag. **Manon Giron**. V razpravi je obdelano gradivo iz Hrvaškega državnega arhiva v Zagrebu, Hrvaškega šolskega muzeja v Zagrebu in arhivsko gradivo Osnovne šole Zamet na Reki, katere posledica je zgodovina osnovne šole Zamet od leta 1924 do leta 1941. O žrtvah iz fašističnega taborišča Kampor na otoku Krku od leta 1942 do leta 1943 piše **Ivan Kovačić**. Poleg taborišč v Lovranu, Bakru in Kraljevici je bilo prav kamporsko taborišče smrti v pravem pomenu besede, saj so v njem zaradi neznosnih razmer umrli številni Slovenci, Hrvatje in Židi. Prispevek približa tedanje okoliščine in razmere, ko je bilo leta 1941 območje priključeno Italijanski kraljevini. Upor domačinov proti okupatorju tako na hrvaški kot slovenski strani je za seboj potegnil represivne ukrepe novih oblasti, ki so začele domačine množično internirati v taborišča. Število žrtev še danes ni znano, giblje se med okrog 1500 po italijanskih virih do 4600 in več po drugih virih. V prilogi avtor objavlja imena 563 žrtev z območja Gorskega kotarja in Hrvaškega primorja, ki so umrle v taborišču Kampor. V naslednjem prispevku **Marina Štambuk Škalić** opozarja možne raziskovalce v ruskih arhivskih ustanovah na novi pregled ruskih arhivov Arhivi Rusije in na nekatere njihove nove arhivske predpise.

Inventarji in regesti

Nikola Crnković bralce te številke vestnika seznanja z inventarjem arhivskega fonda nižje občinske realke Volosko-Opatija, katere gradivo je sam uredil in obdelal. Odprtje te šole leta 1909 in njeno 12-letno delovanje je imelo za hrvaško identiteto na tem območju izreden pomen. V naslednjem prispevku **Albino Senčić** predstavlja rokopisno zapuščino Marija Glagovića, rojenega leta 1940 v Opatiji in tam leta 1994 tudi umrlega. Med drugim se je šolal tudi v Ljubljani, kjer je na Filozofski fakulteti magistriral iz zgodovine. Področje njegovega proučevanja je bilo usmerjeno predvsem v kulturna, jezikovna, športna in splošna družbena gibanja na ožjem in širšem območju njegovega rojstnega kraja. Zapuščino, ki obsega 19 arhivskih škatel in je urejena po arhivskih načelih, hrani Mestna knjižnica in čitalnica v Opatiji.

Predstavitve

Dr. Petar Strčić poroča o knjigi akademika Luja Margetiča, ki je izšla v Opatiji leta 1997. Priložnost izkorišča tudi za podrobnejšo predstavitev celotnega avtorjevega znanstvenega ustvarjanja. Predstavljeno delo pa obravnava veprinske sodne zapise iz 16. in 17. stol. Pri tem se je opiral, ocenil in primerjal prepise, ki jih je leta 1851 opravil Jakov Volčić, pravzaprav Slovenec Jakob Volčič, ki je prišel v Istro in tam tudi kot narodni buditelj Hrvatov preživel večino življenja ter prepisoval stare glagolske zapise.

Obvestila

Arhivsko revijo reškega arhiva zaokrožujejo obvestila. Med drugim poročilo ob petdesetletnici mednarodne arhivske skupščine (ICA) in poročilo o arhivskem posvetovanju na temo pisarniškega poslovanja in sodobne uprave, ki je potekalo od 14. do 17. oktobra 1998 v Opatiji in ki so se ga udeležili tudi nekateri predavatelji iz tujine.

Vlasta Tul

Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Folge 49, Graz 1999

Vsebina: Delovno poročilo ŠDA za leto 1998 (Walter Brunner)

Pozdrav dvornemu svetniku dr. Franzu Pichlerju ob 85. rojstnem dnevu

Arhitekt dipl. ing. Jörg Mayr

Prispevki: **Heinrich Purkarthofer**, V letu 1998 podeljeni štajerski občinski grbi

Ludwig Freidinger, Uporaba pečatov in grbov sekavskih škofov v srednjem in zgodnjem novem veku, Del 2: 1337–1452

Walter Brunner, Gmajna v zgodovini Štajerske, Zgodnje oblike kmečke samouprave

Peter Wiesflecker, "Obljublja, da bo postal dober državljan ...". Neuspeh avstrijske oficirske kariere v času napoleonskih vojn v luči pisem grofa Antona Königsackerja

Elisabeth Schöggl - Ernst, Ovrednotenje sodnih spisov – Arhivar v polju napetosti med pravosodjem in raziskovanjem

Ingrid Hödl, Plesni – zdravje – poškodbe na arhivalijah

Erna Pilch - Karrer, Vpliv konservacijskih ukrepov na arhivsko gradivo

Miscellanea:

Franz Jäger in Michael Reichmayr, "Se Kuala se – Schwoaf in d`Heh!" Zgodovinsko onomastične raznoterosti

Leopold Toifl, Oskrba invalidov v starih časih

Manfred Maslo, "Kataster Židov" na Štajerskem
Seznam avtoric in avtorjev

Delovno poročilo za leto 1998 je pripravil direktor dr. Walter Brunner. Nato se je v krajšem pozdravnem nagovoru spomnil 85-letnice dr. Franza Pichlerja, arhivarja, ki je vrsto let delal v Štajerskem deželnem arhivu. Sledi nekrolog za arhitektom Jörgom Mayrjem, ki je več kot deset let delal pri adaptaciji nekdanjega karmeličanskega samostana, kjer ima sedaj prostore arhiv.

Prispevek dr. Purkarthoferja je namenjen štajerskim občinskim grbom, podeljenim v letu 1998. Dr. Freidinger objavlja drugi del svoje raziskave o uporabi pečatov in grbov sekavskih škofov v srednjem in zgodnjem novem veku. Opisal in upodobil je pečate desetih škofov.

Dr. Brunner se je v svojem prispevku lotil preučevanja zgodnjih oblik kmečke samouprave. Pojem "gmajna" ima dve vsebini: prvič v smislu inštitucije kot skupnost svobodno delujoče in sposobne soseščine neke vasi ali naselja in drugič v pomenu ledina, ki jo vaška skupnost skupno uporablja kot pašnik ali gozd. Avtor se je krajevno omejil na nekdanjo vojvodino Štajersko, časovno pa na najzgodnejše omembe in vse do 18. stoletja.

Dr. Wiesflecker se v svojem prispevku, v katerem je obdelal osem pisem, ukvarja z oficirsko kariero grofa Antona Königsackerja. Plemiška družina Königsackerjev je leta 1754 dobila gospoščino Ormož (Friedau), "ne nepomembno spodnještajersko gospoščino". V uvodu popiše zgodovino te plemiške družine in povezave z drugimi družinami, nato objavi pisma in sicer v transkripciji, sledi komentar za boljše razumevanje. Prvo pismo je iz leta 1793, zadnje pa iz leta 1814.

Dr. Elisabeth Schöggl - Ernst se je lotila problema velikega dotoka gradiva in sicer zaradi prevzemanja velikih gospodarskih arhivov in naraščanja upravnih fondov. V zadnjem času so se arhivi odprli širokemu krogu prebivalstva in že dolgo niso več samo kraji raziskovanja. V svojem prispevku se je osredotočila na ovrednotenje sodnih spisov. Predstavi postopek ovrednotenja in model.

V obsežnem prispevku nam vodja restavratorske delavnice Ingrid Hödl predstavi plesni in njihov vpliv na zdravje, potem pa se podrobneje posveti poškodbam na arhivalijah. Mag. Erna Pilch - Karrer, vodja restavratorske delavnice v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju pa podrobno obdela konservacijske ukrepe in njihov vpliv na arhivsko gradivo.

V Raznoterostih objavljata zgodovinar in etnolog mag. Jäger in prevajalec ter raziskovalec jezika mag. Reichmayr zanimiv prispevek o imenih, ki so jih kmetje dajali svoji živini, točneje kravam. Posežeta celo v antiko, potem se osredotočita na razvoj štajerskih pasem govedi in na koncu predstavita 17 imen iz leta 1717.

Dr. Toifl v svojem prispevku obravnava skrb za invalide s posebnim ozirom na Kanižo v času, ko je bila turška nevarnost še velika.

V zadnjem prispevku nam mag. Maslo predstavi izdelavo katastra Židov na Štajerskem. Leta 1939 so ga pričeli pripravljati v Nemškem zgodovinskem društvu v Gradcu. Delo je potekalo vse do leta 1943, vendar ni dokončano.

Nada Jurkovič

Rassegna degli Archivi di stato, letnik LVIII, Rim 1998, zvezek 1-3

Rassegna degli Archivi di stato, letnik LVIII, zvezek 1, str. 1-235

Zvezek ima 8 vsebinskih sklopov. V prvem delu je objavljenih pet glavnih prispevkov:

1. MARIA ASSUNTA CEPPARI RIDOLFI, Un ritrovamento archivistico: il Cristo risorto del Sodoma per una dote d'autore, (Arhivska najdba: Sodomovo Kristusovo vstajenje kot dota), str. 9-20.

Avtorica je skušala z na novo odkritim arhivskim gradivom osvetliti problem avtorstva slike Kristusovega vstajenja iz 16. stoletja. Po smrti sienskega slikarja Bartolomeja Neronija, imenovanega il Riccio, leta 1571, je omenjeno sliko dobila kot zapuščino njegova hčerka Beatrice. Ocenjena je bila na vrednost 50 forintov. Skupaj s še 150 forinti je predstavljala doto ob njenem odhodu v samostan. Slika je nato krasila glavni oltar samostanske cerkve Santissima Concezione in Camollia v Sieni. Nekateri so jo pripisovali njenemu očetu, drugi pa dedu Giovanniju Antoniju Bazzi, imenovanemu Sodoma.

V dodatku so priobčeni testament Bartolomeja Neronija iz 14. junija 1571, razdelitev očetovega premoženja med sestrama Beatrice in Porsenijo z dne 6. avgusta 1571 in dokument, datiran 8. avgusta 1571, o plačilu Beatricine dote, ki jo je samostanu izplačala njena sestra.

2. ANA MARIA CORBO, Scultori a Roma nel'400: Meo del Caprino da Settignano (1430-1501), (Rimski kiparji v 15. stoletju: Meo del Caprino iz Settignana (1430-1501), str. 21-32.

Avtorica je v članku predstavila življenje in delo enega najplodnejših rimskih kiparjev obrtnikov 15. stoletja Mea del Caprina iz Settignana (v dokumentih se pojavlja kot kamnosek, le pri graditvi torinske stolnice je omenjen kot arhitekt). Arhivsko gradivo dokazuje njegovo sodelovanje pri izgradnji številnih sakralnih objektov.

3. PIERPAOLO DORSI, L'archivio della Torre e Tasso: note preliminari e iniziative di valorizzazione, (Arhiv družine Thurn in Taxis: prvi popis in začetki valoriziranja), str. 33-43.

Leta 1997 so odkupili arhiv družine Thurn in Taxis iz Devina. Arhivsko gradivo sedaj hrani tržaški državni arhiv. Razporejeno je v 710 enot *(buste)* in obsega čas od leta 1282 do druge polovice 20. stoletja. Gradivo je še pomembnejše, ker je bil Devin edini fevd, ki

se je razvil v tržaški provinci. Družina Thurn so bili devinski gospodje do leta 1849, ko je umrl zadnji moški potomec Gianbattista. S poroko njegove vnukinje Marije se je družina devinskih grofov preimenovala v Thurn in Taxis. Njihovo arhivsko gradivo je pregledoval in uporabljal že Rainer Maria Rilke. V državnem arhivu so gradivo začeli valorizirati in inventarizirati, del gradiva pa so dali na CD-ROM.

4. FRANCA PETRUCCI NARDELLI, Storia e tecnica delle legature medievali: il caso delle Biccherne senesi, (Zgodovina in tehnika srednjeveških vezav: primer sienskih vezav, imenovanih "biccherne"), str. 44-55.

"Biccherne" so ene najbolj znanih srednjeveških vezav. Znane so ne toliko zaradi vezave, kot zaradi poslikav lesenih platnic. "Biccherna" je bila ena izmed magistratur v Sieni (občinski finančni urad) in je delovala od 12. stoletja dalje. Predsedoval ji je vsakih 6 mesecev voljen kamerleng, s še 4 providurji, notarjem in pisarji. Magistratura je vodila dva registra. Enega je vodil kamerleng, drugega pa providurji. Na prvem je bil naslikan kamerlengov grb in njegov profil, na drugem pa so bili upodobljeni providurji in njihovi grbi. Od 14. stoletja dalje so vodili samo en register in spremenili slikarske motive. Upodabljali so verske motive, naravne pojave in zgodovinske dogodke. Izraz "biccherne" uporabljajo za poimenovanje magistrature, in za vezave omenjenih registrov. Ker so bile platnice pomembnejše od drugega gradiva, jih hranijo ločeno od registrov. Čeprav so ločene od kodeksov, pa so na njih še vedno opazni sledovi originalnih vezav in prav zato so pomembne za raziskovalce, ki se ukvarjajo z vezavo kodeksov od 13. do 15. stoletja. V nadaljevanju članka je avtorica na primeru posameznih "bicchern" opisala različne vrste vezav.

5. MAURO PERANI, I frammenti ebraici negli archivi italiani: censimento e bibliografia al 1998, (Židovski fragmenti v italijanskih arhivih: popis in bibliografija), str. 56-74.

Avtorjev namen je podati informacijo in narediti popoln seznam fragmentov židovskega gradiva, ki ga hranijo v italijanskih arhivih. Seznam dokumentov, ki je priobčen v dodatku, je dopolnitev že leta 1995 objavljenega seznama v reviji "Annali di storia dell'esegesi", 12 (1995), 1. str. 111-128, z naslovom, Desetletje raziskovanj židovskih rokopisnih fragmentov v Italiji: poročilo o najdbi in bibliografija. Centralni arhivski urad v sodelovanju z italijanskim kulturnim ministrstvom in italijanskim centrom za raziskavo židovstva ter izraelsko akademijo in jeruzalemsko univerzo že od leta 1981 raziskuje židovsko gradivo v Italiji. Pomemben mejnik v tem projektu je bil mednarodni posvet, ki ga je 9. januarja leta 1996 v Jeruzalemu pripravila Izraelska akademija znanosti. Do sedaj je bilo v italijanskih arhivih najdeno 6000 fragmentov, od tega jih je kar 78,6 odstotka v Emiliji Romagni. Največ jih je v arhivih Modene (55,5 odstotka) in Bologne (14,8 odstotka). Manjši del gradiva je tudi v Markah, Lombardiji, Laciju in Umbriji. V dodatku je seznam lokacij gradiva in bibliografija o njem.

V rubriki <u>Kronike</u> so trije prispevki:

1. Convegno nazionale di studi: "Sardegna e Mezzogiorno nel Ventennio fascista" (Posvetovanje: Sardinija in jug Italije v dveh desetletjih fašizma), (Cagliari, 29.-30. januar 1998, **(E. Gessa),** str. 75-82.

Posvetovanje je pripravil Sardinski inštitut za zgodovino odpora in avtonomije. Govorili so o arhivih, ki hranijo tovrstno dokumentacijo, odnosu med fašizmom in katolicizmom, urbanem razvoju mest in nastanku novih urbanih središč ter o razvoju umetnosti in filmske dokumentacije v času fašističnega režima na Sardiniji. Predstavljena so najpomembnejša dognanja posameznih referentov.

2. Seminario di studio: "Rischi del Tevere. Modelli di comportamento del fiume di Roma nella storia", (Študijski posvet: Nevarnosti Tibere. Model obnašanja reke v Rimu v zgodovini), (Rim, 23. april 1998), **(P. Buonora),** str. 82-85.

Seminar so pripravili ob sodelovanju državnega arhiva v Rimu z italijansko skupino za zaščito pred hidrogeološkimi naravnimi nesrečami po mednarodnem hidrogeološkem programu pri Unescu. Sodelovali so strokovnjaki iz genovske, rimske, torinske in salermske univerze ter rimskega državnega arhiva.

3. L'archivio Gaetano Salvemini. Presentazione dell'inventario, (Arhiv Gaetano Salvemini. Predstavitev inventarja), (Rim, 16. december 1998), str. 85.

Dne 16. decembra 1998 so italijanskemu predsedniku Oscarju Luigiju Scalfaru uradno predstavili inventar arhiva Gaetana Salveminija, ki ga je uredil Stefano Vitali iz firenškega državnega arhiva. Objavljen je govor, ki ga je ob tej priložnosti imel poslanec Elio Gabbuggiani, predsednik Zgodovinskega inštituta za odpor v Toskani.

V rubriki <u>Obvestila in komentarji</u> so trije prispevki:

1. Le proposte italiane per la revisione dell'International Standard of Archival Description, (Italijanski predlogi za popravek ISAD), **(S. Vitali),** str. 89-96.

Oktobra 1996 so v okviru italijanske arhiviske zveze (ANAI) ustanovili delovno skupino, ki se je ukvarjala z mednarodnimi standardi ISAD(G). Delovna skupina, imenovana tudi bolonjska skupina je svoje poročilo podala že aprila leta 1997. Kot zadnji datum za oddajo italijanskih pripomb na mednarodne standarde ISAD(G) je bil določen 15. september 1998. Posledično so zato na to temo 11. februarja 1998 organizirali posvet v Bolonji in 12. junija v Rimu. Na tem posvetu so ustanovili novo skupino, ki naj bi do 15. septembra pripravila končno vsebino italijanskih pripomb. Komisija se je sestala 9. julija v Rimu. V članku je predstavljen potek pogovorov. Besedilo dokončnih italijanskih predlogov pa je bilo objavljeno po internetu.

2. Fonti d'archivio e utilizzazione didattica, (Uporaba arhivskih virov v didaktične namene), **(I. Zanni Rosiello),** str. 96-103.

Članek je bil predstavljen na kongresu Arhivi in

poučevanje zgodovine, ki je bil v Bariju od 10. do 12. aprila 1997.

3. "Una" storia dell' archivistica. Un libro di Paul Delsalle, (Zgodovina arhivistike. Knjiga Paula Delsalleja), **(E. Lodolini),** str. 104-113.

Avtor je predstavil knjigo francoskega avtorja Paula Delsalleja, z naslovom Une histoire de l'archivistique, ki je izšla leta 1998 v Sainte-Foy v Québecu.

V rubriki Dokumentacija so štirje prispevki:

1. Proposte di integrazione e modifica dell'ISAD(G) formulate dall'Amministrazione archivistica italiana e dall'ANAI in occasione della revisione quinquennale", (Predlogi za spremembo standardov ISAD(G), ki so jih pripravili na italijanski arhivski upravi ob pregledu petletnega načrta), str. 114-122.

Predstavljeni so italijanski predlogi za spremembo mednarodnih standardov ISAD(G).

2. L'archiviazione e la trasmissione dei documenti con strumenti informatici, (Arhiviranje in prenos dokumentov z računalniško opremo), str. 122-132.

Priobčen je odlok predsednika republike z dne 10. novembra 1997, št. 513, o arhiviranju dokumentov z računalniško opremo in prenosu podatkov po tefonskem omrežju. Odlok govori o kopijah, elektronskem podpisu, elektronskem prenosu informacij itd.

3. L'archiviazione dei documenti su supporto ottico, (Arhiviranje optičnih nosilcev informacij), str. 133-145.

Na osnovi odloka z dne 30. julija 1998, št. 24, so objavljena tehnična pravila za uporabo optičnih nosilcev informacij.

4. L'esportazione di beni culturali, (Izvoz kulturne dediščine), str. 146-150.

Objavljen in razložen je zakon, sprejet 16. julija 1998, o pretoku premične kulturne dediščine znotraj Evropske unije.

Rassegna degli Archivi di stato, letnik LVIII, zvezek 2-3, str. 245-660

Zvezek ima 9 vsebinskih sklopov. V prvem delu so štirje glavni prispevki:

1. ELIO LODOLINI, Archivio e registratura (archivistica e gestione dei documenti) nel pensiero di Leibniz, (Arhivsko delo Leibniza), str. 245-267.

Filozof in matematik Gottfried Wilhelm Leibniz je leta 1676 prevzel pri vojvodi v Braunschweigu delo dvornega svetovalca ter organizicijo državne uprave, sodišč in knjižnice. V duhu časa je nato uredil arhiv in upravo. V dodatku so objavljeni prevodi treh Leibnizovih del o ureditvi arhiva, uprave in registraturnega urada.

2. NICOLO VASSALLO, Da strumento fiscale a fonte per la storia e per la gestione del territorio: il riordinamento "virtuale" del Catasto delle alluvioni collettate di Alessandria, (Virtualna ureditev katastra poplavnih območij v Alessandriji), str. 268-293.

Leta 1775 so v Piemontu sprejeli pravilnik, po katerem naj bi vse občine imele nov kataster z modernimi mapnimi kopijami. Pravilnik je predvideval vodenje dodatka h katastru za predele, kjer so bile pogoste poplave in s tem povezane spremembe zemljišč. Opisati so morali spremembo zemljišča, novo izmero in davke. Zaradi številnih rek v okolici Alessandrije je bil pojav dokaj pogost. Splošno izmero so v Alessandriji delali tri leta. Pod vodstvom ing. Pietra Bottina so projekt končali leta 1763. Območje je bilo tako prvič v celoti izmerjeno in je imelo izdelane mape. Leta 1777 so na skupščini občine sklenili opraviti tudi izmero in cenitev poplavnih zemljišč. Izmere so praviloma delali vsakih deset let.

Na koncu sestavka je dodan inventar - kataster poplavnih območij, zbran v letih 1816, 1824, 1835, 1845, 1855, 1865 in 1896.

3. FRANCESCO ALBANESE, Un percorso fra le carte dell'Archivio centrale dello Stato: la Repubblica sociale italiana (Pregled dokumentov Centralnega državnega arhiva: Italijanska socialna republika), str. 294-330.

"Italijanska socialna republika", ustanovljena 23. septembra 1943, obsega čas od padca fašizma do prihoda pod nemško okupacijo. Zaradi sprotnega načrtnega uničevanja gradiva je težko pridobiti natančne podatke. Med drugim so uničili tudi pomembno gradivo o dvajsetletnem delovanju fašizma, seznam fašistov, pa tudi dokumente iz obdobja nemške okupacije. Avtor je pregledal vire, ki jih hranijo v Centralnem državnem arhivu in literaturo za obdobje od kapitulacije Italije do konca druge svetovne vojne.

4. VALENTINA ZAPPA, Gianfranco Bianchi e il suo archivio, (Gianfranco Bianchi in njegov arhiv), str. 330-350.

V članku je predstavljeno življenje in delo zgodovinarja Gianfranca Bianchija, ki se je rodil 27. septembra leta 1915 v Comu in umrl 25. oktobra 1992. Na katoliški univerzi je študiral filozofijo in nato tam tudi predaval. Zaposlen je bil v različnih univerzitetnih ustanovah. Delo rednega profesorja je nehal opravljati leta 1990. Njegov osebni arhiv obsega več kot 4000 dokumentov. Gradivo je uredil tematsko. Značilnost njegovega gradiva so številne priloge (časopisni članki, brošure, korespondenčna pisma, daktilografski zapisi). Fond je urejen kronološko. Obsega 304 fascikle. Večkrat so namesto originalnih dokumentov hranjene fotokopije, ki jih je dobil bodisi v zasebnih bodisi v javnih arhivih. Vse so signirane in predstavljajo celoto raziskovalčevega fonda. Hranil je tudi številne dnevne časopise (Corriere della Sera, Avvenire, L'Unità, Secolo XX, Il Giornale, Il Borghese, Settimo Giorno, Historia, ABC, Candido, Oggi, Famiglia Christiana in druge). Skoraj v celoti je ohranjen tudi edini izvod časopisa Il Popolo di Alessandria. Gradivo je razdeljeno v tri serije: fašizem do 8. septembra 1943, čas italijanske socialne republike in odpor.

V rubriki Kronike je pet prispevkov:

1. Incontro - mostra: "Imprese e capitali stranieri a Catania tra '800 e '900", (Srečanje -

razstava: "Tuja podjetja in kapital v Kataniji med 1800 in 1900"), (Catania, 14. februar 1998), **(S. Picciolo),** str. 350-352.

Na sedežu Državnega arhiva v Kataniji so ob italijanskem predsedovanju Evropski uniji v prvem semestru leta 1996 pripravili priložnostno razstavo z naslovom Tuja podjetja in kapital v Kataniji med 1800 in 1900. Namen razstave je bil osvetliti navzočnost tujega kapitala na Siciliji.

2. Convegno nazionale, "Sport: archivi e memorie" (Posvetovanje: Šport: arhivi in spomini), (Fermo in Porto San Giorgio, 2.-3. oktober 1998), **(L. Ciotti),** str. 352-356.

Posvetovanje je bilo posvečeno arhivskim fondom, kjer so omenjene razne igre od srednjega veka do danes. Referenti so predstavili nekatere igre (npr. "il Paglio di Ascoli Piceno", rokoborbo, teke itd.) in današnje športe v organiziranih športnih društvih.

3. Prima settimana di alti studi rinascimentali: "Corte estense e città capitale: Ferrara e Modena tra Rinascimento e Barocco", (Prvi teden študij o renesansi: "Dvor družine Este in glavno mesto: Ferrara in Modena med renesanso in barokom"), **(S. Veronelli),** str. 357-363.

Posvetovanje je bilo razdeljeno na pet tematskih sklopov. Prvi dan je bil posvečen politično-diplomatskemu kontekstu z naslovom Kneževine in oligarhije med 1500 in 1600. Diskusija je bila posvečena zunanji politiki in diplomaciji italijanskih držav v tem času. Drugi dan je bil posvečen odnosu "mesto in dvor", tretji pa "socialnim hierarhijam in področjem moči". Predzadnji dan je bil posvečen kulturni in politični usmeritvi dvora, zadnji pa zunanji podobi mesta Ferrare v 16. in 17. stoletju.

4. Ci sarà un futuro per li archivi? Note in margine al seminario di Cagliari, (Bo prihodnost za arhive?), **(C. Vivoli),** str. 364-367.

Avtor je predstavil teme, ki so jih obravnavali na seminarju v Cagliariju od 29. do 30. oktobra 1998; delovni naslov seminarja je bil Prihodnost arhivov, arhivi v prihodnosti.

5. Convegno di studi su Alberico Gentili. VIII giornata gentiliana, (Študijsko posvetovanje o Albericu Gentiliju), (San Ginesio-Macerata, 26.-28. november 1998), **(A. M. Corbo),** str. 386-371.

Srečanje je bilo posvečeno delu pravnika Alberica Gentilija in pomenu njegovega dela za moderno mednarodno pravo. Rodil se je leta 1551 v San Ginesiu. Diplomiral je v Perugi, bil podestat v Ascoliju in občinski odvetnik v rojstnem mestu. Leta 1577 je napisal mestni statut. Zaradi verskih motivov je zbežal v Anglijo, kjer je postal profesor civilnega prava na oxsfordski univerzi. Umrl je v Londonu leta 1608.

V rubriki <u>Obvestila in komentarji</u> je pet prispevkov:

1. Un "manuale" di archivistica, paleografia e diplomatica di un notaio abruzzese di fine Ottoceno, (Priročnik arhivistike, paleografije in diplomatike abruceškega notarja iz 19. stoletja), **(F. Mottola),** str. 372-393.

Avtorica je predstavila 364 strani debeli priročnik, ki ga je leta 1898 izdal notar Pasquale Trivelli (1852-1936) iz Francaville al Mare.

2. L'Archivio Sforzesco conservato presso la Biblioteca nazionale di Parigi (Arhiv družine Sforza, ki ga hranijo v Narodni knjižnici v Parizu), **(M. B. Bertini**), str. 394-404.

Leta 1867 je pariška knjižnica dobila v posest del gradiva družine Sforza (1583-1615), ki se nahaja v zbirki Pietra Custodija. V prispevku je avtorica označila življenje in delo pravnika Pietra Costodija ter pot, po kateri je omenjeno gradivo prišlo v njegov osebni fond oziroma v pariško knjižnico. Na koncu prispevka je dodan popis zbirke Custodi v Narodni knjižnici v Parizu.

3. Una racolta di studi sull'Inquisizione romana, (Zbirka študij o rimski inkviziciji), **(G. Cipriano),** str. 405-415.

Predstavljena je knjiga, ki jo je v Milanu leta 1997 izdal John Tedeschi z naslovom Sodnik in heretik: Študija o rimski inkviziciji.

4. I corali di Stroncone: musica, arte, fonti, (Korali iz Stroncona: glasba, umetnost, fondi), **(M. Rossi Caponeri),** str. 416-418.

Korale iz Stroncona, ki izvirajo iz dveh verskih središč v mestu: iz kolegiatne cerkve nadangela Mihaela in opatije Sv. Nikolaja, so 12. junija 1998 predstavili na CR-ROMU. Delo je reprodukcija 1932 stani koralov in ima več kot 800 glasbenih del. Del predstavitve obsega tudi zgodovino koralov in arhivsko-biografske informacije. Delo je rezultat raziskovanja številnih muzikologov, kodikologov in liturgistov. Kodeksi so datirani v prvo polovico 15. stoletja.

5. L'impiego di polimeri nella conservazione di beni archivistici, (Uporaba polimerov pri konzerviranju arhivskega gradiva), **(L. Residori),** str. 419-442.

Avtor je predstavil uporabo polimerov pri restavriranju in konzerviranju arhivskega gradiva. V dodatku je opisal lepljenje starega gradiva, podal je kemijsko-fizikalni test preizkusa primernosti uporabe polimerov pri papirju in kemijsko-fizikalni test preizkusa primernosti uporabe polimerov pri zaščiti črnil in fotografskega gradiva.

V rubriki <u>Dokumentacija</u> je šest prispevkov:

1. ISAAR (CPF): International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families, (Mednarodni arhivski standard, ki ureja družbe, osebne in družinske fonde), str. 443-477.

V angleščini je objavljen izvirnik mednarodnih standardov ISAAR(CPF) in prevod v francoščini.

2. La Carta della qualità negli archivi, (Kodeks za izboljšanje odnosa do uporabnikov arhivskega gradiva), str. 478-485.

Kodeks je v skladu s standardi ISO 9004.2 in ISO 8402. Ureja odnos arhiva kot ustanove do uporabnikov arhivskega gradiva.

3. Il protocollo informatico nelle amministrazioni pubbliche, (Uporaba računalniško vodenega delovodnika v javni upravi), str. 486-495.

Objavljen je zakon iz 20. oktobra 1998, št. 428, ki predpisuje postopke računalniškega vodenja dokumentarnega gradiva v javni upravi.

4. Il documento informatico, (Informacijski dokument), str. 496-519.

Z dne 8. februarja 1999 je objavljen tehnični pravilnik za izdelavo, prenos, hrambo, izdelavo dvojnika in overbo računalniškega dokumenta.

5. La legge archivistica della Repubblica di Croazia, (Arhivska zakonodaja na Hrvaškem), str. 519-537.

Objavljen je angleški prevod hrvaške arhivske zakonodaje, ki je bila objavljena v Narodnih novinah, službenom listu Republike Hrvatske, št. 105/1997.

6. La XXXII Conferenza internazionale della Tavola rotonda degli archivi, (32. mednarodna konferenca o arhivih), (Edinburg, 24.-27. september 1997), str. 538-541.

Na konferenci so razpravljali o javnih in tajnih dokumentih v državnih ustanovah in o dostopnosti arhivskega gradiva. Objavljeni so sklepi, ki so jih sprejeli na konferenci.

Rassegna degli Archivi di stato, letnik LIX, Rim 1999, zvezek 1-3

Zvezek je posvečen dvem posvetovanjem, ki so ju pripravili v letih 1998 in 1999 in sta bila namenjena uporabi novih tehnologij pri vodenju arhivov. Objavljeni so posamezni referati o uporabi sodobne tehnologije pri vodenju arhivov, ki hranijo sodobno gradivo. Zvezek ima poleg tega še dva tematska sklopa.

1. Convegno di studi: Il futuro della memoria. Archivi per la storia contemporanea e nuove tecnologie (Študijski posvet: Prihodnost spomina. Arhivi za sodobno zgodovino in nove tehnologije), (Torino, 26.-27. februar 1998), str. 9-116.

Pozdravni govor je imel kulturni minister Walter Veltroni. Poleg njegovega govora pa so objavljeni še teksti Giampiera Lea, Valterja Giuliana, Uga Peroneja in Isabelle Massabò Ricci.

V Italiji se je od leta 1990 naprej vodenje in poslovanje javne uprave in s tem tudi arhivov tehnično in zakonodajno posodobilo. Nove informacijske tehnologije so prinesle vrsto sprememb pri varovanju, ureditvi in uporabi arhivskega gradiva in arhivov. Posvetovanje je bilo namenjeno orisu sprememb na tem področju. Prvi del posvetovanja je bil namenjen osebnim arhivom, gradivu političnih strank in sindikatov, podjetjem, kreditnim ustanovam in cerkvenim arhivom. Namen uvajanja novosti je bilo zlasti olajšanje dela raziskovalcem, saj lahko tako hitreje pridobijo podatke. Na posvetovanju so bili med drugim predstavljeni tudi računalniški programi, ki jih uporabljajo v različnih arhivskih inštitucijah v Piemontu.

2. Gli archivi digitali del 2000 nella pubblica amministrazione. L'innovazione nella gestione dei flussi documentali e degli archivi, (Računalniško vodeni arhivi v javni upravi. Novosti v vodenju dokumentarnega gradiva in arhivov), (Rim, 8. maj 1999), str. 117-192.

Velika podjetja v tujini, zlasti v anglosaških deželah (banke, zavarovalnice in računalniška podjetja, kot so IBM, Microsoft, univerzitetna središča itd.), so za vodenje arhivov in druge dokumentacije zaposlila vrsto računalniško usposobljenih strokovnjakov. Po strokovni usposobljenosti delavcev, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, v Italiji še vedno zaostajajo za temi deželami, čeprav se vsaj od leta 1995 stvari spreminjajo, zakonsko pa nekako od leta 1998. Te spremembe bodo zajele okoli 20.000 javnih ustanov in zavodov. Spremeniti in urediti bodo morali zlasti enotno klasifikacijo za vodenje dokumentacije. Začeli so z dodatnim izobraževanjem že zaposlenih ljudi, saj imajo velik delež zaposlenih, ki ima dokončano samo osnovno ali srednjo šolo. Ti večinoma ne obvladajo sodobne računalniške tehnologije. Posamezne šole, ki izobražujejo delavce, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, poleg osnovnih predmetov (paleografija, diplomatika ...) v svoje študijske programe že vnašajo nove, zlasti računalniške vsebine. Prav tako bodo nove študijske predmete (uporaba računalništva in informatike v arhivski praksi) morale v programe vnesti tudi univerze. Zaradi hitrega tehnološkega razvoja se zavzemajo za stalno dodatno izobraževanje arhivskih in drugih delavcev v upravi. Ker imajo velik zaostanek za razvitejšimi državami, so poseben poudarek namenili zahtevi po hitrem in takojšnjem izobraževanju kadrov, sicer bodo zamudili stik z njimi.

3. MARIA GRAZIA PASTURA, Alcune considerazioni in materia di privacy, diritto di accesso e diritto alla ricerca storica, (Nekatera razmišljanja o varovanju osebnih podatkov, pravica do dostopnosti in do zgodovinskih raziskav), str. 193-216.

Članek je nastal kot razlaga zakona o varovanju osebnih podatkov, sprejetega 31. decembra 1996, št. 675 in 676. Avtorica primerja ta zakon z določili konvencije, ki jo je sprejel Svet Evrope 28. januarja leta 1981, št. 108, in ratificiral 21. februarja 1989, št. 98, o varovanju osebnih podatkov in z navodilom CE 95/46 o varovanju fizičnih oseb in uporabi osebnih podatkov.

Z uvedbo sodobne tehnologije in s tem hitrejšim dostopom do podatkov, morajo posebno skrb posvetiti varstvu osebnih podatkov.

V rubriki Kronike je en prispevek:

1. Un convegno per li archivi universitari del 2000: la creazione di un sistema unitario di organizzazione documentaria (Posvetovanje o univerzitetnih arhivih v letu 2000: priprava enotnega vodenje dokumentacije za vse univerze), **(D. Tamblé),** str. 75-82.

Na univerzi v Padovi je od 22. do 23. oktobra 1998 potekala prva konferenca o poenotenju vodenja arhivskega gradiva na univerzah. Univerze so bile in so še vedno eden izmed glavnih centrov kulturnega in znanstveno-raziskovalnega delovanja, zato ima gradivo, ki nastaja znotraj univerz, širši javni pomen in je

poenotenje vodenja tega gradiva še toliko pomembnejše.

V rubriki Dokumentacija so trije prispevki:

1. La traduzione italiana delle ISAAR(CPF), (Italijanski prevod standardov ISAAR(CPF), str. 225-252.

Objavljen je italijanski prevod mednarodnih standardov ISAAD(CPF).

2. I documenti sottratti al diritto d'accesso, (Dokumenti, ki niso dostopni javnosti), str. 253-258.

Objavljen je pravilnik, sprejet dne 10. marca 1999, št. 294, ki govori o dukumentih, ki niso dostopni javnosti. Zraven so podane obrazložitve posameznih členov. Ti govorijo o posameznih vrstah tajnih dokumentov. Ločijo dokumente, ki se nanašajo na področje vojaške tajnosti, dokumente, ki so pomembni za splošno nacionalno varnost, industrijsko tajnost, pa do varovanja zdravstvenih, sodnih, pravnih in osebnih podatkov.

3. Il rispetto dei dititti nel trattamento dei dati personali, (Upoštevanje pravic posameznika pri uporabi osebnih podatkov), str. 258-283.

Objavljen je zakon z dne 30. julija 1999, št. 281, o uporabi osebnih podatkov v zgodovinske, statistične in znanstvene namene.

Zdenka Bonin

Der Archivar, Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen, letnik 52, leto 1999, številke 1-4

Der Archivar, letnik 52, št. 1

Urednik časopisa Peter Dohms v uvodu napove spremenjeno sistematiko poročanja časopisa Der Archivar. Nova oblika uvaja tako zaporedje prispevkov: opirajoč se na dosedanjo prakso se na začetek vsakokratnega zvezka uvrščajo poročila o mednarodnih in nemških arhivskih kongresih pa tudi večji in temeljni prispevki. Tem sledijo glavne rubrike: Arhivska teorija in praksa, ki vsebuje nadaljnjo razčlenitev na podrubrike: arhiviranje, vrednotenje in obdelava; arhivska tehnika; elektronska obdelava podatkov in novi mediji; uporaba, stiki z javnostjo in raziskovanje; arhivsko pravo; izobraževanje in izpopolnjevanje, stanovsko poklicne možnosti; strokovne zveze, odbori in zasedanja. Naslednja rubrika prinaša Poročila o literaturi; sledijo Osebne vesti; Kratke informacije, razno; Zakonska določila in Obvestila društva nemških arhivarjev.

Prvi zvezek tega letnika se pričenja s poročilom, ki ga je spisal Diether Degreif, o 69. nemškem arhivskem dnevu, ki je potekal leta 1998 v Münstru. Ob 350. obletnici jubileja se je tega leta od 29. septembra do 2. oktobra v mestu westfalskega miru zbralo okoli 800 arhivark in arhivarjev iz Nemčije in iz 18. sosednjih evropskih držav na 69. nemškem arhivskem dnevu. Spričo velikega zgodovinskega pomena mirovnega kongresa, je bila generalna tema kongresa posvečena arhivom v združeni Evropi. Že pred uradnim odprtjem arhivskega dne je 29. septembra v predavalnici westfalskega deželnega muzeja za umetnostno in kulturno zgodovino potekal mednarodni kolokvij evropskih arhivskih strokovnih zvez oziroma združenj o poteh in ciljih arhivskega dodatnega strokovnega izobraževanja in izpopolnjevanja v Evropi; navezoval se je na v letu 1996 v Darmstadtu izvedeno prireditev. Naslednji dan, 30. septembra, je predsednik društva nemških arhivarjev odprl 69. nemški arhivski dan in udeležencem kongresa v mestu westfalskega miru, ki je po letu 1924 in 1982 bil že tretjič prireditveni kraj nemškega arhivskega dne, izrekel prisrčno dobrodošlico. Po pozdravnih govorih je sledilo uvodno predavanje z naslovom Poljska, Nemčija, Evropa - med zgodovino in prihodnostjo, ki ga je pripravil prof. Bartoszweski. Prvo splošno delovno sejo je vodil prof. Jakobi iz mestnega arhiva Münster. V okviru te seje je nastopil prof. Konrad Repgen iz Bonna in govoril o westfalskih mirovnih pogodbah iz leta 1648. Popoldne so sledila **zasedanja po sekcijah**. Prva sekcija, ki jo je vodil dr. Volker Rödel iz mesta Karlsruhe, je obravnavala nadregionalne, regionalne in transnacionalne (naddržavne) izkušnje in projekte z arhivskim sodelovanjem v Evropi. Dr. Hanna Krajewska iz Varšave je predstavila v njeni domovini trenutno potekajoči mednarodni arhivski projekt na področju arhivskih razstav. Daniel Peter iz Strassburga je na primeru Alzacije pojasnil posledice razpršenosti zgodovinskih virov za raziskovanje. Borivoj Indra iz Prage pa je v svojem prispevku podal od leta 1990 uveljavljeno prakso naddržavne (transnacionalne) uporabe v Češki republiki in hkrati razvil nekatere perspektive v tej smeri. Dr. Robert Kretzschmar je vodil sekcijo, ki je bila posvečena arhivski obdelavi in izdaji virov prek meja. Kot prvi referent v okviru te sekcije se je dr. Wolfgang H. Stein iz Pariza dotaknil obdelave na Nemčijo nanašajočih se in v pariških arhivih in knjižnicah obstajajočih virov. Dr. Dieter Heckmann iz Berlina se je v svojem referatu posvetil izdajam zahodno- in vzhodnopruskih uradnih knjig in računov iz poznega srednjega veka s poljskimi in nemškimi obdelovalci po letu 1945. V naslednjem predavanju je dr. Jindrich Schwippel iz Prage predstavil možnosti srednjeevropskega sodelovanja, ki jih vidi tudi v okviru izdelave arhivskih pripomočkov za arhivsko gradivo. V okviru sekcije, ki jo je vodil dr. Christoph Drüppel iz Esslinga, so obravnavali osnovna načela, metode in projekte restavracije in konservacije v evropski primerjavi. Kot prvi referent v okviru te sekcije se je Rickmer Kießling iz Münstra v svojem referatu ob primeru pravkar končane novogradnje westfalskega arhivskega urada posvetil vprašanjem naravne klimatizacije arhivskih stavb. Tu so se po temeljitih preizkusih različnih tehnik klimatizacije odločili za tako imenovi "köllnski model". Podobni temi - klimatizacija v arhivskih skladiščih - se je v svojem referatu posvetila tudi dr. Bettina Wischhöfer

iz mesta Kassel. Tema naslednjega referata v okviru te sekcije je imela naslov Sanacija po posebno ugodni ceni - kdo prevzema katere obveznosti za ohranitev gradiva?; avtorica je bila dr. Anna Haberlitzl iz Ludwigsburga. Ob pomoči instituta Collectie Nederland izdelanih zahtevkov kakovosti za arhive, biblioteke in muzeje, je predstavila dr. Judith Hofenk de Graaff iz Amsterdama koristnost upoštevanja norm pri nabavi embalažnega materiala (tehnične opreme gradiva). Dr. Astrid Brandt iz Pariza pa je avditoriju predstavila projekt Evropske unije, ki se ukvaja s problematiko konserviranja arhivskega in bibliotekarskega gradiva. Skupna tema v okviru četrte sekcije predstavljenih referatov, ki jo je vodil dr. Hans-Dieter Kreikamp, pa je obravnavala zasnove, metode in projekte presnemavanja, digitalizacije in dostopnosti na mrežnem spletu v evropski primerjavi.

Poročilo se nadaljuje z navedbo programa naslednjega dne, 1. oktobra, ko so najprej potekala **zasedanja posameznih strokovnih skupin** znotraj društva nemških arhivarjev, potem pa so se udeleženci zbrali na drugi skupni delovni seji na temo varovanja gradiva v naddržavnih institucijah: način dela, gradivo (stanje) in uporaba. Tej seji je sledil občni zbor društva nemških arhivarjev, zadnji dan pa strokovna ekskurzija.

V zvezku so nadalje obljavljena poročila vseh osmih strokovnih skupin o njihovih delovnih zasedanjih na 69. nemškem arhivskem dnevu. Diether Degreif objavlja poročilo o strokovni skupini 1: arhivarji v državnih arhivih, kjer so govorili o vrednotenju in klasificiranju dokumentacije javne uprave na primeru upravnih organov na srednji stopnji. Nadalje Horst-Dieter Beyerstedt poroča, da so v okviru zasedanja strokovne skupine 2, to je arhivarjev v mestnih in podobnih arhivih, obravnavali dve temi, in sicer oblike in pomen mednarodnih stikov komunalnih arhivov v znamenju na eni strani vse močnejšega evropskega združevanja in na drugi strani v vedno znova žgočem vprašanju financ upravnih reform. O zasedanju strokovne skupine 3 (arhivarji v cerkvenih arhivih), ki se je je udeležilo 55 arhivarjev različnih veroizpovedi in gostje, podaja poročilo Helmut Baier. Martin Dallmeier predstavi zasedanje strokovne skupine 4 (arhivarji gospoščinskih, družinskih in plemiških arhivov), ki se je ukvarjala s pravnimi vprašanji zasebnega arhivskega gradiva, Ulrich S. Soenius pa zasedanje strokovne skupine 5 (arhivarji v gospodarskih arhivih), katere glavna tema so bili gospodarski arhivi in njihovo gradivo iz časa nacionalsocializma - poročila. Poročilo o dveh delovnih zasedanjih strokovne skupine 6 (arhivarji v arhivih parlamenta, političnih strank, ustanov in zvez), kjer so obravnavali nove razvojne tokove v dokumentaciji parlamenta, je prispevala Renate Höpfinger. Tovrstna poročila končuje Gerald Wiemers, ki poroča o zasedanju strokovne skupine 7 (arhivarji v medijskih arhivih) in 8 (arhivarji v arhivih visokih šol in znanstvenih ustanov).

Pravica do dostopa k arhivskemu gradivu zunaj arhivskega zakona je naslov prispevka, ki je objavljen v nadaljevanju zvezka in katerega avtor je Udo Schäfer. V njem obravnava in primerja zvezni in deželne arhivske zakone v Nemčiji. Sledi poročilo o adaptaciji in razširitvi nižjesaškega državnega arhiva v Oldenburgu, ki ga je spisal Ulrich Scheschkewitz. Sabine Eckardt pa predstavlja pregled dejavnosti deželne zveze Mecklenburg-Vorpommern društva nemških arhivarjev. Wolfgang Hans Stein zaokroža rubriko prispevkov z arhivskim poročilom Francije za leta od 1995 do 1998.

V okviru rubrike **Arhivska teorija in praksa** je objavljenih več krajših prispevkov, ki nas seznanjajo in poročajo o arhivih in arhivskem gradivu in tudi o delu na področju arhivske tehnike, v okviru katere je objavljeno poročilo o letnem srečanju fototehničnega odbora v letu 1998 v Dresdnu ter obdelave avtomatskih podatkov in novih medijev. Navedeno rubriko končujejo poročila o uporabi, stikih z javnostjo in raziskovanju ter poročila o delu strokovnih zvez, odborov in njihovih zasedanjih.

Na naslednjih straneh časopisa je v okviru rubrike **Poročilo o literaturi** predstavljenih oziroma ocenjenih 28 novih knjig in zvezkov periodike. Sledita rubriki **Osebna obvestila**, v okviru katere so objavljene spremembe osebja v arhivih zveze in dežel Nemčije, podelitve raznih naslovov zaslužnim posameznikom in obletnice rojstnih dnevov zaposlenih v arhivih, ter **Kratke informacije, razno**, kjer so objavljeni novi naslovi in klicne številke ter elektronski in internetni naslovi raznih arhivov ter pregled prireditev od maja leta 1996 do novembra leta 1999.

Der Archivar, letnik 52, številka 2

Pričujoči zvezek se pričenja s prispevkom Klausa Neitmanna Arhiviranje zaprtih zemljiških knjig in zemljiških aktov v brandenburškem deželnem glavnem arhivu. Avtor v svojem prispevku najprej opiše dogajanje in stanje na področju zemljiških knjig pred letom 1990, nato postavitev osrednjega zemljiškoknjižnega arhiva v brandenburškem deželnem glavnem arhivu po letu 1990 ter piše o obdelavi, vrednotenju in pomenu oziroma vlogi, ki jo imajo zemljiške knjige kot arhivsko gradivo. Prispevek z naslovom O novi obdelavi "Externa" v arhivu mesta Lübeck objavlja Johann Peter Wurm. Govori o problemih na področju obdelave starejših aktov. Obdelava takega gradiva naj bi imela tri delovne korake: predureditev, novo označbo in novo ureditev. Pri tem je treba paziti na dosledno navedbo signatur iz starejših pripomočkov za iskanje po gradivu. Sledi obširen prispevek, ki je sestavljen iz večih poročil, in sicer na temo gibanja v letu 1968 in arhivski viri. Thomas P. Becker podaja poročilo o projektu Nauk o virih pri zgodovini študentskih protestov v letih od 1965 do 1970. Sekcija 8 v okviru društva nemških arhivarjev si je namreč že leta 1996 naložila, da v vodniku po virih obdela gradivo, nastalo v letu 1968. Wener Moritz nadalje poroča o univerzi Heidelberg v letu 1968 in virih univerzitetnega arhiva, Gerald Wiemers o virih gibanja v letu 68 na univerzah in visokih šolah takratne DDR ter Georg Polster o audiovizualnih virih, nastalih pri študentskem gibanju.

V nadaljevanju zvezka nam Marlies Carstensen predstavi moderni arhivski zakon za deželo Mecklenburg-Vorpommern. Zakon je tudi v celoti objavljen. Serijo prispevkov zaokrožuje Gabriele Viertel, ki je pripravila članek, v katerem piše o dodatnem izobraževanju arhivskih uslužbencev na študijskem institutu za komunalno upravo južne Saške v mestu Chemnitz.

V okviru rubrike **Arhivska teorija in praksa** sledijo poročila o arhivih in njihovem gradivu, o arhivski tehniki, elektronski obdelavi podatkov in novih medijih, kjer poročajo o mednarodnem kolokviju na temo digitalizacije arhivskega in bibliotekarskega gradiva v Ludwigsburgu, nadalje o uporabi, stikih z javnostjo in raziskovanjih, o dodatnem izobraževanju in stanovsko poklicnih zadevah. V okviru te podrubrike je objavljen daljši prispevek z naslovom Arhivi in zgodovinske razstave. Strokovne zveze, odbori in zasedanja je skupni naslov, pod katerim so objavljena posamezna poročila o raznih zasedanjih, sejah in simpozijih. Tako so objavljena poročila o 48. strokovnem zasedanju rensko-pfalskih in posarskih arhivark in arhivarjev v mestu Saarbrücken, o 30. seji delovne skupnosti poklicnih arhivarjev v deželi Baden-Württemberg v Villingen-Schwenningenu, o zasedanju sekcije parlamentarnih in strankarskih arhivov v mednarodnem arhivskem svetu z naslovom Dostop do parlamentarnih aktov in Audiovizualno gradivo v parlamentarnih in strankarskih arhivih v Stockholmu, o 10. nemško-nizozemskem arhivskem simpoziju ter o zasedanju Arhivi zaporov v Evropi, ki je potekalo v Bruslju.

V tokratnem zvezku je pod rubriko **Poročilo o literaturi** predstavljenih oziroma ocenjenih 30 izdanih publikacij ter 4 videodokumentacije in nadalje navedenih po naslovih še 66 del. Kot ponavadi sledi v okviru rubrike **Osebnih obvestil** navedba spremembe arhivskega osebja v arhivih zveze in dežel in tudi seznanitev s podelitvami častnih naslovov ter obletnicami rojstnih dnevov arhivskih delavcev. Rubriko končuje posmrtnica, posvečena Eberhardu Flessingu (22. 9. 1941 - 21. 6. 1998). S **Kratkimi informacijami, razno** se iztečejo prispevki drugega zvezka. Objavljene so spremenjene telefonske številke arhivov in kratke informacije s področja delovanja arhivov, program prireditev do konca januarja leta 2000 ter zakonska določila in upravni predpisi za državne arhive in arhivsko varstvo v Zvezni republiki Nemčiji.

Der Archivar, letnik 52, zvezek 3

V tem zvezku so najprej predstavljeni arhivi, ki delujejo v mestu Weimar. Volker Wahl dokaj podrobno opiše Thürinški glavni državni arhiv Weimar, v katerem hranijo zgodovinske dokumente že več kot 500 let. Jochen Golz nam nadalje predstavi mestni arhiv Weimar, Christine Eichert pa arhiv gradbene univerze Weimar. V mestu deluje tudi arhiv visoke šole za glasbo Franza Liszta; v prispevku nam ga predstavi Irina Kaminiarz. Niz predstavitev arhivov v Weimarju končuje Bettina Fischer s predstavitvijo arhivske posvetovalnice Thüringen - državnega servisa za nedržavno arhivsko področje, ki je bil ustanovljen 1. julija leta 1993 in se zavzema za varovanje in ohranitev arhivskih virov za krajevno in deželno zgodovino. Predstavitvam arhivov sledi objava referatov, ki so jih v okviru prireditev na 69. nemškem arhivskem dnevu v Münstru v letu 1998 predstavili avtorji na zasedanju strokovne skupine 1 društva nemških arhivarjev (arhivarji v državnih arhivih). Glavna tema zasedanja je bila vrednotenje in klasificiranje dokumentacije javne uprave na primeru upravnih organov na srednji stopnji. Tako je objavljen referat Martina Häußermanna, ki je pripravil prispevek z naslovom Arhiviranje dokumentacije predsednika vlade v deželi Baden-Württemberg. Sledi prispevek Margaritt Ksoll-Marcon o arhiviranju dokumentacije okrajne vlade na Bavarskem ter Ingeborg Schnelling-Reinicke o arhiviranju dokumentacije okrajne vlade v deželi Severno Porenje - Vestfalija na primeru vladnega okrožja Köln. Na naslednjih straneh časopisa je objavljen obširen prispevek, ki sta ga napisala Detlev Heiden in Mechthid Black-Veldtrup in predstavlja marburški inventar - online (vedno dostopni inventar); razpravljata tudi o konsekvencah pri obdelavi in predstavitvi arhivskega gradiva. Študentsko gibanje in raznolikost gradiva - primer dežele Severno Porenje - Vestfalija je naslov prispevka Petra Dohmsa. Gre za razširjeno in predelano verzijo referata, ki je bil predstavljen 1. oktobra 1998 na 69. nemškem arhivskem dnevu v okviru skupne seje strokovnih skupin 7 (arhivarji v medijskih arhivih) in 8 (arhivarji v arhivih visokih šol in znanstvenih ustanov) društva nemških arhivarjev. Prispevke zaokrožajo Udo Schäfer, ki odgovarja na vprašanje, ali je varovanje kulturnih dobrin v spreminjanju, in obenem podaja pregled zakonov, ki poredno ali neposredno narekujejo varstvo kulturnih dobrin.

Rubrika **Arhivska teorija in praksa** prinaša prispevke na temo arhivi in arhivsko gradivo; v njih se lahko seznanimo z graditvijo skladišča za podružnico državnega arhiva v mestu Bautzen, nadalje o arhivu socialnih gibanj in dejavnosti poljskih arhivov v letu 1998. Tema elektronska obdelava podatkov in novi mediji prinaša prispevek o digitaliziranih delih zapuščine Josepha Wirtha v Zveznem arhivu. V okviru podrubrike o uporabi, stikih z javnostjo in raziskovanju se lahko seznanimo s prestavitvijo knjige Glavnega državnega arhiva Stuttgart, s predstavitvijo Deželnega glavnega arhiva Koblenz na spletu in z ustanovitvijo skupin za historično izobraževalno delo in stike z javnostjo v arhivih. Sledijo v okviru podrubrike strokovne zveze, odbori in zasedanja objavljena poročila o raznih zasedanjih, sejah, zborovanjih. Izvemo, da je v Kamenzu potekal 7. saški arhivski dan, v mestu Breisgau je potekalo pomladansko zasedanje strokovne skupine 8, v mestu Olpe pa že 51. westfalski arhivski dan.

Predstavitve oziroma ocene knjig in serijskih publikacij v rubriki **Poročilo o literaturi** tokrat obravnavajo 36 del, ki jim sledi navedba izdanih katalogov k arhivskim razstavam v Nemčiji v letih 1998 in 1999. Kot je že ustaljeno, se z rubrikama **Osebna obvestila** in **Kratke informacije, razno** ter pregledom prireditev od leta 1996 do maja 2000 izteče tretji zvezek.

Der Archivar, letnik 52, zvezek 4

Prvi prispevek tega zvezka, katerega avtor je Hans-Holger Paul, je posvečen 30. obletnici ustanovitve arhiva socialne demokracije Friedrich-Ebertove ustanove in ima naslov Od partijskega arhiva do centralnega raziskovalnega centra delavskega gibanja in socialne zgodovine. Avtor podaja zgodovinski razvoj arhiva od socialdemokratske stranke Nemčije - partijskega arhiva do izgradnje centralnega partijskega arhiva po letu 1945 in raziskovalnega centra. Seznani nas tudi z gradivom, ki ga hranijo. Prispevek z naslovom Od kod prihaja fotografija? je napisal Wolf Buchmann in govori o problematiki avtentičnosti in interpretaciji zgodovinskih fotografskih posnetkov v arhivih. Avtorici Antjekathrin Graßmann in Gabriele Viertel predstavita poklic "strokovni uslužbenec medijske in informacijske službe", ki so mu bile v letu 1998 na podlagi odredbe postavljene zakonske osnove. Na revolucionarno leto 1848/49 se nanaša prispevek z naslovom Sto petdeset plus ena. Literarne paberke k revoluciji leta 1848/49 z arhivskega vidika objavlja Ingeborg Schnelling-Reinicke. Obravnava stvarno-tematske inventarje in izdaje virov, zbirke virov, razstavne kataloge, biografije - geografsko usmerjena dela ter pregledne predstavitve.

Prispevkom sledijo že ustaljene rubrike: **Arhivska teorija in praksa**, ki s področja delovanja arhivov in njihovega gradiva prinaša prispevke o hesiškem glavnem državnem arhivu, o ponovnem odprtju mestnega arhiva Dortmund, o novem mestnem arhivu Stendal, o zapuščini študenta, ki je bila izročena univerzitetnemu arhivu Leipzig, ter o arhivu in zbirkah umetnostne akademije Düsseldorf 1773-1999. Na temo arhiviranje, vrednotenje in obdelava se nanašajo prispevki, ki pišejo o fotografiji kot zgodovinskem viru, nadalje o obdelavi in digitalizaciji letakov in propagandnih brošur v arhivu socialne demokracije ter o obdelavi študentskih letakov v univerzitetnem arhivu Köln. Sledijo podrubrike: Arhivska tehnika, ki prinaša prispevek o novi stavbi vestfalskega arhivskega urada, arhivsko pravo, ki razgrinja stališče izvedencev do sprememb arhivskega zakona dežele Severno Porenje - Vestfalija, dodatno izobraževanje, kjer poročajo o izobraževanju na 25. in 26. tečaju arhivske šole Marburg v Regensburgu ter o projektu dopisnega študija na visoki strokovni šoli v Potsdamu. Bogata s poročili je podrubrika Strokovne zveze, odbori, zasedanja, ki vsebuje poročilo o seji delovne skupine višja arhivska služba v Kasslu in Würuburgu, o 22. hesiškem arhivskem dnevu v mestu Fritzlar, o 59. jugozahodnem nemškem arhivskem dnevu v Villingen-Schwenningenu, o arhiviranju dokumentov iz digitalnih sistemov, o letnem srečanju odbora restavratorjev v Düsseldorfu, o 31. seji delovne skupnosti poklicnih arhivarjev v Baden-Württembertu in Rottenburgu, o 8. zasedanju južnonemških evangeličanskih cerkvenih arhivov v Boppardu, o delavnici "prevzemanje kombinatov", o delovnem zasedanju združenja nemških gospodarskih arhivov, o študijskem potovanju "novi mediji v arhivu" v ZDA od 8. do 22. maja 1999 ter o novih razmišljanjih glede ravnanja z digitalnimi zapisi. Tem poročilom sledijo poročila z mednarodnega področja in tujih držav, in sicer Antjekathrin Graßmann poroča o srečanju mednarodnega arhivskega sveta – sekcije komunalnih arhivov v Lübecku, iz Hrvaške se oglaša Vida Pavlicek in poroča o hrvaškem arhivskem dnevu 1998 v Opatiji, iz Avstrije poroča Diether Degreif o 28. avstrijskem arhivskem dnevu in 5. kolokviju delovne skupnosti srednjeevropskih arhivskih zvez v Celovcu, iz Rusije Hermann Schreyer o publikaciji dokumentov rusko-nemških odnosov in iz Češke Borivoj Indra o novih arhivskih zgradbah v Češki republiki.

V **Poročilu o literaturi** se lahko seznanimo z izdajo 30 novih in na novo izdanih del. Sledi seznam objavljenih repertorijev v Zvezni republiki Nemčiji v letih 1998/1999 ter tudi seznam objavljenih del, predstavljenih samo z naslovi. V rubriki **Osebne vesti** lahko poleg novih imenovanj in zamenjav arhivskih delavcev v različnih arhivih prebermo tudi posmrtnico, posvečeno Bertholdu Hollaenderju (1912-1998). Zadnja rubrika **Kratke informacije, razno** pa nas, kot je že ustaljeno, seznani z novimi naslovi in telefonskimi številkami ter s prireditvami do novembra 2000. Zvezek se konča z objavo zakonskih določil in upravnih predpisov za državne arhive in arhivsko gradivo v Zvezni republiki Nemčiji.

Sonja Anžič

Archiva Ecclesiae. Bollettino dell'Associazione Archivistica Ecclesiastica 40–41 (1997–1998); 42(1999), Cittá del Vaticano 1999

Z dvojnim letnikom vestnika Združenja cerkvenih arhivov 40–41, ki je izšel ob sodelovanju italijanskega državnega arhiva (številka v vrsti naslovov 85), je objavljen tretji del Vodnika po italijanskih škofijskih arhivih. Prva dva zvezka sta izšla na začetku devetdesetih let (prim. Arhivi 17/1994/, str. 172–174). Izdajo je podprla Italijanska škofovska konferenca. Kljub večletnemu čakanju uredništvu ni uspelo zbrati popisov vseh arhivov, zato so v sklepnem zvezku podrobneje predstavljeni le tisti, ki so izpolnili pripravljene obrazce, pri drugih je dodan naslov arhiva in nekatere osnovne informacije, ki so jih uredniki zbrali iz splošnih priročnikov in doslej objavljenih prispevkov. Kljub temu je to najobsežnejši zvezek; v njem so popisi arhivov 158 škofij, v prvih dveh pa jih je bilo 160. Dodane so nekatere opatije, katerih predstojniki imajo pastoralne pristojnosti. Gonilna sila celotnega načrta in združenja nasploh je bil prof. Vincenzo Monachino, dolgoletni predavatelj cerkvene zgodovine na rimski univerzi Gregoriana ter vodja njenega zgodovinskega arhiva. Temeljni razlog za dolgotrajno zbiranje je še vedno nedokončano pre-

strukturiranje italijanskih škofij, ki se je sicer začelo v letu 1986, a še vedno ni končano. Ker je bilo prepuščeno posameznim škofom, da so odločali o statusu arhivov, so se izoblikovale različne rešitve: marsikje so arhive združenih škofij združili, ponekod so jih zaupali v varstvo državnim arhivom, drugod pa so ohranili položaj, kot so ga imeli pred tem. Tako ali drugače so spremembe čutili tudi arhivi, med katerimi so nekateri prav v obdobju vnašanja podatkov v računalnike in nasploh v posodabljanju dostopnosti.

Popis za vsak arhiv daje te informacije: naslov, odgovorno osebo, dostopnost gradiva (marsikateri arhiv je dostopen le na pisno prošnjo uporabnika in z izrecnim dovoljenjem krajevnega škofa; vloge morajo biti utemeljene in upravičene; nekateri arhivi so zaradi preurejanja povsem zaprti), urnik čitalnic (neredko le po naprejšnjem dogovoru), možnosti reproduciranja (večinoma reprodukcije niso mogoče) in ime izpolnjevalca obrazca. Sestavni del popisa je okvirni pregled fondov, dosedanji popisi in pripomočki ter bibliografija. Vodniku sta dodana seznama, ki dopolnjujeta vse tri zvezke. V prvem je seznam škofij, ki so delovale samostojno do leta 1985, ter reorganizacija le - teh v letu 1986. Drugi obsega seznam vseh škofijskih arhivov po pastoralnih področjih z navedbo vključenosti v tri zvezke vodnikov. Objava, ki so jo načrtovali od srede osemdesetih let, je pomemben prispevek združenja cerkvenih arhivov pri obnavljanju spomina Cerkve na Apeninskem polotoku. Pripomoček pa bo dobrodošel tudi za preučevalce širšega kulturnega prostora in položaja cerkvenih ustanov v Italiji nasploh.

42. letnik glasila *Archiva Ecclesiae* pa poleg poročil o delovanju združenja prinaša referate 19. zborovanja delavcev v cerkvenih arhivih; zborovanje je bilo oktobra 1996 v Rimu. Ker je bilo tokratno srečanje namenjeno obravnavanju poslovanja in vrednotenja arhivov redovnih skupnosti, takšne vsebinske sklope prinaša tudi zbornik. Osrednja pozornost je bila namenjena trem ciljem: znanstvenemu ozaveščanju škofijskih arhivarjev za boljše razumevanje arhivskih fondov, ki zadevajo redovne ustanove, njihove izvirne naloge in dinamičen razvoj v teku stoletij; dati delavcem v redovnih arhivih spodbude za sodobnejše gledanje na zgodovino in preučevanje le - te; usmeriti preučevalce k bolj celostnemu in širokemu obravnavanju dokumentov, ki govorijo o življenju in navzočnosti redovnih ustanov.

Razprave so razdeljene v štiri dele. V prvem je predstavljena zakonodaja redovnikov o arhivih (za razliko od splošne in pokrajinske) kot se je kazala v različnih obdobjih in glede na izvirni značaj vsake redovne skupnosti (E. Boaga). Stoletno izročilo mnogih med njimi je na oblikovanje le - teh pomembno vplivalo. Iz analize zgodovinske izkušnje naslednji prispevki kažejo na sodobna pričakovanja in zahteve. Dodana je bibliografija objav s tega področja za obdobje 1956–1996; upoštevano je predvsem italijansko jezikovno področje. Poseben prispevek je namenjen pregledu trenutnega stanja arhivov redovnih ustanov (J. Torres) ter nekaterih škofij (A. Longhitano). Poslovanju arhivov dajejo pečat odnosi med redovniki in škofi kot voditelji škofij. Zato so na primerih nekaterih škofij začrtane možnosti, ki jih njihovi arhivi dajejo za poznavanje redovnih ustanov (G. Zito). Ista razsežnost je obravnavana tudi glede arhivov civilnih ustanov (F. G. B. Trolese). Zanimiv je prispevek, ki daje pobude za urejanje osebnih fondov posameznih redovnikov (C. Semeraro).

Pod skupnim naslovom Pomembni arhivski fondi najdemo pregled gradiva o redovnikih, ki ga dajeta za osrednje vodstvo Cerkve pomembna arhiva: Vatikanski tajni arhiv (prispevek je pripravil prefekt arhiva S. Pavano) ter arhiv Kongregacije de Propaganda Fide (danes je to Kongregacija za evangelizacijo narodov). Iz prvega so nanizani fondi, ki se nanašajo na redove ali vsebujejo gradivo o njih; med te sodi kar večji del vseh osrednjih uradov svetega sedeža. Takšna bo tudi vsebina posebnega vodnika, ki je že v pripravi in bo dal uvodne informacije tudi o zasebnih arhivih cerkvenih dostojanstvenikov z gradivom o redovnih skupnostih. Arhiv Propagande pa vsebuje predvsem podatke o redovnih skupnostih, ki so se vključevale v misijonsko delo Cerkve ali so imele stike s tem delom rimske kurije.

Obsežni in zanimivi so prispevki, ki govorijo o zgodovini bolj ali manj prisilnega združevanja ter sekularizacije redovnih arhivov. V vseh časih so bili namreč poskusi, ki so arhive posameznih samostanov ali redov združevali (ali jih delili) in jih priključevali javnim arhivom. Analiza je narejena na primeru samostanov v Benečiji v 18. in 19. stoletju. Izviren je prispevek, ki predstavlja redovne arhive v Parizu, kamor so prišli v dobi Napoleonovih selitev in so danes (podobno kot deli vatikanskega arhiva) shranjeni v različnih pariških arhivih in knjižnicah. Avtor C. Molette, predsednik združenja francoskih cerkvenih arhivov, je dal poudarek orisu zgodovinsko-kulturnega in duhovnega pomena fondov, ki so jih prenesli v Pariz (med temi je nekaj stotin fasciklov z dokumenti o beatifikacijah in kanonizacijah).

Zadnji del zvezka prinaša nekaj primerov urejanja arhivov glede na vrsto redovnih ustanov. Za monastični tip je predstavljen arhiv benediktinske opatije S. Silvestro Abate di Fabriano, za mendikante zgodovinski arhiv neapeljske frančiškanske province in za moderne kongregacije arhiva generalnega arhiva servitinj ter zgodovinski arhiv kombonijancev (prvenstveno misijonske redovne skupnosti).

Zborniku je dodan seznam novih članov združenja arhivov cerkvenih ustanov, umrlih v zadnjih dveh letih ter seznam vseh članov na začetku leta 1999 (okoli 250).

Tudi 42. zvezek zbornika *Archiva Ecclesiae* prinaša zanimive prispevke za boljše poznavanje poslovanja cerkvenih ustanov, njihovih medsebojnih odnosov in vključenosti v družbo. Hkrati daje pogled na stanje tako cerkvenih arhivov samih kot odnosov njihovih upraviteljev do preteklosti ustanov in njihove dediščine.

Bogdan Kolar

The American Archivist. Glasilo SAA, Chicago Ill., USA, letnik 58, letnik 1995, zv. št. 1 – Winter 1995, zv. št. 2 – Spring 1995, zv. št. 4. Fall 1995 (obseg 507 strani) in letnik 59, leto 1996, zv. št. 1-4 (obseg 535 strani)

Doslej je ARS prejel le tri snopiče letnika 58 za leto 1995, zv. št. 3 tega letnika mu vse doslej, kljub prošnjam, ni uspelo dobiti.

LETO 1995

Snopič št. 1, Winter 1995 (obseg 116 strani)

Uvodnemu Forumu, polemičnim zapisom o prispevkih v prejšnjih snopičih, sledi urednikov članek *Easy Distinctions,* v katerem Richard J. Cox z zgodovinskega stališča razmišlja o prispevkih v tem zvezku. Ameriško arhivsko društvo je dobilo novo predsednico Edie Hedlin, sedanjo direktorico Arhivov Smithonijeve institucije, ki v svojem predstavitvenem nagovoru *Expanding the Foundation,* opozarja na trenutno dvojni izziv arhivski stroki. Na eni strani je izjemno povečan obseg 'papirnega gradiva', na drugi pa množina elektronskih zapisov. To dejstvo zahteva dodatne raziskave in vrsto novih organizacijskih dejavnosti. O tem govori tudi prispevek Anke Voss-Hubbard *No Documents – No History: Mary Ritter Beard and the Early History of Women's Archives.* Razpravo je posvetila leta 1958 umrli zgodovinarki in njenemu delu, izjemnemu deležu k ohranitvi arhivskega gradiva tako imenovanih, 'ženskih fondov', torej arhivskih zbirk o življenju in delu pomembnih žena v javnem življenju in o gibanju za pravice žensk. Prizadevala si je za ustanovitev svetovnega centra 'Women's Archives'. To ji sicer ni uspelo, vendar je svojo dejavnost usmerila v zbiranje, dopolnjevanje in ohranjanje dokumentov te vrste. Avtorica prikaže strokovno življenjsko delo Mary Ritter Beard, s posebnim ozirom na zbirko Sophie Smith na Smithovem kolidžu.

Edini raziskovalni prispevek v tem snopiču ima naslov *Beneficial Shock: The Plaqce of Procdessing-Cost Analysis in Archival Administration.* Avtorja sta Paul Erikson in Robert Shuster, direktorja arhivskega centra Billyja Grahama. Obširen prispevek se nanaša na različne načine in metode vrednotenja stroškov arhivskega dela. Daje historični primerjalni pregled vrednotenja, tudi po raznih vrstah in stopnjah obdelave z ozirom na različno strukturo 'obdelovalcev' v njihovi ustanovi. V sklepnih ugotovitvah poudarja pomanjkanje primerjalnih analiz med različnimi arhivskimi ustanovami, da bi lahko določili optimalno finančno vrednotenje dela arhivskih institucij. Ob koncu razprave poda predlog modela za primerjalno študijo.

Sledi rubrika Perspektive z dvema prispevkoma. V prvem *Legal Admissibility of Electronic Records as Evidence and Implications for Records Management* avtorica Sara J. Piasecki obravnava sedanje razprave glede pravnih aspektov o sprejemljivosti novih zvočnih, optičnih ali magnetnih zapisov kot dokaznih gradiv. Drugi prispevek *Integrating Archival Management and the ARCHIVES Listserv in the Classroom: A Case Study* avtoric Diane L. Shenk in Jackie R. Esposito prinaša zanimive izkušnje s pennsilvanijske državne univerze, kjer so v šolskem letu 1993, v zimskem semestru, poskusno uvedli nov združeni predmet.

Z mednarodnega področja je objavljen prispevek *Revolution in Records: A Strategy for Information Resources Management.* Avtorja Peter M. H. Waters in Henk Nagelhout sta strokovnjaka za informatiko na nizozemskem notranjem ministrstvu. Predstavila sta izsledke nizozemske študije in poudarila, da je uniformno upravljanje z arhivi po metodologiji in tehniki že preseženo in da se bo treba čim prej usposobiti za uporabo različnih metod in novejših tehnik.

Pred poročilom o vrsti izdaj s področja zgodovine pismenosti, ki jo predstavi James M. O'Toole (Toward a Usable Archival Past: Recent Studies in the History of Literacy), nova urednica rubrike Ocene in poročila Barbara L. Craig z univerze v Torontu daje nove ideje za objave v tej rubriki.

Kot običajno snopič končujejo poročila z zasedanj SAA.

Snopič št. 2, Spring 1995 (obsega strani od 117 do 234)

Zvezek je tematsko zasnovan in prinaša študije s področja informatike in tehnik, ki jih obravnava poseben komite SAA. Ker ta snopič ureja tudi gostujoča urednica Fynnette L. Eaton, vodja te dejavnosti v NARA, je uvodna beseda namenjena zgodovinskemu pregledu prizadevanj in njenim povzetkom študij, objavljenih v tem snopiču.

Lee Stout v članku *The Role of University Archives in the Campus* Information *Environment* daje primer, kako doseči uporabnost informacijskega sistema s poskusom avtomatiziranega pisarniškega poslovanja in prizadevanja Penn State University za dosego tega cilja. John McDonald, vodja v osrednjem kanadskem državnem arhivu v Ottawi, je v prispevku *Managing Information in an Office Systems Environment: The IMOSA Project* dovolil objavo referata z zborovanja leta 1992 v Marburgu. V njem je prikazal prizadevanja oz. prototip, izdelan v NAC, za spremembo tradicionalnih obravnav vnosov in iskanja podatkov, pomembnih za gospodarstvo. Nujna je vnovična valorizacija pomembnosti podatkov, meni. Vodja informatike na Babson College v ZDA v študiji *Gropup Work, "Groupware", and the Transformation of Information Resource Management* ugotavlja: če naj bi bila informacija življenjska tekočina sodobne organiziranosti, je treba poskrbeti za njeno pravočasnost, popolnost in dostopnost. Njegov prispevek obravnava vrste in načine skupinskega komuniciranja, analizira postopke in primerja načine in sisteme ter problematiko, ki tako komuniciranje spremlja. Hkrati ugotavlja možnosti za dosego maksimalne učinkovitosti in jo primerja z učinki pilotne študije na Babson College ter njene aplikacije pri raznovrstnih uporabnikih. Ugotavlja neizbežnost novih dopolnjenih nosilcev informacij in

programske opreme za omrežja. Ob koncu podaja še bibliografijo pomembnejših strokovnih del o tej temi. Sledi študija Michaela L. Millerja, arhivista v Agenciji za varstvo narave, z naslovom *Disc Players, the Records Manager/Archivist, and the Development of Optical Imaging Applications.* Ugotavlja, da čeprav je veliko pozitivnih informacij in odmevov na uporabnost optičnih diskov, so arhivisti še vedno skeptični, čeprav vabljeni k vsakemu skupinskemu delu na tem področju. Njegova izredno zanimiva razprava ponuja nekaj namigov, ob pomoči katerih bi arhivisti laže vrednotili dokumentacijo, pripravljeno po tej metodologiji. Margaret O'Neill Adams nam predstavi *Punch Card Records: Precursors of Electronic Records*, predstavnika nove oblike dokumentarnega gradiva skozi zgodovino razvoja novih zvrsti gradiva in nove tehnologije. Razprave zaokroža študija Thomasa Eltona Browna, arhivista v NARA, ki skrbi za programe elektronskih zapisov - *The Freedom of Information Act in the Information Age: The Electronic Challenge to the People's Right to Know.* Razpravlja o dilemi med pravico biti informiran v celoti in možnostjo dostopa do popolnih informacij.

Snopič končujeta rubriki recenzij novih publikacij in seznam novejših objavljenih del.

Snopič št. 4, Fall 1995 (obsega strani od 377 do 507)

Urednik David Bearman, sicer strokovnjak in predsednik svetovalske družbe Archives & Museum Informatics, v uvodu *Archival Strategies* obrazloži, da je pet let po izidu razprave o arhivskih metodah povabil tri mednarodno uveljavljene kolege, strokovnjake arhivske teoretike, naj kritično ovrednotijo njegov pogled na tradicionalne metode dela v arhivski stroki – izbor, vrednotenje, hrambo, predstavitve in dostopnost. Zagovarja tezo, da je treba sprejeti sodobne metode dela v arhivski stroki; ponekod v svetu si za to že prizadevajo. Zanimivo razpravo objavlja, prav tako tudi komentarje vseh treh izvedencev: Iana E. Wilsona, arhivista Ontaria (*Reflections on Archival Strategy),* Ann Pederson, profesorice na univerzi Novega Južnega Walesa (*Empovering Archival Effectiveness: Archival Strategies as Innovation),* in Erika Ketelaarja, nizozemskega državnega arhivista (*The Archival Image).* Njihovi izredno zanimivi a različni pogledi, metode dela in izkušnje so bili velika popestritev letnega srečanja ameriških arhivistov v Indianapolisu v letu 1994. Prispevke je vsekakor vredno prebrati.

V nadaljevanju sledi prispevek *Lasers and the Fate of Phonographic Recordings* Matthewa Sprinkla, Arhivista za avdio-vizualno dediščino v American Heritage Center na univerzi v Wyomingu. Ugotavlja, da so razhajanja med teorijo in prakso v tej stroki velika prav zaradi revolucionarnih dosežkov v informatiki. Arhivisti med seboj stežka komunicirajo tudi zaradi raznovrstne programske opreme in standardov. Premostitev razlik ne bo lahka.

Sledi obsežnejši prispevek Tylerja O. Waltersa, nekakšna skupinska recenzija del, ki so v 90. letih izšla na temo varovanja arhivskega gradiva z naslovom *Thinking About Archival Preservation in the '90 and Beyond: Some Recent Publications and Their Implications for Archivist.* Ob sklepu prispevek prinaša tudi bibliografijo del, na katera se ocena nanaša.

Sledi še bibliografija del na to temo, snopič pa končuje letni indeks snovalcev vseh štirih zvezkov tega letnika.

LETO 1996

Snopič št. 1, Winter 1996 (obseg 124 strani)

Urednik Philip B. Eppard v uvodu razmišlja o mednarodnem arhivskem dnevu. Prispevek je naslovil *Archival Diversity and the Engaged Reader.*

Nova predsednica združenja Maygene Daniels v svojem uvodnem nagovoru pove, da ni le dobro plačilo tisto, kar bi lahko vzpodbujalo arhiviste, da ostanejo pri tem poklicu. Osnova je predanost poklicu, raziskovalni duh in zavest, da arhivist dokumentira sedanjost za prihodnost.

Objavljen je tudi govor Jeana Pierrea Wallota, predsednika Mednarodnega arhivskega sveta - *Archival Onensess in the Midst of Diversity: A Personal Perspective* - ob mednarodnem dnevu arhivov na letnem srečanju SAA septembra 1992 v Washingtonu, D.C. govori o pomenu MAS, ki je prostor za mednarodno strokovno komuniciranje. Izzivi sodobnega sveta morajo arhiviste združevati v prizadevanjih za reševanje strokovnih problemov.

Peace Award, nagrada, poimenovana po prvem uredniku Ameriškega arhivista, je bila v tem letu podeljena avtorici Judith M. Panitch za prispevke *Liberty, Equality, Posterity?: Some Archival Lessons from the Case of the French Revolution.* V njih avtorica na primeru francoske revolucije prikaže, kako zgodovinski dogodki lahko vplivajo na način in uporabo arhivskega gradiva v družbi. Skupina avtorjev Kathleen J. M. Haynes, Lynda Lee Kaid in Charles E. Rand v študiji *The Political Commercial Archive: Management of Moving Image and Sound Recordings* nazorno poročajo in prikažejo organizacijo in dostopnost 55000 enot avdio- in videoteke v največjem središču te vrste na svetu, pri univerzi v Oklahomi. Sledi razmišljanje Lorette L. Hefner v prispevku *Lawrence Berkeley Laboratory Records: Who Should Collect and Maintain Them?* Najstarejši znanstveni laboratorij se srečuje s problemi, kako ohraniti svoje gradivo in zadostiti arhivskim zahtevam varne in kompleksne hrambe.

V rubriki Perspektive je študija Carolyn Heald *Is There Room for Archives in the Postmodern World?* Razmišljanja arhivistke ontarijskega arhiva temeljijo na filozofskih smereh postmodernizma poznega 20. stoletja in ugotavlja, da je za arhiviste prostor tudi v taki usmeritvi.

Tudi ta snopič zaokrožajo strokovne recenzije objavljenih del.

Snopič št. 2, Spring 1996 (obsega strani od 125 do 268)

Vsi prispevki so posvečeni arhitekturni dediščini.

Uvodni prispevek je delo Nicholasa Olsberga, restavratorja v Kanadskem arhitekturnem centru, z naslovom *Documenting Twentieth-Century Architecture: Crisis and Opportunity*. Govori o hrambi načrtov. Povzema razprave s srečanja arhivistov, restavratorjev in uporabnikov načrtov v letu 1994, kjer so se poskušali na podlagi izkušenj dogovoriti o bodočih standardih za valorizacijo vsega gradiva, pomembnega za arhitekturno dediščino. Sledi razprava Terryja Cooka iz kanadskega državnega arhiva z naslovom: *Building ad Archives: Appraisal Theory for Architectural Records*. Govori o načrtnem zbiranju gradiva te vrste, saj dediščine ne smemo prepustiti naključnim prevzemom v arhiv. Richard J. Cox, redni profesor arhivistike na univerzi v Pittsburghu, v članku *The Archival Documentation Strategy and Its Implications for the Appraisal of Architectural Records* zagovarja tezo, da je premalo le govoriti o strategiji, ker so razhajanja med teorijo in prakso prevelika. Treba je uskladiti delo načrtovalcev, skrbnikov in uporabnikov. Zgodovinar David G. De Long s pensilvanijske univerze v prispevku *The Historian's View* na primeru ustvarjalnosti dveh arhitektov razčlenjuje raznoterost uporabe arhitekturne dediščine v različne namene. Vendar zagovarja celotnost zbirke del posameznih ustvarjalcev. Umetnostni zgodovinar Christopher Thomas, profesor na univerzi Victoria v Britanski Kolumbiji, je specialist za arhitekturo kanadskih pošt. V svojem prispevku *A Historian's Experience of Architectural Collections* prav tako zagovarja kompleksnost ustvarjenih zbirk. Alice Carey, ustanoviteljica in lastnica štirinajstčlanske družbe arhitektov, ki se ukvarjajo z restavratorstvom v članku *The Importance of Construction Documents to Restoration Architects* pripisuje velik pomen ohranjanja čim bolj popolnih načrtov za strokovne restavratorske in konzervatorske posege v arhitekturni dediščini.

Z uporabniškega stališča je napisan prispevek *Preservation Factors in the Appraisal of Architectural Records* avtorice Nancy Carlson Schrock, ki je samostojna konzervatorka in svetovalka za hrambo knjižničnega in arhivskega gradiva. Dosedanja problematika ohranjanja arhitekturne dediščine ni toliko problematična, kot bo zaradi razvoja računalniško načrtovanih projektov v prihodnosti. Temu pojavu bo kmalu treba posvetiti več pozornosti. Doktor umetnostne zgodovine s francoskega arhitekturnega inštituta, profesor na univerzi v Bordeauxu Gilles Ragot v *The Hennebique Archives: Toward a New Corpus for Contemporary Architectural History* ugotavlja, da moramo ohraniti vso arhitekturno dediščino ustvarjalcev načrtov in tistih, ki so vplivali nanje ne glede na to koliko časa bo trajalo procesiranje za varno hrambo. Zlasti pa ne smemo izbirati med zgodovinsko bolj ali manj arhitekturno pomembnimi objekti. Alan K. Lathrop je restavrator v rokopisnem oddelku knjižnice Univerze v Minnesoti, ki vključuje tudi arhivsko zbirko načrtov ameriškega severozahoda. Zajema načrte o stavbah in tudi dela krajinskih arhitektov, konstruktorjev, opremljevalcev notranjosti in drugih strokovnih organizacij s področja arhitekture. Vrednotenje je izvedeno po izdelani in na terenu preverjeni strategiji. Tawny Ryan Nelb je izdelala kompleksno raziskavo *Architectural Records Appraisal: Discussion of Problems and Strategies for the Documenting Michigan Architectural Project*. V tem snopiču je objavljen le povzetek zanimivih ugotovitev in težav, s katerimi se srečuje arhivska stroka pri valorizaciji dokumentacije arhitekturne kulturne dediščine.

Rubrika Recenzije poleg nekaterih novejših del predstavi tudi vseh 22 knjig izbranih mednarodnih arhivskih zbirk o holokavstu.

Snopič sklepata zapisnika zasedanj sveta Združenja ameriških arhivistov v avgustu in septembru 1995.

Snopič št. 3, Summer 1996 (obsega strani 269 do 382)

Uvod je raziskava z naslovom *Redifining the Role of Collega and University Archives in the Information Age* univerzitetnih profesorjev Williama E. Browna in Elizabeth Yakel. Verjameta, da je uporabnost arhivskega gradiva v modernem akademskem okolju še premalo dorečena. Arhivistom na univerzah ponujata nekaj modelov za izboljšanje in večjo uporabnost gradiva. Odnos med zaupnimi podatki in dostopnostjo do njih obravnava študija Diane E. Kaplan – *The Stanley Milgram Papers: A Case Study on Appraisal of and Access to Confidential Data Files*. Avtorica je dolgoletna arhivistka v rokopisnem oddelku knjižnice univerze Yale. Iz izkušenj in v skladu z zakonodajo priporoča nekaj rešitev. Frank Boles in Mark A. Greene v prispevku *Et tu Schellenberg? Thoughts on Dagger of American Appraisal Theory* polemizirata z avtorico Luciano Duranti – ko ocenjuje 'napake' ameriške arhivistike – sicer ji pritrjujeta, da je šla valorizacija arhivskega gradiva v ZDA v drugačno smer kot v Evropi, vendar odseva ameriški način življenja in ameriške potrebe in je zato popolnoma legalna in povsem enakovredna drugim okoljem. Sledi krajši esej *A Historian's Perspective on Archives and the Documentary Process* avtorja Clifforda M. Kuhna, profesorja zgodovine na državni univerzi v Georgii. Filmske in tiskane predstavitve zgodovine se razlikujejo, so v stalnem dialogu, vendar zanesljive le ob sodelovanju arhivistov in arhivskega gradiva, meni avtor.

Zadnji strokovni prispevek, namenjen valorizaciji arhivskega gradiva, je razprava *Contemporary Archival Appraisal Methods and Preservation Decision-Making* avtorja Tylerja O. Waltersa, vodje oddelka posebnih zbirk in vodje arhiva državne univerze v Iowi. Poudarja, da mora arhivist najprej presoditi vsestransko vrednost arhivskega gradiva, preden se odloča o količini, ki bi jo ohranil ali odbral. Objavlja zanimiva priporočila.

Mednarodno področje prinaša poročilo *The Social*

Service Department Archives: Peking Union Medical College 1928-1951 avtorice M. Marjorie King. Ne seznani nas samo z vsebino dokumentov v tem kolidžu, ki je svojo dejavnost razvil zlasti ob pomoči Rockefellerjeve fondacije, seznani nas tudi z načinom hrambe gradiva na Kitajskem, pomanjkanjem arhivskih pomagal in omejene uporabe gradiva. Prav tako z mednarodnega področja je poročilo *Tibetan Archives: A Report from China,* Williama W. Mossa. Kljub zahodnim vplivom, so arhivi v Tibetu še vedno v slabem položaju. Njihova neprecenljiva zgodovinska vrednost za proučevanje civilizacije je zaradi okoliščin, v katerih dokumente hranijo, skoraj nedostopna raziskovalcem.

Snopič končuje nekaj recenzij objavljenih strokovnih del.

Snopič št. 4, Fall 1996 (obsega strani od 385 do 585)

Poleg predsednikovega nagovora in objave z nagrado "Pease" nagrajenega prispevka, je snopič namenjen diplomatiki in sodobnim arhivom.

Spet je uvedena rubrika Forum, v kateri bralci pišejo uredniku in komentirajo v prejšnjih številkah objavljene razprave. To pismo je namenjeno arhivom v postmoderni dobi.

Nagovor nove predsednice Brende S. Banks se navezuje na 60. obletnico ustanovitve SAA: *Seeing the Past as a Guidepost to Our Future.* Prebrala ga je na letnem srečanju SAA leta 1996 v San Diegu, v Kaliforniji. Daje zgodovinski pregled delovanja združenja. Sledi nagrajeni prispevek *A Critical Analysis of Intrinsic Value* avtorice Shuane McRanor. Zatrjuje, da je vrednost dokumenta kot edinega kriterija za vrednotenje določenega gradiva treba prevrednotiti, kar je izziv valorizaciji gradiva.

Poglavje tega snopiča, sedem prispevkov na temo diplomatike, izhaja iz skupnega seminarja, ki so ga pripavili arhivisti z Bentlyjeve zgodovinske knjižnice michitganske univerze in Ecole Nationale des Chartes v Parizu. V prvem prispevku – *The Expansion of Diplomatics as a Discipline* - profesor srednjeveške diplomatike v Parizu, Olivier Guyotjeannin poseže v 17. stoletje. Diplomatika je v 50. letih tega stoletja dosegla razvoj do meje, ko proučevanje starega dokumenta že meji na zgodovinsko raziskavo. Sledi prispevek Bernarda Barbicheja, profesorja na omenjeni šoli – *Diplomatics of Modern Official Documents (Sixteenth – Eighteenth Centuries): Evaluation and Perspectives.* Avtor zagovarja aplikacijo metod diplomatike za proučevanje na študije sodobnih dokumentov. Opozarja na primere podcenjevanja pomembnosti oblike dokumenta pri določanju vrednosti le-tega. Bruno Delmas, tudi profesor sodobne diplomatike na pariški šoli, preizkuša odnos med tradicionalnimi kategorijami diplomatike in lastnostmi sodobne dokumentacije. Arhivski dokument pojmuje kot vir spomina in resnice. Ponuja nove rešitve. Elizabeth Yakel, raziskovalka z michiganske univerze, objavlja *The Way Things Work: Procedures, Processes, and Institutional Records.* Obravnava nekatere teoretike organizacije in ugotavlja, kako njihovo delo odseva načela diplomatike ali jim nasprotuje. Francis Bluin z michiganske univerze v prispevku *A Framework for a Consideration of Diplomatics in the Electronic Environment* poziva arhiviste, naj upoštevajo nove oblike zapisov, da bi lahko razumeli nove nosilce informacij. Daje zgodovinski pregled kulture obveščanja v luči raznih vrst informacij. Zadnji prispevek na to temo zajema optične in vizualne zapise. Avtorica je Nancy Barlett, naslov pa *Diplomatics for Photographic Images: Academic Exoticism?*

Snopič končuje prispevek Richarda Coxa *The Archivist and Collecting: A Review Essay.* V njem daje pregled nekaj strokovnih del zadnjega obdobja, vendar poudarja pomen zbiranja arhivskega gradiva in oblikovanja arhivskih zbirk.

Za novostmi z zasedanja SAA je objavljen še letni indeks avtorjev, snovalcev letnika in tematski indeks, ki ga je pripravila Synthia K. Sauer.

Milica Trebše Štolfa

Razstave

Žiga Herberstein med Ljubljano in Moskvo ali arhivsko bratenje z Rusi

Ko je bil decembra 1997 v Ljubljani podpisan dogovor o sodelovanju med Arhivom Republike Slovenije in Federalno arhivsko službo Rusije (Rosarhivom), sta se na predlog prvega namestnika direktorja Rosarhiva Vladimirja A. Tjunjejeva obe strani strinjali, naj podpisane besede meso postanejo v obliki slovensko-ruske arhivske razstave ob 450. obletnici izida Moskovskih zapiskov (Rerum Moscoviticarum commentarii) Žige Herbersteina. Razstava z delovnim naslovom Moskovski zapiski Sigismunda Herbersteina in njegov čas naj bi bila leta 1999 postavljena najprej v Ljubljani, nato pa še v Moskvi.

Čeprav so bile nekatere aktivnosti v smeri evidentiranja eventualnega razstavnega gradiva (zlasti najstarejših izdaj Moskovskih zapiskov) opravljene že sredi leta 1998, pa se je resnejše delo začelo šele spomladi naslednjega leta. V marcu sta se Vladimir A. Tjunjejev in mag. Vladimir Žumer, ki sta vsak s svoje strani organizacijsko koordinirala delo, dogovorila, da bo v letu 1999 izšel dvojezični katalog, za katerega smo tedaj že imeli oba slovenska članka, leta 2000 pa naj bi končno sledila tudi postavitev obeh razstav. Vsaka stran naj bi prispevala okrog 30 eksponatov, pri čemer bi se jih pol nanašalo na Herbersteina in njegovo knjigo, pol pa na slovenske dežele in Rusijo v 16. stoletju. Rok za pripravo prispevkov in slikovnega gradiva je bil 1. september; v Arhivu RS se je z njim spopadel mag. Vladimir Kološa, ki sem mu pripravniško zaletavo in zato včasih bolj, drugič manj uspešno asistiral podpisani. S tem tudi utemeljujem kompetentnost za pisanje tega sestavka, seveda predvsem za slovenski del projekta. Soavtorstvo je po drugi strani cokla objektivnosti. Na ruski strani je strokovna priprava materialov za katalog in razstavo pripadla Ruskemu državnemu arhivu starih aktov, zlasti Svetlani R. Dolgovi in Aleksandri J. Kononovi.

Koncept slovenskega dela razstave smo najprej udejanili z okvirnim izborom, v katerem je bilo 45 eksponatov. Po pregledu le-teh smo sredi avgusta določili dokončen izbor, zbrali pa tudi že za katalog potrebne reprodukcije. Ker je bil to za mnoge čas dopustov, vrh tega pa je Arhiv RS vpil v predporodnih bolečinah, ki so rodile tridelni Vodnik po fondih in zbirkah, je delo potekalo sorazmerno počasi. Navzlic temu so bili do omenjenega roka pripravljeni vsi slovenski teksti, dva sta bila tudi že dana v prevod in poslana v redakcijo ruskim kolegom. Ti so zamujali tako z redakcijo kot s svojimi prispevki, a z današnjim védenjem jim je mogoče večino stvari oprostiti. Ko smo proti koncu septembra torej prejeli oba ruska članka in nekoliko kasneje tudi kratke opise njihovih dokumentov, smo videli čudo tehnike. Iz dežele Sputnika in Gagarina so nas po pošti poznosrednjeveške naglice razveselili s svežnjem papirja, ki je še najbolj spominjal na peki papir, nanj pa je starejši tipkarski stroj nametal lepo količino bledih cirilskih črk. Vse skupaj je na pogled spominjalo na katero izmed okrožnic komandanta Vrhovnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Franca Leskoška - Luke, izdanih poleti 1942, s pomenljivo pripombo, da je nastala "na položaju". Vtis so precej popravili odlični diapozitivi.

V prvih dneh novembra je sledil prvi razgovor z oblikovalcem Danetom Petkom. Pozno, če upoštevamo, da je bilo treba katalog zaradi proračunskih zahtev udejaniti do konca leta, in zgodaj, ker nam je manjkalo še precej prevodov iz ruščine in obratno. V novembru je bilo v bistvu najhuje. Komur se je kdaj mudilo pri pripravi knjige, bo vedel, o čem govorim. Brez izkušenega in potrpežljivega Mihe ter na realizacijo vseh (ne)mogočih zamisli pripravljenega oblikovalca bi v tednu po božiču iz rok ne zasmrdelo po sveži tiskarki barvi.

Dvojezični slovensko-ruski razstavni katalog z naslovom Žiga Herberstein – odkritelj Rusije / 16. stoletje v Rusiji in slovenskih deželah obsega 120 strani formata A4. V njem gre prvo mesto seveda štirim člankom, izmed katerih dva zarisujeta pomen Herbersteina in njegovega dela iz slovenskega oziroma srednjeevropskega ter ruskega zornega kota (Vladimir Kološa je avtor prispevka Žiga Herberstein (1486–1566) in Moskovski zapiski, Svetlana R. Dolgova pa je napisala članek Pomen in vloga Sigismunda Herbersteina ter njegove knjige Moskovski zapiski za Rusijo), dva pa predstavljata slovenske in ruske dežele v njegovem času (članek Šestnajsto stoletje in Slovenci je napisal Ferdo Gestrin, Rusija v času Sigismunda Herbersteina pa Jurij M. Eskin). Knjigo zaključuje kataložni del z opisi 35 eksponatov, ki jih je zbral Arhiv RS, in pa opisi 25 fotografij dokumentov iz Ruskega državnega arhiva starih aktov.

S. Herberstein, Gratae posteritati, Viennae 1560, Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, inv. št. N-24241-D.

Mein Sigmundis Freyherrns zu Herberstein, etc. dienst und Raisen mit dem khurtzisten vergriffen. S. d. /po 1558/, s. l., Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Rokopisna zbirka.

Katalog je posejan s 63 pretežno barvnimi fotografijami iz razstavnega gradiva.

Preden preidemo na razstavo, spoznajmo Žigo (Sigismunda, Siegmunda) Herbersteina. Rojen je bil 24. avgusta 1486 v Vipavi kot tretji sin iz zakona Lenarta Herbersteina, glavarja v Postojni in na Krasu ter vipavskega oskrbnika in deželskega sodnika, z Barbaro Jamsko. Pripadal je torej kranjski veji štajerske plemiške družine Herbersteinov, ki pa je svoja kranjska posestva kmalu zamenjala za tista na Štajerskem in v Spodnji Avstriji. Rodbina Herbersteinov sicer izvira z gradu Herberstein ob reki Bistrici blizu Gleisdorfa na avstrijskem Štajerskem in je izpričana že v 12. stoletju. Služba za Habsburžane pa je Žigovega deda Andreja privedla v osrednjo Istro in na Kras, ki sta bila sestavni del dežele Kranjske.

Na tem mestu bi izpeljal kratek ovinek k problemu Žigove "narodnosti" in skušal zavozlati jezike tistim, ki ga imajo za Slovenca, kot tistim, za katere je bil Nemec. V 16. stoletju je bil pojem narodnosti v današnjem pomenu še neznan in ni bil predmet samoopredeljevanja ljudi; o slovenskem narodu takrat torej še ne moremo govoriti. Visoko plemstvo je bilo pravzaprav vedno "internacionalno". Mnogo pomembnejši kategoriji sta bili pripadnost posamezni deželi in pa pripadnost stánu. In v tem smislu je bil Žiga Herberstein štajerski plemič oziroma deželan. Žiga se je vedno imel za Štajerca. "Nemec" je bil kvečjemu toliko, kolikor je bil nemški jezik njegova "materinščina", znanje slovenščine, ki se je je zaradi vsakdanje komunikacije z okolico tako kot večina drugega plemstva s slovenskega prostora naučil v rodni Vipavi, pa nam ne daje pravice, da ga "ponašimo" v Slovenca.

Zgodnje otroštvo je preživel v Vipavi, kjer je spoznal jezik svojega okolja, slovenščino, dobil pa je tudi osnove italijanščine. Znanje slovenščine mu je po njegovih lastnih besedah kasneje prišlo večkrat hudo prav. Osemletnega je oče poslal v šolo k sorodniku v Krko na Koroškem. Čez dve leti se je Žiga vrnil v Vipavo, leta 1497 pa enajstleten skupaj z bratom Jurijem odpotoval po znanje na Dunaj. Tam je najprej dve leti obiskoval mestno šolo pri Sv. Štefanu, nato pa se je vpisal na artistično fakulteto dunajske univerze in jo že po treh letih uspešno končal. Dve leti je potem obiskoval še pravno fakulteto in si tako že pri 18 letih pridobil najvišjo možno izobrazbo.

A kmalu se je pokazalo, da ne bo delal znanstvene kariere. Leta 1506 je že sodeloval v vojni cesarja Maksimilijana z Madžari, še bolj pa se je kot vojak izkazal v vojni z Benečani, v kateri je bil v letih 1508/9 poveljnik najemnikov v Istri, poleti 1514 pa zastavonoša štajerskih čet, ki so razbile beneški obroč okrog Marana v Italiji. V tej vlogi ga je opazil tudi cesar, ki ga je najprej poklical med cesarske ordonance, že konec leta 1514 pa povabil na dvor, odlikoval z vojaškimi častmi, mu podelil viteški udarec in sprejel v dvorni svet, s čimer se je začela Žigova dolgoletna dvorna in diplomatska kariera. Kot član štajerskih deželnih stanov in vladarjev svetovalec je imel kopico pomembnih in uglednih služb, predvsem pa se je izkazal kot občudovanja vreden diplomat.

Habsburškim vladarjem (cesarjema Maksimilijanu I. in Karlu V., nadvojvodi in kasneje cesarju Ferdinandu I.) je na različne načine služil 55 let (1506–1561), v diplomaciji 38 (1515–1553). V teh letih je opravil 69 potovanj k tujim naslovnikom, od tega 53 diplomatskih misij. Bil je na Danskem, v Švici, Španiji, Italiji, dvakrat v Rusiji, večkrat na Poljskem, Češkem in Madžarskem, srečal se je tudi s turškim sultanom Sulejmanom Veličastnim. Umrl je v osemdesetem letu starosti leta 1566 na Dunaju, kjer je tudi pokopan.

Kljub številnim diplomatskim misijam je Herberstein znan predvsem po obeh potovanjih v Moskvo (leta 1517 in 1526), čeprav v diplomatskem smislu nista bili uspešni. Obakrat pa je svoje sedemmesečno bivanje v Rusiji s pridom izkoristil za spoznavanje moskovske države, ljudi, njihovega življenja, običajev, vere, mentalitete ...

Gradivo za knjigo o tedanji Rusiji je Herberstein zbiral na različne načine: študiral je stare ruske letopise in samostanske kronike, poizvedoval pri ruskih ljudeh, uradnikih in svojih spremljevalcih, zlasti pa je znal pronicljivo in natančno opazovati. Pri tem so mu pomagali izreden dar za opazovanje, velika načitanost in znanje jezikov. Na svojih potovanjih si je delal zapiske in jih nato obdelane objavil v knjigi, ki je v latinščini izšla leta 1549.

Pa spet v Ljubljano, v staro krilo Narodne galerije, kjer je 17. maja 2000 zunanji minister RS dr. Dimitrij Rupel ob navzočnosti kulturnega ministra Jožefa Školča, ruskih gostov Vladimirja A. Tjunjejeva in Svetlane R. Dolgove, nekaterih članov diplomatskega zbora v RS, delavcev Arhiva RS in številnih drugih povabljenih slovesno odprl razstavo o odkritelju Rusije. Še pred tem dejanjem je bila v istih prostorih srednje slabo obiskana tiskovna konferenca, na kateri smo poustvarjalci Žigove osebe, njegovega dela in časa zagodli o okoliščinah priprave in pa konceptu ter vsebini razstave.

Zaradi narave razstave so bili v Ljubljani predstavljeni izvirniki in faksimili (knjige, listine, akti) iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, Narod-

nega muzeja Slovenije, Knjižnice Ivana Potrča Ptuj, Zgodovinskega arhiva Ptuj, Nacionalne i sveučilišne knjižnice iz Zagreba in Arhiva RS ter fotografske reprodukcije dokumentov iz Ruskega državnega arhiva starih aktov. Izvirniki in faksimili so bili na ogled v vitrinah, fotopovečave ruskih in tudi nekaterih slovenskih motivov pa si je bilo mogoče ogledati na 12 panojih. Med razstavljenimi eksponati gre prvo mesto nedvomno šestim najstarejšim izdajam Moskovskih zapiskov, ki so v letih 1549–1563 izšle v latinščini, italijanščini in nemščini. (Moskovski zapiski so že v 16. stoletju izšli v kar 20 izdajah, poleg že omenjenih jezikov tudi v angleščini.) Posebna pozornost je bila posvečena prvi izdaji iz leta 1549, ki je danes ohranjena le še v nekaj primerkih, med katerimi je nam najbližji v zagrebški Nacionalni i sveučilišni knjižnici. Razstavili smo nadalje nekatera avtobiografska dela (Gratae posteritati, Acta, Nahmen- und Geschlechtsreihe der Herbersteinischen Familie, Selbstbiographie Siegmunds Freiherrn von Herberstein 1486–1553, Das Familienbuch Sigmunds von Herberstein), v katerih se Žiga predstavlja predvsem kot diplomat, veliko pozornost pa posveča tudi svojemu sorodstvu. V ta sklop spadajo še zanimivo oblikovan rokopis s kratkimi spomini na poslaniško službo, listina o potrditvi fevdov in ogromen rodovnik njegove rodbine. Kar nekaj naštetega gradiva je bilo tokrat razstavljenega prvič.

Drugi del razstave je želel z nekaj dokumenti nakazati glavne tokove zgodovinskega razvoja v Žigovem času. Tu smo se znašli v primežu zgodnjenovoveške "inflacije" aktovnega gradiva in pa dejstva, da je 16. stoletje zaradi svoje razgibanosti in procesov, ki so v mnogočem zaznamovali nadaljnji razvoj, zelo hvaležno za najrazličnejše predstavitve slovenske zgodovine. O tem obdobju je bilo v zadnjih dveh ali treh desetletjih samo v Ljubljani postavljenih kar nekaj razstav (Kmečki punti na Slovenskem, 1973; Slovenci v 16. stoletju, 1986; Odmevi reformacijskega gibanja v dokumentih Arhiva SR Slovenije, 1987; Bitka pri Sisku, 1993, če naštejem samo nekatere), zato se je mogoče komu zdelo ponavljanje nesmiselno. Pri izboru dokumentov tega časa je bilo potrebno upoštevati, da je bila razstava v podobni obliki namenjena tudi ruski javnosti in da se je bilo zato nujno omejiti na najznačilnejše in čim bolj izpovedne dokumente (njihovo število je bilo precej omejeno) in jih predstaviti v novem kontekstu. Kontekst namreč razvozla dokumentom jezik. Z igro kontekstov smo želeli doseči, da bi posamezen eksponat povedal oziroma spomnil na čim več stvari. Za primer naj omenim znano šestkitično pesem Ain newes lied von den krayner-ischen bauren iz leta 1515, pogosto imenovano tudi letak "Stara pravda", v kateri se med nemškim besedilom ponavljajo tudi besede "stara prauda, leukhup, woga gmaina", ki so najstarejše slovenske tiskane besede. A ta letak pove še marsikaj drugega. Njegova vsebina zelo plastično povzema dogajanje ob kmečkem uporu: kmetje so se spuntali, želijo se maščevati gosposki in ji odvzeti premoženje, plemstvo se vojaško organizira, upor se razrašča, kmetje se spravijo že nad mesta, dokler jih stanovska vojska pod poveljstvom Žigovega brata Jurija katastrofalno ne porazi in primerno kaznuje. Pesem se po tematiki uvršča med landsknehtovske ali žolnirske pesmi in predstavlja posebno obliko tedanjega literarnega ustvarjanja. Slavi najemniško vojsko, ki je imela v maksimilijanovskem vojaškem sistemu pomembnejšo vlogo in je personificirala nove trende vojskovanja. Toliko o kontekstih. Slovenski eksponati so sicer govorili predvsem o turških vpadih in obrambi pred njimi, kmečkih uporih in reformacijskem gibanju. V vitrinah razstavljeni eksponati so bili pojasnjeni z obširnimi dvojezičnimi legendami, ki jih srečamo tudi v katalogu.

Na panojih so prevladovale fotopovečave ruskih dokumentov in slikovnega gradiva o Herbersteinovem potovanju v Moskvo ter o osebah in krajih, ki jih je opisal. Ti motivi so bili kombinirani z utrinki iz Herbersteinovih del, vse z ustreznimi podnapisi oziroma razlagami.

Po razstavi, ki je bila odprta do 18. junija in si jo je ogledalo okrog 1600 obiskovalcev, so bila za napovedane skupine organizirana vodstva z razlagami kontekstov. Prispevki o razstavi so bili objavljeni v dnevnem časopisju, oddaji sta bili tudi na radiu in televiziji. Za oblikovalsko stran razstave je poskrbel Dane Petek.

Za postavitev razstave v Moskvi smo čez poletje v dogovoru z ruskimi kolegi pripravili 16 barvnih fotokopij dokumentov in 35 barvnih fotografij, nalepljenih na penaste plošče (razen nekaterih večjih stvari vse v merilu 1:1). Razstavo v Moskvi je po dobro obiskani tiskovni konferenci ter ob nekoliko bolj ekskluzivistični udeležbi (med drugimi je bilo mogoče videti namestnika ruskega zunanjega ministra in nekaj v Rusiji akreditiranih veleposlanikov evropskih držav) 18. oktobra 2000 odprl direktor Federalne arhivske službe Rusije Vladimir P. Kozlov. Ko smo mag. Vladimir Žumer, mag. Vladimir Kološa in Andrej Nared kot člani arhivske delegacije, ki je bila med 14. in 20. oktobrom v gosteh pri ruskih kolegih, stopili v Razstavno dvorano Ruskega državnega arhiva starih aktov, smo ugotovili, da je bila moskovska postavitev v primerjavi z ljubljansko razširjena z izvirnimi dokumenti o Herbersteinu in krajih, ki jih je obiskal na svojih potovanjih v Rusijo, pa tudi z nekaterimi

Z razstave o Žigi Herbersteinu v Moskvi.

zanimivimi muzealijami. Iz reprodukcij slovenskih dokumentov in knjig je bil narejen zelo selektiven izbor; na ogled je bilo manj kot polovica poslanih materialov. Pri postavitvi razstave v Moskvi so sodelovali tudi Rusko društvo zgodovinarjev – arhivistov, Državni zgodovinski muzej, Vseruska državna biblioteka tuje literature M. I. Rudomina, Muzej arhitekture A. V. Šuseva in v Rusiji delujoče Društvo dr. France Prešeren, ki je priskrbelo dva kipa Žige Herbersteina. Glavna avtorica postavitve je bila Svetlana R. Dolgova. Razstava je imela velik odmev v ruskem časopisju in elektronskih medijih, malo manj pa med ljudmi – ogledalo si jo je okoli 700 ljudi.

Pripravo kataloga, ljubljanske postavitve razstave in materialov za Moskvo je finančno v celoti pokril Arhiv RS, ki se napaja iz proračuna ministrstva za kulturo.

Ker se tole besedilo končuje (čas je že, kajneda), naj se zahvalim vsem avtorjem kataloga in razstave, oblikovalcu, prevajalcema, fotografom, posodnikom arhivskega gradiva in knjig, ki sem jih naštel že zgoraj, sodelavcem iz Arhiva RS in Narodni galeriji, ki nam je brezplačno odstopila prostore (računala je samo režijske stroške). Hvala tudi vodstvu arhiva, ki je tvegalo in mi omogočilo sodelovanje pri projektu.

Ko sta se Žiga Herberstein in Leonard Nugarolis s spremstvom aprila 1526 bližala Moskvi, so ju tik pred mestom slovesno sprejeli. Glasnik velikega kneza je najprej povprašal po zdravju cesarja Karla V. in njegovega brata nadvojvode Ferdinanda I. Nato je drugi glasnik izrekel dobrodošlico grofu Nugarolisu, tretji pa Herbersteinu. Poslanika se je navadno vprašalo, ali je dobro jezdil, zato sta po njihovi šegi odgovorila: "Bog daj zdravje velikemu knezu. Hvala Bogu in dobroti velikega kneza, ježa je bila prijetna." Prijetna je bila tudi ježa z Žigo Herbersteinom med Ljubljano in Moskvo; med njo smo srečali ugledne diplomate in razdražene kmete, različne vere, mentalitete, materialne kulture in vladarske sisteme živahnega 16. stoletja.

Andrej Nared

Razstave Zgodovinskega arhiva Ljubljane

Ko smo leta 1998 v arhivu dobili primeren računalnik s skenerjem in barvnim tiskalnikom, smo arhivsko gradivo lahko začeli reproducirati v privlačnih kopijah, primernih za razstavo. Zato se je kmalu rodila ideja, da bi razstave v avli arhiva pogosteje menjali in vsaj dvakrat na leto pripravili manjše poljudne razstave, ki bi obiskovalce opozarjale na bogato gradivo, ki ga hranimo. Odločili smo se za razstave, povezane z različnimi obletnicami, in za predstavitev vizualno zanimivega gradiva, ki ga hranimo v našem arhivu. Ta tri osnovna načela smo torej upoštevali pri izbiri tem. Odločili smo se, da otvoritev razstav ne bo, kajti pogoste otvoritve prinesejo arhivu finančne obremenitve in kar veliko organizacijskega dela za arhiviste, to pa vzame preveč časa. Kljub tej pomanjkljivosti male razstave pritegnejo kar veliko zanimanja. Na vsaki razstavi je na ogled približno 40 dokumentov in kar v arhivu narejen manjši katalog, ki da vsem obiskovalcem hitro in osnovno informacijo o dokumentih in času, v katerem so nastali. Te razstave so za arhiv res minimalni strošek, obiskovalcem pa preprosto in zanimivo predstavijo gradivo. V dobrih dveh letih je Zgodovinski arhiv Ljubljane pripravil šest manjših razstav v avli arhiva.

Prva iz serije razstav v avli arhiva, narejena ob pomoči skeniranih dokumentov, je bila postavljena avgusta 1998. Razstava Cirkus v Ljubljani do prve svetovne vojne, ki sta jo pripravili Nataša Budna Kodrič in Barbara Pešak Mikec, je pritegnila z lepimi dopisi, plakati in brošurami. Poleg stalnih obiskovalcev je pritegnila tudi naključne mimoidoče in turiste. Zanimanje za razstavo je bilo tolikšno, da sta avtorici temo razširili in se lotili temeljitejše obdelave gradiva. Pripravili sta članek za Kroniko in v njem obdelali razvoj cirkusa v Ljubljani do prve svetovne vojne. Tako sta nam približali manj znano in redkeje obravnavano temo.

Okrobra 1998 je sledila razstava, ki je bila povezana z okroglo obletnico nastanka Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tokrat veliko vizualno lepih doku-

mentov nismo odkrili, pa vendar je prav prijetna razstava odkrila, da se v arhivu najdejo dokumenti o skoraj vsaki temi. Razstavo Država Slovencev, Hrvatov in Srbov v gradivu Zgodovinskega arhiva Ljubljana je pripravil Dušan Bahun, postavljena pa je bila do februarja 1999.

Naslednja razstava Ljubljanski hoteli v preteklosti, ki sta jo pripravili Nataša Budna Kodrič in Barbara Pešak Mikec poleti 1999, je pokazala, da tudi o tej temi v arhivu hranimo veliko dokumentov. Zanimiva in ne dovolj raziskana tema bi zahtevala temeljito obdelavo. Pokazala se je potreba po obsežni razstavi in katalogu, ki bi izčrpno predstavila razvoj številnih hotelov v Ljubljani. Ker pa večja razstava s primernim katalogom potegne za seboj tudi večje stroške, ti pa niso bili načrtovani, smo se morali zadovoljiti z manjšo postavitvijo in drobnim katalogom, gradivo pa še čaka na primernejšo in temeljitejšo predstavitev.

Decembra 1999 smo primerno času pripravili razstavo Božične in novoletne voščilnice. Avtor Jože Suhadolnik je predstavil predvsem Gasparijeve voščilnice, kajti prav teh v arhivu največ hranimo. Stare voščilnice in okrašena jelka so prijetno popestrile prihod zadnjega leta v starem tisočletju.

Tej je spomladi 2000 sledila razstava Velikonočne voščilnice v gradivu Zgodovinskega arhiva Ljubljane. Razstava, ki sem jo pripravila, je pokazala kar nekaj res lepih avtorskih voščilnic z začetka 20. stoletja. Naj omenim Ivana Vavpotiča, Sašo Šantla in Franja Kopača, morda najbolj prisrčni pa sta duhoviti voščilnici Hinka Smrekarja.

Poleti 2000 je bila otvoritev razstave Arhitekturni in zgodovinski oris Mestnega trga z okolico. Gre za večjo predstavitev z obsežnim katalogom postavljeno v atriju Magistrata. O njej pa si lahko preberete na drugem mestu.

Zadnja razstava je bila postavljena 3. decembra 2000 ob 200. obletnici rojstva pesnika Franceta Prešerna. Ob jubilejnem letu smo spet pokazali že temljito obdelano gradivo, ki ga hranimo v našem arhivu. Gradivo je predstavljeno v knjigi Janeza Kosa Glejte ga, to je naš Prešeren! Čeprav je gradivo v strokovni javnosti že dobro znano, je ob letošnjem jubilejnem letu pritegnila mnoge obiskovalce. Avtorica razstave Ljiljana Šuštar je izbrala fotografije, razglednice in načrte, ki bogato predstavijo probleme in spore pri postavljanju Prešernovega spomenika v Ljubljani.

Zapišem lahko, da male razstave v avli Zgodovinskega arhiva Ljubljane kljub skromnosti pritegnejo obiskovalce z dobro skeniranimi posnetki in skrbno izbranimi vizualno učinkovitimi dokumenti. Čeprav je upravičena kritika, da ne pripravimo otvoritev in tiskanega kataloga, te razstave primerno opozarjajo javnost na bogastvo gradiva, ki ga hranimo arhivi.

Tatjana Šenk

Mestni trg z okolico in Ciril-Metodov trg, arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom z gradom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril-Metodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Katalog k razstavi Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 2000, 204 strani

Zgodovinski arhiv Ljubljana je v letu 2000 pripravil eno od razstav iz zaporedja razstav o urbanistično-arhitekturnem razvoju ljubljanskih predelov. Tudi to, ki jo kot vse dotedanje spremlja katalog, je pripravil arhivist Jože Suhadolnik. Kot je zapisal v uvodu v katalogu, gre pri nizu razstav za umetnostno-zgodovinski in zgodovinski oris ljubljanskih predelov, to pot za središče mesta, za predel pod gradom, med Krekovim trgom, levo stranjo Ciril-Metodovega trga, Mestnim trgom do Tranče, Cankarjevega nabrežja in Stritarjevo ulico. Ker gre za arhivsko razstavo, je bila pripravljena z arhivskim gradivom, ki ga o urbanističnem razvoju Ljubljane pretežno hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana in še nekatere druge inštitucije. Razstavljeno in v katalogu reproducirano arhivsko gradivo o urbanističnih posegih v Ljubljani širši javnosti še ni bilo predstavljeno.

Strokovna besedila v razstavnem katalogu sta pripravila Jože Suhadolnik in arhivistka Sonja Anžič.

Razprava, ki jo je v katalogu prispeval avtor razstave Jože Suhadolnik, nas seznanja z zgodovinskim razvojem območja, ki je predstavljeno na razstavi, območja, ki je bilo v srednjem veku trgovsko najbolj razviti del Ljubljane. Pri tem je izjemno veliko vlogo odigrala Ljubljanica kot pomembna trgovska povezava od Primorja proti severu, na njenih bregovih pa so se razvile številne, tedaj za mesto pomembne gospodarske dejavnosti. Avtor prispevka bralca seznanja s stavbnim razvojem ljubljanskega mestnega središča, kjer so na območju sedanje mestne hiše prve lesene stavbe postavili v zgodnjih desetletjih 13. stoletja. Stavbni razvoj starega dela Ljubljane je pripeljal do tega, da je ob "... koncu srednjega veka mesto z obzidjem, nizkimi meščanskimi hišami in višjimi upravnimi zgradbami, s cerkvami in dominirajočim gradom dajalo videz značilne srednjeveške naselbine ...".

Na urbanistični razvoj mesta sta med drugim odločilno vplivala tudi dva potresa. Po prvem katastrofalnem potresu, ki je mesto prizadel leta 1511, se je začelo renesančno urbanistično obdobje. V 17. in 18. stoletju je mesto v urbanističnem razvoju dobilo baročno podobo. V Ljubljano so prišli ugledni italijanski arhitekti, kiparji in slikarji, "... ki so v dobršni meri sooblikovali današnjo podobo stare Ljubljane ...". Mesto je bolj svobodno zaživelo na prelomu iz 18. v 19. stoletje, ko so podrli mestno obzidje, kratko obdobje francoske vladavine pa ga je oplemenitilo s parkovnimi površinami. Zelo intenzivno je v urbanistični razvoj ljubljanskega središča posegel rušilni potres leta 1895, ko so pri obnovi prevladala moderna urbanistična načela arhitekta Maksa Fabianija. V obdobju med obema svetovnima vojnama je arhitekt Jože Plečnik poskušal s svojimi urbanističnimi načrti oblikovati Ljubljano kot pomembno nacionalno, kulturno, gospodarsko in upravno središče ter glavno mesto Slovencev.

Drugi del Suhadolnikove razprave nas po kronološkem sistemu pozidav seznanja z zgodovinskim razvojem posameznih arhitekturnih objektov v starem delu Ljubljane, kot so: ljubljanski grad, mestna hiša (rotovž, magistrat) - za oba objekta sta v katalogu objavljena tlorisa z vpisi posameznih delov obeh stavb -, nato pa si sledijo opisi mestnih zgradb in nekaterih drugih arhitekturnih objektov (vodnjakov, kipov) od 16. do 20. stoletja. Opisi hiš in njihovih prezidav so gotovo zelo zanimivi, zlasti za poznavalce Ljubljane in Ljubljančane.

Tretji del Suhadolnikove razprave predstavlja zgodovinske drobce sejmov (prvi so bili že pred letom 1200), ki so potekali na današnjem Mestnem trgu, Cankarjevem nabrežju in Krekovem trgu.

Za osnovnim Suhadolnikovim tekstom sledi obsežen povzetek v angleščini, temu pa opis starejših vedut ter kart in načrtov na razstavi in v katalogu obravnavanega dela Ljubljane, z zapisom, v kateri ustanovi se gradivo hrani.

Vedutam in načrtom mesta sledita razpredelnici. Prva v treh kolonah predstavlja sedanje poimenovanje ulice, trga ali nabrežja, v drugi koloni so letnice prvih omemb njihovih imen v zgodovinskem razvoju in v tretji njihova tedanja poimenovanja glede na letnice omemb. V drugi, obsežnejši razpredelnici pa so predstavljene hiše in njihovi lastniki. Obe razpredelnici zajemata seveda le območje Ljubljane, ki je bilo obravnavano na razstavi.

V katalogu je objavljena še razprava, ki jo je pripravila Sonja Anžič z naslovom Številčenje hiš, lokacijske oznake in stanovalci izbranih hiš na Mestnem in Ciril-Metodovem trgu v 19. stoletju. Avtorica v uvodnem delu opredeli najpomembnejše vire o ljubljanskih hišah in njihovih prebivalcih. To so listine, mestne davčne knjige, mestni urbarji, zapisniki sej ljubljanskega občinskega sveta, skoraj popolni so vse od leta 1521, računske mestne knjige in zlasti popisi prebivalstva, imenovani tudi ljudska štetja. Slednji, ki v splošnem, razen za Ljubljano, kjer si originalne popisne pole sledijo od leta 1930 dalje, na slovenskem in srednjeevropskem območju niso v celoti ohranjeni, so najbogatejši vir za poznavanje stanovanjskega standarda in stanovanjske kulture prebivalcev v hišah. Avtorica navaja tudi podatke, ki so jih zasledovali pri popisovanju prebivalstva - ta so od leta 1870 (prvo štetje je narejeno po stanju na dan 31. december 1869) potekala vsakih 10 let.

V nadaljevanju razprave je opisan zgodovinski razvoj ljubljanskih uličnih imen in oštevilčenja ljubljanskih hiš. Avtorica po dr. Vladislavu Valenčiču povzema ugotovitev, "... da se tudi v poimenovanju in spreminjanju krajevnih označb predelov določenega mesta izraža del mestne zgodovine ...", saj so marsikateri predeli in ulice mesta dobili poimenovanje po dejavnostih, ki se je tam opravljala. Za zgodo-

vinske raziskave sta pomembni poznavanje poimenovanja ulic in predelov in tudi numeracija hiš, saj le tako lahko po virih sledimo hišo in njene stanovalce.

Skozi zgodovino so oblasti sprva bolj kot po imenu ulic in hišnih številkah lokalizirale zemljišča in hiše po njihovih lastnikih in po pomembnih javnih zgradbah v njihovih bližinah. Šele centralizirana upravna oblast, ki je želela zaradi novačenja in davščin imeti natančnejši pregled nad svojimi državljani, je v drugi polovici 18. stoletja začela uvajati ulična poimenovanja oziroma poimenovanja posameznih mestnih predelov ter hišno numeracijo. Zaradi tega so Ljubljano leta 1770 razdelili na tako imenovane številne oddelke (poimenovali so jih Mesto, Karlovško predmestje, Trnovo itd.), hiše v njih pa aritmetično oštevilčili, kar je postopno pripeljalo do zmešnjave, če se je mestni predel (številni oddelek) širil z novimi hišami. Zato so bila tudi v Ljubljani nova oštevilčenja hiš po novih krajevnih oznakah znotraj dotedanjih številnih oddelkov pogost pojav. Splošno poimenovanje ulic v Ljubljani in preureditev hišnega oštevilčenja pa je bilo opravljeno leta 1876. Glavno vlogo pri tem je imel občinski svet, ki se je odločil za izpeljavo po sistemu, ki je veljal na Dunaju in še nekaterih večjih mestih. Prispevek nas seznani z načeli, ki so bila upoštevana pri poimenovanju in numeraciji ljubljanskih ulic in s tedaj poimenovanimi ulicami.

V nadaljevanju nas avtorica seznani s hišami in stanovalci, ki so v 19. stoletju bivali na Mestnem trgu 1, 8, 10 in 24 ter v stavbi na Ciril-Metodovem trgu 21. V opisanih stavbah je v 19. stoletju povprečno bivalo 8 do 10 družin, ki so imele pisano paleto navad in poklicev.

Tako kot v Suhadolnikovem članku tudi v prispevku Sonje Anžič slovenskemu besedilu sledi razmeroma obsežen povzetek v angleščini.

Tekstovnemu delu kataloga sledijo reprodukcije razstavljenih vedut, načrtov mestnih predelov in fotografij ter gradbenih načrtov nekaterih zgradb v osrednjem delu Ljubljane, na koncu pa je dodan še seznam na razstavi predstavljenega gradiva z navedbo nahajališča.

Razstava, ki je bila postavljena v atriju Mestne občine Ljubljana in avli Zgodovinskega arhiva Ljubljana, je skupaj z obsežnim katalogom pomemben prispevek k poznavanju preteklosti osrednjega območja slovenskega glavnega mesta. Ko bodo v naslednjih letih obdelana še druga ljubljanska območja, bodo vsi katalogi skupaj predstavljali zgoščeno informacijo o ljubljanski preteklosti, zlasti urbanistično-arhitekturni, zanemarljiva pa ne bo tudi informacija o splošni preteklosti slovenske metropole.

Janez Kopač

Gremo v trg. Vipava v prvi polovici 20. stoletja skozi objektiv Ivana Možeta

V Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici je na ogled zanimiva razstava fotografij "neznanega" fotografa Ivana Možeta iz Vipave, ki jo je pripravila arhivska svetovalka Metka Nusdorfer Vuksanović. Ivan Može se je s svojim delom za vedno zapisal v zgodovino domačega kraja in kot eden zgodnjih slovenskih amaterskih fotografov tudi v zgodovino slovenske fotografije.

Zbirka je sicer v zasebni lasti, hrani jo Možetova vnukinja ga. Ruth Markič iz Solkana, vendar to v ničemer ne zmanjšuje njenega pomena. Kot je v uvodu v katalog zapisal direktor Drago Trpin, je predstavitev te obsežne in pomembne fotozbirke v arhivu toliko bolj upravičena in potrebna, saj je javnosti gradivo zavoljo tega teže dostopno.

Razstava je bila postavljena na ogled najprej 29. septembra 2000 v stari šoli na Trgu Pavla Rušta v Vipavi. Na Vipavskem je bila to prva tovrstna predstavitev naše ustanove, ki s svojo dejavnostjo pokriva tudi vipavsko občino.

20. oktobra pa je bila prenesena v enaki obliki v galerijo našega arhiva, kjer so bili mesec dni na ogled tudi originali. Od novembra dalje pa si je možno ogledati le povečane reprodukcije na dvajsetih panojih v preddverju arhiva.

Za naslov razstave in spremljajočega kataloga si je avtorica izbrala staro ljudsko ime Trg, ki ima svoje korenine v 14. stoletju, ko je cesar Rudolf IV. kraju podelil trške pravice. Na žalost pa z vsako novo generacijo to ime vedno bolj tone v pozabo.

Možetova fotografska zapuščina obsega več kot tisoč petsto različnih posnetkov krajev in ljudi v prvi polovici 20. stoletja. Večina fotografij je shranjenih v enaintridesetih albumih. Posnetki so do leta 1933 kronološko razporejeni v štirinajst lepo izdelanih kupljenih albumov z že izdelanimi okenci, v katere je Može vlagal fotografije. Za posnetke po letu 1933 je preproste albume izdeloval sam in vanje fotografije lepil. Pod vsako fotografijo je pripisal natančen datum posnetka, manj pomembno pa se mu je zdelo zabeležiti identiteto ljudi in krajev. Ohranjenih je tudi 83 fotografskih plošč iz obdobja med letoma 1907 in 1923.

Pri izboru fotografij za razstavo in objavo v katalogu je avtorica upoštevala več različnih kriterijev: predstaviti je želela raznovrstnost motivov in hkrati upoštevati tudi tehnično plat posnetkov. Može je že s prvimi posnetki l. 1901 dokazal, da kot samouk brezhibno obvlada fotografski postopek in da ima dober občutek za motive in kompozicijo.

Na razstavi je na ogled 70 najlepših in najbolj značilnih motivov. Izbrane fotografije so glede na vsebino razdeljene v štiri tematske sklope: Ivan Može in njegova družina, Ali jih še poznamo?, Nekoč v Vipavi in Sprehodi po okolici. V prvem sklopu je pozornost usmerjena na najožje člane njegove družine, kjer so najbolj prisrčni posnetki njegovih otrok in kasneje vnukinj. V drugem delu spoznamo nekdanje Vipavce,

ki jih je ob različnih priložnostih ujel Može v svoj objektiv. Tretji sklop je posvečen prečudovitim podobam nekdanje Vipave, ki se je v sto letih močno spremenila. Zadnji sklop pa nas popelje po sprehajalnih poteh Možetove družine v neposredno okolico Vipave.

Ivanu Možetu je v petdesetih letih uspelo ujeti v objektiv marsikatero zanimivo in enkratno podobo rojstnega kraja in sosednjih vasi, podobo, ki je morda že zdavnaj izginila z ulic in tudi iz spomina ljudi ter se po zaslugi njegovega dela ponovno vrača med nas.

Obiskovalci obeh otvoritvenih večerov so si lahko ogledali tudi nekaj originalnih albumov in fotografij, osebnih dokumentov ter knjig iz nekoč bogate Možetove knjižnice. Za popestritev razstave si je avtorica v Fotoateljeju Pavšič – Zavadlav v Solkanu izposodila nekaj primerov fotoaparatov, ki so bili v uporabi v prvi polovici 20. stoletja. Žal pa se ni ohranil nobeden izmed tistih, s katerimi je fotografiral Može.

Katalog, ki spremlja in dopolnjuje razstavo, vabi k ogledu Vipave, kakršna je bila v prvi polovici 20. stoletja. Uvodni članek o slovenski fotografiji v času delovanja Ivana Možeta je napisal mag. Mirko Kambič, prispevek o njegovem življenju in delu ter opis fotografske zapuščine pa avtorica razstave.

Ivan Može se je rodil v Vipavi. Starši so imeli trgovino z blagom na tedanjem "placu" pred vipavsko šolo. S fotografiranjem se je začel ukvarjati leta 1901, ko mu je mati podarila prvi fotografski aparat. Od tedaj je več kot petdeset let vztrajno fotografiral vse, kar ga je zanimalo in se mu je zdelo vredno iztrgati pozabi časa. Prvi posnetki prikazujejo stare podobe Vipave in okoliških krajev ter ljudi v začetku 20. stoletja. Rad se je preizkušal v portretiranju svoje matere. Po poroki leta 1906 so postali središče njegovega zanimanja žena in otroci, pozneje pa tudi vnukinji. Ves čas njegovega ustvarjanja pa se prepletata oba motiva, krajevni in družinski.

V drugem delu kataloga so objavljene tudi vse razstavljene fotografije. Tri motivi so tudi v obliki razglednice in jih vsak kupec kataloga prejme kot darilo.

Mag. Kambič je v svojem prispevku med drugim zapisal, da bo razstava fotografskih podob amaterja Ivana Možeta za obiskovalce prijetno presenečenje. In res je tako! Pomen njegovih motivov presega zgolj arhivsko dokumentarni značaj gradiva. Te fotografije so pomembne tako za zgodovino slovenske fotografije kot tudi za lokalno in narodno zgodovino, etnologijo, spomeniško varstvo in še bi lahko naštevali.

Vsa zahvala gre Možetovim sorodnikom, ki so skrbno ohranili gradivo, in avtorici, ki je opravila zahtevno raziskovalno nalogo in z odkritjem in predstavitvijo Možetove zapuščine uspela obogatiti vedenje o slovenski fotografski preteklosti.

Ivanka Uršič

Osebne vesti

Aleksander Videčnik, častni član Arhivskega društva Slovenije – osemdesetletnik

Aleksander Videčnik se je rodil leta 1920 v Celju materi Amaliji in očetu Rudolfu ter se kot najmlajši pridružil sestrama in bratoma. Oče je bil sodni sluga, mati pa je skrbela za dom in otroke, ki so tako odraščali v prijetnem družinskem okolju. Osnovno šolo je obiskoval v Celju in v matičnem listu je vpisano, da je "jako" nadarjen in dobrega srca ... Šolanje je nadaljeval na meščanski šoli in postal grafični vajenec v Mohorjevi tiskarni v Celju, kajti zaradi spleta okoliščin ni mogel uresničiti svojih sanj, da bi postal učitelj. Sledila so burna leta narodove zgodovine, ki tudi našemu slavljencu niso prizanesla. Po drugi svetovni vojni je izobraževanje nadaljeval na Višji upravni šoli v Ljubljani in sodeloval pri različnih družbenih dejavnostih povojne obnove in graditve. Nazadnje je bil zaposlen v Celjski mestni hranilnici. Kot družbeno in društveno aktiven človek je sodeloval v pevskih, gledaliških in drugih društvih; zelo rad se spominja, da so ga že kot sedemletnika sprejeli v prvo otroško gasilsko enoto.

Po upokojitvi se je Aleksander Videčnik preselil v Mozirje, kjer so ga kar kmalu vključili v svoj kulturni utrip. Postal je urednik časopisa Savinjske novice in veliko delal po terenu. V tem času je tudi zbral največji del dokumentacije, ki jo je prevzel Zgodovinski arhiv v Celju.

Osebno poznam gospoda Videčnika skoraj dve desetletji in še vedno mi je v spominu prvo srečanje z njim, ko sem kot "mlada" arhivistka sprejela eno svojih prvih in takrat dokaj redkih "strank", kot rečemo v žargonu uporabnikom arhivskega gradiva v celjskem arhivu. Zanimal se je za gradivo hranilnic in posojilnic in kot iz topa sem izstrelila, da je od tovrstnega gradiva v arhivu samo zbirka, ki jo je izročil arhivu "neki Aleksander Videčnik". Lahko si predstavljate zadrego, ki je sledila, ko mi je prijazno pojasnil, kdo je ...

Leta so tekla in v roke so mi prišli nekateri njegovi članki in objave, ki so obravnavali predvsem hranilništvo. Tako sem ga spoznala kot bančnika, ki je veliko prispeval k razvoju mladinskega varčevanja in predvsem šolskega hranilništva.

Kot zbiratelja sem ga spoznala nekaj let pozneje, ko se je obrnil na naš arhiv, da bi po naših – strokovnih merilih uredili zbirko dokumentov, ki so bili shranjeni v Mozirju in so predstavljali njegov dolgoletni trud iztrgati pozabi vse, kar bi lahko pričalo o preteklosti in bilo zanimivo za zgodovino. In moram reči, da mu je uspelo! Priznati tudi moram, da sem bila presenečena nad raznolikostjo dokumentov glede na provenienco, da o načinu zbiranja ne izgubljam besed, saj prav to dokazuje veličino dejanja, kajti marsikateri dokument bi bil izgubljen za vedno, če ne bi po "srečnem naključju" prišel mimo zbiratelj in tako preprečil, da bi kulturna dediščina končala na odpadu.

Nekaj dokumentov – predvsem o zgodovini hranilnic in posojilnic – je zbral že kot bančni uslužbenec, kot poznavalec pa je marsikateri dokument tudi odkupil. Tako sta v bistvu nastali dve zbirki:
- prvo zbirko je že pred leti prevzel Zgodovinski arhiv v Celju in predstavlja tele pomembnejše fonde in zbirke:

1. Hranilnica mestne občine Brežice, 1876–1947;
2. Celjska posojilnica, 1925–1939;
3. Južnoštajerska hranilnica v Celju, 1889–1972;
4. Zadružna hranilnica in posojilnica v Celju, 1955–1961;
5. Posojilnica sv. Peter pod Sv. gorami, 1899–1947;
6. Kreditna banka Celje, 1955–1970;
7. Kmetijska zadruga Gornji Grad, 1945–1963;

8. Kmetijska zadruga Ljubno, 1903–1965;
9. Kmetijska zadruga Nova Štifta, 1939–1961;
10. Osebni fond Franca Esa, 1935–1945;
11. Zbirka Eleonore (Lole) Haas, konec 19. in zač. 20. stol.;
12. Osebni fond Franca Hribernika, prva pol. 20. stol.;
13. Osebni fond Žige Laykaufa – Mozirskega, 1895–1928;
14. Štab IV. operativne cone, 1944–1945;
15. Zbirka Videčnik /Vključuje gradivo različnih provenienc, ki ni prišlo v poštev za oblikovanje samostojnih fondov./ približno 40 arhivskih enot, ki vsebujejo časopise, brošure, letake, rokopise, fotokopije originalov ... in pričajo o preteklosti krajev v Gornji Savinjski dolini v 19. in 20. stol.;
16. Zbirka fotografij – prek 12.000 kom., katerih najstarejše segajo v leto 1890;

- drugo zbirko pa je poklonil Mozirju. Zanjo je prevzel skrb Zavod za kulturo Mozirje in je dostopna javnosti kot razstava z naslovom Zbirka Aleksandra Videčnika. O njej je izdana pregledna zloženka in je vključena v turistično-kulturno ponudbo Mozirja.

Po prevzemu prve zbirke je tudi njen zbiratelj postal bolj ali manj redni gost arhiva. Njegov nemirni duh je vedno raziskoval to ali ono stran življenja in tako je naneslo, da sem ga spoznala tudi kot človeka s srčno kulturo in veliko življenjskimi izkušnjami. Vsakič znova sem bila vesela, ko je potrkal na vrata, kajti vedela sem, da bom bogatejša za nekaj življenjskih resnic in podatkov iz celjske zgodovine. Še posebej sem se razveselila, ko mi je prinesel svoj življenjepis "Vijuge in čeri"; z zanimanjem sem ga prebrala.

Mislim, da članek o gospodu Videčniku ne bi bil popoln, če ne bi za vse tiste, ki ga ne poznajo in ne bodo brali njegovega življenjepisa, citirala eno njegovih življenjskih resnic iz prej omenjenega dela: "Trdim, da smo mi, torej naš rod, imeli v marsičem lepšo mladost, kot jo doživljajo mladi današnjih dni. Zakaj? Od malih nog smo bredli v revščini, toda v pretežno urejenih družinah. Tako nismo mogli biti razvajeni in nismo pričakovali več, kot smo dobivali. Skromnost pa je dobra življenjska lastnost, ki se vedno dobro obnese. Naj ne bo ta trditev pridigarska! Resno mislim, ko trdim, da se z marsikaterim zlom v poznejšem življenju ne bi mogel spopasti, če bi ne bil vajen vsega hudega. Slabega je bilo na pretek, toda zase smem trditi, da občasnega pomanjkanja nisem občutil kot neko krivico, ki se le meni dogaja ... Zato tudi nisem bil nesrečen, nasprotno: tembolj srečen sem bil ob vsaki dobroti, ki mi je bila ponujena."

Naj na koncu naštejem še nekaj bolj pomembnih samostojnih del, ki jih je Aleksander Videčnik napisal na osnovi pisanih in ustnih virov ter spominov:

- 110 let Celjske mestne hranilnice, Celje 1974;
- Po Gornji Savinjski dolini, vodnik, Mozirje 1979;
- Delavsko gibanje v Gornji Savinjski dolini, Mozirje 1983;
- Delavska enotnost v Gornji Savinjski dolini, Mozirje 1984;
- O gozdnih delavcih Luč med obema vojnama, Mozirje 1985;
- Kmečko delavstvo v Gornji Savinjski dolini med prvo in drugo svetovno vojno, Mozirje 1986;
- Podobe iz preteklosti Mozirja, Mozirje 1986;
- 100 let gasilstva v Mozirju, Mozirje 1987;
- Zadružno povezovanje kmetov v Gornji Savinjski dolini, Mozirje 1988;
- Kulturno-zgodovinsko izročilo hranilnikov in hranilnih knjižic, Celje 1988;
- Furmani ob Savinji in Dreti, Mozirje 1988;
- Denarništvo v Celju, Celje 1989;
- Denarništvo v Šaleški in Zgornji Savinjski dolini, Velenje 1989;
- Denarništvo v Koroški krajini, Slovenj Gradec 1989;
- Obrtništvo v Zgornji Savinjski dolini, Mozirje 1990;
- Posojilništvo in hranilništvo v Savinjski dolini, Celje 1991;
- 100 let pusta v Mozirju, Mozirje 1991;
- Iz roda v rod, domači godci, Mozirje 1992;
- Rože in čarovnije, domače zdravilstvo v Zgornji Savinjski dolini, Mozirje 1995;
- Velika beseda, kronika kulturnega delovanja v Mozirju, Mozirje 1996;
- Zgornjesavinjske historije, Mozirje 1998;
- Gasilstvo v Lučah, Luče 1998;
- Zgornjesavinjčani od rojstva do smrti, Mozirje 1999 in
- Vijuge in čeri, Mozirje 2000.

Poznavalci arhivske problematike in arhivisti smo Aleksandru Videčniku hvaležni za nesebični trud pri zbiranju in ohranjanju arhivske kulturne dediščine in mu ob njegovem jubileju želimo še veliko delovnih in ustvarjalnih let.

Ivanka Zajc Cizelj

Nove pridobitve arhivov v letu 1999

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

AS 227 Republiški sekretariat za pravosodje in upravo,
1957-1990, 5 š, 0,5 tm
AS 1116 Ministrstvo za finance Republike Slovenije,
1976-1993, 84 š, 8,4 tm
AS 1233 Republiški komite za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Socialistične Republike Slovenije,
1981-1990, 31 š, 3,4 tm
AS 1129 Republiški sekretariat za industrijo SRS,
1956, 1 š, 0,1 tm
AS 710 Republiški komite za varstvo okolja in urejanje prostora Republike Slovenije,
1970-1991, 200 š, 22 tm
AS 1134 Republiški komite za mednarodno sodelovanje Socialistične Republike Slovenije,
1975-1990, 200 š, 22 tm
AS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve Republike Slovenije,
1931-1991, 50 š, 5 tm
AS 194 Urad za prostorsko planiranje Republike Slovenije,
1960-1990, 54 š, 6 tm
AS 1165 Gospodarska zbornica Slovenije,
1960-1991, 1363 š, 159 tm
AS 1168 Združene PTT organizacije Slovenije,
1851-1989, 504 š, 23 m, 1 kt, 5 ks, 68 tm
AS 423 Filmski sklad Republike Slovenije,
1991-1996, 77 š, 8,3 tm
AS 319 Urbanistični inštitut Republike Slovenije,
1962-1990, 65 š, 49 m, 739 tulcev, 80 tm
AS 1215 Radiotelevizija Slovenija,
1928-1985, 70 š, 7,5 tm
AS 426 Klinični center Ljubljana,
1961-1975, 1302 š, 13 kl, 35 tm
AS 366 Socialistična stranka Slovenije,
1990-1993, 14 š, 1,6 tm
AS 1176 Planinska zveza Slovenije,
1902-1991, 104 š, 11,5 tm
AS 1270 Zveza zgodovinskih društev Slovenije,
1968-1988, 4 š, 0,4 tm
AS 429 Slavistično društvo Slovenije,
1934-1998, 32 š, 3,5 tm
AS 1280 Zbirka fotografij celovečernih igranih in kratkih filmov Viba filma,
1945-1991, 1730 ks
AS 1201 Zbirka fotografij iz osebnih, rodbinskih in graščinskih fondov,
1905-1906, 597 ks
AS 135 Zbirka fotografij Arhiva Republike Slovenije in Arhivskega društva Slovenije,
1996, 747 ks
AS 1086 Zbirka filmov,
1905-1999, 311 naslovov, 1189 kolutov
AS 1278 Zbirka videokaset,
1980-1999, 40 ks
AS 1887 Zbirka narodnoosvobodilnega tiska,
1942, 14 ks
AS 1087 Zbirka dopolnilnih mikrofilmov, Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov 1918-1920,
22 zv, (izročil Hrvatski državni arhiv 1998!)
AS 1408 Zbirka gradiva Slovencev v Kanadi,
1959-1999, 1 š, (izročila Milica Trebše Štolfa)
AS 428 Golouh Rudolf,
1890-1983, 8 š, 0,8 tm
AS 382 Sušnik Lovro,
1911-1945, 10 š, 1 tm
AS 1342 Tomšič Franjo,
1937, 2 ks, (podarila Zlatica Hribar, Ljubljana)
AS 1227 Vilfan Jela,
1920-1998, 10 š, 1 tm, (podaril Boštjan Vilfan, Ljubljana)
AS 1230 Adamič France,
1951-1990, 22 š, 2,4 tm podaril Adamič France (prevzeto na Biotehniški fakulteti v Ljubljani)

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

Upravna enota Brežice,
1962-1985, 37 tm
Upravna enota Krško,
1962-1985, 39 tm
Upravna enota Sevnica,
1962-85, 35 tm
OS ZSSS Sevnica,
1965-1992, 18 tm
OK ZKS Celje,
1963-1989, 27 tm
OK SZDL Sevnica,
1964-1987, 5 tm
Rudnik Senovo,
1889-1996, 50 tm

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

Osrednji odbor ZZB Koper, Območni odbor ZZB Postojna: Prekomorske brigade NOVJ,
1943-1945, 3 f, 0,2 tm
Združenje borcev in udeležencev NOV Koper: Spominsko in drugo gradivo, zbrano pri pripravi knjige Slovenska Istra v boju za svobodo,
1940-1945, 1 mapa

Sovič Postojna p.o.: Sovič Postojna (podjetje za zaposlovanje in usposabljanje invalidov),
1989-1998, 1 f, 0,1 tm
Občinski ljudski odbor Hrpelje,
1955-1963, 6 š, 0,6 tm
Občinska skupnost otroškega varstva Sežana,
1974-1989, 10 š, 1 tm
Temeljna izobraževalna skupnost Sežana,
1968-1990, 23 š, 2,3 tm
Občinska skupnost socialnega varstva Sežana,
1974-1990, 4 š, 0,4 tm
Občinska skupnost za zaposlovanje Sežana,
1978-1989, 4 š, 0,4 tm
Telesnokulturna skupnost Sežana,
1974-1990, 6 š, 0,6 tm
Sklad za šolstvo občine Sežana,
1966-1968, 1 š, 0,1 tm
Občinska skupnost socialnega skrbstva Sežana,
1975-1990, 8 š, 0,8 tm
Kulturna skupnost Sežana,
1971-1989, 11 š, 1,1 tm
Občinska raziskovalna skupnost Sežana,
1975-1990, 9 š, 0,9 tm
Samoupravna stanovanjska skupnost občine Sežana,
1974-1989, 5 š, 0,5 tm
Delovna skupnost skupnih služb SIS Sežana,
1976-1990, 5 š, 0,5 tm
Društvo inženirjev in tehnikov Koper,
1950-1964, 2 f, 0,3 tm
Nogometna zveza Slovenije - Koper,
1956-1987, 34 f, 4,5 tm
Krajevni ljudski odbor Šmarje,
1945-1952, 8 f, 1 tm
Občinski ljudski odbor Šmarje,
1952-1955, 7 f, 0,9 tm
Krajevni ljudski odbor Škofije,
1947-1952, 4 f, 0,6 tm
Krajevni ljudski odbor Movraž,
1945-1952, 11 f, 1,4 tm
Krajevni ljudski odbor Koštabona-Puce,
1945-1952, 4 f, 0,5 tm
Krajevni ljudski odbor Socerga,
1945-1952, 8 f, 1,1 tm
Krajevni ljudski odbor Ankaran,
1945-1952, 2 f, 0,2 tm
Krajevni ljudski odbor Osp,
1945-1952, 4 f, 0,5 tm
Krajevni ljudski odbor Krkavce,
1945-1949, 1 f, 0,2 tm
Krajevni ljudski odbor Nova vas,
1945-1949, 1 f, 0,2 tm
Krajevni ljudski odbor Gažpn,
1945-1948, 1 f, 0,1 tm
Krajevni ljudski odbor Sv. Anton-Cežarji,
1945-1952, 3 f, 0,5 tm
Krajevni ljudski odbor Gracišce,
1945-1952, 12 f, 1,5 tm
Občinski ljudski odbor Gracišce,
1952-1955, 10 f, 1,3 tm
Krajevni ljudski odbor Padna,
1945-1948, 1 f, 0,1 tm
Droga Portorož,
1975-1990, 90 f 18 tm
Sodnik za prekrške Koper,
1957-1991, 30 f, 4,5 tm
Notariat Postojna,
1857-1868, 3 f, 0,3 tm
Notariat Planina,
1860-1876, 8 f, 1 tm
Falera d.o.o.: Razglednice Primorske,
1900-1950, 136 ks, odkup.

V Državnem arhivu Washington smo fotokopirali oz. mikrofilmali gradivo:
Zavezniška vojaška uprava za Cono A Julijske krajine,
1945-1947, 2,7 tm
Obveščevalna služba ZDA, Oddelek za Jugoslavijo in Slovenijo (State Department – Office of Strategic Service),
1941-1945, 0,8 tm
State Department, mednarodni odnosi;
Italija,
1910-1949, 130 mikrofilmov
Avstrija,
1910-1929, 50 mikrofilmov
Ameriški konzulat Trst,
1830-1906, 15 mikrofilmov
Ameriška ambasada Dunaj,
1828-1906, 20 mikrofilmov
Avstroogrska monarhija in Avstrija,
1910-1929, 4 mikrofilmi
Koncentracijsko taborišce Mathausen,
2 mikrofilma

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

Založba obzorja Maribor,
1954-1991, 30 tm, dopolnitev
EMI Elektromontaža in svetila d.o.o. v stečaju,
1962-1994, 35 tm
Zveza združenj borcev občine Ruše,
1984-1997, 1 tm, dopolnitev
Tovarna vozil in toplotne tehnike TERMEX v stečaju,
1975-1989, 1 tm
Atletsko društvo Štajerska v Mariboru,
1994-1998, 1,5 tm
MIN d.o.o. v stečaju,
1977-1990, 0,3 tm
Tovarna dušika Ruše, storitve d.o.o. v stečaju,
0,5 tm
Vrtačnik Ljudmila,
1921-1994, 2,5 tm
Mikrodok d.o.o. v stečaju,
1990-1995, 0,1 tm
Občina Maribor – Gospodinjska kartoteka,
1920-1950, 30 tm
MIO Montaža Inženiring Maribor v stečaju,
dopolnitev
Gozdno gospodarstvo Maribor,
1945-1960, 9,5 tm
Osnovna šola Antona Aškerca Maribor,
1946-1976, 7 tm

Društvo za upravne znanosti in prakso Maribor,
1985-1991, 0,1 tm
Galia Style d.o.o. Maribor v stečaju,
1966-1997, 3 tm
Tovarna avtomobilov Maribor v stečaju,
1945-1996, 42 tm
Zavod za šolstvo,
1959-1989, 15 tm
Sivi panterji – Senjorska organizacija Liberalne demokracije Slovenije,
1984-1998, 0,3 tm
Socialistična stranka Slovenije, Občinski odbor Maribor,
1990-1994, 0,4 tm
Preskrba Poljčane, Trgovina in storitve d.o.o. v stečaju,
1960-1997, 9 tm
Uprava inšpekcijskega nadzorstva občin Maribor, Lenart in Slovenska Bistrica,
1962-1993, 12 tm
Taekwon d.o. klub Rače,
1998-1994, 0,1 tm
Zorko Franc,
1993-1994, 1,3 tm
Družina Visočnik,
1912-1969, 4 tm
Friedriger Fritz,
1827-1998, 0,1 tm
Kajč Milan Maribor,
1980, 0,1 tm
Ivan Waldhiter, 400 kom razglednic različne provenience in različna časovna obdobja, odkup
Franc Vogelnik, album fotografij,
82 kom, odkup
Tomaž Šijanec, album fotografij,
51 kom, odkup
Fond Ivan Kos,
1895-1991, 1,3 tm, odkup
Pomočniško pismo,
1930, darilo
Zapuščina Josipa Mravljaka, knjige,
583 enot, darilo

POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA

Osnovna šola Dobrovo,
1945-1974, 21 š, 2,1 tm
Obnovitvena zadruga Št. Vid,
1946-1952, 1 š, 0,1 tm
Lovska družina Vojkovo,
1950-1989, 1 š, 0,05 tm
Osnovna šola Čepovan,
1945-1991, 12 š, 1,2 tm
Združenje rezervnih oficirjev občine Vipava,
1956-1959, 1 m
Okrajni odbor društva upokojencev Gorica,
1953-1958, 1 m
Občinski odbor društva upokojencev Nova Gorica,
1964-1973, 1 m
Osnovna šola Gornji Lokovec,
1945-1991, 8 š, 0,8 tm
Osnovna šola Srednji Lokovec,
1938-1989, 11 š, 1,1 tm
Osnovna šola Lokve,
1945-1984, 5 š, 0,5 tm
Osnovna šola Vrata,
1925-1967, 4 š, 0,4 tm
Društvo upokojencev Deskle,
1952-1985, 1 š, 0,1 tm
Krajevna organizacija Združenja zveze borcev narodnoosvobodilne vojne Anhovo-Plave-Deskle,
1946-1966, 1 š, 0,1 tm
Osnovna organizacija Zveze komunistov Slovenije Deskle,
1959-1965, 1 š, 0,1 tm
Krajevna organizacija Socialistične zveze delovnega ljudstva Deskle-Anhovo,
1949-1975, 1 š, 0,1 tm
Društvo sladkornih bolnikov Ajdovščina,
1997-1999, 1 m
Vzgojni zavod Pavla Rušta Vrhpolje pri Vipavi,
1965-1983, 6 š, 0,6 tm
Rudolf Torkar,
1931-1943, 7 spisov
Občinska gasilska zveza Tolmin,
1974-1992, 1 m
Katastrski urad Gorica,
1888-1928, 2 š, 1 m, 0,3 tm
Krajevna skupnost Dobrovo,
1962-1995, 7 š, 2 fotografiji, 0,7 tm
Krajevna skupnost Hum,
1962-1978, 2 š, 0,2 tm
Krajevna skupnost Kojsko,
1962-1989, 2 š, 0,2 tm
Krajevna skupnost Šmartno,
1962-1978, 1 š, 0,1 tm
Koordinacijski odbor za Brda,
1969-1989, 1 m, 47 fotografij
Pihalni orkester Goriška Brda,
1979-1989, 1 m
Strelska družina "Vinko Simčič" Dobrovo,
1981, 1 m
Varia-gospodarstvo
Varia-društva, 1922
Osebne zapuščine,
1875-1980, posamični dokumenti
Osnovna šola Vipava,
1961-1967, 1 š, 0,05 tm
Agrarne skupnosti,
1935-1952, 2 knjigi
Zveza prijateljev mladine Nova Gorica,
1963-1997, 20 š, 2 tm
Osebne zapuščine, 1909-1952, 1 m
Združenje pevskih zborov Primorske,
1970-1999, 5 gramofonskih plošč, 7 zvočnih kaset, 140 fotografij, 17 knjig, 21 plakatov, 1 m, 0,4 tm
Društvo glasbenih pedagogov Primorske,
1982-1986, 9 plakatov
Zveza kulturnih organizacij Nova Gorica,
1972, 1 plakat
Občinski ljudski odbor Tolmin, Skupščina občine Tolmin,
2 š, 0,2 tm

Občina Sveta Lucija,
2 knjigi, 0,1 tm
Občina Ponikve,
1 knjiga
Občinski ljudski odbor Most na Soči,
1953-1955, 1 m
Občinski ljudski odbor Trebuša,
2 zemljevida
Krajevni ljudski odbor Slap,
1945-1946, 0,05 tm
Krajevni ljudski odbor Lom,
0,05 tm
Krajevni ljudski odbor Gorenja Trebuša,
0,05 tm
Krajevni ljudski odbor Dolenja Trebuša,
1946, 0,05 tm
Krajevni ljudski odbor Ponikve,
1946, 0,05 tm
Krajevni ljudski odbor Planota,
1945-1946, 0,05 tm
Krajevna skupnost Most na Soči,
1974-1999, 1 m
Občinska gasilska zveza Nova Gorica,
1981-1988, 1 m
Občina Ajdovščina,
1962-1984, 63 š, 6,3 tm
Osnovna šola Ajdovščina,
1966-1968, 1 š, 11 filmskih kolutov (16 mm), 0,1 tm, 91 fotografij
Gradbeno obrtno podjetje Ajdovščina,
1969, 1 m, 0,05 tm
Glasbena šola Nova Gorica,
1946-1992, 2 š, 0,2 tm
Vajenska šola za razne stroke Ajdovščina,
1949-1960, 5 š, 0,5 tm
Vajenska šola oblačilne stroke Vrhpolje pri Vipavi,
1961-1963, 1 k, 1 m
Varia - šolstvo,
1905, 1911-1912
Samoupravne interesne skupnosti gospodarskih dejavnosti občine Tolmin,
1977-1989, 1 š, 0,1 tm
Občina Tolmin,
1990, 1 tm
Občinski ljudski odbor Dobrovo,
1947-1961, 4 š, 0,4 tm
Občinski ljudski odbor Nova Gorica,
1961-1963, 1 š, 0,1 tm
Krajevni ljudski odbor Kozana,
1947-1952, 1 k
Krajevni ljudski odbor Kožbana,
1947-1952, 2 k
Krajevni ljudski odbor Medana,
1947-1952, 1 k
Krajevni ljudski odbor Neblo,
1947-1952, 1 k
Krajevni ljudski odbor Vipolže,
1947-1952, 1 k
Krajevni ljudski odbor Višnjevik,
1947-1952, 2 k
Občinski komite Zveze komunistov Slovenije Nova Gorica,
1963-1967, 1 tm
Občinski odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva Dobrovo,
1955, 1 m
Občinski odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva Nova Gorica,
1965-1989, 1 š, 0,1 tm
Občinksi odbor Zveze borcev narodnoosvobodilne vojne Nova Gorica,
1973-1987, 1 m
Občinska konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije Nova Gorica,
1976-1980, 1 š, 0,1 tm
Varia-družbenopolitične organizacije,
1955-1962, 1 k
Zbirka načrtov, zemljevidov in skic,
1955-1985, 123 kosov
Zbirka plakatov, letakov in raznih tiskov,
1982-1995, 24 kosov
Lokovško kovaštvo Lokovec,
1949-1997, 15 š, 1,5 tm
Zbirka fotografij,
1900-1998, 439 kosov
Zbirka zvočnih zapisov,
3 kosi
Zbirka mikrofilmov,
13 kosov
Zbirka razglednic krajev,
259 kosov
Zbirka fotokopij,
0,1 tm
Zbirka Razstav Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici,
0,4 tm
Zbirka pečatnikov,
151 kosov
Razglednice krajev,
1899-1998, 259 kosov
Fotografije,
1900-1998, 716 kosov
Rudolf Torkar,
1931-1943, 7 spisov
Osebne zapuščine,
1875-1980, posamični dokumenti
Osebne zapuščine,
1909-1952, 1 m

ZGODOVINSKI ARHIV PTUJ

Osnovna šola Tomaž pri Ormožu,
1226-1979, 8 š, 0,8 tm
Delta Ptuj v stečaju,
1975-1983, 88 š, 8,8 tm
Krajevna skupnost Hajdina,
1972-1998, 38 š, 3,8 tm

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

Lovska družina Lož-Stari trg,
1946-1992, 0,8 tm
Občina Rakek,
1899-1914, 1 k, 0,1 tm
Zbornik občine Grosuplje-uredniški odbor,
1914-1998, 0,2 tm
Družina Perko, Krška vas,
1826-1934, 0,1 tm
Notariat Litija (notar Josip Krevel),
1921-1931, 1 š, 0,1 tm
Zbirni fond, Litija,
1874-1952, 1 mapa
Skupščina mesta Ljubljane, protokol,
1966-1971, 17 f, 2 tm
Skupščina mesta Ljubljane,
1957-1974, 40 f, 3,5 tm
Mestna zveza prijateljev mladine Ljubljana,
1967-1991, 15 f, 27 reg, 3 m, 2,9 tm
Samoupravne stanovanjske skupnosti ljubljanskih **občin,**
1974-1990, 153 š, 15,3 tm
Občinski ljudski odbor-Skupščina občine Ljubljana Bežigrad,
1972-1994, 158 š, 15,8 tm
Medobčinski svet Zveze sindikatov ljubljanske regije, Ljubljana,
1974-1990, 10 š, 1 tm
Lek Ljubljana,
1953-1995, 25 š, 51 reg, 2 f, 7,5 tm, dopolnitev
Gradbeno industrijsko podjetje Gradis Ljubljana,
1950-1992, 57 š, 5,7 tm
Astra Veletrgovina Ljubljana,
1963-1996, 60 f, 31 map, 7 tm
Pivovarna Union Ljubljana,
1867-1991, 135 š, 13,5 tm
Titovi zavodi Litostroj, Ljubljana,
1977-1998, 3 š, 0,3 tm
Tekstil-Tkalnica Vižmarje,
1940-1990, 9 š, 1 f, 1,2 tm
Dekorativna Ljubljana,
1946-1999, 8 š, 0,8 tm
Tovarna zaves Stora v Št. Vidu nad Ljubljano,
1923-1937, 1 š, 0,1 tm
Rudnik barita Pleše pri Škofljici,
1950-1955, 0,1 tm
Podjetje za PTT promet Ljubljana,
1961-1989, 151 š, 15,1 tm
II. državna mešana ljudska šola v Ljubljani (Zgornja Šiška),
1934, 111 kosov
Osnovna šola Ljubljana Center,
1942-1959, 3 š, 0,3 tm
Osnovna šola Jezero,
1929, 1 kos
Osnovna šola Valentina Vodnika Ljubljana-Zgornja Šiška,
1927-1947, 1 knjiga
Rotary klub Ljubljana,
1989-1998, 0,1 tm
Zveza kulturnih organizacij mesta Ljubljane,
1972-1997, 1,7 tm
Zveza kulturnih organizacij Ljubljana - Center,
1972-1996, 4 š, 2 reg., 0,6 tm
Zveza kulturnih organizacij občine Ljubljana Vič-Rudnik,
1979-1997, 7 š, 0,7 tm
Zveza prijateljev mladine Ljubljana-Center,
1956-1997, 3,4 tm
Božidar Jakac, Ljubljana,
1929-1955
Zbirni fond, Ljubljana,
1920-1948, 4 mape, 1 album
Valentinčič Stane, Ljubljana,
1931-1995, 0,1 tm
Načrti, Ljubljana,
1912-1945, 38 kosov
Zbirka plakatov in letakov, Ljubljana,
1907-1994, 82 kosov
Milan Hudnik, Ljubljana,
1890-1962, 1 š, 0,1 tm
Janez Glinšek, Ljubljana,
1914-1971, 1 š, 0,1 tm
Sokolsko društvo Dolenji Logatec (dopolnitev),
1934, 1939, 3 diplome
Občinska konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Ribnica,
1959-1990, 1,5 tm
Rudnik živega srebra Idrija,
1696-1773, 0,1 m, odkup
Janez Jeram, Spodnja Idrija,
1968-1984, 0,5 tm, darilo
Skupščina občine Kranj,
1980-1995, 254 škatel, 25,4 tm
Samoupravna komunalna in cestna skupnost Jesenice,
1977-1992, 70 š, 7 tm
Kmetijska zemljiška skupnost Jesenice,
1981-1992, 6 š, 0,6 tm
Izobraževalna skupnost Jesenice,
1975-1991, 14 š, 1,4 tm
Telesnokulturna skupnost Jesenice,
1982-1992, 16 š, 1,6 tm
Kulturna skupnost Jesenice,
1976-1992, 18 š, 1,8 tm
Skupnost otroškega varstva Jesenice,
1982-1992, 8 š, 0,8 tm
Raziskovalna skupnost Jesenice,
1983-1992, 8 š, 0,8 tm
Skupnost socialnega skrbstva Jesenice,
1975-1990, 11 š, 1,1 tm
Samoupravna stanovanjska skupnost Jesenice,
1974-1991, 38 š, 3,8 tm
Občinska zdravstvena skupnost Jesenice,
1975-1991, 1 š, 0,1 tm
Delovna skupnost skupnih služb samoupravnih interesnih skupnosti Jesenice,
1979-1990, 50 š, 5 tm
Občinsko sodišče Kranj,
1850-1945, 256 f, 31 tm
Okrajno sodišče Tržič,
1815-1944, 490 f, 51 tm

Okrajno sodišče Radovljica,
1863-1906, 390 f, 42,1 tm
Železarna Jesenice, 1945-1995, 140 š, 14 tm
Vodnogospodarsko podjetje Kranj, 1859-1945, 3 k, 0,3 tm
Zavod za zaposlovanje Kranj,
1967-1996; 14 š, 20 kolutov, 2,1 tm
Družina Levičnik,
1806-1955, 1 š, 0,1 tm, nakup
Julka Mandeljc, Kranj,
1879-1988, 9 š, 0,9 tm, darilo
Županstvo Bled,
1776-1881, 3 š, 0,3 tm, nakup
Agrarna skupnost Mošenjska planina,
1935-1945, 1 mapa, nakup
Štempihar, Kranj, 20. stol.,
3 š, 0,3 tm, darilo
Razglednice in voščilnice (priključeno iz raznih fondov),
1919-1962, 6 kosov
Skupščina občine Metlika,
1962-1989, 10 tm
Skupščina občine Trebnje,
1961-1969, 5,6 tm
Rudnik Kanižarica,
1936-1994, 3 tm
Trgovsko podjetje Dolenjka,
1952-1966, 0,3 tm
Dolenjske železnice,
1911-1913, 0,1 tm
Gimnazija Novo mesto,
1886-1940 (tiskani programi in letna poročila)
Skupščina občine Škofja Loka, redna registratura,
1982, 48 š, 6,6 tm
Rudnik urana Žirovski vrh,
1977-1989, 5 š, 0,6 tm
Lokainvest Škofja Loka,
1964-1994, 2 š, 0,2 tm
Mlekarska zadruga Škofja Loka, Knjiga poslovnih dopisov,
1899-1901, 1 knjiga
Osnovna šola Peter Kavčič Škofja Loka,
1933-1973, 51 š, 5,6 tm
Krajevni šolski odbor Škofja Loka,
1824-1869, 1 mapa
Uprizoritev Škofjeloškega pasijona,
1998-1999, 4 š, 0,4 tm
Planinsko društvo Škofja Loka,
1963-1975, 1 š, 0,1 tm
Turistično društvo Škofja Loka,
1967-1989, 5 š, 0,6 tm
Društvo upokojencev Škofja Loka,
1974-1999, 1 mapa
Legitimacija Elizabete Šubic,
1940, 1 knjižica
Jadralno-letalsko društvo Škofja Loka,
1934-1936

Bibliografija arhivskih delavcev v letu 1999

Sonja ANŽIČ

Ljubljanski zlatarski ceh in njegova pravila, razstavni katalog Narodne galerije Ljubljana: Zakladi slovenskih cerkva, zlatarska umetnost in obrt, Ljubljana 1999, str. 35-47 (soavtor Marjana Kos).

Arhivski vrtiljak, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999, str. 71-73.

Poročilo o opravljenem evidentiranju virov za freisinška gospostva na Slovenskem v Bavarskem državnem arhivu v Münchnu, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 245-246.

Der Archivar, Mitteilungsblatt fur deutsches Arhivwesen, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 277-280.

Tea ANŽUR

Prvi študenti Filozofske fakultete na ljubljanski univerzi, Šolska kronika 8, Ljubljana 1999, št. 2, str. 286-293.

Poskus ustanovitve Univerzitetne akademske menze v 30-tih letih, Kronika, letn. 47, Ljubljana 1999, št. 1-2, str. 115-122.

Bojana ARISTOVNIK

Bojan Himmelreich, Prva svetovna vojna v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje, razstava in katalog, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, št. 1-2, str. 251, 252.

Milko Mikola, Notranji sovražniki v dokumentih okrajnih partijskih komitejev z območja Zgodovinskega arhiva v Celju, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 128-129.

Leopold AVBERŠEK MIKEC

Predmetno označevanje - informativno pomagalo zbirk arhivskega in knjižničnega gradiva, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, št. 21, str. 172-180.

Čitalnico Pokrajinskega arhiva v Mariboru prenavljamo, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 1/2, str. 8-9.

Dušan BAHUN

Per aspera ad astra (skoraj) ali Kako se je kalilo jeklo (Ostrovski), Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999, str. 67-69.

Metka BAKAN TOPLAK

CD v vsakdanji rabi, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 1/2, str. 12-13.

DOK_SIS '99: Sistemi za upravljanje z dokumenti in upravljanje z znanjem, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 3/4, str. 7-8.

Stanje informacijske tehnike in tehnologije v Pokrajinskem arhivu Maribor, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, št. 21, str. 283-286.

Vpliv najsodobnejših informacijskih tehnik in tehnologij na obdelavo arhivskega in dokumentarnega gradiva, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, št. 21, str. 237-248.

Žarko BIZJAK

Zasnova arhivskega informacijskega sistema, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 122-132.

Aleksander BLAZNIK

Popisovanje filmskega arhivskega gradiva z računalnikom, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 150-151.

Zdenka BONIN

Kratek oris zgodovine Kopra do konca beneške nadoblasti, I. del v Primorska srečanja, Nova Gorica 1999, št. 217, str. 388-393 in II. del v Primorska srečanja, Nova Gorica 1999, št. 218, str. 464-470.

Računalniško popisovanje listinskega gradiva: prvi poskusi popisovanja s programom INFO-ARH in izkušnje računalniškega popisovanja v Pokrajinskem arhivu Koper, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna, 1999, str. 133-145.

Mirjana Kontestabile Rovis, Virgilij Šček – poslanec v rimskem parlamentu, popis fonda, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 252-253.

Nataša BUDNA KODRIČ

Žrtve prve svetovne vojne na Škofjeloškem, Gorenjska 1900-2000, Kranj 1999, str. 242-243.

Vojaki s Škofjeloškega v prvi svetovni vojni, Loški razgledi 46, Škofja Loka 1999, str. 367-381.

"Jeprški učitelj" Simona Jenka v arhivskem gradivu Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Arhivi XXII, št. 1-2, Ljubljana 1999, str. 225-228.

Ljubljanski hoteli v preteklosti, Ljubljana 1999, razstavni katalog (soavtor Barbara Pešak Mikec).
Cirkus v Ljubljani (do prve svetovne vojne), Kronika 47, št. 3, Ljubljana 1999, str. 27-40 (soavtor Barbara Pešak Mikec).

Metka BUKOŠEK

Fondi okrajnih glavarstev in sreskih načelstev, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Celje, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 206-215.

Jože CIPERLE

Jezuitski univerzitetni (visokošolski) študij ob 380-letnici prvih visokošolskih predavanj v Ljubljani, Vestnik, 30, št. 8, 1999, str. 15-19 in št. 9, 1999, str. 28-29.
Licej v Ljubljani 1800-1848, doktorska disertacija, Ljubljana 1999.

Bojan CVELFAR

O zgodovinskem arhivu Celje in njegovih aktualnih problemih, Srečanje obmejnih arhivov, Radenci 26. in 27. november 1998, delovno gradivo za drugo srečanje obmejnih arhivov v letu 1999, Maribor 1999, str. 43-44 (soavtor Aleksander Žižek.)

France Martin DOLINAR

Drobci iz zgodovine župnije Preddvor, Preddvor v času in prostoru, Zbornik občine Preddvor, Preddvor 1999, str. 105-121.
Drobne zanimivosti iz starejše zgodovine šentjernejske župnije, Zbornik župnije Šentjernej, Šentjernej 1999, str. 179-190.
Kranjska sredi 18. stoletja, Glavarjev simpozij v Rimu, Celje 1999, str. 9-16.
Vergerijev vpliv na razvoj protestantizma na Slovenskem, Acta Histriae, letnik 7, 1999, št. 2, str. 5-14.
Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, knjiga I-III, Ljubljana, 1999 (soavtor).
Pedena, Lexikon für Theologie und Kirche, Band 8, Freiburg 1999, str. 1-2.
Slowenien, Kirche und Katholizismus seit 1945, Band 2, Ostmittel-, Ost- und Südosteuropa, Paderborn 1999, str. 165-176.
Janez Tavčar, ES 13/1999, str. 192.
Urban Textor, ES 13/ 1999, str. 248.
Mihael Toroš, ES 13/1999, str. 295.
Trapisti, ES 13/1999, str. 312.
Tržaška škofija, ES 13/1999, str. 380-381.
Tolerancni patent, ES 13/1999, str. 270.
Tridentinski koncil, ES 13/1999, str. 334-335.
Verski sklad, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 196.
Briksen, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 82.
Cistercijani, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 119.
Dominikanci, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 121.
Goriška nadškofija, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 195.
Kapucini, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 166.
Kartuzijani, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 120.
Ljubljanska nadškofija, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 149.
Mariborsko-lavantinska škofija, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 117.
Minoriti, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 121.
Oglejski patriarhat, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 71.
Pokristjanjevanje, Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 54.
Ravbar Krištof, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 148.
Samostan, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 119.

Ljuba DORNIK ŠUBELJ

Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo, Ljubljana 1999, 250 strani.

Darinka DRNOVŠEK

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, knjiga I-III, Ljubljana, 1999 (soavtor).
Arhivski vjesnik, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, str. 133-134.
Arhivski vjesnik, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 269-270.

Vladimir DROBNJAK

Nivojski popis na primeru gradiva kmetijskih zadrug, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 145-149.

Jolanda FON

Nekateri problemi pri pripravi ustanovitvenih aktov, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 118-121.

Marijan GERDEJ

Od klasičnega do digitalnega gradiva, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, št. 21, str. 190-197.
O pomenu raziskovanja zgodovine s pomočjo arhivskega gradiva, Anton Klasinc, zbornik, Ptuj 1998, str. 97-100.
Literarna zapuščina Antona Klasinca, Anton Klasinc, zbornik, Ptuj 1998, str. 128-141.
Trdne, varne in zavarovane arhivske zgradbe in skladišča v Avstraliji, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 1/2, str. 12.

28. avstrijski arhivski dan, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 3/4, str. 8-9.
Vozovnica z Barago, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 3/4, str. 15.
Mednarodni inštitut arhivskih znanosti pri Pokrajinskem arhivu Maribor, Zgodovinski časopis 53, Ljubljana 1999, št. 1, str. 117-118.

Natalija GLAŽAR

DLM Forum '99, Bruselj, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 236-237.
Odnosi z javnostmi v nacionalnem arhivu v Washingtonu, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 240-242.
50. obletnica arhivske šole Marburg, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 242-245.
Tretja slovenska konferenca o odnosih z javnostmi, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 248.

Metka GOMBAČ

Nova uprava Primorske 1945-1947, Acta Histriae 6, Koper 1998, str. 127-138.
Pričevanja: prvo povojno desetletje slovenske osnovne šole v Istri (1945-1955), Annales, št. 14, Koper 1998, str. 233-235.
Londonski memorandum, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 404.
Pariška mirovna pogodba, Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 362.
Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, Ljubljana 1999 (razna gesla).
18. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, Zgodovinski časopis 53, Ljubljana 1999, št. 3, str. 428-431.
Mirjana Kontestabile Rovis, Virgilij Šček – poslanec v rimskem parlamentu, popis fonda, Zgodovinski časopis 53, Ljubljana 1999, št. 1, str. 139-140.

Vesna GOTOVINA

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, zvezek I, Ljubljana 1999 (soavtor).
Posvetovanje arhivskega društva, Opatija, 14. - 17. 10. 1998, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, str. 97-98.
Posvetovanje Hrvaškega arhivskega društva v Poreču, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 230-231.

Mojca GRABNAR

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, zv. 5, Ljubljana 1999 (soavtor).

Marija HERNJA MASTEN

Statut mesta Ptuja 1513, Publikacije Zgodovinskega arhiva Ptuj, Viri 3, Ptuj 1999, str. 7-42 (soavtor Dušan Kos).

Bojan HIMMELREICH

Organizacija prehrane v času vojne. Primerjava med I. in II. svetovno vojno, Celje 1999 (magistrsko delo).
Seznam leta 1941 usmrčenih bolnikov umobolnice Novo Celje, Zločin v Novem Celju: evtanazija, Žalec 1999, str. 13-25.
Milko Mikula, Dokumenti o kulaških procesih na Celjskem, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 256.

Mira HODNIK

Obrti v Logatcu, Furmani, kovači in kolarji, raziskovalna naloga OŠ "8 talcev" Logatec 1999, str. 1-85.
Prvi rudniški avtomobili, Idrijski razgledi XLIV, št. 2, Idrija 1999, str. 83-102.
Vsak začetek je težak, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave, št. 21, Ljubljana 1999, str. 129-133.

Mirijana JADREŠKO

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, knjiga II, Ljubljana 1999 (soavtor).

Mateja JERAJ

Vera Hutar, Žrtvovana: zamolčana resnica o Leopoldini Mekina, Zgodovinski časopis 52, Ljubljana 1998, št. 4, str. 624-628.
Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, knjiga II, III, Ljubljana 1999 (soavtor).
Evidentiranje v Londonu, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 67-71 (soavtor Jelka Melik).
Spol in upor. Zbrana dela Angele Vode I, Zgodovinski časopis 53, Ljubljana 1999, št. 2, str. 281-283 (soavtor Aleksandra Serše).
Značaj in usoda. Zbrana dela Angele Vode II, Zgodovinski časopis 53, Ljubljana 1999, št. 2, str. 284-286 (soavtor Aleksandra Serše).
Nevenka Troha, Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 257-259 (soavtor Aleksandra Serše).

Daniela JURIČIĆ ČARGO

Gospodarski razvoj lupoglavskega gospostva v 16. stoletju v luči urbarjev in urbarialnih zapisov 1523-1573 (z objavo urbarjev iz let 1523 in 1573), Ljubljana 1999, 322 strani.
Slovenci na Hrvatskoj gimnaziji u Pazinu od 1899. do 1918. godine, Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899-1999, zbornik, Pazin 1999, str. 367-382.
Gospodarsko stanje lupoglavskog posjeda u 16. stoljeću, Zbornik općine Lupoglav 99, Lupoglav 1999, str. 9-80.
Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, knjiga, III, Ljubljana 1999 (soavtor).

Hrvaška gimnazija v Pazinu 1899-1999, Šolska kronika, letnik 8 (22), Ljubljana1999, str. 180-182.

Nada JURKOVIČ

Kdo je bil Karl Josef Hofrichter, Zgodovinski listi 8, Ljutomer 1999, št. 1, str. 25-28.

Evidentiranje gradiva v tujih arhivih in izdelava evidenc, Zbornik referatov18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 30-31.

Mitteilungen des Steiermarkischen Landesarchivs, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 272-273.

Alenka KAČIČNIK GABRIČ

Henrik Schollmayer Lichtenberg, upravnik posestva Snežnik, Zgodovina za vse VI, Celje 1999, št. 1, str. 5-12.

Miran KAFOL

18. zborovanje Arhivskega društva Slovenije v Postojni, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 229-230.

Zdenka KEČEK

Pravica do prevzema oziroma pravnega nasledstva arhivskega gradiva, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, str. 249-255.

Peter Pavel KLASINC

Iconographic archives, an important rarity or unnecessary evil, Atlanti, Maribor 1999, št. 9, str. 57-64.

Perspektive razvoja kompjuterizacije - elementi : "Theoria sine praxi sicut currus sine axi". Arhivska praksa, let. 2, 1999, št. 1, str. 30-41.

Na prelomu tisočletja, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, št. 21, str. 5-10.

Arhivske zgradbe in oprema v tretjem tisočletju, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, št. 21, str. 58-67.

Slikovno gradivo v arhivih, pomembna redkost ali nepotrebno zlo, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, št. 21, str. 126-136.

Upravljanje s slikovnim, dokumentarnim in arhivskim gradivom, Sistemi za upravljanje z dokumenti in upravljanje z znanjem, Portorož 1999, str. 1-11.

The International Institute for Archival Science (MIAZ/IIAS) during the last year, Atlanti, Maribor 1999, št. 9, str. 7.

In honorem Caroli Kecskemeti, Atlanti, Maribor 1999, št. 9, str. 8-9.

"Povečana aktivnost": uvodnik, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 1/2, str. 2.

"Odvisnost uniči samozavest": uvodnik, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 3/4, str. 2.

Peti kolokvij delovne skupine srednjeevropskih arhivskih društev, ki je bil v okviru avstrijskih arhivskih dnevov 4. 5. 1999 v Celovcu, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 3/4, str. 6-7.

In honorem Caroli Kecskemeti, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, št. 21, str. 279-282.

Dokumentarno in arhivsko gradivo v samoupravnih lokalnih skupnostih. Maribor 1999 (soavtor Verbič Dušan).

Bogdan KOLAR

Iz cerkvene zgodovine Šentjerneja v zadnjem stoletju in pol, Zbornik župnije Šentjernej, Ljubljana 1999, str. 191-216.

Nasledniki P. P. Glavarja v vodstvu župnije Komenda, Glavarjev simpozij v Rimu, Celje 1999, str. 61-80.

Stopetdeset let avstrijske škofovske konference, Bogoslovni vestnik, letnik 59, Ljubljana 1999, št. 4, str. 575-580.

Nekatere razsežnosti odnosa med dr. Metodom Mikužem in ljubljanskim škofom dr. Gregorijem Rožmanom, Mikužev zbornik, Historia 4, Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino FF v Ljubljani, Ljubljana 1999, str. 113-130.

St. Joseph KSKJ Local Lodge, Bridgeport, Dve domovini-Two Homelands, št. 10, 1999, str. 61-78.

Cerkveno-zgodovinski kontekst začetkov Baragovega misijonskega dela, Baraga in Trebnje, Zbornik Občine Trebnje 1, 1998, str. 41-53.

Nekatere značilnosti zgodovinskega utripa župnije Šentjanž, Šentjanž 1999, str. 67-81.

Vladimir KOLOŠA

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, I.-III. knjiga, Ljubljana 1999 (glavni urednik, soredaktor, soavtor popisov fondov in zbirk)

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, zvezek 5, Ljubljana 1999, str. 219-238 (soavtor, transliteracija in prevod sekcije 195)

Žiga Herberstein (1486-1566) in Moskovski zapiski, Žiga Herberstein odkritelj Rusije - XVI. stoletje v Rusiji in slovenskih deželah, Publikacije Arhiva Republike Slovenije, katalogi; zv. 17, Ljubljana 1999, str. 11-40.

Skupna arhivska dediščina v luči zgodovinskega nasledstva Republike Slovenije, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 60-67.

Janez KOPAČ

Mejniki v 100-letni zgodovini arhiva, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999, str. 3-5.

Zgodovinski arhiv Ljubljana v jubilejnem letu 1998, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999, str. 29-36.

Dr. Vlado Valenčič o svojem delu v arhivu, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave, št. 21, Ljubljana 1999, str. 45-49.

Občina Preddvor, upravni razvoj 1941-1998, Preddvor v času in prostoru, Zbornik občine Preddvor, Preddvor 1999, str. 325-335.

Arhivska dejavnost, Gorenjska 1900-2000, Knjiga gorenjske samozavesti, Kranj 1999, str. 584-586.
Uprava in samouprava, Gorenjska 1900-2000, Knjiga gorenjske samozavesti, Kranj 1999, str. 180-185.
Arhivsko gradivo in njihovi ustvarjalci, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 73-79.
Vladislav Fabjančič, Ema Umek, Janez Kos, Zgodovina ljubljanskih sodnikov, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 253-254, poročilo.
Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 259-263.
Dr. Vlado Valenčič (v spomin), Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 284-285.
Publicistična dejavnost Zgodovinskega arhiva Ljubljana v jubilejnem letu 1998, Zgodovinski časopis 53, Ljubljana 1999, št. 2, str. 264-271.

Adrijan KOPITAR

Pariz-Laval-Pariz, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 237-240.

Marjana KOS

Ljubljanski zlatarski ceh in njegova pravila, razstavni katalog Narodne galerije Ljubljana: Zakladi slovenskih cerkva, zlatarska umetnost in obrt, Ljubljana, 1999, str. 35-47.
Prvih šest let v arhivu, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999, str. 87-88.

Marija KOS

Nastanek in razvoj naselij Goriče, Golnik, Srednja vas, Zalog, Letenice, Kamnjek in Zavoda, Goriška šola in njeni ljudje v toku časa, Goriče 1999, str. 17-21.
Razvoj osnovne šole v Goričah do druge svetovne vojne, Goriška šola in njeni ljudje v toku časa, Goriče 1999, str. 22-34.

Matevž KOŠIR

Posest malteške komende sv. Petra v času Glavarjevega upravljanja, Glavarjev simpozij v Rimu, Celje 1999, str. 281-300.
Imetniki preddvorskega gospostva v 17. stoletju in njihove družine, Preddvor v času in prostoru, Zbornik občine Preddvor, Preddvor 1999, str. 131-141.
Pravilnik o evidenci javnih simbolov, grbov, pečatov, žigov in štampiljk na ravni države, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 89-99.
Stanovski poverjeniki in stanovski odbor ter instrukciji za poverjenike iz let 1540 in 1542, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 159-167.
Stanovska uprava v obdobju vzpona protestantizma in zmage protireformacije in absolutizma (1560-1660) na Kranjskem, Ljubljana 1999 (doktorska naloga).

Branko KOZINA

Evidentiranje arhivskega gradiva za zgodovino Slovencev v Čeških arhivih, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 51-55 (soavtor B. Radulovič).
Šolstvo v Ribnici v obdobju 1941-1974, Mikužev zbornik, Historia 4, Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino FF v Ljubljani, Ljubljana 1999, str. 319-334.

Duša KRNEL UMEK

Arhivsko gradivo za zgodovino in kulturo Slovencev v Državnem arhivu v Milanu, Zbornik referatov 18. zborovanja ADS v Postojni, Ljubljana 1999, str. 38-48.
Delovanje Pokrajinskega arhiva Koper. Aktualna, strokovna, kadrovska in prostorska problematika. Srečanje obmejnih arhivov, Maribor 1999, str. 48.
Slovensko etnično ozemlje in etnologija, Etnološko delo pri Slovencih v zamejstvu, Ljubljana 1999, str. 11-21.
Meja v Istri, Istrske teme 2/1999, št. 5/6, str. 6-7.

Irena LAČEN BENEDIČIČ

Osebni fond Draga Cerarja, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 223-224.
Pridobivanje železa v jeseniških plavžih, Kronika 47, št. 1-2, Ljubljana 1999, str. 73-88.
Jeseniška plavža 1937-1987, Gorenjska, Gorenjski kraji in ljudje 14, Kranj 1999, str. 409-410.
Slovensko plavžarstvo 20. stoletja – jeseniški plavži, Argo 42, št. 2, Ljubljana 1999, str. 51-53.

Ivan LOVRENČIČ

Prostorska problematika, Zbornik A. Klasinc, Ptuj 1998, str. 76-80.
DPD Svoboda, Tednik, nov. 1999.

Jure MAČEK

Urejanje fonda Gradbeni finalist Maribor, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 3/4, str. 4-5.
Razmere v šolstvu v Ptujskem okraju v prvih mesecih po osvoboditvi, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 5/6, str. 5.
Osebni fond Štefan Perša (nadaljevanje), Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 1/2, str. 4.

Meta MATIJEVIČ

Po bregu pa raste akacovna (o širjenju robinije konec 18. stoletja), Rast št. 2, april 1999.
Stiški gradec ali Bajnofški turn? (o lokaciji stiškega Bajnofškega turna v Novem mestu), Rast št. 3-4, julij 1999.
O spominih, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999, str. 97-99.

Jelka MELIK

Odvetniki v Sloveniji v prvih letih po drugi svetovni vojni, Vilfanov zbornik, Ljubljana 1999, str. 637-642.

Evidentiranje v Londonu, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 67-71 (soavtor Mateja Jeraj).

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, II. knjiga, Ljubljana 1999, str. 114-134, 149-164.

Arhivi in kazenska sodišča, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 80-83.

Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930-1941, Ljubljana 1999 (doktorska disertacija).

Milko MIKOLA

Industrijska podjetja v Gaberjah od začetkov do druge svetovne vojne, muzejska poletna delavnica 1997-1998, zbornik rezultatov dela, Muzej novejše zgodovine Celje, Celje, april 1999, str. 10-21.

Dokumenti o kulaških procesih na Celjskem, Zgodovinski arhiv Celje, Mali tiski 6, Celje 1999, 131 strani.

Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943-1952, Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje, Študije 3, Celje 1999, 304 strani.

Mija MRAVLJA

Moja prva (in edina) stoletnica, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave, št. 21, str. 113-120.

Strokovna ekskurzija Arhivskega društva Slovenije v Toskano, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 232-233.

Pavla MRDJENOVIČ

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, knjiga II, Ljubljana 1999 (soavtor).

Tjaša MRGOLE JUKIČ

Mestni trg in kip sv. Florijana, zloženka, Ptuj, 2 strani.

Celje - projekt in razstava Dekleta in šola, Tednik, 11. marec 1999, str. 8.

Od ideje do izvedbe projekta Dekleta in šola, Slovenski vestnik, Celovec, 25. feb. 1999, str. 3.

Problematika šolanja žensk zanimiva tudi na tujem, Tednik, 22. april 1999.

Kdo je bila Angela Vode?, Tednik, 22. april 1999.

Razstava - Kaj je to in kako jo postavimo ? Sova, 1. maj 1999, str. 14-16.

Puhova kolesa v 20. letih 20. stoletja na Ptuju, Ptuj 1999, str. 62-63, katalog.

Kaj ti je deklica - zloženka, Ljublljana 1999, 2 strani.

Andrej NARED

Erazem (Pred)jamski - slovenski Robin Hood, Zgodovina za vse V, Celje 1998, št. 2, str. 5-16.

Katalog razstavljenih dokumentov, ki jih je zbral Arhiv Republike Slovenije, Žiga Herberstein - odkritelj Rusije: XVI. stoletje v Rusiji in slovenskih deželah, Publikacije Arhiva Republike Slovenije, katalogi; zv. 17, Ljubljana 1999, str. 95-114.

Množične smrti na Slovenskem, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 265-268.

Miroslav NOVAK

Some strategic problems of archival finding aids in the context of modern information technology, Atlanti, Maribor 1999, št. 9, str. 87-91.

Viri za novejšo zgodovino Ljutomera: zapisniki ljutomerskega Narodnega sveta novembra 1918, Zgod. listi, let. 8, Ljutomer 1999, št. 1, str. 36-40.

Tipi komunikacij med ustvarjalci, varuhi in uporabniki arhivskega gradiva, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, št. 21, str. 225-236.

Procesi visokošolskega študija in arhivski viri v Pokrajinskem arhivu Maribor, 140 let visokega šolstva v Mariboru, (univerzitetna revija), Maribor 1999, str. 65-67.

Javna vera arhivskih informativnih pomagal v sistemu računalniško podprtih dostopov do informacij, Sistemi za upravljanje z dokumenti in upravljanje z znanjem, Portorož 1999, str. 24-32.

Peter Pavel Klasinc, Dušan Verbič, Dokumentarno in arhivsko gradivo v samoupravnih lokalnih skupnostih, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 3/4, str. 11.

Maren Frejdenberg, Življenje Judov na Balkanu, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 3/4, str. 11-12.

"Univerzum podatkov", Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 3/4, str. 3-4.

Podeljeni listini in priznanje Pokrajinskega arhiva Maribor, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 3/4, str. 14-15.

Metka NUSDORFER VUKSANOVIĆ

Med nebom in zemljo, razstava fotografij Johanna Freunda, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 282-283.

Rassegna degli Archivi di stato, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 273-277.

Brane OBLAK

Pridobitve gradiva v času Antona Klasinca, Anton Klasinc, zbornik, Ptuj 1998, str. 60-75.

Barbara PEŠAK MIKEC

Občinske volitve v kranjskem srezu 1933 in 1936, Kronika 47, št. 1-2, Ljubljana 1999, str. 123-143.

Prva izkušnja, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999.

Cirkus v Ljubljani (do prve svetovne vojne), Kronika 47, št. 3, Ljubljana 1999, str. 27-40 (soavtor Nataša Budna Kodrič).

Ljubljanski hoteli v preteklosti, Ljubljana 1999, razstavni katalog (soavtor Nataša Budna Kodrič).

Janez PIRC

Idrijski arhiv, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999, str. 125-128.

Idrijski arhiv, Idrijski razgledi XLIV, št. 2, Idrija 1999, str. 120-122.

Državni centralni rudarski arhiv v Banski Štiavnici, Idrijski razgledi XLIV, št. 2, Idrija 1999, str. 29-30.

Marko POLENŠEK

Otvoritveni govori, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999, str. 101-102.

Branko RADULOVIČ

Evidentiranje arhivskega gradiva za zgodovino Slovencev v arhivih Češke republike, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna1999, str. 51-55. (soavtor Brane Kozina).

Marta RAU SELIČ

Prometna sredstva v filmih Slovenskega filmskega arhiva, Janez Puh - Johann Puch : človek, ki je svet obrnil na glavo, razstavni katalog št. 8, Ptuj 1999, str. 75-76.

Kaj je pravo in kaj je prav pri uporabi filmskega arhivskega gradiva, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna1999, str. 100-117.

Novi nosilci zapisa gibljive slike in zvoka (videokaseta, CD ROM, DAT), Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, str. 267-278.

Osemnajsti festival nemega filma v Sacileju, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 246-247.

Tatjana REZEC STIBILJ

Slovenski dokumentarni film skozi politiko, z vidiki propagande v letih 1945-1950, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 95-100.

Jurij ROSA

Apostolski administrator dr. Mihael Toroš, briški rojak, v dokumentih političnih in upravnih organov na Goriškem, Briški zbornik, Dobrovo 1999, str. 367-380.

Poreče-700 let, Sv. Miklavž-300 let, Poreče 1999, 28 strani (samostojna publikacija).

Tabor Slovenske kmečke zveze v Vipolžah, Briški časnik, poletje 1999, št. 15, priloga, str. 24-27.

Dr. Andrej Pavlica (1866-1951) – življenje in delo, Andrej Pavlica, Sv. Frančišek Asiški, Nova Gorica-Ljubljana 1999, str. 23-31.

Naši zaslužni možje: Rihard Dolenc (1849-1919), Svet'ga Vida zgun, julij 1999, št. 1, str. 19-20.

Rihard Dolenc, kmetijski strokovnjak, šolnik in pisatelj – odkritje spomenika v Podnanosu, 14. novembra 1999, Vipavski glas, december 1999, št. 51, str. 4-8.

Tri desetletja primorskega pevskega praznika – poskus zgodovinskega opisa, Zbornik Primorska poje 30 let, 1999, str. 11-58.

Mateja RATEJ

Prve omembe Ljutomera v arhivskih virih, Zgodovinski listi 8, Ljutomer 1999, št. 1, str. 5-8.

Zdenka SEMLIČ RAJH

Zagotavljanje dostopa do arhivskega gradiva, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, št. 21, str. 138-147.

Dostop do arhivskega gradiva, njegova uporaba in moderne informacijske tehnologije, Eufer, Stanko (ur.), Sistemi za upravljanje z dokumenti in upravljanje z znanjem, Ljubljana 1999, str. 26-36.

8. mednarodni arhivski dan in XIV. kongerenca članov mednarodnega inštituta arhivskih znanosti, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 3/4, str. 5-6.

Aleksandra SERŠE

Ausbildung für Erwachsene nach 1918, Erwachsenenbildung in der Zwieschenkriegszeit, Innsbruck, Wien, Studien Verlag, 1999, str. 200-209 (VÖV-Publikationen; 15).

Vozili so po levi, Janez Puh - Johann Puch : človek, ki je svet obrnil na glavo, razstavni katalog št. 8, Ptuj 1999, str. 72-74.

Evidentiranje arhivskega gradiva v madžarskih institucijah za področje Prekmurja, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 55-62.

Izobraževanje odraslih za obdobje po letu 1918, Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih, obdobje med obema vojnama, (zbirka Izobraževanje odraslih, zv. 8), Kranj 1998, str. 5-37.

Gimnazija, fakulteta in ženske, Šolska kronika, letnik 8(22), Ljubljana1999, str. 7-15.

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, zv. 5, Ljubljana 1999 (tri sekcije).

Upravna razdelitev na Kranjskem po letu 1848, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 50-59.

Posvet o delu in življenju Angele Vode, Zgodovinski časopis 53, Ljubljana 1999, št. 2, str. 259-262.

Spol in upor. Zbrana dela Angele Vode I, Zgodovinski časopis 53, Ljubljana 1999, št. 2, str. 281-283 (soavtor Mateja Jeraj).

Značaj in usoda. Zbrana dela Angele Vode II, Zgodovinski časopis 53, Ljubljana 1999, št. 2, str. 284-286 (soavtor Mateja Jeraj).

Nevenka Troha, Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 257-259 (soavtor Mateja Jeraj).

Zorka SKRABL

Kratek pregled zgodovine Šentjerneja po drugi svetovni vojni, Zbornik župnije Šentjernej, Ljubljana 1999, str. 99-112.

Arhiv in Karteljevčani, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999, str. 93-95.

Majda SRABOTNIK KOVČEC

Okrajni ljudski odbor Šoštanj, Zgodovinski arhiv Celje, Mali tiski 5, Celje 1999, 87 strani.

Gorazd STARIHA

O pokojnikih samo najbolje ali: "Celina" d. d. in trnova pot pripravnika do zvezd, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999, str. 103-111.

Beseda zgodovinarja, Ivan Tavčar, Izza kongresa, Ljubljana 1999, str. 325-340.

Jože SUHADOLNIK

Same desetletnice in še nekaj več..., Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999, str. 75-78.

Božične in novoletne voščilnice, Maksim Gaspari in drugi avtorji, Ljubljana 1999, str. 3-21, razstavni katalog.

Računalniška programa za popisovanje in skeniranje gradbenih načrtov in fotografskega gradiva, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, št. 1-2, str. 101-104.

Vladimir SUNČIČ

Evidentiranje arhivskega gradiva za zgodovino Slovencev v Franciji, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 63-67.

Kristina ŠAMPERL PURG

Projekt o Janezu Puhu, Ptuj 1999, katalog, str. 21, 22.

Juršinci, tam je nekaj v zraku, Ptuj 1999, katalog, str. 37-44.

Rekonstrukcija minoritske cerkve, zloženka.

Teoretična izhodišča evidentiranja in praksa v ZAP, Zbornik referatov18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 32-36.

Čas, okoliščine in osebnost J. Puha, Signal, Gradec 1999, str. 22-25.

Izšla je knjiga, ki je vredna J. Puha, revija Moto-Classic, letnik 4, št. 1, 1999, str. 25-27.

Projekt o J. Puhu, Ptujčan, 22. VII. 1999, str. 21.

Patenti J. Puha na steklu, Tednik, 29. VII. 1999, str. 18.

Že od nekdaj smo v Evropi, Tednik, 16. XII. 1999, str. 5.

Janez Puh, Johann Puch – človek, ki je svet obrnil na glavo, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 281-282.

Judita ŠEGA

Razstava 100 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Loški razgledi 45, Škofja Loka 1998, str. 377-383 (Loški razgledi 45/1998 so izšli v letu 1999).

Kjer sta doma red in čistoča, ni treba zdravnika; v zborniku: Kako so stanovali naši predniki, Ljubljana 1999, str. 26-42.

Tatjana ŠENK

Drobtinice, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave, št. 21, Ljubljana 1999, str. 83-86.

Jože ŠKOFLJANEC

Računalniško popisovanje listinskega gradiva, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 133-144 (soavtor Zdenka Bonin).

Župnija sv. Lovrenca v Brežicah. – Brežice, Župnijski urad Brežice, Brežice1999, zgibanka.

Gašper ŠMID

Materialno varstvo arhivskega gradiva, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, str. 68-74.

Graščina v Komendi v Glavarjevem času, Glavarjev simpozij v Rimu, Celje 1999, str. 41-54.

Arhiv Republike Slovenije: kratka predstavitev / urednik Gašper Šmid in Vladimir Žumer, 2. izd./, Ljubljana 1999, 39 strani.

Archiv der Republik Slowenien: Kurzpräsentation, Ljubljana 1999, 39 strani (soavtor Vladimir Žumer).

Archives of the Republic of Slovenia: brief profile, Ljubljana 1999, 39 strani (soavtor Vladimir Žumer).

Simpozij o Petru Pavlu Glavarju, Rim, 7. - 12. september 1998, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, str. 115-116.

Žarko ŠTRUMBL

Ophođenje sa tehnickom dokumentacijom, Arhivska praksa, god. 2 (1999), str. 79-84.

Novo prostorsko urejanje Slovenije in v zvezi s tem nastajajoce arhivsko gradivo pri ministrstvih RS in organih v sestavi ter valorizacija le-tega, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, str. 118-125.

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, knjiga I, Ljubljana 1999 (soavtor).
XII. posvetovanje "Arhivska praksa '99", Tuzla, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 231-232.

France ŠTUKL

Janeževa bajta v Retečah, Loški razgledi 45, Škofja Loka 1998, str. 49-63.
Knjiga o Kajbetovi hiši v Škofji Loki, Loški razgledi 45, Škofja Loka 1998, str. 347-350 (soavtor Branko Berčič).
Silvo Marguč, nekrolog, Loški razgledi 45, Škofja Loka 1998, str. 407-408 (Loški razgledi 45/1998 so izšli v letu 1999).
Drobižki k škofjeloškemu pasijonu, Loški razgledi 46, Škofja Loka 1999, str. 105-114.
Loški arhivski razgledi, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999.

Ljiljana ŠUŠTAR

Najboljša leta v najboljšem arhivu, spominski utrinki, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave, št. 21, Ljubljana 1999, str. 79-81.

Slavica TOVŠAK

Skupinsko oziroma teamsko delo v delovnih procesih arhivov, Sodobni arhivi '99, Maribor 1999, št. 21, str. 148-154.
Slovensko kulturno-prosvetno društvo Bazovica na Reki, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 1/2, str. 10-11.
Gradovi v slovenski pokrajini : razstava Eve Gerkman Scagnetti, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 1/2, str. 11.
In memoriam: Mirko Šoštarič 1920-1999, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 3/4, str. 13-14.
Ljubomir raziskuje s Kronosom v antični Grčiji, (Raziskujemo skupaj, zv. 4). 1. izd. Ljubljana 1999, 35 strani (soavtor).

Milica TREBŠE ŠTOLFA

Slovenska folklorna skupina Nagelj, Toronto, Ontario, Kanada 1959-1999, Pokrajinski arhiv Koper, Koper 1999, 129 strani (samostojna publikacija).
Pomen priprav na evidentiranje in pridobivanje kopij arhivskega gradiva zunaj meja Republike Slovenije, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 24-29.
Primorka v Kanadi, Pogovor s Francko Seljak, Primorska srečanja, Nova Gorica 1999, št. 224, str. 852-856.
Štirideset let kulturnega poslanstva med rojaki v Kanadi, Portret Francke Seljak, Slovenski izseljenski koledar 2000, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana 1999, str. 107-119.

Drago TRPIN

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, knjiga I-III, Ljubljana, 1999 (soavtor).
Urbarji za gospostvo Tolmin, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 180-186.
Poročilo o evidentiranju virov za zgodovino Slovencev v Avstrijskem državnem arhivu, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 36-37.

Lojz TRŠAN

Evidentiranje filmskega arhivskega gradiva v tujini, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 93-97.
Odblesk bližca in žlahtne domačnosti, Božidar Jakac : fotografski in filmski zapis skozi čas, Ljubljana, Mestna galerija, 1999, str. 11-13.
The Slovene Film Archive, Journal of film preservation, Vol. 10, No. 58-59 (1999), str. 80-87.
Primorska v slovenskem turističnem filmu, Zbornik 2. festivala slovenskega filma, Portorož, Filmski sklad RS, 1999, str. 66-67.

Vlasta TUL

Izobraževanje odraslih v okviru društev na Goriškem v obdobju med obema vojnama, Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih, Kranj 1999, 256-270.
Konvikt Francesco Skodnik Tolmin, Dijaški dom Tolmin, Zbornik ob 80 letnici Dijaškega doma Tolmin, Tolmin 1999, 16-70.
Briške šole pred sto leti, Briški zbornik, 1999, prva knjiga, Dobrovo 1999, 188-213.
Vjesnik istarskog arhiva, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 270.

Ivanka URŠIČ

Javno delovanje briškega duhovnika Edka Ferjančiča, Briški zbornik, Dobrovo 1999, str. 348-366.

Simona VELUNŠEK

Prvi koraki pri uvajanju arhivskih standardov v prakso Pokrajinskega arhiva Maribor, Slovenski arhivski časopis, Maribor 1999, št. 1/2, str. 3.
Gozdno gospodarstvo Maribor v Pokrajinskem arhivu Maribor, Slovenski arhivski časopis, Maribor1999, št. 5/6, str. 4.

Lilijana VIDRIH LAVRENČIČ

Evidentiranje v Državnem arhivu v Gorici, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 49-50.

Jedert VODOPIVEC

Razvoj struktur v srednjeveških rokopisnih vezavah : soodvisnost s konservatorskimi posegi, Ljubljana 1999 (doktorska disertacija).

Priporočila na področju materialnega varovanja arhivskega gradiva, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 89-92.

Razvoj struktur v srednjeveških rokopisnih vezavah, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 84-94.

Mednarodna konferenca okrogle mize arhivov v Budimpešti, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 235-236.

Ivanka ZAJC CIZELJ

Izobraževanje odraslih v okviru celjskih društev 1919-41, Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih, Zbirka zgodovina izobraževanja, 8 zvezek, Kranj 1999, str. 154-205.

Šolanje deklet v Celju, prispevek k razstavi Dekleta in šola, razstava in zloženka, Zgodovinski arhiv Celje, februar in marec 1999 (soavtor Tjaša Mrgole Jukič).

Zbornik: Janez Puh, Človek - izumitelj - tovarnar, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 264-265.

Hedvika ZDOVC

Računalniška oprema Zgodovinskega arhiva Celje in njegova predstavitev na internetu, Srečanje obmejnih arhivov Radenci 26. in 27. november 1998, delovno gradivo za drugo srečanje obmejnih arhivov v letu 1999, Maribor 1999, str. 46-47.

Odlok Deželnega namestništva v Gradcu za ohranitev in hrambo cehovskih arhivalij leta 1914, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 218-222.

Zgodovinski arhiv Celje, kratka predstavitev, zloženka, Celje 5. februar 1999.

Marjan ZUPANČIČ

Uporaba arhivskega gradiva, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 93-97.

Aleksander ŽIŽEK

Deželsko sodišče Zbelovo, Loče iz roda v rod, zbornik prispevkov, I. del, Župnija Sv. Duh Loče in Zgodovinsko društvo Slovenske Konjice, Loče 1999, str. 301-318.

O Zgodovinskem arhivu Celje in njegovih aktualnih problemih, Srečanje obmejnih arhivov, Radenci, 26. in 27. november 1998, delovno gradivo za drugo srečanje obmejnih arhivov v letu 1999, Maribor 1999, str. 43-44, (soavtor Bojan Cvelfar).

Ko se korenin zavemo, Katarina Kobilica, Andrej Studen: Volja do dela je bogastvo. Mikrozgodovinska študija o ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku, Zgodovina za vse VI, Celje 1999, št. 1, str. 97-98.

Snaga in red vzdržujeta svet, Georges Vigarello: Čisto in umazano. Telesna higiena od srednjega veka naprej, Zgodovina za vse VI, Celje 1999, št. 1, str. 98.

Vse, kar ste vedno želeli vedeti o listinah, Božo Otorepec, Dragan Matić: Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana 1320-1782, Zgodovina za vse VI, Celje 1999, št. 1, str. 98-100.

"Spravi to v bisago in glej, da izgineva", Igor Grdina, Peter Štih: Spomini Helene Kottanner, Zgodovina za vse VI, Celje 1999, št. 2, str. 115-116.

Lilijana ŽNIDARŠIČ

Ljubljanska stolna duhovščina, Zgodovinski časopis 52, Ljubljana 1998, št. 2, str. 159-173.

Šolanje, vzgoja in izobrazba duhovnikov, Zgodovinski časopis 52, Ljubljana 1998, str. 473-485.

Materialni položaj duhovnikov kranjskega dela ljubljanske škofije od konca 15. do srede 16. stoletja, Vilfanov zbornik, Ljubljana 1999, str. 245-255.

Škof Julius von Pflug in vprašanje o prenovi cerkve, Tretji dan, 1999, št. 10, str. 119-123.

Vladimir ŽUMER

Arhivitis ali zasvojenost z arhivom in arhivistiko 1972-1986, Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 21, Ljubljana 1999, str. 37-43.

Novi arhivski podzakonski akti, Zbornik referatov 18. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999, str. 73-85.

Strokovni in politični vidiki valorizacije arhivskega gradiva, Arhivi XXII, Ljubljana 1999, str. 39-49.

Predgovor, Žiga Herberstein - odkritelj Rusije: XVI. stoletje v Rusiji in slovenskih deželah: razstava Arhiva Republike Slovenije, Federalne arhivske službe Rusije in Ruskega državnega arhiva starih aktov, Publikacije Arhiva Republike Slovenije, Katalogi, zv. 17, Ljubljana, 1999, str. 7-9.

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, knjiga I-III, Ljubljana 1999 (avtor uvodnih tekstov in soavtor popisov fondov in zbirk ter redaktor).

Arhiv Republike Slovenije: kratka predstavitev, Ljubljana 1999, 39 strani (soavtor Gašper Šmid).

Archiv der Republik Slowenien: Kurzpräsentation, Ljubljana 1999, 39 strani (soavtor Gašper Šmid).

Archives of the Republic of Slovenia: brief profile, Ljubljana 1999, 39 strani (soavtor Gašper Šmid).

BRANKO RADULOVIČ,
arhivist, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 930.253:341.223.4(436.5=163.6)"1920"

ARHIVSKO GRADIVO O KOROŠKEM PLEBISCITU V SLOVENSKIH ARHIVIH

V uvodu je predstavljena problematika plebiscita po literaturi, predvsem slovenski. V nadaljevanju predstavitev povojne uprave na območju takratne Slovenije, ki je prišla v sklop na novo nastale jugoslovanske države, s posebnim poudarkom na organizaciji uprave na zasedenih območjih južne Koroške do leta 1920.

Glavni poudarek v pričujočem prispevku pa je namenjen predstavitvi arhivskega gradiva o koroškem plebiscitu, ki ga hranijo predvsem slovenski arhivi in druge inštitucije s področja varovanja kulturne dediščine. Omenil bi predvsem fond Narodnega sveta za Koroško s sedežem v Velikovcu, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije in v katerem je ohranjeno najpomembnejše gradivo za raziskovanje problematike plebiscita leta 1920 na Koroškem. Poleg tega je pomemben fond Okrajnega glavarstva v Borovljah, shranjen v Arhivu Republike Slovenije, nekaj gradiva o plebiscitu je ohranjenega tudi v fondih uprave takratne Deželne vlade za Slovenijo, v osebnih in rodbinskih fondih ter v zbirki plakatov, letakov in koledarjev.

Poudaril bi plebiscitno gradivo, ki ga hrani Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, poleg Arhiva Republike Slovenije edina inštitucija, ki hrani omembe vredno količino gradiva o plebiscitu v Sloveniji.

Tudi v drugih slovenskih arhivih hranijo nekaj drobcev gradiva o koroškem plebiscitu, poudarek je predvsem na plakatih in letakih.

GORAZD STARIHA,
mag., višji arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj,
Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

UDK 351.79(497.4)(091)

VODNO PRAVO IN VODNE PRAVICE

Leta 1869 je Avstro-Ogrska dobila prvi enotni vodni zakon za ves avstrijski del države. Na podlagi tega so bili izdani deželni zakoni in uredbe, ki so uvedli tudi vodne knjige. Vodne knjige so zelo dragocen zgodovinski vir, ki opisuje, kje vse so nekdaj bile postavljene vodne naprave, kakšne so bile, kdo so bili lastniki in kako so se menjavali.

WILHELM WADL,
dr., namestnik direktorja, Kärtner Landesarchiv,
St. Ruprechter Straβe 7, A-9020 Klagenfurt

UDK 930.251.003(436)

VPRAŠANJE STROŠKOV V AVSTRIJSKI ARHIVSKI DEJAVNOSTI

Avtor obravnava stroške v avstrijski arhivski dejavnosti predvsem na primeru Koroškega deželnega arhiva v Celovcu. Problematiko izpostavi v odnosu do današnje informacijske družbe. V članku predstavi model izračuna stroškov v Koroškem deželnem arhivu.

MATEVŽ KOŠIR,
dr., svetovalec direktorja, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 353(497.4)"15/17"

URAD DEŽELNE REGISTRATURE IN STANOVSKI ARHIV OD NASTAVITVE REGISTRATORJA V 16. STOLETJU DO UPRAVNIH REFORM V ČASU MARIJE TEREZIJE

V 15. in 16. stoletju se je pomen deželnih stanov vse bolj večal, s tem pa se je večal tudi obseg njihovega pisarniškega poslovanja. Povečalo se je tudi število uradnikov v deželni pisarni in knjigovodstvu. Prvotno je za spisovno gradivo skrbel stanovski pisar. Za boljši red v spisovnem gradivu so stanovi za skrb nad svojimi spisi v deželni hiši leta 1586 uredili arhiv in vanj nastavili registratorja. Zanj so v deželni hiši uredili tudi stanovanje. Leta 1589 so registratorju za pomoč pri delu dodelili še adjunkta. V dobi protireformacije v začetku 17. stoletja je protireformacijska komisija iz deželne hiše odpeljala del stanovskega arhiva, predvsem spise, ki so se nanašali na verske zadeve. Ljubljanska škofija je stanovom odpeljano gradivo vrnila v drugi polovici 18. stoletja. V razpravi so navedeni vsi registratorji deželnih stanov do leta 1747, njihovi adjunkti in drugi uradniki v registraturi, kot akcesisti in protokolisti. Opredeljene so naloge uradnikov v stanovski registraturi, kot so jim jih predpisali stanovi v instrukcijah in sklepih deželnih zborov. Opredeljeno je tudi razmerje med pisarno in arhivom deželnih stanov, deželnega glavarja in ograjnega sodišča.

SAŠA SERŠE,
mag., višja svetovalka, arhivistka, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 377.3(497.4)"1750/1850"

ZAČETKI OBRTNEGA ŠOLSTVA NA KRANJSKEM V OBDOBJU 1750-1850

Prispevek predstavlja prve obrtne šole na območju Kranjske. Na Kranjskem so bile ustanovljene prve strokovne šole v mestih Ljubljana in Idrija. V prvem, ker je bilo glavno deželno mesto, v drugem, ker je bilo pomembno zaradi rudnika, obe pa sta bili gospodarsko in družbeno razviti. Kot večina kulturnih, gospodarskih in šolskih središč sta privabljali izobražene posameznike. Ti so svoje znanje posredovali zainteresirani skupini ljudi. S tem so vplivali na zavest ljudi in posredno na razvoj šolstva. Za te prve učitelje, ki so orali ledino na področju strokovnega izobraževanja in hkrati izobraževanja odraslih, je značilna zelo široka izobrazba. Vsi z izjemo Janeza Kersnika v prispevku omenjeni pedagogi so bili bolj znani kot projektanti, geodeti ali zdravniki-znanstveniki.

V Ljubljani je od leta 1769 do 1784 delovala Gruberjeva mehanska šola, ki je poleg praktičnega uvedla še teoretični pouk. V Idriji so leta 1752 ustanovili strokovno šolo za geodete s praktičnim in teoretičnim poukom, nato (1763-1769) šolo za metalurške in kemične vede. Kasneje v prvi polovici 19. stoletja, od leta 1815 do 1850, pa je v Ljubljani delovala mehanska šola, na kateri je poučeval profesor Janez Kersnik.

V petdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja se je zakonsko preoblikovalo nižje, srednje in visoko šolstvo, vendar so na območju Kranjske kljub napredku, bolj kakovostni izobrazbi učnega kadra, skrbi za učbenike, učiteljske in dijaške knjižnice ostale določene pomanjkljivosti, in sicer smo imeli le šestletno osnovnošolsko obveznost, srednje šole so bile nemške, prvo nepopolno srednjo slovensko obrtno šolo smo dobili šele leta 1888, seveda temu primerno nismo imeli posebnih šol za odrasle. Ti so se izobraževali na različnih tečajih, obisk le-teh sta z dodeljevanjem štipendij omogočali država in dežela. Odrasli so se, kot je že prej pokazala praksa, vključevali v izobraževanje, ki je bilo namenjeno mladini. Ker so na področju obrtnega izobraževanja prevladovale ponavljalne nedeljske in obrtnonadaljevalne šole, kjer so bili pedagogi predvsem ljudskošolski učitelji, ni bilo več tako izjemnih splošno izobraženih posameznikov, kot so bili ti iz konca 18. in začetka 19. stoletja

Območja kot so Koroška, Štajerska, Primorska, Prekmurje, pa so gravitirala k šolskim središčem, ki so bila zunaj meja današnje Slovenije, in sicer k Gradcu, Celovcu, Trstu, Gorici, Budimpešti (Zagreb). To so bila politična, gospodarska in kulturna središča, ki so bila oddaljena in pravzaprav skoraj nedostopna našemu prebivalstvu.

JELKA MELIK,
dr., višja svetovalka, arhivistka, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 343.163(497.4)(091)

UVEDBA DRŽAVNIH PRAVDNIŠTEV (TOŽILSTEV) PO LETU 1848

V letu 1994 smo v Sloveniji dobili državno tožilstvo, ki je zamenjalo prejšnje javno tožilstvo. Ime in naloge so v mnogočem različne, a kljub temu gre za državni organ, ki je po svoji zamisli star že stopetdeset let. Sestavek govori o vzroku za nastanek tega pravosodnega organa ter o njegovih nalogah in ureditvi ob uvedbi. Dejavnost državnih pravdništev je segala na tri področja pravosodja, in sicer na civilno in kazensko sodstvo ter na področje upravljanja in izboljšave pravosodja nasploh. Organizacija državnih pravdništev pa je bila vezana na organizacijo sodišč in znotraj strogo hierarhična. Državne pravdnike od najnižjih do najvišjega, ki se je imenoval generalni prokurator, in njihove namestnike je imenoval cesar.

MATEJA JERAJ,
mag., višja svetovalka, arhivistka, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 061.23:396(497.4)"1918/1941"

SLOVENSKA ŽENSKA DRUŠTVA MED OBEMA VOJNAMA (1918-1941)

Prispevek obravnava delovanje slovenskih ženskih društev iz obdobja med obema vojnama in njihovo arhivsko gradivo. Prikazana je organizacijska struktura tedanjih društev, vsebina in oblika vseh mnogovrstnih dejavnosti, s katerimi so se ženske organizacije ukvarjale v obravnavanem obdobju, cilji, ki so si jih zastavile, predstavljene so nekatere najvidnejše voditeljice ženskega gibanja, osvetljena je njihova idejna usmerjenost, povezava s političnimi strankami, omenjeni so vzroki za odpravo in pozabo teh društev v socialistični Jugoslaviji. Najbolj podrobno je opisano delo slovenske sekcije Jugoslovanske ženske zveze, ki je združevala največ raznovrstnih ženskih društev. Navedene so ustanove, ki hranijo njihovo arhivsko gradivo, predstavljeni so fondi in zbirke, ki to gradivo vsebujejo, pa tudi vrste in vsebina arhivskega gradiva.

TATJANA TOMAŽIN DAKIĆ,
arhivistka, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 331.56(497.4)"1941/43"

ANALIZA BREZPOSELNOSTI V LJUBLJANSKI POKRAJINI (1941-1943)

Članek analizira brezposelnost v obdobju 1941–1943 za območje Ljubljanske pokrajine (italijansko zasedbeno območje). Predstavljeni sta metoda zajemanja podatkov o brezposelnosti in analiza brezposelnosti, katere rezultati so posledica dejanj italijanskega okupatorja. Statistiko brezposelnih je takrat vodila Javna borza dela v Ljubljani, ki je tako nadzorovala gibanje slovenskega prebivalstva. Poleg tega je Borza dela tudi posredovala zaposlitve brezposelnim, vendar z drugačnim namenom, kot ga ima danes Zavod za zaposlovanje. Tako z analizo brezposelnosti v Ljubljanski pokrajini, prikazano v tem članku, vidimo, kako "uspešen" je bil italijanski okupator pri reševanju vprašanja brezposelnosti v zasedeni Sloveniji.

NATALIJA GLAŽAR,
svetovalka direktorja, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 061.3:338.48(497.4)"1945/49"

SLOVENSKE IN ZVEZNE TURISTIČNE KONFERENCE 1945-1949

Značilnost povojnega obdobja na turističnem področju je bilo organiziranje zveznih turističnih konferenc ter republiških regionalnih turističnih konferenc - takrat je bila to verjetno nujnost v razvoju turistične dejavnosti. Poudarek prvega turističnega obdobja 1946-1950 je vsekakor bil delavsko-množični turizem, ki se je skladal s socialistično politiko "delovnega človeka, potrebnega odmora". Šele veliko pozneje (v 60. in 70. letih) so se v slovenskem in jugoslovanskem prostoru porajale ideje o turizmu kot o gospodarski panogi, ki ima lahko pomemben delež v narodnem dohodku.

Zvezne turistične konference so bile organizirane vedno v Beogradu v letih 1946, 1947 in 1949. Gre namreč za tri redne zvezne konference (1946, 1947, 1949) ter eno izredno konferenco (1947). Prva zvezna turistična konferenca je potekala od 15. do 20. 11. 1946, posebna konferenca od 13. do 15. 3. 1947, druga konferenca od 9. do 11. 12. 1947 in tretja od 31. 1. do 2. 2. 1949 (za leto 1948). Velikokrat dokumenti in podatki v fondu Komiteja za turizem in gostinstvo Vlade LRS niso ohranjeni v celoti, pač pa le fragmentarno. Regionalne konference v slovenskem merilu so prvič potekale v letu 1947, od 16. do 27. 10. 1947, in sicer v Ljubljani, Postojni, Novem mestu, Mariboru in Celju. Sledile so regionalne turistične konference od 16. 11. do 3. 12. 1948 v Ljubljani, Mariboru, Celju, Radenski Slatini, Novem mestu in Postojni. Za naslednje obdobje 1949-1950 v fondu Komiteja za turizem in gostinstvo Vlade LRS ni poročil o morebitnem poteku regionalnih konferenc. Posebno poročila o regionalnih konferencah dajejo tudi veliko statističnih podatkov o stanju turističnih objektov na Slovenskem primerjalno s položajem pred vojno, prav tako o letnem zaslužku turističnega sektorja. Čeprav centralistično, so lahko snovalci turizma vzpostavili in dopolnjevali sistem, ki je služil takratnim potrebam turizma na državno-administrativni in tudi na regionalno-lokalni ravni. Vsekakor pa so bili to temelji, ki so omogočili poznejši hitrejši razvoj domačega in tujega turizma v slovenskem in jugoslovanskem prostoru.

JANEZ KOPAČ,
arhivski svetovalec, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj,
Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

UDK 342.26(497.4)"1945/1963"

DRŽAVNA UREDITEV IN UPRAVNO-TERITORIALNI RAZVOJ V SLOVENIJI (1945-1963)

Za obdobje od konca druge svetovne vojne do sprejetja jugoslovanske zvezne in republiških ustav aprila leta 1963 je značilno živahno dogajanje na ustavnem, še bolj pa na upravno-teritorialnem področju. Na upravno-teritorialnem področju sledimo številnim zakonskim predpisom, ki so določali območja krajevnih, okrajnih, okrožnih in nekaj časa tudi oblastnih upravnih rešitev. Pristojnosti pa so njihovim oblastnim, to je ljudskim odborom, določali zvezna ustava iz leta 1946, republiška ustava iz leta 1947 ter prav tako obojni ustavni zakon iz leta 1953 in kar nekaj zakonov o delovanju in pristojnostih njihovih ljudskih odborov. Le-ti so postopno uvajali občinsko obliko delovanja oblasti na najnižjih upravnih ravneh. Petdeseta leta 20. stoletja so tudi obdobje začetka uvajanja samoupravljanja kot značilno jugoslovanske oblike vodenja uprave in gospodarstva. Zelo pomembne so bile spremembe sredi leta 1955, ko je bil tako v Jugoslaviji kakor tudi v Sloveniji uveden t. i. komunalni sistem, ki je zahteval velike in gospodarsko relativno samostojne občine, imenovane tudi komune. To so v ustavne norme postavile zvezna in republiške ustave iz leta 1963. Občine komune, ki so se oblikovale do ustave leta 1963, se na območju Slovenije niso skoraj nič spremenile do ustanovitve novih občin konec leta 1994.

IDA STRNAD,
prof. umetnostne zgodovine, Celovška 122, SI-1000 Ljubljana

UDK 791.43(497.4)(091)

SLOVENSKI ANIMIRANI FILM

Prispevek o slovenskem animiranem filmu je nastal z namenom predstaviti to mlado umetniško zvrst in vidnejša dela domačih avtorjev. Pregled slovenske animacijske ustvarjalnosti začenja prvi slovenski risani film Ivana Marinčka iz leta 1934. Posebna pozornost je namenjena lutkovnemu filmu, ki je vrh dosegel v 50. in 60. letih in katerega največji mojster je bil prav gotovo Saša Dobrila. V prispevek vključujem tudi mlajše avtorje, ki z nekonvencionalnimi animacijskimi tehnikami predstavljajo novo obravnavo slovenske animacije.

OLGA PIVK,
arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 006.44:930.251

DRUGA IZDAJA SPLOŠNIH MEDNARODNIH STANDARDOV ZA ARHIVSKO POPISOVANJE

Članek je prevod druge izdaje Splošnih mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje, ki jih je razvila Komisija za standarde popisovanja pri Mednarodnem arhivskem svetu. Gre za dopolnjeno in popravljeno izdajo, razširjeno s primeri iz več držav kot prvič. Prikazana je tudi povezava s Standardi za popisovanje ustvarjalcev arhivskega gradiva.

BOJAN HIMMELREICH,
mag., arhivski svetovalec, Zgodovinski arhiv v Celju,
Trg celjskih knezov 10, SI-3000 Celje

UDK 651:329(497.4)KPS"1945/1989"

NAČINI POSLOVANJA S SPISI PRI OKRAJNIH IN OBČINSKIH KOMITEJIH KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE (KPS)/ ZVEZE KOMUNISTOV SLOVENIJE (ZKS) V LETIH 1945-1989

Članek govori o načinu poslovanja z gradivom občinskih in okrajnih komitejev Komunistične partije/Zveze komunistov Slovenije v času od konca 2. svetovne vojne do njene razpustitve (na podlagi gradiva, hranjenega v Zgodovinskem arhivu Celje). Ugotavlja, katere evidence gradiva so vodili, kako so ga odlagali, kakšni so bili arhivski znaki, v sklopu katerih so ga razvrščali, kdaj so jih uvedli in kako so se spreminjali ter kdaj so jih posamezni komiteji sprejeli in začeli poslovati v skladu s predpisi.

LUCIJA PLANINC,
konservatorica in restavratorica, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 912:7.025

RESTAVRIRANJE ZEMLJEVIDA KARTA ITALIA FISICA

Konservatorska in restavratorska dejavnost zahteva široko poznavanje materialov (papir in pergament), razvoj le teh, spremembe okolja, poznavanje gradiva, s katerimi se rokuje, in še veliko drugega. Restavriranje ni samo dopolnitev poškodovanega gradiva, ampak še njegovo estetsko dopolnjevanje, skuša približati gradivo prvotnemu stanju, njegova življenjska doba se mora podaljšati. Poškodbe nastanejo zaradi škodljivih dejavnikov, ki vplivajo na nepravilno hranjeno gradivo: temperatura, vlaga, ogenj, poplave, insekti, umazanija, človek.

Tudi zemljevid z naslovom Karta Italia fisica je bil poškodovan, poleg tega pa je velikega formata meri 176,5 cm v širino in 188 cm v višino. Zahtevno restavriranje je obsegalo te faze: suho čiščenje, dopolnjevanje manjkajočih delov, lepljenje raztrganin, ravnanje s harmoniko in retuša.

BORIS GOLEC,
dr., Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center SAZU,
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana

UDK 930.253:811.163.6"16"

IZ ZGODOVINE URADOVALNE SLOVENŠČINE 17. STOLETJA

Po obsegu in vsebini sicer skromni dokumenti oziroma njihovi deli predstavljajo razmeroma pestro paleto zvrsti uradnih zapisov v slovenščini, ki poleg tega za tako zgodnji čas doslej večinoma še niso bili evidentirani. Po vsej verjetnosti gre za najzgodnejši primer slovensko pisanega zastavnega pisma (1620), za zaznamek o prvem in edinem znanem slovenskem urbarju (1625-1629), nadalje za pogodbo o prodaji in nakupu podložniške posesti (1667), ki se vsebinsko navezuje na že objavljeno najstarejšo znano slovensko podložniško listino (1625), ter za dva najzgodnejša slovenska opisa deželskosodnih meja (1655 in malo po 1661).

Poleg umestitve predstavljenih besedil v kontekst zvrstno enakih in sorodnih slovensko pisanih dokumentov je poseben poudarek namenjen okoliščinam njihovega nastanka. Izbiro slovenščine so praviloma narekovale izključno praktične potrebe, v okoljih razvitejšega slovenskega pismenstva, kakršna sta bila Bela krajina in gospostvo Bled/Veldes, pa je šlo tudi za subjektivni dejavnik. V slovenščini pisani urbar gospostva Gradac v Beli krajini se je, denimo, mogel zgledovati po hrvaško pisanih urbarjih v soseščini, medtem ko sta bili pogodbi o nakupu in prodaji iz blejske gospoščinske pisarne, v tem času v slovenskem prostoru prav tako izjemna primera, bržkone izdani v domačem jeziku na izrecno željo podložnika, ki je očitno znal brati slovensko.

ZDENKA BONIN,
arhivistka, Pokrajinski arhiv Koper, Goriška ulica 6, SI-6000 Koper

UDK 255(497.4 Koper)(094)

STATUT BRATOVŠČINE SVETEGA ANDREJA IZ KOPRA IZ LETA 1576

Bratovščine so bile tipične srednjeveške ustanove evropskega zahoda. Bile so potreba in izraz časa, v katerem so nastale. Posamezniku so dajale moralno in materialno oporo ter možnost lažjega preživetja. Ker je human odnos do sobratov enako zavezoval vse člane bratovščine, tako bogate kot revne, so bile te nekakšen most med posameznimi sloji. S svojimi pravili so vplivale na način življenja in mišljenja ljudi in v veliki meri prispevale k širjenju pisane besede v ljudskem jeziku.

Prve vesti o koprskih bratovščinah se v dokumentih pojavljajo v 14. stoletju, njihovemu razvoju pa lahko v večji meri sledimo šele od 15. oz. 16. stoletja dalje. Do leta 1806 jih je v Kopru v povprečju delovalo okoli 20. V bratovščini sv. Andreja so se združevali ribiči in člani njihovih družin. Statut, ki ga hranijo v Diplomatskem arhivu v Trstu, je eden od treh znanih ohranjenih statutov koprskih srednjeveških bratovščin. V Zgodovinskem arhivu na Reki hranijo statut bratovščine sv. Nazarija, v Škofijskem arhivu v Kopru pa statut bratovščine sv. Antona opata.

MAJA ILICH,
arhivistka pripravnica, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 930.253.4:929 Simonič F.

OSEBNI FOND DR. FRANCA SIMONIČA (1847-1919)

Pisna zapuščina dr. Franca Simoniča, znanega slovenskega bibliotekarja in bibliografa, je raztresena po različnih ustanovah - Pokrajinskem arhivu v Mariboru, Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, družinskem arhivu Simonič/Šlebinger v Gornji Radgoni, Narodni in Univerzitetni knjižnici na Dunaju. Družinski arhiv Simonič/Šlebinger ni dostopen za širšo javnost, zato želi prispevek prikazati, kaj od Simoničeve zapuščine se je ohranilo in kje je mogoče te dokumente najti.

BOJAN BALKOVEC,
dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta,
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

UDK 930.253:342.5(497.5)"1918"

GRADIVO NARODNEGA VIJEĆA SLOVENACA, HRVATA I SRBA V HRVAŠKEM DRŽAVNEM ARHIVU V ZAGREBU

Prispevek prinaša kratek pregled vsebine fonda Narodnega vijeća SHS, ki ga hrani Hrvaški državni arhiv, in se nanaša na Slovenijo. Fond obsega 20 škatel. Veliko je predvsem dokumentov, ki pričajo o italijanski zasedbi Primorske in o dogodkih na Koroškem. V gradivu najdemo tudi dokumente vojaškega in propagandnega značaja.

IVANKA ZAJC CIZELJ,
mag., arhiviska svetovalka, Zgodovinski arhiv v Celju,
Trg celjskih knezov 10, SI-3000 Celje

UDK 930.253:619

ARHIVSKO GRADIVO KOT DOKUMENT O PREPREČEVANJU IN ZDRAVLJENJU STEKLINE

Pestrost pričevanj, ki jih skrivajo arhivski dokumenti, je zlasti bogata v gradivih upravnih fondov. Nemalokrat smo presenečeni, ker dokumenti razkrivajo stvari, ki jih nismo pričakovali. S tem nam osvetlijo delček zgodovine, dogodek ali niz dogodkov iz življenja v preteklosti.

Dokumenti, ki pričajo o razširjenosti in preprečevanju stekline, se v glavnem omejujejo na statistična poročila o obolelih in umrlih (nalezljive bolezni), razglase pasjih zapor, obvestila o gibanju "sumljivih" živali in o napadih psov (največkrat potepuških); redkeje najdemo okrožnice z navodili o ravnanju v konkretnih (sumljiva poškodba) primerih.

Podrobno sliko problematike dobimo, če arhivska pričevanja podkrepimo z zakonskimi predpisi.

Najstarejši predpis, ki sem ga zasledila za tozadevno problematiko, je bil patent, izšel 1. februarja 1781 in je predpisoval pobijanje vseh nekoristnih psov ter vseh sumljivih in bolnih živali. Podana so bila tudi navodila za preventivo in opisano "zdravljenje", če so sumili, da je poškodbo povzročila okužena ali bolna žival.

Na osnovi omenjenega patenta je izšlo več okrožnic, z bolj ali manj natančnimi navodili za preprečevanje in "zdravljenje" stekline.

Državni zakon o preprečevanju in zatiranju kužnih bolezni pri živalih, ki je izšel 14. aprila 1880 pod št. 35, je poleg drugih nalezljivih bolezni domačih živali obravnaval tudi steklino. Temu zakonu je sledil podzakonski akt, ki so ga izdala ministrstva: za notranje zadeve, za pravosodje, za poljedeljstvo in trgovino; obravnaval je postopke za preprečevanje nalezljivih bolezni in opisal simptome, ki se pojavljajo pri omenjenih boleznih.

Nov zakon o preprečevanju in zatiranju kužnih bolezni je izšel slabih trideset let po prvem, in sicer 27. novembra 1909 pod št. 177. Omenjeni zakon kaže precejšen napredek sanitarne in veterinarske službe.

Na podlagi vseh navedenih predpisov in strogih sanitarnih meril nam je uspelo steklino precej izkoreniniti.

"Zdravljenje", ki ga opisujejo dokumenti, je ob današnjem poznavanju povzročitelja, poteka bolezni in medicinske nege vprašljivo in je lahko pomenilo dodatni vir okužbe in smrtno nevarnost tudi za tistega, ki ni bil okužen z virusom stekline.

ANDREJ ZADNIKAR,
višji svetovalec, arhivist, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 929 Golia L. M.

ZAPUŠČINA P. LUDVIKA MODESTA GOLIE, O. T.

Avtor objavlja popis zapuščine patra Ludvika Modesta Golie, člana križniškega reda, arhivista, zgodovinarja in pisca kratkih leposlovnih del, ki jo hrani priorat križniškega reda v Ljubljani.